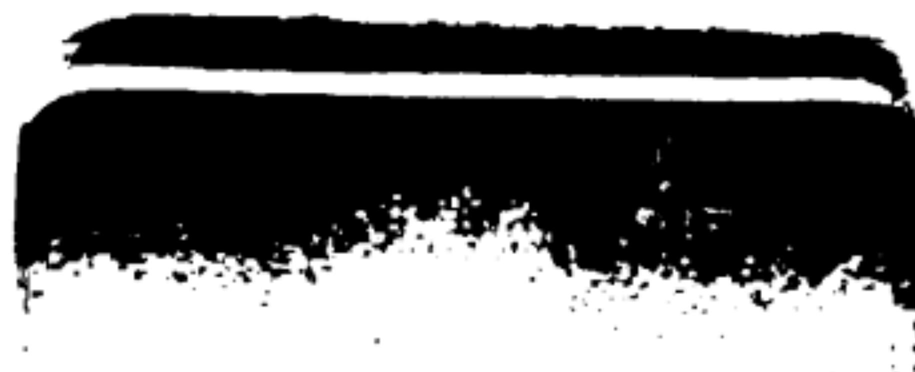
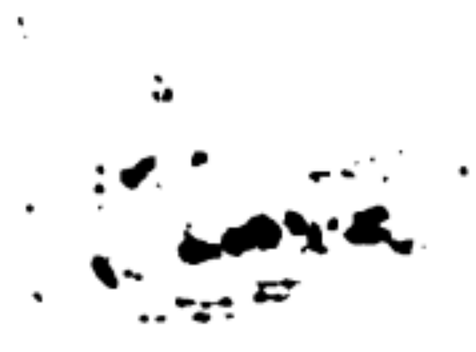

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

DIETSCHE WARANDE EN BELFORT

DIETSCHE WARANDE

EN

BELFORT

TWEEDE HALFJAAR — 1912

ANTWERPEN
Drukkerij J.-E. BUSCHMANN, Rijnpoortvest

1912

DE KLEINE LANDELIJKE EIGENDOM

WAT ER IN BELGIË EN IN DE OMLIGGENDE LANDEN TEN VOORDEELE VAN HET TOT STAND KOMEN EN IN STAND HOUDEN DAARVAN GEDAAN WERD.

De lezer weze gerust, we komen niet af met cijfers; alhoewel we ons best zullen doen om deze beschouwingen zoo weinig mogelijk dor te maken, zijn ze het toch uit den aard zelf der zaak.

In alle landen is men tegenwoordig om den kleinen eigendom, en voornamelijk om den kleinen landelijken eigendom, bekommerd : menschen die iets bezitten houden eraan hun bezit te bewaren en daardoor zelf zijn ze in den goeden zin van het woord behoudsgezinden. De ondervinding leert ook dat de kleine boeren veel werken en veel sparen en voor hen meest van al is die harde spreuk van Michelet een waarheid dat nl. de mensch den grond maakt. Sully zei aan Hendrik IV : « Votre majesté a plus besoin des paysans que de marjolets de cour et de ville, vêtus d'or et de pourpre. » Voornamelijk in die landen, waar de buitenbevolking sterk aan 't verminderen is kwam men tot de overtuiging dat het beste middel om verbetering te brengen is aan veel menschen de gelegenheid te geven een stukske grond te krijgen in pacht of nog beter in eigendom. Engeland en Oost-Duitschland, zooals we het nog verder zullen zeggen, lijden zeer erg onder gebrek aan volk te platte lande; de groote eigendom en de uitgestrekte hoeven in die streken worden daarvan als de groote oorzaak aangezien. Den 11ⁿ Februari 1910 hield Prof. Sering van de hoogeschool te Berlijn in het *Landesökonomiekollegium* van Pruisen (wij zouden zeggen, in den hoogeren landbouwraad) eene voordracht hierover en hij toonde aan hoe duidelijk ge in Pruisen kunt opmerken welke de invloed is van de landbouwexploitatie op de bevolking. Zijn betoog, door het Staatsbestuur zelf gansch Pruisen door verspreid, wordt verduidelijkt door eene kaart, waarin hij aantoont hoe voor elke omschrijving ten Westen van de Elbe, waar de grond-

eigendom verbrokkeld is, de bevolking aangroeit, terwijl voor al de omschrijvingen aan den anderen kant der Elbe de bevolking achteruitging.

We willen hier nog op twee gevolgen van het al- of niet bestaan der kleine hoeven eventjes wijzen : zonder gedurige inwijking van den buiten naar de stad kunnen vele steden niet blijven bestaan. Is dit niet eene hoofdreden om te zeggen dat we de buitenbevolking noodig hebben ? En nu er zooveel geklaagd wordt over gebrek aan werkkracht voor den landbouw, is het niet eene allereerste vereischte ervoor te zorgen dat veel volk op den buiten zou wonen ?

* * *

Maar kleine landelijke eigendom, wat is dat ?

Onmogelijk dit scherp te bepalen. Daaronder wordt verstaan eene zoodanige kleine hoeve die aan een gewoon gezin werk en terzelfdertijde het noodige inkomen kan bezorgen. Dit verschilt natuurlijk van de eene streek tot de andere : zoo zal men u heel verschillende cijfers aangeven voor West- en Oost-Duitschland; maar kijk eens hier in ons land : in de Ardennen heeft men 15 à 20 hectaren noodig, terwijl in den goeden Haspegouwschen grond 5, 6 hectaren volstaan; rond de groote steden, waar aan moeshovenierderij wordt gedaan, verdient meer dan éen gezin den kost op een hectaar en half en nog minder.

En juist omdat het niet mogelijk is eene mathematische grens te treffen, zijn de Fransche socialisten b.v., die zoo gaarne in hunne kiesprogramma's schrijven, dat ze den kleinen landelijken eigendom eerbiedigen, volstrekt het niet eens wanneer het er op aankomt van naderbij te zeggen waarin de kleine eigendom bestaat; schreef Etienne Buisson niet in *La Revue Socialiste* van 15^n Januari 1910 (blz. 82) : « Si le prochain congrès socialiste veut enfin dégager une bonne fois la caractéristique définitive de la petite propriété, il nous rendrait un grand service, en mettant un terme aux trop fréquentes et inutiles discussions sur un objet mal défini. »

* * *

Dat er in allerlei opzicht belang kan bij bestaan een talrijken boerenstand te hebben aan 't hoofd van kleine hoeven zullen velen toegeven, maar hier duikt een andere vraag op waarover allen het niet eens zijn, alhoewel er nu veel meer eensgezindheid daaromtrent bestaat dan een dertig jaar geleden : Kunnen de kleine hoeven blijven bestaan? Zullen ze niet plaats moeten maken voor groote landbouwwinningen? Dit hebben velen, de socialisten onder andere, tot rond het jaar 1890 algemeen aangenomen. Marx immers had het voorspeld, en in een klein werkje dat, wat landbouwzaken betreft, als evangelie gold voor de Duitsche socialisten « *Zur Grund- und Bodenfrage* » van Liebknecht was dit ook voorzegd. Maar sindsdien zijn er veel voorstanders van die leering door de ondervinding bekeerd en vele socialisten, o. a. de bekende Duitsche Revisionisten (omdat ze eene herziening, Revision, van het Marxisme verlangen) beweren dat de kleine hoeven voor de mededinging der groote volstrekt niet ten achter staan. We zullen hier natuurlijk de vele ingebrachte redenen en cijfers niet onderzoeken, maar 't beste bewijs in velerhande wetenschappen is altijd geweest de ondervinding en spijts het beweren van Wauters, den hoofdbeheerder van *Le Peuple*, tijdens de bespreking van de landbouwbegrooting in onze Kamer van Volksvertegenwoordigers den 23n Juni 1909 dat « de groote landbouwwingen veel en van langs om meer zullen zegevieren, » leert de ondervinding dat men van langs om meer groote landbouwwinningen tot kleine verbrokkelt. Dit is waar voor ons land, en voor de naburige landen bewijzen de landbouwoptellingen volstrekt hetzelfde.

***

En nu zullen we in het kort nagaan wat er in België en in de omliggende landen én door het bijzonder initiatief én door den wetgever gedaan werd, ten voordeele van het tot stand komen en in stand houden van kleine landelijke eigendommen.

België staat bekend, van over ouds, als een land van kleine landbouwwinningen. Alles wat bijdraagt tot den bloei van den landbouw werkt natuurlijk mee om de kleine

hoeven winstgevender te maken en dus begeerlijker. Maar hier zouden we alleen willen wijzen op hetgeen door het landbouwcrediet ten voordeele van kleine landbouwwinningen werd gedaan. Leest ge hierover boeken, zoo zult ge algemeen het eigenlijk landbouwkrediet of het persoonlijk krediet aangeprezen vinden, met andere woorden, het krediet aan den landbouwer gegeven zonder hypothekelijken waarborg. Maar wanneer ge wilt weten wat er zoo al gedacht wordt over het hypotheekkrediet voor den kleinen landbouw, dan zult ge alras bevinden, dat men er veelal geen kwaad genoeg kan over zeggen. De Fransche spreuk dat de hypotheek den landbouwer ondersteunt op dezelfde wijze als de koord den gehangene vindt ge nog al dikwijls herhaald en nochtans ten onrechte. Er zijn twee soorten van ontleeners op hypotheek : eigenaars die schulden maken omdat ze achteruitboeren, omdat ze de vereischte kennis, de noodige zorg of het onontbeerlijke vooruitzicht niet hebben; aan het achteruitgaan van zulke menschen is niets te doen en het algemeen nut zal er niets bij verliezen, wanneer hun eigendom overgaat in betere handen.

Maar gij hebt ook menschen die ontleenen omdat ze ongelukken gehad hebben in de familie, of in den stal, of op het land, en die, dank zij het krediet, dien moeilijken toestand te boven komen; dan hebt ge er zeer veel die ontleenen omdat ze den vollen koopprijs van het gekochte niet kunnen betalen of omdat ze, na het afsterven van vader en moeder, de hoeve geheel of ten deele overnemen en aan broeders en zusters hun deel in geld moeten uitbetalen. Dit is deugdelijk, en er zijn veel meer ontleeners die dit beoogen dan men wel denkt. Het ware veel beter, in de plaats van theoretisch te spreken en kwaad te zeggen over de landelijke hypotheekvoorschotten, de landelijke eigenaars in staat te stellen om op eene betamelijke wijze en zonder te veel last het hun ontbrekende geld op hypotheek te ontleenen en het ontleende te kunnen weergeven.

Maar onze kredietinstellingen, en hier bedoelen we voornamelijk de Raiffeisenkassen, zouden meer dan het tot hiertoe 't geval geweest is, hunne leden kunnen helpen wanneer grond in kleinere stukken, na verbrokkeling, in de gemeente verkocht wordt. En waarom zouden ze zelf

niet verbrokkelen? Hier in ons land en ook in den vreemde zijn er treffende voorbeelden van hetgeen in dit opzicht kan geschieden.

En wat heeft nu onze wetgeving gedaan ten voordeele van de buitenmenschen voor het verkrijgen van kleinen landelijken eigendom?

We zullen hier niets zeggen over onze wet van 1889 ten voordeele van de arbeiderswoningen. In sommige gewesten hebben ook de landelijke werklieden er gebruik kunnen van maken. Maar, over 't algemeen gesproken, toch minder, omdat voor de vermindering van fiscale rechten door die wet voorzien de hoedanigheid van werkman vereischt wordt en vele landbouwwerklieden terzelfdertijde kleine boeren zijn. Den 12n Februari 1903 legde de toenmalige minister van geldwezen, de Smet de Naeyer, een wetsontwerp neer om, zooals hij het zei, de bevoorrechting van den eigendom uit te breiden en vermindering tot op de helft van de rechten toe te staan aan al wie een eigendom verkreeg van ten hoogste 10.000 frank. Spijts het herhaald aandringen, o. a. van volksvertegenwoordiger Tibbaut, verslaggever van dit wetsontwerp, bleef deze zaak rusten. Daarvoor was er immers geen tijd over.

Maar dan hebben we nog de wet van 21n Mei 1897, die uitdrukkelijk het verkrijgen van kleinen landelijken eigendom voorziet en waarvan werkelijk veel gebruik wordt gemaakt. Wie grond of landbouwgebouwen voor eene hoeve koopt geniet vermindering tot op de helft van registratie- (2.70 % in plaats van 5.50 %) en van overschrijvingsrecht (0.65 % in plaats van 1.25 %), wanneer hetgeen hij koopt, samen met hetgeen hij reeds heeft en hetgeen zijn echtgenoote bezit geen kadastraal inkomen geeft boven de 200 fr. De uitgestrektheid daarvan verschilt volgens de streken, maar men kan dit op eene waarde van 6.000 tot 7.000 fr. rekenen.

Daarvan wordt, zooals we het daar zooeven schreven, nog al veel gebruik gemaakt, maar dit betreft alleen het tot stand komen van kleinen eigendom. Laten we nu zeggen wat de wetgever heeft gedaan opdat de kleine eigendom in stand kunne behouden blijven.

***

We zullen hier niets schrijven over het wetsontwerp den 5n October 1899 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers neergelegd door den tegenwoordigen minister van rechtswezen, betrekkelijk de onaantastbaarheid van den kleinen eigendom en zijne vrijmaking van belasting. In Frankrijk werd onlangs daarover eene wet uitgevaardigd en te dezer gelegenheid zullen we over 't beginsel onze meening zeggen.

Hier hebben we te wijzen op onze wet van 20n November 1896, waardoor de erfrechten van den overlevenden echtgenoot gewijzigd werden ; op de wet van 16n Mei 1900, betrekkelijk het erfstelsel voor de kleine winningen en op de wet van 15n Mei 1905, betrekkelijk de te betalen fiscale rechten bij de verdeelingen.

Vroeger erfde de overlevende echtgenoot niet van den afgestorven echtgenoot, tenzij wanneer er een testament of een huwelijkskontrakt bestond dat hem rechten toekende of na de erfgenamen tot den 12en graad. In algemeenen regel dus erfde hij niet, wanneer onroerende goederen tijdens de gemeenschap waren aangekocht had hij daarvan de helft; de andere helft behoorde aan de kinderen of de erfgenamen van den overlevende en om uit onverdeeldheid te treden was er verkooping. De wet van 20n November 1896 bracht eenigzins wijziging : erfrechten werden toegekend aan den overlevenden echtgenoot; erfde hij niet den vollen eigendom, tengevolge b.v. van een huwelijkskontrakt of van een testament, zoo verkreeg hij het vruchtgebruik in algemeenen regel op de helft van de goederen door den afgestorvene overgelaten. De overlevende had wel het recht voor het uitoefenen van zijn vruchtgebruik de woning te kiezen die hij met den afgestorvene betrok, de meubelen, het landbouwgerief, de landbouwdieren en de begane landerijen, maar alleen wanneer de waarde van die goederen, die hij verkoos, de waarde niet overtrof van het deel waarvan hij het vruchtgebruik had en dit was nu juist de stronkelsteen ; een voorbeeld zal dit klaarder maken. Eene kleine hoeve met een beetje land en drie vier koeien behoorde b.v. aan de gemeenschap. De vrouw had daarvan de helft; een van beiden sterft en er zijn kinderen. Dan had de overlevende echtgenoot het vruchtgebruik op de helft

van hetgene de afgestorvene nagelaten had; maar wanneer in de nalatenschap, zooals het gewoonlijk het geval is, niets was dan die kleine landbouwwinning, dan kon de overlevende echtgenoot dit vruchtgebruik slechts doen gelden op de helft van de helft die de afgestorvene in eigendom had en dikwijls kon de kleine landbouwwinning niet voortgaan.

Daarom juist is de wet van 16n Mei 1900 hierin verbetering komen brengen, waar het kleine erfenissen geldt wier onroerende goederen niet meer dan 300 fr. kadastraal inkomen opbrengen, dus die ongeveer eene waarde hebben van 10.000 fr. Verscheidene maatregelen zijn door die wet getroffen om aan den overlevenden echtgenoot toe te laten de gansche kleine landbouwwinning over te nemen; aan zijn recht van vruchtgebruik door de wet van 1896 bepaald, wordt niets gewijzigd, maar neemt hij meer dan hetgene waarop hij recht heeft, dan zal hij de andere rechthebbenden in geld moeten vergoeden : de vrederechter zal het goed doen schatten, wanneer partijen over de waarde daarvan niet overeenkomen of wanneer er minderjarigen zijn, en de echtgenoot, die alles overneemt, zal aan de rechthebbenden eene jaarlijksche rente betalen gelijk met hetgeen hun deel hun zou kunnen opbrengen.

Nu hebben we nog de wet van 15n Mei 1905, die algemeen is, dus niet alleen voor de kleine nalatenschappen, maar die nochtans feitelijk voornamelijk de kleine nalatenschappen bevoordeeligt. Vóor deze wet werd er bij elke verdeeling een vast recht van 7 fr. betaald, op voorwaarde nochtans dat de eene rechthebbende niet meer goederen kreeg dan de andere en dus aan den anderen niets te betalen had. Wanneer het groote nalatenschappen geldt zijn die verdeelingen nog al gemakkelijk uit te maken, en werd er feitelijk niet veel meer dan 7 fr. vast recht betaald. Maar gold het eene kleine nalatenschap, gansch overgenomen door één van de kinderen, dan kwam de fiscus zeggen dat alles wat hij meer gekregen had dan zijn deel beschouwd moest worden als zijnde hem verkocht door zijn broeders en zusters en daarop moesten de fiscale rechten van verkoop betaald worden. Wanneer die wet ter sprake was den 3n Mei 1904, zei de toenmalige minister de Smet de Naeyer in de Kamer van Volksvertegenwoordigers dat de opbrengst

van dit recht, op het papier voor groote en kleine nalatenschappen gelijk, in werkelijkheid voor de 9/10en betaald werd door de kleine nalatenschappen.

De wet van 15n Mei 1905 heeft het vast recht van 7 fr. vervangen door het recht van 0.25 fr. % op de algemeenheid der waarde in de akte van verdeeling verklaard. En wilt ge nu zien hoe dit feitelijk ten goede komt aan een kleine winning? We veronderstellen eene nalatenschap van 12.000 fr. en vier kinderen. Elkeen van de kinderen heeft dus recht op 3.000 fr. Een van hen neemt de kleine nalatenschap over; de fiscus beschouwde hem vroeger als koopende van zijne drie broeders en zusters voor 9.000 fr. onroerende goederen en hij had daarop te betalen voor registratie- en overschrijvingsrechten 6.75 % fr., hetzij 614.50 fr. Sedert 1905 betaalt hij 0.25 fr. % op 12.000 frank, hetzij 30 fr.

We zullen maar niet langer steunen op hetgene in België door den wetgever wordt gedaan en de hoop uitdrukken dat hij eerlang den noodigen tijd vinden zal, om ten voordeele van den kleinen eigendom te doen, wat reeds sedert zoovele jaren werd voorgesteld.

* * *

Frankrijk is eerst en vooral een landbouwland, veel meer dan België. Volgens de optelling van 1901 was 41,5 % van de gansche bevolking in den land- en boschbouw gebezigd. In 1909 gaf het Fransch Ministerie van Landbouw een boek uit over den kleinen landelijken eigendom in Frankrijk : eene reeks korte monographiën over de verschillende Fransche departementen, cijfers en kaarten. De toenmalige minister van landbouw, Ruau, schreef zelf aan den bestuurder van landbouw, dien hij met dit onderzoek gelastte, dat de kleine landelijke eigendom « est à mon avis tout le problème agricole ». We zullen hier deze meening niet bespreken en ook maar niet te veel steunen op dit boek dat te rap gemaakt is en geene inlichtingen genoeg biedt, maar dezen indruk kunt ge daaruit toch meedragen dat er zeer veel kleine eigendom in Frankrijk is en dat de kleine landbouw volstrekt niet achteruitgaat. Het zij hier terloops

gezegd dat de tegenwoordige Fransche Staatsbesturen den landbouw zeer genegen zijn en dat de volksvertegenwoordigers in de kleine boeren een sterken steun vinden. Voor Frankrijk, evenals voor België, zouden we kunnen wijzen op hetgeen voor het tot standkomen van den kleinen landelijken eigendom gedaan werd door het krediet. Er zijn in Frankrijk vrije kredietkassen, geheel en gansch onafhankelijk van het Staatsbestuur en met een katholieken geest; 't zijn de kassen aangesloten bij de « Union des Caisses rurales et ouvrières » te Lyon. Maar er zijn er veel meer half en half officieele, in nog al hooge mate rechtstreeks en onrechtstreeks door het Staatsbestuur begunstigd. De werking van veel dier kleine kredietinstellingen, alsmede van de Fransche wetten, waarover we zullen te spreken hebben, is nog te jong; we kunnen nog niets weten over de uitslagen.

In opzicht van wetten voor het tot stand komen van den kleinen landelijken eigendom hebben we eenige woorden te zeggen over de wet van 10n April 1908 en over die van 19n Maart 1910.

De wet van 10n April 1908 werd veel meer uitgevaardigd ten voordeele der landbouwwerklieden dan ten voordeele der kleine boeren. In 1906 werd er eene wet gestemd om het aankoopen van eene woning te vergemakkelijken en de wet van 1908 is eigenlijk de wet van 1906 komen vervolledigen. Naar luid van de wet van 1906 mocht er bij de woning slechts een hof zijn van 5 of 10 aren groot; de wet van 1908 (aangevuld door de wet van 27n Februari 1912) heeft het aankoopen van een stuk land, niet meer waard dan 1200 fr., vergemakkelijkt: De Nationale Kas der pensioenen (Caisse Nationale de retraite) geeft, mits een interest van 3.50 per jaar, geld aan het Staatsbestuur en dit leent het geld uit tegen 2 % per jaar aan regionale maatschappijen van onroerend krediet, die het dan voortleenen aan kleine menschen ten hoogste tegen 3,50 per jaar. De Staat verliest er dus 1,5 % bij en dit schrijft hij elk jaar op zijne begrooting. De belastingbetalers moeten dus dit verschil van intrest opbrengen. Om geld te krijgen bij die regionale maatschappijen (ten hoogste 1200 fr.) moeten de ontleeners ten minste 1/5 bezitten van

den prijs voor denwelken ze den grond koopen, maar tot hiertoe werden er bitter weinig dergelijke maatschappijen ingericht.

De wet van 19n Maart 1910 is veel meer voor de eigenlijke kleine boeren.

Naar aanleiding van de overstroomingen in den winter 1909 werd bij hoogdringendheid deze wet gestemd. De wetgever heeft hier gebruik gemaakt van de talrijk bestaande landelijke plaatselijke kredietmaatschappijen en bij die maatschappijen heeft men ingericht het individueel krediet op langen tijd (crédit individuel à long terme). De plaatselijke kredietmaatschappijen zijn aangesloten bij regionale kassen, wij zouden zeggen bij Middenkredietkassen, en het Staatsbestuur geeft aan die regionale kassen voorschotten opdat zij op hun beurt geld zouden leenen aan hunne aangesloten plaatselijke maatschappijen. Het geld dat de Staat geeft aan de regionale kassen kost aan deze laatste niets. Gewoonlijk wordt door de plaatselijke kas 2 % geëischt van den ontleener, maar hij kan niet meer krijgen dan 8.000 fr. en dit is terugbetaalbaar ten langste in 15 jaar. De plaatselijke kassen moeten zien welken waarborg de ontleener biedt; gewoonlijk bestaat deze in eene hypotheek. Maar, zooals we het seffens zullen zeggen, is hypotheek niet meer mogelijk, wanneer, ingevolge de wet van 12n Juli 1909, de eigenaar zijn eigendom onaantastbaar maakt en dit natuuurlijk is een stronkelsteen voor de toepassing der wet van 't jaar 1910. Die wet is nog te nieuw, maar er is reden om te denken dat de uitslagen niet te schitterend zullen zijn; op het 5e congres van samenwerkende en onderlinge landbouwmaatschappijen, te Evient-les-Bains eenige maanden geleden gehouden, werd er ernstig over geklaagd dat het geld, ter beschikking gesteld van de regionale kassen door den Staat, te beperkt is. Immers, zij kunnen niet meer krijgen dan tweemaal het bedrag van hun kapitaal.

Wat er ook van zij : de Franschen, die over 't algemeen zoo bang zijn voor staatstusschenkomst, zijn hier ten volle in dit vaarwater. Mogen er nu veel of weinig kleine eigendommen tot stand komen, toch zien we genoeg welke de wensch is van het Staatsbestuur daaromtrent.

* * *

Die wetten van 1908 en 1910 hebben betrek op het tot stand komen van kleinen landelijken eigendom. Eenige woorden nu over eene andere nieuwe wet in Frankrijk, deze van 12n Juli 1909, aangaande de onaantastbaarheid van den kleinen eigendom. Zooals we het reeds zeiden, werd door den huidigen minister van geldwezen in onze Kamer van Volksvertegenwoordigers den 5n October 1899 een dergelijk wetsontwerp voorgesteld. M. Carton de Wiart deed daarover nog een wensch aannemen op het katholiek congres te Mechelen, drie jaar geleden. Nu wordt hierover minder gesproken, maar 10-15 jaar geleden stond in de tijdschriften van de verschillende Europeesche landen die zaak heel dikwijls vermeld.

De Fransche wet is algemeen, dus zoowel voor den niet-landelijken als voor den landelijken eigendom, maar feitelijk heeft men om zoo te zeggen alleen op den landelijken eigendom gedacht. De eigenaar mag eene bezitting, waarin eene woning begrepen is, onttrekken aan zijne toekomstige schuldeischers, op voorwaarde dat de alzoo onttrokkene eigendom niet meer waard zij dan 8.000 fr. De onaantastbaarheid blijkt uit eene notarieele akte of uit een testament; dan is er twee maanden lang eene openbaarmaking daarvan opdat al wie daartegen op te komen heeft zijne rechten kunne doen gelden; daarna moet de vrederechter de onaantastbaarheid bekrachtigen.

Dit is dus de Fransche wet. We zullen hier maar in geene breede beschouwingen treden om uiteen te doen, waarom we denken dat zulke wet niet ten goede zal komen aan den kleinen landelijken eigendom dien men wil bevoordeeligen. Maar we kunnen hier doen opmerken dat ook in Frankrijk, waar men nochtans zoo geestdriftig was ten voordeele van die gedachten, reeds ingezien wordt dat de wet moeilijk kan overeengebracht worden met de wet van 1910 op het tot stand komen van den kleinen eigendom. Wanneer de kooper geene hypotheek kan toestaan, dan zal hij in de meeste gevallen niet kunnen koopen en daarom juist zou men willen eene uitzondering maken voor de schuldvorderingen van de kleine landelijke kredietmaatschappijen, schuldvorderingen die hun oorsprong vinden in aankoop van of herstellingen aan landelijke goederen.

* * *

In Duitschland is de wetgeving ouder, maar vooraf eenige woorden over den toestand en over hetgene door het bijzonder initiatief werd gedaan. Van langs om meer wordt Duitschland een handelsstaat. Maar een goed derde van zijne bevolking vindt zijn bestaan in den landbouw. De toestand, wat de uitgestrektheid der hoeven betreft, verschilt veel van het Westen tot het Oosten, maar volgens de optelling van 1907 zijn het toch de kleine winningen van 5 tot 20 hectaren die toenemen en die om zoo te zeggen in alle opzichten aan 't hoofd staan. Ook vroegertijd heeft men in Pruisen aan kolonisatie gedaan. Schmoller, de bekende professor te Berlijn, schat dat in 1786, jaar van het afsterven van Frederik den Groote, 1/6e tot 1/5e van Pruisens bevolking bestond uit kolonisten of afstammelingen daarvan. In Frankrijk en in ons land schafte de Nationale Vereeniging in Augustus 1789 met eenige pennetrekken de leenroerige rechten af, maar dit was zoo niet in Duitschland. Daar werden ze sedert het begin der 19e eeuw als gevolg van de Stein-Hardenbergsche wetgeving afgekocht, dikwijls met afstand van land. Als gevolg hiervan verloren de kleinere boeren veel grond. Skalweit schat dat in Oost-Duitschland, als gevolg van de landelijke hervorming in 't begin der 19e eeuw, de eigenlijke boeren een millioen hectaren grond verloren, door de grootere winningen en de heeren ingenomen en dat in deze streek de landbouwwerklieden te beginnen met dien tijd eigenlijk proletariërs geworden zijn. Sedert 25-30 jaar is men dit beginnen in te zien, naar aanleiding van de ontvolking dier streken, ook als gevolg van de Poolsche overmacht aldaar. Bismarck meende het oogenblik geschikt om de Poolsche heeren en groote boeren, tengevolge der landbouwcrisis achteruit gegaan, uit te koopen, hunne landerijen te verbrokkelen en aan Duitsche kleine menschen met gemak van betaling af te staan.

Maar vooraf moeten we nog zeggen wat door het bijzonder initiatief ten voordeele van het tot stand komen van den kleinen eigendom in Duitschland gedaan werd. Daar hebt ge met duizende en duizende kleine landelijke

kredietinstellingen, waarvan het groote deel Raiffeisenkassen zijn. Voornamelijk in Zuid-Duitschland, ook naar aanleiding van zeer scherpe wetten genomen tegen wat men in Duitschland noemt *Güterschlachter* of beenhouwers van grond, werd dikwijls door een Raiffeisenkas eene hoeve aangekocht om die te verbrokkelen en in kleine stukken aan hare leden te verkoopen.

We noemden daar zooeven de *Güterschlachter*. In Zuid-Duitschland vooral zijn die wel bekend. Dat zijn menschen die er een beroep van maken landerijen aan te koopen, die te verbrokkelen, en dan in kleinere winningen of in kleinere stukken aan den man te brengen. Dit is een zoodanig misbruik dat soms radikale wetten daartegen genomen zijn. Zoo b. v. in Beieren in 1910. Wanneer een *Güterschlachter* daar een blok land van ten minste 5 hectaren aankoopt is hij verplicht binnen de drie dagen het aan te zeggen aan het beheer, zooniet is hij strafbaar, zelfs met gevang. Seffens verwittigt het beheer de Raiffeisenkas van de plaats en gedurende drie weken heeft de gemeente of de Raiffeisenkas het voorrecht om tegen denzelfden prijs te koopen. Ook kan de verkooper binnen de week die volgt op den verkoop, van gedacht veranderen en zeggen dat hij niet verkoopt, elke tegenstrijdige bepaling waardoor hij zich zou verbinden om dit niet te doen is nietig; toch blijven de « Landhouwers » daar machtig ; zij laten zoogezegd den eigenaar de verbrokkeling doen, zijn doodeenvoudig zijn dienstknechten en ontsnappen zoo aan de wet.

Bismarck had het in Oostelijk Pruisen gemunt op de Polen, zooals we het nog seffens zullen zeggen, maar door deze wetgeving zelf werden de Polen aangevuurd om het land voor de Polen te houden en we moeten wel bekennen dat ze hierin geslaagd zijn : zeer veel Poolsche werklieden komen afgezakt naar de nijverheidstreken van West-Duitschland, maar wanneer ze eenig geld vergaderd hebben keeren ze weer naar hun gewest en koopen ze daar een stukske grond. Vroegertijd konden ze, om zoo te zeggen, geen grond krijgen. Het staatsbestuur, juist om de Polen te keer te gaan, heeft in 1904 een wet doen stemmen waar bepalingen bijstaan voor de provinciën West-Pruisen en Posen (juist het Poolsch gedeelte van Pruisen). Om daar

eene nieuwe gemeente te maken of om doodeenvoudig te bouwen moet er toelating zijn van het beheer, en spijts dat hebben de Polen er toch veel grond gekocht. Er zijn in die streken banken tot stand gekomen om grondeigendom te verbrokkelen, en wat het Pruisisch beheer nu in den laatsten tijd is beginnen doen, dit deden jaren reeds de Poolsche banken : zij verkochten namelijk kleinere stukken grond aan menschen die het noodige geld niet hadden om echte kleine hoeven aan te koopen, zooals dit, uitsluitende tot in deze laatste jaren gedaan werd door het Pruisisch beheer dat in die gewesten Duitschers wilde overplanten.

De Pruisische wet van 26n April 1886 is, we zeiden het reeds, eene echte politieke wet. Bismarck deed ter beschikking van het Staatsbestuur 100 millioen Mark stellen om gronden aan te koopen, maar reeds meer dan eens werd die som vermeerderd, zoodanig dat ze nu tot 725 millioen Mark geklommen is. In de stad Posen werd eene Staatscommissie aangesteld om de uitvoering van die wet mogelijk te maken. In 't begin werden nog al veel landerijen van Poolsche afkomst gekocht, maar dit heeft niet lang geduurd en nu is verre het meerendeel van het land door de commissie gekocht, voortkomstig van Duitschers, want het is slecht gezien door de Polen aan die commissie te verkoopen en wanneer een Poolsche eigenaar zijn land wil te gelde maken zijn de Poolsche banken daar.

Hoe wordt er nu door die Staatscommissie verbrokkeld en verkocht in de twee Poolsche provinciën West-Pruisen en Posen? De Staatscommissie koopt b.v. een goed aan ; zij begint met er een beheerder aan te stellen om het goed in behoorlijken staat te brengen en zij laat een plan van verbrokkeling opmaken. Dan stuurt ze prospectussen uit geheel Pruisen door, want er wordt getracht kleine Duitsche koopers te krijgen uit alle gewesten van Pruisen. Maar dit is de betrachting. Meer dan eens is de commissie gedwongen menschen van dichtbij en ook Polen te nemen, zoodat de Polen nu sterker staan dan ze het waren toen de wet in gebruik kwam. De kandidaten-koopers moeten 1/3e tot 40 % bezitten van de waarde van het goed dat ze koopen. In algemeenen regel is het eene kleine winning van 5 tot 25 hectaren. Het is wel verstaanbaar dat er van de kandidaten-koopers

geëischt wordt dat ze iets zouden bezitten, want ze moeten eene hoeve bouwen, landbouwmateriaal koopen, zich dieren aanschaffen, enz. en daarvoor is het derde of 40 % van de waarde van het aangekochte niet genoeg, gewoonlijk moet de Staatscommissie nog geld bijgeven. Dit wordt gedaan tegen 3 %.

Maar hoe zal nu de kooper de 2/3en of de 60 % die hij niet bezit tijdens den aankoop, betalen? De wet van 1886 heeft een nieuw beginsel gehuldigd. Vroegertijd mochten niet terugkoopbare grondrenten maar gevestigd worden ten hoogste voor dertig jaar, met andere woorden dus, het kapitaal van eene grondrente mocht terugbetaald worden. Alleen was het toegelaten ten hoogste voor dertig jaar de niet-betaling van dit kapitaal vast te stellen. De wet van 1886 heeft de eeuwigdurende grondrenten toegelaten die maar zullen kunnen ten volle afbetaald worden wanneer de twee partijen het daarover eens zijn, en dit is juist wat bij het aankoopen van zulke hoeven in Oostelijk Pruisen gedaan wordt : de kooper betaalt 3 % en dit zal in der eeuwigheid moeten betaald blijven tenware de grondrente werd afgekocht, maar de Staat eischt dat altijd 1/10e van die rente als rente op den grond zou gevestigd blijven. De koopers van die kleine hoeven zijn dus nooit geheel en gansch eigenaars en dit wordt gedaan met een politiek doel om meer op hen te zeggen te hebben.

Naar aanleiding van die verbrokkelingen door de Staatscommissie, moeten we nog een Duitsch woord « Restgut » uitleggen. De Staatscommissie koopt groote hoeven aan van verscheidene honderden, van duizend of meer hectaren. Niet altijd wordt alles verbrokkeld. De gebouwen der hoeve blijven dikwijls in hun vroegeren staat met een gedeelte van het land daar rond ; dat is wat overblijft en wat men noemt « Restgut ».

Sedert zoolange jaren is deze wet in gebruik. De Duitschers beweren dat ze voortreffelijk gelukt is, maar spreekt ge een Pool daarover aan, dan zal het antwoord anders luiden ; de cijfers zeggen u wel dat vele Duitschers in die twee Oostelijke provinciën werden overgeplant, maar, alles ingezien, hebben de Duitschers van

den grond die ze vroeger hadden toch ongeveer 50.000 hectaren zien overgaan in Poolsche handen.

Er is, om zoo te zeggen, geen middel meer voor de Staatscommissie om Poolsch land aan te koopen en 't zal wel daarom zijn dat het Staatsbestuur de wet van 20n Maart 1908 heeft doen stemmen door dewelke de Staat gemachtigd wordt om tot een bedrag van 70.000 hectaren grond te onteigenen. Zoo is er natuurlijk middel om het land van de Polen af te nemen, maar tot hiertoe werd deze wet nog niet in gebruik gesteld.

Nevens deze politieke wet is er nog eene andere, toepasselijk op geheel Pruisen, namelijk de wet van 27n Juni 1890. Hier ook wordt het beginsel der grondrente gehuldigd. Daardoor heeft men overal, gansch Pruisen door, het tot stand komen van kleine eigendommen willen bevoordeeligen. De verkooper kan dus eene eeuwigdurende rente op het verkochte land laten staan. Maar aan eenen anderen kant kunnen hier niet alleen de 9/10en, maar het volle bedrag, dat wil zeggen de 10/10en van de rente afgekocht worden. En om de uitvoering van die wet te vergemakkelijken besloot de wet van 7n Juli 1891 de *Rentenbanken* weer te openen. Door middel van die banken hadden de boeren-eigenaars, sedert 1850, de nog bestaande leenroerige rechten afgekocht, maar sedert het einde van 1883 was er niets meer af te koopen, en die banken hadden doodeenvoudig opgehouden te bestaan. Door de wet van 1891 kwamen ze weer tot stand. Zij geven schuldbrieven uit die 3.5 % rente aan hunnen houder opbrengen, rentebrieven ; de verkoopers krijgen, vanwege de bank rentebrieven en die kunnen ze aan den man brengen om geld te hebben. Dan zal de kooper aan de bank zijne rente moeten betalen. Van den kooper wordt geëischt dat hij 1/4e bezitte in geld van de waarde van hetgeen hij koopen wil. De rentenbank neemt dan voor de overige drie vierden hypotheek, maar zou de verkooper tevreden zijn met een kooper die minder dan 1/4e bezit, dat staat hem vrij, en hij kan voor het niet-betaalde 1/4e of deel van 1/4e tweede hypotheek nemen, na de inschrijving van de rentenbank. Sedert 1900 mogen zelfs de Rentenbanken hunne reserven gebruiken in voorschotten die ze toestaan aan de koopers van kleine hoeven.

In Pruisen kwamen verscheidene maatschappijen tot stand om de uitvoering van de wet in 1890 te bevoordeeligen en over het algemeen is men over die wet zeer tevreden. Eene opwerping die ge soms hoort maken is dat de groot grondeigenaars die kleine boeren niet al te gaarne zien aankomen, omdat ze meenen dat hun behoudsgezinde politieke invloed daardoor zal gebroken worden.

Dan wordt ook nog gezegd dat de Pruisische staat veel meer dan hij het doet rechtstreeks zou kunnen meewerken. De toestand in Pruisen is immers heel anders dan bij ons. De Staat zelf bezit er goederen. Volgens de begrooting van 1910 had hij er 1400 die gezamenlijk 441.719 hectaren groot waren. Waarom daarvan geen goed deel verbrokkeld? Want die liggen juist voornamelijk in Oostelijk Pruisen, waar de kleine eigendom het meest zou noodig zijn. Het moet zijn dat deze opmerking gegrond is, want in zijne zitting van 8sten tot 10den Februari 1912 heeft het *Landesökonomiekollegium* van Pruisen, we zouden zeggen, bij ons, de hoogere landbouwraad, na eene voordracht van prof. Sering een wensch gestemd ten voordeele van verbrokkeling der Staatsdomeinen.

Laten we er ook nog bijvoegen dat sedert 1907 aan de Rentenbanken toegelaten wordt het verkrijgen van zeer kleine bezittingen door landbouwwerklieden gemakkelijker te maken en dat zelf sedert Augustus 1909 het staatsbestuur een voorschot geeft aan allen landbouwwerkman die tusschen de 12,5 aren en 1,5 hectaar koopt: dit hulpgeld is 800 Mark, wanneer de aankoop geschiedt in de Oostelijke provinciën, waar minder kleine hoeven en minder landbouwwerklieden zijn, en 500 Mark wanneer hij plaats heeft in de Westelijke provinciën, waar de kleine eigendom veel meer verspreid is.

* * *

Maar wat we tot hiertoe voor Duitschland zeiden betreft daar alleen het tot stand komen van den kleinen eigendom. Er is nochtans ook iets gedaan ten voordeele van het bewaren van den kleinen eigendom. In de 4/5den van het Duitsche Rijk bestaat, 't zij in rechte, 't zij door

gebruiken, het *Anerbenrecht*. Een van de erfgenamen wordt tegenover zijne broeders en zusters bevoordeeligd en neemt de gansche hoeve over. Wat hij meer heeft dan de anderen verschilt van de eene streek tot de andere. Volgens de gebruiken in Hannover krijgt hij 1/3 vooruit; in Westfalen is het meer en krijgt hij zelfs meer dan de helft voorop; in minder rijke streken zal hij minder vooruit krijgen, maar dit hier is de gedachte: hij die de hoeve overneemt moet ze kunnen in goeden staat houden en eer doen aan den naam der familie.

De wet van 8n Juni 1896 heeft het *Anerbenrecht* voor al de rentengoederen vastgesteld: hij die de kleine hoeve overneemt, krijgt 1/3e vooruit en heeft bovendien zijn gedeelte gelijk de andere erfgenamen.

* * *

En zoo komen we aan de Engelsche wetgeving, waardoor, in tegenstelling met de wetgevingen waarover we tot hiertoe spraken, in het eigendomsrecht wordt ingegrepen. Maar dat is toch wel verstaanbaar. In Engeland immers, wat den landelijken eigendom betreft, verkeert men in een gansch buitengewonen toestand. Volgens de laatste cijfers die men voor Engeland kent behoort de helft van geheel de bebouwde oppervlakte aan 2.000 familiën en 91 onder hen bezitten meer dan 1/3e van de gansche oppervlakte.

Waaraan dit te wijten is moeten we hier niet bespreken. Het zij genoeg op den buitengewonen toestand te wijzen.

Het vrij initiatief heeft hier en daar iets gedaan om kleine eigendommen tot stand te brengen. De Garden-cities zijn bekend. Duizenden werklieden zijn eigenaars geworden van een klein stukske grond, dank zij de bemoeiing van de *Free-hold-land-societies* en daarboven zouden we ook het voorbeeld kunnen aanhalen van eenige eigenaars die een gedeelte van hunnen eigendom hebben verbrokkeld, maar het is voornamelijk de wetgever die hier tusschen komt.

Over Ierland moeten we niets zeggen. Daar heerscht een eigenaardige toestand; ongeveer de helft van de

landerijen gaan nu stillekens aan over in eigendom van de boeren.

Tot in dezen allerlaatsten tijd waren in Engeland de kleine boeren iets onbekend. Als vertegenwoordigers van de landbouwbevolking had men daar de groote grondeigenaars of landlords; dan hunne agents of bailiffs, rentmeesters mogen we zeggen, van de landlords; de groote boeren, hier nog al bekend onder den naam van gentlemen farmers en de landbouwwerklieden.

Kleine boeren hadt ge er weinig of niet en zelf waren zij door de drie eerste groepen van vertegenwoordigers der landbouwbevolking minder wel gezien: in politiek zijn deze immers behoudsgezind. Die kleinen hebben nogal kiekens en zijn dus geen liefhebbers van vossen, die de groote grondeigenaars gaarne op hunne gronden zien, om daarop te kunnen jacht maken; ten andere die kleine boeren hebben woningen noodig en men moet er dus bouwen. Ook de rentmeesters hebben liever te doen met eenige groote boeren, die gewoonlijk in politiek opzicht met de eigenaars het eens zijn, dan met kleine landbouwers, die meer uit den aard zelf tot de liberale partij behooren. En de groote boeren ook zijn niet altijd goed gestemd voor de kleine; bij ons is dat dikwijls hetzelfde. Wanneer de kleine mensch maar eenige aren land heeft, dan is alles in orde; dan zal hij op de groote hoeve komen zijn kost verdienen, maar heeft hij eenige hectaren land, dan blijft hij te huis en er wordt geklaagd over gebrek aan landbouwwerklieden.

De wetgever is er moeten tusschenkomen; maar vooraf willen we hier wijzen op het verschil in opvatting bij de behoudsgezinde partij en bij de liberalen (terloops gezegd Engelsche liberalen zijn heel wat anders dan de politieke mannen van dien naam bij ons.)

De behoudsgezinden zijn meer voorstanders van den grooten eigendom; de woorden *Magic of property* hebben ze nogal veel in den mond, terwijl de liberalen niets anders inzien dan de kleine winningen, hetzij in eigendom, hetzij in pacht, want, zeggen ze, we moeten met den uiterlijken toestand van het platte land rekening houden. De grond wordt er werkelijk duurder verkocht dan zijne innerlijke

economische waarde. Grondeigenaar-zijn wordt goed gezien; de grondeigenaar kan op zijn eigendom jagen of visschen; als grondeigenaar komt hij gemakkelijk in de politiek; waarom, wordt er gezegd, de kleine menschen dwingen grond te koopen, en daarvoor meer te betalen dan het aangekochte waard is? Is het niet eene bekoring om den grond aan groot-grondeigenaars te verkoopen?

Reeds door eene wet van 1892 had de wetgever getracht kleine landbouwwinningen tot stand te brengen en, eenige jaren vroeger, waren ook verscheidene wetten uitgevaardigd om het verkrijgen van kleine stukjes grond, minder dan eene halve hectare groot, te vergemakkelijken. Maar de wet van 1892, die kleine winningen voorzag van 1 tot 50 acres (1 acre = 40, 46 aren), had bitter weinig bijval. En daarom heeft de wetgever een nieuwe wet gemaakt op de kleine winningen en op de, laat ons zeggen, hovingen (allotments) die in gebruik is gekomen den 1en Januari 1908. Kleine winningen zijn tusschen 1 acre en 50 acres groot en de allotments mogen niet uitgestrekter zijn dan 1 acre.

Dit is het eigenaardige van deze nieuwe wetgeving: wanneer de raden van de graafschappen of van de gemeenten niet geneigd zouden zijn gebruik te maken van deze wet mag het ministerie rechtstreeks tusschenkomen; wanneer er geen middel zou zijn om in der minne, aan een behoorlijken prijs, grond te verkrijgen, mag er grond onteigend worden of kan het gebruik daarvan voor een zeker getal jaren met dwang worden verkregen; dan kunnen we ook nog als eene nieuwigheid wijzen op de begunstiging van de verhuring, terwijl de wet van 1892 alleen het verkrijgen van den eigendom in het oog had.

De raad van het graafschap is verplicht in zijn schoot een comiteit tot stand te brengen voor kleine winningen en kleine perceelen land. Die raad koopt gronden aan, maar kan hij dit niet doen, dan is hij bemachtigd om te onteigenen. Onteigenen mag alleen gedaan worden om te kunnen verhuren, niet om land te verkoopen. De raad die het recht heeft om te onteigenen en daartoe de toestemming behoeft van het ministerie, mag ook met diezelfde toestemming bij dwang grond huren voor een

tijdperk van 14 tot 35 jaar. Wanneer partijen niet overeenkomen over de vergoeding, bij zulke onteigening of bij zulke verhuring, wordt deze vergoeding bepaald door een scheidsrechter, door het ministerie te benoemen.

De verkregen grond mag verbrokkeld worden, omheind, gedraineerd, men mag er wegen in maken, enz. en dan wordt hij verkocht, in huur gegeven 't zij aan afzonderlijke personen, 't zij aan vereenigingen.

Om eene kleine winning te koopen moet de kooper binnen de maand 1/5e van den prijs kunnen storten; 1/4e van den prijs kan als eeuwigdurende grondrente worden gevestigd op den grond; voor de rest wordt hypotheek genomen en die wordt om de zes maanden betaald, ten hoogste binnen de 50 jaar.

Maar die raden hebben niet zooveel kleine winningen verkocht dan wel verhuurd. De huur is voor één jaar, met opzeg één jaar te voren, maar maatregelen zijn getroffen, opdat de pachter, die zou moeten vertrekken, vergoeding krijge voor zijn gedaan werk of zijne gedane verbeteringen.

Dit, betrekkelijk de kleine winningen, maar, zooals we het reeds zeiden, kunnen ook kleine stukskes grond van ten hoogste 1 acre, dus feitelijk hovingen, door den gemeenteraad, of, wanneer deze niet vooruit wil, door den raad van het graafschap of door het ministerie verhuurd worden. De onkosten worden bestreden door belastingen en eene rekening bij de Bank van Engeland, met staatsgeld.

Deze wetgeving is nog te jong om veel over de gevolgen te kunnen spreken. Maar we kunnen reeds op iets wijzen dat we elders niet vinden, namelijk dat rond de groote steden deze kolonisatie nog al wel schijnt te lukken en voornamelijk ten bate komt aan hoveniers die, in de Engelsche steden, een goeden vertierweg voor hunne voortbrengselen vinden.

Ook is er iets eigenaardigs betrekkelijk de koopers of pachters van die kleine winningen; elders zijn de koopers gewoonlijk zoons van kleine boeren of zelf zoons van grootere boeren die geene hoeven vinden. In Engeland is het niet het geval. De koopers of pachters zijn landbouwwerklieden of zelfs menschen die vroeger geene betrekking hadden met den landbouw, werklieden uit de stad « agri-

culturaly inclined townsmen », zooals er gezegd werd tijdens de bespreking van die wet, of kleine handelaars of nijveraars van het dorp, die zich plaatsen als kleine boeren, en voornamelijk, zooals we 't daar zooeven zeiden, als hoveniers. Arthur Young, welbekend om zijne landbouwreizen op het einde der XVIIIe eeuw, beweerde dat de kleine landelijke eigendom de bron is van vreeselijke onheilen; tot in deze allerlaatste jaren waren veruit de meeste Engelschen gekant tegen de kleine landbouwwinningen. Het schijnt dat er eenigzins verandering komt; in elk geval is er veel vraag naar kleine hoeven.

Eene bijzondere wetgeving voor het behoud van den kleinen landelijken eigendom bestaat in Engeland niet, maar in dit opzicht kunnen we hier wijzen op het Engelsch erfrecht, dat niet, zooals bij ons de verplichte verdeeling onder de kinderen voorschrijft, met alleen een beschikkend gedeelte voor de ouders, maar de vrijheid van uiterste wilsbeschikking huldigt, zoodanig dat in een testament de vader de geheele winning kan maken aan een zijner kinderen.

* * *

Wetten en wetsontwerpen omtrent den kleinen landelijken eigendom vindt ge nog in verscheidene andere van onze Europeesche landen, maar we bepalen ons bij een overzicht tot België en de landen die ons omringen en daarom moeten we hier niets anders meer doen dan wijzen op een wetsontwerp tot « verkrijgen door landarbeiders van land met woning in eigendom of van los land in pacht », in naam der koningin den 19n December 1911 neergelegd in de Tweede Kamer der Staten-Generaal van Nederland.

Dit wetsontwerp is, mogen we zeggen, de bekroning van het werk eener Staatscommissie, ingesteld door Koninklijk Besluit van 20n Juni 1906 en die in 1909 over den economischen toestand der landarbeiders in Nederland en over wetgeving in verschillende landen vijf belangrijke boekdeelen uitgaf. Zooals het blijkt uit den titel zelf van dit ontwerp van wet, worden er hier twee zaken bedoeld : 1° het verkrijgen van land met woning in eigendom, en dit

is veruit het belangrijkste deel van het ontwerp en 2° het verkrijgen van een stukje los land in pacht.

Die kleine landelijke eigendommen met woning, door het ontwerp « plaatsje » genoemd, mogen met de eerste noodige verbeteringen aan de bestaande gebouwen of land niet meer dan 2.500 gulden kosten. Het ontwerp voorziet in elk rechterlijk kanton het tot stand komen van vereenigingen en stichtingen met rechtspersoonlijkheid, maar kwamen die niet tot stand, dan zouden de gemeenten juist dezelfde bevoegdheid hebben.

Het Staatsbestuur leent aan de gemeenten geld uit 's Rijks kas, tegen eene rente van 3,5 % per jaar en de gemeente leent dit geld voort aan denzelfden intrest aan die kantonale vereenigingen ofwel rechtstreeks aan de koopers, Om te kunnen een plaatsje verkrijgen, moet de kooper landarbeider zijn, ten minste 25 jaar oud en ten hoogste 50 jaar, en in staat om ten minste 1/10e der waarde van wat hij aankoopt seffens te betalen. De overige 9/10en worden hem geleend door de vereeniging of door de gemeente mits hypotheek op het aangekochte goed, maar — en hierop willen we steunen — de ontleener heeft geene kosten daarbij, want de hypotheek kan bij onderhandsche akte verleend worden en ze wordt kosteloos geregistreerd, evenals alle andere stukken die uit deze wet voortvloeien, vrij zijn van zegel en gratis geregistreerd worden.

De kooper krijgt de 9/10en van wat hij aankoopt aan 3,5 % rente per jaar en dit kan hem aan dezen intrest gegeven worden, vermits het Rijk de onkosten van beheer van de vereenigingen te zijnen laste neemt. De twee eerste jaren na den aankoop heeft de kooper alleen den intrest te betalen, maar te beginnen met het derde jaar legt hij af in dertig annuïteiten van 5,5 % elk.

Om het aankoopen gemakkelijker te maken voorziet het ontwerp dat de kooper ter voldoening van ten hoogste 25 % van het verschuldigde bedrag eene jaarlijksche grondrente op het plaatsje mag vestigen. Die grondrente kan hij afkoopen, maar alleenlijk na geheele aflossing van het overige gedeelte der schuld.

In het memorie van toelichting vinden we een voorbeeld aangegeven van hetgeen er te betalen zou zijn. Tot

grooter duidelijkheid van het ontwerp schrijven we dit voorbeeld af: « Stel dat een plaatsje kost fl. 1400 en dat de landarbeider fl. 200 kan betalen; dan moet hij fl. 1200 opnemen.

Hiervan is verschuldigd gedurende 2 jaar en het loopende jaar 3,5 % p. c. 's jaars = fl. 42. Daarna bedraagt de annuïteit gedurende 30 jaar fl. 66. Vestigt de landarbeider eene grondrente op het goed van fl. 10.50, vertegenwoordigende een kapitaal van fl. 300, dan blijft over fl. 900, waarvoor de annuïteit bedraagt fl. 49.50. Hij zal dan jaarlijks te betalen hebben fl. 49.50, plus 10.50 fl. = fl. 60, en na dertig jaar het plaatsje alleen bezwaard met de grondrente overhouden. » Zooals we reeds zeiden mag hij die grondrente dan afleggen.

Dit voor de verkrijging van een « plaatsje ».

Het ontwerp voorziet ook de verkrijging in pacht van los land, door landarbeiders. De verhuring moet schriftelijk gebeuren maar er kan hier enkel van een hof spraak zijn, want de pacht mag niet meer bedragen dan 30 gulden.

Dit wetsontwerp is belangrijk en door de weinige kosten voor de koopers en ook door de bepaling dat de vereeniging of de gemeente, wanneer ze niet in der minne grond zouden kunnen krijgen, het recht hebben, na hiertoe gemachtigd geweest te zijn, te onteigenen. Hierover ook nog twee, drie zinnen uit de memorie van toelichting:

« De mogelijkheid is echter niet uitgesloten dat dit lichaam (vereeniging of gemeente) den landarbeider zou moeten te leur stellen, omdat het zoodanig ontroerend goed noch bezitten noch krijgen kon en in dit uiterste geval dient onteigening te worden toegelaten. Daartoe zal, naar de ondergeteekende (minister van Landbouw, Nijverheid en Handel) zich voorstelt, wel weinig behoeven te worden overgegaan; maar de preventieve werking, die de desbetreffende bepalingen zullen hebben, ten opzichte van de eigenaars om hunne gronden vrijwillig af te staan, valt niet te miskennen en kan van belangrijken invloed zijn ter bereiking van het door de wet beoogde doel. Overigens is de onteigening beperkt tot ongebouwde eigendommen, omdat het voor het doel niet noodig was verder te gaan en wijders is zij alleen mogelijk, wanneer voor de ver-

krijging van een plaatsje, ten minste twee, en voor die van los land ten minste 5 aanvragen zijn gedaan. »

De onteigening hebben wij reeds gevonden bij de Engelsche wet van 1907, in gebruik gekomen den eersten Januari 1908. Het hier bedoelde ontwerp van wet is wel belangrijk omdat het eigenaardig is en geheel en gansch gesteund gaat op het onderzoek van de Staatscommissie, eenige jaren geleden gedaan.

Zouden kostelooze registratie en onderhandsche akten voor het hypothekeeren van kleinen eigendom ook bij ons niet hoogst wenschelijk zijn?

In vele overige landen van Europa bestaan er wetten ten voordeele van den kleinen landelijken eigendom; maar hier moeten we er niet verder over handelen.

E. VLIEBERGH.

Leuven, 4 Mei 1912.

SCHOONHEIDSVISIOENEN

Aan Lodewijk De Vocht.

'k Glijd langzaam roeiend in de malsche en vette voren
Van 't koele vijvermeer, waarin de paarsche schijnen
Der avondwolken weemlen en al de schaûwen rillen
Van 't goud omschemerd groen. De loome riemen plonsen
En 't blij gezoen der omgespatte waterbellen
Zingt in het schuimend zog van 't zacht geschommeld
[schuitje.
De wondre schoonheid van dees zoet gekleurden avond
Stil drijvend onder mij in brooze spiegeling,
Dringt in mijn ziel den diepen zaligenden vrede
Waarin de boomen, ritselloos, heimzinnig leven
Op 't donkerroode gloeien van de verre luchten.
Ik voel zoo licht mijn last op 't lachend rimpelend water
Waarin het beeld verdeint van eenen halven hemel
Die eindloos openvouwt, zoo ver mijn oogen staren
En droomen in de streeling van dien kleurentoover.
Mijn ziel! hier kunt ge een poos den band verbroken wanen
Van 't lichaam dat u boeit, en wijl de wieken reppen
Deze ijle ruimten door waarin de schemerklaarten
Nu sterven gaan der traag gezonken zomerzonne
Waaruit allengs de maan weemoedig wordt geboren.
Weemoedig staart de bleeke droomster van de nachten
Naar 't vliedend licht der zon, haar eeuwige beminde,
Die even 't schoon gelaat bij morgend en bij avond
Ter kimme bloeien laat in gouden brand van wolken
Vóór 't smachten van haar blik door zilvren tranensluier
Bewaasd. Terwijl zij rijst in reuzige eenzaamheid,
Stroomt over 't land een wee zoo grootsch en machtig
[schrijnend,
Dat al de boomen, 't zwijgen brekend, rillend ruischen,

En dragend in hun kruinen wonderbare klachten,
Hun blaren al verwaaien op de bleeke blauwten
Der verwenlooze lucht, en in den duistren spiegel
Van 't diep geschaduwd water. Duizend droppels trillen
Van 't rusteloos getraan der witte maneschingen.
De wereld baadt in wee, en 'k drink met dorstig harte
Die bron van echt en diep en loutrend zieleleven.

Jos. Crick.

DE CHRISTIWAARHEID

NAAR AANLEIDING VAN EEN SCHRIJVEN VAN G. J. P. J. BOLLAND IN DEN « NIEUWEN GIDS »

(Vervolg)

Nu komt nog een ander belangrijk vraagpunt aan de orde : is het waar dat de Paulusbrieven — gelijk de schrijver ervan het wil doen gelooven en gelijk overigens de Handelingen der Apostelen en heel de Traditie het onderstellen (1) — geschreven werden vóor het jaar 70 onzer tijdrekening ? Belangrijk is dit punt zeker. Want, ontstonden die brieven eerst in den loop der tweede eeuw, zoo kunnen zij onmogelijk voor auteur hebben den tot het Christendom bekeerden Farizeër Paulus. (2) Doch stemmen ook in deze

(1) Het feit alleen dat de Paulusbrieven, de Handelingen en de Overlevering den schrijver voorgeven als een Apostel van Christus, die met de andere apostelen (allen onmiddellijke leerlingen van Christus) de Christene leering over de wereld verspreid heeft, wijst genoeg uit in welk tijdstip zij het samenstellen dier brieven plaatsen. Heel de christene literatuur is het immers éens om te verklaren dat de Messias rond het jaar 30 onzer tijdrekening gekruisigd werd.

(2) Onze bedoeling is niet eene nauwkeurige chronologie van Paulus' leven te geven. Om die chronologie min of meer nauwkeurig op te maken, heeft men vooral drie aanduidingen : 1° de komst van Porcius Festus als landvoogd van Judea, waarvan spraak is in de Handelingen; 2° de steeniging van den H. Stephanus, waar Paulus bij aanwezig was ; 3° het proconsulaat van Gallio te Corinthe (*Hand.* 18 : 12), dat volgens een onlangs gevonden opschrift uit Delphes moet geplaatst worden in het jaar 51-52 of 52-53. (Dit opschrift is eerst uitgegeven door M. BOURGUET. Zie tekst en inhoud in *Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétienne*, 1911, blz. 214-215). Ziehier de meening van P. Prat : « Nous pouvons établir ainsi la chronologie de la vie de Paul avec une incertitude d'une année en plus ou en moins pour la plupart des dates :

Conversion	vers 34 après J.-C.
Evasion de Damas	37
Séjour à Tarse	de 37 à 42
Visite à Jérusalem	43-44
Première mission	de 45 à 49

kwestie de innerlijke bewijzen met de uiterlijke gronden volkomen overeen, dan zal het niet langer mogelijk zijn aan het besluit tot echtheid der Paulusbrieven te ontsnappen.

Het mag als een schier algemeene regel gelden dat een schrift, als het tenminste niet over uitsluitend-afgetrokken zaken handelt, op zich het merk draagt van zijn tijd. Nu hebben de Paulusbrieven het dikwijls over zulke bijzonder-bepaalde onderwerpen, dat het wel wonder zou mogen heeten, zoo wij er geen enkele omstandigheid moesten aantreffen, die ons kon inlichten over den tijd waarin bedoelde brieven geschreven werden. Te meer daar het tijdvak, waarin die brieven volgens de traditie zouden geschreven zijn, uitmunt door echt-karakteristieke omstandigheden.

Wat wel niemand loochenen zal is, dat de christene godsdienst zijne eerste elementen gevonden heeft in het Jodendom, hetwelk er door tot eene hoogere volmaaktheid werd opgevoerd. Joodsch immers was zijn Stichter, Jesus-Christus, uit den stam van David; Joodsch waren zijne eerste verspreiders, de heilige Apostelen; Joodsch was zijn begrip over monotheïsme, Joodsch de grondslagen van zijn zedeleer. Had Christus zelf niet gezegd dat hij de Wet niet kwam vernietigen maar vervolmaken? En gingen Christus en de Apostelen, om de nieuwe leer te verkondigen, niet eerst en vooral tot de inwoners van Palestina? Was het niet in de Synagogen dat zij binnendrongen, om daar te leeren dat de Messias, voorzegd door de Zieners van het Oude

Assemblée de Jérusalem	50
Deuxième mission	de 50 á 53
Troisième mission	de 53 á 57
Captivité á Césarée	de 57 à 59
Voyage à Rome	59-60
Captivité romaine	de 60 à 62
Voyage circulaire	de 62 à 66
Martyre	66 ou 67.

D'après cela, le premier groupe d'Epîtres — les lettres aux Thessaloniciens — tombe à peu près en 51; le second — les grandes lettres — en 56 ou 57; le troisième — les lettres de la captivité — en 61 et 62; le quatrième — les Pastorales — vers 66. »

Voor ons is het genoeg te weten of Paulus vóor het jaar 70 geschreven heeft of niet.

Verbond, nu eindelijk gekomen was? Zeker moet de eerste christene gemeente een sterk-gekleurd Joodsch uitzicht gehad hebben. De nieuwe leer immers was niet nieuw in al hare deelen : zij behield de dogmen van het Oude Verbond en de voornaamste punten der Wet. Wel was de Meester met al zijne krachten ingegaan tegen de misbruiken die allengskens in de praktijk waren ingeslopen ; (1) wel had Hij er meermalen op gewezen hoe de Farizeën, door eigen, louter menschelijke toevoegsels, de Wet gemaakt hadden tot een ondraaglijk juk; maar toch had Hij, over 't algemeen, de zedelijke voorschriften der Oude Wet laten bestaan, hoewel hij sommige tot hunne primitieve, ongeschonden opvatting terugbracht, andere met goddelijk gezag verklaarde, nog andere tot een hooger ideaal verhief en alle opvoerde tot de meest wondere eenheid en de heiligste waardigheid door het alles-overtreffend, Hem-eigen gebod der Liefde. Wat de ritueele voorschriften betreft, lezen wij nergens dat Jesus die heeft afgekeurd en Hij zelf heeft zich onderworpen aan de besnijdenis, toog op twaalfjarigen ouderdom naar Jerusalem en ging dikwijls bidden in den tempel. Zoo handelden ook zijne Apostelen en zijne leerlingen, alsmede de eerste tot het Christendom bekeerde Joden. Dat was heel natuurlijk. « Jésus s'appuyait sur la foi juive, et la foi juive rendait témoignage à Jésus ; la Loi « préparait » le Messie et le Messie « accomplissait » la Loi. » (2) Alles verliep naar wensch, zoolang alleen Joden zich tot de nieuwe leer bekeerden. « Distinction des aliments purs et impurs, visites au Temple, sacrifices, purifications légales, tout cela confondait presque, au dehors, les nouveaux disciples du Christ avec les Israélites dévôts. Leur assiduité au Temple était exemplaire; (3) Pierre et Jean allaient y faire leur prière de la neuvième heure, selon l'usage. (4) Plusieurs années après, Pierre n'avait encore

(1) Over de betrekking van Jesus tot de Wet, zie : F. Batiffol, *L'Enseignement de Jésus,* Parijs, Bloud, 1905, blz. 50-80.
(2) A. Dufourcq, *L'Avenir du Christianisme,* t. III, *Epoque syncrétiste. Histoire de la fondation de l'Eglise.* Troisième édition refondue. Parijs, Bloud, 1909, blz. 19.
(3) Act. 2^{46} : Quotidie perdurantes unanimiter in templo.
(4) *Ib.* 3^{1}.

touché à aucun mets interdit par la Loi. (1) Même en 57 ou 58, les frères étaient toujours zélés observateurs du code mosaïque... » (2) Zoo ging het, wel te verstaan, te Jerusalem. Maar het werd heel anders, toen het Christendom, eene uiteraard universeele leer, meer aanhangers won bij de Heidenen. Toen moest fataal de vraag rijzen : zullen die bekeerde heidenen ook verplicht zijn zich aan de ritueele voorschriften der Wet te onderwerpen? Kunnen zij enkel langs den weg van het Jodendom tot het Christendom geraken? Of zal hun in deze zaken volkomen vrijheid gelaten worden?

Gewichtige vraag, voorzeker! Want het ging om niets minder dan om te weten of « das Evangelium von dem jüdischen Boden losgerissen und auf den Boden der Menschheit verpflantzt » (3) zou worden. Het spreekt van zelfs dat er veel Joodsche Christenen gevonden werden, die maar niet begrijpen konden hoe iemand den christenen godsdienst kon aanhangen zonder tevens Jood te worden en die heftig er tegen opkwamen dat er leden in de christene gemeenten werden opgenomen, welke niet aan de besnijdenis en aan de voornaamste ritueele wetten wilden voldoen. Die Joodsche christenen noemde men Judaïzanten. Dat was voor het Christendom een kamp op leven en dood! Want, behielden de Judaïzanten de bovenhand, dan was het lot van het Christendom aan dat van het Jodendom voor goed verbonden; dan zou het Christendom geworden zijn een nationaal-Joodsche godsdienst; dan kon het nooit worden wat het nu geworden is : een universeele leer, die heel de wereld heeft overwonnen. Hoe zou, inderdaad, de fiere Romein en de verfijnde Griek er toe kunnen besluiten hebben zich aan te sluiten bij de verachte Joodsche sekte? « Le plus grand péril que l'Evangile ait couru a été le risque d'être résorbé par le judaïsme. » (4)

(1) Act. 10[14].
(2) Prat. o. l. blz. 69-70.
(3) A. Harnack. *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig, Hinrichs, 1902, blz. 40.
(4) Batiffol, *L'Eglise naissante et le Catholicisme*, blz. 70. Over de Judaïzanten en hun leer kan men met nut raadplegen het zoo pas verschenen werk van A. de Boisson. *La Loi et la Foi*, Parijs, Blond, 1912.

Doch, daar hebben wij het nu niet over. Wij willen nu enkel te weten komen wanneer die strijd tegen de Judaïzanten gestreden werd. — Wel, die strijd moest opkomen, toen praktisch de vraag naar het al of niet onderhouden der Joodsche Wet te berde kwam, dat is, toen de heidenen tot het Christendom overgingen. Juist. En wanneer zal die strijd zijn uitgestreden ? Toen een groot getal heidenen reeds bekeerd waren : want dan kon het antwoord op de vraag niet langer uitblijven en moest het geschil eindigen hetzij door eene overeenkomst, hetzij door eene definitieve scheuring. Goed zoo. Dus zal kort na het jaar 70, de strijd of tenminste het hevige van den strijd reeds voorbij geweest zijn ? Ongetwijfeld ja ! Want, daargelaten nog dat door de verwoesting van Jerusalem in 't jaar 70 het Joodsche volk als dusdanig, met Tempel en godsdienstige hoofdstad, van het wereldtooneel verdween en bijgevolg ook de Joodsche invloed op het Christendom noodzakelijk moest verzwakken en wegvallen, staat het geschiedkundig vast, dat op het einde der eerste eeuw de nieuwe leer onder de heidenen al te zeer verspreid was dan dat de kwestie betreffende de verplichting der Joodsche Wet voor de heidensche bekeerden nog langer kon open blijven. (1) Ad. Harnack, die al de nog overgebleven documenten nopens de verspreiding van het Evangelie in de drie eerste eeuwen nauwkeurig heeft nagegaan, schrijft te recht : « Zur Zeit Trajans war also das Christentum bereits bis an die Küste des tyrrhe-

(1) « La destruction de Jérusalem, accomplie parmi d'épouvantables massacres, eut pour premier résultat d'accentuer la rupture entre le christianisme et judaïsme. Les chrétiens judaïsants, avertis par les oracles de Jésus, avaient quitté la Ville Sainte avant la catastrophe finale. Ils semblent avoir dès lors perdu tout contact avec ceux de leurs compatriotes qui attendaient encore le Messie. Fort peu nombreux d'ailleurs, ils se retirèrent à Pella en Décapole et dans quelques villages de Galilée ou de Syrie ; du même coup l'influence qu'ils avaient exercée jusque-là sur la marche générale du christianisme s'évanouit complètement. Ils végétèrent ignorés sous la conduite des parents du Seigneur, Siméon, Judas et ses fils, et finirent par être considérés comme des demi-hérétiques. » J. Labourt. *Cours supérieur d'Instruction religieuse. Israël, Jésus-Crist, l'Eglise catholique*[1]. Paris, Lecoffre, 1909. Blz. 208. Welken beslissenden slag de vernieling van den tempel aan het onderhouden van de Joodsche ritueele voorschriften moest toebrengen, is gemakkelijk te beseffen.

nischen Meeres, vielleicht sogar schon bis Spanien, vorgedrungen. Es hatte seine Hauptstützpunkte in Antiochien, der westlichen und nordwestlichen Küste Kleinasiens und in Rom. Hier und in Bithynien hatte es bereits die Aufmerksamkeit der Regierung erweckt. « Cognitiones de Christianis » waren in der Hauptstadt im Gange, und Nero, Domitian und Trajan haben bereits zu der neuen Bewegung Stellung genommen. Tacitus spricht in Bezug auf Rom (Zeit Neros) von einer « multitudo ingens » ; Plinius in Bezug auf Bithynien braucht noch stärkere Ausdrücke ; Ignatius (Ephes. 3) spricht von den christlichen Bischöfen als *κατὰ τὰ πέρατα ὁρισθέντες*. Auch am Kaiserhof war die neue Religion schon zeit Jahrzehnten zu finden, ja, sogar, in der flavischen Familie. » (1) Van het oogenblik af dat de christene leer reeds zoo fel over de wereld verspreid was, moest het Christendom al lang de grenzen van het Jodendom overschreden hebben en zich losgemaakt van de uitwendige ceremonieën van de Joodsche Wet. Wie daaraan nog langer moest twijfelen, heeft maar te bedenken dat ook degenen die buiten het Joden- en Christendom stonden er niet anders over oordeelen, zooals de oorkonden het duidelijk uitwijzen. Bekend immers is het dat de christene godsdienst door de Romeinsche overheid vervolgd werd omdat men hem aanzag als eene *religio illicita*, terwijl de Joodsche godsdienst nog altijd toegelaten, ja in zekere mate aangemoedigd werd, omdat men hem nog bleef beschouwen als eene *religio licita* : een onbetwistbaar teeken dat de eene met den anderen niet langer verward werd. (2) Het zou overigens niet moeilijk vallen om, in den schoot zelf der christene gemeenten van dien tijd, niet-te-ontkennen teekenen op te speuren dat de scheiding tusschen de christene en de Joodsche Wet een toen reeds voldongen feit was. En om maar bij een enkel punt eventjes stil te blijven, werd niet de Sabbatdag vervangen door den Zondag ? « Komt samen op den dag des Heeren, (3) » — aldus de *Didaché*, welke op

(1) *Die Mission und Ausbreitung...*, blz. 410-411.
(2) Cf. L. Duchesne. *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. I, 3e uitg. Parijs. Fontemoing, 1907, blz. 96-115 ; Labourt, o. c. blz. 207.
(3) Dat de dag des Heeren *(κατὰ κυριακὴν κυρίου)* den Zondag beteekent lijdt geen twijfel zooals blijkt uit *Barn*. XV, 9 ; Ignatius Magn. IX, 1 ; alsmede uit *I, Kor.*, XVI 12 ; *Hand. der ap.* XX, 7 ; *apoc.* I, 10.

het einde der eerste eeuw het licht zag — « breekt het brood en zegt dank, nadat gij uwe zonden beleden hebt, opdat uwe offerande zuiver zij » (XIV, 1), wat dan ook weer duidelijk bevestigd wordt door den zoogenaamden *Barnabas-brief* (XV, 9) en door den H. Ignatius (*Magn.* IX, 1). En voor den criticus, die van het belang dat de Joden hechtten aan de voorschriften betreffende den Sabbatdag een weinig op de hoogte is, heeft dat heel wat te beteekenen ! Een Christendom dat zonder onderscheid Grieken en Romeinen zoowel als Joden in zijn midden opnam en de voorschriften aangaande den Sabbat over boord wierp, kon geen Joodsch-Christendom meer zijn. Dat had al lang den weg ingeslagen dien de goddelijke Meester had aangewezen, als Hij een universeelen godsdienst predikte en zijn discipelen uitzond naar alle landen en alle volkeren. Doch eer het zoo ver gekomen was, moest de onvermijdelijke strijd met de eerste Joodsche elementen die een nationalen godsdienst met Joodsche voorschriften eischten, alreeds zijn uitgestreden.

Daarmede wil nochtans niet gezegd zijn, dat er op het einde der eerste en in de tweede eeuw hier en daar geene min of meer Joodsch-gezinde christene gemeenten gevonden werden, die uit vrijen wil sommige ritueele voorschriften van het Oude Verbond bleven onderhouden : maar de hoofdkwestie, namelijk : of de Oude Wet verplichtend was of niet, was toen zonder den minsten twijfel reeds opgelost. Wie de oorkonden uit de tweede eeuw (1) aandachtig wil vergelijken met die van vóór 70, zal weldra zonder moeite inzien, dat de toestanden in de tweede eeuw heelemaal anders waren. Niet meer de Joden en Judaïzanten leveren een groot gevaar op voor de nu over bijna heel het Romeinsche rijk verspreide nieuwe leer, maar de ketters en wel het meest de Gnostieken. Daarmee willen wij nochtans weer niet bedoelen dat het Gnosticisme eerst in het laatste decennium der eerste eeuw of in de tweede eeuw zou ontstaan zijn, maar het christen Gnosticisme werd eerst een gevaar voor de Kerk op het einde der eerste eeuw en beleefde zijn vollen bloei tusschen 120 a

(1) Lees bvb. den zoogenaamden *Barnabasbrief*.

150 onzer tijdrekening, terwijl op het einde der tweede eeuw het neo-Gnosticisme zijn meeste aanhangers telde. Dat voor de laatste decennia der eerste eeuw het Gnosticisme nog geen dreigend gevaar opleverde voor de Kerk, is best te begrijpen. Wel bestonden er reeds vóór de verspreiding van het Christendom gnostieke sekten, die er een samenstel van begrippen op nahielden over het ontstaan van het kwaad, de evolutie van de wereld en van de godheid en over meer dergelijke zaken. Maar dat was een heidensch Gnosticisme, dat dan eerst met de Kerk in aanraking kon komen, wanneer de christene leer tusschen de heidenen verspreid werd: van toen af aan zou er van lieverlede een heidensch-christene gnose tot stand komen. Toch had die leer ettelijke jaren van doen om zóo machtig te worden dat zij als de grootste vijand der zuivere Christileer mocht aanzien worden. Eveneens is het gemakkelijk te begrijpen dat, wanneer de christene leer toegang vond tot een midden waar eene min of meer wondere Joodsche gnose woekerde, daaruit een Joodsch-christene gnose moest voortkomen. Maar, nog eens, die Joodsch-christene gnose kon zoo maar niet ineens een dreigend gevaar worden voor de christene leer: daar was zekeren tijd voor noodig. En inderdaad, of wij de Joodsch-christene gnose beschouwen of de heidensch-christene ofwel nog de gnose waarin de christene elementen gemengd zijn en met Joodsche en met heidensche elementen, het is eerst in de tweede eeuw dat het christen Gnosticisme op groote uitbreiding aanspraak mag maken: zoowel het Syrische Gnosticisme — de Simonianen, de volgelingen van Menander en die van Satornilius, alsmede de Marcionieten, waartusschen Appelles en Hermogenes — als het Alexandrijnsche Gnosticisme — met zijn beroemde meesters Basilides, Carpocrates en Valentijn — hebben eerst in de tweede eeuw grooten opgang gebaard. Bijgevolg, om eindelijk tot een besluit te komen: hoewel het christen Gnosticisme reeds in wording was vóor het jaar 70, had de Kerk toen den grootsten strijd te voeren tegen de Joden en het Jodendom; — terwijl in de tweede eeuw, in tegenstelling met de eerste, het Gnosticisme de voornaamste vijand was en het Judaïsme bijna kon verwaarloosd worden.

Tot welk tijdvak nu behooren de Paulusbrieven? Ont-

stonden zij — zooals de overlevering het wil — vóor het jaar 70? Onderstellen zij werkelijk toestanden die het Christendom en zijne tegenstrevers kenmerken vóor het jaar 70? Leest enkel zonder vooringenomenheid de Paulusbrieven. Wel schijnen de Paulusbrieven het soms — hoewel maar zelden — te hebben tegen een soort in-wording-zijnde en eerder Joodsch-getint Gnosticisme, doch dit Gnosticisme is nog zoo vaag en onbestemd dat de meest fijne critici nog niet hebben kunnen ontdekken tot welke klas Gnostieken die tegenstrevers der Kerk wel mochten behooren. Zoo luidt het in den Brief aan de Kolossers : « Ziet toe dat niemand u bedriege door *de wijsbegeerte* en ijdel bedrog, *naar de overlevering der menschen, naar de eerste beginselen der wereld* (1), en niet naar Christus » (2 : 8); en verder nog : « Dat niemand u verleide, willende dit door ootmoedigheid en *eeredienst der Engelen,* betredende wat hij niet gezien heeft, zonder reden opgeblazen door het verstand zijns vleesches, en *niet vasthoudende aan het Hoofd,* uit wien het heele lichaam, door middel der geledderen en verbindselen bediend en samengehouden, opwast met den wasdom Gods » (2 : 18-19). Bedoeld wordt hier waarschijnlijk een begin van Gnosticisme, een soort gnostieke theosophie, steunende op sommige wijsgeerige droomerijen nopens het ontstaan van de wereld en groot gewag makende van den eeredienst der engelen, ten nadeele van Christus, zooals later de echte Gnostieken hoog zullen oploopen met de eonen en het gezag van Christus verminderen. Uit den kontekst blijkt daarbij nog dat die valsche leer in verband werd gesteld met sommige Joodsche gebruiken. Tegen soortgelijke Joodsche theosophen zal de schrijver het nog gehad hebben als hij zegt : « Want vele zijn ook ongehoorzamen, *ijdele praters* en verleiders, *vooral* die *uit de besnijdenis* zijn ; die wederlegd moeten worden ; die geheele huisgezinnen omkeeren met te leeren wat niet behoort, om vuil gewin. » (Tit. 1 : 10-11 ; cfr. 1 : 14). Die valsche leeraren hebben, ten minste nog niet openlijk, de Kerk verlaten ;

(1) Door de beteekenis der uitdrukking τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, zie F. PRAT. *La Théologie de Saint Paul*, Deuxième Partie, Parijs, Beauchesne, 1912, blz. 160 vlg.

maar Titus zal ze bestrijden en zich niet inlaten met hunne dwaze leering, die over geslachtslijsten twist, juist als later de Gnostieken zullen doen : « Maar dwaze vraagstukken en *geslachtslijsten* en geschillen en *twisten over de Wet*, vermijd ze; want zij zijn nutteloos en ijdel » (Tit. 3 : 9). En aan Timotheus vraagt de schrijver, dat hij sommigen zou gebieden « zich niet op te houden met *verdichtselen* en eindelooze *geslachtslijsten* » (I Tim. 1 : 3-4; cfr. 4 : 7) en hij voegt er bij, dat eenigen door hun valsche leer, reeds « schipbreuk leden aan het geloof, onder welken Hymeneus en Alexander » (I Tim. 1 : 19-30; cfr. II Tim. 16-17). Doch reeds voorziet de schrijver nog grootere dwalingen, die later inderdaad door verschillende gnostieke sekten werden aangenomen : hij waarschuwt immers Timotheus tegen de dwaalgeesten « die verbieden te huwen en gebieden dat men zich onthoude van spijzen » (Tim. IV, 1-2). En dat is alles wat wij in de Paulusbrieven (1) over Gnosticisme weervinden : een begin van Gnosticisme, dat opkwam in enkele christene gemeenten, nog geenen vasten vorm had, nog niet belangrijk en sterk genoeg was om zich van de Kerk los te scheuren en zoo als een dreigend gevaar nevens en tegen de Kerk op te treden; m. a. w. een Gnosticisme, zooals dat denkbaar is vóor het jaar 70.

Neen, niet in het Gnosticisme was het grootste gevaar gelegen voor de nieuwe leer toen de Paulusbrieven geschreven werden, maar in 't Judaïsme. Leest heel den Brief aan de Galatiërs en ziet met welke heilige verontwaardiging de schrijver uitvaart tegen de Judaïzanten, die de Wet en vooral de Besnijdenis als eene verplichting willen opleggen aan de Christenen! Daar is het groote gevaar gelegen! Als gij voelen kunt, voelt dan bij de lezing dier bladzijden, hoe de schrijver, hijgend en bevend, zijne gedachten in wanorde den Galatiërs voorwerpt, en met zijn hoog gezag op God gesteund en met al de kracht van zijn redeneervermogen het gevaar van zijne « lieve kinderkens » poogt af te weren. Pas is het opschrift uit de pen, of hij vaart in heftige

(1) Enkel de brieven, welke het laatst geschreven (Kol. rond 60 en de Pastorale brieven rond 66) gewagen van die gnostieke dwaalleer; de andere brieven spreken er niet eens van.

bewoording uit tegen hen die vermetel genoeg geweest zijn om de Wet weer op te dringen. « Ik verwonder mij, dat gij u zoo spoedig van hem, die u tot de genade van Christus geroepen heeft, laat afkeeren tot een ander Evangelie. Of liever dat is geen ander Evangelie; maar daar zijn er eenigen die u verontrusten en het Evangelie van Christus willen veranderen. Welnu, als ooit iemand, al was ik het zelf, al was het een engel uit den hemel, u anders predikte dan ik gepredikt heb, hij weze vervloekt! Wat ik u reeds gezegd heb, zeg ik u wederom : als iemand u anders predikt dan gij geleerd hebt, hij weze vervloekt! » (1 : 6-9). En zijne stelling legt hij voor in de woorden die hij, te Antiochië, in tegenwoordigheid van allen, tot Cephas had gesproken, toen deze aan de Joodsche eischen scheen toe te geven : « Indien gij, die een Jood zijt, leeft naar heidensche wijze en niet naar Joodsche wijze, hoe verplicht gij de heidenen naar Joodsche wijze te leven? Wij, wij zijn van geboorte Joden, en geen zondaars uit de Heidenen; en toch, wetende dat de mensch gerechtvaardigd wordt, niet uit de werken der Wet, maar door het geloof in Christus, zoo hebben wij ook in den Christus Jezus geloofd, om gerechtvaardigd te worden uit het geloof in Christus en niet uit de werken der Wet; want geen vleesch zal uit de werken der Wet gerechtvaardigd worden. Want als wij, zoekende gerechtvaardigd te worden in Christus, ook zelven zondaars bevonden worden, dan zou dus Christus een dienaar der zonde zijn? Dat zij verre! Als ik weder opbouw wat ik afgebroken heb, dan betoon ik mij zelf een overtreder. Wat mij betreft, door de Wet ben ik aan de Wet gestorven, opdat ik Gode leve. Met Christus ben ik gekruisigd. En levend ben niet meer ik, maar in mij leeft Christus. En wat ik thans leef in het vleesch, dat leef ik in het geloof in Gods Zoon, die mij heeft lief gehad en zich zelven geleverd heeft voor mij. Ik verwerp de genade Gods niet : want indien de gerechtigheid is door de Wet, dan is Christus te vergeefs gestorven! » (2 : 14-21). Wilt gij nog duidelijker hooren tegen welke tegenstrevers de schrijver van den Brief het heeft, leest dan : « Zie, ik, Paulus, zeg het u : Laat gij u besnijden, zoo zal Christus u niets baten. En wederom verklaar ik aan iedereen die zich laat besnijden,

dat hij verplicht is de geheele Wet te onderhouden. Niets gemeens hebt gij meer met den Christus, gij allen die de gerechtigheid zoekt in de Wet; van de genade zijt gij vervallen » (V, 2-4). Maar neen, leest heel den brief en laat geene enkele zinsnede onverlet : niets anders zult gij er in vinden dan een onophoudend betoog tegen de Judaïzanten. Weldra zult gij vanzelfs tot de overtuiging komen, dat het hier voor den schrijver der Paulusbrieven een principieel vraagstuk gold van de hoogste actualiteit, m. a. w., dat juist de oorzaak waarom de schrijver zoo hevig en onomwonden optreedt tegen de Judaïzanten, gelegen is in het feit dat die Judaïzanten in *zijnen* tijd het meest dreigend gevaar opleverden voor de Christikerk.

Neemt nu nog even ter hand den Brief aan de Romeinen, leest dien met dezelfde kalmte, waarmede hij geschreven werd. Wat de schrijver, bij het vernemen van het gevaar, in den Brief aan de Galatiërs luid uitschreeuwde, zonder veel acht te geven op de orde zijner bewijsvoering, alleen er op bedacht om, met de hulp der getrouwgebleven geloofsgenoten, den opkomenden vloed te stuiten; wordt in den Brief aan de Romeinen, na kalm nadenken, met methode en breederen gedachtengang, uiteengezet. Ook maar in het kort weer te geven, wat in het dogmatisch deel (1-12) van dezen brief te lezen staat, zou ons te ver leiden. Het weze voldoende te zeggen dat de schrijver niets anders wil bewijzen dan deze stelling : de rechtvaardige heeft zijn heil, zijne rechtvaardigmaking, dat is zijne verzoening met God, alleen te danken aan zijn geloof in Christus, en geenszins aan het onderhouden der Wet.

Zoo zijn dan twee der voornaamste Paulusbrieven bijna uitsluitend gewijd aan het weerleggen van het Judaïsme; ongerekend nog, dat de Brief aan de Kolossers, alsmede de herderlijke brieven sommige Joodsche gebruiken bestrijden en een Gnosticisme dat in het Jodendom zijn oorsprong nam. Zal het dan vermetel zijn te beweren dat het Judaïsme den schrijver der Paulusbrieven voorkwam als de meest te duchten vijand van het Christendom in zijnen tijd?

En ons besluit? Aan de eene zijde staat het geschiedkundig vast dat vóor het jaar 70 onzer tijdrekening het

Judaïsme het meest-te-vreezen gevaar was voor het Christendom, terwijl toen nog maar een onbestemd Gnosticisme ontstond en de tweede eeuw eerst den bloei der gnostieke sekten kende; aan de andere zijde, blijkt het uit de Paulusbrieven dat zij geschreven werden toen het Judaïsme hevig moest bekampt worden, terwijl een nog onbepaald Gnosticisme zijne dwalingen begon te verspreiden binnen de Kerk, zonder al eene groote macht te vormen, die buiten en tegen de Kerk hare vijandige stem kon verheffen. De gevolgtrekking zal de lezer nu zelf wel maken.

Nog worden in de Paulusbrieven andere punten behandeld, die het tijdstip verraden waarin deze brieven geschreven werden, namelijk de kwestie nopens het nakend einde der wereld en die betreffende den toestand der overledenen bij de glorievolle tweede komst van den Messias.

Dat vele, zooniet alle geloovigen uit de eerste decennia na den dood van den Heiland in de meening verkeerden dat het einde der tijden nabij was, is een door de geschiedkundige critiek voor goed bewezen feit. Hadden die eerste Christenen misschien sommige woorden van hunnen Meester verkeerd opgevat? (1) — Hadden zij aan sommige voorzeggingen der Profeten eenen zin gehecht, die door de Profeten niet bedoeld werd? Want de Zieners van het Oude Verbond, door een voor hunne eerste lezers niet onbekend letterkundig *procédé,* stelden niet zelden op éenzelfde lijn verschillige toekomstige gebeurtenissen, die in de werkelijkheid door eene min of meer groote tijdruimte van elkander zouden verwijderd zijn. En zoo kon de lezing dier voorzeggingen de meening doen ontstaan alsof het begin der Messiaansche tijden met het einde der wereld zou samenvallen. — Hadden zij zich laten misleiden door sommige gezegden uit de profane boeken van Israël? Hunne valsche meening immers werd ook gedeeld door de Joden van hunnen tijd. — Hebben ook het vurig verlangen naar en de hevige hoop op de komst van hunnen Meester, die hen zou troosten en gelukkig maken te midden der, naar hunne pessimistische opvatting, zoo barre tijden, er niet toe bijgedragen hunne verkeerde meening nog te ontwik-

(1) Zoo bvb. Mt. 24 : 34.

kelen, te versterken en levendiger voor te stellen, zoodat zij kwamen tot den uitroep : Maran atha of Marana tha (1), *Ons Heere komt,* ofwel *Ons Heere kome?* Of liever hebben niet al deze oorzaken — en meer andere nog — samengewerkt om eene meening te vormen, die den geestestoestand der geloovigen in het pas-geworden Christendom zoo goed kenschetst? Dit laatste lijkt ons althans het meest waarschijnlijk. Wat er ook van zij, één zaak staat bepaald vast, namelijk dat, noch Jesus-Christus zelf, noch zijne leerlingen deze dwaling gedoceerd hebben, zooals meer dan voldoende blijkt uit de woorden van den Meester : « Wat den dag en het uur betreft, niemand kent die, zelfs de engelen des hemels niet, maar de Vader alleen. » (Mt. 24 : 36. — Mc. 13 : 32) (2). Lieten deze ontkennende woorden de deur wagenwijd open voor alle onderstellingen, toch zal de toen in omloop zijnde meening daardoor van hare kracht niet verloren hebben. Zoo zien wij dan ook in tal van dokumenten uit de apostolieke tijden dat de eerste Christenen vasthielden aan de gedachte dat zij zelven nog het einde der wereld en de tweede komst van den Messias zouden beleven. (3) Maar hoe langer de wereld bleef bestaan, hoe meer men zich ook aan zijn voortbestaan gewende, zoodat de eerst met zooveel vuur aangekleefde meening van lieverlede moest verzwakken en geleidelijk verdwijnen. En het is zeker niet in de tweede eeuw dat de gedachte aan het nakend einde der wereld de geesten het meest verontrustte.

Welke stemming vinden wij nu terug bij de geloovigen tot wie de Paulusbrieven werden geschreven? Hoe druk de bestemmelingen der Paulusbrieven het over die kwestie nog hadden, wordt duidelijk genoeg bewezen uit het tweede hoofdstuk van den tweeden Brief aan de Thessaloniekers. Zij lieten zich misleiden door degenen die volhielden dat de dag des Heeren nabij was. « Wat de komst onzes Heeren Jesus-Christus betreft en onze vereeniging met hem, bidden

(1) Men kan inderdaad lezen : *Maran atha*, ofwel : *Marana tha.*
(2) Cfr. *Hand.* 1 : 7 en I *Thess.* 5 : 1.
(3) *Hand.* 2 : 16-21 ; I *Petr.* 4 : 7 ; Jac. 5 : 8, 9. Hiermede in verband krijgt ook het feit, dat de eerste Christenen in Jerusalem hunne goederen in gemeenschappelijk bezit hadden zonder veel zorg aan den dag te leggen voor den stoffelijken toestand in de toekomst, zijn ware beteekenis.

wij u, Broeders, u toch niet aanstonds van uw gevoelen te laten afbrengen of niet te laten verschrikken, noch door eenigen geest (eenige voorgewende openbaring), noch door eenig woord, noch door eenigen, naar men zou voorgeven, door ons gezonden brief, alsof de dag des Heeren nabij ware. Dat niemand u op eenigerlij wijze misleide.... » (II Thess. 2 : 1-3). En reeds vroeger had de schrijver der Paulusbrieven de inwoners van Thessalonika over dezelfde vraag onderhouden : « Over den tijd en het oogenblik (der toekomst van den Heer) is het niet noodig dat wij U schrijven. Gij weet immers zelf heel goed dat de dag des Heeren zal komen zooals een dief in den nacht » (I Thess. 5 : 1-2).

Wat ons echter vooral treft bij de lezing van den eersten Brief aan de Thessaloniekers, is de zeer eigenaardige wijze waarop eene meer bepaalde vraag nopens de Parousia gesteld wordt. De lezers van bedoelden Brief wilden namelijk te weten komen wat er op den laatsten dag met de overledenen zou geschieden. En merk wel op hoe hun de kwestie voorkwam. Voor ons en ook voor de geloovigen uit de laatste jaren der eerste eeuw, zou de vraag zijn wat er toch wel mag gebeuren op den laatsten dag met degenen die dan nog in 't leven zullen zijn. Over de dooden hebben wij onze vaste leer: die maken immers den algemeenen regel uit ; maar de levenden op den laatsten dag? Want die zullen eene eigenaardige uitzondering zijn. Heelemaal anders doet de vraag zich voor bij de Thessaloniekers : Omtrent de levenden op den dag dat Christus weer zal komen, schijnen zij niet ongerust : die zullen immers den algemeenen regel uitmaken ; die worden natuurlijk met Christus opgenomen in den hemel ; maar de dooden ? Hunne vrienden en kennissen, die bij de aanstaande terugkomst van den Messias hem op de wereld niet kunnen afwachten, wat zal daar wel mee geschieden ? En zij waren bedroefd omdat hunne dierbare afgestorvenen misschien bij de glorievolle komst des Heeren niet zouden aanwezig zijn ! Daar was hunne aandacht op gevestigd, want die waren de uitzondering. Hoort hoe de schrijver van gezegden Brief hen troost : « Wat de ontslapenen (dat is de overledenen) betreft, willen wij U niet in onwetendheid laten, Broeders, opdat gij u niet bedroefd zoudt maken zooals de overigen die geene hoop

hebben. Want, als wij gelooven dat Jesus gestorven en verrezen is, zoo moeten wij ook gelooven dat God de ontslapenen met hem zal voeren door Jesus. Welnu, wij verklaren U op het woord des Heeren, dat wij, de levenden, de overblijvenden, bij de komst des Heeren degenen niet zullen voorafgaan die ontslapen zijn. De Heer zelf zal, op het bevel, bij het weerklinken der stemme van den aartsengel en der bazuine Gods, van uit den hemel nederdalen en de dooden in Christus zullen eerst opstaan; daarna zullen wij, de levenden, de overblijvenden te samen met hen opgevoerd worden den Heer te gemoet in de lucht en zóo zullen wij altijd met den Heer wezen. Zoo dan, troost elkander met deze woorden. » (I Thess. 4 : 12-17).

Is het duidelijk genoeg dat deze regels enkel konden geschreven worden toen van het eerste geslacht der Christenen, de meeste nog in leven waren, met ongeduld de weerkomst van den Meester verbeidden en zich angstig afvroegen wat er wel geschieden zou met de zeldzame Christenen die nog vóor die weerkomst den dood der rechtvaardigen gestorven waren? M. a. w. : is het duidelijk genoeg dat deze regels geschreven werden vóor het jaar 70?

Ik weet het wel, men zal altijd nog eene uitvlucht vinden — wanneer vindt men er geen meer, als het a priori vast staat dat men aan een bepaald besluit moet ontsnappen? — in de bewering dat een falsaris uit de tweede eeuw zich in al de omstandigheden van vóor het jaar 70 zóo heeft weten terug te denken, dat zelfs de fijnste critici uit onze eeuw van fijne hypercritiek, die zoo menigvuldige en zoo grondige studiën heeft voortgebracht over het ontstaan van het Christendom, maar heel moeilijk en slechts met behulp van subtiele veronderstellingen het bedrog kunnen ontdekken. Doch die uitvlucht, al weze zij nog zoo vernuftig, kan op waarschijnlijkheid niet de minste aanspraak maken. Want daargelaten dat men al een heel behendig geschiedkundige en zeer erudiete archeoloog behoefde te wezen om in de tweede eeuw niet een enkel dogmatischen brief, maar een reeks brieven over allerhande, soms zeer concrete zaken, samen te stellen en onder de naam van een bedrijvig persoon uit het begin van het Christendom te schuiven, zonder ook maar het minste anachronisme of de minste

onwaarschijnlijkheid neer te pennen in tegenstrijd met gewoonten, gebruiken en tijdsomstandigheden van een wereld die met de wereld van de tweede eeuw zoo hemelbreed verschilde — blijft het nog een raadsel hoe zulk een schrijver zich nooit verraden heeft, met opzettelijk bijzonderheden in te lasschen die, weliswaar, in die brieven niet op hunne plaats waren of althans minder goed te pas kwamen, maar moesten dienen om het bedrog zoo goed mogelijk te verduiken. Zulk een fijn psycholoog uit de tweede eeuw onzer tijdrekening moet nog gevonden worden! Want het is niet onbekend dat al de zinnen, ja, al de woorden der Paulusbrieven door filologen en critici herhaalde malen reeds gewikt en gewogen werden. Als men daarbij overweegt hoe de schrijver spreekt over zaken waar een falsaris zeker niet aan denken zou: waarom hij zijn reisplan veranderd heeft, wanneer hij komen zal, groeten aan verschillende niet gekende of weinig beroemde personen, enz. — dan zal men zonder moeite inzien hoe weinig gezegde uitvlucht te beteekenen heeft (1). Zouden wij ein-

(1) Wie de Paulusbrieven aandachtig leest en herleest, wordt vanzelfs gewaar dat de Paulus, van wiens hand die brieven zich voorgeven geschreven te zijn, geen in de tweede eeuw uitgevonden en in alle kalmte ingebeelde persoon is, maar een mensch in vleesch en bloed, schrijvende in honderd verschillende omstandigheden over honderd verschillende zaken, die hij zelf beleefd heeft, zich vertoonende van honderd verschillende standpunten uit, en toch altijd dezelfde. Dat heeft A. Deismann heel duidelijk ingezien, als hij zegt: « Die Hauptinstanz für die wesentliche Echtheit der überlieferten Paulusbriefe ist der unerfindbare Umstand, dass jeder dieser Briefe denselben Charakterkopf wiederspiegelt, jedesmal in einer neuen Beleuchtung und mit neuem Ausdruck, oder sogar mit starkem Wechsel des Ausdrucks innerhalb desselben Briefes. Es ist nicht die unveränderliche kalte Marmorbüste des Paulinismus, die wir jedesmal schauen; wohl aber ist es immer der lebendige Mensch Paulus, den wir sprechen hören und gestikulieren sehen, hier scherzend, mild wie ein Vater und zärtlich schmeichlend um das Herz der betörten Kinder — dort in leidenschaftlichen Lutherzorn (die vergelijking met Luther laten wij op rekening van den Protestantschen schrijver!) blitzend und donnernd schneidende Ironie, herben Sarkasmus auf den Lippen. Ein anderes Mal strahlt sein Auge vom Erlebnis des Sehers und strömt sein Mund über von Bekentnissen erlebter Gnade, oder er verliert sich in die verschlungenen Wege eines religiösen Problems und seine Seele zittert unter einen schweren Kummer, oder greift in die Harfe Davids zu einem begnadeten Dankes-

delijk aan hen die, tegen het gezond verstand in, de Paulusbrieven in de tweede eeuw willen doen ontstaan, mogen vragen hoe het toch komt dat de schrijver het noodig acht breedvoerig uit te weiden en practische raadgevingen te verschaffen over dingen welke in de tweede eeuw al lang verdwenen waren, zooals het geval is met de glossolalie, waar de eerste Brief aan de Corinthiërs (14) van spreekt?

Of het ten slotte eenig nut in zou hebben nog eventjes stil te blijven bij de inwendige bewijzen door Bolland aangevoerd om de echtheid der Paulusbrieven te loochenen, mag sterk betwijfeld worden. Immers de « Leidsche Redemeester » *bewijst* over 't algemeen niet, doch *beweert*. Misschien is dat in het Leidsche Collegium Logicum de uitverkoren manier om te overtuigen. Wie intusschen over de waarde der beweringen van hoogleeraar Bolland een eigen oordeel wil vormen, kan best de studie nalezen, die Dr Th. van Oppenraaij over « Het Evangelie » geschreven heeft in het *Annuarium van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius*, 1910. (1)

Opvallend is het toch dat de Leidsche Redemeester de innerlijke gronden, welke wij ten gunste der autenticiteit van de Paulusbrieven deden gelden, noodig gehad heeft te rekenen bij de « wereld van zeggelijkheden » die hij voor zijn lezers maar liefst « ongezegd » wenscht te laten. Hij had die nochtans zijnen lezers kunnen voorleggen en uiteenzetten zonder al te groote « inspanning des verstands en vermoeinis des geestes ». Zij zouden misschien, om zijne tijd- en landgenoten in- en voor te lichten nopens het vraagstuk waarmede wij ons bezig houden, even dienstig geweest zijn als de meeste zijner willekeurige beweringen, waarvan wij een specimen zullen overschrijven met de bemerkingen die Dr Van Oppenraaij er terecht aan toevoegt. In het

psalm. Immer derselbe Paulus in immer neuer Haltung. » (*Paulus. Eine kultur- und religionsgeschichtliche Skizze*, Tubingen, Mohr, 1911, blz. 11). En een weinig verder : « So ist jeder Paulusbrief ein Paulusbrief, und darin liegt denn der einzigartige Quellenwert der Paulusbriefe für die historische Charakteristik ihres Urhebers. Er gibt wohl keinen einzigen Christen der Folgezeit, von dem wir so völlig absichtlose Quellen für die Erkentniss seines inneren Lebens besitzen. » (blz. 16).

(1) Teulings, 's Bosch, blz. 171-234 : *Wat een Leidsch Hoogleeraar der twintigste eeuw houdt omtrent den oorsprong van het Christendom.*

betoog van den Leidschen Redemeester lezen wij : « Dat de Romeinsche ecclesia tot in de derde eeuw eene Hellenistische gemeente is geweest, die in haar Grieksch hare Latinismen zal hebben gehad, hebben wij te bedenken bij Rom. 12 : 19 bijvoorbeeld ; daar namelijk zegt de « apostolische » schrijver aan de Romeinen, die wel een « uitverkorene », een « geestelijk » man van de gemeente zal geweest zijn, een « Mineesche » Jood van de hoofdstad omtrent 115 — *wreekt uzelven niet,* geliefden, maar *geeft plaats* aan den toorn ». « Plaats geven » is het eenige wat zich in het Grieksch laat zeggen tot woordelijke overzetting van « ruimte geven », en Seneca, over den toorn (2 : 32, 3 : 39) schrijvende, had gezegd : « We zullen hem *ruimte geven ;* iets onmenschelijks, al wordt zij als rechtvaardig aangemerkt, is de *wraak.* » (blz. 186).

« Bovenstaand citaat » — aldus hoogleeraar van Oppenraaij « is een nadere beschouwing overwaard. Wat een geleerdheid in die enkele zinnen ! en dan heeft die geleerdheid nog volstrekt geen betrekking op de zaak, waar het hier om gaat : de afhankelijkheid van den Romeinenbrief van Philo en Seneca !

1° dat de Romeinsche gemeente een Hellenistische gemeente met Latinismen in hare taal is geweest tot in de *derde* eeuw, zou blijken uit een document uit de *tweede* eeuw, omtrent 115 geschreven ! Risum teneatis, amici.

2° de schrijver van den Romeinenbrief *zal wel* een « uitverkorene », een « geestelijk » man van de Romeinsche gemeente *geweest zijn* (toch wel niet van het geleerde slag Bolland), een « Mineesche » Jood van de hoofdstad, omtrent 115. Voor die « zal-wetenschap » mogen we Bolland wel dankbaar zijn.

3° men vertrouwt zijn eigen denkvermogen niet meer, wanneer men Bolland de volgende redeneering ziet opzetten : « In Rom. 12 : 19 zegt de schrijver : .... *geeft plaats* aan nen toorn ; « *plaats geven* » is het eenige wat zich in het Grieksch laat zeggen tot woordelijke overzetting van ruimte geven ». Dus heeft de Romeinsche gemeente in haar Grieksch Latinismen gebezigd, m. a. w. de Grieksche schrijver van Rom. 12 : 19 gebruikt een echt Grieksche uitdrukking : geeft plaats en daarom gebruikt de *Kerk,*

waartoe hij behoort, *Latinismen* in hare taal. » *(Wat een Leidsch Hoogleeraar....* blz. 220-221).

Nog een woord willen wij zeggen over een bewijs waar de Leidsche Redemeester hoog mee oploopt : de schrijver der Paulusbrieven zou namelijk afhangen van de Alexandrijnsche, meer bepaald de Philoniaansche gedachtenwereld en daarom zouden die brieven moeten onecht verklaard worden en verdrongen naar de tweede eeuw. Al had Bolland ook degelijk bewezen — maar dat heeft hij allerminst (1) — dat de Paulusbrieven voor sommige punten van bijkomenden aard wel iets gemeens hebben met hetgeen in de Alexandrijnsche en meer bepaald in de Philoniaansche gedachtenwereld omging, wat zou dat? Daar zitten de voorstanders der autenthiciteit niet het minst mee verlegen. Want tusschen de verdedigers der authenticiteit, zij wezen katholiek of rationalist, zijn er zoowel die den Alexandrijnschen invloed op de Paulusbrieven aannemen als die hem verwerpen. Hunne meening nopens deze bijzondere kwestie heeft in hun oordeel over de echtheid der brieven niets te zien gehad. En terecht. Want, wat de gemeenschap van sommige gedachten van Paulus met die van Philo aangaat, willen wij nog niet aandringen op de mogelijkheid dat sommige leeringen van Philo — deze was toch rond het jaar 40 al een grijzaard — omstreeks de jaren 40 à 50 onzer tijdrekening in Azië, en bijzonder in Tarsus, zouden ingang gevonden hebben. Alles laat zich evenwel veel eenvoudiger verklaren. Inderdaad, onbetwistbaar is het dat Philo zelf ook het meerendeel zijner opvattingen aan zijn midden zal ontleend hebben. En dat vooral verdient onze aandacht. Want dan waren die gedachten in Alexandrië en zeker ook daarbuiten, al lang in omloop vóor Philo ze doceerde. Nu valt aan de andere zijde te bedenken dat geen enkele woordelijke aanhaling uit Philo bij Paulus te vinden is en dat de zinspelingen op specifiek-Philoniaansche wijsbegeerte in de Paulusbrieven allen zeer betwistbaar zijn. Zoover voor de Philoniaansche wijsbegeerte.

(1) Veel sterkere gronden werden door meer bevoegde critici voorgelegd en hebben toch de overtuiging van verschillende vakmannen niet kunnen wegdragen.

Wat daarna de Alexandrijnsche wijsbegeerte betreft, die was bij het ontstaan van het Christendom al sedert lang in het Romeinsche rijk verspreid. Vooral moet die philosophie bij de Joden uit de verstrooiing niet heelemaal onbekend geweest zijn, als men bedenkt dat bvb. het *Boek der Wijsheid*, dat deel uitmaakte van de gewijde Schriften der Joden, waarschijnlijk te Alexandrië werd samengesteld. Hoe kon het dan anders of Paulus moest er wel iets van gehoord hebben? P. Prat schrijft : L'Apôtre semble n'avoir jamais lu les élucubrations théosophiques de son grand contemporain, Philon d'Alexandrie; (1) et ce n'est pas pour étonner, tant leur tournure d'esprit diffère. On rapporte quelquefois à Philon des expressions comme « image de Dieu, premier-né de la création », appliquées au Christ préexistant; mais il est bien plus naturel d'en chercher la source première au Livre de la sagesse. » En E. Tobac, die zich in de theologie der Paulusbrieven door een bijzondere studie heeft ingewerkt (2), merkt op : « Il exista de bonne heure assez de points de contact entre le christianisme naissant et la théologie alexandrine, pour que le disciple de Saint Paul qui écrivit l'épître aux Hébreux ait pu s'approprier certaines conceptions ayant pris corps dans le philonisme, *mais diffuses alors dans tout le judaïsme hellénique*. A Jérusalem même, les Alexandriens avaient une synagogue et, dès l'origine de la propagande chrétienne, on les trouve en discussion avec saint Étienne (Act. VI, 9); *dans les communautés juives de la dispersion, leur influence était plus considérable encore et souvent prédominante*. Une rencontre était donc inévitable entre la doctrine chrétienne et les tendances d'Alexandrie. C'est aussi à l'influence d'Apollo qu'on attribue la pénétration de la théologie paulinienne par la doctrine alexandrine. Cette influence est probable, il est légitime de l'admettre, pourvu qu'on n'y cherche pas l'explication unique et totale du phénomène constaté. *Apollo fournit un trait d'union, mais ce n'est pas le seul*. Apollo prêcha à Éphèse et à Corinthe, son action fut considérable et dut laisser des traces parmi les chrétiens

(1) VOLLMER, *Die Neutest. Citate bei Paulus*, Fribourg en-B. 1895, p. 67-68 et 84-85 n'a pas réussi à prouver le contraire.

(2) E. TOBAC. *Le Problème de la Justification dans Saint Paul*. Leuven, 1908.

d'Asie et de Grèce. On s'explique ainsi que saint Paul écrivant aux fidèles de Colosses et aux différentes chrétientés d'Asie auxquelles est destinée la lettre aux Éphésiens, ait adapté son enseignement à la terminologie qu'Apollo d'Alexandrie avait vulgarisée à Éphèse. » (1)

Dat is duidelijk genoeg. Maar langs dien kant heeft de Leidsche redemeester niet willen zoeken, evenmin als hij zijne aandacht gevestigd heeft op de talrijke inwendige gronden die de echtheid der Paulusbrieven in volle licht stellen. Hij had liever bij eenige heel bijkomende punten stil te blijven, die te overdrijven en verkeerd uit te leggen, van al het overige niet te gewagen en dan met eenige verwondering uit de hoogte zijner onfeilbare « wijsheid » neer te pennen : « Wel spreekt en schrijft men in weerwil van Bauer, Pierson, Loman, Meyboom, Matthes en van Manen, van Steck en Kalthoff, tot in den jongsten tijd, alsof er geen gegrond bezwaar was tegen het geloof aan de apostolische authenticiteit der zoogenoemde Paulinische hoofdbrieven, die dan geschreven zouden zijn kort na het midden der eerste eeuw.... » Die verwondering is voor zijn minst misplaatst. Hij had ze wel op een ander feit mogen uitbrengen en zeggen : « Wel werden er vóór bijna eene halve eeuw tegen de authenticiteit der Paulusbrieven in naam der critiek sommige bezwaren aangevoerd, doch deze werden sindsdien door geleerden van alle gezindheid gewikt en gewogen en alleszins te licht bevonden. Daarom is het moeilijk te begrijpen dat de verachterde rationalistische school uit Nederland steeds nog op zijn verouderd standpunt staat en, in weerwil der critische bevindingen, die sindsdien de authenticiteit der Paulusbrieven onwrikbaar vaststelden, nog redeneert alsof de wetenschap de laatste kwart eeuw geen stap ware vooruitgegaan (2). Eigenaardig

(1) E. Tobac. *Le Prologue du quatrième Évangile*, in *La Vie diocésaine*, t. V, f. X, December 1911, blz. 491-492.

(2) Bolland schijnt nog steeds thuis te hooren in de kringen waarvan A. Deismann in zijn laatste werk : *Paulus. Eine kultur- und religionsgeschichtliche Skizze* (Tubingen, Mohr, 1911), zegt : « Nog immer geht in gewissen Kreisen der Wahn um, die Wissenschaftlichtkeit eines Bibelforschers sei prozentual nach dem Verhältniss seiner Unechtheitsverdikte auszurechnen..... Ein gutes Teil des historischen Paulus haben die überlieferten Paulusbriefe im neunzehnten Jahrhundert unschüldig nacher-

is het althans dat bijna alle ongeloovige critici, en vooral de exegeten en filologen die in dezen toch het meest bevoegd zijn, niettegenstaande hunne vooroordeelen, door de critiek er toe geleid werden, dit oude standpunt prijs te geven, dat feitelijk wel onhoudbaar blijkt. »

Dat intusschen amateur-geschiedkundigen, zooals Bolland en Drews of Kalthoff, zulk verouderd stelsel nog ophemelen en willen doen doorgaan als het laatste woord der onfeilbare wetenschap, valt minder te verwonderen. Het is immers een algemeen verschijnsel dat alle hypothesen der wetenschap dan eerst ingang vinden in kranten en volksuitgaven, als ze door de wetenschap lang reeds veroordeeld zijn. Zien wij op onze dagen in al onze vrijzinnige dagbladen het materialisme niet uitgebazuind als de eenige houdbare wereldbeschouwing, terwijl in wetenschappelijke kringen al lang de wind waait naar het spiritualisme en op het internationaal congres voor wijsbegeerte te Heidelberg in 1911 het materialisme geen enkel vertegenwoordiger meer telde? (1)

Van weinig of geen belang is het ook dat sommige zedelijke begrippen uit de Paulusbrieven tevens in de stoïcijnsche wijsbegeerte voorkomen. Er zijn immers op zedelijk gebied vele van die algemeen-menschelijke begrippen die aan verschillende stelsels toebehooren. Waarom zou men aan een ontwikkelden Jood uit de diaspora het recht ontzeggen van die begrippen op de hoogte zijn? Zelfs pleit het ten voordeele der echtheid zijner brieven als Paulus sommige trekken met de Stoa gemeens heeft. « Sa morale », zegt wederom Prat, « à côté de divergences profondes, a quelques traits communs avec celle des stoïciens. On pourrait y voir, à la rigueur, un souvenir de son éducation. Les philosophes de cette époque, surtout ceux de Tarse et de Cilicie, se piquaient fort de stoïcisme et il se peut que l'Apôtre, dans son âge mûr, ait discuté contre eux. Mais rien, ni pour les idées ni pour la terminologie, n'indique clairement qu'il ait été à leur école. » (2)

leben müssen : « dreimal mit Ruten gezüchtigt, einmal gesteinigt, dreimal schiffbruch gelitten » ! II Cor. 11,23.

(1) L. Noël, *La Déroute du matérialisme,* Mechelen, 1910.

(2) O. c. blz. 23.

Hoe weinig wetenschappelijk onderlegd de « wijsheid » is van den Leidschen Redemeester blijkt eindelijk hieruit dat hij nog steeds luchtkasteelen bouwt op de ingebeelde afhankelijkheid der Paulusbrieven van de schriften van Seneca. Dat vroeger sommige critici in het onderzoek dier kwestie eenig belang stelden, kan men nog min of meer begrijpen, hoewel het dan meer ging om te weten of Seneca soms de Paulusbrieven al of niet zou gelezen hebben; maar op onze dagen staat de zaak merkelijk verder en zullen de geleerden wel instemmen met hetgeen P. Lagrange, wiens gezag men in dezen niet zal ontkennen, onlangs schreef in de *Revue biblique internationale* : « Autrefois on agitait volontiers la question des rapports entre Sénèque et Saint Paul. Elle peut être regardée comme tranchée. Aucun critique ne soutient plus aujourd'hui que la doctrine de S. Paul ait eu la moindre influence sur les idées de Sénèque. L'apôtre de Jésus-Christ et le ministre de Néron auraient pu se rencontrer, c'est tout ce qu'on peut dire. » (1)

Doch neen; niet langer zullen wij ons inlaten met die dwaze beweringen van den Leidschen Hoogleeraar. Laten wij liever maar dadelijk tot ons besluit komen.

Hoe bevestigen de innerlijke bewijzen ten voordeele der authenticiteit der Paulusbrieven de uiterlijke gronden die wij vroeger aanwezen? De overlevering is het eens om te getuigen dat de Schrijver dier brieven geweest is de Apostel Paulus :

een tot het Christendom bekeerde *Jood*. — En als we die brieven onderzoeken bevinden wij dat taal en stijl en leer die zijn van een geboren Jood, welke in de Schriftuur grootendeels zijn wetenschap geput heeft;

een Jood *uit de diaspora*. — En inderdaad bezigt hij niet de klassieke taal der Grieken, maar de *κοινὴ διάλεκτος*, citeert hij den Bijbel niet volgens den Hebreeuwschen tekst, maar volgens de Septuagint, die bij de Joden uit de verstrooiing algemeen in voege was;

een Jood *wiens vader het Romeinsch burgerrecht bezat*. —

(1) *Revue biblique*, janvier, 1912, p. 5. *La Philosophie religieuse d'Epictète et le Christianisme.*

En men bemerkt zeer wel dat hij de voorrechten der Romeinsche burgers nauwkeurig kent en van de Grieksch-Romeinsche wereld meer afweet dan een gewoon inwoner van Palestina;

een Jood *uit de sekte der Farizeën,* waartoe de meeste Wetgeleerden en Rabbi's behoorden. — En wij zien in zijne brieven dat het bloed der Farizeën hem in het lijf zit, zóodanig dat hij, de Apostel der Heidenen, zijne vurige geestdrift tot het Jodendom niet kan verbergen; en wij zien den discipel der Rabbi's gedurig-aan doorkomen in zijne bewijsvoeringen, in zijne allegorische verklaring der H. Schrift in de eigenaardige wijze waarop hij de Bijbelteksten weet te benuttigen;

een Jood eindelijk, die zijne brieven samenstelde *vóór het jaar 70.* En de groote vraagstukken, die in de Paulusbrieven worden behandeld, zooals : de noodzakelijkheid of althans het nut der Joodsche wet voor heidensche bekeerlingen, de vraag naar het lot der overledenen bij de tweede komst van den Messias, de glossolalie, zijn van zulken aard dat zij enkel vóor het jaar 70 op die wijze konden voorkomen.

Of er wel een boek gevonden wordt, voor wiens authenticiteit de getuigenissen der overlevering zoo helder door de inwendige gronden in het licht gesteld worden, valt sterk te betwijfelen; en met volle recht mogen wij zeggen dat enkel dwaze, hoewel misschien onbewuste, vooringenomenheid of kwade trouw er toe kunnen leiden de echtheid der Paulusbrieven nog langer te ontkennen.

Ons eerstkomend opstel zal eene studie zijn over de innerlijke bewijzen ten voordeele der authenticiteit van de Handelingen der Apostelen en het Lukasevangelie.

Aug. Bruynseels.

WETENSCHAP IN HET LAND DER « BUSINESS MEN »

HET BEOEFENEN DER GESCHIEDENIS IN DE VEREENIGDE STATEN VAN AMERIKA

(Vervolg)

Wat al hoedanigheden moet een « historian » bezitten? Hij moet handig zijn in de opzoekingen, handschriftelijk zoowel als gedrukt materiaal kunnen bewerken, en afscheiden 't onechte van 't authentieke. Hij moet de werken van anderen kunnen benuttigen, de bijzondere studies of monografies van groote weerde op 't eerste zicht kunnen erkennen. De materialen der amerikaansche geschiedenis zijn immers zoo talrijk, dat de geschiedschrijver onmogelijk zelf al de oorspronkelijke bronnen kan lezen. 't Werk van een historieschrijver gelijkt altijd op dat van iemand die met kleuren omgaat. De geschiedschrijver zoekt met de pen weêr te geven den indruk hem bijgebleven uit zijne opzoekingen en zijne lezingen, zooals de artist tracht weêr te geven de verstandelijke impressies door den borstel.

Zooals de schilder, de novellist, de dichter, moet de geschiedschrijver inbeelding bezitten. Hij moet voor zichzelven kunnen schilderen in breede trekken den toestand van een vast opgegeven tijdstip, den opmarsch der legers zien, de wederzijdsche en onderlinge werking erkennen der ekonomische krachten, en dan deze impressies weêrgeven met zoo 'n lichten toets dat hij leesbaar werk voortbrengt, en met zoo 'n uitgelezen bijzonderheden dat hij overtuiging meêsleept. In zijne voorstelling moet hij trachten aan den lezer den indruk der werkelijkheid te schenken. Daarvoor moet hij soms de strenge juistheid van détail en perspectief opofferen. Zoo de teweeggebrachte indruk getrouw is aan de waarheid, dan scheelt het weinig om juiste datums, goed gespelde eigennamen of goed bewezen feiten.

De geschiedschrijver moet zich met veel andere wetenschappen inlaten : een oudheidliefhebber te zijn is niet voldoende. Hij moet open oog hebben voor ekonomische

studiën en de feiten bekijken bij het licht der wetten van de menschelijke ontwikkeling. Hij moet ook een meester zijn in 't perspectief : menschen en gebeurtenissen in hunne ware verhouding bezien, de eene periode niet te veel ophelderen tegenover de andere, niet den voorrang schenken aan den persoonlijken invloed alleen en de kollektieve krachten verwaarloozen. Dit wil nu niet zeggen dat een geschiedschrijver geene bepaalde periode of eene bepaalde kwestie mag behandelen, of dat b.v. levensbeschrijving of biografie niet mag gerekend worden als een vorm van historieschrijven. Wat vereischt wordt, is dat de historicus, binnen de grenzen van zijn arbeidsveld, de perspektief der zaken in gebeurtenissen vatte. En dat is niet altijd gemakkelijk, daar de schrijver soms moeilijk aan de bekoring kan wederstaan, zijn werk te bewerken volgens het belang der hem ten dienste staande bouwstoffen, en niet volgens het werkelijk belang van het onderwerp zelve.

Uit de opsomming van al deze vereischten zal iedereen graag besluiten, zooals Channing zelf besluit, dat er een groot verschil bestaat tusschen de « stielmannen » — de uitgevers van dokumenten en de opstellers van speciale studies of monografies — en de « historians » zooals ze door den amerikaanschen professor worden voorgesteld.

En dit beeld van den waren, echten « historicus » wordt dan verscherpt op volgende wijze : « Het eerste wat een geschiedschrijver te doen staat, als hij nauwkeurig zijn arbeidsveld overzien heeft, is zich in de feiten in te leven. Het is onvoldoende de feiten op een papier achtereenvolgens aan te stippen en met behulp dezer nota's zijn opstel te beginnen. Hij moet al die feiten door zijn brein doen voorbijtrekken, hij moet letterlijk met bijzonderheden doordrongen zijn (*he must be satured with detail*). Dagen, maanden, jaren moet hij het onderling verband der feiten beschouwen en bepeinzen : dan alleen mag hij de pen in hand nemen en aan de anderen openbaren hoe het verleden zich aan hem zelf geopenbaard heeft. Hij moet zijn eigen ziel doen zinderen in zijn werk. »

De voorwaarden door Channing opgegeven om een ideaal « historian » te worden, zijn talrijk en streng. We zullen dan ook niet verwonderd staan bij het pessimism van zijn eindbesluit : « Bij het rondzien naar historie-

schrijvers in ons land, zal de navorscher grooter ontmoediging hem voelen beklemmen dan bij 't onderzoek aangaande gelijk welk ander gedeelte van 't wetenschappelijk terrein. Het Amerikaansche volk leeft midden een cyclus van « commercialism ». Sedert jaren is de studie niet meer zoo misprezen geworden als op 't huidige oogenblik. Sprekend met studeerenden, bij 't zien der boeken die ter pers gaan, moet men, helaas! tot dit erbarmelijk besluit komen. De studie beleeft voor 't oogenblik zeer lage ebbe, daar zij meestal in 't land niet geschat wordt. 't Is niet de hoedanigheid der voortbrengselen, maar wel het formaat, het gewicht dat geprezen wordt. Men kan de echt eerste-klaswerken der Amerikaansche historieschrijvers sedert vijf-en-twintig jaren op zijn vingeren tellen, en stel u dan voor het getal menschen die hedendaags zich met geschiedkundige opzoekingen onledig houden en het getal boeken die er onophoudelijk verschijnen onder den dekmantel der historie! Een dag zal komen dat de kans zal draaien en dat de studie weêr zal gelden als een nationaal goed : een nieuw Parkman (1) zal opstaan! Misschien zal hij maar één boek de wereld inzenden, maar als dat boek van het gehalte is der « Pioneers of France » (2), zal het meer bijbrengen tot de opleiding van het groot publiek en het stichten zijner faam, dan het drukken van dokumenten per ton of het uitgeven van monografies met dozijnen! »

Zóó oordeelt de Amerikaan Channing. 't Is niet ten onrechte dat hij over de krisis van commercialism klaagt, die de Amerikaansche wetenschap te doorstaan heeft, dat hij den spot drijft met het overhaast op de markt brengen van ondoordachte, te spoedig afgewerkte thesissen en monografies, met het eenvoudig afdrukken, zonder meer, van kilo's dokumenten. Dat is inderdaad geen wetenschap, 't is zelfs nog altijd niet wat hij, zoo misprijzend, « stielwerk » noemt.

Maar van overdrijving, dunkt ons, kan Channing toch niet vrijgepleit worden. Niet alleen in Amerika, maar ook in Duitschland en Frankrijk wordt de boekenmarkt over-

(1) Te zamen met Motley en Prescott, een der drie groote Amerikaansche geschiedschrijvers der XIXe eeuw.

(2) Titel van een van Parkman's beste werken, waarin hij de geschiedenis der Fransche bezettingen in Canada en de Missisipi-vallei beschrijft.

stelpt met onafgewerkte of onbenullige *Dissertationen, Habilitationsschriften* en *Thèses,* met uitgaven van dokumenten zonder de minste kritische aanteekeningen afgedrukt. En in die landen nochtans bestaat er geen krisis van « commercialism ». Het plaatsjesjagen zonder meer zal hier ook wel een groote rol spelen. Channing is ook te veeleischend voor de jonge geslachten van historici. Iedereen kan goed werk leveren op verschillend terrein en de « stielmannen » zijn dikwijls degenen die de wetenschap meer vooruithelpen dan de beoefenaars der « grande histoire ». Iemand die een inventaris van handschriften opmaakt; die onuitgegeven dokumenten aan den dag brengt, voorzien van de noodige kritische nota's en ophelderingen; die over een bepaald onderwerp eene weldoordachte monografie opstelt, kan aan de wetenschap, in beperkten kring, evenveel dienst bewijzen als de geniale schepper eener machtige synthesis. En zonder het werk der « stielmannen » zou de opbouwer van synthesen het niet ver brengen : zij immers leveren hem de materialen, min of meer voorbereid, waarmeê hij zijn grootsch gebouw zal optrekken en de eenvoudige steenkapper speelt in kleine mate eenen even belangrijken rol als de vernuftige bouwmeester.

Voorzeker, om echt scheppingswerk op 't gebied der historie voort te brengen, moet men behooren tot het klein getal dier uitverkorenen, die Channing als de echte « historieschrijvers » voorstelt. Maar dit beeld van den « historian », zooals we 't naar Channing geschetst hebben, schijnt ons niet in al zijne bijzonderheden aan de echt wetenschappelijke vereischten te beantwoorden. We krijgen den indruk dat de « kunst » hier wat al te veel opofferingen aan de wetenschap vraagt.

Immers, strookt het met de echte wetenschap dat de historieschrijver, de opbouwer eener synthese, « om den indruk der werkelijkheid aan den lezer te geven » soms de « strenge juistheid van détail en perspektief » opoffert, en volstaat het dat de bij den lezer teweeggebrachte indruk beantwoorde aan de werkelijkheid of de waarheid, zonder rekening te houden met « juiste datums, goed gespelde eigennamen of *goedbewezen feiten* »? Is er hier geene *contradictio in terminis* en krijgt de kunst hier niet den voorrang op de strenge wetenschap?

In 't algemeen nochtans mag gezegd worden dat Channing het oorbeeld van den echten historieschrijver op meesterlijke wijze heeft weten voor te stellen. Al ware 't maar om den wetenschappelijken adem die zijn opstel bezielt, verdient het gelezen te worden door al degenen die zich een juist gedacht willen vormen aangaande de beoefening der geschiedenis in het land der « business men ».

II

HET BEOEFENEN DER GESCHIEDENIS IN AMERIKA IN DE WERKING DER WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN

Professor Channing stelde zijn misprijzen ten toon voor de utilitaristische of onbeholpen « stielmannen » der historie : 't zal hier voorzeker maar alleen gelden de jonge doctorandi, die onder zijne leiding de wetenschap der geschiedenis komen aanleeren en die, moeten we hem gelooven, maar al te dikwijls die opleiding ten dienste stellen der plaatsjesjacht. Immers, Amerika telt een groot getal voortreffelijke « stielmannen » op 't gebied der geschiedenis, die dank hunnen vlijt en hunne technische vaardigheid, groote diensten aan de wetenschap bewijzen. We bedoelen hier de zendelingen der *Carnegie Institution of Washington.*

1. *De werking der « Carnegie Institution » van Washington.* — De grootsche instelling van Carnegie te Washington telt ook eene geschiedkundige afdeeling, het *Department of historical research,* waarvan bestuurder is de talentvolle J. Franklin Jameson. In het *Year Book* dier instelling vinden we geregeld een verslag over de werkzaamheden van het historisch *Department,* door Jameson zelf, verslag dat ons een klaar overzicht geeft van wat er op wetenschappelijk gebied gedurende 't verloopen jaar is verricht geworden. De geschiedkundige werking der *Carnegie Institution* is drievoudig : 1° De verslagen, handleidingen en inventarissen (*reports, aids and guids*); 2° uitgaaf van dokumenten ; 3° gemengde werkzaamheid (*miscettaneous operations*).

De geschiedkundige afdeeling van de *Carnegie Institution* is gehuisvest in het Bondsgebouw te Washington, waar zij

zeven ruime kamers bezet. De ruimste kamer dient als bureel van den bestuurder en als boekerij, de anderen dienen tot het bewaren van de archiefstukken, het herbergen van den schrijver en het bestuur der afdeeling. Het bestuur van het *Department* is samengesteld uit Jameson, Leland, Dr Burnett, Leo F. Stock, Mis Davenport en Miss Elisabeth P. Donnan.

Het beste werk door het *Department* geleverd is stellig datgene der archiefinventarissen, verslagen en handleidingen tot het bestudeeren der oorspronkelijke bronnen van de Amerikaansche geschiedenis. De eerste vereischte om de geschiedkundige wetenschap te ontwikkelen is het bekend maken der onuitgegeven oorspronkelijke bronnen, der bouwstoffen die bestemd zijn het volmaken van het historisch gebouw te vergemakkelijken. Blijven de oorspronkelijke dokumenten bedolven onder de laag stof die ze in de bibliotheken en archieven bedekt of vol geheimenis verdedigd door de ongenaakbare sloten der koffers waar ze in verscholen liggen, dan is de vooruitgang der historische wetenschap onmogelijk. Dan zullen de historieschrijvers zich moeten bepalen bij gissingen of min of meer stoute hypothesen, of, helaas! bij afschrijverij van de vroeger verschenen werken, wier materiaal dan zal terug opgedischt worden met eene nieuwe benaming of eene nieuwe saus, volgens de *Weltanschauung*, de filosofische overtuiging der heeren afschrijvers. En dan nog zal het publiceeren van een enkel tot hiertoe onbekend dokument die grootsche, maar soms onvaste synthesen doen ineenstorten, of iedere maal opnieuw de historici verplichten een onderwerp, dat ze als afgehandeld aanzagen, van een nieuw standpunt uit te bekijken.

Langlois en Stein zeggen het heel raak in de inleiding van hun zoo nuttig repertorium *Les archives de l'histoire de France* : « Rien n'est plus fâcheux que cette dispersion des documents, en majeure partie inédits, qui sont propres à éclairer notre passé ; rien ne fait plus d'obstacle à la science historique. La méthode exige, en effet, que pour écrire l'histoire, on ne se contente point de *quelques* renseignements, des renseignements qu'on a sous la main ; elle exige qu'on épuise préalablement *toutes* les sources accessibles sans exception..... Il y a des problèmes historiques qui ont

été traités vingt fois, chaque fois à l'occasion de la découverte de quelques documents nouveaux, et qui ne sont pas encore résolus. Le résultat, c'est la formation d'une bibliographie énorme, enchevêtrée. confuse, pleine de redites superflues, qui encombre peu à peu l'accès des questions les plus simples..... Il est donc d'une importance majeure que ceux qui étudient l'histoire d'après les sources soient mis en mesure d'utiliser toutes les sources; il faut que ce devoir, qui leur est imposé par la méthode, dont la transgression, jusqu'ici inévitable, a eu déjà, pour la science historique, des conséquences si graves, leur soit facilité dans la pratique..... » (1)

Dat heeft het bestuur van de geschiedkundige afdeeling der *Carnegie Institution* begrepen en op wonderbare wijze bewerkstelligd door het uitgeven eener talrijke reeks inventarissen, gewijd aan het opsommen en beschrijven der onuitgegeven dokumenten in Amerika en in het buitenland berustend, en die 's lands geschiedenis aanbelangen.

Eenen beredeneerden archiefinventaris opmaken is zoo gemakkelijk niet : kennis van zaken komt hier natuurlijk te pas, en alleen goede « stielmannen » zijn in staat nuttig werk te leveren. Het samenstellen van zoo 'n *Guide* of *Report* veronderstelt ten eerste eene grondige kennis van 's lands geschiedenis en van zijne vroegere instellingen en beschaving, om de waarde der te beschrijven onbekende dokumenten te kunnen aanstippen. Desnoods is het noodzakelijk aan te duiden of de beschreven dokumenten al of niet uitgegeven zijn of met vroeger uitgegeven dokumenten in verband staan, wat dan natuurlijk de kennis der tot hiertoe bekende dokumenten vereischt. Het is nu wel niet onontbeerlijk ook de geschiedenis te kennen van het land — in de veronderstelling dat men in 't buitenland opzoekingen doet — waar zich het archiefdepot bevindt, maar heel dikwijls zal het kennen dier geschiedenis ons uitleggen hoe deze of gene dokumenten in den vreemde berusten of versukkeld zijn en dát heeft soms zijn belang om over de echtheid der stukken te oordeelen. Kennis der schrift-

(1) Ch.-V. Langlois en H. Stein, *Les archives de l'histoire de France*, blz. II-IV. (Manuels de Bibliographie historique, I). Parijs, A. Picard en zoon, 1893.

kunde voor de opvolgende eeuwen en der andere historische hulpwetenschappen is verondersteld, alsook eene hoeveelheid van technische vaardigheid die we hier niet behoeven in 't licht te stellen.

Voor de geschiedenis der Vereenigde Staten van Amerika in 't bijzonder moeten velen der oorspronkelijke dokumenten in 't oude Europa worden opgezocht, en wel bijzonder in Spanje, Engeland en Frankrijk. Dat is eene *vérité à la Palisse* die geen betoog behoeft. En zoo is de *Carnegie Institution* van Washington er toe gekomen naar de belangrijkste archiefdepots van Europa bekwame vakmannen te zenden, om aldaar de dokumenten, die de Amerikaansche geschiedenis aanbelangen, op te zoeken en te inventorieeren. Dat heeft ons eene reeks *Inventaries, Guides* en *Reports* bezorgd, die nevens de gelijkaardige werken der Europeesche geschiedkundigen en vakmannen niet ten achter staan, ja zelfs onberispelijk opgesteld zijn. Ik heb de gelegenheid gehad menige dier werken ter beoordeeling te lezen en in de *Revue d'histoire ecclésiastique* te bespreken. In bijzonderheden treden kan mij dus gespaard blijven : De weetgierige lezer zal gemakkelijk in het vermelde Leuvensche tijdschrift de recensie dier verschillende *Repertories* en *Guides* weten terug te vinden. (1) Ik wil hier nochtans in het algemeen aanduiden welke inventarissen de *Carnegie Institution* heeft uitgegeven en hoe zij opgesteld zijn. Het centraal archiefdepot van den Staat in Washington werd beschreven door Dr C. H. Van Tyne en W. G. Leland, *Guide to the archives of the Government of the United States in Washington;* de archieven van Cuba werden onderzocht door Luis M. Perez, die er in 1907 een *Guide* over opstelde (2); William R. Shepherd gaf in hetzelfde jaar zijn inventaris der Spaansche archieven van Simancas, Madrid en Sevilla (3); in 1908 verscheen een *Guide* met betrekking op de archieven van Londen en de bibliotheken

(1) *Revue d'histoire ecclésiastique*, **1904**, blz. 666-667; **1907**, blz 431; **1908**, blz 192-193; 42-421; 848-849; **1911**, blz. 378-379; 596 598; **1912**, blz. 406.

(2) *Guide to the materials for american history in Cuban archives.* Washington, 1907. In-8, 142 blz.

(3) *Guide to the materials for the history of the United States in spanish archives* (*Simancas, the Archivo Historico Nacional and Seville*). Washington, 1907. In-8, 107 blz.

van Oxford en Cambridge (1); in 1910 gaf J. A. Robertson eene lijst uit der dokumenten, berustend in de Spaansche archieven, die reeds uitgegeven zijn of waarvan afschriften bestaan in de Amerikaansche bibliotheken (2). Dit lijvig boekdeel is bestemd tot het vervolledigen van Shepherd's *Guide* der Spaansche archieven. 't Zelfde jaar verscheen een inventaris der onuitgegeven dokumenten van Amerikaansche kerkelijke geschiedenis die in de archieven en bibliotheken van 's lands protestantsche kerken en instellingen bewaard blijven (3) : meer dan honderd archiefbewaarplaatsen werden vlijtig door den opsteller, professor W. H. Allison, doorsnuffeld. Op zijne beurt was professor C. Russel Fish met eene zending belast geweest naar Italië. Onderweg miek hij van de gelegenheid gebruik ons de archieven der Jezuieten te Stonyhurst, en de afschriften van Roomsche dokumenten in het Public Record Office van Londen bewaard, alsook de Roomsche afschriften der Bibliothèque nationale te Parijs, te onderzoeken. Alzoo voorbereid, bezocht hij de archieven van Turijn, Venetië, Florence, Rome en Napels en schreef, als uitslag zijner studiereis, dit prachtig werk dat betiteld is : *Guide to the materials for American History in Roman and other Italian archives,* (4) een der beste handleidingen die tot hiertoe verschenen aangaande het Vatikaansch archief. Eindelijk het laatste boek dat, bij ons weten, door de *Carnegie Institution* werd uitgegeven, is de inventaris van David W. Parker, *Calendar of Papers in Washington archives relating to the territories of the United States (to 1873).* Tot dáár onze inlichtingen over de reeds verschenen inventarissen : talrijke anderen zijn in voorbereiding en de archieven van Canada, Parijs, en de belangrijkste Duitsche archieven zullen op hunne beurt onderzocht en beschreven worden.

(1) Ch.-M. Andrews en Miss F. G. Davenport, *Guide to the manuscript materials for the history of the United States to 1783 in the British Museum, in minor London archives and in the libraries of Oxford and Cambridge.* Washington, 1908. In-8, IX-499 blz.

(2) *List of documents in spanish archives relating to the history of the United States, which have been printed or of which transcripts are preserved in American libraries.* Washington, 1910. In-4, XV-368 blz.

(3) *Inventory of unpublished material for american religious history in protestant church archives and other repositories.* Washington, 1910. In-8, VII-254 blz.

(4) Washington, 1911.

Wat het meest opvallend is in die onderneming der *Carnegie Institution* is de methode, het vaste en vooraf opgemaakte plan waarmeê er hier te werk gegaan wordt. Het bezoeken der archiefdepots en bibliotheken geschiedt niet omdat de eene of andere professor of geleerde er op uit is een klein vakantiereisje naar den vreemde te ondernemen, maar wel omdat het bezoeken van *die* plaats, het doorsnuffelen van *die* bibliotheek, als eene wetenschappelijke noodzakelijkheid in het vooraf gemaakt plan van het *Department* aangeduid staat. En omdat er eenheid van plan bestaat, vindt men ook eenheid van verwezenlijking. Al de hoogervermelde inventarissen zijn op denzelfden leest geschoeid, waarschijnlijk volgens eene handleiding-type die aan de zendelingen der *Carnegie Institution* wordt meêgedeeld. (1) Natuurlijk vindt men afwijkingen die door de inrichting der onderzochte archieven en bibliotheken, den tijd waarover de schrijver beschikte, en andere omstandigheden opgedrongen zijn, maar in 't algemeen stelt men het navolgen van een en hetzelfde plan vast in al die *Guides* en *Calendars*. Alzoo geven de opstellers gewoonlijk eerst eene beschrijving van den materieelen toestand en de inrichting der onderzochte archieven, doen de verdeeling der dokumenten in afdeelingen kennen, en stippen over 't algemeen aan wat er aangaande de Amerikaansche geschiedenis in te zoeken valt. Volgt dan de opgave der bestaande gedrukte of ongedrukte inventarissen en de aanduiding der tot hiertoe uitgegeven dokumenten. Wij vinden dan de eigenlijke inventaris der oorkonden en bescheiden die de Amerikaansche geschiedenis aanbelangen. Het gebruik van het boek wordt vergemakkelijkt door goed opgestelde registers, iets wat in Amerika nooit vergeten wordt, en wat de Amerikaansche geleerden niet altijd loven kunnen in de Europeesche uitgaven.

Opmerkzaam ook is het feit dat velen dier inventarissen opgesteld zijn door hoogeschoolprofessors, die soms maan-

(1) Onze koninklijke Commissie van Geschiedenis gelastte ook over eenige jaren professor Cauchie zoo 'n handleiding op te stellen, voor het opzoeken der dokumenten in den vreemde. Zie A. CAUCHIE. *L'organisation de missions scientifiques en vue de répertoriser à l'étranger les documents diplomatiques relatifs à l'histoire de la Belgique*. Brussel, P. Weissenbruch, 1904, 24 blz.

den lang in den vreemde vertoeven om er de noodige opzoekingen te doen. Die lange afwezigheid hoeft ons niet te verwonderen als wij weten dat in Amerika de hoogeschoolprofessors alle zeven jaar recht hebben op een jaar verlof, en dat ze dit verlof besteden aan studiereizen die het onderwijs en de wetenschap in het algemeen ten goede komen. En dan ook de dollars ontbreken niet, en de macht van het geld is heel goed te bespeuren in die wetenschappelijke ondernemingen, al was het maar om duidelijk te maken hoe de Amerikaansche geleerden binnendringen in sommige Italiaansche archieven, waar anderen niettegenstaande alle aanbeveling eene gesloten deur vonden.

De wakkere bestuurder van het *Department*, Franklin Jameson, deinst ten andere voor geene opoffering achteruit om het gelukken der onderneming te bevorderen. Zoo ondernam hij voor eenige jaren eene reis naar Europa om zelf ter plaatse de opzoekingen voor te bereiden en bijzonderlijk om zich te vergewissen of het Vatikaansch archief geheel en al zou openstaan voor de Amerikaansche navorschers. Die reis bleef niet zonder uitslag, want professor Russell Fish verkreeg te Rome alle gemak om de befaamde en bijna ontoegangbare archieven der *Congregatio de Propaganda Fide* te onderzoeken. Over dit gedeelte der Roomsche archieven, zoo belangrijk voor de geschiedenis van Amerika, krijgen we dan ook kostbare mededeelingen te lezen in zijnen hoogervermelden *Guide*. D[r] Jameson spaart zich niet de minste moeite om inlichtingen over archieven in te winnen : zoo gebeurde het, tijdens mijn verblijf te Napels in het Farnesiaansch archief, dat ik van hem eenen brief ontving, waarbij hij nadere gegevens begeerde over het belang dier zoo befaamde verzameling voor de geschiedenis van Amerika. Het *Department* kent heel wel de navorschers die in de verschillende Europeesche archieven werkzaam zijn en ook de schriften door hen uitgegeven. 't Was niet zonder preutschheid dat we professor Russell Fish in zijn *Guide* van 't Vatikaansch archief hoorden verklaren dat, nevens de Duitschers, de Belgen het beste en het volledigste werk hebben geleverd in 't bestudeeren der nunciatuurberichten van 't Vatikaansch archief. (1) En de Hooge-

(1) « Almost equally effective work has been done on the nunciature of Flanders...... — Owing to the well-known energy

school van Leuven, aan wier initiatief die werking te danken is — 't is professor Cauchie die het eerst het gedacht vooruitzette — komt hier ook rechtmatige waardeering tegen in dezen volzin van professor Russell Fish : « *De beste gegevens aangaande de algemeene studievoorwaarden te Rome zijn te vinden in het verslag « De la création d'une école belge á Rome », door professor Alfred Cauchie der Hoogeschool van Leuven,* en in « *The Vatican Archives* » door professor C. H. Haskins. »

Dit moge volstaan om de werkzaamheid der *Carnegie Institution* op gebied van bronnenkennis te schetsen. Maar, zooals we 't reeds lieten verstaan, daarbij bepaalt zich de historische werkdadigheid der instelling niet. Onrechtstreeks heeft ze grooten invloed op de historie-genootschappen uitgeoefend. Immers, op het jaarlijksch congres der *American Historical Association,* in December 1907 te Madison gehouden, werd er een belangrijke redetwist aangegaan « on cooperation of State historical Societies in the gathering of materials in foreign archives ». Vele lokale geschiedkundige genootschappen besloten de systematische werking der *Carnegie Institution* te volgen en in de archieven van Spanje en Frankrijk opzoekingen te ondernemen. Allerlei plannen werden ontworpen en een centraal komiteit gesticht, met « clearing-house » om de onkosten te dekken. Franklin Jameson werd als lid dier kommissie benoemd.

Nevens het opmaken van inventarissen om de kennis der oorspronkelijke bronnen zooveel mogelijk te bevorderen, heeft de *Carnegie Institution* er aan gehouden repertoria samen te stellen behelzende de opgave der reeds verschenen historische studiën en werken. Sedert 1903 werd dan besloten eene periodieke boekenlijst uit te geven, met de opgave der werken, artikels, verslagen over Amerikaansche geschiedenis gedurende 't loopende jaar verschenen. De werken, waarvan sprake, worden er kort en bondig gekenschetst en beoordeeld : *Writings of American History and Biography* verschijnt sedert 1903.

Over het tweede punt van het programma der *Carnegie Institution*, nl. het uitgeven van dokumenten, zullen we heenstappen ; 't zou ons te ver brengen. En we bepalen er

with which historical studies are pursued in Belgium, this series has been more completely exploited than any other of the *Nunziature.* » *Guide.....*, hooger vermeld, blz. 57, 78.

ons dan ook bij, aan te stippen dat door de *miscellaneous operations*, waarvan hooger sprake was, moet verstaan worden het uitgeven der *American Historical Review*, het meêwerken aan Europeesche tijdschriften, zooals de *Revue Historique*, korrespondeeren aangaande archiefkwesties, het uitgeven van eene lijst van « doctoral dissertations », afschrijven van dokumenten in Amerikaansche en buitenlandsche archieven en bibliotheken, enz.

Prachtig en nuttig werk wordt er dus verricht door Jameson en zijne helpers en de werking der *Carnegie Institution* moet aan de geschiedkundige wetenschap in Amerika ontzaglijke diensten bewijzen : wijs beleid, wel doordacht plan, vruchtbare samenwerking, eenheid in de uitvoering, verstandige helpers en..... de noodige dollars, niets ontbreekt.

Voor intellektualiteit en wetenschappelijke ondernemingen is er dus geld te vinden in Amerika. Na de hierbovenstaande bewijzen, weze het mij veroorloofd, alvorens tot een ander punt over te gaan, er nog een op te halen. In 1901 wijdde de Columbia University 27.900 dollars aan het onderhoud der bibliotheek, de Cornell University 23.000 ; de Harvard University 18.604 ; de Stanford University 17.000, enz. Jaarlijks ontvangen de Amerikaansche Universiteiten stichtingen waarvan de inkomst van 2 tot 40 millioen dollars beloopt. Onlangs nog gaven de hertog en de hertogin van Arcos aan de Harvard University 20.000 dollars, om het stichten eener reisbeurs voor « instructors » of of graduaten dier Universiteit mogelijk te maken.

Die vrijgevigheid is nochtans niet zonder nadeelen, want het gebeurt dat de rijke Mecenaten, als wederkeerige gifte, de buitensporigste rechten opeischen, waarvan ze dan ook zonder aarzelen gebruik maken. In 1901, als ik mij niet bedrieg, werd professor Ross, der hoogeschool van San Francisco, verplicht zijn ontslag te nemen, omdat hij in 't openbaar de *Standard Oil Company* had aangevallen. Mistress Stanford, die feitelijk « rector » dier Universiteit speelt, kon, na dit voorval, de aanwezigheid van professor Ross niet langer verdragen !

('t Vervolgt). L. VAN DER ESSEN.

AAN SINT AGNES

Laat, Agnes, ons de reine faam
Volprijzen van uw maagdenaam!
Uw naam die met zijn sylben klinkt
Gelijk kristal dat louter rinkt
En zingt met eenen klaren klank;
Uw naam, die als een geurendrank
Zich drinken laat, en komt gevloeid
Uit 't geen aan bloemen blank opbloeit,
En uit den witten kelkemond
Puikbalsem uitwaait in het rond!

Zelf kelk en zilvren deugdenvat
In 't goud der Liefde vastgevat!
Die stondt op witten offersteen
Te walmen geuren van gebeên;
Die stondt gelijk een ranke vaas
Vol blanke en roô magnoliaas;
Die stondt gelijk een lampebrand
Kuisch lichtend door albasten wand!

O Agnes! laat ons wandlen gaan
In 't fleuren van uw deugdenlaan!
't Is alles reinheid wat hier groeit
En liefde wat hier schoon opbloeit:
't Is bloem van kers- en perelaar
Met perzikbloesem hier en daar;
't Is wit, 't is rood, 't is onbesmet,
't Is ongerept, 't is onverlet,
En 't druppelt uit dees witheid zacht
Beneden tot tapijtenpracht!

De zielen schromen die hier gaan
t' Onteeren deze bloemenbaan:
Ze blijven voor dit rein verschiet
Vol eerbied staan, en roeren niet...

De gorgelende nachtegaal
Werpt door dees blankheid pareltaal;
De merels spinnen draden uit
Van tonen en van klaar gefluit,
En zeegnend regent 't leeuwerklied
Beneden op dit bloemgebied.

O deugd van Agnes, paradijs
Van reinheid en van liefde, rijs
Nog dikwijls op vóór onzen geest,
Tot zielevreugd, tot zielefeest,
En trek en leid ons meer en meer
Tot uwe wondre maagdensfeer!

LEONS REYPENS, S. J.

APOLOGETISCH OVERZICHT

II

REDENEN VAN GELOOFWAARDIGHEID (1)

1. L. Cl. Fillion, *Les miracles de N. S. Jésus-Christ*, d. I, *Etude d'ensemble*, 191 blz.; d. II, *Les miracles de Jésus étudiés isolément*, 416 blz., Parijs, Lethielleux. — 2. MM. Jacquier et Bourchany, *La résurrection de Jésus-Christ, Les miracles évangéliques*, conférences apologétiques données aux facultés catholiques de Lyon, 312 blz., Parijs, Gabalda, 3,50 fr. — 3. de Poulpiquet, *Le miracle*, plan pour les cercles d'études, (*Revue de la Jeunesse*, Décembre 1910-Mars 1911), Parijs, Lethielleux. — 4. H. Van Laak, S. J., *Harnack et le Miracle*, 126 blz. Parijs, Bloud, 1,20 fr. — 5. J. Touzard, *Comment utiliser l'argument prophétique*, 62 blz., Parijs, Bloud, 0,60 fr. — 6. Dr Albert von Ruville, *Das Zeichen des echten Ringes*, 166 blz., H. Walter, Berlijn, 3 Mk. — 7. Jean Delvolvé, *Rationalisme et tradition*, 180 blz., Parijs, Alcan, 2,50 fr. — 8. M. Gillet, O. P., *La valeur éducative de la morale catholique*, 380 blz., Parijs, Gabalda, 3,50 fr. — 9. Huby, S. J., *Christus, manuel de l'histoire des religions*, 1036 blz., Parijs, Beauchesne, 7 fr. — 10. Bricout, *Où en est l'histoire des religions*, 2 deelen, Parijs, Letouzey et Ané, 12 fr. — 11. A. Roussel, *Le Bouddhisme primitif*, 432 blz., Parijs, Tequi, 4 fr. — 12. Ph. Colinet, *La philosophie de M. Goblet d'Alviella et l'histoire des religions*, 34 blz., Leuven, Keurboekerij, 1 fr. — 13. M. d'Herbigny, *Un Newman Russe. Vladimir Soliviev*, 336 blz., Parijs, Beauchesne, 3,50 fr. — 14. B. Anstice Baker, *Vers la maison de lumière*, 300 blz., Parijs. Gabalda. — 15. Judas de Cologne, *Récit de ma conversion*, 60 blz., Parijs, Bloud, 0,60 fr. — 16. Edm. Picard, *Pensées de jours de deuil*, (*Chronique*, 20 Mei). — 17. Pierre l'Ermite, *Les deux mains*, Parijs, Bonne Presse, 1 fr. — 18. Francis Vincent, *Ames d'aujourd'hui*, 392 blz., Parijs, Beauchesne, 5 fr.

1. — Het mirakel blijft steeds de aandacht gaande maken van hen die zich met apologetiek bezig houden. E. H. Fillion

(1) Op het stuk, door E. H. Drijvers ingestuurd als antwoord op de bespreking van zijn boek door E. P. Janssens, heeft de redactie beter geoordeeld niet in te gaan, daar zij dit tijdschrift hiertoe niet geschikt oordeelt. De Redactie.

laat een studie verschijnen in twee deelen over de mirakelen van het Evangelie. Zoo 'n volledig werk hierover als wij nu krijgen bestond tot heden niet in de Fransche taal.

In het eerste deel wordt de zedelijke noodzakelijkheid van het mirakel bewezen, gesproken over hun getal en vooral gesteund op hunne echtheid, vooral tegenover de rationalisten. Hiertoe worden feitelijk de gewone bewijzen aangebracht tot staving der echtheid van heel 't Evangelie. Ten andere wat de rationalisten hier meest tegenhoudt, is hunne loochening *à priori* van het bovennatuurlijke, hetgeen ons echter aanstonds van het historisch gebied op dat der wijsbegeerte brengt.

In het 2de deel worden de mirakelen afzonderlijk beschouwd en ingedeeld in vijf categorieën : 1° Mirakels op de natuur uitgewerkt; 2° Genezingen ; 3° Uitdrijvingen van den duivel ; 4° Mirakelen in de zedelijke orde; 5° De verrijzenissen. Die verschillende categorieën worden met aandacht onderzocht en aangetoond hoe zij de krachten der natuur te boven gaan, en hoe de omstandigheden waarin ze geschiedden pleiten voor de tusschenkomst van God. Overal worden de in omloop zijnde tegenwerpingen weerlegd.

Een goed boek dus, dat eens te meer de wezenlijke kracht doet uitschijnen van het traditioneel argument, getrokken uit het mirakel.

2. — Bijna in dezelfde richting gaan de EE. HH. Jacquier en Bourchany in de conferenties welke zij zoo juist hebben uitgegeven. Wat de mirakelen, in het Evangelie geboekt, aangaat, zij bewijzen er de geschiedkundige echtheid van, hun bovennatuurlijk karakter, hun bewijskracht ten voordeele van Jesus' Messianiteit. Vooral op te merken valt een conferentie over *Jesus' heiligheid*, beschouwd als een mirakel van zedelijke orde. Daar wordt doorgaans niet genoeg op gewezen, alhoewel de uiteenzetting ervan, ook weder hier, een diepen indruk laat. Vallen nog aan te stippen twee conferenties over de Verrijzenis van Christus : De geschiedkundige waarde van het verhaal wordt recht gehouden. De opwerping er tegen, uit het verschil in de verhalen, wordt te niet gedaan door het feit dat de schrijvers ervan verschillende bronnen benuttigden, elk een bijzonder doel nastreefden en afhankelijk waren van menschelijke getuigenissen, die, waar ze talrijk zijn, altijd eenigszins van elkander afwijken in bijkomende zaken.

3. — Ik acht het nuttig een oogenblik te wijzen op de model-plannen over het mirakel, opgemaakt voor studiekringen van ontwikkelden, door E. P. de Poulpiquet.

Hoe kunnen wij vooreerst het mirakel kennen?

Om met zekerheid te kunnen besluiten dat eene gebeurtenis voor een mirakel moet doorgaan, dient men eerst te onderzoeken of het feit in kwestie werkelijk al de krachten — gekende of ongekende — der natuur te boven gaat. Een onderzoek dat heel wel kan geschieden, doch dat niet altijd met de noodige zorg verricht wordt. Ook dienen de omstandigheden nagezien, waarin het feit gebeurde. En dan eerst zullen wij kunnen een *ernstig* besluit desaangaande nemen. — De apologetische waarde van het mirakel is groot. In feite immers, gezien de omstandigheden waarin de mirakels geschieden,(herinnert u de verhalen van 't Evangelie) is er altijd een verband tusschen het mirakel en de leer van het Christendom. Daar Gods voorzienigheid niet kan toelaten dat wij in eene onoverkoombare dwaling verkeeren, blijft vast dat het mirakel een echte bevestiging is van de waarheid eener leer.

4. — Rond het ontstaan van het Christendom wordt steeds een heete strijd geleverd door de liberale protestanten, met Harnack aan hun hoofd. Door bevoegde katholieke geleerden werd Harnack te woord gestaan. Ik denk vooral op het prachtwerk van Mgr Batifol : *L'Église naissante et le Catholicisme.*

Op een speciaal punt komt E. P. Van Laak andermaal aantoonen hoe er bij den geleerden geschiedschrijver wel eens oordeelen *a priori* nestelen. Volgens een zijner laatste werken : *Der erste Klemensbrief, Eine Studie zur Bestimmung des Charakters des ältesten Heidenchristentums*, (1909) zou de godsdienst, gesticht door Jesus Christus, eerst katholiek geworden zijn in de 2e eeuw. Gedurende het « praecatholiek » tijdstip, was ze alleen een zedelijke beweging, met als gronddogma het bestaan van God. Daarvoor nu moet Harnack overal bewijzen vinden om deze zonderlinge meening een schijn van reden bij te zetten. Hij meent weer iets in den aard gevonden te hebben in den 1en brief van Paus Clemens, ten jare 95 gericht aan de Corinthiërs. Volgens hem hecht Clemens daarin geen de minste waarde aan het argument van het mirakel, hetgeen b.v. niet het geval is bij Ireneus. Hierdoor meent schrijver eens te meer te bewijzen dat Clemens praecatholiek is.

De methode van Harnack hierbij is zeer eenvoudig. Op de plaatsen van zijn brief waar Clemens zwijgt over het mirakel, besluit hij eenvoudig weg dat hij er dus de waarde van loochent. Zou echter Harnack zich hier niet moeten afvragen, of de paus soms geen allerbeste redens kon hebben tot zwijgen? — Met de teksten uit dezen brief waar de paus wel spreekt over het mirakel, weet Harnack zoo om te springen, dat er niets van over blijft. Pater

Van Laak toont heel goed de gebreken dezer methode aan, en zet in klaar licht dat reeds Clemens in de eerste eeuw het traditioneel argument van het mirakel aannam.

***

5. — Een boekje over het prophetisch argument verschijnt te goeder uur. Tegenover de eischen van een zekere exegese, vroegen zich wellicht sommigen eens af, of de gewone bewijsvoering uit de profetie wel degelijk zijn waarde behouden had. Touzard, wiens bevoegdheid op bijbelgebied gekend is, antwoordt rechtaf : *ja*. Hij rangschikt de voorzeggingen in twee reeksen : die over de geschiedenis van Israël, en die met betrekking op den Messias. Reeds wat deze der 2de categorie aangaat besluit hij dat men tegenover de moderne critiek mag houden staan dat de profeten voorzeggingen hebben gedaan, aangaande toekomstige, volstrekt onbekende, gebeurtenissen in Israël. — Zijn bijzonderste aandacht wijdt hij echter aan de messianische voorzeggingen, omdat deze vooral gebezigd worden in het traditioneel argument. Zijn betoog is helder en leidt ons tot de erkenning van het goed recht van die bewijsvoering uit de profetie. Een goeden wenk geeft schrijver om te sluiten : « Aujourd'hui comme par le passé, l'argument prophétique témoignera que la religion en faveur de laquelle ce Dieu tout-puissant accomplit de pareilles merveilles, est la seule qui lui soit véritablement agréable. *Prenant place à côté des autres preuves, s'adressant de préférence aux esprits d'une certaine culture, il aura sa force propre pour établir que, parmi les religions positives, le christianisme a seul le droit de se réclamer d'une origine divine.* » (1)

***

6. — Onder de redenen van geloofwaardigheid mogen we niet enkel het mirakel en de profetie tellen. Er zijn er nog van een ander soort, meer ineengegroeid met het leven der Kerk zelve en die een openbaring zijn van hare goddelijkheid.

Met *Het Teeken des echten Rings* wil de bekeerling Von Ruville wijzen op een dergelijke hoedanigheid in de Kerk. De titel zinspeelt op Lessing's parabel : Nathan der Weise. De groote godsdiensten, christendom, jodendom, islamismus worden er met drie ringen vergeleken waarvan slechts één de echte talisman, de twee andere niet onderscheidbare namaaksels zijn ; zoodat geen der drie erfgenamen wie de ringen te beurt vielen

(1) Op. cit. blz. 61.

weet wie van hen de ware schat bezit. Eveneens vraagt zich Von Ruville af welke der christene geloofsbelijdenissen den echten ring bezit, en waaraan men dien herkennen kan. Volgens hem is het aan de nederigheid, *die Demut*. Na aangetoond te hebben dat de nederigheid wel een teeken is van den echten godsdienst, wordt de rol der nederigheid geschetst in de *geschiedenis* der Verlossing en in de *inrichting* van het Verlossingswerk. Wat dit boek belangrijk en boeiend maakt, is dat het de weerklank is van schrijvers bloedeigen ervaringen. Hij geeft hier eenvoudig weer wat hij bevonden heeft in de studie der geschiedenis. En zijn bevindingen zijn lang niet alledaagsch, maar getuigen van een edele natuur, getroffen vooral door het ethische, waarvan de gezonde nederigheid ongetwijfeld een uiting is. Door heel het boek hangt ook een diepe, sereene stilte, getuigende van de kalmte welke nu heerscht in 't gemoed van den bekeerling. — Van uit zijn zuurgewonnen rustoord blikt hij bij gelegenheid nog eens henen naar 't verleden, en zoo verhaalt hij ons terloops wat de pers zooal wist te vertellen over zijne bekeering. Uit het vele pluk ik alleen volgende citaat :

« Man hat mich endlich der Gedankenträgheit geziehen, und behauptet, ich hätte in religiöser Hinsicht auf eigene Arbeit verzichten wollen, hätte mich darum unter die Lehrgewalt der Kirche begeben. Eine geradezu ungeheurliche Unterstellung bei einem Gelehrten. Ich darf demgegenüber versichern, dass ich durch meinen Uebertritt gerade zu recht scharfem Denken angeregt und genötigt worden bin. Ueber Arbeitslosigkeit kan ich nicht klagen. » (1)

Dit kan in onzen tijd aan de buitenstanders niet genoeg herhaald worden, en we moeten er allen dank om weten aan Dr von Ruville, dat hij het zoo kranig zegt.

***

7-8. — Meer dan ooit staat op den voorgrond het ethische vraagstuk. En dat is een geluk voor ons, katholieken. 't Was immers gemakkelijk voor onze tegenstrevers eeuwenoude begrippen stuk te breken. Waarmede ging men ze vervangen? Oh! er zijn in Frankrijk bouwmeesters genoeg opgestaan, die beloofden met stevig materiaal en op onwrikbare grondvesten het gebouw van ons zedelijk leven op te trekken. Doch woorden zijn geen oorden. Een der hunnen heeft zelf de veroordeeling hunner pogingen uitgesproken, nl. Delvolvé.

(1) Op. cit. blz. 133.

« Les doctrines morales laïques, telles que l'esprit s'en dégage de l'analyse des programmes et de leurs commentaires officiels, des manuels qui les exposent, des études philosophiques qui tendent à les préciser. à les approfondir, à les modifier, *ces doctrines manquent d'efficacité éducative.* Elles se bornent à énoncer des règles objectives et à chercher à justifier ces règles, soit par une dialectique rationelle, soit par une analyse objective des conditions de la vie sociale. Or, il ressort de toutes nos analyses que l'efficacité doctrinale n'est obtenue que par l'action motrice d'un système d'idées atteignant la source de l'activité spontanée, captant les tendances essentielles, et les canalisant vers les déterminations particulières de l'activité morale. Cette condition, aucune des formes doctrinales actuellement utilisées par notre enseignement moral laïque ne la remplit.... Ne répondant pas aux conditions psychologiques de l'organisation de la conscience morale, *notre morale laïque ne remplit pas la fonction des doctrines traditionelles auxquelles nous la voulons substituer.* »

De christene moraal huldigt hij, al brengen zijne vooroordeelen wanklanken in die hulde :

« Les doctrines traditionelles d'éducation satisfont par la qualité motrice et l'arrangement systématique de leurs éléments idéaux à ces conditions psychologiques. Mais elles ne satisfont à aucune autre condition essentielle : les déterminations idéales sur lesquelles elles reposent ne possèdent plus la forte réalité que confère aux idées la pleine adhésion de l'esprit. Elles ne sont plus en accord avec le développement de la connaissance objective de la nature. » (1)

't Zou buiten de perken van dit overzicht loopen verder in te gaan op het stelsel door Delvolvé opgebouwd. 't Is ten andere even zwak als deze welke hij afbreekt. Ik wil liever den lezer onderhouden over een werk dat juist de weerlegging is van Delvolvé's bewering als zou de katholieke moraal nu niet meer up to date zijn. Pater Gillet wil juist toonen welke opvoedkundige waarde de katholieke moraal nu nog bezit.

Zijn boek is zwaar op de hand, zwaar van gedachten, welke misschien voor den gewonen lezer niet genoeg verwerkt werden. Doch de gestudeerden zullen hier stof vinden tot ernstige nadenking. De apologeten vooral zullen er goed materiaal vinden om de transcendenteele waarde te bewijzen van onze katholieke zedenleer.

De studie is in twee gesplitst : theorie en practijk.

(1) Op. cit. blz. 118.

Het theoretisch gedeelte is meest voor de apologetiek te benuttigen omdat daar juist de voortreffelijkheid van onze moraal tegenover alle andere bewezen wordt. Die voortreffelijkheid komt voort uit hare stevigheid. De katholieke moraal ligt immers geankerd in de gegevens van onze rede, afglans van de eeuwige Wet; gegevens welke niet vernietigd, doch versterkt en ten volle ontvouwd worden door de openbaring. De katholieke moraal doet ons een doel nastreven waar het beste in ons inderdaad naar snakt: *het zedelijk schoone*, en schenkt bovendien in hare Sacramenten de noodige kracht om niettegenstaande de opwelling der driften, toch naar dit hoogere doel te streven. Verre van de driften als kwaad te doemen, weet de katholieke moraal er de stuwkracht van te benuttigen opdat het goede met meer geestdrift bemachtigd worde. De liturgie van haren kant spreekt geest en inbeelding aan, en voert ons, langs zinnelijke wegen naar de geestelijke wezenlijkheden.

In het practisch gedeelte worden kostbare wenken gegeven. De oorlog wordt verklaard aan de eenzijdige methode, welke of alleen het verstand, of alleen het hart, of alleen de zinnen wil treffen. Hiertegenover wordt een volledig programma van katholieke zedenleer opgehangen, gegrondvest op een degelijk onderwijs in den godsdienst, zich verder ontplooiend in een onophoudelijke vorming van den wil en benuttigend al wat in de driften ligt aan gezonde levenskracht. De leeken-moralisten staan met ledige handen tegenover zulk een program : Het is de onbetwistbare eigendom van de katholieken. En wanneer zij het meer en meer in hun persoonlijk leven zullen toepassen, dan zullen zij aan onze modernen, die tasten in de duisternis, misschien wel de meest indrukmakende reden van geloofwaardigheid van onzen godsdienst geven : goede vruchten getuigen immers voor de deugdelijkheid van den boom.

* * *

9-10. — In mijn vroegere kronieken wees ik er op hoe in de laatste tijden de bewijsvoering, getrokken uit de voortreffelijkheid van den katholieken godsdienst boven al de andere godsdiensten, groote aanvallen had te verduren. Sedert ettelijke jaren is men — vooral van de zijde onzer tegenstrevers, — de verschillende godsdiensten gaan bestudeeren. Die studie hebben zij veelal aangevat met menig vooroordeel. Twee dogma's hebben zij voorop gezet : de onmogelijkheid van het bovennatuurlijke, en de ijzeren wet der evolutie. Eens van zulk een standpunt vertrokken kon het niet anders of zij moesten uitkomen op de

verbazende uitslagen waarvan Salomon Reinach ons prachtige staaltjes gaf in zijn beruchte *Orpheus*. Lang reeds waren ook de katholieken werkzaam op dat gebied. Enkel ontbrak het ons tot hiertoe aan een goed handboek. En dank zij het weinig wetenschappelijk werk van Salomon Reinach — dat nochtans voor de katholieken een goede zweepslag was — worden we ineens begiftigd met twee degelijke handboeken.

Het bestek dezer kroniek is te beperkt om hier de verdiensten dezer twee handboeken te doen uitschijnen. Beide hebben ze er groote, en verschillende. Beide werden ze opgesteld, niet door een enkel man, zooals Salomon Reinach het aandierf, maar door een keurbende van vakmannen. Er loopt in de beide werken al een bijdrage tusschen, die iet of wat minderwaardig is. Doch dat is uitzondering. De vakmannen hebben bijna altijd zeer degelijk werk geleverd. — Ik weet waarachtig niet welk ik bij voorkeur den lezer zou aanraden. Dat van Huby en medewerkers is handiger uitgegeven, in een deel, gewoon formaat, en is goedkooper. In alle geval hebben zij, die zich met deze belangrijke vraagstukken willen bezig houden, nu een vertrouwbare leiddraad. Ze zullen in beide werken eens te meer zien dat de Kerk niets hoeft te vreezen van de wetenschap, wanneer ze zonder vooringenomendheid beoefend wordt, en dat de wetenschap integendeel aan de ernstige apologetiek de beste diensten bewijst.

11. — Enkel een paar jaren na de verschijning van het zeer substantiëele werk van De la Vallée-Poussin over het Boudhisme (1) krijgen we reeds eene nieuwe studie over hetzelfde onderwerp. Schrijver ervan heeft met zorg de werken zijner voorgangers benuttigd en verwerkt dit alles tot een zeer boeiende lezing. Van die droge stof heeft hij weten te maken eene aantrekkelijke verhandeling. Uit apologetisch oogpunt stip ik het volgende uit zijne conclusie aan. « Arrivé à la fin de cette étude sur le Bouddhisme hindou, dans le passé et le présent, je ne puis mieux faire que de reprendre à mon compte les paroles suivantes par lesquelles Barthélemy-Saint-Hilaire clôt son examen critique du même sujet : Le Bouddhisme n'a rien à nous apprendre, et son école serait désastreuse pour nous. Malgré des apparences parfois spécieuses, il n'est qu'un long tissu de contradictions, et ce n'est pas le calomnier que de dire qu'à le bien regarder, c'est un spiritualisme sans âme, une

(1) *Boudhisme, Opinions sur l'histoire de la dogmatique*, Paris, Beauchesne, 1909.

vertu sans devoir, une morale sans liberté, une charité sans amour, un monde sans nature et sans Dieu. Que pourrions-nous tirer de pareils enseignements ? Et que de choses il nous faudrait oublier pour en devenir les aveugles disciples ! Que de degrés il nous faudrait descendre dans l'échelle des peuples et de la civilisation ! Le seul, mais immense service que le Bouddhisme puisse nous rendre, c'est par son triste contraste de nous faire apprécier mieux encore la valeur inestimable de nos croyances, en nous montrant tout ce qu'il en coûte à l'humanité qui ne les partage point (1). Je cite d'autant plus volontiers ce témoignage qu'il me paraît moins suspect. » (2)

12. — Daar we nu toch met de geschiedenis der godsdiensten bezig zijn, een paar woorden over een heel goede brochuur van den Leuvenschen hoogleeraar Dr Colinet. In die enkele bladz. over de methode van Goblet d'Alviella, toont onze bevoegde geleerde hoe die methode alles behalve « voraussetzungslos » is. En dat is nochtans het woord dat die mannen aanhoudend in den mond hebben. Zij alleen, beweren zij, zijn bevoegd een oordeel te vellen over de verschillende godsdiensten, omdat zij alleen onbevooroordeeld er tegenover staan. E. H. Colinet heeft geen moeite om uit te maken hoe de heer Goblet eerst en vooral evolutionist is, materialistisch evolutionist, en hoe hij al de feiten der verschillende godsdiensten tracht te duwen in dat raampje. 't Is een bevestiging te meer van hetgeen mijn vriend Dr Van Tichelen schreef in het laatste nummer van « Ons Geloof » (3). De heer Goblet d'Alviella zou beter doen eenvoudig weg de bekentenis af te leggen van Schneider : « De *Voraussetzungslosigkeit* en de objectiviteit zijn maar gesuikerde woorden om een geheel aan te duiden van postulaten, welke de school toelaat aan den vakman. » (4)

***

13. — Van de pers zijn ook weer enkele boeken gekomen, waarin ons het zieleleven bloot gelegd wordt van eenige groote bekeerlingen. Wat een hoog belang is er voor ons niet bij toeschouwers te zijn van dit roerend psychologisch proces dat eene bekeering altijd is !

(1) *Le Bouddha et sa religion*, blz. 182, édit. Didier, 1862.
(2) *Op. cit.*, blz. 400-401.
(3) Meinummer, 1912.
(4) *Kultur und Denken des Alten Aegyptes. Inleitung.*

Een dezer grooten is voorzeker de Rus Vladimir Soloviev. Bij de lezing van dit boek welde hetzelfde gevoelen bij mij op als bij D[r] Fr. De Hovre : « Het is opmerkelijk dat de ernstigste denker en de thans meest gelezen wijsgeer, in het Rusland dat wij al te vaak met het oog der Tolstoï's en der Gorky's hebben gezien, het Christendom, het Catholicisme was toegedaan. Wellicht is de algemeene onkunde van het Russisch de hoofdoorzaak die de faam van zijn werk heeft begrensd; doch onweerstaanbaar duikt in ons gemoed een gevoelen van weemoed op, dat wij des ondanks vertrouwd zijn geraakt met de Russische tegenstanders van onze levensbeschouwing, en dat wij onze eigen mannen eerst ernstig aan 't bestudeeren gaan een tiental jaren na hunnen dood! » (1) Een reden te meer om, nu de gelegenheid zich aanbiedt, kennis te maken met dezen diepen denker die Soloviev was.

Gedurende de lezing dezer biografie draaide ik herhaalde malen de bladzijden om, om nog eens het mooie lichtbeeld te bekijken, dat ons van den bekeerling gegeven wordt. Een gebeitelde denkerskop, met licht-flikkeringen in de oogen en verstands-energie op zijn breed voorhoofd. Onwillekeurig voelt men warme sympathie voor dien groote, wien het leven niet al te genadig was. Zijn weg naar de waarheid was voor deze driftige natuur echt afmattend. Geboren in 1853 als zoon van den beroemdsten geschiedschrijver van Rusland, legde hij zich alras op de studie toe. Hij verloor zijn geloof in de materialistische werken van Buchner en in de rationalistische critiek van Strauss. Doch voor hij twintig jaar oud geworden was, had hij door harde studie zijn vroegere spiritualistische overtuigingen herwonnen. Hij kwam terug tot het Christendom van de Russische Kerk. Hierbij zou het echter niet blijven. Zijn reizen in het Westelijk Europa hadden een goeden invloed op hem. De betrekkingen met bekeerlingen, vooral zijn innige vriendschap van Mgr Strossmayer, doen hem meer en meer tot de Roomsche Kerk overhellen. Hij wil de Russische Kerk met de Roomsche verbinden. En hiertoe schreef hij in 't Fransch zijn meesterwerk : *La Russie et l'Église universelle* (1889). Het verscheen te Parijs, omdat in zijn vaderland de censuur het niet zou gedoogd hebben. Dit boek besluit op eene prachtige geloofsbelijdenis : « Comme membre de la vraie et vénérable église orthodoxe orientale ou gréco-russe, qui ne parle pas par un synode anti-canonique ni par des employés du pouvoir séculier, mais par la voix des grands Pères et Docteurs, je reconnais

(1) *Ons Geloof*, jaargang 1912, blz. 95.

pour juge suprême en matière de religion celui qui a été reconnu comme tel par saint Irénée, saint Denis le Grand, saint Athanase le Grand, saint Jean Chrysostome, saint Cyrille, saint Flavien, le bienheureux Théodoret, saint Maxime le Confesseur, etc... — à savoir l'apôtre Pierre qui vit dans ses successeurs et qui n'a pas entendu en vain les paroles du Sauveur : Tu es Pierre et sur cette Pierre j'édifierai mon Eglise ; — Confirme tes frères ; — Pais mes brebis ; — Pais mes agneaux. »

Een tijd lang nog bleef hij in gemeenschap met de Russische Kerk doch trad op 18 Febr. 1896 over tot de Roomsch Katholieke Kerk.

Het streng ascetisch leven, door hem geleid, en de overdreven intellectueele arbeid welken die denker zich oplegde, hadden zijn gestel ondermijnd. Op 47-jarigen leeftijd ging zijn ziel op naar den God van waarheid, welken hij altijd met zooveel rechtschapenheid had gezocht.

14. — Een heel anderen weg heeft de Engelsche bekeerlinge Miss Anstice Baker doorgemaakt. Zij zelve beschrijft hem in *A modern pilgrim's progress,* dat nu in 't Fransch van de pers komt, onder den titel : *Vers la Maison de lumière.* Spijtig dat men den oorspronkelijken titel niet in 't Fransch behouden heeft. Want 't is wel de bedevaart van eene moderne naar 't heiligdom van de waarheid. Langen tijd doolt zij rond in de vlakte en gaat van deur tot deur bij de moderne wijsgeeren wat brood afbedelen voor hare hongerige ziel. Zij ziet den tempel niet gloren, hoog op den berg... Eerst dan zal zij er den blik naar opslaan, wanneer niets hier beneden haar de rust kan schenken. Dan ook zal zij langzaam den berg bestijgen om na vele jaren betrouwvol neer te knielen voor het tabernakel, waar de God van liefde voor al die hongeren naar zielevoedsel, ten spijze verblijft. Deze edele vrouw voelde eens te meer de waarheid der diep-menschelijke woorden van den H. Augustinus, waarop ze zelf hare autobiografie sluit : Voor U hebt Gij ons gemaakt, o Heer, en ongerust is ons hart zoolang het niet rust in U !

Aan zoovele moeilijkheden zou zij zich hebben te ontworstelen. Als protestante geboren, voelde zij in het protestantisme een leemte welke niets kon aanvullen. Hare ziel vond in die naakte kerken met hare koude ceremonieën, de warme liefde-uiting niet tegenover God, waar zij zulke behoefte aan had. Haar verstand vooral was ongerust omdat het in 't protestantisme de eenheid niet ontdekte, die de wet is van zijn denken. Buiten het protestantisme stonden de wijsgeerige stelsels. En 't zal onze Vlaamsche vrouwen wellicht verwonderen hoe deze,

hare Engelsche zuster, de verschillende systemen van Spencer, Kant, enz. instudeerde, zonder het licht te zien dagen in den Oosten. De nacht met haar bange duisternis bleef zoo benauwend op haar hart drukken.

Intusschen was het catholicisme haar meermalen verschenen als een grootsche schoonheid, als de hoogste zedelijke macht ter wereld, als de tempel door wier hooge ramen stralenbundels vielen op de in duisternis wandelende zielen. Doch hare natuur was te angstvallig, hare wijsgeerige opleiding had te veel zand in hare oogen gestrooid om haar van meetaf aan toe te laten het zalige licht te aanschouwen. 't Duurde lang nog voort, het zoeken en peinzen. Nu eens een flinke stap vooruit.... Dan weer geaarzeld uit hoofde van in schijn onoverkoombare vooroordeelen. Hier zijn bladzijden te lezen, pakkend zelfs in eene vertaling, die toch licht den glans van 't oorspronkelijke laat te loor gaan. — Wat een indruk maakte niet op haar de groote Newman, waar hij haar ziel innam met zijn doorleefde apologetiek... En toch was het Newman niet die haar den laatsten stap deed zetten, maar een Fransche Dominikaan, Pater Le Vigoureux, welke haar langs verstandelijke wegen bracht tot de algeheele erkenning van Christus in de R. K. Kerk. De bladzijden, waarin ze nu hare vreugde bezingt, daveren niet van de woelig-juichende orgeltonen die in volle geweld schateren langs de wanden onzer kathedralen ; 't is eerder de stille vogel die in 't stille bosch zijn jubel-psalm zingt in het algemeen koorgebed dat heel de natuur aanheft Gode ter eer.

15. — Mr. Gourlet heeft het nuttig geacht een bekeeringsverhaal uit te geven, dagteekenend uit de helft der 12de eeuw. En zijn lezers zullen hem dankbaar zijn voor z'n moeite. De bekeerling was een Jood, Judas van Keulen. Hij beschrijft zelf, in den naïeven trant van dien tijd, hoe hij van zijn joodsch standpunt uit, allengskens overkwam tot het Christendom. Vooral de studie van den Bijbel, waarin hij de voorzeggingen vervuld zag, waarop Israël nog wacht, bracht hem zoover. Niet alleen werd hij eenvoudige christen, doch ging zelfs het overige zijner dagen slijten in het klooster.

16. — De roerende bladzijden, welke Edmond Picard in de *Chronique* over zijn verleden schreef, nopen er mij toe een woord te reppen over de manier waarop Picard zijn geloof verloor. Want ook hier kunnen wij leeren.

Onze groote rechtsgeleerde werd in het christen geloof opgevoed door zijne diepgeloovige moeder. Laten wij hem zelf deze opvoeding beschrijven :

« Quand je scrute et que je me consulte avec l'expérience d'une longue vie agitée et laborieuse, avec l'incertitude aussi qui affecte des fouilles lointaines, il me semble que c'était moins l'Instinct qui avait suscité en moi cette inclinaison, que la suggestion domestique de la tranquille et pieuse demeure où l'on m'élevait... La maison paternelle (mieux en ceci vaudrait, peut-être, dire : la maison « maternelle ») était religieuse, oui. Ingénument, par une sorte de force acquise dérivant du prodigieux passé catholique du pays imprégné des odeurs du Christianisme comme les parois d'un reliquaire où longtemps fut enfermé un parfum subtil et tenace... On disait chez nous, dévotement et d'un cœur exalté, les prières du matin et du soir; les courtes oraisons avant et après les repas : le bénédicité et les grâces, produits résiduaires des âges où manger était une chance heureuse méritant qu'on en remerciât les dieux. Aucun de nous ne s'endormait sans avoir senti les doigts caressants de la suave génitrice tracer sur son front le signe de la croix, insinuant dans nos cerveaux naissants l'exquise paix du sommeil innocent protégé par les anges. Les dimanches, les fêtes, la famille entière franchissait la rue, en vêtements choisis, pour entendre la grand'messe et son orgue et ses chants, dans l'église des Minimes, en face, où cinq de nous avaient été baptisés; son curé, à l'allure monastiquement grave, dont ma mère parlait comme d'un évêque, nous était en vénération spéciale. Le vendredi et samedi on faisait régulièrement maigre et durant les six semaines du carême, le mercredi y était ajouté..... La règle morale de notre conduite était la crainte de faire pleurer notre ange gardien que nous croyions toujours présent à nos côtés, ses grandes ailes reployées sur une longue robe blanche, et d'affliger « le petit Jésus », notre divin compagnon invisible, que nous pressentions voltigeant autour de nous ou reposant au paradis sur les genoux de la Vierge dans le ciel voisin, tantôt gris, tantôt d'azur, plafonnant la ville paisible. »

Verder wordt in denzelfden sentimenteel-vromen trant de Eerste Communie verhaald....

« Ces sentiments religieux persistèrent durant mes années de mer. J'avais emporté une Imitation de Jésus-Christ que j'ouvrais invariablement quand, mon quart achevé, je m'étendais tout habillé, et souvent tout mouillé, dans mon cadre mouvant sous l'action du roulis et du tangage. La solitude marine, si longtemps prolongée sur les voiliers que n'avaient pas encore raréfiés les steamers, la petitesse du monde où j'étais relégué, réduit au pont du navire et à un équipage d'une vingtaine d'hommes, entretinrent sans doute mon vague mysticisme.... »

Hoe ging nu dit « vague mysticisme » te loor? Laten wij nog het woord aan Edm. Picard zelf:

« Mais lorsque eut pris fin l'intermède de ces années nautiques et que je fus mêlé au monde estudiantin, sans parti pris et sans effort, sans qu'il me souvienne d'aucune action précise de ma volonté, par le seul effet de l'ambiance ou d'une évolution intérieure venue à terme, comme une eau qui se retire, comme un brouillard qui s'évapore, ma croyance chrétienne s'évanouit. Encore maintenant, le phénomène m'étonne par la promptitude de sa réalisation et l'insaisissabilité de ces causes individuelles. Ce ne fut pas l'effet d'une propagande; ce ne furent pas les leçons de philosophie allemande, que, sur les bancs universitaires, j'écoutais sans enthousiasme, en écoutant Tiberghien, nous révélant Krauss, son pape. Non, ce fut une sorte de transformation naturelle, organique, réglée d'avance, telle que la puberté, dépendant apparemment de l'époque, d'un fluide historique ubiquitaire me pénétrant comme l'humidité une matière poreuse. Je ne me rappelle pas y avoir mis le moindre raisonnement, avoir obéi au moindre engouement pour un système. Cela se fit sourdement et, un jour, se trouva accompli, telle une opération excutée pendant le sommeil léthargique d'un malade chloroformé.

» Ah! quand j'y songe, comme je m'apparais, comme tout m'apparait empreint de fatalité et de mystère!

» Un vide s'était fait, un nivellement, un déboisement. Plus de Religion! Et je n'en ressentais aucune gêne, pas même la gêne légère et passagère de l'alvéole, après une dent arrachée. Mon passé pieux, aboutissant à ce néant brusque et imprévu, ne me causait ni étonnement, ni regret. En me retournant sur lui, je n'y voyais qu'une chose curieuse, jolie et touchante, puis déroutante, un ensemble de doux souvenirs dont je me remémorais la guirlande, parfois en souriant quand me revenait quelque pratique dont la puérilité superstitieuse apparaissait maintenant d'une niaiserie d'écolier à mon importance de libre-penseur en herbe. »

Menige kantteekening kan op dit verhaal gemaakt worden. Bepalen wij ons bij een paar:

Het geloofsonderricht en de godsdienstige opvoeding van Edm. Picard was een oppervlakkige. De sentimenteele inwerking van den godsdienst gedurende de onbeholpen kinderjaren had bij de ontwikkeling der verstandelijke en zedelijke vermogens geen plaats geruimd voor diep in den geest geankerde overtuigingen. Het katholiek geloof was niet gedrongen door merg en been, niet één geworden met heel het wezen,

maar blijven nestelen in de inbeelding. In der waarheid een « vague mysticisme ». Edm. Picard zoeke niet verder de redens zijner ongeloovigheid. De oorzaak ervan ligt daar. Iets dat enkel ons gemoed heeft doen trillen van teedere aandoening, doch niet één is geworden met ons wezen, niet geworden is door aanhoudend inleven een ding van ons zelven, gaat weg van zelf. — Wat een les voor onze vaders en moeders, voor de opvoeders der jeugd! Dat zij er voor zorgen, bij het ontluiken der volle krachten in het verstand der aankomende jonge mannen, te werken op verstand en wil, en daar, met de genade Gods de overtuigingen in planten, welke geen geweld ooit zal ontwortelen.

Een tweede opmerking : Eens te meer zien wij hoe feitelijk dikwijls het geloof verloren gaat zonder slag of stoot, vooral niet om onoplosbare moeilijkheden. 't Is de meening van Edm. Picard : « En cette histoire zegt hij, se reconnaîtront sans doute maints de mes frères Belges, qui, nés comme moi, peu après la conquête de notre indépendance, ont, comme moi, voituré leur vie tout le long des multiples années depuis égrenées par le Temps. »

We kunnen echter Edm. Picard niet verlaten zonder uit het diepst onzer ziel den wensch te voelen opstijgen dat voor hem worde verwezenlijkt de uitspraak van den tekst, waarmede hij zijn roerend artikel sluit : *Qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, vivet.* Moge hem, ook nog op deze aarde, het volle leven ten deel vallen in de belijdenis van ons katholiek geloof!

***

17. — *Les deux mains* is niet het verhaal van een echt gebeurde bekeering. 't Is een roman, uit de pen van Pierre l'Ermite, alias E. Loutil, onderpastoor te Parijs. Maar wat een echte toestanden, in dien roman geschilderd. Neen, die zijn nie uit de lucht gegrepen. En al heeft de schrijver het over Frankrijk, toch zou het niet moeilijk zijn namen te zetten onder zijne personnagen, namen hier uit ons midden.

't Is feitelijk het bekeeringsproces van een onderwijzer. Oh! in 't begin zijner loopbaan denkt die op alles, behalve op een bekeering. Hij is lid van de loge, en in die hoedanigheid geplaatst in den buiten op een strijdpost. 't Is een vrijdenker, maar een overtuigde. Het Christendom?... De moeite niet waard om te bestrijden. Men gaat zijnen weg alsof het niet meer bestond. 't Is hetgeen hij zegt aan de haantjes-vooruit van het dorp, waar deze hem vragen naar zijn strijdplan tegenover den

pastoor. Strijden tegen den pastoor? Neen, dat zou een erkenning zijn van z'n bestaan, van zijn invloed. En dat zal niet.

Aan den gezichteinder van zijn jong leven verschijnt echter eene vrouw, die hem door hare uiterlijke bevalligheid en haren innerlijken zielenadel zoodanig inneemt, dat — hij voelt het zelf — de wonde daar geslagen is, — voor eeuwig.

Maar die vrouw is diep katholiek.

En meteen staat onze vrijdenker, die meende door het leven te gaan zonder ooit een blik te gunnen aan dit overblijfsel der superstitie van de middeleeuwen, recht tegenover het catholicisme.

Vandaar ook de strijd in het diepste van zijn gemoed, tusschen zijne overtuigingen, in z'n verstand gepompt op de leeken-normaalschool, en de overtuigingen van deze, die hem voorkomt als een hoogst zedelijk wezen. Dien strijd in zijn geheel vertellen gaat hier niet : de lezer moet er zelf de péripéties van volgen in het boek van Pierre l'Ermite. Daar moet hij het eerste bezoek lezen van den onderwijzer aan de kerk ; oh ! enkel een bezoek uit nieuwsgierigheid ! Doch hoe pakte hem die innige stilte niet, wat een indruk maakt óp hem de houding van haar, zijne geliefde, verslonden in haar gebed. Daar moet hij nog het eerste bezoek lezen aan den pastoor, een door en door goeie man, die van meet af aan gewaar wordt met welk een edele — doch verdwaalde — natuur, hij in aanraking komt. De redetwisten moet hij er volgen tusschen pastoor en onderwijzer, echte brokken van de beste apologetiek, opgeweld uit het hart van dezen priester-romanschrijver. Hij moet er nog wandelen met den vrijdenker in de wijde bosschen van de streek, en luisteren naar al hetgeen uit die mysterieuse stilte in het oor van den onderwijzer gefluisterd wordt...

Hoe meer de godsdienst beslag legt op zijn verstand, hoe meer zijn iever wijkt voor de verspreiding der vrije gedachte. Dat was nu juist niet om te behagen aan de Logemannen. En bij al het diep pijnlijke dat zijn hart bezeert, komen nog de bedreigingen van broodroof, en dat van wege hen, die hij zijne vrienden waande...

Al deze gebeurtenissen hebben zijn ziel rijp gemaakt voor het catholicisme. 't Is echter eerst op het lijdensbed dat zij er zal toe over gaan.

Want de onderwijzer wordt geslagen door een doodelijke ziekte. Zijn trouwste bezoeker is de pastoor. Over allerhande zaken wordt gekeuveld, meest over godsdienst.

« Olivier, ce soir, allait mieux. Il parut très touché de la visite du prêtre, et lui prit la main avec respect.

— Vous ici !... Oh ! comme je vous remercie !... Cela vous a-t-il coûté autant qu'à moi pour entrer au presbytère ?

— Cela ne m'a rien coûté du tout !... Je viens ici en ami, avec tout mon cœur.

— Comme vous êtes meilleur que moi !...

— Je ne sais pas !...

— Ne dites pas cela... Vous ne le pensez pas... Vous ne pouvez pas le penser ! Soyez simple, naturel, pas factice avec moi... Ne pontiflez pas surtout !... Vous n'arriveriez à rien !

— Mais si... je le pense ! Et pourquoi pas...? Le Christ a dit : « Ne jugez pas !... » Et, en effet, on ne peut pas juger. Puis-je savoir ce que moi, j'aurais donné, si, au lieu d'être élevé bien sagement au Petit Séminaire, on m'avait mis, à votre âge, à l'Ecole Normale ? Aurais-je vu au travers de tant d'objections soulevées à profusion, habilement exploitées, la splendeur de la vérité ?... Peut-être oui... Peut-être non !... Je n'en sais rien !... Et si je l'avais vue, cette vérité, aurais-je eu le courage d'aller à elle ? Je l'ignore aussi ! Alors je cherche à faire le plus de bien... le moins de mal... Que le bon Dieu ait pitié de moi... et de vous aussi !... »

Die was toch alvast niet van het ras der fariseërs !...

Nog wat onderricht en op dien weg is onze vrijdenker gauw gewonnen. Hij geeft de kenteekens der loge af en wordt gedoopt.

Niettegenstaande eenieder het gevaar voorzag, is het laatste oogenblik toch plots aangebroken :

« L'abbé prend alors dans la sienne une de ses pauvres mains glacées.

» Olivier semble regarder cette étreinte très doucement, comme du fond de lui-même.

» Une dernière fois ses lèvres s'entr'ouvrent ; l'abbé se penche vers lui pour essayer de comprendre...

» — Vous voulez dire quelque chose, mon très cher ami ?

» — *Les deux mains* !... murmure Olivier en indiquant d'un œil qui se voile cette suprême réconciliation. »

Les deux mains ! Schrijver gaf enkel dit stuk leven, om, al was 't maar in het kleinste dorp van Frankrijk, den priester en den onderwijzer de handen te doen in mekaar slaan. « Mon rêve est que ce livre crée une atmosphère de sympathie entre ces deux êtres si faits pour se comprendre et pour s'aimer dans la sublimité de leur tâche respective : *le prêtre et l'instituteur* ! »

Een roman met tendenz dus. Maar de tendenz ligt er niet boven op, noch komt te veel uit. Ze groeit op en ontvouwt zich met den natuurlijken levensloop der personnagen...

Een goed boek, dat we zelf moeten lezen en vooral doen lezen aan hen, voor wier oogen men het licht kan doen opgaan!

18. — *Ames d'aujourd'hui* is ook een boek dat velen met groot genoegen zullen lezen. Het gaat er over al de groote letterkundigen van Frankrijk : Lavedan, Lemaître, de Vogüé, Faguet, Loti, Bordeaux, Barrès, Bourget, Bazin, Brunetière en anderen nog van mindere gehalte. Niet zoozeer op hunne litteraire waarde wordt hier gewezen, als wel gepolst naar hun zieleleven. Welke plaats neemt de godsdienst in bij al deze schrijvers, onder dewelke eenige volstrekt ongodsdienstig, ja zelfs bij gelegenheid effenaf zedeloos zijn? Het antwoord op die vraag is een echte verrassing. 't Is verwonderlijk hoe bij de slechtsten onder hen, op sommige oogenblikken, toch de godsdienstige gedachte op den voorgrond treedt en hoe zij getuigenis komen afleggen van de *anima humana, naturaliter christiana*. Hier is er een prachtige gelegenheid om te bloemlezen ten bate der apologetiekers. Maar ik wil hun zelf het genoegen laten deze letterkundig-godsdienstige studies te doorproeven en er aan te teekenen wat tot hun doel kan nuttig zijn.

P. Janssens, O. P.

OVER LETTERKUNDE

II

SPANJE

Onze novellist Joz. Simons heeft voor 't Vlaamsche volk, voor de Katholieke Hoogeschooluitbreiding en voor zijn eigen naam goed werk verricht met zijn boekje : « De Spaansche Letterkunde in Vogelvlucht ». Ik zal niet beweren dat in het boekje veel vlucht is, maar wel dat het onze menschen binnen deze vlot geschreven 42 bladzijden veel dingen vertelt waarvan ze anders niet zoo gemakkelijk iets vernemen.

Laten we dus thans ten onzent als bekend veronderstellen wat Joz. Simons in dit nr 150 van de veel gelezen Verzameling onder de abonnés op de « Verhandelingen » heeft verspreid, en vullen we, door deze kroniek, enkel wat aan voor den jongsten tijd, dien Jozef Simons minder goed schijnt te kennen, waarschijnlijk omdat hij niet de gelegenheid had uit eigen onderzoek aan te vullen wat er ook aan de beste « letterkundige geschiedenis » ontbreken móet waar het geldt de meest actueele dingen.

Onder de scheppers van 't moderne Spaansche drama, waarvan Simons den baanbreker citeert, nl. Echegaray, treden het flinkst naar voor : Eug. Sellés met zijn « El Nudo gordiano », « El Cielo ó el Suelo » en « La Mujer de Loth »; Leopold Cano y Masas, geboren in 't zelfde jaar '44, met zijn « La Mariposa », « Gloria », « La Pasionaria », maar vooral de veel jongere Jacinto Benavente (geb. 1866), wiens bijtende satire in « La Comida de las fieras » en « Rosas de otoño » al de sociale lagen doorprikkelt.

Lichtere kost wordt gegeven door Michel Echegaray, (geb. 1848), een sprekende tegenstelling met zijn somberen broeder; door Vital Aza (geb. 1851) en Ricardo dela Vega (geb. 1858).

De schitterendste beloften voor de toekomst van het Spaansch tooneel berusten thans bij de beide broeders Quintero, Seraf (1871) en Joaquin (1873), wier vruchtbare samenwerking reeds te bewonderen viel in « El Ojito derecho » en « Albanicos y Panderetes », waarin de verbeelding der oude school en de opmerking der nieuwe zoo voorbeeldig harmonieeren.

Onder de levende lyriekers mocht Simons ons ook hebben voorgesteld den Andalusiër SALVADOR RUEDA (1857), die zoo eigenaardig-kleurige « Aires españoles » zong; RAMON DOMINGO PERÉZ (1863), een Cubaan, die naar Barcelona overkwam en zijn « Musgo » meebracht. VICENTE MEDINA (1866), die zijn oorsprong en zijn dichtersliefde aangeeft in de titels zijner beide boeken « Aires murcianos » en « La Cancion de la Huerta ». Majorka leverde meer dan zijn aandeel in JUAN ALCOVER en MIGUEL COSTA, die met goed begrepen Heimatkunst de natuurschoonheden van hun geboortestreek vieren.

Minder aangenaam is 't dat Simons heeft gemeend te mogen overslaan het boek waarmee de Spaansche lyriek haar 19e-eeuwsch toppunt bereikte, nl. « El Ama » van JOSÉ MARIA GABRIEL Y GALAN († 1905).

Ook uit den bloei der Spaansche roman-letterkunde werd al te schaarsch geplukt. Nog daargelaten schrijvers als JACINTO PICÓN (1852), die met zijn « Lázaro » in zeker kringen zoo 'n uitbundigen bijval behaalde, omdat zijn held de kap over de haag wierp, mochten échtere kunstenaars niet worden voorbijgegaan. Onder hen vooral de ijverende katholiek MANUEL POLO Y PEYROLÓN, met dat lieve boek « La Tia Levitico ».

Laat de Zolaïst BLASCO IBAÑEZ (1866) onder de modernen de sterkste zijn, een man van meer smaak en veel meer fijnheid dan hij is RAMÓN DEL VALLE-INCLÁN (1869) in zijn « Flor de Santidad ».

Wie onder de ridderlijk-hoogstrevende Spanjaards een gezellig kameraad wil treffen leze J. MARTINEZ RUIZ (1876) die onder 't pseudoniem Azorin zoo verkneukelend schreef : « Las Confesiones de un pequeño filósofo ».

En zoo kon de schrijversreeks worden uitgerekt tot vervelens toe. Dit mogen we althans zonder stouten durf besluiten : Het Spaansche proza en de Spaansche poëzie zijn in een stijging thans, zooals ze er geene bereikten sedert hun eeuwenpaar van glans (16e en 17e).

De romanschrijver, die aan Oost- en Westkant van den Atlantischen Oceaan het meest lezers kreeg in de laatstverloopen maanden, zal wel PIO BAROJA wezen. Veel meer dan Blasco Ibañez, is Pio een schrijver van 't echt Spaansche ras. Wel is ook hij ter schole geweest, maar nooit naar een vreemde. En zijn werk is als 't ware de bekroning van den ouden schelmenroman. Want met alles wat Baroja totnogtoe te lezen gaf zitten we in 't oude Picareske genre terug. De titels alleen zeggen genoeg. Zijn meest bekende boek heet « Aventuras de Silvestre Paradox ». 't Behoort tot een heele reeks : La vida fantastica. Trouwens Pio Baroja houdt van

reeksen : een andere heet « El Pasado », en daarin verscheen o. a. « Las Tragedias grotescas »; en nog een andere draagt als titel « La Lucha por la vida », waarin o. a. schittert het meesterstuk « Mala Hierba ».

In zijn beide jongste boeken, eenige maanden geleden verschenen, blijft hij nog steeds den ouden trant der Spaansche verbeeldingsgeestigheden getrouw, maar met wijdopen oogen bestaart hij toch ook het moderne leven. In « Las Inquietudes de Shanti Andia » krijgen we een zeemansboek, en daarin allerhande prachttafereelen uit verre gewesten, die niet verbleeken bij 't beste van Pierre Loti.

Maar liefst nog blijven we bij 't andere staan : « César ó Nada », onder de vele politieke romans die 't leeuwenaandeel hebben in de huidige Spaansche romankunst, voorzeker een der beste. De lotgevallen van den held, den politieken sluwerd — Cesar Moncada, die langs honderd wegeltjes, in plaats van langs den eenen grooten weg, zijn Cesarsnaam verdienen wil — hoe weergaloos boeiend die ook zijn verteld, trekken ons minder aan, wijl we nu eenmaal geen Spanjaarden zijn. Maar leggen we samen wat deze kenner-door-en-door van den Spaanschen geest over zijn medemenschen weet te vertellen, met hetgeen we te lezen krijgen in andere politieke romanschrijvers, in de ouderen zoowel als in de nieuweren — in Juan Valera, in dien prachtigen, den katholieken zoo dierbaren José Maria de Pereda, in Benito Pérez Galdós, onder de grijzen nog immer den stevigsten werker, in Blasco Ibañez, die ook werkdadig optreedt in de politiek en een vurig redenaar heet, in den rijken humorist, maar venijnigen satirist Armando Palacio Valdés, — leggen we onze indrukken van de hedendaagsche Spaansche romanmarkt samen dan begint de kaart van Spanje voor ons inderdaad zich met haar eigen, zeer eigenaardig, leven te vullen.

Frans Erens heeft eens gezegd, nu jaren geleden, en ik weet niet meer juist hoe en waar, dat Spanje de eerste versleten plek van Europa is. 'k Geloof niet dat hij dit, na overweging van 't geen er viel na te gaan in de laatste tien jaren, nog zoo zeggen zou.

Want een feit is 't dat sedert de politieke rampen der jaren '90, sedert het verlies van Cuba en de Philippijnen, er iets aan 't roeren is in 't rijk van Alfonso XIII, en dat er teekenen zijn voor de toekomst die een versleten land niet vertoonen kan. 't Is nog niet een verrijzenis — o neen, maar 't is een kimmengegloor, dat geen slinkend avondrood wezen kan, maar wel een klimmend morgenrood.

De Spaansche romanschrijvers, die voor het volk, voor de

stedelingen die lezen althans — want de buiten doet nog altijd niet mee — de dragers zijn der jonge politieke gedachten, zijn aan 't zoeken naar de kwaal die Spanje ondermijnt, en, beurt om beurt, brengen ze de verschijnselen tot hun ware oorzaken terug, grootendeels omdat ze een bij uitstek Spaansche deugd beoefenen, nl. hun volk en zichzelven te beschouwen met een bewonderenswaardige objectiviteit.

***

Dit is, vooreerst, in twee woorden, de toestand langs buiten gezien: Zoowel onder Alfonso XIII. als onder zijn voorgangers, wisselen de beide groote regeeringspartijen malkander met een mathematische regelmatigheid af: om de drie jaar de conservatieven, om de drie jaar de liberalen. De verkiezingen worden zoo voorbeeldig door de regeering geleid dat de oppositie steeds 1/3 of 1/4 der zetels verkrijgt. Wat ook de uitslag der stembus zij, dat wordt zoo geschoteld. Weet nochtans dat sedert 1907 in Spanje de kiesplicht bestaat, en ge weet zeker allang dat er nergens zoozeer wordt gesproken en gestreden over politiek als in de Spaansche cafés. Sinds vele jaren is Maura de leider der conservatieven. De liberalen houden minder van tucht, en ze zijn dan ook in verschillende groepen gesplitst: Moret, Montero Rios, Graaf Romanones. De vinniger anticlerikalen onder hen scharen zich om Lopez Dominguez en de democraten om Canalejas.

Al wie een dagblad leest weet hoezeer het regeerend huis door de Carlisten wordt bestookt. Maar sedert den dood van Don Carlos (1909) is de Carlistische beweging gekoeld zonder blazen. Uit alles blijkt — ga maar even den trouwsten barometer na, nl. de caricaturen in de spotbladen van ginder en elders — dat de Carlisten lammeren zijn voor de Cristinos in vergelijking met de rammen der republikeinsche en der socialistische partij: Sol y Ortega, Lerroux, Iglesias en zoo meer.

Sedert een jaar zes of zeven bestendigt zich de politiek op godsdienstige vraagstukken. Toen, in 1905, de liberale minister Moret een vijandige kerkpolitiek wou beginnen, wilde de koning niet mee. Toch werd het volgend jaar het facultatief burgerlijk huwelijk doorgezet. Intusschentijd werden ook wetsontwerpen tegen de kloosters gereed gemaakt. Maar in 1907 kwam de leiding in Maura's handen, en die hield zich liever bezig met aan Spanje 't een en 't ander te bezorgen dat allengs op een sociale wetgeving lijken zou.

Intusschen was de Marocco-campagne in vollen gang,

en tegen het recht om zich uit den krijgsdienst vrij te koopen zette Barcelona en omgeving de revolutie op touw. We zijn in 1909. Acht-en-zestig kerken werden vernield, en honderd acht-en-dertig personen, vooral geestelijke mannen en vrouwen, omgebracht. Katalonië werd in staat van beleg verklaard, over heel Spanje werden de grondwettelijke waarborgen opgeheven. Ferrer werd terechtgesteld. En de opschudding in Europa verwekt, deed het kabinet Maura zijn ontslag nemen. Sedert nu Canalejas aan 't bestuur kwam, staat de politiek meer dan ooit in 't gesternte van 't anti-clericalisme.

De koning is trouw katholiek en blijft het. Op het Eucharistisch Congres, nu twee jaar geleden, gaven hij en de koningin stichtende voorbeelden van godsvrucht. Op de slotvergadering riep hij het uit: « Ik ben katholiek, ik wil katholiek sterven, ik wil mijn land katholiek houden. » Maar meteen wil hij toch ook Canalejas niet missen. Canalejas trouwens heeft niet geaarzeld aan Mgr Terzian te verklaren dat hijzelf katholiek is, dat hij stante pede voor den Paus en voor 't geloof zijn leven wil offeren, en dat hij er zelfs voor hem en de zijnen een huiskapel op nahoudt. (1)

Maar feitelijk ligt Canalejas met zijn landgenoot Kardinaal Merry del Val erg overhoop. De huidige premier immers heeft de vrijheid van eeredienst in de Spaansche grondwet doen schrijven, de kloosters onder streng toezicht en onder verzwaarde belasting geplaatst, hun aantal, dat onder den druk der Fransche politiek sterk was aangegroeid, beperkt, en zoo hardhandig ingegrepen dat hij inderdaad Paus Pius in persoon heeft ontstemd.

Wie zal nu zeggen wat Spanje te wachten staat?

Wij hebben tijd om toe te zien. Maar intusschen kunnen we langs de literatuur al wat anders doen dan langs buiten op de politiek te staan kijken.

Angel Marvaud, in zijn boek « La Question sociale en Espagne » heeft heel duidelijk gezien dat hij, om den toestand te bestudeeren, den Spaanschen roman niet mocht overslaan, die in zijn realisme de beste bron is voor 't geen hij weten moest, bij ontstentenis van vertrouwbare statistieken.

De Spaansche intellectueelen splitsen zich duidelijk in twee klassen : De « europeanisados » en de « traditionalistas ». De eersten denken en handelen op zijn Europeesch. Wat dit eigenlijk is kunt ge vernemen uit de werken van Unamuno (thans

(1) 't Werd zoojuist nog geschreven door J. Keuller in *De Katholiek* van 1 Juli 1912.

den hoofdleider der Spaansche gedachte van uit de hoogeschool van Oviedo) van Joaq. Costa, van Posada, van Altamira, enz.

Een onder hen, Joaq. Costa, die de beide inzichten verzoende, is verleden jaar gestorven : een apostel inderdaad. Hij was het zich bewust dat de letterkunde in Spanje de doelmatigste vorm is van politieke propaganda. Spanje teerde en bleef teren op verleden grootheid. Geen van allen heeft zoo stout als Costa betoogd dat de voorraad op was, en dat er, wilde men 't leven houden, te werken viel in plaats van te rentenieren. In dit opzicht defunctus adhuc loquitur. Zijn boek : « La Reconstitucion y Europeizacion de España » is nog een vade-vecum voor velen.

Toch is 't boek van Costa eenigzins verdrongen door dat van F. Ginez de los Rios : « Problemas urgentes de nuestra educacion nacional ». Uit allerlei literair en sociaal werk haalt de schrijver zijn gegevens op om de redenen te formuleeren van de « atraso », de achterlijkheid van zijn volk. Om te beginnen verwerpt hij Gobineau, waar deze in zijn « Essai sur l'inégalité des races humaines » beweert dat Spanje van zijn oorsprong af zijn ziekte in zich droeg, doordat de gebreken der Latijnsche natiën er werden aangedikt door die der Arabieren. Maar dan blijft immers de vraag onbeantwoord, hoe datzelfde volk, naar Argentinië uitgeweken, daar op heden zulk een wilskracht en een levensdurf ontwikkelt.

Maar er is iets anders in ditzelfde verband. Rios haalt de meening aan van sommigen die beweren dat juist de ontdekking van Amerika een oorzaak is van 't moederlandsch verval : Met de Conquistadores zijn veel sterken heengegaan, en dat heeft verzwakking teweeggebracht onder de volgende geslachten. Ook de rijkdommen, uit Amerika overgezonden, hebben de Spanjaards gedrild naar een leven van avonturen of verleid tot een leven van zalige nietsdoenerij. Zoo heeft Spanje den arbeid afgeleerd wijl de andere Europeesche volkeren hem aanleerden. En zoo is het rijke Spanje langzaam aan gezakt tot den rang van het armste land in dit werelddeel.

En wijl de beschaving van een land steeds het corollarium is van zijn economischen toestand is ook over 't rijk van Calderon en Cervantes een beschamende geestesarmoe gekomen.

Al de werkkracht van den Spanjaard, al zijn inspanning en al zijn heldenmoed wordt uitgespaard voor feesten, sporten, jachten, stierengevechten, politieke agitatie. Intusschen leeft het volk van aalmoezen of van niets. Want geen soberder mensch in de wereld dan een Spanjaard : Sedert eeuwen is hij onthouder omdat het bekostigen van normaal voedsel hem

arbeid zou vergen. De 4/5 van den Spaanschen bodem zijn eigendom van adel en geestelijkheid. En wint een Spaansche boer zijn hofsteė met het trommeltje, de kinderen zorgen er voor dat de boel met het fluitje wordt verteerd.

De massa werkt niet met het lichaam, maar evenmin met den geest. Bedenk dat in een land, waar sedert 1857 de leerplicht bestaat, 70 °/o noch lezen noch schrijven kunnen. De schoolmeester dient vooral tot caricatuur in de blijspelen. En, naar 't getuigenis van een Spaansch journalist, gelijken de scholen evenzeer op een schuur als op een stal. Daar nu het eenig regelmatige en betrekkelijk verzorgde volksonderwijs ginder gegeven wordt door paters en nonnen, vraagt men zich af wat er met de bijwoning der lagere school gebeuren moet, als de Spaansche politiek eenmaal 't voorbeeld van de Fransche volgt.

Misschien heeft Eloy-Luis-André het niet zoover mis als hij in zijn « Etica española » de vier hoofdzonden van Spanje aanhaalt : luiheid, matigheid, kermisgeest en vrees voor 't groote leven.

Dit laatste is weer iets eigenaardig Spaansch : De gewestelijke geest van antipathie en achterdocht wordt door gebrek aan gemeenschapsmiddelen in de hand gewerkt. En al is nu Spanje bij uitnemendheid een land van broederschap onder de verschillende maatschappelijke klassen, toch wil 't maar niet gaan de menschen aldaar voor een gemeenschappelijk doel te doen werken. Altamira heeft het zoo treffend gezegd : (1) « Iedereen weet dat de Angelsaksische landen bij uitstek individualistisch zijn, en toch heerscht nergens zoo sterk als daar de geest van orde, van inrichting en associatie. In Spanje is 't precies andersom. Onze oorspronkelijke individualiteit is weg, en aldus ook de basis voor een sociale leven. Ons individualisme is ontaard tot egoïsme. Het collectief leven wordt schapegeest, « borreguismo ». Niemand denkt, niemand doet iets. En zoodra men gezamenlijk iets wil verrichten, trekt eenieder langs zijn kant. We zijn een allervreemdste mengsel van slentergeest en tuchteloosheid. »

Natuurlijk vindt men ook in Spanje politiekers die 't Gambetta en veel anderen naroepen : « Le cléricalisme, voilà l'ennemi. » Ofschoon de groote Canalejas zelf er waarschijnlijk minder beslist over denkt, schreeuwen zijn kleine discipelen het des te luider. Waarheid is 't dat de geestelijkheid over een ontzaglijken invloed in Spanje beschikt, maar even waar is het

(1) *España en America,* blz. 296. — Zie verder 't heele artikel van Aguilera in *La Revue,* 1e Juni 1910.

dat vooral in de pastorieën en in de kloosters de Spanjaards worden gevonden die werken aan de stoffelijke en geestelijke opbeuring van het volk. In de afgelegen dorpen is 't anders, omdat daar de priester even arm is als zijn parochianen; bij zoover dat hij bij zijn bediening allerlei baantjes moet openhouden om zelf te kunnen leven en anderen te helpen leven.

Overigens is 't een praatje voor de ganzen dat de Spanjaard minderwaardig is geworden omdat hij godsdienstig is. De steedsche Spanjaard is door den band even onverschillig in godsdienstzaken als de Franschman, en 't is juist sedert dat Spanje zijn godsdienstige geestdrift bij de leidende klassen heeft ingeboet, dat het langzaam maar zeker is afgegleden. Komt eenmaal weer de godsdienstige bezieling de schare beheerschen, wees dan gerust dat de rest volgen zal. Of wie onder de anticlerikalen, zou 't wagen te loochenen dat een man als Pereda — ik zwijg met opzet over den Jezuiet Coloma, ditmaal — zijn volk dwarsdoor kent? Welnu, dat ze er maar eens zijn Europeesch-beroemde cultuur-romans op nalezen. Ge moogt er voor mijn part 1/4 « Dichtung » afdoen, dan blijft er nog 3/4 « Wahrheit » en positieve waarheid over.

Waar het heengaat met de zoogezegde Ferrer-scholen moeten anderen uitmaken, buiten de letterkunde om, — maar ook in de letterkunde mag worden gezegd dat hetgeen vroeger een schuiven heette naar den afgrond aldra een ploffen zal worden daarin, als het volgende, getrokken uit Ferrer's leesboeken, onder het Spaansche volk gemeengoed moet worden (1): « Het godsbegrip is een denkbeeldig iets waaraan geen werkelijkheid beantwoordt. » — « Eigendom is verkregen door roof, list en bedrog; door roofzucht en bedriegerij onder den naam van handel en nijverheid. De justitie, de wetten zijn vampyren dorstig naar het bloed van armen en ongelukkigen en zij likken de voeten van de machtigen en grooten. De nationaliteit is een verzinsel, niet alleen ongerijmd maar zelfs gevaarlijk. Het begrip van vaderlandsliefde is, evenals dat van godsdienst, uitgevonden door de burgerij om het volk te kunnen leiden en beheerschen. De woorden *vaderland, vaandel, familie* wekken slechts de leugenachtige echo's van zinledige klanken. » — « Regeering, overweldiging, tirannie, 't is maar een kwestie van woorden. » — « Christus was een van de vele profeten, die zich in den loop der tijden bij de Israëlieten als even zoovele Jesussen d. i. Verlossers hadden aangediend. Hij werd vermoedelijk in een

(1) Keuller haalt die teksten aan in 't jongste nummer van *De Katholiek*.

of ander boeddhistisch klooster opgevoed en ingewijd in de leer van de Vedas. Na hem hebben de Apostelen een leer die zij waarschijnlijk in Indië geleerd hadden aan dezen Jesus in den mond gelegd. » — « In den loop der geschiedenis zullen wij telkens weer het Christendom tegenover den vooruitgang zien staan, om dezen den weg te versperren ; 't Christendom, dat een miskenning is der wetenschap omdat deze het dogma loochent, dat de hechtste steun is van het absolutisme en van het klassenverschil in de maatschappij ; de gehate standaard in wiens schaduw zich alle schanddaden hebben afgespeeld; de verdrukker die het menschelijk geweten klemt in zijn valsche zedeleer. »

De literaire biggen uit den decadentietijd der Romeinen hebben heel wat gedurfd. Maar door zulke taal zijn ze onwederroepelijk overtroffen.

Velen onder de ernstigen meenen dat de gezondmaking van Spanje afhangt van de gezondmaking der politiek. En die leggen althans den vinger voorzeker op één van de wonden. In het reeds aangehaald artikel van de Fransche *Revue* (1) werd gewezen op een vlugschrift van den hertog van Tovar, en daaruit het volgende aangehaald : « Si les hommes politiques qui se sont emparés des affaires publiques faisaient un sérieux examen de conscience, ils frissonneraient en constatant combien leur conduite a été inexcusable. Nous avons exigé du peuple toutes sortes de sacrifices, et, en échange, nous ne lui avons donné ni l'instruction, ni la paix intérieure, ni le pain ! Ce qu'on appelle ainsi la question sociale s'impose ici avec d'autant plus d'insistance que notre pays est plus misérable et que nous n'avons trouvé aucun remède, ne serait-ce que pour pallier le mal. »

Toch gaat er allengs een trilling van sociale leven door Spanje. Een economische beweging om de lasten van rente en huur te verlichten, om de boeren meer de handen uit de mouwen te halen, om onder hen mutualistische inrichtingen tot stand te brengen; en inderdaad vatten reeds enkele vereenigingen wortel : Federaciones agrarias del Levante, del Nordeste, enz.

Pogingen worden gedaan om tenminste degenen die lezen kunnen in hun vrije uren aan 't lezen te houden, door de verleiding van dagblad, weekblad, of kleine illustratie.

Sedert enkele jaren werden ook de volkshoogescholen beproefd. En wezenlijk met uitslagen boven verwachting. Men houdt de menschen voor, wat Spanje eenmaal was, wat Engeland en Duitschland nu zijn. Het volk luistert en het roert.

(1) 1 Juni 1912.

Het valt niet te loochenen, ook voor de pessimisten niet; de stof van het Spaansche ras is nog stevig. De godsdienst heeft in 't buitenvolk hoedanigheden bewaard, die een anders verloren land redden kunnen : zedelijkheid, familiegeest, gebed tot een Voorzienigheid. Wat Edmondo de Amicis eenmaal in verwondering opteekende (1) : een gesprek met een Spaanschen pastoor waarin deze hem toevertrouwde dat onder zijn parochianen sinds jaren geen doodzonde was bedreven, kan best nog waarheid heeten in de gewesten onbereikbaar voor de treinen uit Madrid, Barcelona of Sevilla. Laat in zulke harten 't besef weerkeeren van den Bijbelplicht : « In 't zweet uws aanschijns.... » en met zulk een braakliggende zedelijke kracht kunnen hooge levenstoppen weer worden veroverd.

En hier sluiten we aan bij 't geloof van de denkende dichters in roman en lyriek : De reden van 't Spaansch verval ligt hierin dat we slechts een deel van den aard onzer voorouders bewaarden : het ridderlijke idealisme behielden we ; den nuchteren kijk op het leven verloren we. Don Quichotte bleef leven, Sancho Pança is dood. We kregen in plaats van zijn levensrealisme « le culte des morts ». Wij dachten niet meer te moeten schilderen na Velasquez, niet meer te moeten schrijven na Cervantes, niet meer te moeten werken na Colombus of Jimenès. Wij waren toch de navel van de wereld. Maar Europa heeft het ons anders geleerd... De al te eenzijdige trouw aan ons ideaal heeft ons misleid....

En hier kwamen nevens de europeanisados de tradicionalistas aan 't woord : De christelijke landen die meegingen met den modernen geest hebben zichzelf verzaakt, zij deden als FAUST. Zij hebben om 't aardsche goed hun ziel verkocht. Spanje heeft dat niet gedaan, en zijn geschiedenis is niets anders dan de tegenstand dien het de moderne opvatting der beschaving heeft geboden. Dit is de waarachtige zending van ons land, en ook zijn ellende, ja, maar « sa misère de grand seigneur ». « Wij sterven omdat wij, uit behoudsinstinct, ons land gaaf willen bewaren » riep de schilder ZUOLAGA uit. En de man die het goede traditionalisme met het goede modernisme voor de toekomst harmonieert, de reeds vermelde Costa, vervolledigde de zienswijze van daareven en kweekte blijde verwachting uit droeve berusting, toen hij jaren geleden op de Floralieën te Salamanca verklaarde : gelijk de beide halfronden onzer aarde noodig zijn voor het evenwicht der planeet, zoo kan ook de menschheid geen groot en machtig Spaansch ras

(1) in zijn reisboek « Spagna ».

missen, tegenover het Germaansche, om het evenwicht in de geschiedenis te behouden. Wij zijn daar om het ridderschap te handhaven, om te blijven aankweeken geloof en geestdrift, en om te beletten dat onze aarde een factorij zou worden, een markt waarop men alles koopt en verkoopt. »

* * *

Het type van den Spaanschen traditionalist die met reuzenkracht heeft gearbeid aan de heropbeuring der geestelijke grootheid van zijn land, is vóór enkele weken gestorven : Menendez y Pelayo.

Verleden maand heeft Spanje hem begraven, dezen meester der kritiek in zijn land en misschien in ons werelddeel.

Menendez was geboren in 1856 te Santander, de lieve stad met de prachtige Pyreneeën achteraan, en vooraan de steeds bruischende zee. Aan de stad paalt Polanco, 't gehucht waar twaalf jaar vroeger Jose Maria de Pereda het licht zag.

Menendez was verbazend vroegrijp. Op zijn achttiende jaar had hij zijn hoogeschool-studiën achter den rug, die weliswaar toch maar Spaansche waren. Dat wist hij zelf, en daarom zette hij 't op een reizen heel Europa door ; toen hij twee en twintig jaar was had hij de voornaamste bibliotheken onzer hoofdsteden doorloopen, ook wel zoo 'n beetje den heelen cyclus der menschelijke wetenschappen. Blijvende vriendschap had hij aangeknoopt o. a. in Frankrijk met Gaston Paris, en in Holland met Prof. Dozy.

Al dadelijk bij zijn terugkeer werd hij professor aan de Hoogeschool te Madrid, leider der *Revista de Archivos, Bibliothecas y Museos*. Die beide gezamenlijke plaatsen werden bij prijskamp begeven. In Spanje ziet men nogal eens curieuse dingen ; maar dit nu was toch zeker geen dwaasheid.

Menendez was op en top katholiek, en hij aarzelde niet zijn geloof te voorschijn te halen. Zoo begon hij telkens zijn les met een kruisteeken ; en aanvankelijk zag hij het aan als zijn plicht zijn werken uit te geven onder 't « approbatur » der kerkelijke overheid. Zijn eerste werk was : *La Ciencia española* (1878), en zijn eerste werk dat de grenzen overschreed om voor den schrijver Europeeschen roem in te zamelen heette : *Historia de los heterdoxos españoles* (1880 in 3 deelen), waarin hij aan de menschen die, in naam van hun waarheid, den godsdienst bestreden, op zeer gepaste wijze de eeuwige waarheid te zeggen weet.

Ja, dit was een geleerde met een hart. En dat heele hart

hing aan de gloriën van het Spaansche verleden. Nooit was de professor welsprekender dan toen hij het had over *Calderon y su teatro* (1881), en over *Lope de Vega* wiens verzamelde werken hij uitgaf. Maar de grootste getuigenissen van zijn hooge liefde voor hetgeen Spanje aan grootheid en schoonheid in de wereld heeft tot stand gebracht is de reusachtige *Historia de las ideas esteticas en España* (6 deelen 1884-92) en de even kolossale *Antologia de poetas liricos Castellanos,* met een meesterlijke inleiding bij ieder der dichters. Door die beide werken komt Menendez te staan aan de spits der Europeesche kritiekmeesters, in gezelschap van Hettner en Taine, om de verbazende ruimheid van zijn geest en de fijnheid van zijn smaak misschien er boven. Want hij zelf was een dichter bij Gods genade, die tusschen de meest ingespannen studie in, zijn hoogstrevend gevoel liet uitvlammen in odas of met zijn dramatischen vorschersblik op 't oude Madrileensche leven tragedieën schiep.

Het is niets geen grootspraak wat José Sanchez in zijn Autores españoles e hispano-americanos over dezen buitengewonen man heeft gezegd. Zooveel Spaansch kan toch een *Warande*-lezer wel verdragen : Pelayo es el más egregio representante. en todos los paises donde se habla la lengua española, de aquella dificilisima conjunción entre las cualidades todas de los genios enciclopédicos. Su vasto y profundo saber, su arte exquisito. su vista de lince par encontrar el lado deleznable en los detalles históricos, su mirada de águila para llegar de un golpe á los más complejos sintetismos, su voluntad para el trabajo, su tenacidad, en él portentosa, su amplio espiritu critico, su soberana indepencia en estos dias de *clasificados,* su *clasicismo*, su *modernismo*, el modernismo del genio que hace avanzar un siglo á la ciencia, sin alardes de innovación... todos esos y muchos más son los méritos de esta hombre extraordinario que ha vivido, y vive por fortuna, como puente entre dos siglos. para que la literatura espanòla aproveche cuanto hay de admirable antes de él, ó descubria cuanto nos era desconocido, y para orientar á los hombres de hoy en el estudio de restauración da nuestra obra literaria y en la futura labor artística y critica. »

Wie nu de waarheid van deze hooggaande lofspraak aan eigen ondervinding wil toetsen, leze een paar hoofdstukken van om 't even welk der zes deelen « Ideas estéticas ». Ze liggen tot ieders beschikking in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Men zal ook daarbij zien dat Pelayo in zijn beschouwingen niet enkel de ronde van Spanje, maar die van heel Europa doet. Want zijn eigen woord luidt : « Zooals in de verleden eeuwen de Spaansche gedachte alles beheerschte, zoo kan ze nog heden

tot sleutel dienen om ons de geestesgeschiedenis der andere landen te openen. »

Met name woonde Menendez te Madrid : hij was daar immers professor, en voorzitter van de Academie en algemeen bestuurder van de Nationale Bibliotheek en de Archieven. Maar stoffelijk inrichten of herinrichten was niet zijn zaak. Hij heeft in de bibliotheek den boel gelaten zoo ongeveer lijk hij hem bij zijn aankomen vond. In Madrid bewoonde hij dan ook steeds een krotje in 't gebouw der Academie, een cel zonder lucht of licht. Want de hygiène lapte deze uitsluitend geestelijk levende aan zijn laarzen. Op Zondag was 't kippenroest een receptiezaal om zijn vrienden in tertulia te ontvangen. Maar bij de eerste lentelucht trok Pelayo eruit, voor den heelen zomer naar Santander. Daar was zijn eigenlijk home. Een schoon huis, en diep in den tuin een prieel, met daarin zijn bibliotheek, waarschijnlijk de prachtigste privaat-boekerij der heele wereld : niet enkel boeken, maar handschriften, wiegedrukken en allerlei zeldzame papieren. Daar zat hij dan zes maanden aan éen stuk, zich aan literatuur en filologie te vergasten ; en daar schreef hij gemiddeld zijn twee bundels per zomer, met zijn blikken op de zee en op 't Spanje van weleer — dat hij kende — en 't Spanje van morgen — dat hij droomde — met zijn ooren vol van geruisch der beide oceanen : die van Biscaye en die van de onsterfelijke Castilaansche melodieën. Inderdaad het ideale leven van een boekenheld !

***

Nog twee andere dooden hebben in de laatste maanden aan aan 't literaire Spanje veel hartzeer gekost : twee dichters, de grootste lyrieker der oude romantische school, TEODOR LLORENTE J. OLIVARES, en de grootste lyrieker der nieuwe school, de Catalaan J. MARAGALL.

Teodor Llorente y Olivares werd in 1836 te Valencia geboren. Na voltooiing van zijn middelbare school kwam hij op de Universiteit, waar hij de vriend werd van den bekenden dichter Vicente W. Querol. Onder dezes invloed werd ook in Llorente de dichter geboren, een lyrieker met hartstocht en soms wel onstuimigheid. Llorente was aldra een der ijverigste medeleden van Mistral's « Academia felibrenca », die haar werking uitstrekte over Provence, Catalonië en Valencia. In die Academia steeg Llorente tot den eerepost van *Mayoral y mestre del gay saber.*

Llorente was als dichter een Freiligrath-natuur, in zoover

dat hij steeds hevige aandoeningen en algemeen-inslaande gevoelens luchtte, en ook in zoover dat hij meer vertaald werk dan eigen werk leverde. Juist als Freiligath, begon hij met een bundel gebloemleesde gedichten uit Victor Hugo. In zijn verdere bundels « Amores » en « Legendas de oro » weegt ook het vertaalwerk op tegen 't eigen : lyrische brokken uit Goethe, Schiller, Uhland, Heine, Byron, Longfellow, Lamartine, de Musset. Zijn jongste verzameling « Poetas franceses del siglio XIX » verscheen in 1906, en daarin komen voor Banville, Sully Prudhomme, Verlaine, Baudelaire, Coppée enz. Onder de ouderen was Llorente in de laatste tien jaren als grootmeester gevierd. Zelfs werd hem in November 1909 te Valencia een nationale hulde gebracht, die tragisch verliep : op 't indrukwekkendst moment van de reuzenbetooging stortte een tribune ineen, waaronder veertig menschen werden begraven.

Een stiller dichter, maar een fijner, verdween met J. Maragall, een der zuiverste katholieke dichtersgloriën van 't modern Europa. Zijn rijkaangelegde ziel had hij gevoed in den Catalaanschen eposdichter Verdaguer en in zijn lievelingsheiligen Santa Teresa en St. Joan a Cruce. En zoo was deze dichterlijkverliefde op de schoonheid onzer aarde, terzelfder tijd de lyrische verzuchter naar de hemelsche heerlijkheid.

Weinigen waren zangers van zoo echte ontroering als hij, en geen Spanjaard ooit heeft zijn ontroering eenvoudiger uitgezongen. Toevallig sprak ik onlangs een Spaansch pater op rondreis in België. 't Was een jonge Capucien, een Bask, een man van gemoed en van geest, een kloosterling, in zijn geest der armoe levend het rijkste leven. 't Gesprek viel op Maragall, die zoopas overleden was. De man wist het nog niet, en hij weende....

Maragall was inderdaad wel de hoogste en fijnste uitdrukking van het huidige Spaansche dichterschap. Enkel professor Unamuno, de schitterend-veelzijdig begaafde, kan nevens Maragall worden aangehaald. Maar bij den dood van den onsterfelijken Catalaan bracht Unamuno zelf in zijn diepgevoelden huldegroet hem den titel van prins van het huidig dichterlijk Spanje.

Maragall was geen veelschrijver als Llorente. Zes kleine bundeltjes is zijn heele nalatenschap. Maar 't blijft dan ook een nalatenschap voor de besten.

In zijn eerste bundel « Poesie » schitteren zijn « Ode », in 't laatste, zijn « Sequences », heeft hij gezongen een « geestelijk lied », een vaarwel aan deze aarde, aan zijn Catalonië, aan al de vreugde van dit lichte leven, zoo doorvoeld dat men daarvan ik

weet niet waar de weerga zal vinden. Dit schrijnend vaarwel, zoo doorflitst met de stralen van 't eeuwigheidsbesef is wel eenig inderdaad.

Ook Maragall heeft nu en dan, ter verpoozing, vertaald uit Goethe, uit Novalis, uit Nietzsche, uit Ern. Hello. Maar uit alles wat hij deed straalde op zijn schuchtere eerbied en zijn koesterende liefde voor het woord.

« Het woord is het wonderste ding dezer wereld; want in het woord omarmen malkander en versmelten zich het lichamelijk en het geestelijk wonder van ons wezen. Want er is geen woord, hoe laag ook de zaak zij die dat woord als benaming draagt, dat niet is geboren uit een ingegeven licht, en dat niet draagt de weerkaatsing van het oneindige licht dat de wereld schiep. Hoe spreken we dan dikwijls toch zoo koel en toch zoo overvloedig?... Wij vergeten zoo dikwijls den goddelijken oorsprong van 't woord, en wij minachten den dichter, groot of klein, die toch schuilt in ieder van ons, en wij spreken almaar door, zonder ingeving, zonder rijpheid, zonder licht, zonder muziek. En gij zelf, befaamde dichters, wanneer toch zult ge dringen in uw eigen ziel om daar niets anders te hooren dan de goddelijke rythmeering van de liefde tot de dingen dezer aarde? Wanneer zult ge al het andere misprijzen en niets meer spreken dan levende woorden? »

't Kon niet anders nietwaar, of deze dichter moest een zeer stil levend mensch zijn. Maar zijn vaderlandsliefde trok hem in de groote omstandigheden uit zijn eenzaamheid. Met hart en ziel was hij Catalaan. Maar als Catalonië het in zijn levensenergie te bont maakte tegenover het luiere Zuiden en als de eenheid van 't eene Spanje dreigde te scheuren, dan kon men er op rekenen dat het stille woord van Maragall een echo kreeg die klonk van Barcelona tot Sevilla. 't Was dan ook Maragall die bij 't eerste bezoek van Koning Alfonso te Barcelona met het adres der grieven werd gelast; en 't was weerom hij die bij de losbarsting der Catalaansche onlusten den verkeerd ingelichten Maura den rechten weg heeft gewezen. Naar zijn geniaal vermogen heeft Maragall het hoogste hier op aarde gediend: de poëzie en het leven. Zoo is hij gescheiden van hier, met de huivering, die hem deed sidderen in zijn Sequences, voor de donkere poorten der Enlla, waar eenieder langsheen moet; maar dan stijgende, stijgende naar de glorie van 't eeuwige, eenige licht.

***

In het laatste jaar kregen we van den in 't buitenland meest gelezen Spaanschen romanschrijver twee boeken in 't Neder-

landsch vertaald. « De kleine Pilatus » van Coloma werd ons door Jozef Simons in 't Vlaamsch naverteld. En twee Hollanders spanden zich voor het grootere werk « Boy ».

Coloma is voor de *Warande*-lezers geen onbekende. Een tiental jaren geleden — waar gaat toch de tijd — gaf Jef De Cock een fijnzinnige studie over Pequeñezes dat onder den titel « Lappaliën » toen in Duitsche vertaling het licht zag.

Coloma is onder de Jezuieten een zeldzame verschijning : Een scheppend kunstenaar, in deze orde bij uitstek voor gemeenschappelijke verstandsactie gedrild, en wel met uitslagen die de heele geleerde wereld — hoe wereldsch soms ook — willens nillens bewonderen moet. Tot mijn kennis kwamen feitelijk maar een dozijn Jezuieten, echt-letterkundige kunstenaars : Friedrich von Spee met zijn diep-innig « Trutznachtigall »; Balde met zijn heerlijk Latijnsche Marialiederen; Denis, de Ossiansche bard ; de kolossus Baumgartner, die op zichzelf legio is ; Spillmann, de blijvend-populaire romanschrijver van « Ein Opfer des Beichtgeheimnisses », en zooveel mooie bandjes van missievertellingen voor de jeugd; Diel, de rijke natuur-lyrieker en geestige novellist en goedgedrilde drama-dichter van « Scanderbey » ; Drèves met zijn Gezelliaansche « Kränze ums Kirchenjahr » ; Kreiten met zijn diepe, kunstinzichtige studiën over Brentano, Molière, Voltaire, George Sand, Annette von Droste-Hülshoff, Fernand Caballero, Pascal, de huidige Provençaalsche letterkunde; onze Adrianus Poirters; onze B. van Meurs, het mooiste bewijs dat men tegelijk een model-Jezuiet en toch een luimig dichter bij Gods genade kan zijn ; G. Longhaye, de smaakvolle schrijver der vijf bundels « XIXe siècle, esquisses, littéraires et morales »; Sarbiewsky, een der beste Latijnsche dichters van de 17e eeuw; Bresciani, een der talentvolste romanschrijvers van Italië ; de l'Isla, met zijn « Fray Gerundio », de populairste Spaansche zedenschets van de 18e eeuw; en Coloma. — Dus acht Duitschers, twee Nederlanders, éen Italiaan, éen Franschman, twee Spanjaards en éen Pool. Nu, als we binnen twintig jaar nog een telling doen, komen er vast twintig Vlaamsche en Hollandsche Jezuieten bij, want een letterkundige bedrijvigheid als thans hier onder onze oogen de jongere Jezuieten ontplooien werd in de orde nooit gezien.

De dragers der toekomst van dit machtig korps in geestdrift ontstoken voor onze taal en letterkunde — dat is een der heerlijkste mijlpalen der Vlaamsche beweging, en misschien de stevigste waarborg voor haar blijvende zegepraal.

Wie is die Coloma nu eigenlijk ?

Wel, 't is iemand die eerst kloosterling is geworden, toen

hij alles van 't Spaansche leven had gehoord en gezien. Hij werd geboren in 1851 te Jerez de la Frontera, de bloeiende Andalusische stad niet ver van Cadiz, met haar Moorsch Alcazar, haar muziek- en kunstacademie, haar kerken in mudejar, gothiek en barok, haar bedrijvig handelsleven en haar vermaarden wijnbouw. Hij ging op de Hoogeschool van Sevilla een beetje in de rechten studeeren en zich veel amuseeren. Even natuurlijk in Spanje als elders werd hij, na mislukte studiën, dagbladschrijver. Een winteravond, op zijn terugkeer van een woelig bal, kreeg hij een degenstoot die zoo raak was dat ook zijn ziel werd getroffen... Na zijn genezing trad hij in de Jezuietenorde. Niet lang daarna werd hij professor aan 't college te Bilbao, waar hij, geloof ik, nog werkzaam is.

Coloma schreef aanvankelijk zijn moraliseerende novellen in « El Mensajeró del Corazón de Jesus » : Daarin verschenen o. a. Pilatillo, la Gorriona, Polvos y todos, la Almohadita del niño Jesus. Daaruit gaf hij een eerste verzameling in 1887 : Colección de lecturas recreativas. Veel aandacht werd den bundel niet verleend.

Joz. Simons nam het beste er uit, toen hij « de kleine Pilatus » vertaalde : 't zijn de lotgevallen van een « schacht », die zich een leelijken nacht verleiden laat, maar zich 's anderdaags voorgoed zijn opvoeding bij de paters herinnert, en biecht en braaf blijft voortaan. De novelle is zorgvuldig vertaald. (1)

Daar verscheen in 1890 « Pequeñeces », onder nauwelijks dekkende schuilnamen het Madrileensche leven van adel en geldlui blootgevend. Door de hooge kringen ging een tolle tegen den Jezuiet, bijna een bewijs dat hetgeen hij gaf als een roman eigenlijk de werkelijke waarheid was. Maar op de verdiensten van dat merkwaardige boek ga 'k hier niet verder in. 'k Verwijs naar de studie van Jef De Cock.

Sedert is nog heel wat gevolgd, maar, om den rommelpot van 't hanekot met ruste te laten, beproefde Coloma liever historische romans : Zoo schildert hij in « Retratos de antaño » (1843) een eigenaardig beeld van de Spaansche en Fransche toestanden in de twintig jaren van den Franschen Revolutietijd. Nog dieper in 't verleden ging « El Marquès de Mora » geschiedkundige novelle uit de 18e eeuw, en nóg dieper zijn lijvige roman « La Reina mártir » (Maria Stuart).

Toch werd men gewaar dat Coloma sedert Pequeñeces niet meer in zijn element was. Hij kwam er terug in met « Boy »,

(1) Uitgave van *De Lelie*, Parijsstraat, 81, C. L. Van Langenhuysen, Amsterdam, 97 blz., 1 fr.

daar zooeven in Nederlandsche vertaling verschenen bij Dieben, te Leiden. 't Is een echt Spaansche illustratie van het quicumque vult salvus esse; een moderne opvatting van Zorilla's Don Juan, die bezwijkt onder zijn zonden voor de hemelpoort, maar die toch het geloof heeft bewaard, en daarbij zoo weergaasch praten kan, dat hij St. Pietersdeur openpraat.

Van in zijn studiedagen was Boy « een straatjongen geënt op een engel ». Hij is 't gebleven in zijn korte, grillige, woelige, buitensporige, onbegrijpelijk-zigzaggende leven. 't Is trouwens een roman met meer fantasia dan zielkundige diepte. Want pater Coloma wedijvert met de besten van zijn land om boeiend verloop en spannende tooneelen te spinnen op 't verwarrende af. Natuurlijk moet hier, gelijk in elken Spaanschen roman die zichzelf eerbiedigt, een moord gebeuren; en hier evenmin zullen vermommingen, verdachte minnarijtjes, onderschepte brieven en briefjes, geheime deuren, enz. enz. worden vergeten. Nota bene dat de moderne toon er nog bij verlangt een juist op 't gewenschte moment stilhoudenden en weer wegstoomenden sneltrein.

De personnage « Boy » is een gansch nieuwe schepping van Coloma. Boy's leven maakt een tragisch bankroet omdat hij te laat heeft ingezien de waarheid van den grooten regel : « In het leven van een man nemen slechts twee vrouwen een wettige plaats in : zijn moeder en de moeder zijner kinderen. Buiten deze twee reine en heilige liefdebanden zijn al zijn genegenheden slechts gevaarlijke afdwaling of zondige verdoling. » — Bijna al de andere figuren hebben verwanten in Coloma's vroeger werk, behalve de naar hart-en-geest echt superieure gravin de Astures en haar dochtertje-om-te-stelen. Steeds verstaat Coloma het nog, op zijn gemoedelijk-guitige wijze, beelden te halen uit de oud-klassieke schrijvers onzer college-jaren. En dat is inderdaad van zijn boeken een bekoring te meer. Een lang vergeten geur die aandoet als het appel-aroma op den zolder van 't verlaten, thans weer bezochte ouderlijk huis.

Wat een aangenaam en fijn verteller van kinder-tooneeltjes pater Coloma steeds blijft, mogen de volgende bladzijden bewijzen.

De kleine jongen wil nu ook eenmaal een meisje vrijen :

« Ik stapte er zonder aarzelen op af; stak mijn hand in 't hoopje, en haalde er een bij de haren uit ... 't Bleek dat ik Cimodocea te pakken had.

» Het slachtoffer gilde, zooals de Sabijnsche maagden gegild

hebben, toen ze zich weggevoerd zagen door de hardhandige metgezellen van Romulus en Remus.

» Toen ontvouwde ik haar duidelijk en in onberispelijke bewoordingen, wat mijn bedoeling was :

« Wil jij mijn meisje wezen ? »

» Zij, antwoordende, zeide waardiglijk en streng met 'n Andaloezisch tongvalletje :

« Gunst, trek niet zoo..... als je wat te zeggen hebt, hoef je iemand nog niet de haren uit zijn hoofd te halen ».

» Met nog grooter heftigheid legde ik haar nogmaals mijn vraag voor :

« Wil jij mijn meisje wezen ?... »

» Daarop gebeurde er iets, dat ik nooit vergeten zal, en dat me meer dan eens als criterium gediend heeft, wanneer ik een zeker soort van vrouwelijke maniertjes moest beoordeelen. Dat mormeltje van nog geen acht-en-een-half jaar, dat oneindig klein deeltje van een berekenende vrouw, gedroeg zich daar gelijk iedere volwassen dochter Eva's zou doen, die bij hooge uitzondering in het diepst van haar gedachten een blik gunt.

» Ze streek haar boezelaartje glad, dat vuil was en verfomfaaid zat, hield haar vlooie-snuitje op zij, en keek me schuin aan. Toen zeide ze met al 't cynisme van haar onschuld :

« En word ik dan markiezin ?.... »

» En ik, als kind al even dom-ingebeeld als alle mannen het in dergelijke gevallen plegen te zijn, antwoordde verrukt :

« Dat spreekt van zelf. Het meisje van een markies is altijd markiezin. »

» Zij, minder bedeesd, dan wel paste voor een versch geschaakte Sabijnsche, liet ten slotte het vurig verlangde jawoord los.

« Nou, goed dan.... »

« Nou, dan krijg je dit van me.... »

» En tegelijk met mijn hart schonk ik haar bij wijze van gôospenning alles wat ik in mijn zakken bij me droeg : een drijftol zonder pinnetje, drie gedroogde kastanjes en een gesp, die van een van mijn bretels was losgeraakt.

« En nu gaan we met elkaar praten, door de reja. En jij geeft me een mooie das. »

« Ja maar, dan geef jij mij van die fondants je weet wel. »

« Goed », zei ik.

» En hiermede waren de capitulaties geteekend.

» Doch de inwerking-treding bracht ons verderf, gevangenschap, verbanning.

» Cimodocea eischte haar lekkere fondants. Ik bracht ze voor haar mee, dat wel, maar ik at ze onderweg op.

» Ik eischte dan de beloofde mooie das en ze gaf me dan die ook twee dagen later. Achter de afgestompte toren, netjes gepakt in een vel papier uit een schrift. 't Was een ouderwetsche das, donkerbruin, zoo met een gemaakte knoop er in en die lang genoeg was om eenmaal óm mijn middel en gemakkelijk driemaal om mijn hals geslingerd te worden.

» Ik bewonderde Cimodocea's vooruitziende blik : ze had er immers op die wijze rekening mee gehouden, dat ik grooter en lijviger zou worden; maar ik kreeg geen hooge dunk van haar goede smaak en evenmin van haar mildheid.

» De das scheen al gebruikt te zijn.

» Toch deed ik hem den volgenden dag aan : al wat er aan weerskanten te lang aan was, haalde ik in geschikte vlaggen bijeen, en zoo ging ik er mee pronken in het vriendinne-kringetje. Ik dacht er geen oogenblik aan, dat er in de wereld een Rachel was geweest, die uit liefde voor Jacob de vaderlijke woning beroofd had.

» Doch ons kwaad gesternte wilde, dat daar op 't etensuur Doña Ambrosía verscheen, de moeder der meisjes; een voortreffelijke dame, die door de romantische neiging van Don César, om de dingen door hun namen dichterlijk te maken, in een mild-toegedeelde portie godenspijs was herschapen : hij had haar namelijk in plaats van Ambrosia, met de klemtoon op bro Ambrosía genoemd. Hierdoor en ook omdat de goede dame zoo grof-dik en gezet was, werd ze door mijn spotzieke landgenooten uit die streek Olympus-pot genoemd.

» Ik bespeurde enkele oogenblikken later met zekere ongerustheid en ontsteltenis dat de doordringende oogen van 's rechters wederhelft zich met hinderlijke bestendigheid op mijn das richtten, en daarna, toornig en vorschend de kring harer dochters langs blikten.

» Allen bleven rustig doorpeuzelen. Alleen Cimodocea scheen onthutst.

» Plotseling voelde ik Doña Ambrosía's handen om mijn nek : de das werd me zonder vorm van proces afgenomen.

» Ik keek ontzet naar Cimodocea.... Zij stopte op weinig hoffelijke wijze haar vingers in haar ooren, om haar ontroering te verbergen.

» Doña Ambrosia bekeek de das van alle kanten, borg die in haar zak, en met statig beweeg van Olympische pot schreed ze henen van 't oord.

» Cimodocea verdween ook als bij tooverslag. Haar zusters

gingen uiteen, en ik bleef alleen achter, zonder das, terneergeslagen en vernederd, als een pauw die zijn staart verloren heeft.

» De volgende middag ging ik vol zenuwachtige onrust weer naar het erf, tooneel mijner angsten.

» Olga kwam me tegemoet. Ze keek heel boos.

« Ga weg, leelijkert! » zei ze. « Cimodocea zit voor straf in 't matten hok, op brood en water. .. »

» De verbazing van Chateaubriand's Eudorus bij 't vernemen van de gevangenschap der authentieke Cimodocea, was stellig niet grooter dan de mijne toen.

« Ja, ja! » bevestigde Olga met ware woede. Omdat ze je een das van Papa heeft cadeau gedaan, en zij je meisje was.... Ga weg, leelijkert! »

» En ze kneep me in mijn arm.... Maar hoe kneep ze me, lieve Hemel!.... 't Was een echte schoonzusterlijke kneep, met een draai, en pijnlijk als een gewetens-kwelling.

» Nu goed... Deze kinder-episode die ik met opzet uitvoerig verhaald heb, was een bewijs van de wonderlijke gemakkelijkheid, waarmee een onvoorzichtig gezegde of losgelaten woord soms kinderen op wegen drijft, die door een ander onvoorzichtig woord of losgelaten gezegde van belachelijk gevaarlijk kunnen worden. En er waren gevolgen.

» Ik groeide op. Zij groeide op, en haar vlooie-snuitje werd een krekel-kopje. Uitgestrekte landen, breede groote zeeën scheidden ons van elkander, en steeds is in die Cimodocea de hoop blijven leven, om haar vergeetachtige Eudorus te veroveren, evenals bij de heldin uit Chateaubriand's Martelaren.

» Duizendmaal betrapte ik haar op vluchtige blikken, onderdrukte zuchten en verdere roofdieren, die de gevaarvolle lustwarand der gelieven onveilig maken en haar zelfverloochening tegenover mij was zoo groot en zoo vermetel dat daardoor volkomen verklaarbaar wordt wat ze in die onvergetelijke nacht te mijnen behoeve deed. »

* * *

Onlangs heeft Herbert Stegemann uit München het treffend gezegd: « Wanneer in lateren tijd zal worden beproefd, uit de verdichte literatuur van onzen tijd een beeld te construeeren van den geest, die thans heerscht, dan moet men wel tot de gevolgtrekking komen dat de menschheid — althans het « beschaafde » deel ervan — in het begin der 20e eeuw aan een soort erotische monomanie heeft geleden, dat men zich steeds en

algemeen met vraagstukken van erotischen aard heeft beziggehouden. »

Dat is evenzeer waar voor Spanje als voor elders. Voor een paar maanden richtte het tijdschrift « Nuestro Tiempo » een referendum onder de romanschrijvers in om over 't verband tusschen kunst en zinnelijke liefde hun oordeel te vernemen, zooals men het reeds herhaaldelijk in Frankrijk deed : Er kwamen eigenaardige, ernstige en koddige antwoorden. Dit zijn de ernstige : Octavio Picon wil zijn vrijen gang gaan, met inachtneming steeds van goeden smaak en eerbied voor zichzelf. — De æsthetieker-dichter-romanschrijver Unanumo getuigt voor de onloochenbare minderwaardigheid van de schrijvers die zinnelijke lectuur leveren en van 't publiek dat ze leest. — Alberto Insua, de koppige Don Quichotte van l'art pour l'art, huldigt de tweespalt tusschen kunst en zedenleer. — Julio Cejador beschouwt het als anti-vaderlandsch aan lichte letterkunde mee te doen. Spanje kende dat genre niet voor het uit Frankrijk werd binnengebracht. — Gravin Pardo Bazan, een der draagsters van den Spaanschen liefderoman, verklaart thans bekeerd te zijn, en verzaakt het naturalisme als zijnde in zoover een loochening van de waarheid, dat het bestaande dingen op anti-realistische wijze samenschaart en opeenstapelt. — Carmen de Burgos verwerpt den zedeloozen roman, omdat al de kunst, ook de romankunst, een middel ter opvoeding moet zijn en ter verbetering van den mensch. — Met zooveel als eensgezindheid is aldus de grootste Spaansche schrijver van zinnelijke romans, Felipe Trigos, in 't ongelijk gesteld.

Maar waartoe « das graue » van deze referendum-theorie. als de schittering daar is van de heroplevende Spaansche letterkunde, die, zooals alle bloeiperioden overal, de waarheid getuigt van ons ontsterfelijk vers : « In schoonheid zal het heilige overwinnen ».

JUL. PERSYN.

ALLERLEI

TOONEELLETTERKUNDIGE PRIJSKAMP

Krachtens eene opdracht van wege den Brabantschen Gouwbond van het Davidsfonds, wordt door bemiddeling van de Algemeene Katholieke Vlaamsche Tooneelboekerij, gevestigd te Tienen (Brabant), Kapelstraat, 14, een tooneelprijskamp uitgeschreven onder de volgende voorwaarden :

Art. 1. — Gevraagd wordt een oorspronkelijk, nooit voorgesteld, noch gedrukt blijspel, zonder vrouwenrollen, in algemeen Nederlandsch geschreven en van dien aard dat het voor een ontwikkeld katholiek publiek kan opgevoerd worden. Keus van het onderwerp en getal bedrijven staat vrij. Die stukken, welke zonder de gebreken te hebben van eigenlijk tendenz-werk, door middelen, overeenkomende met de tooneelkunst, bij den toeschouwer eenen veredelenden indruk zullen teweegbrengen, zijn vooral welkom.

Art. 2. — Enkel Belgische schrijvers kunnen mededingen.

Art. 3. — De handschriften worden vrachtvrij vóór 1sten Januari 1913 gezonden aan den Heer L. Rock, schrijver der Tooneelboekerij, Kapelstraat, 14, Tienen (Brabant). Op ieder werk staat eene kenspreuk. Deze wordt herhaald op de buitenzijde van een gesloten omslag waarin het naamkaartje van den inzender steekt.

Het handschrift moet leesbaar, liefst met schrijfmachine, geschreven zijn.

Art. 4. — De leden van den keurraad zijn :

1. E. H. Baers, leeraar, Halle (Brabant);
2. L. Dosfel, voorzitter der Algemeene Tooneelboekerij ;
3. L. Rock, schrijver der Algemeene Tooneelboekerij ;
4. M. Vliebergh, tooneelschrijver, Laken;
5. H. Radoux, tooneelschrijver, Antwerpen.

Art. 5. — De prijs bedraagt twee honderd fr. en wordt door den Brabantschen Gouwbond van het Davidsfonds geschonken. De keurraad mag echter beslissen dat die prijs niet of slechts gedeeltelijk zal toegewezen worden of zal gesplitst worden. De raad kan den prijskamp opnieuw open verklaren, indien hij oordeelt dat geen ingezonden stuk eene belooning verdient. Vóór 9sten Juli 1913 wordt uitspraak gedaan.

Art. 6. — Zij, die een prijs bekomen, behouden al hunne schrijversrechten op hun werk.

PRENTBRIEFKAARTEN H. CONSCIENCE

Van den uitgever J. Van den Oever, Steenhouwersvest, 20, Antwerpen, ontvingen we een serie prentbriefkaarten ter herinnering aan het eeuwfeest van Hendrik Conscience. De serie bestaat uit twaalf stuks en bevat behalve afbeeldingen van den schrijver, de reproducties der 10 steendrukplaten uit Conscience's eerste werk : *In 't Wonderjaar*. — Prijs : 0.75 fr.

DE GRONDLEGGERS DER SCHILDERSCHOOL VAN BARBIZON

(ROUSSEAU, COROT.)

De klassiek-romantische periode, die in Frankrijk tot haar toppunt van bloei was gekomen onder het weelderige keizerrijk, verviel langzamerhand tot uiterlijke vormelijkheid, zonder leven, zonder bezieling, toen in de eerste dertig jaren der negentiende eeuw uit de landschapsbeeltenis een reactie werd geboren tegen die verkwijnende, wegstervende kunstrichting. Die reactie uitte zich bij het opkomende kunstenaarsgeslacht in een verlangen naar een kunst, die haar levenssappen niet behoefde te trekken uit Italiaanschen bodem, maar in Frankrijks eigen grond zou wortel schieten; in plaats van het valsch idealisme, waarachter de vroegere richting haar armoede aan ideeën trachtte te verbergen, eischten de jongeren meer waarheid en oprechtheid; in plaats van allegorie en godenverbeelding streefden zij naar een onopgesmukte weergave der werkelijkheid.

Tot bereiking van dat doel hadden sommigen hunner, geïnspireerd door het werk der zeventiende eeuwsche Hollandsche meesters, hun atelier met de vrije, open natuur verwisseld en hoopten in haar leerschool de kunst met nieuwe kracht en frischheid te bezielen.

Geen koude, rhetorische figuren, genomen uit Grieksche mythologie of Romeinsche historie, geen doode, valsch vervormde, konventioneel gekomponeerde landschappen kozen zij tot onderwerp voor hun penseeling, maar zij zochten vóor alles de ongeveinsde weergave van het volle, warme, altijd jeugdige leven der natuur. Om dit realistische pogen te verwezenlijken, vonden de Fransche artiesten een sterken steun niet alleen in de over Frankrijk veelvuldig verspreide schilderstukken uit Hollands gouden eeuw, maar

ook in het voorbeeld der Engelsche aquarellisten, wier techniek zoo geëigend scheen, om de vluchtige fasen eener natuurstemming met vlot neergestreken kleuren vast te leggen.

Door de kracht van dit drievoudig verbond werkte de kunst in Frankrijk spoedig zich hooger op, dan in welk ander land van Europa, en de stoot, door haar gegeven, zou zich voortplanten tot de meest noordelijke landen.

En zoo werd Frankrijk voor de jongere schilders, wat Italië geweest was voor de renaissanceerende richting. In plaats van de meesterwerken te Rome, koos men de natuuromgeving van Saint-Cloud, of men zette zich neder rondom Barbizon in de bosschen van Fontainebleau, om daar zijn kunstopleiding te voltooien.

Het zou echter een dwaling zijn te meenen, dat reeds bij het eerste optreden dezer jongere beweging, de Fransche kunst plotseling een totale metamorphose onderging; want de vijand, op wien de nieuwe generatie haar veroveringen moest behalen, bestond uit een groot leger van eerbiedwaardige, eens verdienstvolle artiesten, die de principen, waarop zij van jongsaf hun kunst hadden gebaseerd, niet konden, noch wilden prijsgeven.

Wel waren de krachten dier ouderen uitgeput, doch wijl het kunstonderwijs nog geheel aan hunne leiding was toevertrouwd en zij de jury uitmaakten van alle mogelijke exposities, zoodat zij Théodore Rousseau, den meest talentvollen der Barbizonners, langer dan tien jaren uit den Parijschen Salon wisten te weren, zou het tot ongeveer 1830 nog duren, alvorens aan de nieuwere, naturalistische richting een blijvend bestaan was verzekerd.

Doch de Engelsche landschappers waren reeds in 1822 tot den Franschen Salon toegelaten en in hen vond de jongere generatie de noodzakelijke verkondigers der nieuwe kunstleer; aan hun optreden was het toe te schrijven, dat de publieke opinie langzamerhand zich wijzigde ten gunste der nieuwere beweging.

Omdat Engeland afgescheiden lag van het vasteland van Europa, was het altijd minder toegankelijk gebleven voor den invloed der Italiaansche renaissance; was er daarentegen een bepaalde kunstrichting eenmaal in Enge-

land gevestigd, dan bleef haar invloed standvastiger dan in andere landen, wier kunst voortdurend aan de inwerking der naburen was onderworpen. Vandaar toen in de achttiende eeuw de koopmansgeest onzer vroede vaderen den kunstzin overheerschte en Hollands meesterstukken tegen Engelsche ponden werden ingeruild, was de achting voor onze zeventiende eeuwsche meesters in Engeland blijven voortbestaan, gevrijwaard als het was van alle vreemde, klassieke inmenging. In dien tijd hadden verschillende Engelsche landschapschilders zich op Ruysdael en Hobbema gevormd en John Constable, een molenaarszoon evenals Rembrandt, schaamde zich niet in de National Gallery een menigte Hollandsche landschappen zoo nauwkeurig mogelijk te kopieeren, alvorens als zelfstandig meester op te treden. Toen de Engelsche aquarellisten derhalve op de Parijsche exposities het opkomende schildersgeslacht aanmoedigden in zijn streven naar meer waarheid en natuur, gaven zij aan het vasteland van Europa de kunstprinciepen terug, die zijzelf op hunne beurt aan de Hollandsche meesterstukken hadden ontleend.

Volgens die beginselen had Engeland landschappers gekweekt, die den grondslag van hun werk niet zochten in historische herinneringen of mythologische komposities, maar die zich verlustigden in de weergave van bergen en bosschen, zooals ze gelijnd en gekleurd zich afteekenden tegen Schotlands wolkrijken hemel.

Toch bepaalden deze Engelsche artiesten zich niet tot een louter nauwkeurige natuurverbeelding, tot een angstvallig trouwe kopie der werkelijkheid, maar zij schilderden hun omgeving, gelijk ieder ze zag met zijn aanleg, zijn temperament, zijn gemoedsgesteltenis op het oogenblik der aanschouwing; die landelijke omgeving leverde de materie, welke door de kunstenaars omgewerkt werd en vervormd volgens persoonlijke eigenaardigheden in opvatting en techniek, en waarin de artiest zijn gevoelsleven in grove trekken wist te modeleeren.

Ook voor zijn koloriet was de Engelsche landschapper bij de Hollandsche grootmeesters in de leer gegaan, en had, in tegenstelling met de lichtkleurige, frescoachtige tinten der inheemsche decoratiekunst, uit de weelderig

geschakeerde, rijk atmosferische natuur van zijn vaderland een soort stemmingskunst te voorschijn geroepen, die uitmuntte in heftige kleursamenstelling, zacht ineenvloeiend door overvloedige nuanceering. Hij zocht vóór alles « jene stillen schönen Gefilde seiner Heimat, die durch kraftvollen Wuchs der Bäume, durch die Ueppigkeit der Wiesen, durch den lichten Glanz der Lüfte oder durch eine trübe, schwermütige Dämmerung unsere Empfindung, nicht unseren Verstand gefangen nehmen. »

In dien geest had reeds John Crome en zijn school te Norwich het Engelsche landschap opgevat en uitgebeeld; wat rijkdom van palet en verscheidenheid van motieven betreft, vond hij een talentvollen mededinger in John Constable, den vader der nieuwere stemmingskunst; voor hem was het kalme landleven, de eenvoudige schoonheid van met boomen omgroeide weiden en velden voldoende, om tafereelen op het doek te tooveren, waaruit een tocht van vrede en rust den beschouwer tegenwoei.

Ook Turner, tot wien de impressionistische richting van 1870, als tot haar stichter eens zou opzien, bepaalde zich niet alleen tot de bestudeering van vorm en kleur, maar hield ervan de geheimen der atmosferische werking te achterhalen en de zoo raadselachtige verscheidenheid van licht en lucht op een hem eigenaardige, geheel persoonlijke wijze te ontleden. Gloeiende zonsondergangen, rossig flikkerend boven Venetiaansche lagunen, den grijzen regen- en nevelsluier, gespreid over het strand der zee, de vibreerende tinteling der heete middagzon op een loomgolvend meer, dat alles wist hij met gelijke meesterschap te vertolken. En het was juist dit meesterschap over techniek, hetwelk den schilder, vol hartstochtelijke stoutheid, meer en meer verwijderde van alle voorbeeld en leering; dat hem van natuur en werkelijkheid deed afwijken om het muzikaal effect der kleuren tot het uiterste door te voeren. Alle voorwerpen, tinten en lijnen verschijnen dan in verneveling, totdat men op zijn latere doeken niets meer ontwaart, dan een harmonisch neven elkander stellen van kleuren en licht, veelal ondergeschikt gemaakt aan een domineerenden hoofdtoon, als had hij de werkelijke natuur door gekleurde glazen beschouwd en volgens die fantastische waarneming in beeld gezet.

De Fransche artiest der oude klassieke richting daarentegen, door aanhoudende atelierstudie van de werkelijkheid vervreemd, bemerkte niet meer, dat er een atmosfeer moest woelen tusschen voorgrond en achterplan; een licht moest spelen door zijn bosschen, dat jaargetijde, dag en uur zou uitdrukken, waarop de schildering gepenseeld was.

Noch Michallon of Michel, noch Bidault of Watelet hadden die fijnere, uiterst gevoelige licht- en luchtschakeeringen waargenomen, veel minder nog weergebeeld in hun tafereelen. Eerst op de Salon-expositie van 1824, toen de producten der Fransche landschappers waren opgehangen, onmiddellijk naast het werk der Engelsche meesters, werden veler oogen geopend en bemerkte men hoe konventie en atelier de Fransche landschapsweergave had misvormd tot een modekunst van ziekelijk idealisme, zonder natuur, zonder waarheid, zonder bezieling.

Verloren de Fransche schilderingen door dit heftige kontrast veel van haar waarde, de voortreffelijkheid der Engelsche aquarellen werd er des te scherper door geaccentueerd. Onder de veelvuldige bezoekers van den Salon breidde langzamerhand het kleine aantal zich uit, dat in extase scheen over het intense groen van Constable's landouwen, over zijn lucht met zich opstapelende wolken, over zijn machtig talent, om zelfs het levenlooze als met leven te bezielen.

Enkele vrienden wisten zelfs de jury te overreden, zijn ingezonden werken met een gouden medaille te bekronen en lieten geen jaar voorbijgaan, zonder den schilder uit te noodigen, den jaarlijkschen Salon met zijn werken op te luisteren.

Omstreeks dienzelfden tijd vertoefde ook Bonington's vriend en landgenoot William Reynolds te Parijs, wiens delicate natuurstukken op de Fransche exposities vooral de aandacht trokken om hun teere, grijze, transparante kleur. Constable's theorieën, in zijn schilderwerk neergelegd, werden verder ontwikkeld door Théodore Rousseau, de zachte verneveling van Reynolds palet vormde het voorspel tot Corot's golvende kleurmelodieën. (1)

(1) Voor meer bijzondere gegevens omtrent den invloed der Engelsche landschappers op de Fransche naturalistische kunstbeweging, cfr., mijn artikels in de *Studiën*. LXXIII en LXXIV *De Voorloopers van het Paysage Intime*.

Met telkens meer toenemende sympathie waren aldus de Engelsche aquarellisten van 1822 af in den Parijschen Salon ontvangen, steeds krachtiger hadden zij ingewerkt op conceptie en techniek der jongere Fransche schilders-generatie, wier invloed ieder jaar toenam, totdat in 1831 voor Frankrijk een nieuwe landschapskunst geboren scheen. Nog nooit te voren waren er in den Salon zoovele jonge artiesten te zamen opgetreden, die later als de grootste landschappers hunner eeuw werden gehuldigd; in dat jaar zag men voor den eersten keer bijeen, wat het nieuwere kunststreven reeds had voortgebracht.

De meesten dezer schilders, geboortig uit Parijs, konden niet bogen op hooge afkomst, maar waren kinderen van eenvoudige handwerkslui of uit den kleinen burgerstand. Opgegroeid als zij waren in de dompige, dicht opeengehoopte armebuurten der wereldstad, waar eenige teugen versche lucht tot ongekende weelde behoorden, voelden deze begenadigde artiesten later een des te dringender behoefte naar de vrije, open natuur en zochten vandaar bij voorkeur hun schildermotieven in valleien en bosschen.

Doch, wijl zij bovendien veelal de noodige middelen misten om groote reizen te ondernemen en slechts weinig tijd aan hun zoo noodzakelijken arbeid om den broode, konden ontwoekeren, bepaalden hun studietochten zich voornamelijk tot de omgeving van Parijs en krabbelden zij hun zwartkrijtschetsen in Croissy, Bougival, Saint-Cloud en Marly. De verste reizen, die ze ondernamen, waren naar de oevers van de Oise, de bosschen van l'Isle Adam, naar Auvergne, Normandië en Bretagne. Maar het liefst nog schenen zij te arbeiden in de stille bosschen rondom Fontainebleau. Dáár vooral kwamen des Zomers de meesters der nieuwere landschapsrichting de natuur bestudeeren, doordringen tot in haar innigste wezen, haar vormen en kleuren in zich opnemen en deze bezield als 't ware met des kunstenaars eigen gevoelsleven, te voorschijn tooveren op hun paneelen. Zoo zou Fontainebleau voor den tweeden keer een belangrijke rol gaan spelen in de Fransche kunstevolutie. Een paar eeuw vroeger toch was Fontainebleau het schitterende centrum geweest der Fransche renaissance, het krachtige aantrekkingspunt voor Italiaansche artiesten,

die daar in het koninklijk paleis een tweede Vatikaan, in Frans den eersten een anderen Leo den tienden vonden.

Ook in het bosch van Fontainebleau schijnen schilders zich vroegtijdig te hebben neergezet; want in het dagboek van Lodewijk XVI, die ervan hield 's Winters door de lanen van zijn uitgestrekt buiten te wandelen, vinden we opgeteekend, dat hij er op een zijner tochten everzwijnen en den schilder Georges Bruandet had ontmoet.

De afbeeldingen echter, welke deze kunstenaar van dat bosch heeft nagelaten, zijn veelal gebrekkige imitaties van Hollandsche landschappen, even grillig van teekening als onbeduidend van kleur. Ook een der leerlingen van David zou enkele bekoorlijke plekjes uit het bosch van Fontainebleau hebben gekopieerd. Op het voorbeeld van Aligny en Bertin had Corot en na hem Paul Huet en Decamps er eenige studies naar de natuur gemaakt, maar Théodore Rousseau was de eerste, die in deze omgeving voor goed zijn woontente opsloeg en het bosch in al zijne onderdeelen bestudeerde met krijt en penseel. Hij wist te Barbizon voor matigen prijs een klein huisje te huren, terwijl een aangrenzende schuur, zoo goed en kwaad als 't ging, tot atelier werd ingericht.

Barbizon, op ongeveer drie mijlen ten noorden van Fontainebleau gelegen, werd de eigenlijke bakermat der nieuwere kunstopvatting, was de plek, van waaruit de kunstenaars hun studietochten ondernamen door de boschrijke omgeving. De weg, die het onaanzienlijk plaatsje verbond met de schilderachtige dorpen Dammaire en Chailly, slingerde zich tusschen acacia's, appel- en kastanjeboomen. Een honderdtal huisjes, waartegen wilde wingerdranken omhoog kropen, vormden de geheele gemeente; van haagdoorn omgroeide tuintjes, vol groenten en bloemen in kleurvolle afwisseling, schonken een welbehaaglijke vroolijkheid aan de ernstige, slechts zelden onderbroken stilte.

Het voorbeeld van Rousseau werkte bij velen als een revelatie; iederen Zomer kwam telkens een grooter aantal schilders zich vestigen in de bosschen rondom Fontainebleau en sinds vader Ganne, een schrandere bewoner dier streek, het gelukkige idee had gekregen, zijn woning tot

een soort herberg in te richten, scheen deze bevoorrechte natuuromgeving voor die kinderen der muzen een aardsch paradijs.

Dáár zochten en vonden sinds 1830 Corot, Rousseau, Diaz, Brascassat en vele anderen, materie in overvloed, om hun hartstocht naar kunst te bevredigen, doch tevens verpoozing en ontspanning, als zij den langen zomerdag, buiten met schilderen hadden gesleten. En wanneer de avond was gevallen, vonden de artiesten elkaar terug in het kleine, gezellige vertrek der herberg, welks wanden zij van alle kanten met hun krijtstudies hadden behangen en deden bij scherts en wijn nieuwe krachten op voor den volgenden dag.

Het succes, waarmee de onderneming van vader Ganne bekroond werd, deed een zekeren Copain, een ouden schaapherder die met slechts drie franks per maand begonnen was, besluiten, een stuk grond te koopen, daarop kleine huisjes te bouwen en deze aan de schilders te verhuren. En hoe hij slaagde, blijkt uit het feit, dat de man na eenigen tijd groot genoeg kapitaal bezat, om geld te leenen aan allen, die rijker met de gaven der kunst dan met de zegeningen der fortuin waren bedeeld.

Doch, wanneer na dagelijkschen arbeid die natuuronderzoekers met het penseel bij vader Ganne luidruchtig bijeenzaten, dan waren spoedig alle zorgen des levens vergeten en dwong het late avonduur hen veelal noode huiswaarts te keeren. Men leefde daar onder elkaar, als leden van eenzelfde gezin en vierden zij feest, wat niet zelden gebeurde, dan schroomden zij niet hun vrouwen en kinderen des avonds, daarheen mee te nemen en het immer onwelkome scheidingsuur ietwat later dan gewoonlijk te verschuiven.

Dat men er vroolijk feest kon vieren, toonde het primitieve bal, dat enkelen hadden georganiseerd, toen de dochter van vader Ganne in het huwelijk was getreden. Rousseau en Millet hadden voor het decoratieve gedeelte gezorgd en de heele beschikbare ruimte tot een soort balzaal ingericht; aan Corot werd de leiding van het feest opgedragen terwijl Diaz, door met zijn houten been op de vloer te stampen, de maat der muziek duidelijk moest laten

uitkomen ; een tooneeltje derhalve, dat slechts het penseel van Jan Steen naar waarde had kunnen vertolken.

Doch overdag toonden zich die menschen van den ezel, ware werkezels ; zij werkten hard, verdiepten zich in de lanen van het bosch en verbleven in die stille eenzaamheid van den vroegen morgen totdat de zon begon onder te gaan. Nooit te voren waarschijnlijk hadden menschen zóó innig saamgeleefd met de natuur. Op ieder uur van den dag, in het koele morgenlicht, in den zonnigen middag, in de gouden schemering, somtijds zelfs in het wijfelende schijnsel van blauwe maanlichtnachten schetsten zij buiten in het open veld of onder knoestige eikentakken en leerden de natuur uitbeelden op ieder oogenblik van haar mysterievol bestaan.

Aan dat voortdurende, innige verkeer, aan dat vertrouwelijk omgaan met het vrije, open landschap, was het te danken, dat de Fransche schilder, in navolging der Engelschen, het licht en de lucht als hoofdzaak begon te beschouwen van zijn tafereel. Juist door die weergave der alles omkringelende lucht, der nu eens grijze, vochtige, dan helle, als goud glanzende atmosfeer wisten de Barbizonners een stemming te spreiden over hun in beeld gebrachte omgeving en zich aldus van hun voorgangers te onderscheiden.

De voorafgaande generatie beschouwde dit alles als van ondergeschikt belang. Wel liet Decamps (1), van zijn Oostersche reizen weergekeerd, het helle zonlicht dartelen door zijn dicht gekruinde bosschen, maar dat licht verkreeg alleen zijn magische werking door de zware, donkere tegenstelling van schaduwpartijen, maar niet door het in gloed zetten der geheele zonnige atmosfeer. Ook Delacroix (2) boeide zijn landschappen niet in de kleuren der werkelijkheid, maar in ateliertinten, door zijn teugellooze verbeelding tot welluidende harmonieën gestemd, zoodat z'n natuurstukken meer een romantisch verdichtsel waren, dan een angstvallige weergave zijner werkelijke omgeving.

(1) Alex. Decamps, geboren Parijs, 3 Maart 1803, gestorven in Barbizon 22 Augustus 1860.
(2) Ferd. Vict. Eug. Delacroix, geboren te St. Maurice, 26 April 1799, gestorven te Parijs 13 Augustus 1863.

Eerst de schilders te Barbizon ontdekten voor de Fransche kunst, wat belangrijke rol door licht en atmosfeer gespeeld werd in een natuurtafereel.

Zij begrepen hoe hiermede het groote probleem gevonden was, welks oplossing de nieuwere schilderkunst tot taak werd gesteld. Dus in bond met de Engelsche landschappers de schoonheid der natuurweergave niet meer gezocht in groepeering der partijen en gedetailleerde teekening, voor altijd verzaakt aan het idealistisch gekomponeerde landschap. Dit hun streven naar natuur en waarheid, was oorzaak, dat zij bij hun eerste optreden met den naam van naturalisten bestempeld werden.

Toch bestond hun schildering niet uit een nauwkeurige nabeelding der werkelijkheid, als een konterfeitsel met pijnlijke getrouwheid opgezet. Gelijk de taal voor den dichter, zoo werd voor hen het landschap een middel, waarmee ze hun innerlijke gevoelens vertolkten. Hun werken gaven een beeld der omgeving, maar weerspiegeld in de poëtische ziel van den kunstenaar, op het oogenblik dat hij in verrukking stond voor het ver zich uitspreidende natuurgezicht.

Alleen Titiaan, Rubens en Watteau hadden somtijds op gelijke wijze hun landstreek beschouwd en in schetsen vastgelegd, maar wat bij dezen uitzondering was, poogden de Barbizonners als leidend beginsel te stellen hunner kunst. Niet onaardig vergeleek daarom Jules Dupré de verbeelding dezer artiesten bij een spons, die eerst van water werd doordrenkt en later wederom werd uitgewrongen. Wanneer deze schilders ten volle zich verzadigd hadden met de schoonheid hunner omgeving en het beeld van het landschappelijk buiten als 't ware deelgenoot was geworden van hun eigen zieleleven, konden zij, in hun atelier weergekeerd, zonder moeite en zonder bepaalde voorwerpen te kopieeren, schilderen naar persoonlijk gevoel en met die uit de natuur geputte materie, uitdrukking geven aan hun inwendige gemoedsgesteldheid.

Aan deze methode van werken valt ongetwijfeld de groote verscheidenheid der Barbizonners toe te schrijven. Uit iedere schildering sprak een persoonlijk karakter, in iedere schets trilde een individueele stemming van het oogenblik. Voor Corot was het een wellust zich te vermeien

in de grijze verneveling van frissche lentemorgens en ze weer te geven in tintelend licht en blonde kleurschakeering; Rousseau konterfeitte bij voorkeur de vorstelijke majesteit van het woud en schilderde haar nauwkeurig met machtigen hartstochtelijken toets; Diaz de la Peña bewonderde haar feeërieke schoonheid in sprankelende zoneffecten onder dicht begroeid gebladerte; Dupré verbeeldde haar toomeloos geweld op de wijd zich uitstrekkende vlakte, als een wervelstorm loeiende rond alleenstaande boomen; Daubigny penseelde haar lieftalligheid, wanneer de bloesemende boomen langs de oevers der Oise zoo kleurrijk afstaken tegen den zacht blauwen achtergrond der lucht. Ieder hunner teekende de schoonheid der schepping volgens persoonlijk karakter en vond in haar duizendvoudige schakeering van licht en lucht, van kleur en lijnenspel een onuitputtelijke bron, om hun dorst naar individueele kunst te lesschen.

Tot de voornaamsten, die het woelende leven van Parijs ontvloden, om als eremiet zich terug te trekken in de eenzame stilte van Barbizon's boschrijke omgeving en zonder stoornis hun idealen te verwezenlijken, behoorde Pierre Etienne Théodore Rousseau. Hij zag het eerste levenslicht den 15en April 1812 te Parijs op de vierde verdieping eener burgerwoning in de Rue Neuve St. Eustache, thans Rue d'Aboukir.

Van zijn vader, die, als kleermaker, het kleine gezin een eenvoudig, maar eerlijk bestaan verzekerde, erfde de jonge Théodore zijn ontembare lust naar arbeid; van zijn moeder, Louise Colombet, welke meerdere artiesten onder haar familieleden telde, ontving hij ongetwijfeld zijn hartstochtelijke liefde voor penseel en palet. De grootvader zijner moeder was rijtuigschilder geweest van het hof, haar vader beoefende de beeldhouwkunst, terwijl een broer op het atelier van David het portretteeren had geleerd, doch naar Oost Indië vertrok, alvorens zijn talent tot volkomen rijpheid te ontwikkelen.

Als kind kon onze jeugdige schilder niet bogen op een krachtig gestel. Want reeds vroegtijdig werd hij om gezondheidsredenen door zijn ouders uitbesteed te Lagny in Brie en na korten tijd de school van Parijs te hebben bezocht,

bevond hij zich wederom tot herstel van krachten te Besançon, waar een vriend zijns vaders een zaagmolen dreef.

Dáár tusschen de bergen, die hij later zoo dikwijls nog zou weergeven, voelde Théodore zijn eerste liefde voor de schoonheid ontwaken, die hem weldra hartstochtelijk naar teekenstift deed grijpen, om in schetsen die heuvelende velden en bosschen vast te leggen, welke zijn zoo ontvankelijk gemoed telkens vaster boeiden aan de pracht der landelijke omgeving.

De vader wilde zijn zoon carrière doen maken en besloot daarom den knaap naar de technische hoogeschool te sturen, maar deze, als betooverd door z'n levendige herinneringen aan Franche-Comté, begeerde niets liever, dan nauwkeurig in lijn en kleur te leeren nabeelden wat de natuur hem aan heerlijkheid had geopenbaard; en zoo sterk groeide dat verlangen aan, dat de vader z'n vroegere plannen omtrent zijn zoon moest laten varen en hem eindelijk, na heftigen tegenstand, toestond om schilder te worden.

Sinds deze toestemming zijns vaders scheen voor den veertienjarigen knaap geen bestaan zoo onbewolkt en zonnig als het zijne. Iederen morgen trok hij naar buiten met de schilderkist in de hand en onvermoeid leverden Parijs en omstreken hem modellen. Zijn « Cimetière » en « Télégraphe de la butte Montmartre », een kleine studie uit deze eerste periode, vormde op de Exposition Universelle van 1867 het uitgangspunt, vanwaar men de ontwikkeling van den toen zoo hoog geroemden kunstenaar geleidelijk kon volgen.

Een neef der moeder, de schilder Pau de St. Martin, die in den jongen meer dan gewone schildersgaven vermoedde, noodigde hem uit, op z'n werkplaats te komen arbeiden. Na drie maanden ondervinding was dit vermoeden tot overtuiging aangegroeid, zoodat de leermeester den ouders aanraadde hun zoon naar het atelier van Joseph Rémond te sturen. Deze meester had in 1821 met z'n « Enlèvement de Proserpine » den grand Prix de Rome behaald voor het historische landschap en werd daarom door Pau de St. Martin het meest geschikt geoordeeld om onderricht te schenken aan zijn jeugdigen, talentvollen neef.

Doch Théodore gevoelde zich als een gevangene bij dien ultra-klassieken meester; elk voorschrift, ieder recept schenen hem even zooveel boeien, die hem belemmerden, zijn vroeger opgesteld kunstideaal nabij te komen. Hij was er tenvolle van overtuigd, dat hij veel meer leerde op z'n studietochten in de omgeving van Parijs en op z'n kleine reizen naar Compiègne en Fontainebleau, naar St. Cloud, Bas-Meudon en Saint-Ouen, dan op zijns leermeesters atelier. En hoe Théodore de lessen der natuur wist te verstaan, toonen nog « een gezicht op de vlakte van St. Quentin, het einde van het dorp Berberie, de molen van Batignies, een boschgezicht te Compiègne », welke uit dezen studietijd behouden zijn.

Hij verliet daarom in het voorjaar van 1828 of 1829 Joseph Rémond en ging een tijdlang schilderen ten zuiden van het bosch bij Fontainebleau, in Moret, een dorpje aan de Loing, waar een halve eeuw later de impressionistische schilder Sisley lange jaren doorbracht; trok in den zomer van datzelfde jaar naar het bosch van Compiègne en nam nog een aantal schetsen in het dal van Chevreux.

Toen de guurheid van den winter den kunstenaar belette, om geregeld buiten te werken, keerde Rousseau naar Parijs terug, waar hij enkele maanden het atelier bezocht van Guillon-Lethière, wiens kolossale schilderingen « Brutus veroordeelt zijn zonen » en « de dood van Virginie » de Fransche kunstwereld eens in verrukking bracht en kopieerde tijdens z'n vrije uren in het Louvre naar Claude Lorrain en Karel Du Jardin. Op aandringen van zijn meester, dong Rousseau mede naar den Prix de Rome, doch de naturalist gevoelde te veel verachting voor de klassieke modekunst zijner dagen, om met het opgegeven onderwerp « Zenobia wordt in de rivier, de Araxes, gevonden » een gunstig resultaat te behalen.

Verre van zich ontmoedigd te toonen over de geleden nederlaag, trok hij den volgenden zomer naar het land van Auvergne, waar de voor hem leerrijke omgeving van Thiers en Puy overvloedige materie leverden voor degelijke studie.

Auvergne bezat op zijn vulkanischen bodem een grooten rijkdom aan imposante, schilderachtige plekjes, waar rotsen, kloven en dicht begroeide valleien de natuur

een Byronisch romantisch aanzien gaven. Hier voelde Rousseau zijn kunstenaarshart wijd opengaan en dagen achtereen kon hij in die ongecultiveerde streken ronddwalen, alleen starend, alleen genietend vol bewondering; soms ook dwong hem de overvolheid zijner ontroering naar het penseel te grijpen en zoo ontstonden zijn « Rotsstudie, Water tusschen rotsen, Berg aan den oever van het Chambonmeer, Rotsen in het dal van St. Vincent en Rotsen van Machey », werken die meer de uitstorting waren van een heftig bewogen gemoed, dan een koude photografische afschildering der werkelijkheid.

In deze krachtig en zeker gepenseelde landschappen leeft men een oogenblik mede het hartstochtelijk bestaan van den artiest en men vergeet, dat ze voortbrengsels zijn van een achttienjarigen jongen man, die met geweld zich wilde losmaken van alle konventie en langs eigen weg zijn kunstideaal poogde te bereiken.

Met een « Site d'Auvergne » een dalgezicht, waar welig groen de frissche omlijsting vormde van een vervallen brug, deed hij zijn intrede in de groote kunstwereld van Parijs. Het stuk was opgenomen in den Salon van 1831, doch onverschillig was de menigte er voorbij gegaan, wijl de romantische school voor 't laatst haar kleurenschoonheid nog eens tentoonspreidde en daardoor alle aandacht tot zich trok.

Dáár hing « de vrijheid op de barricade » van Delacroix naast de eerste Faustscènes van Ary Scheffer; de Pifferari van Léopold Robert wedijverden er met Decamps' zonnige tafereelen uit het Oosten; Horace Vernet exposeerde zijn « Judith », terwijl Paul Delaroche met « Richelieu » en « Cinq-Mars », « de zonen van Eduard » en « z'n stervende Mazarin » het historische genre glansrijk vertegenwoordigde. Die doeken van veelal eenige vierkante meters oppervlakte, in breede gouden lijsten gevat, hielden als vanzelf de aandacht gaande van het publiek en niemand kwam op het idee, eenige opmerkzaamheid te verleenen aan het jeugdige werk van Rousseau, voor allen nog een onbekende grootheid.

Alleen Ary Scheffer vermoedde, dat er in die « Site d'Auvergne » een geniale kracht sluimerde, die, eenmaal

ontwaakt, de kunst langs nieuwe banen leiden zou en gaf zich daarom alle moeite om met den schilder van dit landschap in kennis te komen. De eerste ontmoeting tusschen beide meesters vond plaats bij een zekeren Lorentz, in de Rue des Victoires, waar een kring van jonge artiesten de avonden in gezelligheid sleten en in wier gezelschap Théodore Rousseau gaarne vertoefde.

Misschien was het aan deze vriendschap met den in Frankrijk veritaliaanschten Dordrechtschen schilder te danken, dat Rousseau zich naar een landstreek begaf met een voor hem nog geheel nieuw karakter. Hij reisde namelijk naar Rouaan en Les Andelys en volgde, rusteloos werkend, de oevers der Seine met hun donker begroeide heuvels, tusschen wier stil geboomte de verbrokkelde muren oprezen van een oud kasteel. Bayenne, Caen, de kust van Calvados, Grandville en Port-en-Besson boden den schilder om strijd hun heerlijkste plekjes en Rousseau, enthousiast over de telkens nieuw gevarieerde schoonheid der schepping, werd nooit moede het eene tafereel na het andere in lijnen en schaduwpartijen vast te leggen. De wilde romanticus van vroeger scheen in deze stemmige omgeving tot een kalmer maar rijper ernst gekomen, die steeds dieper poogde door te dringen in de geheimen der natuur en van elk plekje gronds een karakterschets wilde voortbrengen. Niets ontging hem op die tochten, wat door eenig schilderachtig effect bekoorde; de schelle contrasten van licht en duister verwijderen zich hoe langer hoe meer uit z'n teekeningen, terwijl het oog zich begint te vermeien in de meer teere spelingen van licht en lucht en de schoonheid te vatten van iedere zonnestraal. Men moge dien ommekeer in conceptie voor een groot deel aan Rousseau's eigen geniaal talent toeschrijven, onweerlegbaar toonen sommige werken uit dezen tijd, dat de schilder in z'n nieuwe opvatting veel verschuldigd was aan de exposities der Engelsche landschappers, aan Bonington en Constable.

In Mont St.-Michel, dat de kunstenaar kort daarop bezocht, vond hij den landschapschilder Delaberge aan den arbeid en zóó verrukt was Rousseau over diens werk, waarin de fijnste schakeering met nauwkeurige stiptheid was weergebeeld, dat hij zich nooit meer geheel en al van

diens invloed zou loswerken, maar vooral op het einde zijns levens in haast dezelfde overdreven angstvallige nauwkeurigheid zou vervallen als Delaberge.

Tot de mooiste studies, die hij uit deze omstreken meebracht naar Parijs, behoorde een blik op den berg bij Ebbe en op een groep huizen, tegen de helling van den berg gebouwd; beide werken maakten het sieraad uit der verzameling Marmontel en wekten bij hun verkoop in 1898 de grootste bewondering voor den aan velen nog onbekenden Franschen meester,

Het weinige succes, dat zijn eerste schilderij in den Salon was ten deel gevallen, verre van den jongen kunstenaar te ontmoedigen, werd hem integendeel een aansporing om met des te grootere kracht op te treden tegen de publieke kunstopinie, met des te grooteren ijver zich toe te leggen op z'n stemmingskunst, met des te heftigere hartstocht te toonen wat een waarlijk groot, oorspronkelijk talent vermag tot stand te brengen, zonder conventie en klassieke overlevering.

Die zucht om zich los te werken van den « lammen middelweg » en aan de spits te staan der jongere beweging, veroorloofde hem geen oogenblik rust en achtervolgde den kunstenaar in al zijn werken. Opnieuw zou hij een poging naar waardeering wagen in den Salon en zond daarheen in het voorjaar van 1833 zijn schilderij « Côte de Grandville », het jaar te voren door hem gepenseeld. Het was een kleurenstuk doortinteld van extatische bewondering en liefdepassie voor de natuur, dat als een verlucht titelblad scheen van het boek, op welks bladzijden Rousseau's penseel lofliederen zou neerschrijven op de schoonheidswonderen der schepping.

Omstreeks dienzelfden tijd werkte hij veel te St. Cloud, Meudon en in het bosch van Compiègne en kwam in vriendschappelijke betrekking met den kunstkriticus Théophile Thoré, die evenals hij een hartstochtelijke liefde bezat voor kunst en een der eerste en ijverigste verdedigers werd dezer nieuwe landschapsrichting.

Tot dan toe had het decoratieve gedeelte nog een ruime plaats beslagen in Rousseau's schilderijen en waren de

boomen op het tweede plan, veelal groepsgewijze, half verzweemend in atmosferische omgeving, met enkele tinten zonder detailleering opgezet. Langzamerhand verplaatste hij z'n boomen meer naar het voorplan en maakte ze tot middelpunt van zijn tafereel. Men begint reeds te bemerken dat de karakteristieke schoonheid van oude, knoestige boomen, eens het hoofdmotief zou vormen zijner latere schilderingen en dat elke boom voor Rousseau een levende persoonlijkheid zou zijn, wier trekken hij als een portretschilder nauwkeurig poogde weer te geven.

Om met vrucht op die gedetailleerde boomstudie zich toe te leggen, trok hij zich een tijdlang terug in het bosch van Compiègne. Dáár trof hem de stille poëzie dier ver uitgestrekte bosschen; Rousseau's brieven, zijn zielestemming vertolkend, vloeïen over van lyrisch enthousiasme en toonen, hoe de schilder meer en meer behoefte gevoelde, in het als gewijde duister der diepe gewelven van het woud zich te verbergen en verre van het profaan gewoel der wereld als een kluizenaar in de eenzaamheid te gaan wonen met zijn kunst. Ook de plechtig zwijgende wouden van Fontainebleau schenen hem tot dat doel allergeschikst, en langer dan ooit te voren leefde hij daar omstreeks 1833 in volstrekte afzondering.

Zijn eigenlijke woonplaats lag nog niet te Barbizon zelf, maar in het nabijgelegen Chailly, waar moeder Lemoine voor twee franks per dag hem onderkomen, voedsel, vuur en licht verschafte. Wanneer de winter den kunstenaar niet meer toestond naar buiten te gaan, keerde hij naar Parijs terug, om geld te verdienen voor den volgenden zomer en woonde daar in de Rue Taitbout, op de zesde verdieping van een huis, dat aan de woning grensde, waar Thoré een zolderkamertje had gehuurd. Hoe beiden, wier eenig kapitaal bestond uit een passie voor kunst, daar met elkander leefden, teekent ons de geestige kriticus in een brief van 1844 :

« Te rappelles-tu », zoo schreef hij, « ce petit arbre du jardin Rothschild, que nous apercevions entre deux toits?... Au printemps nous nous intéressions à la pousse de ses feuilles et nous comptions celles qui tombaient à l'automne.

Et avec cet arbre, avec un coin de ciel brumeux, avec cette forêt de maisons entassées, tu créais des mirages qui te trompaient souvent dans la peinture sur la réalité des effets naturels. Tu te débattais ainsi par excès de puissance, te nourrissant de ta propre invention, que la vue de la nature ne venait pas renouveler. La nuit, tourmenté d'images sans cesse variées et flottantes, tu te relevais, fiévreux et désespéré. A la clarté d'une lampe hâtive, tu essayais de nouveaux effets sur la toile, déjà couverte bien des fois et le matin, je te retrouvais fatigué, triste comme la veille, mais toujours ardent et misérable »... « Te rappelles-tu encore nos rares promenades aux bois de Meudon ou sur les bords de la Seine, quand en fouillant dans tous les tiroirs, nous pouvions réunir à nous deux une pièce de cinquante sous ? Alors c'était une fête presque folle au départ. On mettait ses plus gros souliers, comme s'il s'agissait de partir pour un voyage à pied autour du monde, car nous avions toujours l'idée de ne plus revenir. Mais la misère tenait le bout du cordon de nos souliers et nous rattirait de force vers la mansarde, condamnés à ne voir dehors qu'un seul tour de soleil. Notre bourse ne durait guère. L'air de la Seine est bien vif et il faisait faim sous les bois. »

Onvermoeide ijver en groote spaarzaamheid hadden Rousseau in staat gesteld den volgenden zomer een reis te ondernemen naar de Jura. Vier maanden lang woonde hij daar in het kleine hotel bovenop den 1323 meter hoogen Col de la Faucille, waar ook toevallig zijn vroegere vriend Lorentz z'n intrek genomen had. Daar schijnt de schilder den gelukkigsten tijd zijns levens te hebben doorgebracht en het was onder den indruk van die levensweelde, dat de kunstenaar op 17 Augustus 1834 aan zijn moeder schreef « toujours la même et heureuse vie, toujours aussi ardent pour voir que vigoureux pour vivre. »

Het was of de levenskracht dier bergomgeving het talent van den schilder bevruchtte en onuitputtelijk kunstwerken deed voortbrengen. Behalve een menigte kleinere stukken had Rousseau er de voorstudies gemaakt van twee groote schilderingen. Een ervan stelde een gezicht voor op den Mont-Blanc ; het verrukkelijk fantasma, dat Rousseau

uit diens kleurenpracht had opgevangen, scheen hem onmogelijk in verven uit te beelden. Zijn heele leven lang waagde hij telkens een nieuwe poging, om de werkelijkheid ervan dichter nabij te komen; doch nooit was hij tevreden, nooit voldaan, steeds meer perfectie wilde hij bereiken, steeds meer schoonheid laten stralen. Telkens werd het tafereel weer weggehangen en wachtte hij op gunstiger oogenblikken, die hem nader zouden brengen bij de grenzen der volmaaktheid.

C. v. MALTEN.

(*Wordt vervolgd*).

GEDACHTEN

Ik voel ze broeien in het heete hoofd,
worden, verzwinden, duizende gedachten,
ontvangen uit het licht van zomerdag,
en stervend in de kou der winternachten.

Ze woelen, woest elkaar verdringend, voort,
worstlen omhoog, en worden neergetrokken
in de verganklijkheid door reuzen, die
meedoogenloos de dwergen overschokken.

Al die, gesust door valsch begoochlingslied,
sinds jaren in het graf der loomheid sliepen,
zijn opgestriemd, en komen aangestormd,
daar de andere in den kamp om hulpe riepen.

Ze hebben rond den mond den lach die tart,
in de oogen 't vuur van ongeziene zonnen,
in harten lust van leven, dat er springt
als water uit verborgen bergenbronnen.

Het schijnt een wijl of 't al wijkt voor haar macht,
of zij de wereld winnen, en de nachten
verdrongen zijn door blijvend middaglicht,
dat zij den geest uit blijheidslanden brachten.

Maar nieuwe stuwen ze, overromplend, weg.
Haar zwarte wieken, die ze ontzaglijk spreien,
dooven den gloed, wijl door het rampenruim
de kreten van de neergevelden schreien.

(1) Gedichten uit den eerlang te verschijnen bundel « Bloeitijd ».

OCH, DIE KINDERS!

Blond- en bruingelokte kinders spelen in de zon.
Hunne kanten kleedjes fladdren bij het rondedansen.
Mollig zwelt een poezelarmke uit ieder mouwke, en op
losgewoelde haren benglen kleurge krokuskransen.
Hoor hun heldre lachjes luide liedren door de lucht!
Al de stemkens klinken klaar, als ranklende kristallen,
net of er uit ieder mondje in eene zilvren schaal
vele fijne perels tinkelringelringend vallen.

Hoe ze gichlen! Hoe ze hupplen! Hoe de rokjes waaien!
Zoete zomerzonne ziet het leutig lonkend aan,
kust hun krieken-lipjes als ze hijgend blijven staan,
of ze zwirrelt, jong nog, meê wanneer ze verder draaien.
Och, die kinders! Och, die kinders! Zie hun oogjes laaien,
als ze komen aangedraafd, met bloemengarf belaân.
Zie ze elkaar omhelzen en op perzik-wangen aaien,
of dan schater-taterend weer stoeien door de laan.

Blond- en bruingelokte kinders spelen in de zon.
De oude boomen luistren naar 't uitspatten van die vreugde;
en ze ruischen teeder, of den tijd hun nog geheugde
dat ook hen geen levensleed bezeerend deren kon.
Hoor ze fluistren... Zie ze nijgen... Knoestige armen, stram,
reiken naar de kleinen, die zoo vinke-vroolijk zingen.
En nu ze allen rond de diep-doorkorven linde kringen,
vaart een vluchtig weeldetrillen door den stoeren stam.

AFTOCHT

De dag breekt op. Zijn aftocht wordt een vlucht.
Terwijl hij wijkt, badend in eigen bloed,
schingt nog zijn gloor op ons, en hijgt zijn zucht
naar beiden : Een neerslachtig-zwakke groet,
daár hij van ons, die minnen, scheiden moet.

Doch de avond, die veroovrend voorwaarts dringt,
is rijker aan bezadigd heil. Het luwt,
daar loom de wind-arend ter verte zwingt,
wijl 't schemeren den grofsten vorm ontruwt,
en blarengeur met bloemenwierook huwt.

Wel kwijnde 't lied, gezongen door den dag.
Maar fraazlen waart door 't groen, dat heimlijk roert.
Soms is 't als schokt een onderdrukt gelach ;
doch alles luistert, wen de tortel koert
die met haar klacht der leute lippen snoert.

En wij, de troetelkinders van het licht,
wij, die het grafwaarts volgden met ons spijt,
wij hebben 't hoofd, dat boog, weer opgericht.
Want onderwerping, dalend na den strijd,
heeft ons voor onvermengd geluk gewijd.

CONSTANT EECKELS.

DE SAGE VAN DE NIBELUNGEN

(Vervolg)

NEGENDE HOOFDSTUK. — RICHARD WAGNER'S « RING DES NIBELUNGEN ».

« Het geheim van een Richard Wagner doorgronden », heeft diens beste biograaf Houston Stewart Chamberlain gezegd, « beteekent zijn eigen leven verrijken. » Van iederen kunstenaar is dat in zekeren zin, maar van weinige is het zoo waar als van Wagner. Natuurlijk, van doorgronden kan in dit bestek geen sprake zijn, ook niet wanneer de stof tot den *Ring des Nibelungen* wordt beperkt. Een toondrama, dat vier avonden omvat, alleen naar zijn inhoud te schetsen, zou een dik boek vereischen. Het in al zijn rijkdom te doorgronden moet overgelaten aan den lezer-zelf. Wie het vermag, zal er niet alleen zijn leven door hebben verrijkt, maar voor hem zal ook de geweldige Nibelungenstof — mocht haar indruk tot heden niet zeer diep zijn geweest — geworden zijn een *κταμῆ εις ἀεί*, een bezit voor eeuwig.

Kunstwerken tegen elkander afwegen heeft weinig zin. Op zijn hoogst zijn ze onder een bepaald opzicht te vergelijken. En dan mag van Wagner's scheppingen gelden wat de componist Ferrucio Busoni met fijne onderscheiding oordeelde : « Indien eenheid van bouw en van stijl op den voorgrond wordt gesteld zou ik zeggen : *Tristan und Isolde ;* geven rijkdom van motieven en vormen, grootschheid en grootheid van onderwerp den doorslag : *De Ring des Nibelungen ;* komen de zuiver-muzikale compositie en de fijne consequentie in aanmerking, dan zou ik luid uitroepen : *Die Meistersinger ;* is eindelijk de verhevenheid van geest en gevoel als maatstaf te nemen, dan zou ik *Parsifal* de eereplaats geven. »

Wat rijkdom van motieven en vormen, wat grootsch-

heid van onderwerp betreft, zijn er niet veel kunstwerken ter wereld te vergelijken met den *Ring des Nibelungen*.

Zelfs beoordeelaars, die op 't werk als dichtstuk veel hebben af te geven, gelijk R. Weitbrecht, noemen toch de conceptie ideaal. Waar zij de uitwerking als beneden die conceptie gebleven vonnissen, daar gaan ze van averechtsche premissen uit. *Der Ring des Nibelungen* mag niet worden beoordeeld als « gedicht » op zichzelf, omdat het niet als zoodanig is bedoeld, doodeenvoudig. Het tekstboek moge bij lezing door geschroefde woord- en zinvormen menigmaal stuitend zijn — het is niet als leesboek aan de wereld gegeven. De *Ring* moet als alle kunstwerken zóo genomen worden, gelijk hij geschapen is : als éen ondeelbaar geheel. Niet de tekst alleen en niet de muziek alleen en niet het spel alleen, maar woord en toon en gebaar en decor, alles samenwerkend tot een eenheid van indruk, die het genie heeft gewild — en ook bereikt. Dan neemt de klankenzee de figuren, die in het libretto soms op stelten loopen, mee, en wiegelt ze op haar aldoor stroomende, aldoor wisselende, aldoor indrukwekkende golvingen voort en de stelten zijn verzwolgen in de diepte. Dat alles is al dikwijls gezegd en beter gezegd, maar 't wordt altijd weer vergeten door critici, die Wagner uitsluitend als dichter beschouwen en hem dan stellen b.v. tegenover Hebbel.

Wie weet te luisteren en te zien en te voelen tegelijk, voor dien heffen waarlijk de toongolvingen de handeling van den *Ring* tot een zoo majesteitelijke hoogte op, dat hij Hebbel's *Nibelungen* gaarne cadeau geeft. Hebbel heeft eenvoudig het middeleeuwsche *Nibelungenlied* in een moderner pakje gestoken, heeft met meerder of minder geluk — wij hebben het in het vorige hoofdstuk gezien — éen van de oude bronnen gedramatiseerd ; daarmee vergeleken rijst Wagner torenhoog op als oorspronkelijk geniale schepper, die, zeker, ook tot de oude bronnen is teruggegaan, ook veel daaraan heeft ontleend, maar altijd met zelfstandigheid — en die vooral hierdoor een nieuw kunstwerk schiep, dat hij uit zijn eigen kunstenaarsziel nieuwe elementen met de aanwezige verbond. En dit ben ik met den geleerden en artistieken Rostockschen hoogleeraar Golther eens : wat Wagner niet gevonden, maar zelf geschapen

heeft, dat is in zijn Nibelungenring toch het meeste en het beste.

Ik heb bij de bespreking van Hebbel's trilogie de schoonheid daarvan erkend en wil ze hier niet ter wille van Wagner verkleinen. Maar 't moet toch gezegd : afgezien van enkele gelukkige bijzonderheden heeft Hebbel van de gevonden schoonheid geteerd. Het roerende, aangrijpende, schokkende was in 't *Nibelungenlied* aanwezig en hij heeft 't overgenomen. Hij heeft de Nibelungenstof niet beheerscht. Dat heeft Wagner wel gedaan. Beheerscht in haar vollen omvang, van de oudste tot de nieuwste dichtwerken. Alle fundamenten heeft hij blootgelegd, de Skandinavische zoowel als de Duitsche en de grondplannen van de oude bouwmeesters bestudeerd, en daarop heeft hij opgetrokken een nieuwen wonderbouw, die alleen kan zijn van hem, van zijn persoonlijk genie.

Gij herinnert u, dat in de Edda slechts verstrooide brokken lagen van de Nibelungensage en dat de oorspronkelijke gestalte niet dan met de grootste moeite en nog maar bij gissing en bij benadering kan worden gereconstrueerd. Hoe die oervorm geweest is, kan enkel de wetenschap met medewerking van veler krachten misschien ooit ontdekken. Wagner heeft den oervorm gegeven bij intuïtie ; de historische vorm kan dat niet zijn, maar toch maakt het den indruk, alsof de ruïnen, die in de Edda als raadselen staan, overblijfsels zijn van het koningsbouw-complex, dat bij Wagner zijn ongeschonden majesteit ten toon spreidt. Zoo zegt Heinrich von Stein (*Bayreuther Blätter*, 1889) :

« In der Edda habe ich den Spuren der Fabelfügung nachgeforscht mit immer wachsendem Bewundern und Erstaunen. Es ist schliesslich einfach und geradzu, als ob der Ring eine den Eddadichtern nicht mehr zugänglich gewesene Urschrift sei, deren teilweises Verständnis man demnach in ihren Liedern nur hie und da verspürte : so sehr scheint im Drama als zu seiner Ureinheit zurückgeführt und neu geschaffen und belebt. »

Zoo is het inderdaad. Dat komt doordat Wagner motieven, die in de oude liederen verspreid te vinden zijn en met elkander niets te maken hebben, in onderling verband heeft gebracht, het eene door het andere heeft gemo-

tiveerd : de Noordsche mythen met de West-Germaansche verhalen, godenmythe met heldensage tot één bewonderenswaardige organische eenheid heeft versmolten, een eenheid die geheel en al zijn schepping is.

In 1848 (te Dresden) ontwierp hij een drama *Siegfried's dood* (1) — nagenoeg overeenkomend met de tegenwoordige *Götterdämmerung*. De Siegfriedsgestalte had hem het machtigst aangetrokken. Spoedig echter bleek de noodzakelijkheid, dien dood door een ander drama *Jung Siegfried* voor te bereiden, voort ook de lotgevallen van Siegfried's ouders (de Wälsungen, Völsungen) afzonderlijk te behandelen, en eindelijk in een voorspel de precedenten te schilderen, waaruit het treurspel van goden en menschen voortspruit.

In Zurich ontstond dan de volledige *Ring*, waarin het lot van Siegfried werd saamgeweven met het wereldlot, zooals dat in de Edda vaag aangeduid stond. In 1862 — hetzelfde jaar, waarin ook Hebbel's werk verscheen — zag het licht « Der Ring des Nibelungen, ein Bühnenweihfestspiel für drei Tage und einen Vorabend », d. w. z. de tekst, die eerst in de volgende jaren op muziek gezet werd. In het opzettelijk daartoe gebouwde Festspielhaus te Bayreuth werd in 1876 het werk voor 't eerst gespeeld.

Gelijk Simrock reeds in zijn vertaling van de Edda (1851) had gedaan, koos ook Wagner voor zijn personen niet de Skandinavische namen : Odinn, Frigg, Preyr, Thor, Loki, Andwari, Regin, Sigurd, Högni, Gunnar, maar de Duitsche : Wotan, Fricka, Froh, Donner, Loge, Alberich, Mime, Siegfried, Hagen, Gunther. Brunhild werd Brünnhilde en voor Kriemhild trad in de plaats Gutrune. Wijl echter een groot deel van de Bourgondiërs-sage en de catastrophe aan 't hof van de Hunnen geheel wegbleef — evenals wij dit vroeger zagen en het nog bij Ibsen zullen zien — trad Gutrune tamelijk wel op den achtergrond.

Wagner heeft dus uitgevoerd wat de æstheticus Vischer had gewenscht : het Nibelungendrama door de muziek tot een nieuw leven opgewekt. « Es muss mich alles trügen », had Vischer geschreven, « oder es ist noch eine neue Ton-

(1) *Ges. Schriften*, Bd. 2.

welt zurück, welche sich erst öffnen soll. Hij had voor de Nibelungensage gevorderd « eine Form, warin das Rohe und Schroffe sich mildert, die einfache Gefühlswelt dieser wortlos rauen Helden und Heldinnen sich bereichern und erweitern lässt, ohne doch in jene Sphäre heller Bewusstheit hinübergezogen zu werden, worin das eigentlich grossartige Dunkel dieser Naturen zerstört würde ». En hij had zijn opstel geëindigd : « Hätten wir nur erst die Hauptsache, den Komponisten. »

Of Vischer en Wagner, die een tijdlang tegelijk te Zurich woonden, van elkaar hebben geweten? In hun kunstopvattingen zijn ze anders het tegendeel van geestverwanten. En Wagner wilde van een « opera » evenmin iets weten als van het « zuivere drama ». Maar Vischer heeft toch ook al in dien « Vorschlag zu einer Oper » de uitdrukking « musikalisches Drama » gebruikt. Ook hem schijnt dus toch wel, zij 't ook in vage omtrekken, voor den geest te hebben gezweefd wat Wagner geven zou : het muziekdrama.

Dat zulk een muziekdrama, zulk een « absoluut kunstwerk » of « Gesamtkunstwerk » niet volgens de maatstaven der gewone dramaturgie mag en kan beoordeeld worden, is duidelijk. Niets is gemakkelijker dan het tekstboek van *Das Rheingold* te parodieeren. Maar wie, die bij lezing van dien tekst mogelijkerwijs zulke booze gedachten krijgt, wordt niet bij de opvoering boven alles uitgeheven, wanneer bij 't stroomen van den Rijn en het zwemmen van de Rijndochters het lied klinkt :

« Weia! waga!
Woge, du Welle,
walle zur Wiege!
wagalaweia!
Wallala weiala weia! » — !

Vreemde nieuwe woordvormen mogen een welkome buit zijn voor parodisten als Mauthner, Wagner's taal is door mannen als Hans von Wolzogen en Ernst Meinck, H. St. Chamberlain en Fr. Nietzsche om strijd geprezen. Nietzsche, zelf een der grootmeesters van Duitschland's taal, heeft geschreven :

« Door Wagner's poëzie gaat een genot in de Duitsche taal, een hartelijkheid en vrijmoedigheid in den omgang met haar, gelijk dat, behalve bij Goethe, bij geen enkel Duitscher na te voelen is. Lichamelijkheid van uitdrukking, vermetele gedrongenheid, kracht en rythmische veelsoortigheid, een merkwaardige rijkdom aan krachtige en zwaarwichtige woorden, vereenvoudiging der zinconstructie, een bijna eenige vindingskracht in de taal van het golvende gevoel en van de « Ahnung », een somtijds heel rein opborrelende populariteit en spreekwoordelijkheid — zulke eigenschappen zou men kunnen opsommen en toch ware dan altijd nog de machtigste en bewonderenswaardigste vergeten. Wie achter elkander twee zulke dichtwerken als *Tristan* en *Die Meistersinger* leest, zal, wat de taal betreft, een gelijke verbazing en twijfel voelen als ten opzichte van de muziek : hoe het namelijk mogelijk was, over twee werelden, zoo verschillend van vorm, kleur, bouw als van ziel, scheppend te gebieden. Dit is het machtigste in Wagner's talent, iets wat alleen den grooten meester gelukken zal : voor elk werk een nieuwe taal te stempelen en aan de nieuwe innerlijkheid ook een nieuw lichaam, een nieuwen klank te geven. Waar zich zulk een allerzeldzaamste macht openbaart, daar zal de afkeuring, die zich tegen overmoedige en singuliere bijzaken of tegen de vaker voorkomende duisterheden in de uitdrukking en de omsluieringen van de gedachte richt, altijd slechts kleinzielig en onvruchtbaar blijven. »

Gelijk de titel van de tetralogie aangeeft, is met het bezit van den ring van den Nibelung het noodlot van goden en helden, van reuzen en dwergen verbonden. Een van de hoofdideeën is de vloek van 't Nibelungengoud. Reeds in de Edda kleefde immers die vloek niet zoozeer aan den heelen schat, als wel aan den ring van den dwerg Andwari. Zoo ook bij Wagner, waar Andwari Alberich geworden is. « Der Ring des Nibelungen » is dus niets anders dan de ons bekende Andwaranant. Hij brengt vloek en verderf over al zijn bezitters, ook — dit in tegenstelling met de oude sage — over de goden.

Volgens Wagner is het machtgevende goud alleen op zijn plaats bij de van liefde verstoken natuurmachten. In

de zedelijke wereld, waar de liefde heerscht, moet het verderf zaaien. Door dat beginsel is de tetralogie uitgegroeid tot het groote werelddrama van den strijd tusschen de zedelijke machten onderling en met de natuurmachten, die in goden en dwergen (1) zijn verzinnebeeld.

Het milieu is niet heidensch gelijk bij Geibel, niet middeleeuwsch-christelijk gelijk bij Wilbrandt, ook niet tenzij terloops de strijd tusschen twee wereldbeschouwingen gelijk bij Hebbel. Wagner's « tijd » is de tijdelooze tijd, waarin godenmythe en heldensage spelen. In Wagner's geschrift *Oper und Drama* staat te lezen, dat in die voorhistorische tijdelooze wereld het voor alle tijden ware, het ook voor hedendaagsche menschen onuitputtelijke te vinden is, waarin Wagner de aangewezen stof voor het drama zag.

En wanneer dan die hedendaagsche menschen boven hun tijd en boven hun meeningen en belangen worden uitgerukt door de toovermacht van de muziek, die volgens Beethoven « hoogere openbaring is dan alle wijsheid en philosophie », dan is daarmee aangeduid, hoe het komt, dat de « Ring » van Richard Wagner boven alle andere Nibelungendrama's staat, *facile princeps*.

I. « Das Rheingold ». Wij kennen de oude sage, dat de « Nibelungenhort » ten slotte door Hagen in den Rijn wordt geworpen. Dat hij daaruit ook afkomstig is en door Alberich den Nibelung werd geroofd, staat in geen van de oude gedichten. Waar Andwari zijn ring vandaan haalt, wordt niet vermeld. Wel hebben de Skalden aan het goud namen als « vlam van den vloed », « golvenglans » gegeven. Lachmann's combinatievermogen heeft het eerst uitgesproken, dat het goud, eenmaal aan de donkere geesten toebehoorend, door hen uit de diepte van het water was opgehaald en eindelijk tot die donkere geesten in den Rijn terugkeerde. En zie, uit die korte vingerwijzing schept Wagner de heele « Rheingold »-sage! Woglinde, Well-

(1) Heden twijfelen wij er aan, of de naam « Nibelungen » wel met « nevel » samenhangt; in Wagner's tijd stond die samenhang vast. Zijn opvatting is dezelfde als die van den geleerde Lachmann, dat Niflheim het nevelheim, de koude, mistige woonplaats is van een onderaardsch geslacht.

gunde, Flosshilde — de figuren zoowel als de kenschetsende namen zijn zijn vinding. Zijn vinding vooral ook de gedachte, dat wie uit het Rijngoud een ring zou weten te smeden, daardoor de wereldheerschappij en matelooze macht zou erlangen, maar dat dit alleen gegeven was aan hem, die afstand deed van de liefde.

« Der Welt Erbe
gewänne zu eigen,
wer aus dem Rheingold
schüfe den Ring,
der masslose Macht ihm verlieh'.
. . . .
Nur wer der Minne
Macht versagt,
Nur wer der Liebe
Lust verjacht,
nur der erzielt sich den Zauber,
zum Reif zu zwingen das Gold. »

De « Liebesentsagung », schrijft de dichter, wordt « das gestaltende Motiv bis zu Siegfrieds Tod mit einer Fülle von Folgen ». Met den krampachtig-wanhopigen uitroep : « So verfluch' ich die Liebe ! » sleurt Alberich het Rijngoud mee in zijn krocht en in den Rijn is diepe duisternis.

In het volgende versmelt Wagner twee sagen, die in de Edda geheel op zichzelf staan. In *Reginsmál* leerden wij de sage van het goud kennen, dat door de goden aan Andwari wordt ontroofd om daarmee de huid van den otter te bedekken, dien Loki gedood had. Over den ring, dien de dwerg zijns ondanks ook moet afstaan, spreekt hij den schriklijken vloek uit : de ring zal aan alle bezitters verderf brengen. Het gevolg daarvan is, dat Fafnir en Regin twist krijgen, de eerste zich in een draak verandert en op de Gnitaheide den schat bewaakt. Regin stookt later Sigurd op om Fafnir te dooden.

Die sage verbindt Wagner met die van den burchtbouw, die in de *Volúspá* wordt verhaald. Aangrijpend tragisch is in de Edda de idee, dat met niet te ontgane zekerheid het wereldeinde nadert, Om dat einde zoo niet te verhoeden, dan althans te vertragen, laat Wotan een

godenburcht bouwen door de reuzen, die daarvoor als loon de godin Freia verlangen, daarbij zon en maan. Loki, die tot die belofte eenmaal den raad heeft gegeven, moet nu de goden redden : het godenverblijf zonder zon en maan zou ondragelijk zijn.

Bij Wagner is het gebrek aan berusting in den oppergod op te vatten als fout, als schuld, waarin hij zich steeds meer verstrikt. Ten slotte zal hij geen anderen uitweg meer zien dan dezen : zelf zijn einde te willen (*Walküre* 2de bedrijf). Voorloopig echter is op den burchtbouw nog al zijn hoop gesteld. En om zijn wereldmacht door dien burcht te bevestigen, onbreekbaar, heeft hij opgeofferd Freia, liefde en jeugd.

En zie nu in *Rheingold* het rijke tooneel met Wotan en Fricka, Donner en Froh; daarbij de reuzen : de logge goedige Fasolt en de berekende, kwaadaardige Fafner. eischend hun loon; de vluchtelinge Freia, godin van de liefde niet alleen, maar hier tevens één met Idoena, voor de goden beteekenend de eeuwige jeugd :

« Goldene Aepfel
wachsen in ihrem Garten,
sie allein
weiss die Aepfel zu pflegen;
der Frucht Genuss
frommt ihren Sippen
zu ewig nie
alternder Juchend;
siech und bleich
doch sinkt ihre Blüte,
alt und schwach
schwinden sie hin,
müssen Freia sie missen. »

En tusschen allen door flakkert de bedrieglijke, karakterlooze vuurgod Loge, hier en daar herinnerend aan Mephisto.

Twee hoogtepunten heeft dit prachttooneel : de « Liebeszauber », als Loge zingt van

« Weibes Wonne und Wert »,

die door niets ter wereld kan worden vervangen; en de

« Goldeszauber », die ten slotte tot die vervanging toch bij machte blijkt, de betoovering, die allen bedwingt, de reuzen als de dwergen, Wotan zoowel als Fafner. Het goud moet Wotan aan Alberich ontnemen, daarmee Freia van de voeten tot het hoofd bedekken (vergelijk het ottervel in *Reginsmál*), dan geven de reuzen haar vrij. Met behulp van Loge's list verovert Wotan op den Nibelung het Rijngoud en den ring, door dezen intusschen gesmeed; de onmetelijke schat wordt voor Fafner en Fasolt opgetast om Freia te bedekken; den ring houdt de Alvader aan den vinger. Tusschen de goudklompen door blijft echter éen oog van Freia nog zichtbaar en in die opening past slechts Wotan's ring!

Al die trekken waren wel in de oude sagen aanwezig of tenminste aangeduid, maar als interessante verhaaltjes, zonder samenhang van motieven. Die samenhang is door Wagner geschapen. De in de Edda meer toevallige botsing van reuzen en goden wordt hier door Fafner beoogd : het gemis van Freia bedreigt de goden in hun heele bestaan. Anderzijds is aan het bezit van den Nibelungenring zooveel « masslose Macht » beloofd, dat Wotan nog liever Freia prijsgeeft.

Op dat oogenblik rijst uit de aarde een nieuwe gestalte op, Erda, die Wotan waarschuwt tegen 't verderf, dat onontkoombaar met het bezit van den ring verbonden is. Die Erda is de moeder van de drie Nornen, die in de *Götterdämmerung* zullen optreden. Zij is een vereeniging van de zienster in de *Volúspá*, die het einde der goden *(ragna rök)* profeteert, en de aardgodin. Zij is « der ew'gen Welt Ur-Wala » of gelijk ze in *Siegfried* heet, de oer-wetende. Zij is de verpersoonlijking van het noodlot, dat boven de goden staat. Wat zij ziet in haar slaap, dat spinnen de Nornen, die onder de wereldesch zitten, 's nachts in het noodlotsoord. Nu echter dreigt de goden zoo groot gevaar, dat Erda zelf zich genoopt voelt te verschijnen. Niet alleen het verderfbrengende van den ring deelt zij mee, maar wat erger is, het einde der dingen. Bij de woorden

« Alles was ist, endet! »

wordt zeer zinrijk het wordingsmotief uit de Inleiding om-

gekeerd tot een ondergangsmotief. Door dat dreigen benard werpt Wotan den ring op den grond :

« Ihr Riesen, nehmt euren Ring! »

Uit heerschzucht heeft hij de liefde opgeofferd, om de liefde weêr te winnen doet hij afstand van het vervloekte goud.

Zoo zijn reeds in deze begintooneelen de conflicten uit de diepte opgeroepen, die de Nibelungentetralogie zullen beheerschen. Door vloek had Alberich den ring verworven, een vervloeking zond hij hem na bij het verlies :

« Gab sein Gold mir Macht ohne Mass,
nun zeug' sein Zauber Tod dem, der ihn trägt!
. . . .
Wer ihn besitzt, den zehre die Sorge,
und wer ihn nicht hat, den nage der Neid! »

De wanstaltige en ook in zijn karakter terugstootende Nibelung rijst bij die woorden tot waarachtige tragische grootheid. De vernietigingssynkopen in het orkest voltooien zijn karakteristiek; het vreeselijke vloekmotief wordt geboren, dat door de heele tetralogie heen onheil verkondigen en vergezellen zal.

Nauwelijks is de ring uit de diepte in de wereld gekomen, of de werking van den vloek vangt aan. De beide reuzen krijgen twist over het bezit; Fafner verslaat Fasolt en gaat als draak voor de « Neidhöhle liggen, als hoeder van den schat.

Met de donderwolken, die gedurende Freia's afwezigheid zich hebben opgestapeld, heeft ook de sombere druk der gebeurtenissen ons gemoed bevangen. De donderhamer, die nu de rotsen beukt en de wolken uiteen drijft, klaart ook in ons binnenste den hemel. Ook daar drijft alle somberheid af bij het glorieuze beeld, als Donner en Froh den regenboog slaan als brug over den Rijn.

In Wotan echter, die eveneens met opgetogenheid den Walhallabouw gadeslaat, flikkert een nieuwe gedachte op. Onder begeleiding van het zwaardmotief begroet bij den burcht : heldendom zal de macht van het goud verwinnen (Golther). Er is voorzegd, dat een menschelijke held Fafner

den schat kan afnemen, een held, zedelijk vrij, zonder Wotan's hulp. Wotan, door verdragen tegenover Fafner gebonden, vermag zelfs niets tegen hem, maar stelt zijn hoop op zijn zoon Siegmund den Wälsung.

Bij 't prachtige, kleurrijke en melodieuze einde van *Rheingold*, onder 't klagen van de Rijndochters om het verlorene:

> « Rheingold! Rheingold!
> reines Gold...
> Um dich, du klares,
> wir nun klagen »,

opent zich het verre perspectief van het Wälsungendrama.

Als geheel is *Rheingold* een hoog-geniale conceptie. De voorloopsters van de Rijndochters zijn in het *Nibelungenlied* de Donaunimfen, die Hagen op den tocht naar het Hunnenland waarschuwen. Maar wat een schoonheid heeft Wagner uit dat simpele motiefje niet opgedolven! Als de nimfen in het derde bedrijf van de *Götterdämmerung* (niet aan Hagen, maar) aan Siegfried verschijnen en hem verwittigen, wat vloek er kleeft aan zijn ring — welk een onvermoeden achtergrond krijgt dan dat tooneel, zegt Golther terecht, doordat Wagner die nimfen dezelfde Rijndochters laat zijn, wier goud eenmaal door Alberich gestolen is, wier geklaag bij 't einde van *Rheingold* uit de golven opschalt naar den regenboog, en wier zang Siegfried's Rijntocht bij 't begin van de *Götterdämmerung* begeleidt!

De tooneelkunst van dezen vooravond is, wat de vinding betreft, ideaal. Feitelijk echter werkt het onvolkomene der toestellen in de meeste schouwburgen belemmerend op de verbeelding. En waar die haar vleugels niet vrijelijk kon uitslaan, loopt dikwijls de heele illusie gevaar en het ideale dreigt te zinken tot effectbejag, meer curieus dan indrukwekkend. Ook de karakteristiek van personen en handeling wordt er bij de vertooning veelal te dik opgelegd.

Ideaal is bovenal de muziek. Hoewel de « Leitmotieve », waarop de tetralogie gebouwd is, in dit Voorspel — dat slechts expositie van het groote drama is — uiteraard nog maar in hun oervorm voorkomen, is van iets kunstmatig

ineengezet, van de wijze economie des componisten niets te merken. Uit inspiratie geboren stroomt de muziek in ongestelpte vloeiing van 't begin tot 't einde. Onder dit opzicht is de muzikale Inleiding magistraal. Eén spel van eerst rustige wateren, aanzwellend tot schalksch golfgespeel en statig gebruis. In geheimzinnige diepte begint de es van de konterbassen (in Bayreuth : van het orgel), weldra versterkt door de quint (b) der fagotten en opgenomen door het harmonische klimmen der horens, 38 maten voordat de eerste melodie (het wordingsmotief) ontstaat. En dan, wassend in klankvolheid, blijkt toch de es-dur-drieklank alle 136 maten onveranderd doorbruisen, gelijk de diepte van een stroom bij alle vreugdegeklater der opperste baren zijn majesteitelijke rust bewaart. Eindelijk is de klankenvloed gezwollen tot een alzijdig gloriegebruis, als het gordijn opzij geschoven wordt en de Rijn voor onze blikken voorbijstroomt.

Ook gedurende de vertooning duurt het aantrillen der muziekgolven voort. En de motieven, in hun soberheid de belofte van volle ontplooiing in de volgende drama's, zijn toch ook hier reeds de juiste weergaaf van het dramatische voelen. Ja, als een rivier wederom, die vóor het tooneel heenstuwt, spiegelt die muziek alles trouw af, wat er omgaat daarboven, zichtbaar en onzichtbaar. Zóo teekenend is haar chromatiek-zelf, dat zij van een onderstreping door de spelers niet weten wil; dat het tegen het karakter van het heele samenspel indruischt, wanneer, gelijk vaak geschiedt, b.v. bij het reuzen- of Logemotief, de vertolkers zich niet van overdrijving kunnen onthouden.

II. « Die Walküre ». Wat de *Völsungasaga* verhaalt van Sigurd's voorgeslacht (Odinn, Völs, Sigmund en Signy, Siggeir, het zwaard in den boomstam, de echte Völsung, Sinfjötli, de dood van Siggeir en Signy in 't brandende huis — zie boven, derde hoofdstuk), dat heeft Wagner hier vernieuwd en verdiept. Siggeir wordt Hunding, Signy Sieglinde, Sinfjötli Siegfried. Maar de berekenend misdadige, ontstellend bloedschendende Signy van de oude, wilde, heidensche sage, hoe zeer is ook zij hier veranderd! Wotan is niet meer de stamvader, maar onmiddellijk (als Wälse) de vader der tweelingen. Zijn voorbestemming voert broer en

zuster samen; onbewust volbrengen deze beiden zijn wil. De daad blijft dezelfde, maar spruit in de *Völsungasaga* voort uit Signy's overleg en bewuste schuld, in het drama uit het voor menschen niet te doorgronden noodlot, der goden wil. Daardoor is vooral het karakter van Signy-Sieglinde niet meer zoo ongehoord-stuitend als vroeger.

De twee wereldbeschouwingen, de ontmenscht-heidensche met haar bandelooze zinnelijkheid, en de kuisch-christelijke met haar heiligheid van het huwelijk botsen op elkaar in het gesprek tusschen Wotan en Fricka. Zij is de hoedster van de echtverbintenis, hem is 't om de voortbrenging van een echten Wälsung te doen.

« Not tut ein Held,
der, ledig göttlichen Schutzes,
sich löse von Göttergesetz! »

Alleen door dien held, zedelijk geheel vrij, kan de Nibelungenvloek gebroken worden.

Doch helaas! Fricka beduidt Wotan, dat die Siegmund niet in waarheid vrij is, maar van hem afhankelijk:

« Für ihn stiessest du
das Schwert in den Stamm. »

Dan zinkt Wotan terug in 't gevoel van zijn onmacht en vertwijfelt aan de wereldorde, die hij vertegenwoordigt:

« Zum Ekel find' ich
ewig nur mich
in allem, was ich erwirke!
Das andre, das ich ersehne,
das andre erseh' ich nie;
denn selbst muss der Freie sich schaffen —
Knechte erknet' ich mir nur! »

't Is de tragiek van Wotan's lot, te moeten verzaken wat hij liefheeft, verraden wat op hem vertrouwt.

« Auf geb' ich mein Werk,
Nur Eines will ich noch:
das Ende — —
das Ende! — »

De Skandinavische sage verhaalt dan verder, dat Sigmund op zijn ouden dag met Hjördis huwt, daardoor in

oorlog met de Hundingszonen gewikkeld wordt en zijn zwaard aan splinters slaat op de esschenspeer van een eenoogigen grijsaard (Odinn). De zoon, dien Hjördis van Sigmund onder 't hart draagt, zal de stukken weer aaneen kunnen smeden. Bij Wagner zal dat de zoon van Sieglinde; dus ook Sinfjötli en Sigurd zijn één persoon geworden.

Met die Wälsungensage is echter in de *Walküre* nog een andere innig versmolten, die in de Edda geheel los daarvan staat : de sage van de gepantserde maagd op den berg. Toen Brunhilde uit haar tooverslaap ontwaakte, vertelde zij Sigurd van den tweestrijd tusschen de koningszonen Hjalmgunnar en Agnar, van welke zij éenen tegen Wotan's wil de zege had bezorgd. Tot straf daarvoor had de Alvader haar in schilden geklonken en een vlammenwal laten oplaaien om haar legerstee, dien slechts een man-zonder-vrees zou kunnen doorbreken. Op die enkele aanduidingen in *Helreid* en *Sigrdrifumál* berust nu de prachtige verwikkeling in het tweede en derde bedrijf van *Die Walküre*. Brünnhilde, de Walkyre, treedt tusschen Siegmund en Hunding, gelijk vroeger tusschen de beide koningszonen, wier namen heden bijna niemand meer kent. Wagner's Siegmund is dus zoowel Siegmund als Agnar, Wagner's Hunding zoowel Siggeir als Hjalmgunnar van de sage.

Wotan heeft in zijn weerbarstigheid den dood van Siegmund besloten. In den strijd met Hunding moet de Wälsung vallen, om onder de schare van de « Einherjer » te worden opgenomen, die menschelijke heroën, die door de Walkyren in Walhalla worden verzameld. En Siegmund te vellen wordt opgedragen aan één van die Walkyren, Wotan's lievelingsdochter Brünnhilde. Zij hoort zijn bevel, maar doorschouwt zijn wensch.

Nooit, zegt H. v. d. Pfordten, is de wijding van de oud-Germaansche begrippen heldendom en heldendood zoo onbeschrijflijk schoon geschilderd als waar de Wal-küre aan Siegmund verschijnt om hem den dood te verkondigen :

« Nur Todgeweihten taugt mein Anblick.
wer mich gewahrt, zur Wal kor ich ihn mir. »

De idee van die « Todkündung » is ontleend aan een oud Skaldenlied.

Als Siegmund echter Sieglinde niet naar Walhalla mag meenemen en dan dreigt deze (van wie Siegfried moet geboren worden) te zullen dooden, begrijpt de Walkyre zijn smart en uit meelij met Siegmund besluit zij Wotan te trotseeren.

« Beschlossen ist 's,
das Schlachtlos wend' ich:
dir, Siegmund,
schaff' ich Segen und Sieg! »

Maar daar verschijnt bij het gevecht Wotan zelf en laat op zijn speer Siegmund's zwaard aan stukken springen. Hunding kan nu gemakkelijk Siegmund neervellen, maar valt dan ook zelf dood neer door Wotan's « verächtlichen Handwink ».

Hoe bitter voor den oppergod, dat Brünnhilde gewaagd heeft wat hij zoo gaarne gedaan had, maar niet mocht en niet kon! Zoo diep is hij gezonken,

« zum Schimpf der eigenen Geschöpfe. »

Meesterlijk heeft Wagner in dezen Wotan den manhaftigen heerscher geschilderd, die zich al meer in onheil verstrikt. Onstuimig in zijn verbolgenheid, grenzenloos in zijn verlangen naar 't einde, grootsch in zijn verpletterend leed, neemt hij ons gansche medegevoel in beslag en wij vergeten zijn vroegere misstappen. Zijn balsturig opworstelen tegen het lot en zijn ontroerende berusting, manlijke kamp en manlijk gedragen smart, dat alles schildert ons het orkest in machtige realistiek.

De « Walkürenritt » opent het derde bedrijf. Het Hojotoho van de speremeiden joelt door de lucht. Door storm gezweept jagen de wolken voort; in den galoppeerenden rythmus der bassen is de hoefslag der paarden verneembaar, in de schelle geluiden der blaasinstrumenten het gefluit en gegier van den storm. De Walkyren verzamelen zich in een bosch; gezamenlijk zullen ze hun buit naar Walhalla brengen.

« 't Is joelen, schetterlachen, onderwijlen
met het gebriesch doormengd van rossen in het ijlen,
en wapenklanken en vervoerend hoorngeschal.
De Speremeiden rijden onder 's hemels hal.

Zij geren wilden rit door storm en wolkgevaarte.
Hun haren schijnen vlammen in de vale klaarte,
die valt van tusschen 't wervelen der grijze lucht.
Zij huilen van genot, en slaan in hunne vlucht
het rinklend klinkend schild met bliksemende zweerden.
Hun tieren jaagt hun dikgemaande reuzenpeerden :
zij ijlen hijgend, steigrend, door den storm verblind,
en schudden brieschend roste manen in den wind.

Zoo heeft Albrecht Rodenbach die muziek verstaan,

Acht Walkyren zijn aanwezig (1), wachtend op de laatste, Brünnhilde (2).

« Vier hoeven vallen
diep daavrend op den steen. Daar staat een hijgend ros,
vermoeid, verschrikt, de muil in schuim, den zadel los,
pal. »

Maar geen held heeft ze bij zich in 't zadel, slechts een vrouw! Sieglinde heeft ze in 't woud gevonden, haar wil zij redden, want « een Wälsung groeit in haar schoot ». Op de melodie, die later het Siegfriedmotief zal worden, zingt Brünnhilde :

« Den hehrsten Helden der Welt
hegst du, o Weib,
im schirmenden Schoss! »

En in de tonen van het « Erlösungsmotiv », het motief der triumfeerende liefde, dat op 't einde van de *Götterdämmerung* het heele werk zal bekronen, antwoordt Sieglinde :

« Du hehrstes Wunder,
herrliche Maid!
Dir Treuen dank' ich
heiligen Trost! »

(1) Haar uiterst teekenende namen heeft Wagner — met uitzondering van Siegrune — zelf met veel geluk gefingeerd.

(2) En dramatisch èn muzikaal (vocaal en instrumentaal) is dit een van de schitterendste tooneelen, door Wagner geschapen — mits het goed wordt uitgevoerd. Daarvoor zijn evenwel niet minder dan negen eerste-klas-zangeressen noodig en welke schouwburg houdt die er op na? Wat men te hooren krijgt is dikwijls een parodie. En 't betreurenswaardigst van al is, dat velen ook heden nog naar de onvoldragen uitingen van gebrekkige zangers en spelers « Wagner's kunst » beoordeelen.

Sieglinde vlucht het bosch in. Naar 't Oosten raadt haar Brünnhilde te gaan : daar waar Fafner huist, een streek, die Wotan zorgvuldig vermijdt. Tevens geeft zij haar de stukken van het Wälsungenzwaard (Noting) en verkondigt den naam van hem, die 't eenmaal aaneen zal smeden : Siegfried...

Daar klinkt de toornende stem van Wotan, die zijn ongehoorzame Walkyre vervolgt. Brünnhilde's zielestrijd voelen wij mee, haar angst in de smartelijke akkoorden van 't orkest, maar ook haar trots, die in galmend fortissimo steigert daartegen-in. Intusschen : het strafgericht volgt. De trouwelooze wordt uit de rij der Walkyren gestooten, haar bovenmenschelijkheid heeft ze verbeurd; in de toekomst zal zij, een gewone vrouw, aan een man toebehooren.

« Am Herde sitzt sie und spinnt,
aller Spottenden Ziel und Spiel. »

Toch wordt het vonnis ten slotte nog verzacht. In diepen slaap zal de rechtende god haar dompelen, en de rots, waar zij rust, met een « wabernde Lohe », een laaiende vlam, omgeven, zoodat slechts de allerdapperste (profetisch klinkt hier het Siegfriedmotief) haar zal kunnen wekken. De « Waberlohe » is, als gezegd, Skandinavisch (*vafrlogi*).

Het afscheid, dat Wotan van zijn dochter neemt, is een van de treffendste en meest melodieuze muzikale gedeelten van den *Ring*. Ook wie *Die Walküre* nooit zag, kent toch, als lied, « Wotans Abscheid », in weemoed glorieus :

« Leb wohl, du kühnes
herrliches Kind!
Du meines Herzens
heiligster Stolz,
leb wohl! leb wohl! leb wohl! »

Hij gespt haren helm toe, dekt haar met het schild en roept Loge om den « Feuerzauber » alom te doen ontbranden.

Die « Feuerzauber », uit het Logemotief ontbloeid, en die sluimerakkoorden! Wie geeft hier Münzer niet gelijk, als hij schrijft : « Had Wagner niets uitgedacht dan de rechtvaardigingsmelodie van Brünnhilde, dan de sluimer-

akkoorden, dan nog ware hij een der grootste musici geweest... Hoe hier de muziek smeekt en bidt, ontroert en schokt, verheft en verheerlijkt! » En over den « Feuerzauber » : « Als 't ware opklinkend van reuzenharpen, als moest een wereld in doodslaap verzinken, bruisen de sluimerakkoorden, sterven allengs uit en leiden tot die grootsche vereeniging van thema's, waarop de geniale slot-architectuur van het werk steunt. 't Is een voorbeeld voor wat Wagner's « vrije polyphonie » beduidt. »

Zoo is uit overgeleverde trekken, geniaal verbonden met de vindingen van Wagner's scheppenden geest, een van zijn bestgeslaagde muziekdrama's, *Die Walküre,* ontstaan.

Over den gedachtengang schreef hijzelf :

« Stel u voor de onheilvolle liefde van Siegmund en Sieglinde ; Wotan in zijn diepgeheimzinnige verhouding tot die liefde, dan in zijn oneenigheid met Fricka, in zijn woedende zelfbeheersching, als hij ter wille van de zede, Siegmund's dood besluit; eindelijk de heerlijke Walkyre, Brünnhilde, zooals ze — Wotan's geheimste gedachte radend — den god trotseert en door hem wordt bestraft : stel u dat voor gelijk ik het bedoel : met den enormen rijkdom van momenten, in een bondig drama saamgevat, dan hebt gij een treurspel van de verpletterendste uitwerking, dat tevens al datgene tot een bepaalden indruk der zintuigen bijdraagt, wat mijn publiek in zich opgenomen moet hebben, om de beide volgende stukken naar hun verst strekkende beteekenis gemakkelijk te begrijpen. »

III. « SIEGFRIED ». Tegen de bewegelijke, hartstochtelijke *Walküre* steekt dit derde drama scherp af door zijn eenvoud en zijn idyllische stemming, Weer is hier al wat in de sage reeds voorhanden was, vaster saamgegroeid en tot een hooger beteekenis geheven.

Volgens de *Thidrekssaga,* hfdst. 159-164, is Siegfried's moeder bij zijn geboorte in 't wilde woud gestorven ; de knaap wordt door een hinde gezoogd en door den dwergsmid Regin (Mime) gevonden en opgevoed. Het lied *Vom hürnen Seyfrid* vertelt daarbij, dat hij een moedwillige jongen was ; de *Völsungasaga,* dat hij bij de zwaardproef het aambeeld doormidden sloeg zonder letsel voor het zwaard. In

het 26e Avontuur van het *Nibelungenlied* laat Siegfried een buitgemaakten beer onder de keukenknechts los.

En zie nu hoe Wagner die anecdotische trekken verzamelt als de stukken van zijn zwaard en daaruit aaneenklinkt zijn prachtdrama *Siegfried*.

't Is van de grootste beteekenis, dat de held, die in *Reginsmál* met de hulp van zijn opvoeder het zwaard hersmeedt, het bij Wagner doet uit eigen kracht. (1) Siegmund had het wapen verworven (uit den boomstam getrokken) door toedoen van Wotan : Siegfried moet het verkrijgen zonder iemands hulp of tusschenkomst. In de oude heldensage hebben de zwaarden veelal namen : ze zijn bezielde vrienden. Sprong een zwaard stuk, dan stierf het. Voor het wapen, dat in de Edda Gram, in het middel-Hoogduitsche epos Balmung heet, koos Wagner den zinrijken naam Notung. Golther wijst op de vele kleinigheden bij vroegere Nibelungen-dichters, die Wagner samentrekt in praegnante verzen. Zoo had Fouqué zijn Sigurd het zwaard Gram laten toespreken :

« Aus kranken Trümmern neu erstandnes Licht »,

had Simrock in zijn *Wieland* Siegfried den dwerg Mime laten doodslaan met de woorden :

« Darum so weih' ich 's ein,
Schächern und Verrätern ein ergrimmter Feind zu sein »,

en keeren beide gedachten bij Wagner vereenigd weer als Siegfried juicht :

« Tot lagst du
in Trümmern dort
Jetzt leuchtest du trotzig und hehr.
Zeige den Schächern
nun deinen Schein,
schlage den Falschen,
fälle den Schelm ! »

Maar wat is het eerste bedrijf een pracht geworden voor oog en oor en hart! Om te beginnen dat gezellige

(1) Deze gedachte komt ook reeds voor in Uhland's ballade : « Siegfrieds Schwert ».

smidsmotief in Mime's hol, waar de dwerg vergeefs zijn krachten aan het Wälsungenzwaard beproeft. Dan de « Wanderer » (1), de eenoogige grijsaard met den breedgeranden hoed en de esschenspeer, om wien een blauwachtig licht somtijds speelt; de wijze, die — na het op een oud lied (*Wafthrudnirslied*) berustende raadselspel — Mime meedeelt, wie dat gebroken zwaard zal kunnen herstellen :

« Nur wer das Fürchten nicht gelernt,
Der schmiedet Notung neu. »

Eindelijk het waarlijk schitterend tooneel, waar de forsche, jonge held den blaasbalg trekt :

« Hoho ! hoho ! hohei !
hohei ! hoho !
Blase, Balg,
blase die Glut ! »

waar bij 't opflakkeren van het haardvuur zijn fiere slagen neerbliksemen op de gloeiende stukken van het zwaard :

« Schmiede, mijn Hammer,
ein hartes Schwert,
hoho ! hohei ! »

tot het gejubel :

« Notung ! Notung !
neidliches Schwert,
zum Leben weckt' ich dich wieder ! »

tot het triumflied :

« Schau, Wime, du Schmied :
So schneidet Siegfrieds
Schwert ! »

hoog uitzwierend boven 't orkest, terwijl Notung met grandiozen zwaai het aambeeld klieft.

Onderwijl brouwt Mime het gifdrankje, dat Siegfried dooden moet, zoodra deze Fafner heeft uit den weg ge-

(1) Sedert hij Brünnhilde op de Walkyrenrots heeft geklonken, vermijdt Wotan Walhalla.

« Einsam zu Ross
ohne Ruh' und Rast
durchschweift er als Wandrer die Welt. »
(*Götterdämmerung* I.)

ruimd. De stralende zonneheld achter het aambeeld, de nachtelijke krates huppelend over het voorplan; de Walsung en de Nibelung.

Het draak- en het vloekmotief bereiden ons op de scène in het donker van 't woud, waar Fafner als draak voor de « Neidhöhle » ligt en Alberich, verlangend naar 't oogenblik, dat hij den ring weer zal kunnen bemachtigen, de wacht houdt.

Overeenkomstig het verhaal in de Edda (*Fafnismál*) trekken Mime en Siegfried uit om Fafner te dooden. Mime blijft op een afstand.

« Fafner und Siegfried —
Siegfried und Fafner —
o brächten beide sich um! »

Onder een linde gaat Siegfried zitten, en terwijl het orkest in grootsche climax het « Waldweben » schildert, peinst hij over zijn ouders, die hij niet heeft gekend; hij tracht de woudvogels te verstaan — misschien kunnen die hem opheldering geven over zijn moeder — tevergeefs. Hij probeert het door den horen te doen schallen, die zoo dikwijls wolf en beer heeft gelokt : daar kruipt de draak uit zijn hol, snuivend en vuurspuwend.

Siegfried stoot hem Noting in 't hart. Alberich's vernielingssynkopen en het motief van den vloek, die nu ook Fafner heeft getroffen, sluiten zich aan hij het allengs zwakker wordende reuzenmotief van de pauken. Zegevierend verheft zich uit al dien vloek en haat en nood de heldenmelodie van Siegfried. Evenals in *Fafnismál* waarschuwt ook hier de stervende voor Mime's list. Het braden van het drakenhart liet Wagner wijselijk weg : Siegfried krijgt bij 't uittrekken van het zwaard brandend bloed aan zijn vinger; om den gloed te koelen steekt hij den vinger in den mond en verstaat nu het « Waldweben », het fluisteren der vogeltjes in de twijgen. Een woudvogeltje zingt hem toe :

« Hei, Siegfried gehört
nun der Nibelungen Hort :
o fänd' in der Höhle
den Hort er jetzt!

Wollt' er den Tarnhelm gewinnen,
der taugt' ihm zu wonniger Tat :
doch möcht' er den Ring sich erraten,
der macht' ihn zum Walter der Welt! »

Maar zie, daar sluipen van weerszijden twee buitgierige dwergen aan, Alberich en Mime, en geraken in twist : de strijd om de verdeeling van het goud uit het *Nibelungenlied*. Afgunstig moeten zij op den klank van de Rijnnimfenklacht Siegfried met den buit het hol zien verlaten. Weer zingt het vogeltje en ook dat waarschuwt voor Mime, den « schelm ». Den huichelaar, die met het drankje tot hem nadert, slaat Siegfried neer en op Mime's eigen smidsmotief schaterlacht bij dien dood zijn broer Alberich. (1)

Het vogeltje weet ook van Siegfried's afkomst te verhalen en van zijn voorbestemming : Brünnhilde de slapende moet hij gaan wekken als bruid, want :

« Die Braut gewinnt nur,
wer das Fürchten nicht kennt. »

Aan een oud sprookje (dat b.v. in Grimm's *Hausmärchen* voorkomt) ontleende Wagner de geschiedenis van den held, die uittrok om het vreezen te leeren : Immers ook in de Edda wil en kan de gewezen Walkyre alleen toebehooren aan een man-zonder-vrees.

Op weg naar de Walkyrenrots ontmoet Siegfried den grijzen « Wanderer ». Aan diens esschenspeer herkent hij den weerstrever van zijn vader, hij wil wraak nemen en zie, Notung, eenmaal tegen die wereldbeheerschende speer gebroken, slaat ze nu aan splinters. Alle macht en alle kracht en alle heerlijkheid was in die speer belichaamd, runen van heilige verdragen er in gegrift. Ook in de muziek valt nu het speermotief in stukken. Tragisch klinkt het motief der *Götterdämmerung* bij Wotan's machteloos woord, het laatste dat hij spreekt.

« Zieh hin! ich kann dich nicht halten! »

(1) In de Edda zijn Tafnir en Regin (Mime) broers, Andwari (Alberich) heeft met beiden niets te maken. Doordat Wagner van den reus Regin den dwerg Mime maakt (broeder van den Nibelung Alberich), wordt de strijd tusschen Fafner en Mime een strijd tusschen de vertegenwoordigers van twee geslachten, die elkanders natuurlijke vijanden zijn : de reuzen en de dwergen.

Hij gaat heen. De berustingsmelodie vergezelt, het Wälsungenleedmotief volgt hem. Zijn heerschappij is ten einde.

Naar het *Brynhildlied* en het *Sigrdrifalied* van de Edda verlost nu Siegfried de Walkyre. Maar weerom : met wat luister heeft de nieuwere kunstenaar die gebeurtenis omgeven! Vooreerst muzikaal : Siegfried's heldenmotief en zijn horengeschal, de flakkerende « Feuerzauber » en de avonturenmelodie, het gefluit van het woudvogeltje dat den held geleidt en de Rijngoudfanfare, het woeden van Loge's vlammen en het bruisen van Brünnhilde's sluimerakkoorden, hoe smelt dat alles samen tot een juichende symphonie! Dan echter ook ideëel-poëtisch : de ontwaking van de Walkyre en haar groet aan de zon, aan de wereld en aan den heldhaftigen wekker, haar extatische herinnering aan het glorierijke Walkyrenleven, haar « Liebesverwirrung » en het grootsche, jubeleerende duet van het gelukkige paar — daarvan was in Wagner's bronnen niets te vinden, dat is weer zijn persoonlijke geniale schepping.

Nietzsche schrijft : « In den *Ring* vind ik de louterste muziek, die ik ken, daar waar Brünnhilde door Siegfried gewekt wordt. Daar reikt de maatstaf omhoog tot een hoogte en heiligheid van stemming, dat wij moeten denken aan het gloeien van ijs- en sneeuwtoppen in de Alpen : zoo rein, eenzaam, moeilijk toegankelijk, onvruchtbaar, door lichtende liefde omvloten, rijst daar de natuur ; wolken en onweren, ja zelfs het verhevene is beneden haar. »

En Golther : « Na de *Meistersinger* is *Siegfried* het zonnigste, na *Tristan* in de uiterlijke handeling het eenvoudigste, met beide samen echter ook het diepst-muzikale werk. Als een idylle, een Duitsch woudsprookje, staat de *Siegfried* tusschen den storm van de *Walküre* en de verpletterende tragiek van de *Götterdämmerung*. »

IV. Götterdämmerung. Gelijk vroeger gezegd, had Wagner eerst één drama, *Siegfrieds Tod*, geschreven. Toen dit langzamerhand wies tot tetralogie, toen de perspectieven al ruimer, al hooger en al dieper werden en het Siegfriedsdrama zich tot Wotansdrama ontplooide, moest ook in *Siegfrieds Tod* de blik worden verruimd en kreeg, overeenkomstig de wereldomvattende beteekenis van het geheel dit laatste stuk ook een anderen naam.

« Götterdämmerung » (godenschemering) is de vertaling van het oud-Noorsche Ragnarök: het einde der godenwereld, de wereldbrand. Den wereldbrand vervangt Wagner door den brand van Walhalla. De dood van Siegfried wordt onderdeel, hoofdzaak is de catastrophe in de tragedie van Wotan's hart.

« Wotan treedt hier [weliswaar] niet meer op : de Nornen echter verhalen ons van hem, en Waltrante verschijnt als zijn bodes; vooral de muziek, nu door de voorafgaande drama's zoo innig met Wotan's gestalte saamgeweven, heeft hier een macht, verbonden met een incisieve concreetheid bereikt, als in geen ander werk ter wereld. Zij doet ons voelen, als schouwden wij alle gebeuren door Wotan's oog. » (Chamberlain).

Das Rheingold begon met Wotan's droom van onvergankelijke macht, de *Götterdämmerung* heft aan met het spookachtige, aan het eerste *Helgilied* ontleende tooneel van de Nornen, die op de Walkyrenrots de toekomst spinnen. Ze verkonden, dat Wotan sinds met zijn speer ook zijn heerschappij gebroken is, het einde van de goden besloten heeft, de wereldesch (de Ygdrasill van de *Voluspâ*) heeft doen vellen en de spaanders ophoopen om Walhalla. Loge is bestemd er den brand in te steken.

Tusschen de Skaldenliederen en Wagner's voorstelling is dit ingrijpend verschil, dat ginds Odinn zijn einde weet en trotsch-koelbloedig in den dood rijdt, hier daarenboven Wotan zijn ondergang wil, omdat enkel een menschelijkvrije held der wereld verlossing kan brengen. 't Is de liefde, die door medelijden tot haar hoogste uiting komt, tot de zelfverzaking — een lievelingsdenkbeeld van Wagner, dat hij nog duidelijker in *Parsifal* belichaamd heeft.

Wotan, door zijn ervaring met Siegmund wijs geworden, heeft zich wel gewacht in te grijpen in 't lot van diens zoon, maar als dan niettemin deze « furchlos freieste » held het slachtoffer wordt van den vloek, dan geeft de Alvader zichzelf zijn toekomstdroomen, zijn heerlijke Walhalla aan de vlammen prijs. Door de roerende schildering van Walhalla's nood, die de Walkyre Waltrante ontwerpt, is het treurspel van Siegfried's vermoording met de Wotantragedie versmolten. Wel de grootste verrijking, die de Nibe-

lungenstof aan Wagner te danken heeft. « In denzelfden maannacht, waarin de mannen Siegfried's lijk op hun schild over den Rijn brengen, wordt ook Wotan's heldengedachte ten grave gedragen. » (Golther).

Maar hoe wordt Siegfried de prooi van den ringvloek? Op den Walkyrenberg heeft Brúnnhilde hem runenwijsheid geleerd, éen ding evenwel heeft ze vergeten : wat hij moet doen voor het lot van goden en wereld. Siegfried heeft immers den ring, die niet mag weerkeeren in Wotan's bezit; de vloek zal bezworen zijn, als hij dien ring teruggeeft aan de Rijndochters : dat had Brünnhilde hem moeten zeggen. Maar wat weegt bij die beiden het wereldlot? Liefde slechts vragen en voelen en geven zij, aan macht denken zij niet. Dat Siegfried haar den Nibelungenring aan den vinger steekt, is een symbool van die keuze van den dood. Alleen Siegfried's dood kan den ring weer vrijmaken en de verlossing brengen. Bij Wagner schemert daarenboven door de Siegfriedfiguur de Skandinavische lichtgod Balder (1), wiens dood volgens de sage het begin van het wereldeinde is.

Op de Walkyrenrots zweren de gelieven elkander eeuwige trouw; tot onderpand krijgt zij den ring, hij haar Walkyrenros Grane; dan schatert het gejuich hunner heilroepen door de lucht, als hij uittrekt tot nieuwe daden.

Hier eindelijk naderen we de stof van het middeleeuwsche *Nibelungenlied*. Maar ook hier heeft Wagner veel weggelaten, veel vereenvoudigd en verdiept. Wat in het epos een lange reeks van jaren omwat, is hier in enkele oogenblikken samengetrokken.

Uit de *Völsungasaga* herinneren wij ons, dat Siegfried van de Walkyrenrots in het rijk der Gibichungen, bij koning Gunther komt. Die reis wordt ons hier geschilderd door het orkest, tusschen het « Vorspiel » en het eerste bedrijf : het schrijden door den vlammenwal, het naderen van den Rijn, waar golvenmotief en gezang van de Rijndochters den held verwelkomen.

(1) Ook die opvatting werd destijds door geleerden gehuldigd. Mone schrijft in zijn Inleiding tot het Nibelungenlied : « Baldurs Ermordung war der Anfang des Weltendes, daher denn in der Heldensage auf die Ermordung Siegfrieds der Nibelungen Not folgt. »

Aan den Rijnoever, aan 't hof van koning Gunther, speelt het grootste deel van wat nu nog volgt : vooreerst het beraad tusschen Gunther, Gutrune en Hagen. Gutrune is de ons bekende Kriemhilde uit het middel-hoog-Duitsche lied. Hagen is hier geworden een zoon van Alberich en van Gunther's moeder. Daardoor is voor de motiveering van den moord op Siegfried veel gewonnen, vooral waar 't er op aankomt, ook dien moord als schalm in het Wotansdrama te schakelen. Alberich is 't er nog altijd op te doen om den « Ring des Nibelungen » terug te krijgen : die eerzucht en hebzucht en machtzucht gaan over op zijn zoon Hagen. En in 't vooruitzicht van dien ring geeft deze aan Gunther den raad, zich van Siegfried den sterken te bedienen om een bruid te verwerven, die op de Walkyrenrots te slapen ligt. Siegfried zal daartegen geen bezwaar hebben, als hem Gutrune wordt aangeboden. Als Gutrune de bedenking oppert, dat een zoo weergalooze held toch zeker al door vrouwenmin gebonden is, geeft Hagen den raad van den vergetelheidsdrank.

Welk een diepe ontroering doorsiddert ons, als bij het inslurpen van dien drank, die aan Brünnhilde was toegewijd, de heugenis aan Brúnnhilde van lieverlede wijkt! En hoe diep-tragisch slaan situatie en muziek ons hart, wanneer Siegfried in de gedaante van Gunther den Walkyrenberg bestijgt, waar zijn vrouw vol verlangen op hem wacht!

In zijn afwezigheid is Waltraute, de Walkyre, bij haar geweest, om haar te smeeken, haar ring op te offeren tot behoud van Wotan en Walhalla. Och, het van Siegfried ontvangen kleinood is Brünnhilde, Wotan's dochter, de gewezen Walkyre, meer waard dan Wotan en Walhalla! Nauwelijks heeft die grenzenlooze liefde gezegevierd en rijdt Waltraute troosteloos door de wolken naar den Alvader terug, of Brünnhilde hoort opgetogen het horengeschal van haar man! Ze jubelt hem tegemoet — en met den uitroep « Verraad! » tuimelt ze terug. Siegfried, die van haar niet meer weet en zich met Gutrune heeft verloofd, staat daar in de gedaante van Gunther! Brünnhilde moet zich overgeven en gelijk in 't *Nibelungenlied* de gordel, zoo wordt haar hier door Siegfried de ring afgenomen. Het allerdierbaarste pand van Siegfried's echtelijke liefde moet zij

afgeven aan dien vreemdeling. In namelooze smart wordt zij gevoerd naar de residentie der Gibichungen, waar — ook dit is (hoewel uit een anderen samenhang) aan het epos ontleend — Hagen den heelen nacht vóor de koningshal de wacht heeft gehouden. Daar wordt haar door den echten Gunther het tweede bruidspaar voorgesteld : Siegfried en Gutrune...

Wie dit tooneel met de zielschokkende orchestratie nooit heeft doorleefd, kan zich van zijn overweldigend-tragische kracht onmogelijk een begrip vormen.

Dan de ontroerenis van Brünnhilde's vroeger zoo jubileerende liefdemotief met de doffe smartwoorden : « Siegfried... kennt mich nicht? » het voor haar absoluut onbegrijpelijke, en weer daartegen-in het vergetelheidsmotief, dat in hèm de gedachte aan vroeger geluk niet laat opkomen, het ringmotief, dat alles beheerscht met Alberich's vloek, en het Rijngoudmotief en het onheilmotief enz. enz., en boven alles uit de vernielingssynkopen van den Nibelungenhaat — die heele compositie is onbeschrijflijk schoon.

Den twist der koninginnen liet de dichter weg : hij had hem al in *Lohengrin* hernieuwd. Brünnhilde hoort niet door Gutrune van den ring, maar herkent hem zelve aan Siegfrieds hand. Dramatisch is dat ontegenzeggelijk veel pakkender, evenzeer als het omslachtige intrigespel voor het epos geschikter was.

Brünnhilde vermag in Siegfried niets anders te zien dan verraad, of hij ook al zijn onschuld betuigt en op Hagen's speer bezweren wil. Hoe scheuren tonen en woorden door haar hart :

« Betrug! Betrug!
schändlichster Betrug!
Verrat! Verrat!
wie noch nie er gerächt!
. . . .
Heilige Götter!
himmlische Lenker!
rauntet ihr dies
in eurem Rat?
Lehrt ihr mich Leiden
wie keiner sie litt?

Schuft ihr mir Schmah
wie nie sie geschmerzt?
Ratet nun Rache
wie nie sie gerast!
Zündet mir Zorn
wie noch nie er gezähmt!
Heisset Brünnhild'
ihr Herz zu zerbrechen,
den zu zertrümmern,
der sie betrog!»

Hagen zal daartoe de hand leenen.

Dan volgt spoedig het jachttooneel, waarbij Hagen aan Siegfried een drank aanbiedt, die hem de herinnering hergeeft; waar Siegfried onder herhaling van de meeste ons bekende motieven zijn levensloop vertelt. Onder 't krassen van een chromatische figuur kringelen twee raven boven zijn hoofd, de boden van Wotan. Hagen, de sluwaard, vraagt hem, of hij ook de taal van die vogels verstaat. Siegfried kijkt naar de raven: daar slaat het vloekmotief van den Nibelungenring zijn klauwen naar den argelooze uit, Hagen slingert de speer in zijn rug.

Nog eenmaal steigert in het geweldigste fortissimo Siegfried's heldenmotief, als hij zijn schild opheft, om den sluipmoordenaar terneer te slaan, dan zakt hij ineen. Zijn laatste woord is:

« Brünnhilde bietet mir Gruss. »

Terwijl een weeke arpeggiatuur zijn ziel omhoog doet zweven, heffen de mannen zijn lijk op het schild en door den maannacht beweegt zich de lijkstoet, begeleid door de beroemde « doodenklacht », de verhevenste treurmarsch, die ooit gecomponeerd is. 't Is de apotheose van den zonnigen held, die, hoe hoog hij ook stond, niet buiten 't bereik was van den alvernielenden Nibelungenvloek, den Walsungenheld, op wien Wotan alle hoop had gesteld, maar wien het noodlot niet vergunde de heerschappij van den Alvader opnieuw te vestigen.

Een nagalm uit het begin van het *Nibelungenlied* ruischt door het bange voorgevoel der thuisgebleven Gutrune:

« Schlimme Träume
störten mir den Schlaf. »

In plaats van het verbeide horengeschal hoort zij de hoonende stem van Hagen :

« Eines wildens Ebers Beute :
Siegfried, deinen toten Mann! »

In de hal der Gibichungen staat de baar. Hagen wil zich meester maken van zijn loon en Siegfried den ring van den vinger rukken. Gunther, die 't belet, slaat hij dood, maar dan heft Siegfried dreigend de hand op.

Op het motief van de « Götterdämmerung » komt Brünnhilde. Van de Rijndochters heeft zij den ringvloek vernomen en den samenhang der dingen leeren doorschouwen. Nu zal zij zijn der wereld verlosseres. Tot dusver zinnebeeld van de verderfelijke begeerte naar macht, wordt de ring in haar hand symbool van opofferende liefde : de vloek is bezworen. Wotan's misdaad begrijpt zij nu, is de oorzaak geweest van dien vloek, daartegenover was de trouweloosheid van Siegfried slechts bijzaak. En dien Siegfried bemint zij nog altijd. Op den brandstapel, die zijn lijk verteert, wil ook zij met haar strijdros Gram den dood vinden. Wotan zal zijn zin hebben : uit de asch zullen de Rijndochters den ring terugbekomen. Zij zendt de raven naar haar vader terug : « Ruhe, ruhe, du Gott! » —

Wat het wereldlot in de toekomst zal zijn, dat vat zij, zienster geworden, samen in de profetie :

« Nicht Gut, nicht Gold,
noch göttliche Pracht;
nicht Haus, nicht Hof,
Noch herrischer Prunk ;
Nicht trüber Verträge
trügender Bund,
noch heuchelnder Sitte
hartes Gesetz :
selig in Lust und Leid
lässt — die Liebe nur sein! »

Als de mutsaard is uitgebrand, zwelt de Rijn en de nimfen, met wier spel eenmaal de tetralogie begonnen is, halen uit de asch den « Ring des Nibelungen ». Hagen poogt het nog te beletten, doch wordt bij den laatsten schal van het vloekmotief meegesleurd in de diepte.

Aan den hemel brandt een rosse gloed. In de hooge zaal van Walhalla, omringd door de spaanders van de wereldesch, heeft Wotan, met de stukken van zijn speer in de hand, te midden van goden en helden, het einde afgewacht en nog eenmaal zijn raven op verkenning uitgezonden. Zoodra ze hem den dood van Siegfried en Brünnhilde komen melden, gaat de godenburcht in vlammen op : de « Götterdämmerung ».

Instrumentaal wordt aangeduid : door het golven- en het Rijndochtermotief, dat de ring, die zooveel vloek gebracht heeft, eindelijk is weergekeerd in hare hoede; door de louterheid van het Walhallamotief, dat ook de goden van den vloek zijn bevrijd. Maar als het stormgeluid van het thema der godenschemering is verstomd, dan stijgt als verzoenend slotakkoord, als hoogste triomf, de melodie van Brünnhilde's zegepralende liefde omhoog; met het motief der verlossing klinkt het grootsche treurspel in hemelwaarts zwevende harptonen uit.

In weerwil van enkele gebreken — de kritiek richt zich vooral tegen het karakter van Wotan, die door Wagner slechter gemaakt is dan hij in de Edda was, en die toch ook zonder wellusteling en echtbreker te wezen, zijn dramatische rol had kunnen vervullen — is *Der Ring des Nibelungen* het hoogste en volmaakste kunstwerk dat deze geweldige sage tot stof heeft. Wanneer heden Siegfried weer een nationale held is geworden in Duitschland, bij eenieder populair, wanneer het volk weer vertrouwd is geraakt met de aan grootsche motieven en tragische conflicten zoo uiterst rijke oud-Noordsche godenmythe, dan is dat te danken aan de herschepping door Richard Wagner alleen.

Een werk, dat in alle opzichten zoo buiten alle vroegere maatstaven was uitgegroeid, kon niet anders dan aan de weergave buitengewone eischen stellen, ja vordert krachten van spelers en zangers, daarbij een rijkdom van orkest en scènerie, die bijna nergens aanwezig zijn. Daarom riep Wagner het « Festspielhaus » van Bayreuth in 't leven.

(Slot volgt). G. VAN POPPEL.

KAMPERFOELIE

In den kleinen tuin geurt de kamperfoelie....

Vocht is de lucht : 'n zwoelzachte lauwe adem gaat over de rozestruiken, wiegt den wilden wingerd, dat de takken naar binnen glijden....

Sterk geurt de kamperfoelie, prikkelend in zwaren dampkring : uitwaseming van warme aarde, nasiddering van hitte en zonnegloed....

Onder de verandah zitten beiden stil tegenover elkaar : een man en een vrouw.

Hij dacht : een man in zijn volle kracht en een oudere vrouw.

Heeft hij niet veel afleiding gehad, een reizend leven, nieuwe indrukken?

Zij is altijd hier gebleven, stil en eenzaam, lange jaren....

Nu ze beiden weer hier zitten onder de verandah, op dezelfde plek, nu ziet hij 't hoe hij zich vergiste.

Zwijgend staren ze in de nevelige avondlucht, waar de warmte van den dag natrilt. Soms spreken ze tot elkaar in klare, koele taal : een oud man en een jonge vrouw.

Was het verschil tusschen hen, ook het verschil in leeftijd, reeds vroeger zoo groot?

— Wil je nog thee? vraagt de vrouw.

De man knikt, ziet haar bewegen. Snel, zonder maat, strooit ze suiker en de goudbruine straal spluttert op den bodem door 't hooghouden van den trekpot.

— Je schenkt nog net thee als vroeger : weet je nog hoe je moeder daar altijd over knorde?

— Ik heb het nooit beter kunnen leeren....

— Ook geen moeite voor gedaan?

— Welneen, waarom zou ik?

Ze vervallen weer in zwijgen.

. . . .

..... En daarom, om een klein stuk menschengeluk, om die eene, was het dus alles gekomen? Het reizen en trekken

de halve wereld rond, de trots, de eerzucht, 't spel, 't krankzinnige huwelijk.... en 'n paar jaar later nog eens opnieuw de poëtische verliefdheid, 't huisbakken trouwen.... en nu z'n degelijke bedaarde leven.... Om een vrouw.... dat alles ? .... In zijn leven ?.... Om 'n vrouw die niet wilde.... dwaasheid.

Was de geur van kamperfoelie altijd zoo sterk.... Hij hield er van vroeger,.... zij niet. Waarom zou er zoo veel zijn, heel den tuin rond ?

De jonge vrouw roert even met den lepel door 't bruine vocht, brengt den kop aan haar lippen; rustig gaan haar grijze oogen over hem heen.

— Je hebt veel gereisd ?

Hij knikt.

— 'n Prettig leven, reizen ?.....

— Tenminste afleiding.

— Maar vermoeiend ?....

Hij antwoordt niet, glimlacht bitter; 't heeft hèm vermoeid, uitermate, en zij ziet het.

Ze weet niet meer wat te zeggen, buigt het lichaam achterover in den rieten stoel, grijpt naar de wingerdranken, die terugspringen.

— Vertel liever eens wat van jouw leven. Wat heb je gedaan al die jaren ? Je moeder is toen zoo gauw gestorven...

— Och, niets eigenlijk.... wat doe je al zoo.... wat deed ik vroeger ? 'k Had het toch altijd druk.... de tijd gaat gauw om, achteraf lijkt 't niets, zoo 'n paar jaar....

— Tien jaar ! Noem jij dat niets ?

Hij voelt de koude, die tusschen hen komt.

.... Zou het verleden niet meer bestaan voor haar ? Zijn die lange jaren snel voorbijgegaan ?.... Die lange moordend-eentonige jaren ?....

— Je ziet er erg goed uit; je bent haast niets veranderd.

— Neen, geeft ze toe, ik leek vroeg oud als meisje, dan blijf je lang 't zelfde uiterlijk houden.

Weer gaan haar klare oogen over hem heen, woelt haar blik in zijn grijzend haar, boort in de rimpels van zijn gelaat.

Nu zou hij graag vragen, ineens, alles.... of dit haar leven is, 't alledagsbestaan.... of ze niets weet van verlangen

en herinnering.... of nooit 'n weemoed klaagt in haar ziel....

Ja, hij was lang de sterkste geweest, vroeger. Zij wilde nooit buigen en hij was gegaan, trotsch, meenend dat zij hem terug zou roepen en haar blonde hoofd in zijn armen leggen, deemoedig.

Ze wilde niet. Ze kon hem wel aan, o ja, zij had hem altijd aangekunnen. Ze was geen vrouw om zich te voegen naar een man....

Als hij toen eens terug was gekomen, hij, uit zichzelf... zou het zich dan niet gebogen hebben voor de macht van zijn liefde, het trotsche blonde hoofd?....

De stilte is spanning geworden; zij verbreekt ze. Regelt ze niet alles nu, hun doen, hun spreken, ook den toon van van wat ze beiden zeggen?

— Je hebt me nog eens 'n aankondiging gestuurd van je huwelijk. Je bent twee keer getrouwd geweest, hè?

— Ja-a....

— Hoe maakt je vrouw het; hebben jullie kinderen?

— Ja: twee.

— Wat aardig. Meisjes?

— Nee jongens; natuurlijk jongens!

Ze lacht:

— Waarom « natuurlijk »?

— Omdat Else graag 'n meisje had. Dingen, die Else graag heeft, gebeuren nooit.

— Heet je vrouw Else?.... En ze is natuurlijk klein en teer en heel fijntjes...

— Hoe weet je dat?

— Ik kan 't me voorstellen. Dat is 't soort vrouw waar jij op verliefd mòèst raken.... Heb je geen portretten bij je, van haar of van de kinderen?

— Neen, die draag ik nooit bij me.

— Waarom is Else niet meegekomen? dat was veel aardiger geweest; dan hadden we eens kennis kunnen maken.

Hij antwoordt niet.

— Een anderen keer moet je bepaald de jongens eens hier brengen; zijn 't leuke kinderen?

— Echte rakkers! Koppig, driftig, ongezeggelijk. Else kan ze niet eens meer baas.

De vrouw kijkt op, verwonderd.

— Hoe is 't mogelijk! Haar eigen kinderen... en ze zijn nog zoo jong.

Hij lacht even, scherp.

— Ze is te zwak, te toegevend. Jij zou ze in één dag onder den duim hebben.

— Natuurlijk, zegt ze kalm. Een paar wilde jongens, met fut erin, dat lijkt me juist... 't Is jammer voor je vrouw.

— Och weet je, Else is alleen goed met een baby: aankleeden, uitkleeden, baden, in slaap zingen, wagentje rijden, enfin, wat je zoo een ideaal-moeder vindt... op een plaatje... Maar verder....

Hij haalt de schouders op, voltooit niet; dan kijkt hij strak naar de groote blonde vrouw tegenover hem, zooveel jonger dan hij, zoo mooi en sterk.

Zijn oogen ontmoeten de hare, de kalme, rustige, bewogene, en ze zegt voor zich heen: « Arm vrouwtje »....

Hij is niet alleen, hij heeft twee zoons, hij is rijk: en zij beklaagt zijn vrouw.

Weer zitten ze stil; 't donkert al in de hoeken van den hof; lichte koelte verdrijft de geuren van de kamperfoelie.

Plotseling staat de vrouw op, loopt vlug den tuin in.

Wat is ze blond; wat lijkt ze gezond en onbezorgd....

En denken dat het nu tien jaar her is, dat ze twee-en-twintig was toen hij hun verloving verbrak.... Dat hij nu weer hier is en er niets veranderd schijnt, zelfs zij niet....

Halverwege den tuin blijft ze staan, klapt in de handen:

— Cesar!.... Cesar!.... Daisy!!! Waar zitten jullie weer!....

Ze komt naar hem terug. Was ze werkelijk altijd zoo groot en slank?....

Twee collies springen over de heg, hollen den tuin door naar binnen.

— Ho, ho jongens, stil! Stil dan toch!

Haar prettige lach doet weer vroolijk bij 't stoeien van de dieren.

— Kom nou jongens, niet zoo woest... niet zoo woest... allah Cesar, koest.... zoet beest! Daisy, kom 's hier!

Het dier gooit de slappe bruine pooten op haar schoot, kijkt haar aan, kwispelstaartend.

— Cesar, Cesar dan toch, roept ze driftig. Je loopt de tafel om!

Hij wil haar helpen, het beest in bedwang houden, grijpt het bij den halsband.

— Moet hij weer den tuin in?

Ze ziet hen aan; van den hond naar den man, die het jonge dier vasthoudt met krachtigen greep, als was hij zijn meester.

Dan voelt ze 't bloed weer hollen door haar lichaam, en hard:

— Hij *hoeft* niets. Hij gehoorzaamt toch alléén aan mij. Hier Cesar! ze klopt op den stoel naast zich.

Met één sprong rukt Cesar zich los, vliegt op den stoel en legt den kop op haar arm.

Streelend gaan haar handen over zijn zachte huid: Zoet beestje, stil zijn hoor....

— Wat 'n prachtige honden heb je, zegt hij gedwongen.

— Ja.... — ze kijkt in Daisy's bruine oogen — en zoo verstandig....

— 'n Heel onderhoud anders, voor een dame....

— Oo oo, lachte zij stil, je dacht zeker, dat ik 'n poes zou houden en een papegaai... misschien wel 'n paar kanaries of... goudvisschen.....

Ze zitten nog een poos. Hij voelt dat 't niets worden zal tusschen hen.... geen troebele vriendschap.... daar is zij de vrouw niet voor.... Geen zwoele aandoeningen of sterke spanning.... Als hij weg is zal alles voor haar weer vergeten zijn.

— Me dunkt, ik moest nu maar opstappen.

— Nu al, is 't al zoo laat?

Beiden staan ze op; hij strekt de hand uit, zij reikt de hare:

— Kom je eens gauw terug, met Else en de jongens?

Even kijkt hij haar onderzoekend aan: dus onverschillig, volkomen onverschillig?

Dan draait hij zich snel om :

— Dank je, het is heel vriendelijk van je.

Ze loopen langs het huis naar den voortuin : 't is bijna heel donker nu, toch nog drukkend.

Sterker, sterker geurt de kamperfoelie, ook hier....

Even, even, één oogenblik maar geen herinneringen hebben. Denken dat het leven begint en ze beiden jong zijn.... zij héél jong en hij toch nog ook. Nog eens, één enkele maal haar sterk lichaam in zijn armen drukken en gelooven dat in haar bloeit de oude liefde....

Ze loopen rustig verder tot aan het hek.

— Wel thuis, klinkt haar heldere stem van ver in zijn ooren, wel thuis en groet ze allen voor me.

— Zeker....

Alleen loopt hij den dorpsweg af, langzaam en gebogen, zoo 'n vermoeid man....

« Nooit, nooit », bonst het in zijn hoofd bij elken tred, « nooit, nooit ».

De jonge vrouw gaat terug in den tuin.

Zacht geuren de bloemen in den stillen avond, de hittedampen stijgen uit de aarde.

Ze gaat naar de kamperfoeliestruiken tegen de schutting. Waarom ruiken die zoo sterk, juist van avond?....

En met ruwe handen rukt ze er trossen af, zoo hoog ze reiken kan, dat de bloemen op haar neervallen en rondom haar. Altijd meer : groote afgerukte bloeiende trossen.

.... Arme kamperfoelie.... waarom heeft zij ze dan gekweekt al die jaren? Omdat hij er zoo van hield... en terug zou komen?....

Och, wat doet het er ook toe, die bloemen of andere, er staan er zooveel in den kleinen tuin.

Weer gaat ze terug naar de verandah en valt neer op den rieten stoel, waar straks de man gezeten heeft.

Cesar holt rond, stuift de afgetrokken bloemen naar binnen tot op de tafel juist voor haar; Daisy legt den spitsen kop op haar knieën.

Ze kijkt in de zachte oogen van het dier, haar handen glijden over zijn haar.

.... « Tien jaar is te kort, Daisy ».... er blijft altijd nog iets hangen... een klacht van late weelde : zoo 'n lieve oude herinnering.... het sterke geuren van de kamperfoelie.... of 't slingeren van wingerdranken....

Daisy zit stil, heel stil; de mooie blonde vrouw schreit....

STEPHANIE VETTER.

REIN-LEVEN BEWEGING IN NOORD-NEDERLAND

Een woordje van aanvulling moet hier komen bij dat geestdriftige en oprechte artikel van Lod. Van Mierop. En al betreuren wij het dan niet eens te zijn met hem in meer dan één punt, toch doet het goed met een andersdenkende kennis te maken die meê wil uitzien naar de middelen om het onreinleven van onze twintigste eeuw tegen te werken. Eerst en vooraf 1° erkennen we dat we veel ellende moeten bejammeren ook onder onze katholieken; 2° dat er nooit genoeg kan geijverd worden om die ellende te bestrijden; 3° dat in niet-katholieke middens de middelen door de Rein-Leven Beweging aangewend, zeer praktisch zijn, misschien de eenige praktische; en eindelijk 4° dat een *tijdelijke* samenwerking van katholieken met de mannen van Rein-Leven, tot het uitwerken van sommige zeer bepaalde punten van hun programma mogelijk en gewenscht is. Maar, dit toegegeven, weenen wij 1° dat hare middelen *overal ontoereikend* moeten zijn.

2° dat wij *in katholieke omgeving* (ik durf niet zeggen katholieke *landen*) de Rein-Leven Beweging niet mogen doen ontstaan lijk L. Van Mierop ze verdedigt.

I

Die middelen zijn ontoereikend.

Heel de Rein-Leven Beweging houdt geene rekening met *het feit* dat onze natuur door de erfzonde bedorven is, en door de gratie genezen wordt. Zoo wordt natuurlijk alles wat van bovennatuurlijken aard is over het hoofd gezien; zoo wordt — noodzakelijk — te veel belang gehecht aan middelen die van heel ondergeschikte waarde zijn nl. de voorlichting.

Beschouwingen van godsdienstigen aard zooals alomtegenwoordigheid van God, de eeuwigheid van de pijnen der hel en van het geluk des hemels, de Liefde van God en vooral van Jezus tot den mensch worden eenvoudig weggelaten. *Iedereen* weet nochtans dat ze, zooniet altijd afdoende, dan toch heel wat sterker inwerken op het gemoed van eenvoudige menschen, van kinderen vooral, dan die redenen tot dewelke alle « natuurlijke » of « neutrale » menschen hunnen toevlucht moeten nemen.

Het gebed, de bijstand van O. L. Vrouw, de heilige Sacramenten, en voornamelijk de Biecht en de H. Communie, daarover wordt natuurlijk niet gerept : en toch weten *wij* dat die middelen, zooniet altijd onfeilbaar, dan toch oneindig meer het karakter van den mensch de noodige sterkte geven om aan die geweldige strooming weerstand te bieden.

Zoo worden al die krachtige middelen, die wij, katholieken, tot onze beschikking hebben, wel niet veroordeeld maar heelemaal ontoereikend verklaard en effenaf opzij gezet. (1) Dat is een eerste erge misstap.

De middelen daarvoor in de plaats gesteld zijn volstrekt niet in staat om ze te vervangen.

Want buiten *de vorming voor het verstand,* buiten de groote kracht verleend door de *vereeniging* van een sterk getal mannen en vrouwen, die het oprecht meenen, kan ik in de Rein-Leven beweging niets vinden dat me zou sterker maken tegen het kwaad. En nu moet er toch na Förster, dien Lod. Van Mierop zelf aanhaalt en aanprijst, niet meer gewezen worden op het onvoldoende van de verstandelijke opleiding, ja op het *gevaarlijke* daarvan, indien niet een stevige *zedelijke opvoeding* daaronder

(1) Zelfs ontvalt aan de pen van Lod. Van Mierop wel een woordje dat ons, katholieken, moet pijn doen : « ... Geen enkele kerk heeft dit kunnen verhoeden bij haar eigen leden. Over de waarde van een geloofsbelijdenis laat ik mij niet uit. De inhoud van de Roomsch-katholieke zedeleer mag ik laten rusten. Want wij hebben het nu niet over de leer, maar over het leven. Niet wat de leer predikt, maar wat het leven toont. En de praktijk van het dagelijksch leven toont onwederlegbaar, dat het in doorsneê overal hetzelfde is : sterken en zwakken, doch de zwakken het meest. » (Cfr. *D. W. & Belf.*, blz. 239). — Deze aanhaling is duidelijk genoeg om te laten blijken dat de Schrijver niet weet wat door den katholieken godsdienst wordt tot stand gebracht op het gebied van Rein Leven. Ik durf meenen dat iemand, die zonder vooroordeel de feiten kan nagaan, zoo niet zal spreken. Jammer genoeg gebeurt er zeer veel kwaad, ook in katholieke middens — maar niet daar waar de godsdienst *leeft*. En *dit* wordt al te dikwijls vergeten : dat wij kunnen wijzen op *duizenden* kuische jongelingen en jonge dochters, op duizenden maagden en kuische mannen. Denkt eens even op onze katholieke scholen — kloosterscholen vooral ; onze Seminaries en kloosters voor mannen en vrouwen ; denkt eens op onze vruchtbare kristelijke huwelijken met die aantallen kuische, sterke jongens en meisjes — o ! we willen niet overdrijven ; we zien er ook veel, veel kwaad : maar duidelijk zijn toch deze twee waarheden 1o er is veel meer goed in godsdienstige dan in ongodsdienstige middens ; 2° dat goed in onze godsdienstige middens is rechtstreeks te danken aan de weldaden van den godsdienst. (Cfr. De Bie, *Vie Diocésaine,* Février-Avril 1912).

ligt; en de kracht van de vereeniging en van het goede voorbeeld die geeft toch geen enkele maatschappij zoo goed als onze Roomsch Katholieke Kerk : denkt hier even op die ontelbare zuivere heilige jongelingen en jonge vrouwen, op Maria, op Jezus; denkt op onze vrouwen- en mannenkloosters! Een bijzondere reden om dewelke het *onderwijs* door Rein-Leven verstrekt, zeer weinig invloed kan hebben op de menigte, ligt juist in hare neutraliteit, die haar belet op de princiepen der zedeleer te steunen : nl. God, en den wil van God als grondslag van het zedelijk goede en oorsprong der zedelijke verplichting ; de straf voor het kwaad en de belooning van het goed zooals diezelfde God ze ons kenbaar gemaakt heeft in zijne Heilige Boeken. — Kom, daarop ingaan is hier niet mogelijk, maar laten we eens oppervlakkig twee bijzonderheden aanpakken.

Rein-Leven bekampt Nieuw-Malthusianisme. We zijn er blij om, zeer blij. Maar we meenen dat de wetenschappelijke gronden waar Rein-Leven op steunt, en die voor de menigte dan worden : de autoriteit van eenen of meer geleerden, we meenen dat die gronden volstrekt niet sterk genoeg zijn om eenen vader of eene moeder die willen het getal hunner kinderen beperken, van hun gedacht en van hunne handelwijze te doen afzien! Te meer daar de propagandisten van het Nieuw-Malthusianisme zoowel als die van Rein-Leven de namen van universiteitsprofessoren en geleerden kunnen inroepen!

Rein-Leven bekampt Ellen Key en andere moderne zedeleeraren en opvoedkundigen. Wij meenen hier nogmaals — ongelukkig genoeg! — dat de beweging van Rein-Leven tegen de anarchie in zake zedeleer heelemaal machteloos moet komen te staan. Waar haalt ze bewijzen sterk genoeg — zoolang ze wil neutraal blijven — om de menschen, wier machtige driften door die nieuwe theorieën nog zooveel machtiger gemaakt worden? waar haalt ze die bewijzen om *die menschen* te bekeeren en om *de zwakken* daartegen te wapenen? (Cf. blz. 250).

Rein-Leven is het niet eens over den keus der middelen, met de Duitsche Vereeniging tot bestrijding der geslachtsziekten.

Maar waar zal Rein-Leven de bewijzen halen en *het noodige gezag* om die hooggeleerde vereeniging te bestrijden? (Cf. blz. 249).

Zoo meenen we aangetoond te hebben, dat Rein-Leven niet over *toereikende* middelen beschikt om haar edel doel te bereiken.

In zake kuisch leven is *karaktervorming* hoofdzaak. Hiertoe helpen vooral bovennatuurlijke middelen : Rein-Leven houdt er geene rekening mee. Overigens vinden wij geene middelen door Rein-Leven aangewend om het karakter te sterken.

Aan *verstandsvorming* doet Rein-Leven wel, maar daar zij neutraal is, mist zij den vasten steun waarop alle ware zedeleer moet gebouwd zijn nl. God en zijne eeuwige wet.

II

Wij meenen dat in onze katholieke middens de Rein-Leven beweging niet moet ontstaan

a) Omdat we niet meê kunnen met een neutrale beweging voor Reiner Leven.

b) Omdat we inrichtingen hebben in onze Kerk, die veel beter het doel kunnen bereiken dat Rein-Leven najaagt.

a) We kunnen of mogen niet mee. Wel schijnt het ons mogelijk en gewenscht dat om sommige punten van ons programma te verwezenlijken van tijd tot tijd « bloc » gevormd worde, samen met andersdenkenden. Maar eene voortdurende samenwerking zou ons, katholieken, minder vertrouwen geven bij onze geloofsgenooten en zou ons in gevaar brengen de sterkste beweegreden te ontnemen om ons apostolaat uit te oefenen. Immers gedurige aanraking met andersdenkenden moet bijna noodzakelijk onze godsdienstige overtuiging minder sterk maken.

b) We hebben in onze Kerk inrichtingen. Och ! zoo oneindig veel volmaakter dan Rein-Leven. — Vooreerst onze Congregaties wier leden zich moeten toeleggen om : « ... zich in hunnen staat te heiligen, alle krachten inspannen om anderen te redden en te heiligen, voor zooveel hun maatschappelijke staat het hun toelaat... » (1)

En wie dan iets kent van menschen, weet dat « zich heiligen » toch vooral beteekent « zuiver leven ; » en wie ooit van eene congregatie deel uitmaakte, weet dat de bestuurders daar vooral naar trachten, om van hunne Congreganisten, kuische sterke jongelingen en jonge dochters te maken.

Daarnevens, (misschien wel daarboven, 't moet hier niet uitgemaakt worden welke inrichting den voorrang verdient) de Derde-Orde. Dat is toch wel het « Katholieke Rein-Leven » bij uitnemendheid. 't Bracht ons te ver om heel den regel af te schrijven en toe te lichten.

Eenige woorden maar uit de verschillende punten.

§ 1 ... in levenswijze en kleeding terzijdstelling van alle weelde en pracht...

(1) WERNZ, *Acta Romana Soc. Jesu*, Dec. 1910.

§ 2 ... Zich verwijderd houden van dansgezelschappen, te vrijzinnige tooneelvoorstellingen en slemppartijen.

§ 3 ... In spijs en drank matig zijn...

§ 4 ... *Vasten* voor het feest van Maria Onbevlekt ontvangen en van onzen H. Vader Franciscus ; zeer lofwaardig zijn zij, die bovendien des Vrijdags vasten en des Woendags zich van vleesch onthouden... (Dit alles natuurlijk buiten de verplichtingen opgelegd aan ieder christen nopens het vasten en vleeschderven).

§ 5 en 6 ... *Bidden.*

§ 8 ... Boeken en nieuwsbladen, waaruit gevaar voor de deugd te vreezen is, mogen zij in hunne huizen *niet toelaten, noch dulden dat ze gelezen worden door hunne onderdanen.*

§ 10 ... *Des avonds* doen zij *onderzoek* of zij soms eenigen misslag hebben begaan... (1)

Dit is genoeg meenen wij om te toonen dat eene Rein-Leven beweging bij ons katholieken nutteloos zou zijn. Leg even dien regel nevens de statuten der Rein-Leven Beweging ; en dan vraag ik : waarmêe zullen onze *katholieke* mannen en vrouwen het verst komen ? (2)

Een Rein-Leven Beweging zooals Lod. Van Mierop ze opvat, die kunnen we begrijpen en blijde toejuichen in niet katholieke middens. Daar kan ze zeker veel goed stichten. En dat is eene eerste reden om dewelke wij dankbaar zijn jegens hem die de ziel van deze beweging is bij onze Noorderburen. Een tweede reden om hem te bedanken is, dat hij met zijn edelmoedig werken op een ander midden ons verplicht te zien hoe diep het zedenbederf heel onze maatschappij heeft aangestoken ; dat hij ons verplicht te zien dat wij al de verweermiddelen tegen dit bederf in ons bereik hebben *maar ze niet kennen* (3); dat hij ons verplicht, al was 't om onze eer als katholieken hoog

(1) Naar Fr. David De Kok, O. F. M., *S. Franciscus Wereldlijke Derde Orde in Onzen Tijd,* blz. 99. Leiden, Futura, 1911.

(2) Onder de verschillende werkingen van Rein-Leven is me vooral nog deze opgevallen : de stille arbeid van persoon tot persoon ; en daaronder de briefwisseling met, of bezoeken van ongelukkige verdwaalden aan ijveraars van Rein-Leven (blz 253) — Maar wat is dan toch onze biechtstoel anders dan een adres waartoe ieder Roomsch Katholiek zich wenden kan ; en waar hij zal vinden alles, alles wat de inlichtings-bureaux van Rein-Leven kunnen geven ; en daarbij nog zoo oneindig veel meer : nl. de zekerheid der vergiffenis en sterke gratie voor later !

(3) Hoeveel katholieken kennen o. a. den Wereldbrief van Z. H. Leo XIII : *Auspicato*, 17 Sept, 1882 over de Derde-Orde ?

te houden, de hand aan 't werk te slaan in die onzer inrichtingen — Congregratie en Derde Orde vooral — waar toch *zoo veel te weinig* naar de dringende eischen van onzen tijd gewerkt wordt. (1)

Want die grond van waarheid ligt in de veel te scherpe kritiek van Lod. Van Mierop over onze katholieke toestanden; onze bestaande werken *leven* niet genoeg den geest uit van de stichters dier werken, *leven* niet genoeg hunne standregelen. Vandaar dat het bovennatuurlijk geestesleven verzwakt ten voordeele van de bedorven natuur in den mensch; vandaar dat we ook in onze katholieke middens om zoodanig veel miseries moeten treuren.

Laat hier, om te eindigen nog eens samengevat wat, ons dunkens, onze houding als katholieken moet zijn tegenover de Rein-Leven Beweging.

1° *Niet* bijtreden; willen wij op dit gebied iets verwezenlijken, laten we werken in Congregaties en Derde Orde.

2° Goedkeuren en steunen als we kunnen in niet-katholieke middens.

3° Bij gelegenheid samen werken.

Maar vóór alles, onze eigene inrichtingen bestudeeren; of liever als eenvoudige, gehoorzame kinderen luisteren naar hen die Jezus zending gegeven heeft om ons rein te bewaren; luisteren naar hun woord, en dan ook daarnaar *handelen*.

G. Simons, pr.

Nawoord. — Er bestaan nog in katholieke middens: het *Christen Vlaamsch Verbond,* zeer werkzaam in Vlaanderen en ook te Herenthals; en *Voor Eer en Deugd,* waar vooral in Noord-Nederland veel goed over gezegd wordt. 't Ware wel te wenschen dat de ijveraars van die bonden van deze gedachtenwisseling gebruik maakten om ook hunne werking beter te doen kennen. Schrijver van bovenstaande beschouwingen is niet goed genoeg op de hoogte om het te doen.'

---

(1) Zie ook nog De Temmerman, S. J. — *De Congregatie van O. L. Vr.,* Lier, 1911.

OVER MAATSCHAPPIJLEER

Nuttig is het immer, in welken werkkring ook, nu en dan eens een kijkje te werpen in het verleden om den afgelegden weg te overschouwen, om klaarder in te zien wat nog te te doen staat en, door dit breede overzicht, beter de gedane misstappen te ontdekken, die in de toekomst te vermijden vallen. In dit opzicht moeten wij een zeer belangrijk werk vermelden : *Arthur Verhaegen, volksvertegenwoordiger, Vingt-cinq années d'Action sociale.* (1) Zooals gewoonlijk de boeken zijn, die bij Dewit te Brussel verschijnen, is dit alweer — als stoffelijke uitvoering — een prachtwerk versierd met een tiental kunstige afbeeldingen onzer bijzonderste sociale vóórmannen en werkers. De hoofdgedachte van het boek heeft graaf Albert de Mun aldus in de inleiding vertolkt: « Vijf en twintig jaar sociale arbeid ! Deze enkele woorden bevatten de geschiedenis van een gansch tijdperk, van de diepe omwenteling die het in de gedachten bewerkte en van de sterke beweging die het in feiten verwezenlijkte. Het werk dat zij aanmelden schildert ons het tafereel van de groote sociale krachtinspanning door de Katholieken van België aan den dag gelegd sedert een kwart eeuw. Gedurende deze lange tijdruimte, hebben zij het bestuur in handen gehad ; maar van hun werk van staatsbeheer is hier minder spraak dan van hunne werkzaamheid onder het volk en voor het volk, werkzaamheid die er het steunpunt van was en die, wat er ook voorkome, de grondvest van hunnen invloed blijven zal. »

Schrijver begint met ons den geestestoestand te doen kennen, die de Belgische Katholieken beheerschte vóór 1886, op het gebied der sociale werken. De gedachten waren tot dan toe bijzonder gericht naar onderwijs en liefdadigheid. Kenmerkend zijn, wat betreft dien toestand, de genootschappen van S. Vincentius a Paulo ; later nam de schoolstrijd alle beschikbare krachten te veel in beslag dan dat men aan andere werking denken zou. Toch ging er reeds hier en daar eene stem op om de nieuwe richting aan te duiden maar ze sprak in de woestijn Intusschentijd, van 1877 af, heeft het socialisme, te Gent bijzonder, grooten vooruitgang gedaan. Als tegenwicht ontstaat hier dan ook weldra eene antisocialistische beweging — eerst onzijdig,

(1) Brussel, 1912 — Albert Dewit gr. in-8° van XVI en 370 blz. Prijs : 5 fr.

om later bij afscheuring der Liberalen uitsluitend Katholiek te worden, — die, na groote moeilijkheden in den beginne, zich langzaam maar zeker ontwikkelt.

Na de groote onlusten van Maart 1886 gingen de oogen der Katholieken open; de nieuwe strooming, de sociale richting vindt hare uiting in het Congres der sociale werken te Luik in 1886, nieuwe richting die hare hoogere en definitieve bekrachtiging bekwam in 1891 in den beroemden wereldbrief van Leo XIII over den toestand der werklieden.

De nieuwe gedachtenstrooming vond alras hare verwezenlijking ook in daden. Einde 1890 verschijnt voor de eerste maal te Gent het weekblad « Het Volk ». De antisocialistische werkliedenbond ontstond aldaar ook in 1890 uit eene samensmelting van verschillende reeds bestaande vereenigingen en telde van den beginne af rond de 6.000 leden. In andere steden ook was men niet werkeloos gebleven zooals blijkt uit Kapitel VI. Die verschillende afgezonderde werkingen, om steviger te staan tegenover den socialistischen stroom, hadden wederzijdschen steun noodig. « Het was M. Helleputte, voorzitter der ambachtgilde te Leuven, die het plan opvatte de sociale werken onderling te verbinden; hij riep eene voorbereidende vergadering bijeen, op 2den Februari 1891, van de afgevaardigden der werkliedenvereenigingen die aan den oproep beantwoord hadden. »

Het Belgisch Demokratisch Verbond werd gesticht den 30sten Maart 1891. In de volgende hoofdstukken volgen wij de ontwikkeling van het antisocialistische werkliedenverbond te Gent en zijne werkzaamheid op sociaal, politiek en godsdienstig gebied; in de hoofdstukken XI, XII en XIII hebben wij hetzelfde voor het Demokratisch Verbond; eindelijk als slot: Besluiten en Wenschen.

In die geschiedenis der sociale werking in België heeft schrijver zelf een groote rol gespeeld. Hierin lag voor hem een middel om zeer nauwkeurig te zijn, maar ook een zeker gevaar. Dit gevaar heeft hij voorzien waar hij zegt in zijn voorwoord: « Moet ik mij verdedigen tegen het verwijt de geschiedenis te hebben aangevat van feiten waarin ik betrokken was? Ik geloof het niet. Elk getuige — als hij oprecht is — kan aan de voorstelling der feiten die hij beleefde bijzonderheden, persoonlijke indrukken toevoegen, die aan het verhaal meer leven bijbrengen.... Een grooter gevaar dan dit van zich zelf voor te stellen bedreigt misschien den geschiedschrijver der sociale werken in België sedert een kwaart eeuw. Zijn verhaal zal natuurlijk stooten op zeer kiesche persoonlijke toestanden. » Ik

geloof dat van dien kant er geene redenen tot klagen bestaan, maar toch heeft dit persoonlijk meêleven der voorgestelde feiten door den schrijver voor gevolg gehad, dat hij juist over datgene wat hem meest nabij stond ook veruit het meest heeft uitgeweid. De Gentsche toestanden en werken krijgen het leeuwenaandeel, andere plaatsen zijn wat al te karig bedeeld. Gent voorzeker mag wel als toonbeeld der sociale werking in België doorgaan, want daar waar het socialisme zijn hoofdkwartier reeds scheen te hebben opgeslagen, is het den Katholieken toch gelukt uiterst schoone uitslagen te behalen; dit kan misschien deels die breedere behandeling rechtvaardigen. Gent ook heeft den Katholieken klaar aangetoond het groote princiep dat geheel onze sociale werking moet beheerschen : « Zoo men duurzame werken stichten wil, die in staat zijn op de volksziel eene doorslaande werking uit te oefenen, zal men overal den werkman zelf moeten bekommeren met den dagelijkschen gang, het bestuur, de zedelijke en geldelijke verplichtingen der werken van heropbeuring die men te zijnen voordeele ontwerpt. » Dit vergeet men nog al eens hier en daar!

Moge dit boek dan ook het zijne er toe bijdragen, door de feiten die gedachten meer en meer te doen doordringen, « moge het bijzonder op het slagveld der sociale beweging nog meer en meer overtuigde Kristenen aanbrengen dan diegenen die tot nu toe hebben meêgestreden om de offervaardigheid te helpen richten naar het Kristen ideaal op sociaal gebied.

***

Tot vorming onzer sociale werkers, vooral onzer zoo noodige sociale propagandisten onder de werkende klas zelf, kan het werkje : *Hendrik Heyman, Jan de Smedt, Victor De Leenheer pr. — Handboek voor sociale opleiding der jeugd in Patronaten, Werkmanskringen enz.* (1) veel dienst bewijzen. Met recht schrijft E. P. Rutten in zijn vóórwoord : « Zelden of nooit werd een boek met meer ongeduld verwacht dan het werkje dat wij overgelukkig zijn aan onze propagandisten te mogen aanbieden... Het weze ons toegelaten aan onze dierbare vrienden onzen innigsten dank te betuigen voor den onschatbaren dienst dien zij aan onze propagandisten bewezen door hun voorbeeld, door hun onderwijs. Wij koesteren de vurige hoop dat hun voorbeeld vele navolgers vinden zal. » Het is immer, bij gelijk welk onderricht, zeer onaangenaam den studenten geen degelijk handboek

(1) Gent, 1912. Drukkerij « Het Volk », kl. in-8° van 140 blz.

ter hand te kunnen stellen. De nota's bij het onderricht, zelfs door hoogstudenten opgenomen, zijn vaak van zoo weinig nut voor later; voor jongere studenten moet de leeraar, bij gebrek aan een handboek, zijn kostelijken tijd verspillen bij het langzaam dikteeren van eene zeer bondige samenvatting; voor werklieden is dit nadeel natuurlijk nog veel erger. Voor jonge geestelijken, voor hoogstudenten en ook voor andere leeken, die zich nuttig willen maken bij de opleiding onzer knapenschap in Patronaten, valt het dikwijls uiterst zwaar in de zoo uitgebreide Staathuishoudkunde juist die punten te onderscheiden, wier kennis voor den werkman meest nuttig is en daarbij dan ook den juisten toon, de echte wijze van voorstelling te vinden. Dit boekje vult die leemten aan. Dat de behandelde vraagstukken praktisch zijn daarvoor staat de naam in van Hendrik Heyman, den algemeenen secretaris der Sociale Werken in Waasland; dat de voorstelling op methodische en pedagogische wijze geschied mogen wij verwachten van de twee andere medewerkers, leeraars aan de Normaalschool van St. Niklaas. Om de taak van den lesgever te vergemakkelijken vinden wij in het begin eenige aanduidingen : « Hoe men de hiernavolgende lessen goed geven kan. » Die praktische opvatting is ook de vrucht der persoonlijke uitwerking dier lessen in de Patronaten van St. Niklaas.

De hoofdvraagstukken, eerst in dit werkje behandeld, — en ook veruit het breedvoerigst, — zijn de *Vakvereenigingen, hunnen toestand in de middeleeuwen, hun verval, hunne afschaffing*. Vooraleer te spreken over hunne heropbeuring worden eerst de omstandigheden en oorzaken die daartoe bijdroegen uiteengezet, namelijk de socialistische en katholieke opvatting der sociale kwestie, de laatste verpersoonlijkt in *Mgr von Ketteleer*, de andere in *Lassalle*. Als praktisch gevolg der katholieke principen, uitgelegd aan de hand van *Rerum Novarum*, komen wij terug tot de *kristene vakvereenigingen in onzen tijd. — Waarom men ze overal stichten moet. — Hoe men ze inricht. — Over de moeilijkheden die men ontmoet. — Over de verbonden van vakvereenigingen. — Hoe men propaganda maken kan. — Over vakvereenigingen voor jonge werklieden.* Nadat de jonge stielmannen aldus goed overtuigd gaan van het nut der vakvereeniging — het moeilijke punt — dan kan men hun heel gemakkelijk en ook veel korter spreken over de menigvuldige instellingen van vooruitzicht en andere, die in den schoot van eenen goed ingerichten werkersstand ontstaan. *Werkstaking- en weerstandskas. — Verzoeningsraden en scheidsgerechten. — De werkeloosheid. — Middelen tegen de werkeloosheid. —*

Over de werkbeurzen. — Andere instellingen van vooruitzicht. — Vakmannen en vakschool.

Als onze jonge werklieden deze reeks lessen met nut hebben doorgemaakt, en als zij daarbij hun handboek, dat zij in de les leerden instudeeren, ter hand bewaren voor later, dan mag men het beste van hen verwachten; dan zullen zij ook in staat zijn bij gelegenheid duchtig hunnen man te staan in redetwisten.

In denzelfden aard hebben wij nog : *Dr Otto Richter. — Staatsbürgerliche Erziehung der Schulentlassenen Jugend* (1) Ook hier vinden wij weer aanduidingen — maar meer uitgebreid — over de wijze hoe men dit onderricht geven moet. Het eerste deel van het werkje « Methodik der Bürgerkunde » omschrijft eerst wat die stof bevat, den keus die daarin hoeft gedaan, en handelt daarna over de wijze van voorstelling. De hoofdgedachte hierin is : den student eerst praktisch een werk te doen verrichten en dan aan dit praktische voorbeeld de theoretische uiteenzetting te verbinden. Of dit altijd mogelijk is valt te betwijfelen. Het tweede deel, veruit het grootste, is niets dan een breedvoerig uitgewerkt plan der stofverdeeling bij dit onderricht, uitgaande van de Familie tot aan den Staat. Het doel van het werkje is hoofdzakelijk een wegwijzer te zijn voor den leeraar. Minder geëigend is het voorzeker, jawel bijna in 't geheel niet geëigend, voor een onderricht in patronaten met het oog op de sociale kwestie; maar het zou kunnen van dienst zijn voor avondscholen, zelfs ook in patronaten waar kleine beambten komen en eenige leergangen zouden volgen om met de vraagstukken der Staathuishoudkunde wat bekend te geraken. Hier zelfs kon men het plan en de wenken over manier van voorstellen benuttigen, maar de stof zou op ons land moeten aangepast worden daar de openbare inrichtingen, gemeenten enz. in Duitschland en bij ons gansch verschillend zijn. Iemand die iets van Duitsche Staatsinrichtingen en Duitsch recht zou willen kennen zou hier ook eene bondige uiteenzetting vinden der hoofdlijnen.

Om zich van de Duitsche groote politieke partijen eene kleine gedachte te vormen bestaat er in de verzameling « Kultur und Fortschritt eene reeks vlugschriften door *Alexander Burger-Geschichte der Parteien des Deutschen Reichtags* het zesde deeltje : *Die socialdemokratische Partei* (2) verscheen onlangs en komt de

(1) Düsseldorf, 1611. Verlag von M. Strucken, kl. in-8° van 76 blz. Prijs : M. 1; kart. M. 1.20.

(2) Gautsch b. Leipzig. Felix Dietrich, het deeltje 25 Pf., 14 blz. in-8°.

reeds bestaande reeks aan aanvullen : I. Das Zentrum und die ihm nahestehenden parteien. II. Die nationalliberale Partei. III. Die freisinnigen Parteien. IV. Die Parteien der wirtschaftlichen Vereinigung (Christlich-soziale Partei, Antisemiten, Bund der Landwirte) en ook nog Die Parteien des deutschen Reichtags nach ihren Programmen geschildert. Die werkjes zijn natuurlijk, om reden hunner bondigheid, enkel bij machte een algemeen gedacht te geven.

***

Eene der meest hedendaagsche kwestiën tegenwoordig in Duitschland en die ook bij ons meer en meer aan de dagorde komt is die der Privatbeamten. Een bewijs der sterkte dezer beweging en der stevige inrichting van dezen nieuwen middenstand aldaar vinden wij in het feit der stemming eener afzonderlijke Verzekeringswet voor Beambten door den Reichstag in December 1911. Die wet is grootendeels te danken aan het kranig optreden der verschillende beroepsvereenigingen die ook ernstig mêewerkten om de noodige inlichtingen te verschaffen aan het staatsbestuur om deze wet zoo degelijk mogelijk te maken. De tekst dier wet geeft ons *Max Sabermann* in : *Versicherungsgesetz für Angestellte mit einer Einleitung und Erläuterungen.* (1) In zijne inleiding geeft de verklaarder ons de geschiedenis van het onstaan der wet ; hoe reeds in Oostenrijk eene beweging in dien zin onstond sedert 1888, en slechts bekroond werd door het in werking treden der wet met 1sten Januari 1909. Die beweging sloeg ook over naar Duitschland, waar zij na een tienjarig streven eindelijk de gewenschte wet ook bekwam. Na deze beknopte geschiedkundige inleiding vinden wij eene bondige uiteenzetting der hoofdgedachten der wet, gevolgd van den tekst zelf. In den loop van den tekst treffen wij de noodige verklaringen aan, alsook hier en daar iets over ontstaan en ontwikkeling van sommige artikels. Daar de wet nog te jong is kan natuurlijk op rechtspraktijk niet gesteund worden.

Dr Karl Flesch und Dr Heinz Potthoff — Privatangestellte und Arbeitsrecht(2) is eene samenvoeging van artikels reeds vroeger in tijdschriften verschenen of van voordrachten gehouden op Congressen en uitgegeven op aanvraag van den Bund der technisch-industriellen Beambten. « Het arbeidsverdrag, schrijft Dr Heinz

(1) Leipzig, 1911. Verlag van Carl Ernst Poeschel, kl. in-8° van VII en 167 blz. geb. M. 2,50.
(2) Berlin. 1912. Industriebeamten Verlag, gr. in-8° van 68 blz.

Potthoff, een der groote leiders der Privatangestellten Bewegung, is tegenwoordig de grondslag waarop meer dan 2 derden van het Duitsche Volk... hun stoffelijk onderhoud steunen. Eene betere regeling van het Arbeidsrecht dan die van het burgerlijke wetboek en van de ontelbare bijzondere wetten met het Arbeidsverdrag in betrekking, is eene onloochenbare noodwendigheid en zal in het middenpunt der toekomstige binnenlandsche politiek van Duitschland staan. De privatbeambten hebben aan de beweging voor een modern arbeidsrecht eenen nieuwen stoot gegeven door hunnen eisch van een eenzelvig arbeidsrecht. Het is klaar dat de grondvesten van hun recht met die van het arbeidsrecht over het algemeen overeenstemmen moeten... Daarom zijn de verhandelingen over beide vragen hier vereenigd. » Dr Heinz Potthoff handelt eerst over de toekomst van het Privatbeamtenrecht. Voor de toekomst is, wat aangaat het huurverdrag der bedienden, eenheid noodig en ook kortelings te verwachten, ten minste voor de groote trekken, daar noodzakelijk de kleinere voorwaarden van verdrag tot verdrag verschillend zullen blijven. Daarbij moeten ook — zooals ten andere de gedachtenontwikkeling het reeds ten deele doet — meer bepalingen van dwangrecht voor de verdragen voorzien worden, daar altijd onder den drang van het persoonlijk belang de werkgever geneigd is de grootste werkzaamheid uit zijne bedienden te trekken zonder zich te bekommeren of de arbeidnemer er niet onder lijdt; de bediende, de werkman vertegenwoordigt immers geen kapitaal en dus bij krachtvermindering bestaat geen verlies voor den ondernemer. Dit uit het oog verliezen van het menschelijke en dit alleenlijk bekommerd zijn met het vrijwaren van den eigendom was het kenteeken van het moderne recht. Daarom moet in de toekomst dit moderne recht meer sociaal worden.

Dr Flesch in een volgend deel handelt meer bepaaldelijk over het arbeidsverdrag. Dit verdrag speelt tegenwoordig in de maatschappij een uiterst belangrijken rol « daar onze moderne maatschappij op twee grondpijlers steunt, of beter door twee steunmuren recht gehouden wordt; het arbeidsverdrag en de armenverpleging. Neem het arbeidsverdrag weg, de vrije overeenkomst tusschen arbeider en ondernemer, in handel, nijverheid, landbouw staan stil; want de slavernij, het lijfeigenschap, de onderworpenheid bestaan niet meer, die vroeger aan den sterkeren of rijkeren toelieten de arbeidskracht van den zwakkeren tot zijnen dienst te dwingen. » Hieruit blijkt genoeg de socialistische strekking dezer verhandeling die zeker veel waarheid bevat maar ook deels overdre-

vene gedachten vooruitzet; zoo zegt zij onder meer, niettegenstaande de reeds bestaande wetten en gebruiken: « Voor de regeling van het arbeidsverdrag is nog alles te doen. » Volgen als aanhang een wetsontwerp van Dr Flesch over het arbeidsverdrag — de wet van 1900 in het kanton Gent over de wettelijke regeling van arbeidstarieven en het slechten van moeilijkheden in betrekking met arbeidsvoorwaarden — het ontwerp Briand van 1910 in Frankrijk over den toestand der spoorwegbedienden en over de vreedzame regeling der collektieve moeilijkheden.

Als slot een programma van gelijkmaking en hervorming van het arbeidsrecht.

Over het gezamenlijk arbeidsverdrag in 't algemeen verscheen een zeer degelijk werk : *Charles De Visscher, advocaat bij het beroepshof te Gent. — Le contrat collectif de travail, théories juridiques et projets législatifs.* (1) Over ditzelfde onderwerp handelde schrijver reeds op de eerste sociale week te Leuven, les die daarna ook afzonderlijk verscheen; nu krijgen wij integendeel een lijvig boekdeel over de kwestie. Dit werk komt te gepaster uur bijzonder hier in België, daar de Hoogere Arbeidsraad de kwestie onlangs in zijnen 10den zittijd behandelde, — de verhandelingen dezer bespreking zijn ook voor korten tijd verschenen (2) — en het dus best mogelijk is — als onze wetgevers in dezen nieuwen zittijd ernstiger kunnen doorwerken — dat dit Belgische wetsontwerp ook kortelings wet wordt. Het kollectieve arbeidsverdrag is nog heel jong en toch schijnt het reeds tot eenen grooten rol in de toekomst geroepen. Waar de wetgeving zich niet meer kan inmengen om reden harer te groote algemeenheid, waar de arbeider alleen staande ook zijne rechten niet genoeg kan doen gelden om reden zijner zwakheid, ofwel waar het doen gelden hunner rechten door de vereenigde werklieden tot zware botsingen met de patroons zou leiden, daar komt het kollektieve arbeidsverdrag hulp bieden. De grondeischen, die ten minste in elk verdrag — rekening houdend met de bijzonderste werkomstandigheden — ingelascht moeten zijn, zal het kollektieve arbeidsverdrag vaststellen. Van beide kanten zullen, de nijverheid aan eene zijde, de arbeidersinrichting aan de andere zijde, zich verbinden die overeenkomst te eerbiedigen. Maar die gezamenlijke overeenkomst is iets gansch nieuw in ons huidig recht en daaruit juist stroomen de meeste moeilijkheden. Welke voorwaarden zijn er

(1) Gent, 1912. A. Siffer, gr. in-8° van XXIII en 404 blz. Pr. 7 fr.
(2) Brussel, 1911. Weissenbruch.

vereischt tot de verplichtingskracht van dit verdrag? Hoeverre gaat die verplichting? Waarom kan dit kollektieve verdrag gesloten worden? Welk is de rechterlijke aard van dit gezamenlijk verdrag? Hierover is men het in 't geheel niet eens en bevindt men zich te midden der meest verschillende stelsels die achtereenvolgens onderzocht en beoordeeld worden. Welke zijn de rechterlijke gevolgen van dusdanig verdrag? en zoo de verbintenissen niet onderhouden worden welke straffen zijn dan toepasbaar? Eindelijk de zoo moeilijke kwestie der verantwoordelijkheid der werklieden in zake kollektief arbeidsverdrag.

Tot slot hebben wij als aanhang het voor-ontwerp van wet door den Hoogeren Arbeidsraad van België aangenomen, waarvan schrijver getuigt: « Een der grootste verdiensten van dezen tekst is het gevaar te hebben vermeden dat elke proef van wetgeving op dit gebied bedreigt, van door eene te nauwe en voorbarige regeling der natuurlijke ontwikkeling de gezamenlijke verdragen te belemmeren ». In dien aanhang vinden wij ook nog verschillende vreemde ontwerpen. Dit werk, om zijne wetenschappelijke en breedvoerige behandeling van dit zoo hedendaagsch maar ook nog zeer netelig vraagstuk, moeten allen lezen, die voorzien later in hunne sociale werken, in hunne syndicaten, met het gezamenlijk arbeidskontrakt te hebben af te rekenen; aldus zullen zij van nu af een klaar inzicht in de zaak bekomen en hare latere ontwikkeling en uitwerking beter volgen kunnen.

Het kollektieve arbeidsverdrag veronderstelt als vóórafgaande voorwaarde eene stevige inrichting van het beroep, eene behoorlijke ontwikkeling der vakvereenigingen. Hier in België is er gelukkiglijk op dien weg reeds veel gedaan en dat de Katholieke beweging, God zij dank, bij de socialistische niet meer ten achter blijft, bewijzen ten overvloede de laatste cijfers van het algemeen verslag van E. P. Rutten. En toch valt er nog meer, nog veel meer, in dien zin te werken, want de groote massa der werklieden is nog niet vereenigd. Om al het voordeel te knnnen trekken uit onze wet op de beroepsvereenigingen, moeten wij die wet eerst grondig kennen en daartoe kan het werkje: *Th. Théate, doctor in de rechten. — Les Unions professionnelles* (1) van grooten dienst zijn; het is een uitgebreid kommentaar over de wet van 1898. Veel meer valt er hier niet over te zeggen, daar dit werkje reeds zijne vijfde uitgave beleefde en bijgevolg reeds genoeg bekend is.

(1) Leuven, 1909. J. Van Linthout in-8° van 120 blz., overgedrukt uit de *Revue pratique des Sociétés civiles et commerciales*.

Augustin Lehmkuhl, S. J. — Die soziale Frage und die staatliche Gewalt. (1) Het is het 6de deeltje der reeks : « Die soziale Frage beleuchtet durch die Stimmen aus Maria-Laach ». De naam van den schrijver doet natuurlijk een diepdoordacht wijsgeerig werk verwachten en dit is het ook. De titel is wel wat breed opgevat want de inmenging van den staat in de sociale kwestie wordt niet zoo algemeen behandeld als men het zou verwachten, daar op de 80 blz. er 60 bijna uitsluitelijk handelen over de verplichtende verzekering.

Het 1ste deel heeft het over Versicherung und Versicherungszwang. Is het verzekeringsverdrag wettig uit het oogpunt van zedelijkheid en rechtvaardigheid ? Dit is eene vraag welke ons, die aan verzekeringen van allen aard zoo gewoon zijn, bij den eersten aanblik wat onverwacht voorkomt, want wie zou daar nog kunnen aan twijfelen ; en nochtans als men de zaak wat op den keper beschouwt is de rechtvaardigheid van dit verdrag niet zoo opvallend en is het in meerdere gevallen niet altijd vrij van zekere woekerij aan den kant van den verzekeraar ; aan den kant van den verzekerden, zelf, buiten menigvuldige bedriegerijen die dikwijls voorkomen, vind P. Lehmkuhl dat overdrevene verzekering tegen alle mogelijke rampen misschien wel een blijk is van te weinig betrouwen op de goddelijke Voorzienigheid ; — zooverre zouden wij het toch niet gaan zoeken daar wij nog de spreuk kennen : help U zelven, zoo helpe U God.

De verplichting tot verzekering zou kunnen gerechtvaardigd worden op grond van een staatsdwang tot sparen maar om tot sparen te kunnen dwingen moeten reeds buitengewone redenen er toe aanzetten om zoo erg op de menschelijke vrijheid in te grijpen. Reeds een beteren grond om de gedwongen verzekering op te leggen kon men vinden in eene bescherming van het algemeen welzijn daar anders de niet verzekerde ongelukkigen toch later ten laste vallen van de algemeenheid ; maar nog volstaat die reden niet op haar eigen, daar aldus zekere arme lieden gedwongen zullen zijn tegenwoordig hunnen nood te vergrooten door de verplichte bijdragen om later aan anderen voordeel te bezorgen waar zij zelf niet zullen van genieten als zij vroeger komen te sterven.

Het recht van den staat om zich met het regelen van het

(1) Freiburg i. B., 1911. Herdersche Verlegsbruhhandlung. kl. in-8° van 90 blz. Prijs : fr. 3.

arbeidskontrakt te bemoeien schijnt de ware grond te zijn waarop men de verrechtvaardiging van de gedwongen verzekering kan steunen.

In een volgend deel heeft schrijver het bepaaldelijk over de door den staat opgelegde ongevallenverzekering: « Tot hiertoe werd bijzonder de positieve taak van het staatsbestuur tot bescherming der werkende klas en tot verzekering derzelve tegen nood en gevaar grondig onderzocht. De volgende bladzijden houden zich meer met den negatieven kant dezer taak bezig en met de afbakening der tusschenkomst van den staat. »

In een vierde deeltje vindt P. Lehmkuhl gelegenheid nog wat bij te voegen over de grenzen der inmenging van den staat in de economische vragen, door het bespreken der theorieën over uitbating door den staat die Dr Schaffle ten jare 1889 bij de groote Westfaalsche werkstaking vooruit heeft gezet.

Het werkje is zooals blijkt eene gansche theoretische, wijsgeerige studie, daarom zal het misschien voor mannen die in de praktische werking leven minder aantrekkelijk schijnen, maar het is toch immer nuttig en aangenaam de praktische werking op stevig bewezen grondvesten te kunnen steunen, het is des te aangenamer als men dit wijsgeerig onderzoek kan doen aan de hand van een methodischen leidsman als P. Lehmkuhl.

Heinrich Pesch, S. J. — Liberalisme, Socialisme en Katholieke Staats- en Maatschappijléer, vrij bewerkt door Mr P. J. Aalberse. Deel I, Boek III. (1) De hoofdopsteller van het Katholiek Sociaal Weekblad zet moedig zijne taak voort der omwerking in het Nederlandsch van het bekende Duitsche standaardwerk van P. Pesch. Nu hebben wij 3 boeken van het eerste deel voltooid. Dit laatst verschenen deel handelt over Vrijheidssysteem en sociale ordening in de geschiedenis. « In dit boek, meer nog dan in het voorafgaande, moge men in 't oog houden, dat het doel niet is het geven eener *vertaling*, maar eene *Nederlandsche bewerking* van Pater Pesch' boek. Veel van hetgeen in onze bewerking voorkomt zal men in 't oorspronkelijke tevergeefs zoeken. » Wij krijgen dus, wij Nederlanders en Vlamingen, nog wat meer dan onze Duitsche broeders, en dat dit toemaatje degelijk is, dat viel ook van Mr Aalberse te verwachten. Men zegt gewoonlijk, en met reden, dat het verkieslijker is een werk in zijne oorspronkelijke taal te lezen; hier is het toch het geval niet daar wij hier als voor een nieuw werk in 't Nederlandsch staan dat om zoo te zeggen ontstaan is uit de samenwerking van twee gekende schrijvers.

(1) Leiden 1911. Uitgevers-Vennootschap « Futura » in-8° van 180 blz.

« Het goed verstaan van het heden wordt wezenlijk bevorderd door de kennis van het verleden... De fouten der menschen herhalen zich, gelijk ook de geneesmiddelen aan de ervaringen van den vroegeren tijd kunnen ontleend worden.

Twee groote economische tijdperken liggen achter ons : de *antiek-heidensche* en de *christelijk-germaansche* aera. Zij zijn tot op zekere hoogte typen van het vrijheidssysteem en van het systeem der beperkte vrijheid. De bestudeering dezer twee strijdperken zal daarom zeer geschikt zijn om ons naar juiste waarde te doen schatten het tegenwoordige, zijn einde tegemoet snellende, liberaal-kapitalistische tijdperk, terwijl het ons evenzeer voor het groote werk der sociale hervormingen raadslagen van beteekenis zal geven...

Vervolgens zal eene nadere studie van de opkomst, den bloei en het verval der Gilden uitstekend geschikt zijn, om ons een beter inzicht te geven in de denkbeelden van hen, die als grondslag voor alle deugdelijke sociale hervorming voorspellen : de wederorganisatie der Maatschappij op den grondslag van het Christendom. »

In die enkele woorden hebben wij het doel en ook de groote indeeling van het nieuw verschenen boekdeel. De oudheid heeft natuurlijk in verband met onze huidige toestanden minder belang uit hoofde harer gansch verschillende inrichting op sociaal gebied door het bestaan der slavernij ; zij wordt dan ook maar kort behandeld. Enkele bladzijden slechts over Griekenland; als kenmerk van dit tijdstip lezen wij : « Goud en zilver waren machtige goden geworden in Hellas, voor geld werd hoe langer hoe meer, alles bij allen veil.... Alles wat den vaderen groot en schoon en vereerenswaardig toegeschenen had, verweerde in deze verzengde lucht, en niets bleef over dan de rustelooze zelfzucht en het haken naar gunst en al de vernuftige sophistiek, waarmeè men de schrale spijzen des levens genietbaar trachtte te maken.

Over Rome wordt langer uitgeweid omdat hier meer de weldoende invloed van het Kristendom op sociaal gebied kan uitblinken door de tegenstelling die zich opdringt bij het bestudeeren der maatschappelijke toestanden vóór en na de invoering der Kristene gedachten.

In het tweede deel wordt de toestand van den boerenstand in de middeleeuwen afgeschilderd en aldus beoordeeld : « Neen, het feodale systeem is niet het ideaal van een juiste of volkomen maatschappij-ordening, maar het is geweest de met tijdsomstandigheden in overeenstemming zijnde, door deze te voorschijn geroepen verwezenlijking eener gedachte van de

hoogste beteekenis, van een grondbeginsel, dat het fondament is van iedere gezonde economische en sociale onderneming in alle tijden en dit ook voor alle tijden blijven zal van het grondbeginsel, dat orde, maatschappelijk geluk en voldoende stoffelijke verzorging voor allen slechts ontstaan kan door de menschelijke individueele willekeur ondergeschikt te maken aan het algemeen belang. »

Een der grootste mistoestanden door de Fransche Omwenteling teweeggebracht, was het afschaffen van het gildeleven en het in de plaats stellen van het theoretisch zoo aanlokkelijke maar praktisch zoo utopistische vrijheidssysteem. Daar het heropbloeien van het vereenigingsleven ook nog ten huidigen dage op verre na nog niet volledig is, wordt over dit laatste punt ook zeer breedvoerig gehandeld : Ontstaan der gilden, — Inrichting en bestuur, sociale en politieke beteekenis der gilden — Economische en zedelijk-godsdienstige taak der gilden — Organisatie der gilden — Verval der gilden en opkomst van het vrijheidssysteem.

Die korte samenvatting zal genoeg betoond hebben dat, zelfs onder diegenen die met praktische werking bezig zijn, al wie zich niet beperken wil tot een of anderen kleinen kant van de sociale kwestie, maar die er een breederen algemeenen blik wil op hebben, dit samenvattende werk zou moeten lezen. Zoo wordt er veel geklaagd over het verdwijnen van het gildeleven der Middeleeuwen, maar de kennis van het juiste waarom dier klachten gevonden in een helder inzicht in dit vroegere leven schiet soms wel eens te kort, zoo ook de echte wijze van toepassing van die oude inrichting op onze moderne omstandigheden.

Johann Bapt. Pierron. — Die Katholischen Armen. (1) Die titel zou wel doen denken aan eene studie over den toestand van de armen die het Katholiek geloof behouden hebben, hij doet reeds eene tegenstelling verwachten tusschen het grootere geluk, de vreedzame tevredenheid der armen, gesteund door de Christi-leer, en de hatende misnoegdheid, de onrustige genotzucht der aanklevers der sociolistische grondbeginselen. Alzoo opgevat zou dit werk een sociologisch karakter dragen, nu is zijn karakter in werkelijkheid meer geschiedkundig ; het is eene bijdrage over het ontstaan der bedelorden. Daar de echt christelijke princiepen in deze Orden praktisch zijn uitgewerkt, heeft de studie ook wel eenig belang voor een socioloog.

(1) Freiburg in Breisgau, 1911. Herdersche Verlachsbuchhandlung in-8° van 183 blz. Prijs : M. 4.

W. T. Layton. — *An Introduction to the study of prices* (1) is eene samenvatting van de « Newmarch Memorial Lectures » gehouden in het « University College » te Londen. Het is niet opgevat als een handboek voor studenten, noch als een wetenschappelijk werk voor specialisten, neen, schrijver wil voor het algemeen publiek de studie over het klimmen en dalen der prijzen wat meer toegankelijk maken. Dat zulks van pas komt, bijzonder tegenwoordig, valt niet te betwijfelen, wanneer men slechts nadenkt hoe weinig de menschen van die zaken af weten; het treffendste bewijs hebben wij nog gehad in den verloopen kiesstrijd hier in 't land, gedurende denwelken de minderheid zoo schaamteloos met het dure leven geschermd heeft. Dat het boek eene samenvatting van leergangen is, kan men terugvinden in de klare methodische wijze van voorstelling, hetgeen bij een zoo ingewikkeld vraagstuk van groot belang is.

In een eerste deel krijgen wij wat algemeenheden om met de vraag bekend te geraken; in de vier volgende hoofdstukken een overzicht der prijsveranderingen in de 19de eeuw: van 1820 tot 1849 vallen de prijzen, van 1849 tot 1874 klimmen zij, van 1874 tot 1896 nieuwe daling, van 1896 tot 1910 nieuwe prijsverhooging; op het einde eenige opmerkingen over het dure leven in 1911. In elk dier tijdvakken worden ook de gevolgen dier prijsveranderingen op den algemeenen welstand ontleed.

Eene der grootste oorzaken dier prijsveranderingen — misschien wordt zij wel als wat al te invloedrijk voorgesteld — is het verschil der goudvoortbrengst op de verschillende tijdstippen. Zij is toch op verre na de eenige niet, maar eene gansche reeks omstandigheden doen hunnen invloed in die ingewikkelde kwestie gevoelen, dit besluit trekt schrijver uit zijne historische voorstelling. Na eene samenvatting der besluiten over de oorzaken en gevolgen van de prijsveranderingen vinden wij nog eenige aanhangsels met diagrammen en statistische tabellen die zekere begrippen uit de voorgaande studie moeten ophelderen.

Het werk is aldus in staat eene klare gedachte over de kwestie der prijsveranderingen bij den lezer op te wekken.

J. Buelens.

---

(1) London, 1912. Macmillan & Co in-8o van XII en 155 blz. Prijs: geb. 2 sh. 6.

APOLOGETISCH OVERZICHT

III

ALGEMEENE WERKEN

1. A. DETILLEUX : *Essai d'Apologétique intégrale.* I : *L'Incrédulité et les Temps prémessianiques,* 494 blz. Bruxelles, Action Catholique, 4 fr. — 2. Dr. ESSER und Dr. MAUSBACH : *Religion, Christentum, Kirche. Eine Apologetik für wissenschaftlich Gebildete,* Erster Band, 806 blz. Verlag Kösel, Munchen, 8.75 fr. — 3. Dr. DERCKX : *De « Vrouwe » der menschheid vloek en zegen. Eene wereld- en levensbeschouwing,* 328 blz. Kerkrade, Alberts, 4 fr. — 4. Mgr. FARGES : *Nouvelle Apologétique : Dieu, l'âme immortelle et la Religion naturelle,* 272 blz. Paris, Berche et Tralin, 3 fr. — 5. Dr. KLUG : *Levensvragen,* 286 blz., Amsterdam, Van Langenhuysen. — 6. J. JOOSSENS, *La Foi catholique et les Faits observés,* 180 blz. Bruxelles, Action Catholique, 0.60 fr. — 7. J. BROUSSOLLE : *Cours d'instruction religieuse. La religion et les religions,* 2 deelen, 210 + 384 blz. 5 fr., Paris, Tequi. — 8. COMTE DE CHAMPAGNY : *Le Chemin de la Vérité.* Nouvelle éd., 264 blz., Paris, Tequi, 2 fr. — 9. Mgr. DOUAIS : *L'Apologétique,* 64 blz.. Paris, Bloud, 0.60 fr. — 11. L. LECLERCQ : *Essai d'Apologétique expérimentale,* 218 blz., Tourcoing, Duvivier, 3 fr, — 12. H. PETITOT, O. P. : *Pascal, sa vie religieuse et son Apologie du Christianisme,* 428 blz., Paris, Beauchesne, 6 fr. — 13. MINUCIUS FELIX : *Octavius,* Traduction, introduction et Notes, par F. Record, 128 blz. Paris, Bloud, 1.20 fr. — 14. *Dictionnaire apologétique de la Foi catholique,* fascicule VI et VII, Paris, Beauchesne, 5 fr. le fascicule.

1. — Dit « Essai d'apologétique intégrale » zal vijf deelen beslaan :

1° L'Incrédulité et les temps prémessianiques.

2° L'Incrédulité et la divinité de Jésus-Christ.

3° L'Incrédulité et le catholicisme pratique.

4° L'Incrédulité et l'Eglise de Jésus-Christ.

5° La Religion et l'Incrédulité devant la science et le progrès.

't Is moeilijk, zelfs met den uitleg over zijn plan door den schrijver verstrekt, in die indeeling een harmonisch geheel te ontwaren.

Hetzelfde geldt ten andere voor het eerste deel dat nu verschenen is. Er is ongelooflijk veel stof aanwezig. Er wordt gehandeld over het bestaan van God, de Voorzienigheid, de ziel,

den val der engelen, de erfzonde, den zondvloed, de eenheid van het menschelijk geslacht, het heele verloop van Israël's geschiedenis, van af Abraham tot aan de laatste profeten. Als toemaatje krijgen we nog wat over de authenticiteit van het Oud Testament, over de zeden in Egypte, Griekenland en Rome. Oef! Zoo 'n tocht brengt u buiten adem! Vooral daar de tocht heel dikwijls van rechts naar links gaat, zonder men heel goed ziet waar men henen wil. Nu, dat ligt misschien hieraan, dat we met brieven te doen hebben, die zoo gezegd aan een ongeloovige als antwoord op zijne tegenwerpingen worden geschreven. Die brieven bevatten ten andere zeer veel goeds, al wordt er alles veel te vlug verhandeld en niets echt uitgediept. Kan het ook anders wanneer een enkele schrijver zichzelf veroordeelt om al die zoo uiteenloopende vraagstukken aan te pakken?...

Wat er hier echter buitenmate kostelijk is, dat zijn de citaten. Het heele boek is er echt van doorweefd. En doorgaans treffen wij er de verzending bij aan. Dat begint er gelukkig bij onze schrijvers goed in te komen. Toch nog niet genoeg.

Om te eindigen moet het van mijn hart dat ik schrijver's pessimisme volstrekt niet deel.

« Depuis les prédictions du grand orateur Lacordaire et du grand polémiste De Maistre, la physionomie sociale ne s'est guère améliorée; il y a bien eu quelques éclaircies, mais sans durée, et le mouvement de fléchissement religieux se poursuit, insensible en apparence mais réel, profond, presque sans remède. Nous savons qu'il y a des optimistes qui, à l'aide de statistiques complaisantes, ferment les yeux à l'évidence. Laissons-les à leurs belles illusions.

» L'Eglise Romaine subit une crise, qui, sans les promesses divines, semblerait plutôt une agonie. La barque de Pierre oscille sur la mer des passions humaines, la tempête déchaînée fait rage, le conducteur divin est assoupi. Il médite sur la foi chancelante de beaucoup de ses disciples. L'épreuve est forte. »

Dit alles is heel romantisch gezegd. Ik kan echter best dulden dat de heer Detilleux mij aan mijne illusies overlaat, waar ik sta in het gezelschap van een kerkvoogd als Zijne Eminentie Kard. Mercier, die, op ons katholiek Congres van Mechelen, verklaarde dat, al moge de katholieke Kerk in haar ledenaantal verminderen — hetgeen nog moeilijk zou te bewijzen vallen — zij integendeel wint in innerlijke volmaaktheid bij hare kinderen. (1)

(1) L'Eglise, depuis la révolution française, a perdu en extension, mais a gagné *indiscutablement* en intensité. (*Science et Foi* n° 11).

2. — *Germania docet!* — De Duitschers geven ons met het 1e deel dier apologetiek een goede les. Aan dit deel hebben vijf verschillende vakmannen gearbeid, hetgeen ook voor het volgende deel het geval zijn zal. Ik geloof dat zoo iets de eerste maal geschiedt voor een apologetisch handboek.

De Duitschers hebben nochtans overschot van gelijk. Hoe wilt gij nu toch dat *één* mensch bevoegd weze in al de verschillende vakken welke de apologetiek moet benuttigen om te besluiten tot de geloofwaardigheid van onzen godsdienst? « Die weitere, äusserlich hervorspringende Besonderheit, dass die Abfassung der zehn Traktate, aus denen es sich zusammensetzt, in die Hand verschiedener Verfasser gelegt ist, hängt mit der unleugbaren Tatsache zusammen, dass eine Beherrschung der verschiedenen für die Apologetik grundlegenden Wissensgebiete bei der heutigen wissenschaftlichen Arbeitsteilung *einem* Gelehrten fast zur Unmóglichkeit geworden ist. (1) Op dien weg dient voortgegaan, en dan zal eerlang het wetenschappelijk apologetisch handboek, waar al de werkers naar uitzien, kunnen opgemaakt worden. Eenheid maakt macht, ook en misschien vooral op het gebied der wetenschap.

Naar de titel zelf opgeeft, volgen de schrijvers de traditioneele methode. Eerst de noodzakelijkheid van den godsdienst bewijzen; dan den goddelijken oorsprong van het Christendom en ten slotte de goddelijke instelling van de katholieke Kerk. Naar mijn bescheiden meening zou een andere methode meer aangepast zijn aan onze moderne tijden. Doch ook deze is voorzeker zeer goed. Hoofdzaak is het echter op begane wegen flink werk te verrichten. En dat hebben deze vakgeleerden zeker gedaan.

Dr. J. Mausbach, leeraar in godgeleerdheid aan de Hoogeschool te Münster, geeft een algemeene inleiding : « De godsdienst en het moderne zieleleven », waarin vooral het begrip godsdienst goed verklaard wordt, en de zielstoestand blootgelegd wordt van onze moderne menschen tegenover den godsdienst.

Dr. G. Esser, leeraar in godgeleerdheid aan de Hoogeschool te Bonn, behandelt de grondvraag : « God en de wereld ». 't Gaat er over 't bestaan van God, de schepping, de natuur van de ziel.

Dr. J. Pohle, leeraar in godgeleerdheid aan de Hoogeschool van Breslau, heeft het over de « Natuur en het bovennatuurlijke ». — Uiteenzetting dier beide begrippen. Mogelijkheid

(1) *Religion, Christentum, Kirche,* blz. XI.

en zedelijke noodzakelijkheid der openbaring. Criteria waaraan men ze kan erkennen.

P. Schmidt, leeraar in volkenkunde in het Missiehuis Sint Gabriël te Weenen, en bestuurder der internationale revue *Anthropos*, schrijft over « eerste openbaring als begin der openbaringen Gods ». Hij spreekt er over het wezen dier eerste openbaring en haren omvang, over de mogelijkheid voor de eerste menschen om die openbaring te ontvangen, over de geschiedkundige werkelijkheid der eerste openbaring en over hetgeen de eerste openbaring na den zondenval geworden is. Deze bijdrage vooral schijnt me allerdegelijkst werk te zijn, zooals we ten andere van zoo iemand konden verwachten.

Dr. N. Peters, leeraar in godgeleerdheid aan de Hoogeschool te Paderborn : « De godsdienst van Israël als eenig in haar soort onder de godsdiensten van het oude Oosten. » Schrijver werkt dit uit door eerst de algemeene uiteenzetting te geven van Israël's godsdienst. Dan toont hij wat aangaat de bijzonderste vraagstukken over God en den mensch, hoe ver de Israëlitische godsdienst boven de andere verheven was. Het zelfde besluit wordt afgeleid uit de geschiedenis van het Israëlitische volk, geschiedenis welke door uitsluitend natuurlijke oorzaken niet kan verklaard worden.

Het moet er niet aan toegevoegd, dat we bij iedere studie een goede bibliographie krijgen. Echter geen overladenheid. 't Bijzonderste alleen wordt opgegeven.

Als men zoo 'n boek heeft doorgewerkt, dan is men fier over de katholieke wetenschap, die zonder zich te storen aan schreeuwerig lawaai of zenuwachtige bedrijvigheid, toch voort werkt en opbouwt, God ter eere, en ten bate van hen die rechtgemeend zoeken naar waarheid !

3. Dit werk is ook zeer degelijk, doch van een anderen aard. Het is geen eigenlijk geleerd werk, zooals het voorgaande. 't Is eerder een lyrische verhandeling der steeds kwellende vragen aangaande God en den mensch. 't Is niet de kil-koude gedachte van den koelen redeneerder. 't Is 't warme woord dat hartstochtig rolt uit den mond van dezen diep overtuigde.

't Zijn niet kalme bespiegelingen in de stille binnenkamer van het verstand. 't Is de waarheid voldragen in een hart dat haar lief heeft en deze liefde uitjubelt en uitschatert heinde en verre... 't Is niet de stil-wellende bron in het hoogland der gedachte. 't Is de stortvloed die schuimend en spattend van de bergen rolt in machtige vaart... En dat, omdat de waarheid werd verwerkt door een kunstenaar, die haar weergeeft rillend nog van de ontroeringen, die zijne ziel hebben doorschokt...

Het werk is anders niet opzettelijk apologetisch. Aantoonen wil het hoe de Vrouwe bij uitmuntendheid, Maria, een zegen voor het menschdom was. Hieraan echter deed schrijver een betoog voorafgaan, tot begronding onzer werelbeschouwing, opdat eenieder van nabij moge tasten op welke grondslagen onze godsdienst zich ten hemel optorent.

Eenieder zal hem dank weten voor dit eerlijk werk, dat me dikwijls deed denken op het werk van een anderen schrijver, P. Sertillanges, O. P. « Les Sources de la croyance en Dieu », dat hiermede veel gemeens heeft. Al gaat Sertillanges er veel dieper in, ook Dr. Derckx blijft niet op de oppervlakte. En beiden weten uit den bodem hunner ziel schatten op te graven van meesterlijke zeggingskracht.

Bij uitzondering een klein brokje :

« Zoo wordt dan van verschijnsel tot verschijnsel, van de eene oorzaak tot de andere, als een schip van golf tot golf 's menschen rede voortgedragen. Onder haar bruist de oceaan der vergankelijkheid, waarheen ze den koers ook richt. Waar zijn de oevers, 't onbeweeglijke strand, waar ze 't anker uitwerpen en eindelijk rusten kan van de rustelooze vaart? Hoever zal ze moeten voortdringen in der tijden nacht? Laat ze voortdringen, laat ze zich verliezen in eene oneindige reeks van wereldtoestanden zonder begin, waarvan wel enkel den volgenden, geen enkel echter zichzelf verklaart, geen ieder in zich draagt den grond van zijn bestaan : zoudt ge zoo meenen haar te hebben gebracht tot de zoo lang gezochte rust? Of zal ze niet rusteloozer en onvoldaner dan ooit tot u terugkeeren om in naam van hare natuur te protesteeren tegen de verkrachting harer denkwet, tegen 't rustelooze zwerven der ballingschap, tot in 't oneindige verlengd, zonder haar nog zelfs hoop te laten van ooit te vinden 't land der eindelijke rust?

Neen, te vergeefs zult ge trachten der rede haar eigen voedsel te onthouden en haren honger te stillen met de producten uwer fantasie. Altijd verder, hooger gaat haar vlucht. Ver boven de aarde, al die werelden door, die 's avonds tintelen in hooge eenzaamheid, in 't koude licht... al die kreitsen door. Waar zal ze 't antwoord vernemen op 't laatste waarom, dat klagend en snerpend als uit de ingewanden van een hongerenden roofvogel door de verschrikte stilte der hemelen klinkt?

Zal de rede dan uitrusten op de tinnen van 't wereldgebouw, de tinnen der vergankelijkheid? Ja, doch slechts een oogenblik. Hoe is haar blik verruimd, hoe ligt in één synthese de wereld voor haar voet! Hoe loopen van uiteenloopende richtingen de causaliteitslijnen daar samen in één punt. En dan de glans dier

wondere eenheid, dier schoonheid, dier orde, die afstraalt van 't heelal en 't dronken oog verblindt. Wat wereldsymphonie daar klinkt in de luisterende stilte van 't niet! Ja, orde, samenklank, des geestes kind, doorluistert al die vergankelijkheid. En in dat geestelijk licht, haar evenbeeld, kent zij zich zelve terug, zij, de dochter van 't licht, als een vreemde ballinge zwervend in deze wereld der stoffelijkheid. Vanwaar dat geestelijk licht, dat als een stroom over de werelden is uitgestort? Waar is de bronaar, de groote geest, het licht, het leven dat zich weerspiegelt in de bruisende wateren der levenszee, dat zich weerspiegelt in 't eigen ik? » (1)

Voor eenieder zal de lezing van Dr. Deckx's boek een genotrijk uur zijn.

4. — Het woord *nouvelle* apologétique is niet gestolen. We krijgen wel degelijk hier het 1e deel van een *nieuwe* apologetiek. Farges is immers de schrijver van een heele reeks wijsgeerige werken, geschreven met het lofbaar doel om de theorieën van Aristoteles en S. Thomas de wijde wereld in te brengen. Deze ernstige wijsgeerige studies hebben dan ook den schrijver bereid om *goed werk* te leveren. Hetgeen we hier over God, de ziel en den natuurlijken godsdienst te lezen krijgen, doet begeerig naar de volgende deeltjes dezer apologetiek uitzien. — Een paar opmerkingen toch. Enkele malen is Mgr. Farges wat oppervlakkig. Zoo weet hij b.v. het alleszins moeilijke vraagstuk van de eeuwigheid van het heelal, niet te houden buiten de bewijzen van het gods bestaan. E. P. Sertillanges (2) en Beysens (3), o. m. toonen nochtans zeer goed aan, dat de bewijzen van het Godsbestaan besluiten, al weze de wereld eeuwig of niet. 't Is dus overbodig de bewijzen van het Godsbestaan ingewikkeld te maken door een moeilijkheid, welke er niets bij te maken heeft.

Ook verleent Mgr. Farges te veel waarde aan wetenschappelijke hypothesen, die toch altijd maar hypothesen blijven; zoo b.v. die der verstrooiing der energie. Laten wij daar onze bewijsvoeringen niet op steunen. Want hoogstens zijn dit bevestigingen. En waar wij zoo rijk zijn aan doorslaande bewijzen, kunnen we best de minderwaardige missen.

Desniettegenstaande, beveel ik dat boek van Mgr, Farges ten zeerste aan, vooral aan de leiders van studiekringen.

(1) Blz. 22-24.
(2) *Les Sources de la croyance en Dieu*, blz. 67 en volgende.
(3) *Théodicée*, blz. 105 en volgende.

5. — *Levensvragen* is de vertaling van het 1e deel eener Duitsche apologetiek, door mij vroeger reeds aanbevolen. (1) Zij wordt den lezers aangeboden door Dr. Van Oppenraay, S. J. Hij zelf zegt over het oorspronkelijk Duitsch werk : « In deze wijsgeerige verhandelingen slaapt de waarheid in een bonten bloemenkrans. Mocht het streven naar Fransche sierlijkheid op enkele plaatsen misschien eenigszins afbreuk hebben gedaan aan Duitsche degelijkheid, men vergisse zich nochtans niet : zelfs daar, waar de bewijsvoering wat strenger kon zijn, zelfs daar is de gedachte meestal dieper dan een oppervlakkige lezing zou doen vermoeden. In elk geval blijft het geheel een ernstig en afdoend pleidooi voor de groote waarheden. »

Ook zijn oordeel over de vertaling is juist :

« Door een elegante hand wordt deze Duitsch-degelijke, maar à la Française toebereide kost aan Nederlandsche lezers voorgezet in een schotel van vaderlandsch porselein. »

Wanneer ook de twee andere deeltjes van de pers zullen gekomen zijn, zullen wij in onze taal een goed apologetisch werkje bezitten, dat wij bij gelegenheid kunnen laten lezen aan hen die aan 't zoeken zijn.

6. — E. H. Joossens heeft het voorwaar goed voor in de inleiding tot zijn boek, waar hij zegt : « Il fallait un livre, peu étendu, où l'on démontrât positivement la divinité de la Foi catholique par des preuves à la portée de tous, tout en donnant la réponse aux objections. C'était une lacune que nous avons essayé de combler. » Doch ook in zulk een werk moet alles van het beste allooi zijn. En dit is hier ongelukkig niet altijd het geval. Soms overdrijft schrijver de kracht der aangebrachte bewijsvoering, b.v. wat aangaat de verstrooiing der energie en het ontstaan van het leven. (2) Andere malen is de bewijsvoering niet raak genoeg voorgesteld. B.v. is dit het geval met het argument van de doelmatigheid in de natuur. Zoo men niet onderscheidt tusschen innerlijke en uiterlijke doelmatigheid kan dit bewijs moeilijk stand houden tegen de moderne opwerpingen. (3) Vooral het kapittel over het evolutionisme heeft me verwonderd doen opkijken, zooveel te meer daar schrijver nog al op de hoogte schijnt te zijn der natuurwetenschappen. Waar men zinnen leest als deze : L'évolution des espèces est con-

(1) *Apologetisch Overzicht* van 1910, blz. 66.
(2) Cfr. De Munnynck. *De Existentia Dei*, blz. 86 en 87.
(3) Cfr. Beyssens, op. cit. blz. 162 ; Dict. apologétique. Artikel *Dieu*, van Garigou Lagrange, kol. 1060.

traire à l'expérience et ne repose sur aucune base sérieuse (1). En vooral dit : « Toute théorie, imaginée pour établir l'évolution des espèces, doit être *absolument* rejetée, au nom de la science et de la *saine raison,* comme contraire à l'expérience *universelle* et comme dépourvue de toute base sérieuse » (2), dan vraagt men zich toch wel af of schrijver het ernstig meent. Zeker, het is toegelaten het fixisme toegedaan te zijn, alhoewel dit een nog al zeldzaam verschijnsel is in de wetenschappelijke wereld — ; doch men moet ten minste het evolutionisme, binnen zekere grenzen, kunnen dulden als ernstige hypothese, die noch tegen de feiten, noch vooral tegen het gezond verstand aandruischt. (3)

Wezen we toch verdraagzaam, vooral waar het gaat om een stelling die door vele katholieken wordt voorgestaan. Ja, wezen wij het ook tegenover onze tegenstrevers. Spreken we niet te veel van *absurde* en dito hoedanigheidswoorden. « On nous accusera peut-être d'avoir été peu tendre à l'égard des incrédules. Nous ferons observer que c'est un droit et un devoir impérieux de dénoncer les procédés malhonnêtes et indignes de tous ceux qui trompent et corrompent le peuple. » De heilige Franciscus van Sales, die er nochtans ook iets van kende, was toch voor de andere methode. En ik geloof wel dat het inderdaad de beste is, « pour ramener au sein de l'Eglise catholique quelques-uns de ces malheureux égarés qui gémissent sous le joug de l'erreur et du mensonge. » Ook op dat gebied vangt men meer vliegen met een druppel honing dan met een ton azijn.

7. — Met genoegen trek ik de aandacht der priesters, die soms mochten gelast zijn met een leergang van apologetiek in het hooger onderwijs, op dit werk van E. H. Broussole : *La religion et les religions.* In het 1e deel wordt de waarheid van den katholieken godsdienst bewezen door de prophetie en het mirakel. In het 2e deel wordt de voortreffelijkheid van den christen godsdienst staande gehouden tegenover de verschillende godsdiensten. De aard van dit boek maakt het uiterst geschikt om door de leeraren benuttigd te worden. De stof wordt verdeeld in lessen. Vooraan iedere maal dan een korte samenvatting. Verder uitgebreide nota's, welke de moeilijkheden opklaren, en ten slotte een lezing uit een of ander goed boek, met betrekking op het verhandelde onderwerp. Spijtig maar dat het boek niet heelemaal op de hoogte is. Op gebied der integrale apologetiek

(1) Blz. 51.
(2) Blz. 61.
(3) Cfr. *Etudes*, 5 Juni 1911.

wordt zooveel gearbeid, dat het noodig is de nieuwste uitgaven op het oog te houden. Nu, de leeraar zelf kan met enkele goede boeken het hier ontbrekende aanvullen.

8. — De heer Téqui heeft het goed gedacht gehad een nieuwe uitgaaf te bezorgen van de Champagny's klein werkje *Le chemin de la vérité*, in 1872 voor de eerste maal verschenen. De oudheid echter van dit boekje schaadt niet aan de degelijkheid van den inhoud. Want het gaat hier niet zoozeer om wetenschap als om de gegevens van ons gezond verstand. Aldus wordt er, uit de behoeften der menschelijke ziel, geredeneerd tot de noodzakelijkheid van een oneindig Wezen dat deze behoeften kan aanvullen. Dat oneindig Wezen heeft een godsdienst voorgeschreven, welke door eenieder, om reden der klaarblijkendste teekens kan erkend worden.

Een werkje dat aan velen dienst kan bewijzen.

9. — Het zal wel overbodig zijn de kleine studie van Mgr Douai over *Apologétique* aan te bevelen. Onze priesters, en zelfs onze leeken, kunnen in die korte bladzijden veel klare begrippen opdoen. Zij zullen er leeren waarin juist apologetiek bestaat, en hoe de apologetiek, om tot de geloofwaardigheid van onzen katholieken godsdienst te besluiten, de noodige gegevens ontleent aan andere zelfstandige wetenschappen, zooals de wijsbegeerte, de exegese, de geschiedenis. Ik verhoop vooral dat zij zullen het oor leenen aan den vurigen wensch, waarop Mgr Douai dit boekje sluit, nl. : dat zij op onze dagen vooral hunne studiën in deze richting zouden sturen, ten einde in vollen wetenschappelijken ernst hun geloof te kunnen verdedigen.

10. — Over de *Méthode d'immanence* is men altijd gelukkig iets te kunnen lezen, omdat het moeilijk is zich over deze methode een juist denkbeeld te vormen. Dit boekje is zooveel te belangrijker, daar het geschreven werd door een vriend en studiemakker van Maurice Blondel, dewelke feitelijk een der hevigste voorstanders der immanentie-methode is. Ik zeg de immanentie-*methode*, niet der *immanentie-leer*. De laatste werd immers veroordeeld in de encycliek *Pascendi*. Over de eerste is geen kerkelijke uitspraak verschenen.

Ik zou moeten in te veel voorafgaanden uitleg treden om de lezers van de *Warande* eenigszins met den inhoud van dit boekje vertrouwd te maken. Alleen dit wil ik hier aanstippen, dat, alhoewel Wehrlé's studie uitmunt door zijn kalmen toon

en zijn bedaarde uiteenzetting — 't geen in polemiek alvast niet alledaagsch is—, desniettegenstaande verscheidene punten zeer duister blijven,en we ten slotte nog niet weten wat de voorstanders der immanentie-methode in den grond willen. Zoo zij de immanentie of innerlijke methode met de uiterlijke of traditioneele methode willen vereenigen, dan gaan wij t' akkoord. 'k Ben echter niet zeker dat de heer Wehrlé het aldus voor heeft.

11. — In zoover de immanente apologetiek dienst kan bewijzen om de zielen te brengen in het portaal der katholieke Kerk, werd ze benuttigd door E. H. Leclercq in zijn Essai d'apologétique expérimentale. « En examinant tour à tour, zegt Schrijver in zijn voorrede, les manifestations de la vie intellectuelle, sensible et morale de nos contemporains, il nous paraît possible d'établir, grâce aux procédés rigoureux de la méthode expérimentale, que le christianisme et le christianisme seul peut être l'âme de cette triple vie. » Met het oog hierop wordt aangetoond hoe de wetenschap en de wijsbegeerte niet in staat zijn om het streven der ziel naar waarheid te voldoen, en integendeel het christendom alleen dien dorst kan stillen. Hetzelfde wordt bewezen wat aangaat ons gevoelsleven, met af te schilderen hoe men lijdt in en buiten den godsdienst. wat de liefde is met en zonder den Christus, de beteekenis van de dood bij ongeloovigen. Zonder godsdienst is insgelijks het *zedelijk* en *sociaal* leven onmogelijk. — Ten slotte is het in de katholieke Kerk, door den Paus, de Eucharistie en de H. Maagd Maria dat het volle leven kan bereikt worden.

Een alleszins belangrijke stof dus, welke ons hier wordt aangeboden. Eenieder ziet wel in, durf ik verhopen, dat dit met modernisme geen uitstaans heeft. Schrijver weet wel dat hij met deze bewijsvoering door den band niemand in de Katholieke Kerk zal binnen brengen. Maar hij is er terecht diep van overtuigd velen er toe te brengen dien godsdienst van naderbij te leeren kennen, welke er zoo machtig veel toe bijdraagt om ons leven te *verbreeden en te verdiepen*.

12. — We zijn een boek rijker geworden dat er veel zal toe bijdragen om den grooten Pascal meer en meer te doen kennen. Schrijver heeft zich beperkt tot Pascal's Apologie des christendoms, omdat juist dit werk door velen meer in de schaduw werd gelaten.

Om Pascal's Apologie des Christendoms goed te begrijpen is het noodig eerst zijn leven te kennen. De echte schrijver

immers slaat op zijn werk den stempel van zijn bloedeigen persoonlijkheid. De kennis van die persoonlijkheid is dan ook de onmisbare sleutel om dieper binnen te dringen in het werk zelve. Hier is dat meer dan ooit het geval. Pascal's apologie is gegroeid uit zijn eigen leven. In dit leven vallen vooral twee bekeeringen aan te stippen. Een eerste maal bekeert hij zich op den ouderdom van 24 jaren. 't Was echter geen volledige overgave van zichzelven aan God. Want kort daarop dompelde hij zich meer dan ooit in de wereldsche vermaken. Doch dit was geen natuur om met oppervlakkig genotsleven voldaan te zijn. Zijn ziel was te groot voor deze wereld van vergankelijkheid. Dat was zijn geluk. In het catholicisme ging hij het breede en diepe leven zoeken, waaraan hij zoo 'n behoefte had. Want een katholiek-uit-sleur, zou hij nooit zijn. Naturen als die van Pascal zijn door en door wat zij zijn. Niet alleen ascetisch zou hij leven, doch opstijgen langs de trappen der mystiek tot een innige vereeniging met Jezus. Waar is 't dat zijn godsvrucht wel wat met Jansénisme was getint; zij was er echter niet van doordrongen, Dat Jansénisme is toch alleszins geen aureool rond dezen mooien denkerskop. Ook branden hem de « Provinciales » in zijn hand. Doch wie heeft oog voor deze vlekken, waar Pascal voor ons staat met zijn « Pensées » waarin zoovelen reeds, die het ernstig meenden met het leven, de klanken hebben opgevangen, waarin deze groote ziel haar bloedeigen gewaarwordingen had uitgezegd?

Een volledige apologetiek is er niet in te vinden. De « Pensées » immers zijn onvoltooid. En dan, Pascal had niet op voorhand heel zijn plan tot in de kleinste bijzonderheden afgewerkt. Ze zou hoofdzakelijk twee deelen bevatten :

1° Ellende van den mensch zonder God. De mensch moet de waarheid en den vrede zoeken. Deze kan hij niet vinden, noch in zijn eigen bedorven vermogens; noch in de wetenschap, daar de natuur stom is; noch bij de wijsgeeren, daar ze elkander tegenspreken; noch in een anderen godsdienst dan dien van Christus.

2° Geluk van den mensch met God. Er is een Verlosser. De Bijbel, de propheties, het mirakel, het leven van Jezus en van zijne apostelen, het begin zelve der Kerk. 't Is echter vooral het naleven zelf der kerkelijke voorschriften welke onze overtuigingen warmer maakt.

Dat is de algemeene gang van Pascal's apologetiek.

Men ziet er aanstonds dat hij niet enkel de immmanente methode gebruikte. Zeker, hij is uitgegaan van de behoefte aan een godsdienst, en die behoefte vindt hij nergens aangevuld

dan in den katholieken godsdienst. Maar de Katholieke Kerk draagt op haar voorhoofd den stempel Gods, waaraan wij haar kunnen erkennen, nl. het mirakel en de prophetie. Wel is waar is dit historisch gedeelte niet volledig uitgewerkt : Pascal was tot deze taak niet genoegzaam opgewassen. Toch zijn objectieve redenen van geloofwaardigheid aanwezig. Aldus heeft Pascal ons reeds in de XVIIe eeuw het voorbeeld gegeven van de versmelting der twee methoden. 't Is een les voor allen die in de immanente methode niets dan modernisme meenen te ontwaren.

Mijn vurigste wensch is dat deze flinke studie er veel moge toe bijdragen opdat de « Pensées » meer en meer gelezen worden.

13. — De Fransche vertaling van den « Octavius » van Minucius Felix, biedt de gelegenheid aan die belangrijke en eigenaardige apologie van het christendom nog eens te herlezen. Van Minucius Felix weten we enkel dat hij in Afrika als heiden het licht zag ; hij kwam zich te Rome vestigen en werd er christen ; hij was advocaat, en schreef, voor zooveel we weten, een enkel werk : Octavius, dat dan nog door een gelukkig toeval in één handschrift tot ons is gekomen. Schrijver is een echt letterkundige, die, naar het gezegde van Boissier, « au lieu d'offrir aux lettrés et aux gens du monde un livre austère, a imaginé et présenté une sorte de christianisme souriant et sympathique qui devait pénétrer dans Rome sans faire de bruit et la renouveler sans secousse. » Hierom juist is het ook voor ons een echt genoegen dit schrift uit de 2e of 3e eeuw eens te herlezen.

14. — Ten slotte een paar woorden over de twee afleveringen van den Dictionnaire Apologétique, welke sedert mijn laatste kroniek verschenen zijn.

De « Dictionnaire » gaat traag vooruit. Doch wij verliezen niets bij 't wachten. Goede, degelijke kost wordt ons voort opgediend. — 't Is volstrekt onmogelijk die verschillende bijdragen hier te bespreken. Ik schrijf alleen de bijzonderste titels over, opdat eenieder zie wat een belangrijke stof ons hier wordt aangeboden.

Lepin : *Evangiles canoniques ;* — Michiels : *Les Evêques ;* Grivet : *Evolution créatrice ;* — Durand : *Exégèse ;* — Pinard : *Expérience religieuse ;* — Leroy : *Fétichisme ;* — Lemonnyer : *Prophétie de la Fin du monde ;* — G. Goyau : *La fin justifie les moyens ;* — Durand : *Les Frères du Seigneur ;* — Pierre de Vrégille : *Galilée ;* — Brucker : *Genèse ;* — Mgr Duchesne : *Gnose,* enz.

IV

BIJZONDERE APOLOGETISCHE VRAAGSTUKKEN

1. R. O. RAMON RUIZ AMADO, S. J. : *J'ai perdu la Foi!* Réponse à l'Incrédulité moderne, 238 blz., Parijs, Téqui, 2 fr. — 2. HENRI HUGON : *Y a-t-il un Dieu? Y a-t-il survie de l'âme après la mort?* 208 blz., Parijs, Téqui, 2 fr. — 3. Drs LOUIS et PAUL MURAT : *L'argument classique de la finalité : Les merveilles de l'œil,* 72 blz., Parijs, Bloud, 0.60 fr. — 4. CH. DE KIRWAN : *Bible et Science. Terre et Ciel,* 64 blz., Parijs, Bloud, 0.60 fr. — 5. ABBÉ CHRISTIANI : *Prescience divine et liberté humaine*, 72 blz., Parijs, Bloud, 0.60 fr. — 6. WILHELM SCHNEIDER, évêque de Paderborn : *Preuves de l'immortalité de l'âme,* 72 blz., Parijs, Bloud, 0.60 fr. — 7. ABBÉ TH. MOREUX : *D'où venons-nous? Qui sommes-nous? Où sommes-nous?* 128 blz. + 104 blz. + 96 blz., Parijs, Bonne Presse, elk : 1 fr. — 8. ERICH WASMANN, S. J. : *La Probité scientifique de Haeckel dans la question de la descendance simienne de l'homme,* 64 blz., Parijs, Bloud, 0.60 fr. — 9. EUG. MANGENOT : *Les évangiles synoptiques. Conférences apologétiques,* 472 blz., Parijs, Letouzey et Ané, 4 fr. — 10. V. FRANQUE : *Bible et Protestantisme*, 133 blz., Parijs, Bloud, 1.20 fr. — 11. J. BITTREMIEUX, Ph. et S. Th. D. : *Het lijden en de dood van Christus,* 100 blz. Geloofsonderricht, Rousselare, 0.60 fr. — 12. F. A. Blanche, O. P.: *L'Eglise et le Progrès*, 138 blz., Parijs, Lethielleux, 1 fr. — 13. Mgr. LANDRIEUX : *L'Inquisition. Les Temps. Les Causes. Les Faits*, 166 blz. Parijs, Lethielleux, 0.60 fr. — 14. A. VERMEERSCH, S. J. : *La Tolérance*, 432 blz., Leuven, Uystspruyst-Dieudonné, 4 fr. — 15. DOCTEUR LAVRAND : *Hystérie et Sainteté*, 128 blz., Parijs, Bloud, 1.20 fr. — 16. P. RAPH. LIGTENBERG, O. F. M. : *Nog een « Tekort der Katholieken »*, 54 blz., Futura, Leiden, 0.80 fr. — 17. *Cercles d'études apologétiques et sociales*, 376 blz., Brussel, Action Catholique, 4 fr. — Verslagen van het Congres van Vlaamsche studiekringen. 68 blz. Algemeen Secretariaat van Geloofsverdediging, Antwerpen. 1 fr. — 18. FRÉDÉRIC DUVAL : *Les livres qui s'imposent. Vie chrétienne. Vie sociale. Vie civique*, 708 blz., Parijs, Beauchesne, 6 fr.

1. — *J'ai perdu la foi,* bevat het antwoord aan de intellectueele ongeloovigen, die er op heden niet zoo dun loopen In een reeks Conferenties worden vooreerst sommige machtspreuken terecht gewezen, zooals : « Ik geloof maar wat ik zie », enz.

Verder eerst eene verhandeling over de onsterfelijkheid, dan over de geestelijkheid der ziel, met, als tegenpaneel, een uiteenzetting en weerlegging van het materialisme. Als slot een goed betoog van de moreele noodzakelijkheid der openbaring, en dienvolgens van het geloof.

Een kleine opmerking : Ware het niet logisch eerst de geestelijkheid der ziel te bewijzen, en dan de onsterfelijkheid ? Deze laatste eigenschap vloeit immers voort uit de geestelijke natuur der ziel.

2. — *Y a-t-il un Dieu ? Y a-t-il survie de l'âme après la mort ?* Vraagpunten waarop elk degelijk antwoord welkom is. Dit antwoord bevat anders weinig nieuws. Eigenlijk wordt maar alleen het historisch argument gegeven, getrokken namelijk uit het getuigenis der volkeren. De aanhalingen zijn bovendien niet altijd nauwkeurig genoeg opgegeven.

Benevens het historisch argument voor de onsterfelijkheid der ziel, wordt een bewijsvoering aangebracht uit de verschijningen. Ik zal niet beweren dat er nooit verschijningen van overledenen plaats grepen. Ik meen echter dat het moeilijk is deze verschijningen wetenschappelijk vast te stellen, om er iets te kunnen uit besluiten. 't Is overigens nutteloos tot zulke argumenten zijn toevlucht te nemen, wanneer men rijk is aan zeer degelijke bewijzen.

3. — Met de « Merveilles de l'œil » blijven we feitelijk nog in de kwestie van 't Gods bestaan. Men bewijst dit immers uit de doelmatigheid in de natuur, en wel hoofdzakelijk uit de innerlijke doelmatigheid t. t. z. uit de orde, de aangepastheid welke wij in het wezen zelve waarnemen. Dit boekje, door twee doctoren uitgegeven, bevat hier een prachtige bevestiging van. Ik meen wel dat het maar een kapittel is uit een grooter werk, zooeven aangekondigd, *L'idée de Dieu dans les sciences contemporaines : Les merveilles du corps humain*, en waarover ik de lezers een andere maal zal onderhouden.

4. — In *Bible et Science* wordt voor de honderdste maal het conflict besproken tusschen den Bijbel en de wetenschap. Er wordt gewaagd van de drie uitleggingen van het 1e hoofdstuk der Genesis : Letterlijke uitleg, concordisme, idealisme. Schrijver laat het 1e liggen, komt van het tweede terug, na er nochtans aanhanger van geweest te zijn, en helt voorzichtig over naar het idealisme. Voor iemand die iet of wat op de hoogte is dezer kwestie, valt hier niets te leeren. Integendeel

zal hij gemakkelijk leemten kunnen aanvullen. — De tweede verhandeling van dit boekje : *Terre et ciel* heeft mij meer geboeid. Er wordt o. m. gezocht naar het doel dat de andere hemellichamen, bewoond of onbewoond, in Gods schepping zouden kunnen vervullen... De laatste zin van het boekje zal wel een lapsus zijn : Les mérites *infinis* de J. C. atteignent peut-être aussi d'autres hommes étrangers à notre race... (bl. 63) Ik zie niet goed waarom die oneindige verdiensten van Christus' verlossingswerk noodig zijn voor menschen die niet in Adam zouden gezondigd hebben.

5. — Aan de hand des schrijvers van *Prescience divine et liberté humaine*, stijgen we naar het hoogland der metaphysica. Ik verklaar het van meet af aan. Alhoewel ik het niet eens ben met sommige van schrijvers besluiten, erken ik volgaarne dat hier flink werk werd geleverd over een zoo afgetrokken vraagstuk. Vooreerst wordt het begrip : eeuwigheid, ontleed, en aangetoond hoe die eigenschap vloeit uit het wezen van God. Nu kunnen we ons voor de heele moeilijkheid plaatsen. Hoe kan de eeuwige God de zaken kennen, die in den tijd gebeuren, zonder dat zijne kennis iets verandere aan de modaliteit der gebeurtenis? Twee oplossingen worden verworpen : het fatalisme, dat de vrijheid loochent, en het contingentisme, dat Godes kennis der toevallige daden loochent. Dan komen de twee groote stelsels aan de beurt : het thomisme en het molinisme. Men kan natuurlijk niet verwachten dat ik hier op in ga. Hoofdzaak is hier aan te toonen, niet dat er geen mysterie is in het overeenbrengen van Godes kennis met onze vrijheid — in dit vraagstuk tasten wij met ons klein verstand sukkelend rond — maar dat er geen contradictie of tegenspraak is. Mijns inziens geschiedt dat beter in het thomistisch stelsel. Schrijver is van een tegenovergestelde meening. Waar hij verder Bergson's theorie inroept ter *verduidelijking* der moeilijkheid, kan dit misschien gelden als *argumentum ad hominem,* doch zeker geen aanspraak maken op algemeen geldende waarde.

6. — Mgr. Schneider en zijn Fransche vertaler bewijzen een waren dienst aan hen, die het vraagstuk der onsterfelijkheid goed willen instudeeren. Ze hebben hier, beknopt, de groote traditioneele bewijzen. Menige bevestiging uit de psychologie wordt er nog aan toegevoegd en in 't voorbijgaan wordt terecht gewezen op de onzekerheid, ja zelfs op de ongerustheid van vele andersdenkenden.

7. — De werkjes van E. H. Moreux staan ook in betrekking met de hierboven besproken vraagstukken. Hij wil een

antwoord geven, zegt hij in zijne voorrede, op deze drie vragen : Van waar komen wij? Wie zijn wij? Waar zijn wij?

E. H. Moreux is een man met naam in de wetenschap. Hij is ten andere bestuurder der Sterrenwacht te Bourges. Bovendien heeft hij er een handje van om droogen wetenschappelijken kost met zulk een saus te bereiden, dat men erbij zou lekkebaarden. Dit genot wordt nog verhoogd door de zeer talrijke illustraties, die alles aanschouwelijk maken. Dat is nu eens wetenschap van goed allooi, waarbij men toch niet geeuwen zal. Wie in studiekringen of voor een grooter publiek moet spreken over het ontstaan van de wereld, het begin van het leven op de aarde, den mensch, het evolutionisme, enz., weet nu waar hij goed zal ingelicht worden.

8. — In de vraagstukken van *levensbegin* en *evolutie* wordt de naam van Dr. Ernst Haeckel nog al eens betrokken. Men beschuldigt hem van dit, men legt hem dat ten laste... Om eerlijk te zijn tegenover onze tegenstrevers is het goed zijn inlichtingen aan zuivere bronnen op te doen, bij geleerden van eerste gehalte. En zoo iemand is wel Pater Wasmann, S. J. We hebben hier in een brochuur de Fransche vertaling van eenige artikels, door hem tegen Haeckel geschreven in de « Stimmen aus Maria-Laach ». We treffen er een grondige documentatie aan over de vervalschingen, Haeckel ten laste gelegd. Het eenige wat kan betreurd worden is de soms wat bitsige toon. Nu, Haeckel zelf kan dat allerminst ten kwade duiden. Want in de polemiek is hij zeer heftig.

* * *

9. — Voor de apologeten is een zekere kennis van het Evangelie volstrekt noodzakelijk. Specialisten in exegese kunnen ze moeilijk zijn. Maar ze moeten weten waar ze gedegen wetenschap kunnen vinden. In dit opzicht brengt het boek van E. H. Mangenot, welke aan 't hoofd staat van den grooten *Dictionnaire de Théologie*, echt gesneden brood. Het bevat een tiental voordrachten, gehouden in het Institut catholique te Parijs. En dat over zeer belangrijke punten.

1° Hoe de evangelische overlevering ontstond? Door welke factoren wel en door welke niet? 2° Opstel en geschiedkundige waarde der synoptiekers ; 3° De maagdelijke geboorte van Christus ; 4° Het openbaar leerambt van Christus ; beletselen welke in den weg stonden ; 5° De mirakelen van Jesus ; 6° De vorm van Jesus' onderwijs, vooral de parabelvorm ; 7° Jesus'

getuigenis over zijne zending en zijn goddelijkheid; 8° Het proces en de dood van Christus; 9° De Verrijzenis van Christus. Als toevoegsels twee belangrijke studies. Een over het Paulinisme van Marcus, en de andere over het *kiddusch* der Joden, waarvan zoo gezegd de eucharistie een namaaksel zijn zou. — In al deze conferenties heeft de schrijver voornamelijk onze moderne tegenstrevers op het oog, en wel in de eerste plaats Alfred Loisy. Hier is dus voor onze apologeten goede wetenschap op te doen.

10. — Onze apologeten kunnen eveneens profijt opdoen bij het boekje van Franque: Bible et protestantisme. 't Zijn brieven, geschreven aan een protestantsche, om te antwoorden op hare opwerpingen, en waarin alleen, naar overeenkomst, gesteund wordt op de Schriftuur. Alhoewel deze methode tegenover een protestantsche een heel goeden kant heeft, is ze toch objectief beschouwd, niet volledig. Dikwijls immers moeten we, tot volledige uiteenzetting en staving der katholieke leer, ons beroepen, op de Traditie, hetgeen hier niet gedaan wordt. Desniettegenstaande zijn deze brieven niet van belang ontbloot en kunnen goed benuttigd worden in een redetwist met protestanten over het pausdom, de eucharistie, de biecht, het vagevuur, Maria's maagdelijkheid, de vereering der heiligen, enz.

11. — Het lijden en de dood van Christus worden goed ingestudeerd in een modelbrochuur van E. H. Bittremieux. Beurtelings worden het lijden en de dood van Christus beschouwd naar de geschiedenis, naar het geloof en naar de rede. In het eerste deel, het belangrijkste, wordt de echtheid der verhalen gewroken tegen de menigvuldige opwerpingen onzer tegenstrevers. Schrijver toont dat hij goed op de hoogte is der huidige bibliographie en weet zijn gegevens te putten uit de beste werken. In het tweede deel worden de geloofswaarheden uiteengezet aangaande het lijden en dood van Christus, en vooral op het verlossingswerk van Christus wordt er gewezen. Het derde deel wederlegt eenige rationalistische opwerpingen. — Wie over dit onderwerp een conferentie houden moet, of wie het te verhandelen heeft in een studiekring voor ontwikkelden, zal hier degelijke hulp aantreffen.

***

12. — De Kerk is tegen den vooruitgang. Ziedaar voorwaar eene taaie opwerping. Nijpt ze dood, en den volgenden dag ziet

gij haar weer springlevend onder een of anderen vorm in de bladen onzer tegenstrevers. Vele boeken gaven een afdoend antwoord op dezen onrechtvaardigen laster. Dat van E. P. Blanche, O. P. wordt hier neergelegd in een klein werkje: L'Eglise et le Progrès. 't Is raak en gemakkelijk om lezen. Wat is vooruitgang? Na dit klaar bepaald te hebben, toont schrijver hoe de Kerk altijd den vooruitgang was toegedaan op stoffelijk, verstandelijk, zedelijk en maatschappelijk gebied. Een boekje dat in de bibliotheek van al onze voordrachtgevers een goede plaats verdient. (1)

13. — Tegen het beschavingswerk der Kerk blijft steeds de groote opwerping weerklinken van de bloedige Inquisitie. Weer iets waarover we goede boeken hebben. Toch waren daar nog leemten die gedeeltelijk aangevuld worden door twee nieuwe uitgaven.

Deze van Mgr. Landrieux : *L'Inquisition : Les Temps, Les Causes, Les Faits,* is een goed vulgarisatiewerkje. 't Is kort en bondig, en klaar geschreven. Wie geen tijd heeft om grootere werken te lezen, zal hier al vinden wat hij noodig heeft. Met veel onpartijdigheid, — de Kerk kan immers onze leugens best missen, zegt Mgr. Landrieux Leo XIII na, — wordt de geschiedenis der Romeinsche en Spaansche Inquisitie geschreven. En na die onpartijdige uiteenzetting begrijpt men goed hoe de inquisitie ontstaan is, nl. uit den drang der gebeurtenissen, uit de rechts- en verdedigingsbegrippen van dien tijd.

14. — Pater Vermeersch heeft, zooals het te verwachten was, deze studie veel breeder opgevat. *La Tolérance,* luidt de titel van zijn werk. Het is in drie deelen gesplitst. Na een nauwkeurige bepaling van wat verdraagzaamheid is, wordt deze beschouwd in het bijzonder, individueel leven, en aangetoond hoe ver de verdraagzaamheid hier mag gaan. Het tweede en voornaamste deel gaat over de verdraagzaamheid in het openbaar leven. Vooreerst over de kerkelijke verdraagzaamheid en hare palen. Een belangrijke verhandeling wordt er aan toegevoegd over de vroeger zeer betwiste vraag van het *zwaardrecht* (jus gladii) der Kerk. Schrijvers besluit is : Ni d'elle-même, ni par concession de l'Etat, l'Eglise ne peut, comme telle, porter des sanctions temporelles *irréparables.* Elle a possédé le pouvoir

(1) Zoo juist komt van de pers een brochuur over hetzelfde onderwerp. De Munnynck, O. P., *Christendom en moderne beschaving.* Geloofsverdediging, Antwerpen, 0.25 fr.

de décréter toutes les autres peines temporelles. Et nous lui reconnaissons le droit de réclamer le concours de l'Etat pour l'application des peines temporelles, qu'en vue de sa fin spirituelle, elle juge, dans certaines circonstances, à propos d'édicter ou de prononcer. Mais si nous voulons nous en rapporter au pouvoir originaire de l'Eglise, à celui qu'elle possède partout et toujours, nous estimons que sa puissance native se limite à ces peines, spirituelles ou temporelles, qui trouvent leur sanction dernière dans la peine suprême de l'excommunication. » (1) — Na de *kerkelijke* verdraagzaamheid, komt de *burgerlijke* aan de beurt. Zij wordt beschouwd in drie verschillende tijdstippen, door de geschiedenis heen : 1° tot de XVIe eeuw; 2° van af de Hervorming tot de Fransche revolutie; 3° in den huidigen tijd. In het eerste tijdstip is het uitsluitend om de Inquisitie te doen. Aangetoond wordt hoe deze instelling voortkwam uit de toen heerschende wetgeving, en, de misbruiken over het hoofd gezien welke iedere menschelijke instelling met zich sleept, eenvoudig weg een vrucht was van haren tijd. — Als slot van dit tweede deel wordt de formuul gegeven der gezonde burgerlijke verdraagzaamheid in de traditioneele onderscheiding tusschen de *thesis* en de *hypothesis*. De *thesis* wordt echter alleen beschouwd als een niet te verwezenlijken ideaal, dat toch recht moet gehouden worden om objectief-geldende redens. Feitelijk leidt de *hypothesis* tot de grootste verdraagzaamheid. — Het 3^e deel bevat nog eenige doeltreffende beschouwingen over verdraagzaamheid, en eindigt op het slotkapittel : *Le christianisme, religion d'amour*, waar men heel het goed hart en den breeden geest van E. Pater Vermeersch door voelt.

Aan dit boek, waaraan ik uit plaatsgebrek enkel een dorre schets kan wijden, heb ik veel genoegen beleefd, omdat het, tegenover de bewering onzer tegenstrevers in helder daglicht zet hoe de katholieke Kerk de ordelievende zending van Jesus op aarde voortzet. Dat moeten wij op onze dagen meer en meer aan de wereld verkondigen en vooral, zooals het hier gedaan wordt, met feiten staven. 't Is de beste apologetiek. En Pater Vermeersch heeft met het schrijven van dit werk zeker aan zijn geloofsgenooten een goeden dienst bewezen. Zijn uitgebreide kennissen op rechtskundig gebied werden hier goed benuttigd, vooral in de studie over de Inquisitie. Hier blijkt het klaar hoe, om een rechtmatig oordeel te vellen over deze instelling, men niet alleen documenten moet kunnen ontcijferen, maar tevens vertrouwd moet zijn met de wetten en gebruiken der

(1) Op. cit. blz. 113.

middeleeuwen. En 't ware te wenschen dat iemand, tevens op historisch en rechtskundig gebied bevoegd, een goede geschiedenis over de Inquisitie schreef.

Mijn eenige spijt is dat de Eerw. schrijver de lezing van zijn werk ietwat lastig gemaakt heeft door te zeer ingewikkelde verdeelingen. Ik zie b.v. geen reden van bestaan in dit 3e deel. Ware het niet doelmatiger geweest dit te verwerken in de twee eerste deelen? Dan zouden sommige herhalingen vermeden zijn geweest, en de lezer zou een meer synthetisch oordeel over het vraagstuk hebben kunnen vellen.

15. — Tegen het argument, dat de apologeten ten allen tijde getrokken hebben uit de heiligheid van vele leden der katholieke Kerk, weten sommige moderne psychiaters in te brengen dat heiligen een natuurproduct zijn evenals de hysterieken, en deze dus geenszins getuigenis afleggen van de innerlijke waarde der R. K. Kerk. Dr Lavrand onderzocht in zijn werkje *Hystérie et Sainteté*, deze bewering van sommige modernen. Zijn onderzoek is allerernstigst. Vooreerst ontleedt hij een na een al de verschijnsels bij hysterieken waargenomen, en plaatst er vervolgens de verschijnsels tegenover, bij de heiligen waargenomen. Dit onderzoek waarvan het besluit voor ons niet twijfelachtig kan zijn, zet toch in klaarder licht dan ooit hoe ver de heiligen boven de hysterieken staan. « Ce qui carractérise l'hystérie, c'est la mobilité, l'instabilité, la bizarrerie capricieuse, engendrant une aboulie ou incapacité de poursuivre un but déterminé. Le saint au contraire, se distingue par l'unité de sa vie psychique, par la tension permanente de son activité volontaire et consciente, par le but invariable qu'il s'est proposé ; bref, il obéit pleinement à sa volonté consciente et les résultats surprenants qu'il réalise par l'exercice des puissances actives de son être, en font un surhomme, bien loin de le ranger parmi les débiles ou les malades de l'espèce humaine. » (1)

* * *

16. — « Nog een Te-kort der katholieken » legt voorwaar aan onze geloofsgenooten geen denkbeeldigen grief ten laste. De katholieken weten inderdaad veel te weinig van hun geloof. In eenige kleurig-geschrevene bladzijden spoort de eerw. Schrijver hier de oorzaken van op : gewoonheid, goedkoopte, sleur : wijst op de gevolgen voor individu en gemeenschap en

(1) Op. cit. blz. 125-126

geeft verder zeer goede wenken om dit betreurenswaardig tekort aan te vullen. Mogen vele katholieken deze bladzijden lezen. Mogen zij vooral niet alleen hun *mea culpa* slaan, maar de hand uitsteken naar doeltreffende middelen : verbetering onzer pers, inrichten van voordrachten en vooral de deelneming aan studiekringen.

17. — Over studiekringen verscheen over eenige maanden reeds een zeer goed boek, bevattend de verslagen en besprekingen van de « *Journée des Cercles d'Etudes* » verleden jaar te Leuven gehouden. Hier ligt een kostbare mijn te ontginnen voor al wie, hoe onervaren ook, met moed de hand aan 't werk wil slaan. De verslagen van het Congres van Vlaamsche studiekringen, (dat op 29 Aug. gehouden werd), zijn ook juist verschenen. Ze behelzen vier studies. Een over 't pas gesticht Verbond van Vlaamsche Studiekringen. Een tweede over studiekringen voor werklieden. Een derde over den apologetischen studiekring voor ontwikkelden, en een vierde over den socialen studiekring voor ontwikkelden. — Eenige jaren dappere werking in de studiekringen zal zeker het tekort der katholieken aan geloofswetenschap grootendeels doen verdwijnen.

18. — Ik eindig dit overzicht met de aandacht der lezers te trekken op een boek, waar zij veel inlichtingen kunnen putten : *Les livres qui s'imposent.* Het geeft boeken op met eene korte bespreking, over sociale en godsdienstige onderwerpen. Ik heb het hier natuurlijk alleen over de gegeven inlichtingen op godsdienstig gebied. Ongetwijfeld is hier zeer veel op te doen, en zeker mag geen enkel leider van studiekringen dat boek missen. Het zal voor hem een goede gids zijn op het gebied der godsdienstwetenschap. Het boek is echter niet volmaakt. Is t' ook geen uiterst zware taak de bijzonderste boeken op godsdienstgebied aan te stippen ? De grootste leemte ligt hierin dat er alleen Fransche boeken worden aangegeven. Ik weet het wel. Schrijver bedoelt Fransche lezers die geen Duitsch kennen. Maar *onze* gestudeerden zijn gelukkig niet in dit geval. Bovendien kan die afwezigheid van Duitsche litteratuur soms leiden tot een overdreven schatting van een Fransch werk, omdat men, in enkele gevallen, een betere, in het Duitsch, niet kent. Dat is hier dus te betreuren. Ook zijn er op Fransch gebied hier en daar leemten, die, hopen wij, in een volgende uitgaaf zullen aangevuld worden. — Desniettegenstaande wordt hier gewezen op een massa werkmateriaal, en velen, weinig vertrouwd met de godsdienstwetenschappen, zullen hier hulp in hunne studie aantreffen.

P. Janssens, O. P.

BOEKENNIEUWS

EEN REVOLVERSCHOT, door VIRGINIE LOVELING. — H. Honig, Utrecht; Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1912.

Twee zusters, de oudere, Marie, en de jongste en mooiste, Georgine, beminnen Luc Hancq. — Ze zijn afgunstig op mekaar, maar de eene zoowel als de andere voelt zich zalig in de zekerheid dat ze de uitverkorene is van Luc. Deze heeft inderdaad aan beiden zijn liefde verklaard. Maar van liefde kan bij hem geen sprake zijn. Zinnelijkheid te over, maar als hij iets bemint zal 't wel zijn wapencollectie wezen. Tusschen de beide meisjes komt het tot een uitlegging en zoo vernemen ze hoe Luc hen beiden heeft bedot. De liefde verkeert in een haat die bloed eischt en dood. Ze trekken strootje : 't lot valt op Georgine. En ze gaat er op uit in 't holle van den nacht. Ze vindt Luc in zijn wapenkamer, en ze schiet hem met een revolver morsdood.

Dit melodrama der melodrama's, als gegeven, is anders, 't moet erkend, zoo sober mogelijk uitgewerkt. Maar is 't heuschheid tegenover de grijze jubilarisse van vóór enkele maanden, dat men over dit boek als over een meesterstuk heeft gejubeld? Wij meenen op te treden als de echte verdedigers van Virginie Loveling's faam, zoo we beweren dat niemand haar « œuvre » mag beoordeelen naar dit jongste product. Haar beste werken, « Een dure Eed », « De Bruid des Heeren », « DeTwistappel » staan mijlen boven boven een « Een Revolverschot ». Door veel stijfheid van ontwikkeling en veel taalweerbarstigheid heen komt men nu en dan eens op een kapitteltje, waarmee de schrijfster haar beste pen van voorheen heeft gemoeid. De fraaiste bladzijden van 't boek zullen wel wezen : hoofdstuk XVIII, blz. 70-73. Dat is uitstekend opgenomen en weergegeven, en in de herinnering doet het veel verongelukte dingen vergeten, en tal van onbeholpen stijldrolligheden daarbij. 'k Teeken slechts aan : hij had ook onlangs een vreemde aan de streek gehuwd (blz. 23) ; toch werd alles, met de nog versche herinnering aan den lekkeren maaltijd, door den mantel der toegeeflijkheid bedekt. (blz. 52) ; de ijlings gekomen heelmeester ried volkomen onbeweeglijkheid aan. (blz. 132).

Wat betreft de samenstelling van het boek, waag ik het te vragen waarom kapittel VII niet bij kapittel I werd verwerkt?

In het zuiver psychologisch gedeelte van het boek vinden we tot onze groote vreugde onze echte Virginie Loveling weer, de oude, die niet veroudert, hoewel ze de dingen toch niet meer zoo mooi als vroeger te zeggen weet. Dit is een enkel proefje : « Wat was het toch, dat helsche, booze, vreeselijke en door haar zelve gevreesde, dat in haar sluimerde en zoo toomloos uitbarsten kon, dat gevoel van nijd tegenover Georgine, dat, bij dezer wieg ontwaakt, lang onder de bloemen der zusterliefde verborgen, thans opnieuw tot haat was overgegaan? Wat was

het dat haar zoo menschlievend, teerhartig, tot de grootste opofferingen bekwaam, soms gruwzaam wreed deed worden?... En zij kreeg het vizioen van een redeloos dier, gehinderd in zijn drift, dat door roofzucht aangedreven, rechtvertredend, noch lijden noch moord ontziet, als zijn egoïsme in 't spel is, een dier dat tam gemaakt, in gunstige omstandigheden, zoo zacht en zoo streelend, zoo zoet gedwee kan wezen....

« Het was hare schuld niet, dit bleef alleen nog duidelijk in haar brein, al kwam zij niet eenmaal op de onderstelling dat het misschien een erfdeel kon wezen, haar met het bloed, van afstammeling tot afstammeling, uit de duistere onbekendheden van vroegere, hachelijke gemoedsstormen overgeleverd... eene macht, die in haar lag, en waaraan zij met hare betere natuur tot lijdzamen speelbal diende, onbewust en ongewild, onder die heimelijke, vernielende leiding tot een werktuig van verstoring en boosheid ontaardend... »

Voeg daarbij de talrijke, flinke zetten van Virginie Loveling's onverflauwd observatievermogen en zoo zult ge toch ten slotte, om wille van enkele bladzijden, blij zijn dat Virginie Loveling weer een nieuw werk heeft geschreven.

J. P.

EEN WERELDJE SCHETSEN EN TYPEN, door ARIE SANDEN. — Averbode, drukkerij der Abdij, 300 blz.

In dit boek is aan 't woord een menschenkenner uit het oude geslacht, uit het geslacht van Willem, die Madoc maecte. Deze gezond-verstandige, die zoo goed beseft wat er al deugdelijks is in de traditie, komt met zijn doorproefde wijsheid de nieuwe wereld bekijken; niet de grootsteedsche, maar de kleinsteedsche, zooals ze daar draait en waait onder alle moderne zegeningen. En als ik daareven van Willem sprak, moet ik nu mezelven verbeteren en zeggen: Dit boek is een nieuw « Masker van de Wereld afgetrokken ». Pater Poirters deed het niet boeiender en niet geestiger dan deze.

Lees die schetsen alle: « Een brief », « Een overtuigd Man », « Drukke Bezigheden », De Eerste », « Lezers », « Edellieden », « Een gemeene Kerel », « Een Filosoof », « Op den Buiten », « Ook Genoegens », « Voor de Vriendjes », « Voor God alleen », « Een goede Ziel », « Plakkers en Vagers », « Niet Verkocht », « De Penning der Weduwe », « Zoo nauw niet », « Stoef », « Ze Zeggen », « Jonkheden », « Uit een Dagboekje ». Lees ze allemaal, liefst eentje per dag, — om wille van de wijsheid die hier te verteren valt, is 't beter teugsgewijze te drinken — welnu, ge zult geen moeite hebben om te bekennen dat men de wereld het best en het duidelijkst ziet van uit een kloostercelletje. Want men zal mij niet afpraten dat deze geestigaard zoowel als Pater Poirters een kloosterling is.

Deze man kan vertellen, hij kan beschrijven, hij kan beschouwen, als de beste. Ik zeg niet dat hij onder de sterke schrijverstemperamenten behoort; nergens ontwaar ik hier hooge kunstdrift, maar des te meer tintelt op elke bladzijde de bedaarde gemoedelijkheid van iemand die *veel* weet te zeggen en dat alles *juist* weet te zeggen; een der fijnste onzer huidige Vlaamsche dragers van de leuze *ridendo dicere verum.*

Uit zijn aard mag deze humorist een zacht mensch heeten ; maar 't is voor mij een groot plezier dat hij zich warm kan maken, satirisch warm tegen de versnippers en de verknoeiers van uren en dagen, lyrisch-warm voor de schoonheid en de poëzie van het hoogere christelijk leven.

Hoever deze steeds glimlachende keuvelaar het brengt tot de echte kunst, hoop ik u met een enkel proefje te bewijzen :

« Mejuffer Van Helven werd dan natuurlijk verliefd, smoorlijk verliefd op den schitterenden Overmont, bij zoover dat ze droomerig werd ; en als een huvbare juffer droomerig wordt — zoo getuigde mij eens mevrouw Pottelijn, die beweert ongemeen ervaren te zijn in dat vak — is heur ongeluk nabij. Die droomerigheid belette haar niet, ongewoon dikwijls naar buiten te fietsen ; ze was immers, verklaarde ze, zoo graag in de vrije, stille, eenzame natuur. Maar telkens, als zij de oostpoort uitfietste, reed Ladislas langs de westpoort weg, wat voor gevolg had dat de natuur wel vrij, maar lang niet eenzaam bleef. Een ander gevolg was 't volgende :

« Mijnheer Hector Van Helven, de koopman, riep zekeren dag Felicie op zijn bureau, en tusschen het nazien van einde bladzijde 300 en begin van bladzijde 301 van het grootboek, sprak hij, zonder inleiding, zooals het een man van zaken betaamt : Felicie, de jonge heer Ferdinand Hastock vraagt u ten huwelijk. 'n Knappe jongen zooals ge weet, en zeer bemiddeld. Hebt ge zin in dat kontrakt?

— « Neen, papa. »

— « All right! 'k Zal hem aanstonds antwoorden van neen. Dag, kind! »

— « Dag, pa. »

Veertien dagen nadien, terwijl Felicie in haar boudoir een vaas met anjelieren schilderde, kwam Mevrouw van Helven binnen en zei bedeesd :

— « Stoor ik u, liefste? »

— « Neen, Mama. »

— « Ik had eigenlijk een delicate boodschap aan U.

— « Zoo! Biecht maar op, Mamaatje.

— « Ja, gisteren kwam Mevrouw Loonders hier, ge weet, dat de firma Loonders, alhoewel onze concurrente, toch altijd in de beste betrekkingen met ons is gebleven. 'n Heel solied huis ook, Loonders. Nu scheiden ze uit met handel drijven. Ze zijn binnen, zooals men zegt. »

— « Welnu? »

— « Laat me geregeld de zaak uitleggen, kind... »

Felicie pitste met haar penseel een bladje over van haar palet.

— « Wilt ge niet luisteren? »

— « Ja wel, ma ; maar wat uitstaan heb ik met de firma Loonders? »

— « Meer dan ge wel voorgeeft, schelmpje. Raymond Loonders, vermits ik U nu toch alles moet zeggen, heeft meenen te bemerken, dat gij hem... enfin. »

— « Dat ik wel graag mevrouw Raymond Loonders zou heeten, en hij er van zijn kant niets tegen heeft, integendeel. Neen, beste ma, ik word nooit de echtgenoote van den heer in kwestie ; de Loonders kunnen gerust dat plan laten varen »

— « Ge zegt dat zoo knakweg, Felicie. Ik vind voor mijn part een aantal voordeelen aan die verbintenis.... »

— « Ik dan, voor mijn part, niet. Wat dunkt u van die gele anjelier met purperen spikkels, ma? »

Ma vond ze bepaald mooi en achtte het daarna geraadzaam stilletjes op te trekken. »

Het is meer dan letterkundig genot, het is een hoog zedelijk voordeel menschen te ontmoeten als dezen schrijver, die zich lange jaren moet hebben te nutte gemaakt in het bekijken van vele personen, goede en slechte, en in 't lezen van vele boeken, allemaal goede.... Een enkelen keer nochtans gaat hem het boekengeheugen ál te ver: Te duidelijke invloed van den ouden Heer Smits.

Ik zie niet in waarom dit boek op onze katholieke middelbare scholen niet dezelfde rol zou kunnen vervullen, als op de Hollandsche, de Camera obscura. 't Is kost inderdaad om hem door 't leven mee te dragen. In ieder geval, als mijn moeder komt, en als ze mij weer vraagt naar 't beste boek uit den jongsten tijd, leesbaar voor haar, dan geef ik haar Arie Sanden's « Wereldje » mee. J. P.

VONDELS SPELEN, ingeleid en toegelicht door C. R. de Klerk en L. Simons, dl. I, 1. *Kultuurbeschouwende Inleiding. — Het Pascha-Jerusalem verwoest.* Nederlandsche Bibliotheek. Nr CXXVIII tot CXXX. — Mij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

Na zooveel pogingen nog deze « Vondel » voor het volk. En als er eindelijk een man is die met zulk een poging kan slagen dan zal 't wel Simons wezen, de leider van dat modelorganisatiewerk der Wereldbibliotheek.

Dat hij de Klerk heeft weten te vinden voor deze taak is wel 't beste bewijs voor zijn ondernemingsgeest. En dat de Klerk er toe besloot een lange « Kultuurbeschouwende Inleiding » te schrijven, is misschien minder onmiddellijk practisch voor het volksdoel der uitgave, maar 't is daarentegen voor alle beslagen Vondel-vrienden een feit zoo heuglijk dat zeker in de jongste maanden onder de literatoren geen gebeurtenis zoo druk werd besproken en zoo dankbaar onthaald. Die studie, 108 bladzijden lang, is inderdaad een arbeid, groot en grootsch, volkomen den geest van Vondel waard. Nog nooit werd Vondel's vorming bestudeerd in zoo hoog en zoo klaar een licht als hier. Wat een filoloog, die tevens kunstenaar is, voor de letterkunde vermag, heeft de Klerk hier aan Vondel bewezen, beter nog dan den toch zoo flinken Verwey. Want ik geloof niet te veel te zeggen als ik beweer dat Vondel heeft gewacht op een volwaardige kritiek van den dieperen grond zijner kunst, tot de Klerk nu met deze studie verscheen.

Vondel, de jongen der Schriftuur en der Vroeg-Renaissance, uit de Hollandsche polders reikend met zijn genialen aanleg tot de hoogten waar de Europeesche stroomingen hem omstuwden, en als 't ware langsheen Vergilius groeiend tot den Romaansch-Romeinsch-Roomschen Vondel, die onze heele letterkunde beheerscht.

Want het sterkste van de Klerk's betoog is juist « hoe de goddelijke Mantuaan alles meemaakt in Vondel's eenzaamst

zielebestaan : het moeilijkste, het innigste, het heiligste ». Van eigen-Hollandsch standpunt is 't merkwaardigste wat een rol in Vondel's karaktervorming de bewondering voor den ouden Hooft heeft gespeeld. Zoo krijgen we tevens een nieuwen kijk op de kwestie Oldenbarneveld-Maurits.

En dan de vorm van de Klerk's inleiding. Wat moet het hem een feest zijn geweest, in hoofd en hart, toen deze taal er uit is geweld. Voldragener Nederlandsch modern proza is mij onbekend. Een stijl, waarin 't beste der twee persoonlijkste prozaïsten onzer 19e eeuw is geharmonieerd, want dit is nu eens proza om door den steilen Potgieter te worden gekust, en om daarbij den mystieken Alberdingk gek-verliefd te maken.

J. P.

DE BELGISCHE NIJVERAARS OP HUNNE HOEDE. — Brussel, Th. Dewarichet, Sionsberg, 5, kl. form. 94 blz. Prijs : 0.50 fr.

Wij hebben hier de vertaling van eene reeks artikelen in het finantieblad *Le Boursier* verschenen.

De meeningen van de volkshuishoudkundigen, zegt de schrijver, over den vrijhandel zijn in theorie al wel en goed. Wij ook zijn in theorie vrijhandelsgezind, maar we moeten wel bekennen dat we, zooals de zaken bij onze geburen nu staan, daarbij geschoren worden.

Bij onze geburen eischen de lastkohieren voor de openbare aanbestedingen van Staat, provinciën en gemeenten dat het geleverde zou voortkomen van inlandsche fabrieken. Wij, Belgen, kunnen dus daar geene mededinging doen, maar hier bij ons wordt zulks volstrekt niet vereischt en de ondervinding leert dat ook in de nijverheid dikwijls waar is : « niemand is sant in zijn eigen land ». De schrijver voegt er nog bij, dat sommige vreemdelingen, voornamelijk de Duitschers, ervoor bekend staan, nog al smeergeld te betalen, om met andere woorden minder of meer hoogstaande bedienden om te koopen, opdat zij de oogen zouden sluiten op het minderwaardige van het geleverde, of op het niet gelijkvormige met de voorwaarden in het lastenkohier gesteld.

De vertaling is goed leeslijk, maar nochtans hier en daar zou ze meer mogen verzorgd zijn. E. Vl.

LES GRÈVES ET LEUR RÉGLEMENTATION, par François Latour. Enquête sociale avec une préface de P. Imbart de la Tour. — Éditions du « Bulletin de la Semaine », Paris, 37, rue de l'Abbé-Grégoire, 1912, 238 blz. Prijs : 3.50 fr.

Over de werkstakingen en het recht der arbeiders om het werk te staken wordt overal veel gesproken, maar misschien nog het meest in Frankrijk, waar daarover de meeningen — zooals ten andere over zoovele zaken, want het zij hier terloops gezegd, de meeningverbrokkeling is een ongeluk voor Frankrijk — zeer verschillen. De *Bulletin de la Semaine* heeft hierover de zienswijze gevraagd van, we tellen niet minder dan 42 menschen; sommigen, ten andere, zijn zeer kort. Eenige jaren geleden was men in Frankrijk, meer dan nu, voordeelig gezind voor eene reglementeering van de werkstakingen. Den 15n November

1900 werd door Millerand, samen met Waldeck-Rousseau, een wetsontwerp ingediend « loi sur le règlement amiable des différends relatifs aux conditions du travail ». Wanneer een onverschil ontstaat tusschen bazen en werklieden zou dit onverschil *moeten* onderworpen worden aan een scheidsraad, samengesteld voor de helft uit afgevaardigden van den patroon en voor de helft uit afgevaardigden der werklieden; de werkstaking zou dan alleen toegelaten zijn, wanneer een der partijen weigert zich te onderwerpen aan de genomen beslissing en wanneer de meerderheid der werklieden de werkstaking stemden. En welk zou de bekrachtiging zijn, want daar ligt een groote moeilijkheid? De onwilligen zouden vervallen verklaard worden van hun kiesrecht en van hun recht om verkozen te worden in werkrechtersraden, handelskamers, syndikaten, enz. Millerand denkt ook dat de drukking van de openbare meening veel zou uithalen. Fournière, de bestuurder van de *Revue Socialiste*, is partijganger van den verplichten scheidsraad, maar hij bekent dat daar nu niet op te denken valt, omdat die gedachten nog niet rijp zijn. In Frankrijk zijn er voorstanders van eene reglementeering der werkstakingen en het beste bewijs daarvan vinden we in een wetsontwerp in de Kamer van Volksvertegenwoordigers neergelegd, den 10n Maart 1911, door Fleury Ravarin, volgens hetwelk eene werkstaking niet zou mogen uitgeroepen worden dan na eene stemming van al de betrokkene werklieden, waarvan ten minste de helft plus één zich gunstig zou moeten verklaren voor de werkstaking. We spraken daar zooeven over het wetsontwerp van Waldeck-Rousseau-Millerand, in 1900 neergelegd, maar sindsdien zijn er nog verscheidene ontwerpen geweest.

Het meerendeel der ondervraagden zijn tegen reglementeering gekant, maar velen, alhoewel ze den verplichten scheidsraad verwerpen, zijn voorstanders van een raad die de twistende partijen zou moeten trachten overeen te brengen, en werkstakingen te voorkomen.

Paul Leroy-Beaulieu, de meest gezaghebbende van de oude school der volkshuishoudkundigen in Frankrijk, heeft hier ook zijne meening uiteengedaan en de redenen die hij inbrengt tegen den scheidsraad zijn te lezen : een scheidsraad, zegt hij, tracht altijd de twee partijen stil te leggen en *iets* te geven, niet alles wat er gevraagd wordt. Maar, voegt hij erbij, wanneer de werklieden gedurig staken zijn ze dus zeker te verkrijgen wat ze willen hebben! En veronderstel nu dat de scheidsraad iets uitgesproken hebbe, dat werkelijk niet aan te nemen is, wat zullen de bazen dan doen? Daarenboven, ziet ge niet in dat er geen bekrachtiging bestaat voor die beslissing?

Een groot deel van hen die hier hunne meening uiteendoen, verklaren zich voorstanders van het verbod van werkstaking, voor de arbeiders van openbare diensten. De verzamelaar Latour doet in zijn nawoord opmerken dat de werkstaking altijd een oorlog is, en dat er waarschijnlijk veel tijd zal noodig zijn om dit recht van oorlog op te maken; ziet eens, zegt hij, hoe eeuwen noodig waren om in het internationaal recht eenige beginselen voor het oorlogsrecht vast te stellen. E. Vl.

LE MINIMUM DE SALAIRE ET LES ADMINISTRATIONS PUBLIQUES EN BELGIQUE, Uitgave van het

Ministerie van Nijverheid en Arbeid. — Brussel. Lebègue & C°, 1911, 207 blz.

België staat bekend als zijnde een land waar vele openbare besturen voor de werken die zij aanbesteden of voor dewelke zij hulpgelden verleenen een minimum van dagloon voorschrijven.

Dit boek zal gaarne geraadpleegd worden door al wie, en voornamelijk in den vreemde moeten ze talrijk zijn, daarin belang stellen. Vooraf komt eene historische schets. Reeds in 1853 heeft De Brouckere, burgemeester te Brussel, een minimum van dagloon in de lastenkohieren doen inschrijven. Wij, Belgen, mogen er fier op zijn dat dit initiatief hier bij ons genomen werd.

Daarna hebt ge de bepaling van het minimumloon met de voornaamste beweegredenen voor en tegen. Na inlichtingen over de werken waar het toegepast wordt, komt antwoord op de vraag hoe de minimumloonen worden vastgesteld, welk toezicht er wordt gehouden op de toepassing van het voorgeschreven minimum, en ten laatste welke bekrachtigingen er zijn.

Waarlijk een boek dat bij velen zal welgekomen zijn.

E. Vl.

DAS ENGLISCHE BANKWESEN, von Edgard Jaffé. Zweite, durchgesehene und erweiterte Auflage. — Leipzig, Dunker & Humblot, 1910, 370 blz.. Prijs 7.20 Mark.

In de 18e eeuw was Amsterdam de grootste kapitaalmarkt van de wereld. Maar na Waterloo nam Londen hare plaats in en nog altijd heeft Londen die plaats behouden : gansch de wereld door kent men het Engelsche pond sterling, en wissels op Londen worden altijd en overal gevraagd.

Het werk van Jaffé, dat we hier aankondigen, is het beste wat bestaat over de Engelsche banken. De eerste uitgave is van November 1904.

We kunnen er hier natuurlijk niet aan denken de inrichting van de verschillende Engelsche banken uiteen te doen ; laten we enkel wijzen op eenige eigenaardigheden.

Eerst en vooral hebt ge in Engeland, veel meer dan in de andere landen, verdeeling van arbeid, dat wil zeggen dat de banken zich met de eene of de andere specialiteit bezig houden, veel meer dan het bij ons of in Duitschland het geval is, en vroegertijd was dit onderscheid veel scherper nog dan nu. Voornamelijk sedert de jaren 80 is er een zeer groote concentratie van de Engelsche banken gebeurd : veel banken werden samengesmolten ; bijzondere bankiers moesten plaats maken voor grootere inrichtingen of sloten bij die inrichtingen aan ; filialen van groote inrichtingen werden bijna overal opgericht en de mededinging bracht mee dat men links en rechts op het gebied van het bankwezen geld trachtte te slaan.

Die specialiseering wordt nog verscherpt door het zeer groot belang dat de tusschenpersonen in Engeland hebben : waar het er b. v. op aankomt wissels te disconteeren hebt ge makelaars voor elke categorie van wissels, zoo b. v. voor West-Indische of voor katoenwissels ; die tusschenpersonen

kennen volkomen den West Indischen handel of den katoenhandel en weten dus de wissels beter naar hunne waarde te schatten.

Vroegertijd bestond er veel meer persoonlijk krediet bij de Engelsche banken. De kleinere lokale bankiers kenden beter de kredietwaardigheid van hunne klanten ; in de provincie is het nog wel het geval, meer dan te Londen ; die groote bankinrichtingen moeten veel meer den sleur volgen. — Een andere eigenaardigheid in Engeland is dat er van langs om minder goede wissels in omloop zijn. Die verkocht heeft wordt meer comptant betaald met een check en waar het den uitvoerhandel betreft wordt veel meer gebruik gemaakt van telegrafische aanduidingen.

Engeland staat bekend als het land der checks : elkeen, ook de kleinste winkelier en handelaar, heeft er eene rekening op de bank en betaalt met checks. De ontvangen checks worden in zijne bank afgegeven en, dank zij het clearing house, door de banken verrekend Maar men denkt soms dat al of bijna al de checks door het clearing house komen. Dat is overdreven. Ongeveer de helft van de checks worden verrekend en er zijn ook in Engeland nog vele « Walk-clercks », dat wil zeggen bankbedienden die als bezigheid hebben naar de verschillende banken te gaan om checks of wissels te innen.

Nog twee eigenaardigheden : er zijn wel banken die, om geld te hebben, de wissels die zij disconteerden, herdisconteeren, maar de grootste banken doen dit niet. Men zou kunnen gaan meenen dat ze het geld van het herdisconteeren noodig hebben en het ware voor hen hoogst bedenkelijk ; dan moeten we nog vermelden dat sommige gemeenten en steden rechtstreeks bij de burgers geld ontleenen en een soort van depositobanken geworden zijn.

Ter gelegenheid van het aankondigen van dit boek zouden we hier willen wijzen op het nut dat wij ook er zouden bij hebben veel meer dan nu het geval is checks te gebruiken. En waarom zouden de banken het voorbeeld niet geven en de wissels die ze ter inning aanbieden niet bij middel van een check laten betalen ? Men kan natuurlijk hierop antwoorden dat de inkasseerder die een check ontvangt niet weet of er werkelijk in de bank geld genoeg is om dien check te voldoen, maar hij zou zich kunnen beperken met het afgeven van eene voorloopige kwittantie ! De wissels zelf zou hij niet afgeven ; komt hij weer op de bank zoo weet men seffens wat er van de zaak is en de klant kan, want daar is toch geen haast bij, wanneer hij eens voorbij komt de wissels meenemen ! Is er geen geld genoeg in de bank, zoodanig dat de check niet voldoet om den wissel te betalen, zoo kan men doodeenvoudig den wissel laten protesteeren. En heeft de bank wissels op personen die niet hare klanten zijn, die hunne rekening hebben in andere banken b. v., waarom zou die persoon in betaling van den hem aangeboden wissel geen check kunnen geven op die andere bank en door die bank aanvaard, of beter geavaliseerd, dat wil zeggen dat de bank zich daarvoor verantwoordelijk verklaart. Iemand die geld staan heeft op de bank zou voor een gedeelte daarvan checks kunnen vragen die de bank aanneemt te betalen. Het bedrag van dit geld zou van zijn krediet afgeschreven worden, maar hij zou er toch nog altijd intrest van genieten zoolang hij van die aanvaarde

checks geen gebruik heeft gemaakt. Dit zou dus voor hem voordeeliger zijn dan het geld aan huis te bewaren ! En daarenboven loopt men met die aanvaarde checks door de bank geen gevaar, want men kent het handteeken van den klant die de checks maar zou teekenen, wanneer hij ze werkelijk ter betaling geeft en, aan eenen anderen kant, zou men nog kunnen doen evenals in Engeland en even als men hier ook bij ons een beetje begint te doen, namelijk de checks kruisen, dat wil zeggen er twee evenwijdig loopende regelen op trekken en daartusschen den naam schrijven b. v. van eene bank die alleen het recht zou hebben het bedrag van den check op te trekken. Geen gevaar dus, wanneer de check verloren wordt of gestolen. Wil men geene checks gebruiken voor de betaling van wissels, waarom de wissels dan niet rechtstreeks doen betalen door zijne bank en ze daar domicilieeren?

Reeds bij de eerste uitgave werd door den schrijver een ander boek aangekondigd over de Engelsche banken voor inrichting en uitgifte. In zijn voorwoord tot de tweede uitgave is er ook over spraak ; wie *Das englische Bankwesen* heeft gelezen, zal verlangen dat dit boek zoo rap mogelijk zou verschijnen.

E. Vl.

DAS WESEN DER UNIVERSITÄTEN UND DAS STUDIUM DER FRAUEN. Ein Beitrag zur modernen Kulturbewegung von Dr Arnold Ruge. — Meiner Felix, Leipzig, 1912, 34 blz., 80 Pfenn.

Hier hebben we, nader uitgewerkt, een dagbladartikel dat nog al opgang maakte.

De eerste helft is werkelijk te lang. Zonder al te groot verlies zou men het mogen overslaan. Het gaat over het innerlijk wezen van eene hoogeschool, wat hoogescholen moeten zijn en hierin zal elkeen het met den schrijver wel eens zijn dat hoogescholen niet alleen mogen zijn voor het practisch leven, hoogere beroepsscholen, maar dat ze de eigenlijke wetenschap en de geestescultuur van een volk moeten dienen.

De schrijver meent dat zulks niet mogelijk blijven zal wanneer de vrouwen tot de hoogescholen worden toegelaten. Nu reeds, zegt hij, dragen de hoogescholen den Cainstempel van de verweeklijking en de verrotting. Wij worden hoffelijker, minder nauwgezet wat de wetenschap betreft, fijngevoeliger, vrouwelijker en slapper, het mannelijk sterke gaat weg uit onze beschaving. De laatste zin van het vlugschrift vat de meening van den schrijver samen : « De geringe economische voordeelen die de vrouwen halen uit de studie, wegen niet op tegen de schade voor hunne eigene ziel en voor onze beschaving en het gezamenlijke van ons volk. »

Woorden, maar de schrijver kan opwerpen : welke bewijzen wilt ge nu reeds? E. Vl.

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS, GRONINGEN :

C. Honigh en G. J. Vos Az., *Van eigen Bodem*, leesboek voor de lagere school, serie B, 1e dl., 10e dr., geïllustreerd door Jetses, 80 blz., f. 0.30.

— Serie B, 3e dl., 9e dr., geïll. door Jetses, 95 blz., f. 0.30.
— Serie B, 5e dl., 8e dr., » » » 95 blz., f. 0.30.

De drie serieën A, B en C vormen een stel leesboekjes, die grootere landen aan onze lagere scholen mogen benijden.

Dr. J. S. van Veen, *Beknopt Overzicht der Grieksche Mythologie,* naar het Duitsch van Dr. S. Herrlich, 7e herziene dr., geïllustreerd, 78 blz., f 0.60.

Dr. C. L. Jungius, *Beknopt Handboekje der classieke Mythologie,* de voornaamste sagen der Grieken en Romeinen, 2e herz. druk, geïllustreerd, 64 blz., f. 0 60.

Beide handboekjes kunnen in onze humaniora veel bijdragen tot meerdere klassieke kennis en tot betere smaakverfijning.

J. W. Boerman en K. M. Knip, *Natuurlijke Historie.* I. Dierkunde, II. Plantkunde, 4e herziene druk, 250 en 220 blz., elk f. 1.90.

't Is in de schoolwereld sinds jaren bekend dat de natuurwetenschappelijke handboeken van Boerman en Knip vooraan staan.

Jan Ligthart, *Letterkundige Studiën,* De kleine Johannes, 1e dl., door Fr. van Eeden, 3e herziene druk, 155 blz., f. 1.50.

J. A. Verdenius en R. P. G. Hameetman, *Duitsch Leesboek,* met hulpboekje voor Middelbare M. U. L. O. en Handelsscholen, 1e dl., 160 blz., f. 1.25.

Exercise Book. English Grammar of the first year, 2d edit., 60 blz., f. 0.60.

J. A. Verdenius en R. P. G. Hameetman, *Leerboek der Duitsche Taal,* ten dienste van Handelscursussen, 1e deeltje, 94 blz., f. 0.75.

P. Van Rossum, *Practisch Leerboek der Engelsche Taal,* ten dienste van het uitgebreid lager Onderwijs, herhalingsscholen en taalcursussen, 1e stukje, 3e druk, 78 blz., f. 0.50.

M. J. Koenen, *Verklarend Zakwoordenboekje der Nederlandsche Taal,* ten dienste van gevorderde leerlingen en van kweekelingen, 60e vermeerderde druk, 150 blz., f. 0.35.

B. en Bouman, enz. *Neuere Prosa,* serie II. Deutscher Humor von Otto Ernst und H. Seidel, 83 blz , f. 0.65. — In « Neuere Prosa » verscheen vroeger : Wilh. H. Riehl : *Burg Neideck,* M. v. Ebner Eschenbach : *Tiergeschichten,* en *Novellen* van W. H. Riehl, H. Böhlau en Charl. Niese.

S. Boorsma, *Deutsche Novellen :* Ernst von Wildenbruch, *das Orakel,* Peter Rosegger, *das Holzknechthaus,* 70 blz., f. 0.30. — In deze reeks verscheen vroeger tegen denzelfden prijs : Th. Berthold : *Erinnerungen eines Tierfreundes,* Luise Mühlbach : *Napoleon und die weisse Frau,* Johanna Spyri : *Der Toni von Kaudergrund,* Reinh. v. Werner : *Eine erste Seereise.*

UITGAVEN VAN P. NOORDHOFF, GRONINGEN :

Dr. M. G. De Boer en L. J. de Wilde, *Historische Lectuur,* 1e dl.. Oudheid en Middeleeuwen, 260 blz., f. 1 60. — Nu is deze puike verzameling volledig, in drie deelen. De andere twee verschenen immers reeds vroeger : « Nieuwe Geschiedenis » en « Nieuwste Geschiedenis ».

P. Wijdenes en Dr. D. de Lange, *Vlakke Meetkunde,* 2e dl., 184 blz., f. 1.35.

J. Mulder, *Plantenleven, Gids bij Botanische Uitstapjes,* tevens Handboekje voor Amateur-kweekers, 220 blz., f. 1.00.

Dr. A. J. M. GARJEANNE, *Kern der Plantkunde*, 2e druk, met 188 afbeeldingen, naar de 2e Deensche uitgave van Prof. Dr. E. Warming's « Pantelivet », 130 blz.

Dr. R. N. DE HAAS, *Gemengde scheikundige Vraagstukken*, 70 blz., f. 0.75.

T. PLUIM, *Hoofdzaken der Algemeene Geschiedenis in Schetsen en Verhalen*, 2e stukje, 210 blz., f. 1.00. — Inderdaad de geschiedenis in haar meest onderhoudenden vorm.

J. S. GROSSIER, *Synchronistische Tabellen*, ten gebruike bij het onderwijs in de Algemeene Geschiedenis, f. 0.80.

A. L. DE BONT, *Schoolatlas der Algemeene en Vaderlandsche Geschiedenis* (ook voor het Handelsonderwijs) in 130 kaarten en bijkaartjes, 4e geheel omgewerkte druk, f. 2.00.

ALLERLEI

CONSCIENCE-VIERING

Het November-nummer van *Dietsche Warande* zal aan Hendrik Conscience gewijd zijn. — Hierbij de omzendbrief dien de Nederlandsche Boekhandel ons verzoekt op te nemen :

Met velen zijn wij van oordeel, dat feesten, hoe indrukwekkend ze ook mogen zijn, steeds slechts een voorbijgaanden indruk te weeg brengen en dat het noodig is iets blijvends voort te brengen, dat als een verwarmend vuur de harten onzer Vlamingen blijft sterken in hun stambewustzijn.

Zulk een blijvende herinnering die aan het volk de verzekering geven zal, hoeveel het aan Conscience te danken heeft, wordt ons geschonken in het boek door zijn dochter geschreven :

EENIGE BLADZIJDEN UIT HET LEVEN
MIJNS VADERS
door
MEVROUW ANTHEUNIS (GEBOREN CONSCIENCE)

Prijs fr. 2, gebonden fr. 2.25

Wij durven van het publiek voor dit werk den voorrang te vragen op alle boeken die over Conscience zouden aangeboden worden, ten eerste omdat niemand beter dan zijn dochter het leven haars vaders kan uitbeelden ;

ten tweede, omdat het, zooals uit de Inleiding blijkt, door niemand minder dan Max Rooses geprezen wordt als een werk van hooge innerlijke waarde ;

ten derde, omdat de prijs zoo gering is, dat iedereen er toe kan overgaan om er een exemplaar van te nemen.

Het is ons aangenaam hier tevens mede te deelen dat voor prijsuitdeelingen belangrijke korting wordt toegestaan.

De Bestuurder
van den Nederlandschen Boekhandel, Antwerpen,
L. H. SMEDING.

HET KINDEKE VAN DE DOOD

1860

G. GEZELLE

« Want graf en wieg zijn een en 't zelf; voorwaar,
de pelder, 't is alsof 't een wiegkleed waar'
waaronder Gods almachtigheid bewijst
dat uit het graf de onsterflijkheid verrijst,
en dat de dood die elk ende een bedriegt,
met eigen hand God blijde kinderen wiegt. » (1)

De Poësie van den Dood! Onbegrepen van oude en moderne heidenen, bloem van 't christen geloof, veel blijder en schooner dan de asphodelen in de Elyseesche weiden! Al blinkt er tranendauw op deze bloeme, toch, of liever daardoor zelf, is ze 't herte van den christen duurbaar boven al.

Want zij glanst met den glans der onsterfelijkheid, en geurt met den geur der eeuwige Liefde, die den Dood heeft gemaakt tot aanvang des Levens.

Wat ware het een wonder boek, een Bloemlezing uit Gezelle's Poëzie van den Dood! Heeft wel iemand onder de Nederlandsche dichters zoo treffend, zoo liefdevol, zoo troostend, zoo kunstig hem bezongen? Van de kerkhofblommen, te Staden geplukt, tot het laatste Zieldichtje, door den kranken grijsaard uit liefdadigheid geschreven, wat al onzeglijk-roerende zangen en klanken! Ja, mocht ik dat boek gedrukt zien, prachtig, met passende beelden en teekeningen, met het kruis op zijn omslag geprent, ik ware blijde. Hoevele zielen zou het doorgeuren met geloof, hoop en liefde!

Onder deze Doodsgedichten glanst er een met een geheimvol-aantrekkende schoonheid :

HET KINDEKE VAN DE DOOD.

Het is me onzegbaar, wat een wereld van allerzoetste gemoedsbewegingen in mij roert, telkens dat ik dat gedicht

(1) GEZELLE, *Zielgedichtjes*, Nr XXIX. 1876.

lees, en hoe menigmaal is dat geweest! Voorwaar, hij, die dit in zijn ziele droeg en op zóó 'n wijze wist uit te zingen, draagt om zijn hoofd een christen-Dichter's aureool, nog wat anders glorierijk dan Horatius' *doctorum hederae praemia frontium!*

Met ontroering begin ik eraan, te beproeven, in hen die dit zullen lezen, mijn gevoelens te doen overgaan. Mocht ik het kunnen!

***

Onder Gezelle's leerlingen van zijn eerste Poësis-jaar was een Rousselaarsch student met name EMIEL DE KIERE, die later priester werd, missionaris in de Noordsche landen, bepaaldelijk in IJsland, en van wien hij geern spreekt in de eerste jaren van zijn *Rond den Heerd.* Men leest daar ook knap-geschreven brieven van den jongen zendeling. (1)

Met de familie De Kiere was Gezelle sinds lang bevriend; de oom van zijn student, Joseph, was langen tijd barbier in het Seminarie, een braaf, maar zonderling man; voor een zoontje van dezen, dichtte de Meester het kleine versje, in *Zielgedichtjes,* nr VIII :

« Ter blijder en troostende gedachtenisse van Aloïs De Kiere, zoontje van Joseph en zijne huisvrouw Ludovica De Kiere, geboren De Grijse, dat ter wereld kwam op den 18 July 1851 en in den Hemel ontwiek den 26 Februari 1852. »

Een kind ontsliep :
Wie anders weet
als moeders herte ervan,
en *Jesus',* die 't
gewonnen heeft
en nooit meer kwijt en kan? » (2)

De ouders van Emiel, den student, waren Jan De Kiere, en dezes tweede echtgenoote, Virginie Lanssen, welke laatste, ten tijde van Gezelle's leeraarschap in de Poësis, reeds over-

(1) Zie *Rond den Heerd* I, blz. 356; II, blz. 349; III, blz. 16, 21, 37, 55.
(2) De datum 1859 boven het gedichtje, in de verzameling, is dus niet juist : het doodsanctje en de Burgerlijke stand geven beiden 1852. Zulke onnauwkeurigheden zijn er nog.

leden was. De eerste vrouw, Melanie Fitler, was zeer jong gestorven, in 1835, 't jaar na de geboorte van Jan's eerste kind, CONSTANTINUS DE KIERE.

Deze jongen, halfbroeder dus van Gezelle's leerling, is het *Kindeke van de Dood*.

« Ik heb hem goed gekend », schrijft mij Hendrik Van Doorne, gewezen missionaris in England, oud-leerling van Gezelle, nu rustend priester op zijn geboortedorp Poucke. (1) « Het was een lange, bleeke, uitgemergelde jongheid, gestorven van de longerziekte, *uitgeteerd,* zoo de Vlaming het in één woord afschildert. Zijne ziekte heeft het lang getrokken eer zij hem ten gronde kreeg. » — En elders « Constantinus was een begaafde jongheid. De menschen zeggen gemeenlijk van zulke : Hij heeft te veel verstand, hij 'n kan het niet ophouden in zijn lichaam. — Zeker was hij geestelijk en vernuftelijk ontwikkeld boven zijne lichaamskracht en ten nadeele van 't stoffelijk. » Men hadde hem 't eerste van de Zielgedichtjes kunnen toepassen :

Het aardsche vat was al te teer
voor 't machtige verstand,
de band des lichaams kon niet meer
weerstaan der zielen brand;
hij brak... ze ontlook heur vleugelen
en koos de hemelbaan;
daar mag zij, zonder teugelen
God minnen, God verstaan.

en dit gedichtje, uit 1852, geeft ons eene of twee uitdrukkingen, die bij 't *Kindeke van de Dood* zullen wederkomen.

Dat Constant aanleg had voor kunst en letteren, blijkt uit het feit, dat hij lid was van de aloude Rousselaarsche Rederijkerskamer « De Zeegbare Herten », sedert October 1854, en van het genootschap voor kerkmuziek. Waarschijnlijk zijn 't die gaven en bezigheden, welke hem nauwer met Gezelle in aanraking brachten. De langdurige ziekte maakte hem anders afgetrokken, stilzwijgend, weemoedig; bijna nooit lachte of scherste hij, en hij was liefst

(1) Een van hen, die vertrouwelijkst met Gezelle hebben omgegaan, te Rousselaere, en later in 't Engelsch Seminarie. Gezelle kwam veel te Poucke, in Van Doorne's familie.

alleen; als 't weder het toeliet, stond hij buiten aan de huisdeur, « zoo de teerende menschen geern doen, om de jonge zonnestralen te drinken », zegt H. Van Doorne. Daar kon men hem uren en uren zien staan, stil en stom, een deernisse voor al wie hem kende en eenigszins vermoeden kon, wat er in zijn ziel omgaan moest.

Hij stierf den 15 Januari 1859. Alzoo is zijn doodsanctje:

Waerom heeft myn lyden zoo langdurig geweest? Waerom heeft myne ziekte ongeneesbaer geweest? (Jerem. c. 15) Omdat gy, o Heer, gehandeld hebt volgens Uwen Wil. Jonas c. I.

†

BID VOOR DE ZIEL

van

CONSTANTINUS DEKIERE,

LID DER MAETSCHAPPY VAN RHETORYCA EN VAN HET KERKMUZIEK,

geboren te Rousselaere, den 14 Maert 1834 en aldaer overleden den 15 January 1859.

Schoon jong, heb ik kwellingen en droefheid gevonden; en ik heb den Naem des Heeren aenroepen. Ps. CXIV, 4.

En God heeft my verhoord, Hij heeft my van myne ellenden verlost. Ps. XXXIII, 5.

Maria ontvangt in haren schoot de zielen harer stervende dienaren. Vinc. Ferr.

Myn vleesch en myn hert zyn bezweken, o God van myn hert; Gy zyt, o God, myn erfdeel voor altyd. Ps. LXXII, V. 6.

Onze Vader. — Wees gegroet.

R. I. P.

Rousselaere. — Drukkery van De Brouwer-Stock.

Gezelle, 't is te denken, kende den armen jongen in de ziel; hij kende zijne geheime gedachten, hij wist, wat hem eenigen troost of afleiding kon geven; maar hij had, uit zijne gesprekken met hem, wel gevoeld dat Constant zijn toestand bewust was, en de Dood voelde komen, zoo langzaam, dat hij ernaar trachtte om uit... Hij had het stille,

stille naderen van de Dood bijgewoond, en de indruk van hare onvermijdbare meesterschap op dat jonge leven had hem ingenomen, sedert lange maanden, met dat denkbeeld: *Een kind des Doods!*

Dit is een welbekende uitdrukking uit de Schriftuur. Zij verschijnt namelijk in de geschiedenis van David en Jonathan (I. Reg. XX.) Saül zoekt David te dooden, en Jonathas, Saül's zoon en David's boezemvriend, wil hem ontschuldigen bij zijnen vader. Saül is echter onverbiddelijk : « Meent gij dat ick niet en wete dat gij den sone van Isaï lief hebt, tot uwer schanden?... Want alle de dagen dat de sone van Isaï op de aerde leeft, soo en sult ghij ende uw rijck niet gevestight worden. Aldus dan, soo sendt nu, ende doet hem bij mij brengen, want *hij is een kint des doods!* »

En David zelf, later (II. Reg. XII) wanneer Nathan de propheet hem de parabel heeft verhaald van den rijke, die 't eenig schaapke van zijnen armen buurman had genomen en geslacht, roept toornig uit: « Alsoo waerachtiglijk, als de Heere leeft, de man *is een kint des doods* die dat gedaen heeft! » *Filius mortis est!*

Dat Schriftuurwoord, in den volksmond geraakt om te beteekenen iemand die den stempel van de dood op hem draagt, werd hier, in diep treffenden zin, de aanleiding tot het gedicht, dat afzonderlijk verscheen te Rousselare in 1860 (1), maar H. Van Doorne verzekert « dat het al lang

(1) Hier tegenover staat het titelbad, HetBoekske meet 174 millim. op 127, en bevat 14 bldz. Het citaat uit Faber is op te merken. De werken van den Engelschen Oratoriaan waren voor Gezelle zeer geliefkoosde lezing, en gaven hem meermalen aanleiding tot dichten. De hier geciteerde woorden komen uit het volgend zinsverband : Faber veronderstelt « dat al de mannen, vrouwen, en al de kinderen boven de zeven jaren, op de geheele aarde, God altijd bovenal en uit onverdeelde harten liefhadden. » Welke gevolgen zou dit hebben in de staatkunde, de diplomatie, de pers, den handel de kunst en letteren? Zoo volgt het citaat : « De letterkunde van deze menschen zou niets voortbrengen dan wat eerbaar en waar zou wezen, veredelend en vol geloof. »

Op de 2[e] bladzijde staat de opdracht : « Den weleerweerden Heere Mijnheer Bruno Van Hove, pbr., Superior van het Kleen Seminarie te Roesselaere, vereerd en opgedregen, ten teeken van eerbied en toegenegendheid, van zijn oudleerling en ootm. dienaer in Ch[o] G. G. » Deze zoo eerbiedige opdracht werd, helaas. ontvangen met koelheid, om niets meer te zeggen!

Het Kindeke van de Dood.

Een Gedicht

van

den E. H. Guido Gezelle, pbr., professor in 't Kleen

Seminarie te Rousselaere.

The litterature of these men would give forth nothing but what was chaste and true, ennobling and full of faith.

Father Frederick William Faber. D. D.
The Creator and the Creature.
p. 185.

DRUKKERS
MERK

ROUSSELAERE,
BY DAVID VANHEE, BOEKDRUKKER.
1860

van 't getouwe gesneden lag eer het op de drukperse geleid wierd. » Nemen wij aan dat het *ontstond* korts na Constant's dood, in 't begin van 1859, wij meenen echter dat het vóór 1860 niet tot zijne volle rijpheid kwam, in den huidigen vorm, vooral de laatste strophen.

Lezen wij nu eerst het geheele stuk. Hier volgt, in 't midden, de huidige tekst, sedert 1892 ; links de verzen of woorden van den eersten druk (1860) die later veranderd werden ; rechts het weinige, waardoor de druk 1878 van dien van 1892 verschilt.

Kleine wijzigingen in spelling en schrijfwijze, zooals de Hoofdletter aan 't begin van elke vers en de oude vormen *waer*, *baen*, *mogt*, werden niet als variante aanzien. Aan den voet der bladzijde geven wij eenige woordverklaringen.

HET KINDEKE VAN DE DOOD.

Filius mortis est.
I. REG. XX. 31.

1860	1892	1878
	1. Daar zijnder die de levensbaan,	
2. 'nen brijzel	met schaars eenen brijzel brood,	
	tot aan hunne oude dagen gaan	
	en leven, spijts de Dood.	
	2. Daar zijnder die dit leven van	
	zijn blijde bane stoot,	
3. hunne eerste	van waar hun eerste reize began;	
	't zijn kinderen van de Dood.	
	3. Eén wist ik, en zijn moeder, als	
	zij 't hutste op haren schoot,	
3. en ze zeide	zij zong en zij zeide : « Mijn kind! » ['t Was valsch!	
	't was 't kindeke van de Dood.	

1. r. 2, *schaars* nauwelijks.
r. 3, *gaan*, transitief : die de levensbaan gaan, volgen.
2. r. 3, *began*, oude onvolm. verl. tijd van beginnen, nu begon. Zoo *vand* voor *vond* ; *drank* (str. 5. v. 1) voor *dronk* etc.
3. r. 2. *hutste* = schommelde, deed wippen.

1860 | 1892 | 1878

4. Zij leefde en leefde tweemaal toen
zij 't tegen heur herte sloot,
3. mogte voèn.
en driemaal, toen ze 't dààr mocht [voên,
3. mochte voên,
heur kindeke.... van de Dood.

5. 't Kind at en drank, uit klaar bedwang,
en 't pramen van den nood,
3. maer wat het nutte van [spijze of drank :
maar al dat het nutte, van spijze en [van drank :
3. van spijze en drank :
het at en het drank de Dood.

6. Het groeide alzoo de plante wast,
die nimmer zunne 'n ziet :
3. een rijzig en spilde
een rijzig, een reilde kindeke was 't,
3. en reilde
en derelijk als een riet.

7. En de andere blommekes, blank en [blij,
ze loegen altemaal;
en, over van vreugde, zoo loegen zij
met zijnen bedrukten staal.

8. Het loeg... en het hief in het blauwe [meer
des hemels zijne oogen, maar
3. op de aarde weer.
ze vielen zoo licht op de aarde weêr [neêr,
3. op de aarde weêr,
en ze stonden daar, immer — dààr.

9. Aanschouwt hem, aan zijn huis ge-[leund,
hij rust en, overand
op d'een en op d'andren voet ge-[steund.
daar staat hij nu, aan den wand.

5. r. 1, uit *klaar* = uit *enkel* bedwang ; alleen uit dwang.
r. 2, *pramen* = dringen, persen.
6. r. 1, *alzoo* = zooals, gelijk.
r. 2, *zunne* = zonne. Engelsch *Sun*. Wvl. klank.
r 3, *reilde* = *rank*, met een bijbeeld van teerheid en krankheid.
7. r. 1, *de andere blommekes* = de andere kinderen.
r. 2, *loegen* = lachten.
r. 4, *staal* = stengel.
9. r. 2, *overand* = overhand (1860 en 1878) = beurtelings,

1860 | 1892 | 1878

10. Hij staat daar, van als de morgen [breekt.
(1860: 2. 'n spreekt) en en spreekt geen enkel woord. (1878: 2. en 'n spreekt)
't en zij dat hij in zijn herte spreekt,
(1860: 4. alleen hem aenhoort.) en dat God daar alleene aanhoort.

11. Aldus verwacht hij 't noengetij,
hij buigt zijn hoofd, hij hijgt
om asem, en pijnelijk asemt hij....
maar klagen nooit : hij zwijgt.

12. Zoo zinkt het sappig looverkruid
in 't branden van den noen
en asemt al de krachten uit,
die zijne blaren voèn.

13. Hij staat daar, als de zonne zinkt, —
een roode hemelbal,
die loerende al onder de boomen blinkt
en wegvaart, — liefst van al.

14. Toen heft hij zijn grooten oogbal op
en laat hem, overlaan,
ontlasten den blinkenden pereldrop,
(1860: 4. 'n kan) dien niemand en kan verstaan.

15. Toen sukkelt hij weg, en hij kijkt, [wanneer
hij staat om in te gaan,
(1860: 3. letsten) nog eenen laatsten en ach zulk [eenen langen keer, (1878: 3. letsten)
al zuchten.... achter de baan!

16. En als wind de deure wrijft,
(1860: 2. toen keert hij hem [treurig om,) toen keert hij treurig om,
wendt weder, en schudt met zijn [hoofd, en schrijft,
(1860: 4. in de asschen schrijft hij) in de asschen daar schrijft hij : [« Kom! »

10. r. 3, *'t en zij dat* = 't en zij dát woord, dat hij in zijn hert spreekt.
15. r. 2, *hij staat om in te gaan* = hij staat op het punt binnen te gaan.

1860 | 1892 | 1878

17. Gelijk het kind des avonds, blij
en op zijn speelgenoot
al peizen, wenscht : dat het morgen [zij !
zoo wenscht hij naar de Dood.

18. De Dood is maag en vriend van [hem,
hij kent heur witte hand,
hij kent heuren lijzigen stap, en heur [stem,
en heur delfspa, en heur land.

(1860) 4. en heur delfspa ook, [en ...
(1878) 4. en heur delfspa ook,...

19. Zij is vriend van hem en speelgenoot,
zijn herte langt erom ;
ja, zij nestelt alree in dat herte, de [Dood,
en zoo, schrijvende, zucht hij : [« Kom ! »

(1860) 3. En zij nestelt ...

20. Ze beidde, en hij beidde zoo lange [ernaar,
en ze kwam toch 'nen keer, daar [hij stond
alwaar hij placht te staan, en alwaar
zij kwam, en alwaar hij ze vond.

(1860) 1. .... dernaer,
(1860) 3. alwaer te staen hij [plagt...

21. Zij kwam, en zij ging in huis, en hij [zag,
en hij stapted' heur achternaar :
zij klom en hij klom, en zij lag en hij [lag,
en zij loeg.... en hij loeg op haar.

22. En zeider daar eene : « Ei hij lacht ! [hij lacht !
Wat heeft er med' hem geweest !

(1860) 2. Wat is er...
(1878) 2. wat is er...

18. r. 1, *maag* = bloedverwant, familie.
r. 3, *lijzigen stap* = zachten stap.
r. 4, *delfspa* = delfspade.
r. 5, *heur land* = haar veld, haren akker, gaat met het beeld van *delfspa*, dus niet in 't Fransch te vertalen door *pays*, zoo 't gedaan is, maar door *champ*.

21. Hij moest voor goed binnen blijven, en te bedde gaan, boven.

1860 | 1892 | 1878

Wat doet hij nu, dat hij nog nooit
[en placht :
ons broeder, ai Heere, hij ge-
[neest ? »

23. « Ah, » zeider daar toen nog een
[andere vrouw,
« dat was mij een aardige lach !
Zoo loeg hij, wanneer dat hij sterven
[zou,
mijn areme man en hij.... ach ! »

24. De schrik kwam in huis, en elk
[beefde en elk sprong
en elk vloog, alhier, aldaar :
3. ... de belle die klonk. — en 't klopte op den torre, en de belle
[klonk,
en 't brandede een keerse klaar

25. En stille.... zoo viel het toen. stille,...
[niet
2. of 'n leefder .... — en roerde of en leefder meer,
Om 't schrikken en om den eerebied,
en de komste van den Heer !

26. En zeider een lijzige stemme, toen
zij weêrom spreken dorst :
« Wat gaat hij daar, kijkt, wat gaat
[hij doen :
wat maakt hij daar op zijne borst ? »

1. ... en ze sprak. — 27. « Ai ! » zeider eene andere vrouwe,
[en sprak,
terwijl zij naar Christus wees :
« Het Crucifix ! want hij maakt zijnen
[pak....
4. hij gae' sterven .... — hij gaat sterven ! » En zij kreesch....

24. De gejaagdheid — De voorbereidsels voor de berechting.
27. r. 3. *want hij maakt zijnen pak* = want de doodstrijd nadert ; hij gaat sterven. De volkspreuk is ontleend aan 't gereedmaken van 't reisgoed.

1860 | 1892 | 1878

28. En 't water viel gewijd op hem,
het kruis ging aan zijnen mond,
(1860: 3. menige stemme,)
en snikkende snokte er nog menige [stem,
die anders geen woorden en vond.

(1860: 1 ... terwijl hij strek [voor hem zag,)
29. Toen sprak hij, terwijl hij staal voor [hem zag,
en — iets? — in zijne armen sloot:
« Och! moeder toch, geef mij een [kruisken! » En ach,
(1860: 4. ... al lange al dood!)
de vrouw was al lange dood!

30. En spannende toen, med' eenen lan- [gen zucht,
de Ziele heuren band.... intwèen,
(1860: 3. heur schoot ....)
ze vluchtte.... en, in moeder heuren [schoot gevlucht,
(1860: 4. Daer liet zij het lijk ...)
zoo liet zij heur lijk alleen.
(1878: 4. zij liet het lijk ...)

31. Med' oogen half open en mond half [toe,
zoo lag het, en loeg het, en keek:
en velen die 't zagen, ze zeiden: « Hoe! »
en dat het hem zóó geleek.

32. De landman stond, op den droeven [klop,
(1860: 2. die de endeklokke ...)
die zijne endeklokke lood,
en peisde, en hij rechtte zijn hoofd ['nen keer op:
't Is vóór 't kindeke van de Dood.

29. r. 3, *geef mij een kruisken* = geef mij uwen zegen.

31. r. 3, ze zeiden: « *Hoe!* » — Westvlaamsche uitroeping van verwondering of bewondering: Wel, wel! Kijk eens, hoe wonderbaar!

r. 4, *en* (ze zeiden) *dat het hem zóó geleek* = dat het hem zoo wel paste; dat zijn uitdrukking nu zoo wel overeen kwam met zijnen aard en wezen: « 't Is heelemaal hij! »

32. r. 1, *De landman stond,* = De landman bleef staan, of hield een oogenblik op van werken.

r. 2, *zijne endeklokke*; gebruik in W. Vl, de klok te luiden aanstonds na iemands overlijden in de prochie; dat is de *ende*, de *eind*klok.

1860 — 1892 — 1878

33. Hoe snel nu van dien rechtveerdigen [man
't gebed ten hemel schoot,
't en was er niet eer als het zielke [van
het kindeke van de Dood.

(1860) 1. Hoe snel dat van [den ....
(1878) 1. Hoe snel dat ....

34. En zij, die eens op dat eigenste kind
heur stervende oogen sloot,
ze zoende in den hemel heur teer- [bemind....
heur.... kindeke.... van de Dood

(1860) 1. dat eigen kind

35. En zong er toen een, dien dit leven
zijn blijde bane sloot :
« Ik hope in een beter leven dan
dit leven van de Dood.

36. En 'k wilde wel gaan door 's levens [baan,
met schaars eenen brijzel brood,
zoo 'k mochte zoo recht naar den [Hemel gaan
als — 't kindeke van de Dood ! »

(1860) 1. En 'k wilde wel door [des levens baan.
(1860) 4. als het kindeke ...

* * *

Het is niet te veel, om dit prachtig lied te dóórvoelen, dat wij ons in eene ernstige, eene heilige gemoedsstemming brengen, en daartoe kan uitstekend dienen de aanvang van het XIVe Hoofdstuk van Job; zóó uitstekend, dat men zich afvraagt of het niet Gezelle voor den geest stond, bij de wording van het gedicht :

Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis. — De mensch, uit de vrouwe geboren, levende een korten tijd, wordt vervuld met vele ellenden.

Qui quasi flos egreditur et conteritur, et fugit velut umbra, et numquam in eodem statu permanet. — Die als een bloem uitkomt en vertreden wordt, en wegvliedt als een schaduwe, en nimmer in denzelfden staat volherdt....

Bedenkt dat goed, het is als de leiddraad van geheel het verhaal : ontstaan, kindsheid, krankheid, dood, met hoofdbeeld zelf van de bloem :

« Het groeide alzoo de plante wast....
» En de *andere* blommekes,...
» Zoo zinkt het sappig looverkruid.... »

Van eerst af grijpt u beeld en woord aan (1) : Het verschil tusschen mensch en mensch : De eenen, arm en behoeftig, leven en blijven leven, gezond en vroom ; de anderen, van hunne eerste dagen, worden uit de vreugde des levens verstooten, en aan de Dood gewijd, zij behooren haar, zij zijn als uit haar geboren, hare kinderen.

Ziet gij die moeder met haar kind, in dé 3e strophe? Hoe gaat het door merg en been, dat 3e vers, eerst vroolijk en moederlijk zingend, dan plots afgebroken met die wreede ontkenning en vreeselijker terechtwijzing :

zij zong en zij zeide : « Mijn *kind !* » 't was valsch !
't was 't kindeke van de Dood.

Let wel op, dat ge den klemtoon niet legt op *mijn*; want dan wordt het alsof de moeder vermoedde, dat iemand haar 't kind betwist. Neen, zij weet van niets ; zij juicht, jonge moeder, dat ze een kind heeft : *Possedi hominem per*

(1) De versbouw verdient een oogenblik opmerkzaamheid. De vier verzen van elke strophe zijn beurtelings van 4 en 3 voeten, doch de voet heeft in zijn eerste, zwakke helft, onverschillig één, twee of meer lettergrepen. De eenvoudigste vorm is dus :

« Er zijnder die dit leven van
zijn blijde bane stoot.... »

maar allerlei verscheidenheid is denkbaar en bekomen :

« van waar hun eerste reize began....
» zij zong en zij zeide « mijn kind ! » 't was valsch ! ....
» 't en zij dat hij in zijn herte spreekt...
» ja, zij nestelt alreê in dat herte, de dood. » .... enz....

Deze mogelijke *vrijheid* in een *vaste maat* (vast door het bepaald getal sterke tijden) is een groote hulp tot getrouw uiten der gemoeds- en lichaamsbewegingen.

De Middeleeuwsche Vlamingen dichtten allen op dergelijke rythmen, veel natuurlijker dan de *getelde* maten, en Gezelle, zoo hij in *Prospectus* en *verantwoordinge* van zijn Dichtoefeningen bekent, is een « gewillige leerling » van de oude Vlaamsche dichters.

Deum : m'n *kind* ! Maar daar wordt de loochening zooveel te wreeder, omdat zij onverwacht is = *kind* wel, maar niet het *hare* : 't kindeke van de Dood :

Dat ze intusschen, onwetend, zalig zij :

ze leefde en leefde tweemaal toen
ze 't tegen heur herte sloot
en driemaal toen ze 't daar mocht voên,...

Echt, waar ! Het wonderlijk genot, dat we reeds terloops in *Dichtoefeningen* (1) hoorden beschrijven :

« En voelen wat een moeder voelt
wanneer zij op heur herte woelt
heur kind, heur bloed, heur leven ! »

Alras wordt de invloed van de wreede Dood gevoeld :

« 't kind at en drank »

maar alleen uit nood en dwang ; wat het ook nutte :

het at en het drank de Dood...

Een Bijbelbeeld ! Zoo zegt Jesus, bij Math. XVI. 28 : « Daar zijn er onder de hier aanwezigen, die den dood niet zullen *smaken*, voordat zij de Zoon des menschen zien komen.. », en Paulus, I. Cor XI. 29 : « *Hij eet en drinkt* het oordeel van zich zelven. »

Gezelle ook had reeds geschreven : (2)

« O kind, wat heeft de bittre kelk toch bitters in
waaruit de mensch van kindsbeen af *het sterven drinkt* ! »

Alzoo werd het kindeke door moeder gebaard en gevoed voor... de Dood. *Quasi flos egreditur ;* 't was een bloemke ja, maar dat groeien zou buiten den zonneschijn van moeders liefde en 's levens vreugde :

« Het groeide alzoo de plante wast
die nimmer zunne 'n ziet ;
een rijzig, een reilde kindeke was 't
en derelijk als een riet. »

(1) *Bruiloftslied* str. 5.
(2) « Ged.. Gez., Geb. », *Brief...* rond 1859-60 gedicht.

Gezelle, met zijn lijzig oor, heeft *reilde* gezet, later, waar eerst *spilde* stond, en daar deed hij een fijne verbetering. Die magere, trillende *r*, viermaal reuzelend in de twee laatste verzen, roept zoo scherp het « RUISCHEN VAN het RANKE RIET » voor den geest : En wie, die dát gedicht in de ooren heeft, zou er hier niet aan denken, vooral nog, wanneer hij daarbij de andere blommekes ziet lachen :

« over van vreugde zoo loegen zij
met zijnen bedrukten staal? »

Ja, wie denkt dan niet aan de slotklacht van 't Riet :

« o Gij die zelf de kranke taal
bemint van eenen rieten staal,
verwerp toch ook mijn klachte niet
ik! arme, kranke, klagend riet! »

Arm kindeke! Dat met ingetrokken borst en gebukten hoofde gaat en staat, geknakt alreê, zoo de bloemen, die Vergilius zag :

« lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia cum forte gravantur. »

en dat met moeite 't hoofd opbeurt en zijne oogen heft in het *blauwe meer des hemels,* terwijl, volgens 's Meesters woord (1) « onze oogen en ons herte baden, ... zoo diepe en zoo verre in de *oneindige zee van blauwe lucht !* » Zijne oogen staan gevestigd op de aarde, waar het haast zal weerkeeren : *donec revertaris in terram, de qua sumptus es.* (2)

Arm kindeke !

* * *

Arme jongen! Geen mannelijk, geen roekeloos jongensspel ! Stil staan, en treuren « aan uw huis geleund » geheele dagen ! Wat is 't, dat gij daar « in uw herte spreekt, en dat God daar alleene aanhoort ? » Klaagt gij, zoo 't uw bidprentje zegt : « Waarom is mijn lijden zoo langdurig ? Waarom is mijne ziekte ongeneesbaar ? » — « Aanroept gij den Naam des Heeren in uwe kwellingen en droefheid? »

(1) *Kerkhofblommen,* 16, (uitg. De Meester).
(2) Gen. III, 19.

God hoort u, en maakt u geduldig, gelaten in zijnen Wil!

Een voorbeeld van sterke overeenkomst tusschen gevoelens en woorden is de 11e strofe. Lees haar met al de ademverspilling van de *cht* en *gt* in *verwa*CHT, *noen*G*e*T*ij*, *bui*GT, *hij*GT, gij zult zelf « om asem hijgen » en pijnlijk gekwollen zijn eer ge drie verzen verder zijt, vooral nog, zoo ge de *h* aspireert, in *h*ij .... *h*oofd, *h*ij *h*ijgt.... Maar lezen zoo het betaamt, en zoo 't gevoel het vereischt!

Alzoo staat de zieke jongen daar, in den voormiddag tot etenstijd; altijd moe, altijd rustend, en moe van rusten; uitgeput, zoo de plant die van droogte heur blaren laat hangen :

« Zoo zinkt het sappig looverkruid
in 't branden van den noen
en asemt al de krachten uit
die zijne blàren voên. »

Quasi flos conteritur! .... Of in Psalm 102 : « *Tamquam flos agri, sic efflorebit*... : als eene bloem des velds, zoo zal hij verslensen », en treffender nog, bij Jac. I, 11 : « *Exortus est enim sol cum ardore... et flos ejus decidit, et decor vultus ejus deperiit :* Want de zon kwam uit met hare hitte... en zijne bloem is afgevallen, en de schoonheid van hare gedaante is vergaan. »

Zoo staat hij daar na den middag weder, en liefst des avonds, in den weemoedvollen avond, uur van scheiden, van verduisteren, van verdwijnen en heengaan, met éénen trek, maar een meestertrek getoetst :

« . . . . . . als de zonne zinkt.
een roode hemelbal
die loerende al onder de boomen blinkt
en wegvaart . . . . »

Die roode, loerende zonne was meermalen door Gezelle gezien, eer ze hier verscheen :

Reeds in de « Mandelbeke » : (1848)

« Wanneer zij in het westen
over 's werelds voorste vesten
bloedrood door de boomen blinkt
en dan in de baren zinkt. »

Weer in « Pachthofschilderinge » :

« En de zon, half weggedoken,
half nog zichtbaar door het hout,
loech, en viel in 't lachend woud. »

Rood, als in den « Waterspegel », is de zonne :

« die 's morgens haar tranen uitstrooit
lijk vier 's noens, en later lijk bloed is. »

of, rood als het najaarsblad, zoo hij vertaald had uit Longfellow : (1)

« met het vallen van de zonne
die lijk 't Rooblad in het najaar
op het water viel en wegzonk....

En uitmuntend zou, eenige jaren later, de ziekelijke, treurende Dichter tot de zonne zeggen : (2)

« 's Avonds, als het wordt te donkeren
als ge in 't gloeiend westen daalt,
schouw ik naar uw laatste vonkelen,
zinkend met u nederwaard.
Hangende op mijn staal gebogen
weene ik toen den nacht rondom
van u niet te aanschouwen mogen :
kom toch weere, o zonne, kom!

Alzoo hadde 't Kindeke van de Dood, de gebogen bloeme, wel kunnen spreken, in het uur van den avond, maar het zegt niets; alleen een bittere traan, stomme en onbegrepen getuige van zijne smerten, rolt uit zijne wijde, waterblinkende borstlijdersoogen, en spreekt voor hem :

« Toen heft hij zijn grooten oogbal op
en laat hem, overlaän
ontlasten den blinkenden pereldrop
dien niemand en kan verstaan ! »

De *blinkende perel,* de traan, Gezelle zoo dierbaar in die jonge gevoelsjaren ! « De perel, die de wonde des gekwet-

(1) Dichtoefeningen, Mondamin (uit *Hiawatha*).
(2) Zie het gedichtje : *Ged. gez. geb.* 33.

sten pijnbooms sluit » (1), de traan, dien hij aanbiddelijk noemt in de oogen des Heeren :

« toen, nog wandlende op de wereld,
menige uur, zijn oog bepereld
en met droefheid overlaân
stortte aanbiddelijk getraan !

de traan, dien de Engel droogen wil, of door tranen van van berouw vervangen, in « *de Beltrommel* »

Waarom... nooit mèt éénen
oogenblik, of met een traan
in uw blinkende oogen staan !....
. . . .
Een Traan
en zijn gramschap is voldaan ;
trane al op de bane, al op den weg, kom
droppel op het rinken van den beltrom....

Met wat medelijden heeft hij hem meermalen zien ontwellen aan de oogen van zijn armen vriend : Hij verstond hem ! Hij verstond de beteekenis van den verlangenden, brandenden blik, dien Constant soms wierp langs de lange straat, vooraleer s'avonds binnen te treden, en wat een prachtig vers maakt hij, om zicht en voelbaar te maken dat smachtend talmen voor het verlaten van de baan :

« nog eenen laatsten, en ach, zulk eenen langen keer ! »

Hij verstaat, hoe de zieke, in 't lispelen van den wind, de stem schijnt te hooren, of 't nauw verneembaar naderzweven, van de verwachte Dood ; hij verstaat wat zijne hand, half verstrooid en spelend, in 't stof en de asschen van den weg schrijft : *in pulverem reverteris*. 't Is omdat hij naar de Dood verlangt, zoo 't kind naar den speelgenoot voor morgen, 't is omdat Zij de verlossing brengen zal, zoo 't doodsbeeldje zegt : *God heeft mij verhoord en mij van mijne ellenden verlost*. Daarom ziet hij den weg op, daarom draalt hij, « wanneer de wind de deure wrijft, » daarom zucht hij, schrijvende in de asschen, als

(1) *Kerkhofblommen*. « Zang der tranen ».

schreef hij daar, in 't wegstuivende, onbestendige stof zijnen wensch naar verlossing neer, want

« De dood is maag en vriend van hem
hij kent heur witte hand,
hij kent heuren lijzigen stap en heur stem
en heur delfspa, en heur land
. . . .
en zoo, schrijvende, zucht hij « kom ! »

Alsof hij zeide met Job : Kom, o Dood ! « *Ecce nunc in pulvere dormiam, et si mane me quæsieris non subsistam.* » (VII. 21) Ik wille nu in stof en assche gaan slapen, en zoo men mij morgen zoekt, ik zal er niet meer zijn !

* * *

Eindelijk zou ze komen.

Hij beidde, en hij beidde zoo lange ernaar,
en ze kwam toch nen keer, daar hij stond
alwaar hij placht te staan, en alwaar
zij kwam, en alwaar hij ze vond.

Een tiental verschillende woorden, herhaald, met schijnbare eenvormigheid, maar juist daardoor het *beiden*, het dagelijks herhaalde *staan wachten* onnavolgbaar teekenend, met het eindelijke *komen en samentreffen.*

En daar ! Nu zal hij voor goed in huis blijven ; hij volgt de Dood, gelukkig, als wenkte zij hem, naar boven, naar 't sterfbedde... nu nadert de verlossing ! O goede dood ! Hij glimlacht, alsof hij haar bedankte, haar verwelkomde... Stap voor stap, zeker, gaat alzoo het Kindeke van de Dood naar zijn einde :

Zij kwam... en zij ging in huis, en hij zag
en hij stapted' heur achternaar :
zij klom, en hij klom, en zij lag, en hij lag,
en zij loech, en hij loech op haar ! ...

Die ongewone lach op *zijn* wezen, doet de huisgenooten eerst hopen... maar de bittere ondervinding van oudere menschen, die de dood gezien hebben, brengt den schrik

en de verwarring. Haastig, haastig! ... en dan stille aanbidding voor God die komt als teerspijze! ...

Dit alles in 8 versjes :

« De schrik kwam in huis, en elk beefde en elk sprong
en elk vloog alhier, aldaar:
en 't klopte op den torre, en de belle klonk
en 't brandede een keerse klaar,

En stille ... zoo viel het toen, stille ... niet
en roerder of en leefder meer,
om 't schrikken en om den eerebied
en de komste van — den Heer! »

Dat uitwerksel van 's Heeren doorgang naar den zieke had de Dichter als kind reeds gevoeld en hij verhaalde 't in de *Berechtinge :*

« het klonk
weergalmende op de klokke : nood!
. . . .
Ik ging al klinken met de bel ...
. . . .
Zoo viel het land in eenen keer
en 't lag daar stille vóór den Heer. »

Nu de laatste stonde nog.

Met onbewuste beweging tast de lijder rond op zijn borst en op zijn deksel : « *Hij zoekt,* » zegt het scherpziende volk, 't is 't einde : « *hij maakt zijnen pak* » ; met opzet is die volkspreuk, eenigzins ruw, hier gebezigd ; zij maakt het beter voelbaar, hoe de dood, voor hem welkom, voor de anderen, die hem niet begrepen, een oorzaak is van ongekunsteld, maar oprecht gevoeld medelijden. Allen weenen terwijl men hem met wijwater besproeit en 't kruis laat kussen :

« en snikkende snokte er nog menige stem (1)
die anders geen woorden en vond »

(1) De eerste vorm, in 1860, was : *menige stemme.* Daarbij noteert G. Verriest (*Dietsche Warande en Belfort* I. 2.) : « stemme » later overgedrukt « stem. » — Deze slepende *e* kwetst den engeren regel van dicht en rijm, maar is eene wonderschoone onomatopeia van de snikkende borst. De dichter volgt hier eene hoogere wet als deze die hij breekt! »

Op deze nota valt aan te merken : 1° Indien er later werd

Wonder! Die jongen, die moeder niet gekend heeft en haar, zijn leven lang, heeft gemist, denkt aan zijne moeder! Misschien waren zijn droeve droomen dikwijls « van haar » geweest, en rijst zij nu voor zijn dolende verbeelding alleen; misschien, wie weet?, zag hij haar werkelijk...

« Och moeder toch... geef mij een kruisken! en ach
de vrouw was al lange dood! »

weer, in dat voorlaatste vers, spant en rochelt de adem, in de keelklanken: *och*... *toch*... *g*eef... *k*ruis*k*en... *ach*... en bereiden den volgenden, langen, spannenden zucht, den laatsten, die pijnt en worstelt in het langgerokken eerste vers, en 't halve volgende:

en *spa*nnen*de* toen, met eenen *lang*en *z*ucht
de *z*iele heuren *b*an*d*.. in twêen.

Lees 1 met groote inspanning op de geruischen, dralend op « *lang*en », verspil den adem op *zucht*, en blaas hem zoo goed als tenden op *ziel*; « *heuren band* » moet in 't uiterste uitademen worden losgewrongen. Een poos... Daarna: *in tween*, hóóg en als verlost, om 't volgende verzenpaar te laten ontsnappen, vrij en vliegend, in volledig contrast met de eerste helft der strofe:

« Ze vluchtte, en in moeder heuren schoot gevlucht
zoo liet zij heur lijk alleen. »

overgedrukt = *stem*, in de plaats van *stemme*, dan geschiedde dit door Gezelle zelf, van af de uitgave 1878, en in alle latere. De dichter zag er dus een verbetering in, en met reden, want:
2° Deze slepende e kwetst geenszins den regel van dicht en rijm, zooals hij in *dit gedicht* bestaat. Indien men den zin met het volgende vers dóórleest, dan komen er eenvoudig, vóór den sterken tijd op *ánders*, twee zwakke lettergrepen, wat ook elders voorkomt, b. v.:

« *ja zij* néstelt alreê in dat herte, de dood...

Evenzóó:

en snikkende snokte er nog menige stem-
me... *die* ánders geen woorden en vond.

3° Maar het is juist om zeker te zijn, de onomatopeia te verkrijgen, dat Gezelle het geraadzaam vond, de twee verzen minder aan malkaar te rijgen, dan met dien overloop 't geval kon wezen bij een onopmerkzamen lezer. Daarom kapt hij de slepende *e* af, en zet een komma, wat voor uitwerksel heeft de ontploffing der eindletter van *stem* te doen plaats hebben, op de kleine rust van het leesteeken, wat veel behendiger werkt dan *stemme*...

Is dat kunst, ja, of neen?

Dat ontsnappen der geboeide ziel is in vroegere verzen van Gezelle reeds ter uitspraak gekomen :

Zie 't eerste Zielgedichtje (1852) dat ik reeds heb aangehaald :

« de band des lichaams kon niet meer
weerstaan der zielen brand.
hij brak... ze ontlook heur vleugelen
en koos de hemelbaan... »

Zie de *Berechtinge* : (« Dichtoefeningen », 1858)

« Ik zag u, ziel, de vlam gelijk
die, wentelende onstandvastiglijk,
ten langen laatsten losgegaan
een wijl blijft in de dampen slaan
van 't vier dat uit is, ende wen-
telt weg — zoo liet gij 't lichaam... »

Zoo, wat later, in 1862 (« Zielgedichtje », XVI)

« De trage ziekte brak in tweên
den band van lijf en lenden
maar kon de ziel, 't geloof, de hoop,
noch de edele liefde schenden ;
ze vlamde los, ze vluchtte omhoog
onstuimig... »

Zoo, niet voor de dood, maar voor de geestelijke ontheffing van de dichterziele : (*Bloembladeren* in « Ged., Gez., Geb. », 1862) :

« Brandt los, mijn herte, van al dat uw
gevlerkte vlucht ombindt ;
brandt los van kot en ketens nu... »

En dit stond, schoon toegepast, op Gezelle's gedenkenis te Brugge, als beeld van zijn sterven...

Insgelijks is hem het lachend, schoone lijk van den jongeling, een gekend beeld :

« Med' oogen half open en mond half toe
zoo lag het, en loeg het, en keek... »

Het doet denken aan dat van den beminden leerling uit de Kerkhofblommen, met zijn « edel blanke voorhoofd », van den vriend wiens mond

« loech van liefde, loech van vreugde
loech van louter zuiverheid,
loech in 't leven, *loech in 't sterven*
lachen zal in de eeuwigheid » (1).

* * *

« Brand los mijn hert, 't is nu, 't is nu
dat d' Hemelvaart begint ! »

De endeklokke luidt, de *gewijde klok*, die de dood van den armen, kranken jongen gaat melden over stêe en veld, en zoo de landlieden, die den lijkstoet zagen voorbij gaan, te Staden, den overledene « goe reize wenschten naar den Hemel », zoo doet de brave landman nu ; hij houdt een oogenblik stil, « 't zal voor hém zijn, den armen uitteerder ».

Maar sneller dan zijn gebed, vliegt de ziel van 't Kindeke voor de Dood ten Hemel... in moeders armen...

Hebt ge 't opgemerkt ? — De vijf eerste strofen van het gedicht hebben 't eindrijm op... *de Dood ;* de vijf laatste insgelijks ; zoodat het heele verloop van 't Kindeke's levensverhaal omklonken en omluid is door dien galm : Dood, Dood ! Treurig galmt die toon, als weemoedige inleiding ; triomphantelijk luidt de endeklokke, ten slotte ! Dood, Dood, is 't begin van 't Leven ; Dood, Dood, is ingang ten Hemel, waar moeder met kind, waar vriend met vriend voor eeuwig vereenigd worden, in God !

Hebt ge 't opgemerkt ? — De laatste strofen zijn de trouwe weergalm van de drie eerste : eerste met laatste ; tweede met voorlaatste ; derde met derde laatste :

1. Daar zijnder die de levensbaan met schaars eenen brijzel brood...	35. En 'k wilde wel gaan door 's levens baan met schaars eenen brijzel brood.
2. Daar zijnder die dit leven van zijn blijde bane sloot...	35. En, zong er toen een, dien dit leven van zijn blijde bane sloot...

(1) Zie, in latere gedichten « het lachend lijk » in « Zielgedichten », LXXVI, en in de *Laatste verzen*, *Aanhang* : Men durft er nog naar kijken nu... »

En zij . . . .

. . . .

ze zoende in den hemel heur teerbemind,
heur kindeke... van de dood...

3. ...en zijn moeder als
ze 't butste op haren schoot...

Zoo begint dat leven met doodsvoorspelling, met moeders dood, met dood in lijf en kranke borst... et eindigt met de zegegalmen der dood, met eeuwige hergeboorte door de dood, met moeders weerzien, in de Dood !...

Prachtig !

En... wie is hij, die

« één, dien dit leven van
zijn blijde bane sloot. »

en die nu zingt vol hope : « Het is mij beter te sterven, dan te leven ». (Tob. III. 6)

« ik hope in een beter leven dan
dit leven van de dood »

« *Miki... mori lucrum !* » — *quis me liberabit de corpore mortis hujus* ! — Wie is dat ?

Het is de dichter zelf. Niet van 't leven, maar van 't *blijde* leven, van 's levens *blijde* bane voelde hij zich uitgesloten. 't Was juist het jaar dat hij, onbegrepen in zijn heilig en krachtig pogen, door goemeenende maar kortzichtige menschen beroofd werd van zijn dierbare Poësisklasse, en als een « op den hoop » liep, miskend, mistrouwd... Hoe diep moet hij 't gevoeld hebben, om het zoo dóórschijnend te zeggen, hij die zoo noode zijn wee liet blijken !... Hoe veel dieper nog moest hij 't voelen, ter gelegenheid zelve van dit gedicht, met zijn verstooten opdracht !

Hij is het, ja, die rond dien tijd schreef, in dien *Brief* : (1)

« O ware ik dáár, (2) o ware ik dáár, en schonkt gij mij
de gunste van welhaast, o Dood ! — 'k en vreeze u niet ! —
de gunste van welhaast t' herleven, dáár
waar leven altijd leven is, en zonde nooit !
o Kind, wat heeft de bittere kelk toch bitters in
waaruit de mensch van kindsbeen af het sterven drinkt ! »

(1) *Ged., Gez., Geb.*, 74.
(2) in den Hemel...

Hij is het, die kort na « 't Kindeke van de dood » van Rousselare heengaande, op de keerzijde van een prentje met den kruisdragenden Zaligmaker schrijven zou :

« o Huis, alwaer 'k mijn eerste leven leerde leiden :
o Huis, alwaer 'k mijn eerste bane leerde gaen !
Hoe kon ik zonder tranen van u scheiden ;
Hoe kon ik zonder tranen van u gaen?
O neen, gij zijt mij dier aen 't hert gebleven,
O neen, ik min, ik min u, al mijn leven,
O neen, ik zal, u minnend, naer een beter woning gaen.
Wil God mij, ach, de dood voor laetsten zegen geven! (1)

Ach ! *Ubi homines, ibi miseria!* En eeuwig blijft het waar wat een Fransche schrijver zegt : *Le monde est le règne des médiocrités,* en een andere : « Je plains l'homme qui apporte dans la vie la douloureuse susceptibilité du bon sens. » Want wat Gezelle wilde was toch maar « bon sens ». niet *gros* bon sens, maar die van een hooger ziende, een hooger voelende ziel. De gebeurtenissen gaven hem later ten volle recht...

En was de bane des levens hem toen droevig, hij liet toch niet, kleinmoedig, het hoofd hangen. Zijn geloof en zijn liefde waren tot alles bereid :

« En 'k wilde wel gaan door 's levens baan
met schaars eenen brijzel brood,
zoo 'k mochte zoo recht naar den Hemel gaan
als 't kindeke van de Dood ! »

« Met schaars eenen brijzel brood ! » Dat is meermalen bij hem letterlijk waar geweest ! *Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ.* Kom, geen bittere bedenkingen, dan ! Waar anderen, hoovaardig, zouden opgestaan zijn, en zich gekant hebben tegen plicht en wet, daar heeft hij gebogen, en God heeft het hem vergolden, omdat hij overal eerst zocht het « rijk Gods en zijn gerechtigheid » zeggende : « zoo we maar naar den Hemel gaan ! »....

Aldus eindigt een lied van medelijdende liefde met zijn verdienden loon : « Moed om met liefde te lijden. »

(1) Bewaard bij Hendrik Van Doorne.

Ja, Eerweerde Hendrik van Doorne, gij hebt gelijk, waar ge mij, na zoo vriendelijke inlichtingen, schrijft van uwen Oud-Meester :

« Hij was een heilig man! Een God's ziele, een voorbeeld! Hoe langer ik leef en het menschdom leer kennen, hoe hooger hij in mijne waardeering oprijst! »

* * *

Menige lezer zal het, denk ik, met Gezelle's oud-leerling ook eens zijn, waar deze zegt, van het gedicht dat wij bespreken : « dat het voorzeker 't meest dichterlijk genius uitgeeft van al 's meesters werken. »

En er is iets bijzonders aan dezen zang, dat men in 't eerste lijk niet weet waaraan toe te schrijven; de ontroering is zoo heimvol, zij sluipt zoo ongemerkt en zoo onvatbaar in ons, en wendt en keert door al de innigste diepten van ons wezen, dat wij ten slotte geheel met haar doortrild en doorvloeid geraken ; wij zijn als onthecht van de stoffelijke beschouwing, en voelen ons meer onmiddelijk bewust van ons geestelijk bestaan.

Waar zit gij verscholen, gij mysterie van die wondere stemming ?

Zit gij in de gedachten, als dusdanig ?
Zit gij in de beelden ?
in de gevoelens ?
in de klanken ?
in de maat.... ?

Niet ten volle. Ik geloof, dat wij de verklaring moeten zoeken in een algemeener strekking, en namelijk in de groote soberheid, waarmêe de dichter de stoffelijke verschijnselen uitbeeldt. In ieder hoofdmoment bemerken wij slechts ééne, ten hoogste twee voorstellingen die eenigszins uitgewerkt zijn :

Het kindeke op moeders schoot.
Het kindeke tusschen de andere gezonde kinderen.
Het kindeke aan de huisdeur en vooral 's avonds.
Het kindeke ontvangt de verwachte Dood.
Het kindeke, stervende, ziet moeder en spreekt tot haar.

In deze onderdeelen is er iets of wat geteekende uit-

beelding, en nog hangt over ieder van die beelden een waas van geheim.

Zoo :

« De andere blommekens, blank en blij,
zij loegen... »

Aan ons, te bepalen, wie dat is. De vergelijking zit er onder.

Zoo, vooral :

En als de wind de deure wrijft
toen keert hij treurig om,
wendt weder, en schudt met zijn hoofd, en schrijft,
in de asschen daar schrijft hij : « Kom ! »

't Is verloren moeite dat te willen positief uitleggen ; hebben wij te doen met een wezenlijke handeling van den jongen ? Of is 't alleen eene verbeelding, om zijn krank verlangen naar sterven passend weer te geven, eene verbeelding waarbij wij eenigzins denken kunnen aan Jesus, die in 't zand schrijft, (Joan. VIII. 6.) of 't woord van Jeremias halvelings indachtig mogen worden : *Recedentes a te, in terra scribentur*. (XVIII. 13) ? misschien ! maar dat waas blijft.

Zoo is het ook in de voorstelling : de Dood komt ;

Zij kwam, en zij ging in huis
. . . .
zij klom en hij klom. . . .

Ziet verder de strofe waar de schrik en de haast in het huis worden beschreven, en het bereiden van de bediening. Dit woord is er niet... alleen een of twee teekens : *klopte* — *belle... keerse*.

In de mindere bijzonderheden is ons insgelijks veel te raden gelaten :

En zeider daar *eene*...
En zeider daar toen nog een *andere vrouw*...
Toen sprak hij terwijl hij staal voor hem zag
en — *iets* ? — in zijn armen sloot...

Dit kan men nagaan in alle beelden en onderdeelen... De dichter rent als op de toppen van de zichtbare dingen, zoo een geest zweven zou langs de aren van een koornveld, zonder ze te doen buigen bijna. Alleen wat *hoogst* noodig is om zich een beeld te maken... Hij vermijdt alle scherpe

zekere lijnen, alle woorden die iets of wat afgesleten zijn : *moederborst*, *kinderspel*, *etenstijd*, *traan*, *bed*, *berechting*, *wijwater*,... al die dingen worden omschreven, en omneveld...

En dit is gedaan met allerkieschten *smaak*, zonder ooit eigenlijk *duister* te zijn noch *onbegrijpelijk*, men weet waarheen het gaat, al heeft men maar een half woord, en men is bewust dat juist die vaagheid bij het onderwerp past : een ziele in een krank lichaam, die spant en trekt, om het te verlaten ; die droomt van hare verlossing, en de aarde, waarop zij weerhouden is, maar half gewaar wordt ; — zoo een ziele mocht niet in scherpgelijnde en gekleurde beelden worden voorgesteld. De halve-onstoffelijkheid van den vorm gaat juist samen met het vluchtende leven van « 't Kindeke van de Dood » : *Fugit velut umbra*.

Nu weet ik wel dat daarmêe geen « procédé » is ontdekt ; die overeenkomst is gedragen kunst, uitgevloeid uit diep-doorvoelde indrukken. 't Is niet met die hoedanigheden na te doen dât men 't leven scheppen zal, zou Pastor Verriest zeggen, maar het blijkt belangwekkend, den levensgrond van zulke eigenaardige hoedanigheid te peilen.

* * *

Aldus is dan die teêre zielekunst in « 't Kindeke van de Dood ». *Zielekunst* noem ik haar, want zij is geboren uit innige betrekkingen van ziel tot ziel. Zij bloeit, in Gezelle's werk, geheel den eersten tijd dóór, toen hij in verkeer leefde van jeugdige, openbloeiende zielen, en, zelf nog jong en naïef, de eigen gevoelens gemakkelijk liet spreken. Voor hem, die den lateren bloeitijd sedert de jaren 1880, in *Tijdkrans*, *Rijmsnoer* en *Laatste Verzen* nagaat, zou, bij oppervlakkig bezien, een gansch andere Gezelle verschijnen. Wel is zijn ziel nog daar, met frischbewaarde krachten, maar zij spreekt meer uit eenzaam beschouwen dan uit meêvoelen met andere zielen.

Oppervlakkig !

Want, wie dieper gaat, — en niet alleen de buitenzijde der onderwerpen ziet, maar ook de meêgaande zieletonen — wie vooral niet uitsluitend is, en de Gelegenheidsgedichten, Eerste Communieversjes, en bovenal Zielgedichtjes niet verwaarloost, zal tot het einde toe juist dezelfde poëzie, en

juist dezelfde gevoelens in treffend-gelijkende klanken terugvinden :

Al die sterven zult, onthoudt het
't leven is een blijde baan,
maar voor hem, die altijd houdt het
sterven in zijn oogwit staan.

Zielged. LVI, 1881.

Ach, zijn lijk, hoe eerbiedwekkend
zijn twee oogskens nederig dekkend,
wit als was, en, om te zien
lachend, zoo het loech, nog heden
als 't in al zijn lieflijkheden
stierf! of leeft het nog misschien?

LXXVI, 1883.

Gelijk een kranke blom die op den autaar staat
daar leeft een korten tijd en dan te nieten gaat.
zoo blomde' en bloeidet gij,
eilaas, en 't is voorbij!

XCVI, 1885.

Maar half en nog niet half gegaan
was 't bijstre van de wereldbaan,
toen al met eens een stemme sprak
en 't onvoltooide leven brak!

CIV. 1887.

Het voer voorbij als lichaamloos :
een schaduwe, een geschemel;
een Engel van verduldigheid,
een zielke voor den Hemel.

CXXXIV, 1889.

Gelukkig zijn zij allen,
die, hemelwaarts genood,
in 's Vaders handen vallen
en leven, spijts de Dood!

CXLVI, 1890.

Te midwege op de levensbaan
zoo vroeg reeds mogen binnengaan
in 't eeuwig, ander leven;
wie 'n zou niet, om zoo schoon een kans
een honderdjarig leven gansch
en g'heel ten besten geven!

CLVIII, 1891.

Die Zielgedichtjes zijn, onafgebroken, gansch 't leven van Gezelle door, het woord van den Beminnende.

En zelfs in den laatsten tijd, dien van « Rijmsnoer », dat men bijna uitsluitend voor een boek van natuurvisie zou nemen, is 't voldoende dat zijn priester-en vaderhert gevoelig worde geraakt, om de oude snaar uit de jaren '50 weer aan 't zinderen te zetten. Zoo krijgt « 't Kindeke van de Dood » een zuster in *Mimosa*. Dit gedicht, 37 jaar later geschreven, heeft geheel om hem hetzelfde droomerige, roerende waas van geheimnis (1).

Ook dat teer gevoel van deernis om haar lichamelijk, meer nog om haar zedelijk lijden, is 't zelfde als dat voor *'t Kindeke*. De omstandigheden verschillen wel zeer, maar grondtoon is dezelfde : ontroerde deernis, en teedere bewondering voor de zuivere ziel. De aanhef gaat terug, bijna woordelijk op zieldichtje CXXIV, 1889 :

O Blankske, bij uw stervensbed
zoo menig versche blom gezet
verwelkt, gedord en weggedaan
komt nu in ons geheugen staan !...

Maar zie de 6 strofe, en gij zult denken op 't Kindeke van Dood, « dat groeide alzoo een plante wast die nimmer

(1) In de Inleiding van « De Ring van 't Kerkelijk Jaar » (1908) bl. XXXIV vatte ik « Mimosa » aldus samen : « 't Arme kind, gestorven *te midden der ongeloovige lieden*. » — *Arm* wordt daar verstaan als : *deerniswaardig*, want de doode behoorde tot hoogeren stand, zoo 't uit het gedicht klaar blijkt. In « 't Daghet in den Oosten », 1910, wordt het gedicht door C. Gezelle omslachtiger verklaard. Dit waas van geheimnis wordt er, eenigszins overdreven, *Apokalyptische duisterheid* genoemd ; nu, die benaming bewijst toch, dat de geheimzinnigheid er is. Om het stuk zeer goed te verstaan is 't genoeg te weten 1° dat *Mimosa*, volgens Gezelle's eigen uitleg in de Woordenlijste van *Rijmsnoer*, eene plant is « wier blommen men 's winters » ('t sterfgeval had plaats in Februari) « van Nizza naar hier zendt. *Mimosa* wil, in 't Grieksch, *navolgster* zeggen. » De naam wordt toegepast van af de 5e stroof, op de doode zelf, navolgster van Maria. 2° Hare familie, ongodsdienstig en ongeloovig, weerstond zelfs de vermaning, door 't stervend kind gedaan, om tot God terug te keeren. Ook hadden zij, over hare dood, slechts den rouw van « hen die geen hoop hebben » *qui spem non habent*, zegt het motto, en geen anderen troost dan ijdele bloemen rond haar lijk. 3° Van deze witte blommen, die hij ook elders aan sterfbedden zag, gaat de ingeving uit van Gezelle's gedicht. Hij was het meisje, zijn biechtkind, komen berechten en bereiden tot sterven.

zonne ziet, reilde en derelijk » ; en op « zijnen bedrukten staal » :

« Mimosa, blomgelijk, zoo stondt
gij bloeiende in den moedergrond :
de winden sneden
u 't brooze lijf, ten wortele af,
en neêr zoo ligt uw blommenstaf
gevallen heden. »

En in de volgende verzen herdenkt men « de *ziele die spant*... heuren band in tweên : »

uit de banden
des levens teeg en tuide 't, ja
uw hemelzuchtig zielken...

Terwijl, met wereldsche verziering omgeven, het maagdenlijk ons toch nog dat van 't Kindeke voor den geest roept, dat «met oogen half open en mond half toe daar lag en loech en keek :

Ik zag uw lijk; vol blommen lag 't
en kronen! Op uw wangen zacht
nen lichten bloos ha' (1)
de vlamme, die omtrent u stond
gespreid! — En uwen zoeten mond...
Och God, « *Mimosa* ! »

Zoodat ook *Mimosa* zou moeten overgeplant worden in de Bloemlezing, waarvan ik sprak al beginnend, als eene der schoonste bloemen, ontsproten onder den levenwekkenden adem des Dichters, op de graven zijner geliefden :

« Blom van Geloof; dat de ziel niet kan sterven ;
Blomme van Hope op een zalig Hierna ;
Blomme van Liefde die alles kan derven,
laat g'haar het Kruis, waut het Kruis is gena! » (2)

Dat boek, met het Kruis op den omslag, ware een heerlijk geschenk aan de Christen Vlamingen.

1912. AL. WALGRAVE, pr.

(1) had.
(2) *Kerkhofblommen*, 1858.

RICHARD VON KRALIK

De Oostenrijksche katholieken maken zich gereed in de maand October hun grooten landgenoot, Richard von Kralik, te vieren.

Wat de kultureele en literaire beweging der laatste jaren aan hem te danken heeft wordt nog steeds door het katholieke Duitschland niet voldoende naar waarde geschat (1) hoewel een dieper indringende invloed van Kralik niet te loochenen valt.

Zij die den strijd hebben gevolgd, in Duitschland gevoerd, tusschen de zuiver-katholieke beweging, — die hare uiting vond bijzonder in *Der Gral* — en de soms modernistisch getinte van *Hochland,* weten welk een rol Rich. von Kralik daarin heeft gespeeld. (2)

In Vlaanderen is die man weinig gekend. (3) Zijn levensbeschrijving kunt ge vinden in de hieronder aangehaalde artikelen en werken. 't Kan volstaan hier de kernachtige karakteriseering van Gab. Verborght te herhalen :

(1) « Kralik-nummer » van *Der Gral,* Juli 1912, S. 578.

(2) Die strijd is nu uit. Een schrijven van Z. H. Pius X aan de Redacteurs van *Der Gral* loofde hun streven. Waarheen ze streven en wat ze verdedigden schrijft Kralik duidelijk, klaar en zakelijk : « Wir vom Gral streben eine nationale, klassische, hohe, grösze Dichtung für unser Volk an, in jener vollkommenen Weise, wie nach der Lehre deutscher Wissenschaft und Kunst, das griechische Volk in seiner Glanzzeit sie besessen hat. Wenn in diesem literarischen Programm die Religion erscheint, so kommt das auch davon, weil wir belehrt worden sind, dasz auch jene hohe klassische Poesie eines Homer, Sophocles, Pindar ohne Beziehung zur positivsten religiösen Weltanschauung nicht denkbar war. Wir führen so auch nur das aus, was ein Klopstock, Herder, Gœthe, Schiller begonnen und angeregt haben. Wir tragen damit nicht unsere religiösen Erlebnisse aus dem Kämmerlein auf den Markt und bieten sie aus sondern wir bleiben Literaten. Aber unser *literarischen Ideal* fordert die *volle katholische Kirche* mit ihrer ganzen *Uebernatur,* mit ihren *Gnadenmitteln, Wundern* und *Heiligen.* » R. Kralik. « Ein Jahr kath. Literaturbewegung ». Habbel, Regensburg, 1910, S. 27.

(3) Het een en ander is te vinden in de lezing, luchtig geschreven, doch heel kort, van Prof. De Cock (Hoogeschooluitbreiding nr 109), in het artikel van Gab. Verborght over « Duitsche Modernen » in *Dietsche Warande en Belfort*, 1907, nr X. Het meest-degelijke, diepst-doordachte over Kralik en heel de beweging in *De Katholiek,* 1911. (Artikels van Prof. Garrels).

« Nu treedt op Dr Richard von Kralik, ritter von Meyerswalden. Hij werd in 1852 geboren. — Een ridder zonder blaam. Een man met groote ontwerpen in zijn geest, maar 't zijn geen Don-Quichotterieën. Een kasteelheer die gemakkelijk zou kunnen sigaar-rookend zijn dagen doorluieren op zijn canapés en daarna eens voor zijn vermaak en zijn gezondheid een klopjachtje inrichten, maar die meer gewerkt heeft en nog meer werkt dan een mijnwerker uit onze koolputten. Een hoop boeken heeft hij geschreven over Wijsbegeerte, over Aesthetika, over Kunst, over Mythologie en wat weet ik nog al? en dat alles is de vrucht van lange, diep-doordachte studie.... Een edelhartig man die strijdt voor de waarheid en voor niets anders, die den brui geeft van lof en vermaardheid.... Een bekeerling die, gelijk Jórgensen, door overweging tot het katholiek geloof mocht overgaan en die in den overtreffenden trap toont dat zijn geloof er een is van werken. » (1)

Ziedaar, kort en klaar, de man.

Ter gelegenheid van Kralik's vieren heeft *Der Gral* een speciaal « Kralik-nummer » uitgegeven. Ten einde dien grooten geleerde en verdienstelijken katholiek te doen kennen werd in de volgende bladzijden een en ander vertaald uit een studie, in dat nummer verschenen, getiteld « Kralik und sein Kulturprogramm » waarin uitgelegd wordt de ontwikkelingsgang en het bekeering-proces van Kralik. Deze merkwaardige studie werd geschreven door een der mederedacteurs aan *Der Gral*, D[r] Wilhelm Oehl. (2)

Wat Kralik heeft *willen* doen en wat hij gedaan *heeft* mogen u de volgende bladzijden bewijzen. Wat hij van ware kunst, gegroeid uit en voor het leven verwacht, kan men leeren uit zijn kultuuurprogramma. In onzen tijd van onnatuurlijkheid, broeikas-kunst doet het deugd te verwijlen in de sereene hoogten van levende, medelevende denkers en dichters, als Kralik zelf een is, en er schatten te vinden tot verrijking van 't eigene, innerlijke zieleleven. Letterkunde is voor hem geen boeken-kunst, als ten huidige dage zoo dikwijls *praktisch* door buiten-het-leven-staande onge-

(1) *Dietsche Warande en Belfort* 1907, blz. 301-302.
(2) Dr W. Oehl werd eenigen tijd geleden professor benoemd aan de Hoogeschool van Freiburg i. B.

nietbare poëzie wordt gegeven. Ook op velen in ons land is toepasselijk wat Kralik schrijft : « Ihnen ist Poesie wirklich nur Belletristik, daher glauben sie aus ihr die Religion und Tendenz ausschalten zu können, wie man allenfalls auch aus dem Biertrinken oder anderen Genuszdingen die Religion und Tendenz ausschalten kann, da sie wirklich mit ihr nicht viel zu tun haben. Es ist das eine etwas banausischere Auffassung der Literatur, als ich die für richtig habe. Und dieser Auffassung gegenüber habe ich immer die tiefe Bedeutung die Universalität der Poesie, *ihren Zusammenhang mit allem Leben, mit allen Problemen betont, mit Religion und Politik*. (1) Als practische verwerkelijking van deze gedachte staat de heele literatuur van de groote kunstenaars die de eeuwen hebben overleefd : de Grieken, Gœthe, Shakespeare, Vondel.

De kunst is hem dus geen tijdverdrijf, geen aangenaamheidje, maar wel een « gottgewolter Lebensberuf » waarvan Kan. Meyenberg in zijn « Wartburgfahrten » gewaagt. « In onze moderne beschaving », schrijft Em. Van Bergen in zijn grondleggend boek « Over Kunst en Kultuur (2) », met haar matelooze gedachteverwarring, dient ze (de kunst) helaas ! meestendeels als slaapmiddel voor vermoeide hersenen, als streelmiddel voor genotzoekende zinnen. In plaats van inkeer te zoeken in zijn beter zelf en zich te verheffen boven den bedrieglijken schijn van uiterlijke wereld, vraagt de moderne mensch aan de kunst hem te helpen zich zelven vluchten, hem te bedwelmen met laffe heulsappen, hem te verblinden met den valschen schitter van klatergoud, hem hoogeren plicht en levensdoel te doen vergeten. (3)

(1) *Die Kath. Literaturbewegung der Gegenwart,* 1909[3]. S. 86. (*Ik cursiveer*). Dit boek is een uitstekend leidsman voor hen die den strijd willen kennen en beoordeelen, omdat Kralik ieder laat spreken, zijn meening aanhaalt en daarna zijn gedachte verdedigt.

(2) Verschenen bij Van Hoof, Hoogstraten.

(3) In het hoofdstuk « De Beteekenis van Wagner's Kunst ». Dr W. Oehl gewaagt in zijn artikel niet over Wagner's invloed op den ontwikkelingsgang van Kralik. Die invloed is nochtans groot geweest, zooals Wagner's invloed op alles, invloed die immer stijgende gaat. Kralik vond geen groote kunst rondom hem : « Die einzige Ausnahme schien mir Richard Wagner, seine Grundsätze und seine Werke. Nur er schien mir unter allen

Vlak daartegenover is Kralik komen te staan « ohne Rücksicht » op eigenbelang of welken interest ook. — De Waarheid heeft hij gezocht voor zichzelven en voor zijn medemenschen. Hij heeft die gevonden in de alleenzaligmakende Kerk van Hem die zegde : « Ego sum Veritas » ; en er zijn rijkste vermogens aan gewijd met de grootste onbaatzuchtigheid. Hij is een geestverwant van dien Nederlandschen ridder « zonder vaer noch blaam », Jozef Alberdingk Thijm, en onzen hoogleeraar, Paul Alberdingk Thijm ; (1) een geestverwant, doch meer handelend en practisch-doordrijvend, van dien grooten Franschen denker Ernest Hello, en Kralik ook mag als leuze op zijn vaandel schrijven dit woord van Hello : « L'Art est une ascension. Sa loi est de monter. Poussé par sa nature vers le type éternel des choses, il tend du côté de l'idéal. Son œil pénètre dans les choses pour scruter ce qu'il y a d'essentiel en elles. Il cherche par où elles tiennent à la vérité, et c'est par là qu'il les regarde. » (2)

* * *

Tot welk eene organische eenvoud, alle groote kunstenaars en estheten eigen, Kralik's kultuurprogramma en kunstenaarswerk is gegroeid staat duidelijk, klaar en zakein 't artikel van Dr W. Oehl aangetoond en uitgelegd.

In onzen tijd, waar alle stroomingen op literair en

Lebenden noch jenen Zusammenhang der Kunst mit dem ganzen Leben, jene alles umfassende Kultur erkannt und angestrebt zu haben. Er hatte wenigstem in seinen Schriften deutlich die Grundsätze der wahren, der klassischen Kunst gegenüber dem ganzen Kunstbetrieb des Jahrhunderts ausgesprochen. Er hatte die heimatliche, die romantische, die religiöse Sage zum Mittelpunkt seines Schaffens gemacht. Von Tannhäuser bis zu Parsifal ging ein unbedingter Zug katholischen Geistes in der griechischen Form des Gesamtkunstwerks, des Lebenskunstwerks. Er machte wenn auch nicht die ganze Religion zur Kunst, so doch die Kunst zur Religion. Er war freilich nicht das Ziel, aber er war ein Weg. » (R. Kralik, op. cit. S. 10). In dit hoofdstuk van Em. Van Bergen's boek wordt ook gewezen op de overeenkomst tusschen Kralik en Wagner in zake kunstheorie. Een bewijs te meer hoe alle waarlijk-grooten op hetzelfde weerkomen.

(1) Vgl. o. a. « Kralik's idee over Renaissance en Humanisme » en de studie's daarover van wijlen PAUL ALB. THIJM, in de *Dietsche Warande.*

(2) « L'Homme », blz. 367.

esthetisch gebied, mekaar doorkruisen, is het noodig, ten bate van eigen vorming, aan de hand van een betrouwbaren gids te kunnen stevenen naar 't rechte doel, en bij hem de aanduidingen te vinden die ons klaar den toestand der zaken doen inzien, ons het essentiëele van het toevallige doen erkennen en waardeeren. Zoo 'n gids wordt niet alle dagen gevonden, gezien de groote vereischten daartoe noodig, want dieper en zakelijker moet hij kunnen dringen in de questie, rekening houden met de algemeen-bestaande wetten en richtingen, met één woord een universeel-gevormd man zijn; en dat is Kralik. (1)

En omdat die man katholiek is, en katholiek van-de-daad, is hij ons dubbel dierbaar. Zijn leven staat daar als een onomstootbaar bewijs dat Geloof en Rede niet tegeneen óploopen en indruischen, en als een aanhoudend verwijt voor hen die hun talenten en gaven versnipperen aan beuzelarijen of hun dagen verleven in dorre luiheid, den maatschappelijken plicht vergetend, dien ieder van Godswege op de schouders rust, en die ieder, naar zijn vermogen, moet kwijten.

* * *

Laten we Dr W. Oehl aan het woord :

« Kralik ging de ontwikkelingstappen van de romantiek op van het begin af tot aan het einde toe. Hij begon met volledigen twijfel, bouwde op anarchistische, dan op socialistische grondslagen menige positivistische utopie en kwam er eindelijk toe om, in ernstig geestelijk worstelen, in de Katholieke Kerk « de meest-geniale en ideale kultuurmacht van de Wereldgeschiedenis » te erkennen. De weg tot dit besef was tweevoudig : een esthetisch-praktische en een filozofisch-theoretische. — Twee lange studiereizen in Italië en Griekenland ontsloten den jongen geleerde, die te Weenen de Rechten, Filozofie, Literatuur, Kunstgeschiedenis en Orientalistiek bestudeerd had, dan te Bonn en te Berlijn Archeologie en Sociologie volgde en gansch in de gedachtenwereld van Socialisme en Anarchisme opging, de grondslagen en de elementen van de oude, voornamelijk

(1) Vgl. het artikel van Dr Menghin : « Kralik, der Gelehrte », insgelijks in het Kralik-nummer.

hellenische kultuur in een nieuw daglicht. Te Delphe, Athenen, in Sparta, in Olympia werd hem de geestelijke structuur van de hellenische beschaving klaar. Hij zag er een fier-bewuste, geslotene volkskracht vol nationale en godsdienstige tradities. De geheele bouwkunst, plastiek, schilderkunst, epiek, lyriek en dramatiek van dit volk had in de heroïsch-godsdienstige traditie hare grondslagen, haar verhevenste voorwerp, haar groote waarde. Het gansche land was vervuld met de vereering van de nationale helden, de nationale goden. Op bergen en in steden prijkten tempels, met cultusbanden en priesterkollegiën; mysteriëndiensten en orakelplaatsen breidden goddelijke openbaringen uit; tallooze kleine en kleinste heiligdommen verbonden overal in alle streken het tijdelijke met het eeuwige; op groote offerande-plechtigheden en nationale feesten vierde het gansche volk zijn gezamenlijke, altijd weerkeerende herinneringsdagen. *Daar erkende Kralik in den godsdienst en de volksdracht de grondelementen van de geheele hellenische kultuur* en draalde niet dit nieuwe besef aan zijn streven tot nu aangewend dienstbaar te maken. Zijn verstandsaanleg, zijn studeerwijze was van den beginne af een universeele, polyhistorische geweest. Zijn denken, voelen, willen, kunnen ging steeds op het geheele, nooit op de détails alleen. Deze verbazende veelzijdigheid van gaven, die anders zoo licht tot verbrokkeling, tot onbestendigheid voert, behield hierdoor een onbuigzame wilskracht, die vastheid, die tot besluiten, tot volharding, tot klare gevolgen komt. Kralik's doel was reeds vroeg het bestudeeren van de hoogste problemen der menschheid : Maatschappij, Staat, Volk, Godsdienst. Het kultuurvraagstuk in den strengsten, hoogsten zin vervulde hem. Als student en jonge doctor stond hij doorgaans tegenover de bestaande machten van de kultuur gekant. Hij dweepte met utopische plannen, de wereld te vernieuwen. Een nieuwe maatschappij-orde, een nieuwe poëzie, een nieuwe verstandsgodsdienst dienden gesticht. Het ontwerp van een Catechismus voor deze socialistische toekomstgodsdienst stond klaar in zijn hoofd. Met zulke droomen en idealen eener nieuwe wereldorde, eener toekomstkultuur, wie hij als voorlooper den weg effenen wilde, kwam hij tot het wonderbare inzicht : de oude kultuur was ge-

bouwd op volkskracht en godsdienst. Het meest-conservatieve was het meest-vruchtbare. Dat wendde zijn radicalisme in andere banen. De grondgedachte, een kultuur te helpen voorbereiden bleef bestaan. Doch een andere weg, andere middelen moesten nu gekozen worden. Geen radicale nieuwigheid, doch conservatieve vernieuwing was de weg. De analogie met de Grieksche kultuur vervulde hem nu geheel en gansch. Nu kwam het er op aan uit de vele voor-handen-zijnde nationale en godsdienstige middelen datgene te kiezen, dat de meest-vaste grondvesting geven kon voor een esthetische kultuur naar den geest van Oud-Hellas. Den universeel-gevormden, onbevooroordeelden vorscher werd het spoedig vanzelfs klaar dat de levenssterke, kleuren- en gestaltenvreugdige Katholieke Kerk onder alle godsdiensten en confessies ongetwijfeld de meest-geëigende was. Ze had een breeden grondslag in 't naïeve geloof van de volksmassa's, ze bezat een rijk-ontwikkelden cultus, een architectonisch-georganiseerd priesterschap en tallooze esthetisch-bijzonder vruchtbare elementen in de heiligenvereering, in genadeplaatsen, bedevaarten, feesten, sacramenten en sacramentaliën. De esthetische schatten van de Katholieke Kerk overtroffen den ouden volksgodsdienst alzoo wézenlijk. Op deze wijze beval, ook van uit het standpunt van dezen ongeloovigen esthetieker, het katholicisme zich als een onvergelijkelijk-vruchtbare, levenskrachtige kultuurbasis.

Tegelijkertijd met dezen *eenen* factor was hem als Duitscher de Duitsche, Germaansche volkskracht als tweede, nationaal kultuurelement gegeven. Want spijts alle stoute samenstelling verliet Kralik's denken nooit den vasten bodem der werkelijkheid. Zijne kultuurpolitiek is bij alle idealisme werkelijkheidspolitiek.

Deze was de eene weg, de esthetisch-praktische, die Kralik van *buiten* uit tot de esthetische erkenning en waardeering van het katholicisme leidde. Ongeveer tegelijkertijd of een weinig later, stelde zich ook de tweede, de filozofische, de theoretische betrachting aan, die hem van *binnen* uit tot het volle, geloovige verstaan van het bovennatuurlijk karakter der Kerk voerde. Het kritische onderzoek van den oorsprong des Christendoms noodzaakte hem tot het geloof aan Christus als den vleeschgeworden Logos. Zoo

aanzag hij het Christendom als de vervulling en de voleinding van de oudere Wijsbegeerte, die van het begrip tot de idee, tot de ideeënleer, tot de ideeënwereld, tot den Logos voortgeschreden was. De Katholieke Kerk stond daar nu als filozofische, ethische en esthetische bekroning van alle menschelijke kultuur. De geschiedenis bekrachtigde hem dit karakter der Kerk als hoogste kultuurmacht. Daarmee was de bewijsketting gesloten, de innerlijke ontwikkeling van Kralik aan 't einddoel geraakt. Dezelfde onvoorwaardelijke vastberadenheid, waarmee de jeugdige revolutionnair zijn utopisch ideaal ten dienste stond, dezelfde onvoorwaardelijkheid legde hij aan den dag voor zijn nieuw, hooger, vast kultuurideaal. En met het kultuurideaal was ook een klaar *kultuurprogramma* gekomen.

Kralik ziet in de Kerk *de meest-geniale, ideale en terzelfdertijd meest-werkelijke kultuurmacht* der aarde. Haar in de geschiedenis uitgebreid werken saamgevat in een formule, een programma, is ongeveer Kralik's kultuur-programma. Wanneer men daar dus naar vraagt, kan men in plaats van een uitgebreid antwoord op de zuiveringskultuur van het Katholiek leven en denken wijzen, die het vroeg middeleeuwsche Ierland, de kultuur van de Benedictijnenkloosters, de Fransche en Duitsche glansmiddeleeuwen, het Franciscaansche Italië, de Scolastiek en de Mystiek van de Dominikanen, de Duitsche Romantiek naar menigvuldige richtingen ontwikkeld hebben... De schoonste inleiding in zijn gedachtenwereld blijven zijne « Kulturstudiën » In deze vier Essay-verzamelingen staan meer dan honderd opstellen gedrukt, die over het meest verscheidene gebied van wetenschap en leven handelen. Deze geest-volle, stijlmeesterlijke navorschingen verbazen ons over de *veelzijdigheid* in de beheersching van filozofische, theologische, literaire, esthetische, muzikale, kunsthistorische, sociale en nationale vraagstukken ; doch terzelfdertijd zien wij ook den wonderbaren, architectonischen *samenhang* van zijn gedachtenwereld. Kralik behoort in onzen tweedrachtigen tijd van het specialistendom, van de sceptiek, van de verbrokkeling, nog tot de immer zeldener-wordende soort van polyhistoriekers met éóne, alzijdig-saamhangende wereldbeschouwing. In hem leeft nog iets van die groote universaliteit,

die in Leibniz, Lessing, Göthe, Görres, in de gebroeders Schlegel, Grimm en Humbold werkte. Vóór de meeste filozofen, kultuurhistoriekers en de geleerden van dezen tijd teekent de Weener Esthetieker de onbetwijfelbare vastheid en organische leefbaarheid van zijne geestelijke ontwikkeling uit. Regelmatig, zeker en klaar, als de vorming van een kristal, heeft zich in dezen geest een persoonlijk wereld-beeld gevormd, dat terzelfdertijd ook een vóórbeeld voor zijn volk worden kan en moet. Hij draagt een wereld van eigenaardige stoutheid in zijn hoofd. Men mag dit wereld-beeld als tegenstrijder bekampen, doch de eerlijke tegenstrever moet het dan nog als saamvattend, koen, origineel en geniaal erkennen. Ja, zelfs dan *wanneer* Kralik's kultuurideaal alleen een *droom* ware, — dan nog zou men moeten toegeven: het is een stoute, bloeiende droom van edele, machtige schoonheid... Kralik's gezamenlijke werken zijn in werkelijkheid slechts *één* levenswerk. Ze vormen één harmonisch geheel. Het eene verklaart, vervolledigt en draagt het andere. En hoewel in *elk* afzonderlijk boek de *heele* denker-dichter zich uitspreekt, toch moet men *alles* van hem kennen om de eigenaardige beteekenis van den man geheel te vatten. Hoe zeer eindelijk de *persoonlijke* omgang met Kralik het verstaan van zijn gedachtenwereld verlicht en verdiept, weten zijn vrienden zeer goed. De *Mensch* en het *Werk* zijn tot een zeldzame — men vergeve het woord — hypostatische unie versmolten, beide behooren onafscheidbaar tot mekaar, geen is zonder het andere denkbaar. Iets onbeschrijfelijk persoonlijks ligt aan het gansche werk van Kralik ten gronde, en nochtans heeft hij zich dikwijls bewust, met energische voorbedachtheid van al zijn persoonlijkheid ontdaan, en hier juist den sterksten uitslag bereikt. Zoo ligt reeds in Kralik's naam een geheele, romantische kultuur en een levensstijl, dien men alleen vastbesloten weigeren of, doch begeesterend dan, bevorderen kan.... De grondslag van Kralik's scheppenden arbeid is een wijsgeerige. Hij is uitgesproken *platonieker* en heeft de elementen van de platonisch-aristotelisch-scolastische *gedachtenleer*, de philosophia perrenis, met een nieuwe, hem geheel eigene centraalgedachte tot een stoute schoonheidsfilozofie versmolten. Het *Spelbegrip* staat in 't midden van

Kralik's wijsbegeerte, namelijk het bestudeeren der wereld *als van het verheven spel van de eeuwige gedachten Gods.* De kiemen van dit motief zijn oeroud en wijdverbreid, doch tot nog toe heeft niemand het tot deze diepte en algemeenheid gebruikt, het tot een filozofische wereld-formuul verheven. Uit de metaphysiek van zijn spel-begrip ontwikkelt Kralik, als gevolgtrekking, een Ethiek en Esthetiek van het wereld-spel. Zijn eigen leven is ongeveer een paradigma voor de praktische werkelijkheidswaarde van zijn gedachten. Hij speelt in Godes groot wereldspel de hem toegekende rol met volledige trouw, met gansche kracht, met ijzeren vlijt. Zijn ontwikkeling heeft hem tot de absolute evidentie geleid dat de Katholieke Godsdienst de hoogste, geniaalste, ideaalste, reaalste is — en van af het toppunt van dit besef werkt hij zijn wezen uit. Als Katholiek Duitsch-Oostenrijker treedt hij voor het nationale, vaderlandsche « heimatliche » in de bres en delft overal uit de geschiedkundige gegevens het levendige, sterke, gezonde, toekomst-verwarmende op. Het oudere is hem een onderpand en grondslag van het nieuwe, het komende. Het schijnbaar streng teruggekeerde konservatisme wordt alzoo veranderd in een stoute, daadkrachtige vreugde aan vernieuwing, aan nieuwe voortbrengst, aan voortschrijden. Elke van zijn gedachten is een voorwaartsstrevende kracht, die in dienst van de Kerk, het volk, het land arbeidt. De eenheid van alle Schoonheid, Waarheid en Goedheid is daarbij de leidstar van zijn scheppen.

De anti-hellenische wereld was het uitgangspunt van zijn. ter wille van den vooruitgang, konservatief kultuurprogramma, dat in klaar-bewuste, gegronde eenzijdigheid altijd alleen het positieve, het bewaren, het vernieuwen, het opbouwen betracht, als tegenwicht tegenover de negatieve krachten van de menigvuldige opposities. Neven de hellenische vond Kralik in de glansperiode der middeleeuwen een tweede hoogtepunt van menschelijke kultuur ; het staufische tijdperk neven de periode van Perikles en Augustus. Uit deze tijdperken kristalliseert hij nu de elementen en bouwt alzoo, historieker en utopist tegelijk, een soort ideaal-type op van de hellenische eeuwen en de middeleeuwen. Eigenlijk is het niet de historische oude

tijd, zijn het niet de historische middeleeuwen — doch wel naar hun Idee en hun Ideaal, gelijk ze hadden kunnen en moeten zijn. Het toevallige, het bijkomende, irrationeele valt weg bij deze idealiseering, alleen het typische, het wezenlijke, het waarde-volle blijft.... Dit ideaal werd zijn kultuurprogramma. Het is roerend en wonderbaar, hoe deze idealist zijn gansche leven heeft gewijd aan zijn idee. Vervoerd door een heiligen toorn tegen alles wat zijn droom niet is, stormt hij op zijn doel los. En had hij niet meer gedaan dan dezen droom alleen gedroomd, — daarvoor reeds alleen ware hij bewonderenswaardig, als ideale Schoonheidsdichter.

Doch Kralik heeft zijn droom ook verwezenlijkt. Niet geheel noch volkomen, voorwaar. Doch den weg heeft hij aangetoond, een voorbeeld gegeven, en in groote, deels waarlijk grootsche werken getoond, hoe het doel te bekomen is. En daarmee staan wij ook midden in zijn kultuurarbeid. Hij bestaat in niets anders dan in 't beproeven, de positieve scheppingen der Ouderen, der Middeleeuwen door te voeren, na te volgen en waar 't mogelijk is te overtreffen. De roekeloosheid van zulk een plan kan men moeilijk betwisten. Doch is het geene edele, schoone, verhevene vermetelheid? « Hem min ik die 't onmooglijke begeert. » Doch het is geen onmogelijkheid. Want waar een wil is, daar is een weg.

Isokrates heeft gezegd : « Homeros is Hellas ». En inderdaad, de hellenische kultuur is op de homerische goden- en heldenepiek en den geheel daarbij-hoorenden samenhang van godsdienstige volkskracht gebouwd. Wat de heldensage was voor de Grieken, dat was en is voor Duitschland de Duitsche heldensage : een der grondleggers van oud-Duitsche volkskracht, oud-Duitsche dichtkunst en kultuur. Siegfried en Diederik waren voor onze voorvaderen hetzelfde, wat voor de Ouden Achilleus en Odusseus waren : belichamingen van nationale idealen.... »

Daarheen streefde Kralik, betoogt Dr W. Oehl verder. De middeleeuwen hadden aan deze rijke bron schatten geput. Doch toen kwam de Hervorming, kwam de Renaissance en het Humanisme dragend in hun schoot een waren « Kulturbruch ». Daartegenover rees later de Romantiek met

zijn heerlijke vergezichten van nieuw katholiek leven en algemeene kultuur, gebouwd op de groote beschaving van vervlogen eeuwen.

De oogen wenden naar dit glans-tijdperk was Kralik's doel, in zijn « Deutsche Götter- und Heldenbuch », waarmee hij wou schenken « een nationaal-dichterlijke schepping... » De oude heerlijkheid wil en moet nationaal worden, moet in alle gewesten, steden en dorpen doordringen, wil aan 't volk geven wat zijn eigendom is. De oude heerlijkheid moet weder gemeengoed worden. De dichters der toekomst moeten houwen uit deze rots en een nieuwe homerische, pindarische, aischulaïsche hoogtekunst zal dan daaruit oprijzen. »

« Weihnachtfestspiel » en « Osterfestspiel » beoogen hetzelfde doel; volkskunst in verheven stijl, in den geest van het Passiespel te Oberammergau. (1)

« « Türken vor Wien », « Maximilian », « Revolution », benevens vele kleinere spelen, zijn bewerkingan van nationale helden en toestanden. Zooals altijd vervolledigen zich ook hier Kralik's poëtische theorie en zijn poëtisch scheppen. Zijn poëtiek als zijn poëzie wijkt niet zelden af van de veel-begane straten der algemeen-geldende opvatting. Doch zooals zijn poëtiek, immer op vaste feiten gesteund, heenstreeft naar de hoogste sferen, zoo stijgt zijn poëzie, dikwijls met de meest-eenvoudige, meest-volksche middelen tot gansch souvereine hoogten op. Zeer treffend heeft men hem den « Dichter des Gesamtgefühls » genoemd.

« De Gouden Legende » en de « Graalsage », twee groote werken, zijn naar 't zelfde doel heengericht, als een tweedeelig heiligen-epos uit de middeleeuwen, geput aan de rijke legenden van die glorietijdperken. Voor de kultuur van West-Europa is de legende een zoo gewichtige faktor als de Mythologie voor de ouderen. De kultuurbreuk in Duitschland, die de heldensage en het religieuze volksdrama bijna uitroeide, heeft ook de legende weggedrongen. Alleen het katholieke Duitschland heeft deze oude kultuurschatten

(1) Bij ons is het bijbel-spel « Maria's Leven », te Halle, in dien zin geschreven. Tijdens het Eucharistisch Congres te Weenen werd opgevoerd « Die Geheimnisse der Hl. Messe », een bewerking van Kralik naar een spel van Calderon, opvoering die veel bijval genoot.

ten deele levend behouden, tot eindelijk de Romantiek de geheele katholieke heerlijkheid van de Middeleeuwen opnieuw tot hooge eer verhief. Kralik is in geheel zijn theoretische en praktische werkdadigheid een volledig-konsequente doorvoerder der Romantiek; hij was het reeds vóór 30 jaren, lang voordat de realistisch-materialistische geestesstrooming van toen door de hedendaags-opstrevende neoromantiek en neo-mystiek werd afgelost. Kralik's kultuurprogramma was zijn tijd minstens een menschenleeftijd vooruit.

Deze hérscheppingen van oude, nationale literatuurschatten wijken er verre vanaf, enkel historisch-geleerde doeleinden na te streven. Integendeel; zij *willen* bijna ongeleerd, onhistorisch schijnen, om zooveel te meer volksch te kunnen worden. Kralik's hérscheppingen zijn ja, vruchten van veeljarigen ijver en filologische speciaal-studie, doch komen dan toch als dichterlijke, niet als zaak-wetenschappelijke werken voor 't voetlicht. »

Ook op episch terrein leverde Kralik waardeerbaar en gewaardeerd werk met zijn « Prinz Eugen », een dichtwerk naar 't oud-bekende soldatenlied van den edelen ridder.

« In zijn werk « Homeros » heeft Kralik het Literatuur- en Kultuurprobleem der Epiek grondig onderzocht. De poëtiek is voor Kralik een zeer gewichtig deel van zijn kultuurprogramma. De literatuur is langs den eenen kant het product eener kultuur, langs den anderen kant de grondslag eener toekomstige kultuur. »

Steeds voortbouwende op de grondvesten van eigen-nationaal en godsdienstig leven, gaf Kralik nog uit « Deutschen Puppenspielen » (afgeluisterd van een wandelenden schouwspelersgroep) en « Heimaterzählungen », « Heimatkunst », in den vollen zin van het woord. Daarom is naar het oordeel van Dr W. Oehl, « hun pædagogische waarde de gewichtigste ».

« Daarbuiten heeft Kralik ook als *lyrieker* zijn kultuurprogramma praktisch doorgevoerd. — Niet de boekenlyriek, het lees-epos, het lees-drama zijn de echte, levende kunst. De groote kunst gaat steeds op het geheele af, werkt rhapsodisch, korisch, dramatisch, muzikaal; zij is eigendom en recht en plicht van het geheele volk; zij is res publica,

land-aangelegenheid, zooals het was te Athenen. *De Poëzie hoort het leven toe. Het léven moet als een geheel kunstwerk geleefd worden.* De sociale kwestie is tegelijkertijd een sociaal-esthetisch vraagstuk. Alle wetenschappen versmelten met alle kunsten met den godsdienst tot kunst-in-alles, levenskunst. — Het lied, het gezongene lied, als uitdrukking van een feest-stemming, behoort wézenlijk bij Kralik's kunst- en kultuurprogramma. Het feestgedicht, het wijdingslied, de hymne moet het hoogtepunt van 't leven verheerlijken. Geen volksfeest, geene landsdaad, geen jubileum, geene stichting mocht zonder dichterlijke inleiding, zonder lyrischen naklank voorbijgaan. De Ouden zijn weer daarin een vóórbeeld : daar had elk privaat of openbaar feest zijne *Feestlyriek*. — In zijnen bundel « Weiheliedern und Festgedichten » heeft Kralik getoond, hoe ook ónze tijd zijn feestpoëzie kan hebben. Ook hier vinden we de nationale, vaderlandsche en godsdienstige traditie als grondslag van het kunstwerk, de voorbeelden door Kralik in deze verzameling gegeven, zijn louter praktisch-beproefde voorbeelden, loutere gelegenheidspoëzie, die op bestemde, feestelijke aangelegenheden in 't openbaar gezegd of gezongen werd. (Dikwijls heeft Kralik zijn lyriek zelf getoonzet, ook hierin zijn eigen theorie verwerkelijkend). Uitgaande van een konkreet voorval, heft de dichter het individueele steeds in de hoogte op van het type, het afzonderlijke in het rijk van het algemeene, het ideale. Verscheidene hymnen, zooals « Weenen » (« Wien »), « Salzburg » enz., episch-lyrische koorzangen voor de groote feestvergaderingen van het Leo-gesellschaft, zijn een waardige navolging van pindarische kunst.

Zoo dient onzen dichter ook zijn eigene kunst, zijn lyrisch episch, dramatisch vermogen vóór al daar toe, zijn ideaal van esthetische kultuur te belichamen. De kunsten zijn hem niet alleen eigen-doel doch tegelijkertijd ook het middel tot een hooger doel : het geheele leven van natie, van Staat met Schoonheid te vervullen. De schoonheid nu is slechts de glans der waarheid, splendor veri. « Wie schoonheid schept, heeft metterdaad het levensraadsel opgelost ». De vérgezichten, die Kralik's romantisch, Katholiek kultuurprogramma en zijn dichterlijk, gezamen-

lijk werk, daaraan ten dienste gesteld, openen, zijn schoon en stout. Spijts menigvuldige bedenkingen over afzonderlijke deelen, schijnt me dit levenswerk dood-eenvoudig geniaal toe. Voor zijn eigen persoon heeft Kralik in ieder geval een kultuur geschapen. Zijn naam is inderdaad een programma. Of en in hoeverre de algemeenheid, de toekomst Kralik's wegen begaan zal, is moeilijk te voorzeggen. Bij het aangroeien van de moderne Neoromantiek schijnt het niet onwaarschijnlijk toe. Doch hoe het dan ook weze, — dat dit kultuurprogramma een geniaal ontwerp, een geniaal plan *is*, dat staat onomstootbaar vast. Ieder consequente Romantieker zal er van doordrongen zijn, dat wij langs dezen weg tot een rijke, grootsche, gezonde kultuur van wereld-schoonheid geraken zullen. Dit doel door aanhoúdenden arbeid te benaderen, is de taak van hen, die dezen weg vertrouwen. De toekomst behoort aan hen, die er in gelooven ».

Zoo mag ook op Kralik Wagner's woord worden toegepast dat zijn werk niet enkel is « das Sammelwerk eines Schriftstellers sondern die aufgezeichnete Lebensthätigkeit eines Künstlers, der in seiner Kunst selbst, über das Schema hinweg, das Leben suchte ». En dat zijn de ware grooten, die boven en buiten alle zoogezegde « scholen » en tijdstroomingen staan, omdat ze het ware leven geven en die zijn van alle tijden.

M. V. H.

September 1912.

P. S. — In 't Duitsch werd over Kralik en zijn werk natuurlijk veel geschreven. Het gaat niet aan, hier een volledige bibliographie op te geven. Eenige zakelijke werken of studie's wil ik nochtans aanhalen, waarin over hem, zijn werk, of de beweging waarvan hij een der arbeiders van de eerste en laatste ure was, grondig wordt geschreven :

P. Baumgartner : *Die Stellung der deutschen Kath. zur neueren Literatur.* Herder Freib. i. B.

Pfeneberg : *Kralik oder Muth ?*

P. Innerkofler : *Richard von Kralik.* (Alber. Ravensburg).

A. Meyenberg : *Wartburhfahrten.* (Räber Luzern.)

Voorts nog vele artikelen in *der Gral* en andere Duitsche tijdschriften. (Het werk van Baumgartner verscheen eerst in de *Stimmen aus Maria-Laach.)*

Kralik's werken zijn onder herdruk bij Alber. Ravensburg sedert 1910; en zullen volgenderwijze (eenige zijn reeds verschenen) uitkomen:

1. *Philosophie, Geschichte, Essay.*
2. *Epos und Erzählung.*
3. *Lyrik.*
4. *Drama.*

DE GRONDLEGGERS DER SCHILDERSCHOOL VAN BARBIZON

(Vervolg)

Gelijk de latere impressionist Claude Monet dezelfde hooibergen tien, twaalf keeren, steeds onder andere belichting had weergegeven, of, zooals de Japansche schilder Hokvesai drie deelen schetsen publiceerde van den berg Xouji, genomen op verschillende oogenblikken van jaargetijde en dag, zoo had ook Rousseau den Mont blanc aan alle zijden, op alle momenten van den dag bestudeerd, in zonneschijn en regen, van dichte nevelen omhuld en in strakstralende helderheid.

Het plan voor zijn tweede schilderij kreeg hij te Gex, waarheen hij met Lorentz een uitstapje had gemaakt. Vanaf het balkon der sous-prefectuur had hij koeien zien grazen in een diepe vallei van de Jura en nauwelijks was hij thuis gekomen, of hij zette zich voor z'n ezel en schetste zijn « Descente des vaches ». Het eigenlijke schilderij voerde hij uit in het atelier van Ary Scheffer, wijl het meer dan 2.5 meter hooge doek niet geplaatst kon worden in zijn eigen bescheiden werkplaats. Jammer heeft het stuk thans veel geleden in de kleur. De grauwe toon, dien Rousseau in de donkere middenpartijen bezigde, is niet veel meer dan een wirwar van zwarte vlekken, waarin de teekening als is opgelost. Toch maakt het schilderij, aldus de catalogus van het museum Mesdag, waar het kader zich bevindt, ook thans nog een tooverachtigen indruk. Oppervlakkig schijnt het een werk van eenigszins ruw uiterlijk, maar dat met meesterlijke kracht is getoetst. Voortreffelijk werkt het kontrast der onderste partij, waar bonte koeien uit de donkerte van het woud in het licht naar voren treden. De dieren beslaan er een groote ruimte, en moge ook al de beweging

der kudde, als geheel, niet natuurgetrouw zijn weergegeven, de teekening van ieder afzonderlijk is correct en naar het leven gevat. Tusschen de donkere stammen der magisch glanzende pijnboomen, streelt de rossig glimmende avondzon de als kristal tintelende sneeuwtoppen der bergen en spreidt over het geheel een stemming van welverdiende rust na langen, zwaren arbeid.

Tot dusver was Théodore Rousseau welwillend ontvangen door de kritiek; vrienden bezat hij, die hem aanmoedigden en prezen, in Ary Scheffer vond hij een bereidvaardigen raadsman en zelfs had de hertog van Orleans een zijner doeken een aankoop waardig gekeurd; wat kon de twintigjarige kunstenaar nog meer verlangen?

Doch als met een bliksemslag werd plotseling dat geluk verstoord en scheen de eens zoo hoopvolle toekomst van den kunstenaar vernietigd. De Salon van 1837 weigerde de opname van « La Descente des Vaches » en die weigering zou twaalf jaren lang blijven voortduren, als had de jury saamgespannen om dien kunstrevolutionnair nooit toegang te verleenen; alleen de revolutie zou wederom voor Rousseau de deuren van den Salon openstellen.

Deze weigering wekte bij velen verontwaardiging. Ary Scheffer kocht het doek en exposeerde 't in zijn atelier, bij wijze van protest; Gustave Panche diende een heftige aanklacht in tegen de academisch geschoolde jury, voor wie geen schoonheid scheen te bestaan, die niet gebaseerd was op de meesterwerken der Italiaansche renaissance; Thoré en Gautier namen de verdere verdediging op zich, niet alleen van Rousseau, maar ook van een groot aantal andere geweigerden, waaronder Delacroix, Boulanger, Huet en Marilhat de voornaamsten waren.

Over het geleden onrecht trachtte de schilder zich te troosten in de bosschen van Fontainebleau en zocht in die plechtig zwijgende eenzaamheid de deelgenoote van zijn kommer en lijden. Uit zijn werken van dien tijd klonk als vanzelf een doffe nagalm van die mistroostige zielestemming. Het was de kille grauwheid van een Novemberavond, die hij toen vertolkte in zijn « Allée des Vaches » of de druilerige regenatmosfeer, die hij spreidde over de vlakte van Macheron, in zijn « Dormoir du Bas-Bréau ». Ook de hout-

haksters stammen, althans wat opzet betreft, uit deze periode, doch Rousseau scheen den moed te missen om ze uit te werken en eerst in 1866 voltooide hij het tafereel. In z'n toenmalige omstandigheden voelde hij zich onbekwaam om figuren te penseelen en werd hij als van zelf getrokken tot de meer sombere stemming van half ontbladerde boomen, als het loover reeds geel en rood was getint, als de zon na een onweer tevergeefs door de donkere wolken poogde te dringen, of als zij reeds was ondergegaan en geheimzinnige nevels van de aarde omhoog stegen.

Doch weldra begon de zon weer te rijzen in het sombere gemoed van den kunstenaar, toen hij van eenige kunstvrienden en bewonderaars de uitnoodiging ontving om deel te nemen aan een expositie te Nantes. De voornaamste van dat Maecenasgeslacht was Charles Leroux, zelf een niet onverdienstelijk schilder, in wiens gezelschap Rousseau zijn tafereelen naar Nantes overbracht en dien hij vervolgens begeleidde naar zijn landgoed in Vendée.

Aan de heerlijke omgeving van dit zomerverblijf dankte een van Rousseau's hoofdwerken « Le Marais en Vendée » zijn ontstaan. Dit natuurkonterfeitsel was niet het product van een impressionist, die hoofdzakelijk den kleurigen schijn der dingen accentueert en slechts een momenteelen, vluchtigen indruk der werkelijkheid zoekt weer te geven, maar veeleer van een kunstenaar, voor wien planten, boomen en rotsen geen vormen waren op conventioneele wijze geordend en in beeld gebracht, maar organische wezens, door een ziel beleefd, ademende schepsels, van welke ieder zijn eigen uiterlijkheid, zijn individualiteit bezat en zijn eigenaardige rol had te spelen in de groote harmonie van het heelal.

« Temidden der harmonie van lucht en licht », zoo schreef hij, « zal ik u doen hooren hoe de boomen zuchten onder den noorderwind en de vogels roepen naar hun jongen », en nooit scheen hij vermoeid om dat doel in z'n werken na te streven. Evenals Dürer niet opzag tegen de moeite om zevenmaal eenzelfde passiescène over te werken, en aldus den eenvoudigsten en meest sprekenden indruk te krijgen, zoo behandelde Rousseau dezelfde motieven tien, twintig keer, om telkens meer leven, meer bezieling te

leggen in de vegetatieve voortbrengselen der schepping. Altijd strenger, ernstiger, ongenaakbaarder werd hem de groote wereld van Parijs en, wegvluchtend van zijn medemenschen, zocht hij zijn omgang met bloemen en struiken en leefde het liefst alleen in en met de natuur.

Zijn dagelijksch verkeer met het bosch van Fontainebleau maakte hem vertrouwd met de onuitputtelijke variatie van planten en boomen, van aarde en lucht op verschillende momenten van den dag; en altijd nauwkeuriger begon hij den vorm te accentueeren, zoowel van de kleinste mosplant als van zijn majestueuse eikenboomen.

Door dit laatste streven te ver te drijven verviel hij op het eind van zijn artistieke loopbaan tot een overdreven uitwerken der allerfijnste details, als ware hij een botanist geweest, wiens ideaal het is de geheele wereld van bladeren en bloemen microscopisch te onderzoeken. Daarom kunnen uit die slotperiode alleen Rousseau's wondermachtige teekeningen zijn artistieke reputatie nog hoog houden.

In denzelfden zomer vertoefde de schilder met zijn vriend Leroux een tijdlang op diens vaders slot Souliers bij Cérisay en geraakte daar zoozeer onder den toover van dit lustverblijf, dat alle geleden leed scheen vergeten en hij besloot opnieuw een poging te wagen tot opname in den Salon. Tot onderwerp koos Rousseau een heerlijke « Allée de Châtaigniers » van dat buitengoed, aan wier zorgvuldige uitvoering hij alle talent en krachten wijdde, overtuigd dat zijn poging niet zou falen. Wel moet het daarom den kunstenaar diep gegriefd hebben, toen zijn schilderij als ongeschikt voor den Salon wederom werd afgekeurd en we begrijpen eenigszins de heftig verontwaardigde taal waarmee Gautier de klassiek ontwikkelde jury haar kleinzieligheid verweet. Bidault's bewonderaars, zoo schreef hij ongeveer in zijn protestartikel, begrepen natuurlijk niets van dien weligen overvloed en rijkdom aan detail, van die nog niet geziene kleurenpracht en mystieke vertrouwelijkheid der in beeld gebrachte stemming, noch van dat groenige licht, hetwelk door het dichte loover den weg met arabesken sierde.

Ofschoon Gautier's schrijven door de jury schouderophalend werd ontvangen, had het toch tot resultaat dat de

schilder z'n kunstwerk spoedig voor 2000 fr. mocht verkoopen, een prijs die later tot 27.000 fr. zou stijgen. Ook zijn « Valles de Tiffanges », een stuk uit dezelfde omgeving en omstreeks denzelfden tijd genomen, vond een kooper voor de aanzienlijke som van 77.500 fr.

In beide werken toonde Rousseau dat hij naast de hierboven genoemde, verhevener, hoewel van vaag pantheïsme niet vrij te pleiten doeleinden najoeg. De ideeën van leven en oneindigheid moeten de basis vormen van zijne kunstopvatting. Zoo getuigen zijn eigen woorden in een brief aan zijn moeder. « Ik brand van verlangen », schreef hij eens, « het moeilijke probleem te achterhalen, om op linnen een begrip te geven van de oneindigheid, die mij omgeeft en aldus aan minder bevoorrechten haar weldaden te openbaren. » Beschouwde hij nu in navolging van Millet de schilderkunst als een taal, die haar eigen uitdrukkingsmiddelen bezat, die ideeën en stemmingen kon vertolken, maar met literarische gedachte niets gemeen had, dan verklaart zich daaruit zijn dikwijls geuit eenig verlangen, zijn handen en oogen te mogen behouden, om de natuur te bespieden en haar levenskrachtige werken voor anderen waarneembaar te maken.

Doch de groote menigte bleef, ondanks het rusteloos pogen van den kunstenaar, onverschillig voor zijn werken en soms dacht hij eraan, zijn talent ten offer te brengen aan de toenmalige modekunst en zich te gaan toeleggen op het historische landschap, dat hem een schitterende toekomst beloofde, maar nauwelijks bevond hij zich tegenover de natuur, of onweerstaanbaar voelde hij zich aangespoord om voort te gaan langs de eenmaal ingeslagen richting.

« L'arbre », zoo riep hij dan uit, « qui bruit, la bruyère qui pousse, voilà pour moi la grande histoire, celle qui ne changera pas. Si je parle bien leur langage, j'aurai parlé la langue de tous les temps... Notre art n'est capable d'atteindre au pathétique, que par la sincérité de la portraiture. »

In deze nieuwe kunstopvatting vond Rousseau omstreeks 1840 een hechten steun bij den slechts één jaar ouderen Jules Dupré, die even hartstochtelijk van karakter, met dezelfde voortvarendheid, maar ook met hetzelfde taaie geduld reeds eenige jaren den kamp had aangegaan met de

bestaande italianizeerende kunstrichting. Beiden begaven zich het volgend jaar in gezelschap van Dupré's moeder, naar Monsoult, een dorp gelegen aan den zoom van het bosch bij Isle-Adam en brachten temidden dezer liefelijk vroolijke omgeving rond den oever der Oise, eenige maanden door in een idyllisch samenleven en samenwerken.

Van geheel ander natuurschoon was de oude provincie Berry, waar Rousseau den volgenden zomer en herfst zijn kunststudies maakte. Tot de voornaamste stukken, die hij daar schilderde, behoorden een vijver, een zonsondergang bij stormachtig weer, en een landschap, dat wegens een klein stoffagefiguurtje met den zonderlingen naam van « de priester » werd gedoopt. In al deze werken lag wederom iets van de sombere stemming, die enkele jaren te voren in den kunstenaar domineerde. Het was thans in Le Fay, een dorpje in de nabijheid der Kaskaden van Montgerno, waar hij bij den postmeester dezelfde kamer bewoonde waarin vroeger Dupré en Troyon eens hadden gehuisd, en Rousseau zich zoo geheel verlaten en droefgeestig voelde.

« Mijn beste Dupré », zoo schreef hij in een zijner brieven, « het zien alleen reeds van uw schrijven, heeft mij geweldig ontroerd; het geleek mij op een bevriende stem, die men plotseling midden in het verschrikkelijk zwijgen eener woestijn heeft herkend. Avec notre malheureuse passion pour l'art, nous sommes voués à un tourment perpétuel; sans cesse nous croyons toucher à une vérité qui nous échappe. Wat heeft mij toch aangespoord om een eenzaamheid op te zoeken, die zooveel kwelling veroorzaakt? »

Bovendien kwamen ook geldelijke aangelegenheden zijn droefgeestig bestaan nog verergeren. « Wat een toestand! » riep hij dikwerf uit, « altijd te moeten strijden met de eischen van het materieele leven. Wat een zielelijden! » Meermalen was de nood zoo hoog gestegen, dat hij niet in staat was zijn verblijfkosten te betalen, noch verven te koopen om aan zijn kunstpassie te voldoen.

Vandaar toonde hij zich blij als een kind, toen hij in Parijs was teruggekeerd; hij snelde naar de Avenue Trochot, waar de woning stond van Dupré, om bij zijn vriend de zoo lang verbeide opbeuring te zoeken.

Spoedig was het doorstane lijden weer vergeten, en

vormden beide kunstbroeders het plan, om te zamen het zuidwestelijk deel van Frankrijk schetsend en schilderend af te reizen. Dit plan werd uitgevoerd in 1844 en hun keuze was gevallen op de Landes, een heerlijke streek, waar de boomen in Februari reeds bloesemen en de rijke oogst in Juni wordt binnengehaald; waar een weelde heerscht van kleur- en lichtkontrasten, die een kunstenaar als Rousseau tot extase moest opvoeren. Vooral boeiden hem daar de kleine, onregelmatig gebouwde woningen, leunend met de rieten daken tegen geweldige boomstammen. Ze bezaten voor hem een bijzondere aantrekkelijkheid en leverden het motief voor een zijner beroemdste schilderijen « De Boerderij » genaamd. Het tafereel behoorde tot die werken, waarin Rousseau een volkomen afstraling poogde te leggen der eindelooze schoonheid en daarom nooit voldaan scheen over het verkregen resultaat, maar telkens met grooter toewijding, met telkens heerlijker schoonheidsvisioenen voor oogen, jarenlang aan hetzelfde tafereel arbeidde. Het kleinste detail werd met de grootste zorg uitgevoerd, de teerste lichtreflexen met nauwkeurigheid geïmiteerd, zoodat de fijnpenseeling onwillekeurig deed denken aan het werk der zeventiende-eeuwsche Hollandsche kleinmeesters.

De zware boomen en het met stroo bedekte huisje rechts daaronder vragen de eerste aandacht en het oog vermeit zich in den fluweelig-groenen boschgrond, totdat de beschouwer zich getroffen voelt door het zoo volle, allesdoortrillende leven, dat zijn oorsprong neemt in de stoffage van het landschap en zich van daaruit over het heele tafereel verspreidt.

Ook in zijn « Four banal » glansden boschpartijen, meer veelvuldige nuanceeringen tusschen gummigut en emerald een symfonie van kleuren vormden, maar beide schilderingen moesten in schoonheid onderdoen voor zijn « Marais » uit het Louvre. Ongetwijfeld behoort dit laatste doek tot de voortreffelijkste landschappen der negentiende eeuw en sluit zich om zijn detailuitwerking, evenals de twee vorige, dicht aan bij de oude Hollandsche meesterstukken. Vandaar zal voor velen, wier oogen gewoon gemaakt zijn aan de zonnige schilderwerken der impressionisten de atmosfeer wat de zwaar, de mat-grijze lucht wat

ondoorschijnend voorkomen, maar eenieder zal de meesterlijkheid moeten bewonderen, waarmee de zwoelte van een laten zomerdag is vertolkt. Eindeloos ver kan de blik ronddwalen over een onmetelijke vlakte, die zich uitstrekt tot aan den voet der Pyrenæen, wier met sneeuw bedekte toppen krachtig silhouetteeren tegen den nog helderder horizon. De bergketen met haar grillig getande toppen, de opeenvolgende plannen der terreinen, het moeras met zijn welige vegetatie van waterlelies, wier zacht-groene bladeren harmonieus samenstemmen met het diepe blauw van het water, dat alles is zóó getrouw aan de natuur getoetst, zóó in zonlicht gedrenkt, van zóó doordachte teekening en uitvoering, dat men van uit die meer gebeelde stille vlakte een tocht voelt naderkomen van vrede en weldadige ingetogenheid, en vanzelf dc verrukking medeleeft, die zich van den artiest meester maakte, toen hij zoo zuiver de aantrekkelijke poëzie dier grootsche streek op het doek vastlegde.

Hier toonde Rousseau wederom wat gewichtige rol het zonlicht speelde om de beoogde stemming in den beschouwer op te wekken. Elke schildering wist zijn penseel om te scheppen in een enthousiaste hymne aan de zon. « Ik denk aan niets meer », zeide eens de artiest, « als ik mij verlustig in het spel der zonnestralen. Iedere schilder, al is hij nog zoo dwaas in zijn opvattingen, nog zoo traag in zijn fantasie, nog zoo onbeholpen of slordig in z'n technische uitvoering, zal indruk maken wanneer hij de zon kan laten schijnen in zijn landschappen. Als hij van zijn palet slechts één vonkje vuur vermag los te maken, dan is hij schilder in den vollen zin van het woord en moet toegelaten worden tot de groote familie der artiesten; want het is het zonlicht dat een schilderij doet trillen van een alles bezielend leven. »

Den herfst en winter van het jaar 1845 op 1846 verbleef Rousseau met Dupré. diens moeder en zwager te Monsoult, op den zoom van 't bosch Isle-Adam. In plaats van eiken en pijnboomen, die hij zoo veelvuldig in de Landes had ontmoet, prijkten in dit bekoorlijk plekje aan de Oise wilgen en populieren; geen moerassen, maar malsch groene weiden golfden naar den verren gezichteinder; welfde zich in de Landes een eeuwig strak-blauwe hemel over de verzengde aarde, in Monsoult hing een weeke, vochtige atmosfeer

over het landschap, die de kontoeren der voorwerpen deed vernevelen en rijke studie leverde voor luchtperspectievische verschijnselen.

Die groote werken vonden er hun ontstaan, een boschrand bij zonsondergang, een wintergezicht in een bosch en een boschlaan bij Isle-Adam. Men heeft in deze tafereelen een verheerlijking willen zien der drie jaargetijden, herfst, winter en lente. In zijn « Lisière de forêt » vertolkte Rousseau de stemming van een prachtigen herfstavond in een boog van tinten, die zich beweegt van het schelle, bijna korrelige citroen-geel door den barnsteengloed naar het koperrood, verdonkert in het sienna-bruin van verdorde eikenbladeren om uit te stralen in het volle purper der ondergaande zon. Duizend rozige wolkjes drijven langs den hemel en omkransen een eenzamen, wijdgetakten reuzeneik.

Het tweede schilderij roemen sommigen als het beste van Rousseau's werken. Tijd-trotsende eiken staan onregelmatig verspreid in de donkere diepte van een bosch, terwijl de zon achter het kantwerk der ontbladerde takken wegzinkt in een van vuur laaienden hemel.

Na zijn terugkeer van Isle-Adam, vestigde zich Rousseau voor eenigen tijd op de Place Pigalle te Parijs om uit te rusten van de doorstane vermoeienissen. Weldra was zijn atelier een aantrekkingspunt voor verschillende artiesten, en behalve zijn biograaf Sensier en Dupré, trof men er gewoonlijk aan Diaz, Bérot en Campredon.

In dezen tijd van lichamelijke rust, schilderde Rousseau in « Le Massacre des Innocents » de hardvochtigheid van eenige houthakkers, die zware boomen meedoogenloos neervellen en vroeg, weinig piëteiteilvol zinspelend op den Bethlehemietischen kindermoord, medelijden voor die onschuldige wezens, als was hij overtuigd, dat die boomen zich bewust waren van de ramp, welke hen trof. De schets ervan, in grisaille opgezet, bevindt zich in het Mesdagmuseum te s' Hage. Jammer heeft de schilder het tafereel nooit voltooid; sommigen toch meenen uit de schets reeds te mogen opmaken, dat dit tafereel tot de beste werken van den meester zou hebben behoord.

In 1848 eindelijk opende de revolutie voor Rousseau

de deuren van den Salon en hingen er van den « grand refusé », zooals het publiek den schilder noemde, « L'Avenue », « Terrains d'automne », « Lisière de forêt » en andere. Een eerste medaille viel zelfs aan den kunstballing ten deel; doch de artiest, die op hoogere onderscheiding had gehoopt, zag zich teleur gesteld, en toen bij dezelfde gelegenheid Jules Dupré, die geen enkel werk ter expositie had ingezonden, de decoratie ontving van het Légion d'honneur, kwam afgunst weldra de vriendschap tusschen de twee kunstbroeders verkoelen en ten slotte geheel verbreken.

Maar in de bosschen rondom Fontainebleau vond Rousseau een anderen vriend terug in Jean-François Millet, die, op raad van Diaz, met vrouw en kinderen te Barbizon was gaan wonen. Eenzelfde kunststreven had beide artiesten weldra bijeengebracht; eenzelfde kunstopvatting deed tusschen beiden een innige vriendschap ontstaan, waaraan slechts de dood van Rousseau een einde vermocht te maken. Beider werk vormde een epos, waarin de strijd met de aarde werd bezongen; bij Millet was haar vijand de mensch, die een karig bestaan aan den harden bodem poogde te ontwoekeren; bij Rousseau waren het eiken, wier wortels den grond met geweld doorwoelden om er de noodzakelijkste levenssappen uit op te trekken.

Sinds 1847 werden voor Rousseau de reizen zeldzamer en bracht hij veelal het grootste deel van het jaar te Barbizon door, somtijds tot diep in den winter. Hij had dat plekje lief gekregen meer dan eenig ander oord der wereld; daar in de eenzaamheid van het bosch was hij gerijpt tot een artistieke individualiteit, had hij zich opgewerkt tot een schilder, die een plaats verdiende naast de Hollandsche grootmeesters der landschapskunst. Daar in Barbizon scheen hem alles belangrijk ter penseeling : wijde vlakten, rivieren en bosschen, in ieder jaargetijde varieerend, telkens anders belicht, op alle uren van den dag. Daar vond hij wolken, rozig verguld door de nederdalende zon, dampende meren van kringelenden morgennevel, vlakten, badend in middagzonnelicht, bosschen, met bronzig herfstgebladerte, kortom juist de motieven welke Rousseau bij voorkeur en met een natuurlijke ingenomenheid behandelde.

Vandaar vormen zijn in Barbizon geschilderde landschappen een reeks van poëtische effecten, in den beginne voortgebracht onder den invloed eener instinctmatige emotie, later met een meer berekende, wiskunstige nauwkeurigheid weergegeven, die den dichterlijken gloed wel is waar verkoelde, maar toch kracht genoeg bleef behouden om den beschouwer in hooge bewondering op te voeren. Vooral herfstlandschappen met hun stug rossig gebladerte van beukenboomen, boschtafereelen, waarin het stille, enge gevoel van eenzaamheid ligt verwerkt, knoestige eiken onder een koude belichting der najaarszon zijn typeerend voor Rousseau's kunstkarakter.

Het strooien dak zijner bescheiden woning te Barbizon had de schilder door pannen laten vervangen, z'n atelier zoo gezellig mogelijk ingericht. Daar werden spoedig die aangename kunstavonden gehouden, waaraan niet alleen de schilders der Barbizonsche kolonie, maar zelfs Parijsche artiesten, gaarne deelnamen en waar Diaz, Daumier, Millet en de beeldhouwer Barye zoo interessant over hun kunstopvattingen wisten te spreken.

Dat was een tijd uit Rousseau's artiestenleven, waarin de meest zware arbeid licht viel, waarin hij van den morgen tot den avond hartstochtelijk schilderen kon, zonder vermoeidheid of tegenzin te ondervinden. Het uitgestrekte bosch beschouwde hij als een rijk, waarover de kunst hem tot koning had aangesteld; op alle dagen van het jaar, op alle uren van den dag ging hij zien en telkens wederzien zijn meest geliefkoosde plekjes; daar sprak hij met zijn zwijgende omgeving, daar luisterde hij naar haar stemming, daaruit koos hij zijn motieven, en overwoog welke lucht, welk lichteffect het zuiverst stemde met hun eigenaardig karakter.

Een linnenzak, die zijn sobere maaltijd bevatte, naast zich, zat hij 's morgens reeds vroeg, als mediteerend onder het eikenloover en bleef er niet zelden den geheelen dag, zich verlustigend in de telkens nieuwe schoonheden, die ieder moment hem openbaarde.

Door een rusteloozen scheppingsdrang scheen Rousseau's kunst onuitputtelijk in vruchtbaarheid, en toen de publieke opinie een weinig te zijnen gunste zich keerde,

werd ook vanzelf het materieele leven voor den kunstenaar lichter.

In 1851 stelde hij, behalve zijn « Boschuitgang », nog zes andere beeltenissen ten toon; het volgend jaar, dat hem de zoo lang begeerde decoratie van het Légion d'honneur bezorgde, exposeerde hij een « Zonnestemming » en een « Landschap na den regen » ; in 1853 verscheen zijn « Moeras in de Landes » en toen op de tentoonstelling van 1855 niet minder dan dertien doeken den meester roemrijk vertegenwoordigden, scheen diens naam voor goed gevestigd.

Aangemoedigd door het steeds toenemend succes, begaf zich Rousseau in 1857 naar Picardië en werkte daar vooral in de omgeving van Becquigny, een plaatsje nabij Bohain, ten Noorden van Saint-Quentin. Zijn schilderij « Het Dorp », waarover een stil genot van schoonheid, als zonneschijn ligt uitgespreid, behoort tot de beste stukken uit deze streek. Omstreeks September 1860 reisde hij naar Franche-Comté en ging van daaruit met Millet schetsen nemen aan de oevers van het meer Morat.

Reeds langen tijd had de kunstenaar de hoop gekoesterd de plaatsen nog eens weder te zien waar zijn jeugd zoo geheel was opgegaan in de schoonheid der schepping en zijn artiestenziel zooveel wellust had gedronken. Toen drie jaar later de gelegenheid zich daartoe aanbood, begaf hij zich naar de Col de la Fancille en teekende er opnieuw de Alpen in alle fasen van belichting. Doch het voortdurend werken in de open lucht veroorzaakte hier den schilder een longontsteking, die hem den arbeid langen tijd onmogelijk maakte. Een volkomen herstel verwachtte hij van eene reis naar Artois, naar Boulogne en Ambletense, die hij in 1865 ondernam.

Tot die reis was hij in staat gesteld door twee jonge kunsthandelaars, Brame en Durand-Ruel, die voor 140.000 frank een zestigtal stukjes, studies en nog enkele af te maken komposities van den schilder kochten. Zij wisten de waarde zijner werken steeds stijgende te houden, zoodat in 1891 bij den verkoop der verzameling Röderer voor « La Mare au chêne » 90.000 fr. werd betaald.

Rousseau's roem groeide steeds aan. In 1866 werd hij

zelfs in gezelschap van Gérôme, Cabanel, Hébert, Baudry, Corot, Daubigny en anderen in de jury van den Salon gekozen; het jaar daarop volgend benoemde men hem tot voorzitter der internationale jury van de Exposition universelle te Parijs; met een groot aantal schilderijen toonde daar Rousseau de geleidelijke ontwikkeling van zijn landschapskunst. Ook in den Salon van hetzelfde jaar hingen twee van zijn meesterwerken « Een Gezicht op de Alpen » en « Een Boschinterieur van Bas-Bréau ». Tegelijkertijd opende de « Cercle des Arts » in de Rue de Choiseul een tentoonstelling van meer dan honderd zijner studies, zoodat het jaar 1867 een apotheose was van Rousseau's landschapskunst.

Bij de prijsuitdeeling der groote expositie ontving de schilder met Cabanel, Gérôme en Meissonier een der vier eeremedailles. Hij werd echter geen officier benoemd van het Legioen van eer, welke decoratie hij zeker had verwacht. Dit scheen den eerzuchtigen artiest een achterstelling toe, daar Gérôme die onderscheiding wel verkreeg en de twee anderen ze reeds bezaten. Hierover ontstemd en door overveelvuldigen arbeid inwendig gebroken, keerde hij naar Barbizon terug, en zocht tevergeefs troost bij een vrouw, die hij onder zijn dak had gehuisvest en opgenomen, gelijk hij zeide, als « un pauvre oiseau battu de l'orage ». Ofschoon nooit wettig door huwelijksbanden verbonden, bleef deze vrouw tot aan des schilders dood bij hem vertoeven, en zou zij, krankzinnig geworden, de laatste levensdagen van Rousseau verbitteren en het sterfbed van den door de wereld zoo gevierden artiest zoo diep tragisch maken.

Het verblijf in de Eancilles van 1863 had Rousseau's gezondheid voor goed geschokt en verouderd was hij naar Barbizon teruggekeerd; ook de drukke bezigheden, die de expositie van 1867 hem hadden bezorgd, deden zijn krachten voortdurend afnemen en veroorzaakten een attaque, die een gedeeltelijke verlamming ten gevolge had. Tot betere verzorging liet Millet zijn vriend overbrengen naar Parijs, doch Rousseau kon niet van Barbizon verwijderd blijven en weldra was Rousseau in zijn natuuromgeving teruggekeerd. Het was alsof de lucht en het bijzijn van het bosch den schilder deden opleven; want op den 4e September

was de kunstenaar weer in staat een rijtoer te maken naar zijn meest geliefkoosde plekje. « C'est beau, c'est bon, c'est frais », waren de weinige woorden, die hij sprak. Op 24n September deed hij opnieuw een wandeling en bewonderde voor het laatst zijn oude eiken. « Voyez-vous ces arbres-là, je les ai tous dessinés depuis trente ans ; j'ai leurs portraits dans mes cartons », zeide hij vol ontroering. Twee dagen later ontnam een nieuwe attaque alle hoop op herstel en deed den schilder langzaam ten grave gaan. Den 22n December stierf hij in de armen van zijn vrienden Tillot en Millet en werd begraven op het kleine kerkhof te Chailly, waar zeven jaar later (24 Januari 1875) Millet hem zou volgen.

Eenige kunstvrienden plaatsten uit hoogachting en piëteit aan den ingang van het bosch, dat de twee schilders zoo lief hadden, een bescheiden monument, waarin Chapin beider beeltenissen op een bronzen plaat verheerlijkte.

In plaats van een priester, die den mensch kwam verzoenen met zijn Schepper, stond aan Rousseau's sterfbed zijn onwettige vrouw. De energie had hij gemist dat schepsel uit zijn woning te verwijderen en als een verloren zoon terug te keeren tot zijn Vader daarboven in den hemel, van wien hij zijn kunsterfdeel had opgeëischt en wiens groote gaven hij had verbruikt in dienst eener pantheïstische wereldbeschouwing. Hem was een hartstocht geschonken voor de schoonheid, een oog om haar te beschouwen, een hart om haar te beminnen, een hand om haar in verven te modeleeren, maar de pantheïstische strooming zijner eeuw had den kunstenaar die groote gave ontroofd, van ons te doen staren in die bovenaardsche wereld van licht zonder schaduw, van schoonheid zonder de minste vlek.

Nooit weliswaar had hij zijn kunst bezoedeld door lage hartstochten in beeld te verheerlijken, maar ook nergens in dat begenadigde kunstenaarsleven vinden we een zich loswerken uit het aardsche, een zich omhoogheffen uit het geschapene tot den Schepper, het ideaal van alle schoonheid; nergens hooren we een akte van geloof opstijgen uit zijn werken tot Dengene wien hij zijn artistieke talenten te danken had. Zijn kunst wilde onafhankelijk zijn

van God en Gods Kerk en alleen voldoening zoeken in de kunst. Zijn kunst was een loflied op de pantheïstische leuze « l'art pour l'art ». Voor Rousseau bestond de geheele schepping slechts om haar zelve. De zon, de rivier, de eik, de bloem, tot de kleinste mosplant toe, bestond om zichzelve, en zijn kunst spotte met de in zijn kinderjaren opgedane godsdienstige overtuiging, dat al het geschapene bestond om den lof te verheerlijken van den alwijzen Schepper. In plaats van in het kunstwerk een afbeeldsel te leggen der eindelooze volmaaktheid, zocht Rousseau's kunst vóór alles een verheerlijking van den artiest zelven, een verstoffelijking van diens zieleleven, een uitwerking van diens stemmingen en gevoelens.

Maar deze, als al 't eindige, aardsche kon hem geen volkomen bevrediging en rust schenken. Vandaar die telkens wederkeerende melancholische stemming, dat heimwee naar iets hoogers, wat hij onmachtig was te vertolken; dat zoeken naar vrienden, als de eenzaamheid der natuur, zijn hoogste ideaal, hem onvoldaan naar z'n atelier had teruggezonden; vandaar dat ontembare streven naar menschelijke eer en voornaamheid, om ten slotte, ondanks zijn natuurlijk gunstigen aanleg voor de onderhouding van Gods zedewet, zijn heul en heil te gaan zoeken bij een vrouw, waarvoor zijn inwendige wroeging geen andere verontschuldiging wist te vinden als dat zij was « un pauvre oiseau, battu par l'orage ».

Geheel zijn levenlang had Théodore Rousseau een rusteloozen, immer zoekenden geest getoond, die nooit tevreden, nooit voldaan scheen over zichzelf en een zeker kontrast vormde met zijn voorganger, Paul Huet. Huet maakte de natuur een afbeeldsel van zijn passies, zijn melancholie en het tragische lijden, dat vooral door heftigheid het gemoed van den mensch poogde te ontroeren. Als romanticus openbaarde zich in hem een natuurlijke behoefte om gevoelens van schrik en ontsteltenis bij den beschouwer op te wekken. Rousseau daarentegen dringt den bewonderaar zijn eigen gevoel niet op, maar laat hem rustig, ongestoord voor zijn landschappen genieten en hetzelfde gevoel ondervinden als hij gewaarworden zou bij de beschouwing der werkelijkheid zelve. Oppervlakkig schijnen

zijn schilderijen zonder effect, maar er ligt zooveel macht, een zoo aangrijpende waarheid, zooveel eenvoud, stoutheid en oprechtheid in zijn manier van de natuur te bezien en te schilderen dat hij daarom alleen reeds aan de spits verdient te staan der 19e-eeuwsche landschappers.

Rousseau drong door tot in het binnenste der natuur en wist de impressie, die hij ontving, de emotie, die hij gevoelde, treffend in verven te vertolken. Hij werkte als een portretschilder, die het karakter van zijn model door en door kende en dat alleen zocht te konterfeiten. Ofschoon een machtig kolorist, gebruikte hij de eenvoudigste, soberste middelen en accentueerde niet minder de teekening dan de kleur. Vandaar vormde hij een overgang, het verband als het ware tusschen de oudere landschapschool en het latere impressionnisme. Rousseau toonde in zijn kunst kwaliteiten van een beeldhouwer te bezitten, terwijl zijn positieve geest en liefde voor wiskundige studie hem langzamerhand tot een overdreven artistieke juistheid verleidde. Hij vond behagen in alles wat scherp was omlijnd, wat plastisch was en vol rust; met mos begroeide steenen, eeuwenoude eiken, moerassen en granietblokken leverden hem geliefde motieven. Vóór alles was de eik, de krachtige, breedgekruinde eik, die zijn zware, knoestige takken tegen den wolkigen hemel uitspreidt, de boom, die haast in ieder zijner schilderijen wederkeerde. Alleen in Rembrandt vinden we een meester, die op gelijke wijze als Rousseau zijn geknoeste eiken wist te behandelen alsof zij levende persoonlijkheden waren, die toornden, als een geweldige regen over hen heen striemde.

C. v. Malten.

(*Wordt vervolgd.*)

DE DEENSCHE SCHRIJVER
B. S. INGEMANN

Mijn trein houdt stil aan een klein station. Op eenige minuten afstand van de spoorbaan, naar de westkust toe van Sjœlland, ligt een dorpje midden de lage venen. De nette, witte huisjes schitterglanzen in 't volle, warme licht van de Augustuszon tusschen loom-heete bloementuinen en zwoele boomgaarden, waar waschgoed slap te drogen hangt in den windloozen, stikkenden namiddag. Ik kijk naar den naam op het stationsgebouw en lees : Sorö. Een boer stapt uit het nevencoupé, twee boeren stappen op, bij mij. Ze spreken van een paard dat de eene moet verkocht hebben aan een Duitsch koopman en waarbij de Duitscher, volgens de meening van den andere, stellig het dier onder de waarde heeft gekregen. 1100 kronen is vast te weinig, verzekert hij en tracht het verder te bewijzen door de opsomming der algemeene rashoedanigheden en der individuëele verdiensten van het bewuste beest. Beide denken een oogenblik zwijgend na, elkaar strak bestarend en de eerste besluit : Nu, gedaan is gedaan. Dan zwijgen ze weer een minuut.

Ik wou wel vragen of het hier in dit dorpje is dat dichter Ingemann veertig jaar als leeraar aan de Akademie heeft verbleven, zooals ik van hem vroeger las. Maar ik bedenk dat zij boeren zijn en, als onze Vlaamsche boeren, wellicht van dichters niets afweten. Alweer echter herinner ik mij dat, naar algemeen wordt beweerd, de Deensche boeren zooveel meer ontwikkeld zijn dan de onze.

Ik waag het dus. Ja, zoo was het. Hier leefde en stierf hij. Hij ligt op het kerkhof van Sorö begraven onder een praalzerk. Ik spreek hun van zijn werken die ik gelezen heb. De twee lui zijn waarempel fier en halen verzen op uit zijn « Holger Danske » en zijn « Morgen-og Aftensange ».

Ondertusschen is de trein tot Ringsted doorgesneld. Daar stappen ze uit en nemen afscheid met een handdruk.

B. S. Ingemann is inderdaad nog altijd een der meest geliefde dichters van Denemarken. In 't moderne Kopenhagen hoort zijn kunst wel zoo niet meer thuis. Daar zijn de menschen — de schrijvers en het volk — al te veel onder de bedwelmende macht van den evolutie-apostel Georg Brandes geraakt; daar drijven ze netjes den spot met de gevoelens die Ingemann's kunst bezielen : vaderlandsliefde als in het groot verleden met zijn stoer-sterken eenvoud, geloof aan God met anti-Brandesiaanschen ootmoed. Maar op het platteland, in de stadjes en dorpjes, in de burgerwonen en boerenhuizen en scholen van de vele eilanden en van Jutland leest men nog alom zijn vaderlandsche verhalen en zingt men vooral nog zijn innig-vrome liederen. Hij is nog steeds bij het volk, na H. C. Andersen, de populairste schrijver gebleven. Ik mag hem hier wel even voorstellen.

Bernard Severin Ingemann werd den 28n Mei 1789 te Torkildstrup op het Deensche zuider-eilandje Falster geboren. Zelf heeft hij ziju voornaamste levensvoorvallen opgeteekend; hoogleeraar Axel Sörensen heeft die nota's geordend en ze uitgegeven, na den dood van den schrijver, onder den titel : « B. S. Ingemann's Levnedbog ». Hij vertelt hierin zelf openhartig en omstandig hoe hij er als kleine knaap uit zag : hij had vooral zoo 'n vreemden, schalk-onderzoekenden kinderblik dat een dominee tot zijn moeder eens zei : « dat er uit hem óf een groot man óf een groote gauwdief zou groeien. » Zijn vader was ook een dominee, een van de eenvoudige, landelijke van dien tijd. Sinds hebben de Deensche dominees zich aanzienlijk laten moderniseeren. Bij zijn vader woonden ook een grootvader en een grootmoeder in. Grootvader was « China-kapitein » geweest; 't was een oude zeerob die daar nu in zijn renteniersjaren rustig en boeiend kon zitten vertellen binst de kalme winteravonden in den hoek van den haard. En grootmoeder ken dat ook goed, al had ze niet zooveel gezien en beleefd en al deed ze het een beetje langdradiger en eentoniger. De kleine zat te luisteren met gretige, wakkere nieuwsgierigheid en het stapelde zich alles zoo bont opeen in het jongenskopje. Maar hij onthield alles, de oude sagen en de avonturen. Hij was droomerig en teruggetrokken van

aard : liefst zat hij in de schemeruren te fantaseeren over al de wondere Chineesche figuren die aan den keukenwand zoo drollig en kleurig ophingen en in plaats van met zijn jeugdige dorpsgenooten te ravotten, ging hij liever kalm wandelen met vader of grootvader door de stille boschjes heen naar den nabijen heuvel « Grönbakke » van waar uit het vlakke Falstersche landschap zoo wijd en mooi en vredig uitdeinde.

Later herdacht hij dien teeren kindertijd op 't geboorte-eilandje zoo : (1)

Du var mig hele Verden,	Gij waart mij heel de wereld
Du lille, grönne Ö,	Gij, klein, groen eiland,
Imellem de dybe Sunde	Tusschen de diepe zeeëngten
Og brusende Ostersö!	En de bruisende Oostzee!
Med Pragt staar up fra Grön- [sund,	Met pracht staat op van Grön- [sund,
Din Sol hver Morgenstund,	Uw zon elken morgenstond
Ved Kvœld den til sin gyldne [Slot	En 's avonds naar haar gouden [slot
Nedruller i Guldborgsund.	Rolt zij neer in Guldborgsund.
Og bruser fjernt fra Lyset	En bruist ver van het licht
Sundström fra Ostersö,	De Sund-strooming van de [Oostzee,
Der skinner en Landsbykirke	Daar schittert een dorpskerk
I Dœmringen over Ö;	In de schemering over het [eiland;
For mig den Kirke peger	Voor mij wijst de kerk
Paa Vej til himmelsk Kyst :	Den weg ter melsche kust :
Der döbte mig min Faders [Haand	Daar doopte mij mijn vaders [hand
Og signed mit Barnebryst.	En teekende mijn kinderborst.
Og nœr ved Kirkens Ringmur,	En dicht bij den ringmuur der [kerk,
Hvor Prœstegaarden staar,	Waar de pastorij staat
Skjult Mindernes Alfer hviske,	De feeën van verborgen herin- [neringen fluisteren
Hvad hemmeligt til mig naar.	Wat heimelijk tot mij nadert.

(1) In dit en de andere opgenomen stukjes is de vertaling letterlijk.

Hver Krog i hine Stuer,	Elken hoek in die kamers.
Hver Gœst, som glad drog ind,	Iederen gast die blij binnen- [kwam,
Hver kœrligt Blik, der til mig [flöj,	Elken lieven blik die naar mij [vloog
Jeg gemmer i stille Sind.	Herdenk ik in stillen zin.
En anden Slœgt der bygger,	Een ander geslacht leeft daar
Og andre Sjœle bo,	En andere zielen wonen
Hvar nu jeg vil söge Sporet	Waar ik nu het spoor zoek
Af hoppende Börnesko.	Van huppelende kinder- [schoenen.
För vort Aarhundreds Morgen	Eer de morgen van onze eeuw
Med Storm og Lyn bröd frem,	Met storm en bliksem uitbrak,
Jeg leged paa hin grönne Ö.	Lag ik op dat groen eiland
I fredsœle Barnehjem.	In 't vreedzaam kinderhuis.
Hvad skönt jeg saa i Legen	Wat schoons ik zag in 't spelen
Fremglimter end med Lyst;	Straalt voort ook nog met glans;
De Sjœle, jeg der har elsket,	De zielen die ik daar heb [bemind
Jeg hilser med kœrlig Röst;	Groet ik met lieve stem;
Dig hilser jeg, min Vugge,	U groet ik, mijn wieg,
Med Egn af Hav og Sund!	Met de streek van zee en zee- [engte!
Imens min Sol mod gyldne Hav	Terwijl mijn zon ter gouden zee
Nedruller mod Aftenstund.	Neervalt naar mijn avondstond.

De dagen verliepen er zoo rustig-gelijk. Eens per jaar was er leven in de pastorij : dat waren de dagen waarop de komst van den protestantschen bisschop werd voorbereid en vooral de dag zelf van de komst. Er werd geschuurd, gekuischt, geschilderd, gekalkt in huis, geharkt, gewied in den tuin. En op den grooten dag was 't groot feest.

In 1800 werd de dominee naar Slagelse in Sjœlland verplaatst. Dat was juist gewenscht. Hier bestond een Latijnsche school, die beroemd was door heel Denemarken. Zoo hoog verheven was er het wetenschappelijk peil juist niet en het leeraarkorps was nu juist zoo heelemaal uitstekend niet. Dat zult ge straks gelooven. Doch in dien tijd was het al tamelijk veel.

Bernard Severin was nu elf jaar. Daar zou hij dus

school loopen. Niet zoodra was zijn inschrijving aange vraagd of de meester kwam eens zien naar den aspirant-latinist. Hij zag er zoo onheilspellend uit en hij had zoo 'n geduchten straf-knuppel mee dat van schrik het teere jongetje 't bloed naar 't hoofd sloeg; de man merkte het en sprak geruststellend : « Nee, nee, we zullen 't wel kunnen zonder dezen strafstok, vriendje! » Bernard bedaarde en vertrouwde. Hij ging naar de Latijnsche school. Was me dat een studie-midden! Voor jongens die van leeren niet houden en snaak zijn moest het een aardsch paradijs lijken. Oude, potsierlijke professors met paruiken en traan-oogen, met half doove ooren en geen korreltje gezag moesten er de orde en regeltucht onder de hun toevertrouwde woelige Deensche jeugd handhaven. De roede werd wel druk gebezigd, maar die schoot nog te kort. En als de schoolopzichter geregeld kwam ondervragen en de voorschriftelijke uitvoeringen der vele straf-reglementen met zijn would-be gevreesde tegenwoordigheid meende te verzwaren, was het uitwerksel heel anders. Wel kletste de roede op de uitgestrekte, vlakke handen van de schoolwet-overtreders, maar voor eens dat men aan de beurt was kon men wel twintig, dertig maal in drolprettige lachbuien losbarsten tot stijgende verontwaardiging van den stijfdeftigen, maar radeloozen inspector.

Het ergste nog was dat op Slagelse's schoolbanken de later beroemd geworden tooneelspeler Christian Niemann Rosenkild als leerling zat. Grooter, vindingrijker schavuit kon men niet uitdenken; die was de nagel van menige professors doodkist. Oordeel : hij richtte een heel tooneel in, dat de doenwijze der professoren natuurlijk in 't belachelijke moest vertolken. Hij en zijn stoutmoedigste medescholieren hielden vertooningen eerst in 't geniep, buiten de wete van hun modellen, maar ze waagden het daarna al eens in 't openbaar. Meester « Trut » moest het vooral ontgelden. Een ouderwetsch, ziekzeurig ventje, vervelend als een zaag en hoog-trotsch als een pauw, vreemd lijkend in een statige kleedij. Daarbij was hij, sedert een brand in Slagelse, uiterst bang geworden van het vuur en zoo benauwd van den dood dat hij meende te sterven zoohaast hij een ongewone rommeling hoorde in zijn maag. Rosen-

kilde had nu overvloedig stof. Hij had een afgelegde kostuum van Trut weten te bémachtigen, trad zoo uitgedoscht in de rol van « Trut » op zijn tooneel en kon parmentelijk, tusschen zijn doodsch schoolgezanik zijn maag aan 't grollen brengen en huilen van schrik voor den dood. En vijf jaar vóor meester Trut waarlijk dood was, stond het op zekeren morgen reeds gedrukt in de *Berlingske Tidende* dat de meester gestorven was : « inderlig elsket af sine Disciple » (innig bemind van zijn leerlingen)! Ge raadt wel wie het valsch bericht had opgestuurd en hoe Trut's onbeduidendheid nu door heel 't landje gekend werd.

Zoo stonden de zaken te Slagelse. Dat bleef zoo nog jaren. Twintig jaar later, toen H. C. Andersen er kwam leeren, waren de professoren toch al mannen op hun plaats geworden.

Dat onze schuchtere Bernard in deze omgeving uit zijn droomerijen werd gewekt en den stroom ietwat volgde, begrijpt men. Nooit toch deed hij het anders dan met tegenzin, enkel om van de anderen niet begekt of vervolgd te worden. Hij studeerde zoo goed het kon en had slechts een zwak voor Rosenkilde's tooneel, waarin hij puur maar uit liefhebberij een of andere rol vervulde; hij leefde hier te Slagelse vooral met de droombeelden van den ouden machttijd die hier uit gebouwen en gedenkteekenen in deze weleer weidsche, bedrijvige stad alom opdoemde. Toch kon hij later de lust niet weerstaan al die knepen van zijn jolige schoolmakkers te boeken in zijn luimige « Christen Bloks Ungdomsstreger ».

De ongeluksdagen van 2-5 September 1807, toen Denemarken's zeesterkte in de reede van Kopenhagen door de Engelschen zoo onherstelbaar werd geknakt, de dood van zijn moeder in 1808, het afsterven van drie zijner broeders in 1809, een levensgevaarlijke, langdurige ziekte, waarin hij hetzelfde jaar ook verviel, brachten den eenzaam nadenkenden jongeling tot sombere droefgeestigheid. Zijn eerste « Digte » in 1811 en 1812 verschenen, zijn dan ook zwaarweemoedig; zijn liefderoman « Varners poetiske Vandringer » (1813), zijn tooneelstuk « Blanca » (1816) zijn wel de uiting van een « hyper-romantismus », zooals J. Jörgensen

terecht getuigt in zijn Duitsche lettergeschiedenis van Denemarken. (1)

Langzamerhand toch geraakte hij uit die nare gemoedsgesteltenis. Na zijn benoeming tot leeraar aande « Sorö Akademi » en zijn huwelijk, beide in 1822, werd hij meer mensch. Doch het romantismus bleef hem in 't bloed. Van zijn overgevoeligheid ontdaan, zou het nu zelfs levendiger opslaan in dit oud, vervallen stadje, waar achter het altaar der kloosterkerk de groote bisschop Absalon, stichter van Kopenhagen, begraven ligt. Nu wekte Grundtvig's Deensche vertaling van Saxo's Latijnsche geschiedenis van Denemarken ook bij allen daar nieuwe vereering en geestdrift voor de verzwonden glanstijden. En Ingemann keek nu meer dan allen met al zijn bewondering naar die pracht-menschen van 't oude vaderland en schreef, gelijk Walter Scott, waarmee de Denen hem vergelijken of liever nog gelijk onze Conscience zijn geestdrift-zwangere vaderlandsche romans « Valdemar den Store » (1824), « Valdemars Sejr » (1826), « Erik Menved » (1828), « Kong Erik » (1833), « Prins Otto af Danmark » (1835), « Dronning Margrethe » (1836). De geschiedkundige waarheid kon men wel soms betwijfelen, maar er sprak zoo 'n warme, nationale zin uit die romans dat ze genoten werden door heel het Deensche volk en heilzaam inwerkten op de soldatenzielen in dagen van krijg. Na de zegevierende terugkomst uit den driejarigen oorlog 1848-50 mocht dan ook een feestredenaar getuigen « dat een ruim deel van de eer der overwinning den stillen schrijver uit Sorö toekwam. » Nu nog voelt de kleine natie zich door de beschrijving der edele daden van zijn ridders en helden uit het verleden der 13e en 14e eeuw tot vader landsliefde en stamtrots verplicht.

« Holger Danske » greep echter wellicht nog dieper in. Dit is een vaderlandsch epos dat Ingemann uitgaf in 1837. Aan niet een enkelen Deen is de naam van « Holger Danske » onbekend, ook reeds vóór het verschijnen van dit boek. Zoo heet een groote Deensche held, wiens leven niet zeer duidelijk kan worden gemaakt, maar wiens wonder-

(1) J. JÖRGENSEN, *Geschichte der dänischen Literatur*. J. Kösel, München, blz. 91.

daden, door de legende uitgebreid en vermooid, nu alreeds eeuwen geloofd en bewonderd worden door alwie Deen is. Het verhaal werd voor 't eerst geboekt in « Olger Danskes Krönike » in 1534. Het voorbericht in oud-Deensch luidt : « Koning Olger Danske's kronijk, die zoon was van koning Göttrick en een machtige vorst hier in het rijk van Denemarken en in Engeland en Babylonië, zooals hierna beschreven staat. »

Oorspronkelijk echter moet dat heldenleven eerst in het Fransch beschreven zijn. Toen de kanunnik van Lund, Christiern Pedersen, door Christian II belast werd om de geschiedenis voor het Deensche volk op te maken, ontdekte hij na lang zoeken te Parijs een Fransch handschrift : « L'hystoire d'Ogier le Dannoys, duc de Dannemarche », en naderhand bleek het dat zijn wondere wapenfeiten ook in oude Fransche chansons de geste, in Spaansche, Italiaansche en oud-Noorsche sagen bezongen waren. De naam « Ogier » moest een vervorming zijn van Autcharius, een Deenschen held uit de 8e eeuw, die in en buiten Karel den Groote's oorlogen zich en zijn land met roem overlaadde.

Pedersen liet den Franschen tekst in het Latijn overzetten en vertaalde dan in het Deensch. In zijn Deensche lettergeschiedenis van 1795 zegt Rasmus Nyerup dat « Olger Danske's Krönike nagenoeg in ieder boerenhuis te vinden was en er dikwijls uit voorgelezen werd op de heilige avonden of bij de kaartfeesten, het hoppeplukken en dergelijke bijeenkomsten » en zoo was het nog eenigszins in Ingemann's tijd.

Hij zou nu het kalme prozaverhaal eens tot een begeesterend epos bewerken en den grooten ridderheld zelf laten spreken, aanwakkeren, bezielen. Ingemann's dichtstuk is in vijf deelen verdeeld : I. Thuis. Uitgang naar de wereld; II. Holger's jeugd; III. Zijn heldenleven; IV. Holger in het Noorden en het Oosten; V. Zijn verrijzenis.

De oude Denen geloofden dat Holger Danske sedert zijn opstanding voortaan onsterfelijk blijft leven.

Hoe warm, hoe opjagend, hoe vaderlandsminnend klonk Holger Danske's stem elken Deen in 't oor! Hoe vertrouwelijk ruischte zijn taal alleman nu toe als die van

een ouden, geliefden bekende, die sedert eenigen tijd min of meer uit de geesten heen was, maar van wie alleman toch een en ander wist omdat grootvaar et grootmoe van hem nog hadden gelezen en verteld. Dia herkende men hem bij de eerste woorden :

Vœr hilset, mit gamle Fœdre- [land!	Wees gegroet, mijn oud va- [derland!
Du kender mig vel ej ganske?	Gij kent mij wel niet gansch?
Engang var jeg en navkundig [Mand;	Eens was ik een beroemd [man;
De kaldte mig Holger Danske.	Ze noemden mij Holger [Danske.
Mit Navn hver Bonde kender [endnu,	Mijn naam kent elke boer nog,
Og glad jeg rœkker ham [Haanden.	En blij reik ik hem de hand.
Mit Levnet kommer hver [Dansk i Hu,	Mijn leven komt elken Deen [in 't geheugen,
Som glœdes ved Folkeaanden.	Die verblijd is om den volks- [geest.
Du ved det, Landsmœnd! jeg [er ej död;	Gij weet het, landlieden! ik [ben niet dood;
Med Kraft jeg kommer tilbage;	Met kracht kom ik terug;
Jeg er din fuldtro Hjœlper i [Nöd	Ik ben uw trouwe helper in [den nood
Paa Danmarks gamle Dage.	In Denemarken's oude da- [gen. (1)

En moest het nog geen trots en moed en edelen zin doen opsteigeren als hij, na 't verhaal van zijn ridderlijke, koene daden, zegt :

I alle de Riger og Lande,	In alle de rijken en landen
Hvorhen jeg i Verden for,	Waarheen ik in de wereld [vaarde.
Jeg fœgted met aaben Pande	Vocht ik met open gelaat
For hvad jeg for Alvor tror.	Voor wat ik in ernst geloof.
En Örn var mit Hjœlme- [Mœrke;	Een arend was het teeken van [mijn helm;

(1) Als in de oude dagen van Denemarken.

Paa Brynjen stod Korsets [Tegn.	Op het pantser stond het kruis- [teeken.
Paa Skjold bar jeg Löverne [stœrke	Onder het schild droeg ik sterke [wetten
I Hjerternes milde Hegn.	In het teere beluik van mijn [hart.
Naar Mœnd jeg kasted min [Handske,	Als ik de mannen mijn hand- [schoen wierp,
Opslog jeg min Ridderhjœlm;	Sloeg ik mijn ridderhelm op;
De saa, jeg var Holger Danske	Ze zagen dat ik Holger [Danske was
Og ingen formummet Skœlm.	En geen vermomde schelm.
Vil Dansken i Verden fœgte,	Wil de Deen in de wereld [vechten,
Men dölger Aasyn og Navn,	Maar duikt hij aangezicht en [naam,
Jeg ved, hans Aand er ej [œgte.	Ik weet dat zijn geest niet echt [is.
Jeg tager ham ej i Favn.	Ik neem hem niet in omhelzing.

Heerlijk juicht de alom zegevierende held op zijn wereldtochten tot verdediging van alle onrecht en bestrijding van alle kwaad, den grooten levensaandrang uit van zijn rustelooze, naar 't eindelooze opwillende ziel. Dat is « Holgers Sang om Livet » (Holger's zang op het leven) dat ik nog eventjes, om rijm en rijthme, ook in het Deensch moet aanhalen :

Jeg saa kun tilbage. Mit Livets Lyst bortklang :
Da toned mig i Sjœlen saa tröstelos en Sang ;
Se frem, men ej tilbage! — Hvad Hjertet attraar,
Maaske dag engang under Solen du naar.

Lad Bölger bortrulle! lad Lövet flagre hen!
Rask bruser dog Strömmen, frisk Skoven staar igen.
Lad Solen formörkes og Maanen tage af!
Dog Sol og Maane Stiger fuldkarsk over Hav.

Lad rulle det Svundne i Tidernes Elv!
Det Liv, der ej bortfarer, er Sjœlen dog selv.
Har Sjœlens Liv ej Ende, saa er der ingen Död,
Og vi er dog saa godt som i Paradises föd.

Der springer en Kilde ved Livstrœets Rod :
I Verdenshavet strömmer Udödeligheds Flod ;
Og Havet ej œldes, og Jordens grönne Ö
Hver Sommer staar forynget i livsgrönne Sö.

Een Draabe kun af Kilden. hvor först den udsprang !
Een Blomst kun af Grenen, hvor Livets Aebler hang !
Og Haaret aldrig graaner, og Sindet bli 'r ej tungt ;
Men Hjertet glöder evig lyksaligt og ungt.

Hvor Livskilden springer didhen staar min Hu.
Hvor Livstrœet blomstred. der blomstrer det endnu.
Se frem, men ej tilbage ! — Hvad Sjœlen attraar,
Maaske dog engang under Solen du naar.

Men naar under Sol ej Sjœlen, hvad den vil —
Saa er der andre Sole og andre Stjerner til.
Og slukkes alle Sole og Stjerner engang —
Dog Livets Kilde springer, hvor evig den sprang.

(Vertaling)

Ik blikte maar terug. Mijn levenslust galmde weg ;
Daar klonk mij in de ziel zoo troosteloos een zang :
Zie vóór u, maar niet terug ! Wat het hart aantrekt,
Misschien bereikt gij het toch eens onder de zon.

Laat de baren henenrollen ! Laat het loover henenvliegen !
Vlug bruist toch weer de stroom, frisch staat toch weer het woud.
Laat de zon verduisterd zijn en de maan verminderen,
Toch stijgen zon en maan weer vol-sterk over de zee.

Laat wat verdwenen is heenrollen in der tijden stroom !
Het leven dat niet vervliegt is de ziel toch zelf.
Heeft 't leven der ziel geen einde, zoo bestaat er geen dood,
En wij zijn toch zoo goed als in het paradijs geboren.

Daar springt een bron aan den wortel van den levensboom ;
In de wereldzee stroomt de vloed der onsterfelijkheid ;
En de zee veroudert niet en 't groene eiland der aarde
Ligt elken morgen verjongd in de levensgroene zee.

Een drop slechts van de bron, waar zij eerst ontsprong !
Een bloem slechts van den twijg waar 's levens appels hangen !
En nooit wordt het hair grijs en 't gemoed wordt nooit loom,
Maar het hart gloeit eeuwig gelukkig en jong.

Waar de levensbron springt, daarheen gaat mijn gedacht.
Waar de levensboom bloeide, daar bloeit hij nog.
Zie vóór u, maar niet terug! Wat het hart aantrekt,
Misschien bereikt gij het toch eens onder de zon —

Maar bereikt onder de zon de ziel niet wat zij wil,
Zoo zijn er nog andere zonnen en sterren over.
En dooven alle zonnen en sterren eens uit. —
Toch springt de levensbron, waar zij eeuwig ontsprong.

Terwijl Ingemann de kennis en bewondering voor den wonderen, zwervenden held bij zijn landgenooten — bij allen — deed herleven, voerden nu Denemarken's schepen den naam Holger Danske I, II, III enz., op hun voorstevens de wijde zeeën rond. Daar klonk zoo 'n opbeurende toon uit dat de Denen zich door hun trots op een groot verleden weer groot waanden in hun kleine grenzen die nog moesten inkrimpen met de nederlaag van 1864....

Een even algemeenen bijval verwierf hij in 1839 met zijn lyrischen bundel « Morgen- og Aftensange ». Zoo echt landelijk-Deensch is wel geen enkel ander boek.

Denemarken was dan — en is nog altijd — bij uitstek een landbouwland. Zijn vele eilanden en eilandjes zijn zoo afgezonderd, zoo rustig. Daar liggen de hoeven met hun groote gebouwen op den vlakken grond van akkers en weiden; uit de steden en dorpen klinkt geen gerucht van razende en fluitende fabrieken en geen rookdampen stijgen uit hooge schoorsteenen naar den verduisterden hemel. Op de kleiner eilanden storen geen treinen of trams de dag- of nachtstilte. Als de dag aanbreekt zetten de boeren en boerenzonen uit met de paardenspannen en de boerenwerklie met zeis en spade en riek naar de mullige akkers en geurige beemden en keeren terug als 's middags of 's avonds de hoorn wordt geblazen of de kerkklokken het einde van den arbeid tampend verkonden; de lente wekt er een breeden, landelijken tooi van boomengroen en bloemenglans en als de winter de natuur heeft verarmd, dan verdwijnen ook de teekenen van menschelijke bedrijvigheid. De zonopgang en -ondergang is er mooi en ver zichtbaar achter de onbelemmerde horizonten met niets dan beukendreefjes en popeltropjes op de breede vlakte, waarachter de zee te

ruischen ligt en van waar de frissche windtochten opzwabberen. Het volk is er huiselijk en onder de strooien daken blijven voorvaderlijke gebruiken en oude legenden leven en zoo innig zijn er de rust- en praatuurtjes van de ongestoorde zomeravonden en winterstonden waar 't lampje bescheiden gloeit, de roode kachel vonkt en het spinrokken snort... De wereld stemt er zeker tot vroom- en ingetogenheid. Waar de menschen onder Gods wijden hemelkoepel leven, arbeidend in de natuur, wier geheime wording en verwisseling Gods werking onderstelt en waar Gods zegen noodig is voor alle kruid, daar gaan de menschengevoelens ook meer tot den Heer, en juist omdat Ingemann die vrome gevoelens zoo goed heeft weten te raden en te verklanken heeft de Deensche buitenbevolking in hem den lievelingstolk gevonden van zijn innigste, vaak onuitgesproken maar diep geloovend, hopend en biddend landmansgemoed.

Dat alles heeft de dichter eenvoudig en zangerig weergegeven. Op Falster eerst en later op Sjœlland, te Slagelse en Sorö, had hij dat dorps- en buitenleven doorvoeld en de indruk ervan was in zijn ziel niet verzonken onder de overspoeling van moderne stadsindrukken, zooals 't met veel jongens van het platteland moet gebeuren. Daarom zijn ook al de zangen die hij hier aanheft zoo volkomen in éenklank met de natuur, zoo harmonieerend met het rustige bedrijf, met den stillen, ietwat voorvaderlijken en trots alles vromen aard van de Deensche buitenbevolking. Wel leest men en kan men bij een oponthoud in Denemarken vaststellen dat de moderne beschaving die van het thans zeer moderne Kopenhagen uitgaat met haar programma van ongeloof, zedelijke vrijheidsverkaring, ophitsing tegen de tevredenheid met het lot, de gemoederen van veel Deensche eilanders heeft geschokt en het daar misschien ook eens een tijd zal komen van « La Terre qui meurt » ; maar de meerderheid der Denen heeft nog zijn landarbeid en zijn landleven boven het stadsgewemel lief en, ondanks de groote geloofsverzwakking, is het volk er nog van zijn verleden zoo niet vervreemd geworden dat het Ingemann's « Morgen- og Aftensange » niet meer zou voelen, zingen en bidden met spontanen gemoedsaandrang. Zelf heb ik kunnen nagaan hoe menige zijner liederen door het overigens niet veel

zingend Deensche volk nog steeds gekend en gezongen worden.

Ik heb vóór mij de derde uitgave liggen. De teekeningen, die ze opluisteren, doen vóór mij zooveel typen, en tafereeltjes weer opleven, die ik heb gezien op het deensche platteland.

Zie hoe ze optrekken in de feestelijke zomermorgenwarmte van den Zondag naar het oude dorpskerkje, terwijl overal :

Nu ringer alle Klokker mod [Sky ;	Nu galmen alle klokken naar [de lucht.
Det kimer i fjœrne Riger.	Het beiaardt in verre gouwen.
Hver Söndag Morgen höjt paa [ny	Elken Zondag morgen hoog [opnieuw
Stor Glœde mod Himlen stiger.	Stijgt groote vreugde naar den [hemel.

Zie ze kalm-blij opgaan, die boerenlui die daar geteekend staan, vroom nadenkend dat :

Det var en Söndag Morgen [skjön	Het was op een Zondag mor-[gen schoon
Vor Frelser stod op fra Gra-[ven.	Dat onze Verlosser opstond [uit het graf.

Zie die echt-Deensche zichten met die boerenwagens langs de zandstraten, op de velden en beemden, met die ooievaars op de daken in de lente, met die weiden vol vee, die beluikjes vol kippen, die wind- en watermolens, die jongens die op hun klompjes naar school gaan, en vliegers oplaten, die boeren die ploegen en die, op een paard van het dubbelspan gezeten, blij-neuriënd huiswaarts keeren in den lieven avond met zijn veldgeur, terwijl de zon achter de boomstammen van een bosch neerzinkt en alles in gloed zet, het woud, het land en de zee op wier schilferlaaiende oppervlakte een zeiltje dobbert...

De zonnige morgen komt aanzweven en het volk leerde van Ingemann :

Lysets Engel gaar med Glans	De engel van 't licht gaat met [glans
Gjennem Himmelporte.	Door de hemelpoorten.

For Guds Engels Straale- [krans	Voor den stralenkrans van [Gods engel
Flygter alle Nattens Skygger [sorte.	Vluchten alle zwarte nacht- [schaduwen.
Sol gaar over Verden ud	De zon gaat over de wereld uit
Med Guds Lys i Öje ;	Met Gods licht in 't oog ;
Se! Vor Herres Sendebud	Zie de afgezant van ons Heer
Gaar paa gyldne Skyer i det [Höje.	Gaat langs gouden lichten in [den hooge.
Englen spreder over Jord	De engel spreidt over de aarde
Glansen fra Guds Himmel ;	Den glans van Gods hemel ;
I sin Kaabes Straaleflor	In zijn mantels stralensluier
Favner han Alverdens glade [Vrimmel.	Omsluit hij 't blij gewemel van [de heele wereld.
Sol ser ind i Slot og Vraa,	De zon kijkt binnen slot en hut,
Ser paa Drot og Tigger ;	Ziet op heer en bedelaar,
Ser til store, ser til smaa,	Ziet op grooten, ziet op kleinen,
Kysser Barnet, som i Vyggen [ligger.	Kust het kind, dat in de wieg [ligt.
Og han ogsaa favne vil	En het wil nu ook zijn armen [slaan
Englen i det Höje ;	Om den engel in den hooge ;
Og han ogsaa smiler til	En het glimlacht nu ook naar
Englen med Guds Himmel- [glans i Öje.	Den engel met Gods hemel- [glans in 't oog.
Os har og vor Herre kjær ;	Ons heeft ook ons Heer lief ;
Ingen Sjœl han glemmer ;	Geen ziel vergeet hij ;
I hvert Solglimt Gud er nœr	In elken zonnestraal is God [ons dicht
Og vor glade Morgensang for- [nemmer.	En onzen blijden morgenzang [verneemt Hij.

Wanneer 't eenvoudige dagwerk in Gods wijde natuur af is, leert de Deen van den ouden stempel zijn kinderen de bede die hij als kind zelf weleer leerde op school :

Til vor lille Gjerning ud	Naar onze kleine bezigheid uit
Gik vi smaa fuldglade ;	Zoo gingen wij, kleinen, vol- [blij ;

Viljen saa den kjœre Gud,
Hjalp os som vi bade.

Den wil zag de lieve God,
Hielp ons, zooals wij erom [baden.

Nu er Dagens Lys udslukt;
Lukt er snart vort Öje,
Giv vor lille Gjerning Frugt,
Fader i det Höje!

Nu is 't daglicht uitgedoofd;
Geloken is weldra ons oog.
Geef ons klein werk vrucht.
Vader in den hooge!

Du, som viser Dag og Nat
Sol og Stjœrner Veje!

Gij, die wijst binst dag en nacht
De zon en de sterren hun [wegen!

Livets underfulde Skat
Gav Du os i Eje.
I hver Barnesjœl paa Jord
Har Du lagt en Kjœrne
Til en Blomst med himmelsk [Flor
Herlig som en Stjœrne.

's Levens wonderbaren schat
Gaaft Gij ons in eigendom.
In elke kinderziel op aarde
Hebt Gij een kiem gelegd
Voor een bloem met hemel- [schen bloei
Heerlijk als een ster.

Lad den Kjœrne, underfuld,
Voxe i vort Indre,
Naar der skinner Sol paa Muld,
Og naar Stjœrner tindre!
Lad det Frö opvoxe smukt
Med din Börnevrimmel,
Til at bœre evigt Frugt
I din höje Himmel!

Laat de wondervolle kiem
Groeien in ons binnenste,
Als de zon schijnt op de aarde,
En als sterren stralen!
Laat het zaad schoon op- [groeien
Met uw kindergewemel,
Om eeuwige vrucht te dragen
In uw hoogen hemel!

De dag is ten einde. De zon is onder. In de lucht en op het land, op bosch en beemd zweeft kleurgetoover en vredeglans en in de ziel van het landvolk dat schouwt en voelt komt de mooie bede, waarmee het boek ook sluit in een even schoon avondlied, voor groote menschen ditmaal:

Slut Fred, o Hjœrte, med hver [Sjœl,
Som her dig ej forstaar;
Se over By og Dal i Kvœld
Nu Fredens Engel gaar.

Sluit vrede, o hart, met elke [ziel,
Die u hier niet verstaat;
Zie over stad en dal in den [avond
Nu de vrede-engel omgaat.

Som du, han er en fremmed [her:
Til Himlen staar hans Hu;

Als gij, is hij een vreemde [hier:
Ten hemel gaat zijn gedacht;

Dog i det stille Stjœrneskjœr	Maar in den stillen sterren- [gloed
Han dvœler her, som du.	Dwaalt hij hier gelijk gij.
O, lœr af ham din Aftensang :	O, leer van hem uw avond- [zang :
Fred med hver Sjæl paa Jord!	Vrede met elke ziel op aarde!
Til samme Himmel gaar vor [Gang,	Tenzelfden hemel gaat onze [gang,
Adskilles end vort Spor.	Al is ons spoor gescheiden.
Fred med hvert Hjœrte, fjœrn [og nœr,	Vrede met elk hart, ver en bij,
Som uden Ro mon slaa!	Dat zonder rust mogelijk slaat!
Fred med de faa, som mig har [kjœr,	Vrede met de weinigen, die mij [liefhebben,
Og dem, jeg aldrig saa!	En hen, die ik nooit zag!
Fred met hver Aand, som hader [mig!	Vrede met elken geest, die mij [haat!
Den skal mig elske vist,	Hij zal mij zeker beminnen,
Naar samlet i Guds Himmerig	Wanneer vereenigd in Gods [hemelrijk
Vi ham lovprise hist.	Wij hem daar lofprijzen.

Axel Sörensen getuigt terecht : « deze bundel zal blijven zoolang de Deensche taal zal bestaan; wij allen kennen hier in Denemarken die gedichten, die vergroeid zijn in ons geestelijk leven reeds vooraleer wij ons eigenlijk bewust waren van hun verheven grootheid. »

Ingemann's later werken kunnen het hierbij niet meer halen. Hij gaf nog meer lyrische schriften uit als zijn « Blade af Jerusalems Skomagers Lommebog » (Bladen uit het zakboekje van Jerusalem's schoenmaker) met dichterlijke vertolking van zijn meest overspannen gemoedsgesteltenis toen hij door enkele booze critici werd bespot : hij schreef drama's, die echter veelal mislukt zijn als « Salomon og Sulamith », waarvan sommige zangen toch de eer genoten door Hartmann en Lange-Müller te worden getoonzet. Beter dan in deze werken slaagde hij in verschillende vertellingen, zooals in « Den stumme Fröken » (Het stomme juffertje) en vooral in dat geestig boek vol herinneringen uit zijn schooljaren te Slagelse « Christen Bloks Ungdoms-

streger » (De jeugdstreken van Christen Blok) en in zijn roman « Landsbybörnene » (Dorpskinderen). Heelemaal naar den naderenden dood, dien hij gelaten en rustig voelde aankomen in zijn ziektedagen, heeft hij reeds zijn gedacht en gevoel gericht in zijn « Guldœblet » (De gouden appel), « Blik paa det förste og det sidste » (Blik op het eerste en het laatste) en hij schreef korten tijd vóór hij stierf zelfs een boek met het opschrilt « Tankebreve fra en afdöd » (Gedachtenbrieven van een afgestorvene).

Toen hij in Mei 1859 zijn zeventigste verjaardag vierde had vereering en dankbaarheid zich bij heel zijn volk zoo vastgezet dat uit alle kanten van het Deensch archipel gulle gelukwenschen en huldeblijken hem toekwamen; op den heugelijken feestdag waarop in het herlevend Sorö duizenden opgetogen menschen in stoet voor hem voorbijtrokken, werd hem van wege de Deensche vrouwen een gouden hoorn toegereikt, die door openbare volksinschrijving was bekostigd en waarop de voornaamste heldenfiguren uit zijn romans waren aangebracht. Den 24n Februari 1862 stierf hij en werd onder algemeene deelneming en met groote staatsie ten grave geleid. Een halve eeuw is het geleden, een tijdruimte die lang genoeg is, vooral in onzen veelbewogen, nieuwzuchtige eeuw om vergetelheid uit te spreiden over menschen en boeken; maar dat B. S. Ingemann's naam en werk nog immer in het hart van zooveel landelijke Denen blijft leven is reeds een voldoende teeken om te zeggen dat boven alle tijden zal blijven uitzweven de kunst van dezen « œgteste danske Hjerteskjald » — den echtsten, Deenschen hartenzanger.

Arth. Coussens.

OVER GESCHIEDENIS

Uit eigen verleden.

In het huldeboek dat hoogleeraar KURTH vóór enkele jaren werd aangeboden bij zijn aftreden te Luik (1), wees professor HANQUET op het gestadig toenemen, in de laatste decennia, der historische literatuur in België : « Annuellement il sort des presses belges, en matière historique et archéologique, environ cent cinquante volumes » (2). Om de degelijkheid dier talrijke publicatiën te doen waardeeren, verwees hij tevens naar getuigenissen uit den vreemde, en zijn besluit was dat wij dien opbloei van wetenschap zonder overdrijving mogen beschouwen als eene tweede renaissance (3).

Die renaissance blijft aanhouden. Wie er aan twijfelen mocht doorbladere maar even de verslagen van de jury's van de vijfjaarlijksche prijskampen voor vaderlandsche en algemeene geschiedenis welke in den loop van dit voorjaar in het *Staatsblad* verschenen (4). Twee werken slechts werden bekroond, omdat de keurraad enkel over twee prijzen beschikte; maar naast die twee werken prijkt een rijkdom van geschiedkundige gewrochten die met volle recht op dezelfde onderscheiding zouden mogen aanspraak maken. De beoordeelaars weten het. Gelijken de regelen waar ze min of meer ernstige redenen opgeven om dewelke hun voorkeur is gegaan naar de professoren CUMONT (5) en FREDERICQ (6), liever dan naar Pater DELAHAYE (7) en hoogleeraar KURTH (8), niet aan eene welgemeende veront-

(1) *Mélanges Godefroid Kurth* (bkd. I, *Mémoires historiques;* bkd. II, *Mémoires philologiques et archéologiques*), Luik-Parijs, 1908. Zie *Dietsche Warande en Belfort,* Juli, 1909.

(2) *Gem. werk,* bkd. I en II, blz. XXI.

(3) *Gem. werk,* bkd. I en II, blz. XXII.

(4) Namelijk in de nummers van den 1[n] Februari en den 19[n] April 1912. Opstellers der verslagen namens den keurraad zijn de heeren LECLÈRE en LONCHAY, beiden hoogleeraars te Brussel.

(5) Zijn werk *Les Religions orientales* (Parijs, 2e uitgave, 1909) is als de samenvatting zijner studiën over Oostersche godsdiensten.

(6) Zijn *Corpus documentorum inquisitionis hæreticæ pravitatis neerlandicæ* omvat tot nu toe 5 boekdeelen (het eerste verscheen in 1889, het laatste in 1906), en gaat tot het jaar 1528.

(7) Zijn werk *Les Légendes hagiographiques* (Brussel, 2e uitgave, 1906) is overbekend.

(8) Over zijn werk *La cité de Liège au moyen âge* schreven wij breedvoerig in *Dietsche Warande en Belfort,* 1911, n[r] 8-9, blz. 200 en volgg.

schuldiging? En zijn niet al de boeken, die ze in hun overzicht opsommen en kortbondig waardeeren, doordrongen met een geest van stevige critiek en onberispelijke methode (1)?

Geen wonder overigens, wanneer men bedenkt dat tegenwoordig zelfs de proefschriften van doctorandi meestal degelijke bijdragen zijn tot wetenschappelijken vooruitgang. Werd niet voor enkele maanden de verhandeling van Dr R. Gits der hoogeschool van Leuven, *Les Réformes politiques, administratives, judiciaires et religieuses de Joseph II dans les Pays-Bas autrichiens, principalement sous le ministère du comte de Belgiojoso*, door de jury der universitaire wedstrijden waardig gekeurd op 's staats kosten te worden gedrukt? Bekwam niet Pater Fr. Callaey, ord. min. cap., een prijs vanwege de *Académie des Inscriptions et Belles Lettres* te Parijs met zijn proefschrift over *Ubertin de Casale* (2)? en verwierf niet A. Pasture, oud-kapelaan van Sint-Juliaan van Vlaanderen te Rome, te zamen met den titel van Doctor in de geschiedkundige en zedekundige wetenschappen te Leuven, eene staatsreisbeurs te Brussel met eene studie over het herstel van het godsdienstig leven in de Nederlanden onder het bestuur der aartshertogen Aalbrecht en Isabella?

Dat geheel die wetenschappelijke bedrijvigheid eerst en vooral der nationale geschiedenis ten goede komt, wien zal het verwonderen? Gedurig moet dan ook de kronijkschrijver van *Dietsche Warande en Belfort* over inlandsch goed handelen, en lastig valt het hem dan nog dikwijls zijne keuze te beperken. Zoo vandaag. Twaalf, dertien boeken liggen voor hem op de schrijftafel : hoe gedaan om, zonder een gansch nummer te vullen, over alle eene eenigszins juiste gedachte te geven?

I

Het bijzonderste voorval dezer laatste maanden op historiografisch gebied is ongetwijfeld het verschijnen van het vierde

(1) Onder de Vlaamsche werken in den loop van het laatste quinquennium verschenen, worden door de jurysecretarissen als de merkwaardigste geciteerd, naast enkele werken van den bekroonden hoogleeraar Paul Fredericq, 1° voor de vaderlandsche historie : *De schilderkunst van 1400 tot 1800* (Antwerpen, 1907) en *Jordaens' leven en werken* (Antwerpen, 1906) door Max Rooses, evenals *De invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der XVIIe eeuw* (Gent, 1909) door J. Eggen (zie over dit werk onze kroniek van Juli 1909), en 2° voor de algemeene geschiedenis : *De geschiedkundige oorsprong van den aflaat van Portiunkula* (Gent, 1910) door steller dezes.

(2) Zie *Dietsche Wanande en Belfort*, 1911, nr 4, blz. 389.

boekdeel der *Histoire de Belgique* van den Gentschen hoogleeraar Hendrik Pirenne (1). Het gaat van de aankomst van den hertog van Alva, in 1567, tot aan het verdrag van Munster in 1643, — meer dan vier honderd bladzijden voor een tijdperk van pas tachtig jaren. Nutteloos ware het de gebeurtenissen te herrinneren welke de geleerde schrijver te verhandelen heeft. Tot enkele hoofdpunten kunnen ze worden weergebracht: de opstand der gezamenlijke Nederlanden tegen het Spaansch stelsel onder Filips II, de afscheiding der Noordelijke en de onderwerping der Zuidelijke provinciën ten tijde van Alexander Farnese, en eindelijk de heropbeuring dezer laatste onder het bestuur der aartshertogen en gedurende de eerste regeeringsjaren van Filips IV.

Over de beroerten der XVIe eeuw is zooveel geschreven geworden en de toestanden zijn vaak zoo ingewikkeld dat reeds de keuze en de groepeering der te verhalen gebeurtenissen eene bijzondere vaardigheid vereischen; maar vooral het onderwerp is van zoo brandenden aard om wille van zijne godsdienstige kanten, dat het niet zelden nog heden te berde komt bij onze politieke betwistingen, en de behoefte aan volledige objectiviteit, die der geschiedenis onmisbaar is, vergt hier meer dan gewoon doorzicht, meer dan gewone inspanning van den geest en van den wil.

Daarom mag het dan ook vóór alles worden bevestigd als de hoogste lof die het werk van Pirenne kan worden toegezwaaid: aan de vereischte objectiviteit komt de schrijver in dit vierde boekdeel nergens te kort.

De ontwikkeling van het nationale leven blijft hier zooals in de vorige deelen van Pirenne's geschiedenis hoofdgedachte en leiddraad. Niet enkel personen treden op den voorgrond, maar de geheele denkende en voelende massa evolueert onder ons oog. Partijen zien we groeien en vergroeien, politieke leerstelsels zien we worden en veranderen; de leiders blijven de bewegingen die ze in 't leven roepen niet immer meester, hunne gedragslijn moeten ze wijzigen naar den drang der omstandigheden en hunne batterijen verstellen ook dan wanneer ze 't persoonlijk niet zouden wenschen. Aldus Willem van Oranje, wanneer hij, persoonlijk onverschillig in zake godsdienst — het was Datenus, geloof ik, die zei dat hij van belijdenis veranderde als van kleed —,

(1) *Histoire de Belgique*. t. IV. *La révolution politique et religieuse. Le règne d'Albert et d'Isabelle. Le régime espagnol jusqu'à la paix de Munster*. Brussel, 1911. Over het derde boekdeel van Pirenne's werk zie men onze kroniek van Februari 1908.

na de Pacificatie van Gent den strijd der algemeenheid tegen Spanje kracht wil bijzetten door eenige inschikkelijkheid op godsdienstig gebied: de calvinistische herders verstaan zijne taal niet, en op gevaar af het gros zijner volgelingen te verliezen is hij ten slotte genoodzaakt den mantel der toegevendheid af te werpen en bewijs te geven van proselytisme.

Hendrik PIRENNE draagt er zorg voor de houding van hen die een hoofdrol gespeeld hebben in de reuzentragedie der omwenteling steeds te verklaren van op het standpunt op hetwelk zij zich plaatsten. Waarom, bij voorbeeld, blijft Filips II gevoelloos bij de rampen die ons land teisteren? Waarom verplicht hij herhaaldelijk Farnese zijnen veltocht in het Noorden te staken om den strijd te besturen tegen Engeland of Frankrijk? Eenvoudig omdat zijne Nederlandsche politiek enkel een ondergeschikte brok is van zijne algemeene politiek. Niet Nederland om Nederland is zijne leus, maar Nederland om Spanje en om het katholicisme in Europa. — De Kerk, van haren kant, wordt niet verantwoordelijk gesteld voor toestanden aan dewelke ze geene schuld had, en kwamen de hatelijke maatregelen van Alva het katholicisme ten kwade omdat hij optrad als de verdediger van de Roomsche leering (1), daar oordeelden toch de tijdgenooten verkeerd waar ze hem het werktuig geloofden der bisschoppen. Deze waren tegen hem, ook om redenen van politieken aard. — De geweldenarijen der protestanten, eindelijk, worden uitgelegd, niet gewettigd, door den aard der calvinistische leer en de vurigheid van het geloof harer aanhangers: voor hen was de strijd tegen Spanje als een heilige oorlog en het vernietigen van het katholicisme zoo goed als gewetensplicht.

De staatkundige en de godsdienstige elementen van den strijd, overigens, worden steeds uit elkander gehouden, de wisselwerking van de eene op de andere is immer duidelijk aangetoond en het misverstand dat uit het samengaan van beide moest voortvloeien als onvermijdelijk gemaakt.

De bewoners van de Zuidelijke en die van de Noordelijke Nederlanden waren opgezweept geworden tegen Filips II omwille zijner antinationale politiek; de niet-katholieken hadden daarbij nog godsdienstige grieven; maar de eendracht der algemeenheid sproot uit de gemeenschappelijke liefde voor voorvaderlijke vrijheden en instellingen en kon maar voortbestaan mits gedeeltelijke en wederzijdsche verdraagzaamheid op godsdien-

(1) Puike uiteenzetting dier gedachte op blz. 125-126 van PIRENNE's boek.

stig gebied. De katholieken waren minzame schikkingen niet ongenegen : « Bien rares étaient ceux qui approuvaient la guerre entreprise pour forcer leurs compatriotes de Hollande et de Zélande à rentrer dans le giron de l'Église. L'esprit de prosélytisme qui animait les rebelles était presque complètement éteint dan les provinces obéissantes ; elles restaient attachées à la foi de leurs pères, mais elles n'entendaient pas l'imposer à ceux qui l'avaient abandonnée (1). » Bij de calvinisten, integendeel, zijn slechts enkelen toegevend en zij zijn het alleenlijk, met Duplessis-Mornay, uit politieke berekening : « Les pasteurs, qui croient le moment venu de renverser l'idolâtrie romaine, ne peuvent admettre cette conduite. S'ils ne manquent pas de réclamer la paix de religion partout où les protestants sont en minorité, à Gand, où ils commandent en maîtres, il la rejettent avec mépris (2). » Den Malcontenten kan het dan niet euvel worden aangewreven, indien ze, weigerend hun geloof te laten vernietigen op godsdienstig terrein scheiden van de gereformeerden : « Leur intention n'est pas de déserter la cause nationale. Ils n'abandonnent en rien le programme patriotique de 1576, puisqu'ils réclament la stricte application de la Pacification de Gand et de l'Union de Bruxelles. Incontestablement ils se placent sur le terrain de la légalité et on ne peut rien leur répondre quand ils protestent contre la violation par les calvinistes des engagements les plus solennels (3). » De verzoening der Waalsche provinciën met Alexander Farnese en den koning van Spanje is dan ook eene politieke zegepraal : « La paix d'Arras présente un caractère très nettement antiespagnol. Si elle restaure l'obéissance au « prince naturel », elle proclame d'autre part le retour du pays à l'autonomie que le duc d'Albe, en 1567, avait reçu mission de détruire. Elle réalise, en somme, le programme de l'opposition que nous avons vu débuter vingt ans plus tôt, lors du départ de Philippe II en 1559. Par elle, l'État espagnol capitule devant l'État Bourguignon. Elle met fin au système de la contrainte et du despotisme, rend le gouvernement aux nationaux, restitue tous les privilèges, chasse du pays les étrangers. Évidemment, à moins de renoncer à sa souveraineté même, le roi ne pouvait octroyer aux Pays-Bas de plus larges concessions » (4).

Twee figuren, buiten die van den immer weifelenden Filips II, overheerschen de omwenteling : die van Willem van

(1) PIRENNE, bkd. IV, blz. 125.
(2) *Gem. werk*, blz. 134. Zie ook blz. 142 en passim.
(3) *Gem. werk*, blz. 147.
(4) *Gem. werk*, blz. 155.

Oranje, den stichter der Nederlandsche Unie, en die van Alexander Farnese, den heroveraar der zuidelijke provinciën. Het zal voorzeker de moeite loonen na te gaan hoe ze door PIRENNE worden geschetst.

Meer dan tot de geschiedenis van het Zuiden behoort Oranje tot de geschiedenis van het Noorden : na de inname van den Briel wordt hij in Holland als ingeburgerd en slechts terloops keert hij nog weder te Brussel als « Ruwaert van Brabant » tijdens het bestuur van Don Juan (1). Toch is hij de ziel van den weerstand en zijn doel is het steeds de « algemeenheid », de zeventien provinciën te zamen in het gelid te houden tegen Spanje. Moeilijke taak voorwaar, die hij ten slotte moet opgeven, veeleer terwille van de voortvarendheid zijner protestantsche wapenbroeders dan terwille der behendigheid zijner eigenlijke vijanden! Was hij ongelukkig in den oorlog, op politiek gebied vond hij nergens zijns gelijken. De aartshertog Mathias, door den hertog van Aerschot in 't land gelokt om hem in de schaduw te stellen, wordt een speelbal in zijne handen, en de hertog van Anjou, een oogenblik de hoop van den katholieken adel, belooft hem door een geheim verdrag veeleer steun voor de hervorming!

Langen tijd weet hij te blijven binnen de palen van eene althans schijnbare wettelijkheid en eene voldoende onderwerping aan den « natuurlijken heer »; slechts nadat hij onder Farnese vogelvrij is verklaard, weigert hij bepaald, in zijne roerende Apologie, het gezag des konings over hem te erkennen; alleen op de Staten doet hij beroep (2).

Velen zullen misschien meenen dat het van eerstaf in Willems' bedoeling lag dat koninklijk gezag bij de eerste gepaste gelegenheid af te schudden en dat al zijn doen en laten, jaren lang, geen ander doel had dan die gepaste gelegenheid te verwekken. De tragische macht van Oranje's genie heeft bij dergelijke opvatting enkel te winnen; edoch zij behoort mijns inziens tot het gebied der hypothesis veeleer dan tot het gebied der historische zekerheid, en ik kan het den schrijver niet ten kwade duiden dat hij enkel de gebeurtenissen laat spreken : in

(1) Hij werd plechtig te Brussel onthaald den 23n September 1577. Zie PIRENNE, bkd. IV, blz. 103 en volgg.

(2) « Si vous jugez ou que mon absence ou que ma mort mesmes vous peult servir — alzoo spreekt hij tot de Staten — me voilà prest à obéir : commandez, envoyez-moi jusques aux fins de la terre, j'obéirai. Voilà ma teste, sur laquelle nul prince ni monarque n'a puissance que vous. » Aangehaald door PIRENNE, *gem. werk*, blz. 168.

1576, bij het optreden van Don Juan, heet hij het duidelijk « dat Oranje van geene overeenkomst met den koning wilde weten, zelfs al bekrachtigde deze de Gentsche Pacificatie (1). »

Deze bevestiging volstaat overigens om ons een kijk te geven op het voorzichtig en wellicht listig weerhoudend karakter van den grooten Willem, wiens gedachten en inzichten aldus omfloersd blijven met eene onoplosbare geheimzinnigheid. Daarom ontbeer ik ongaarne in het boek van PIRENNE den bijnaam van « Zwijger », dien hij zoolang reeds gedragen heeft, en van denwelken 's schrijvers vroegere beschouwingen (2) mij de verdwijning niet schijnen te wettigen.

Juist door zijne openhartigheid is de hertog van Parma, Alexander Farnese, spijts overeenkomsten die hoogleeraar PIRENNE doet uitschijnen, geheel verschillend van Willem van Oranje. Hij is even geducht krijgsoverste als bekwaam staatsman; hij gevoelt wat zijne voorgangers in de Nederlanden niet hadden begrepen, dat het noodig is voor den vertegenwoordiger van Spanje in voeling te komen met de bevolking; en niet zonder verwondering wordt waargenomen dat hij over onze voorouders spreekt zonder dien haat en die minachting aan dewelke de oudere landvoogden hen hadden gewend. Zijne figuur is dan ook over haar geheel hoogst sympathiek en de bladzijden die door onzen geschiedschrijver aan zijn optreden in België gewijd worden, zijn onder de treffendste van zijn boek.

Om de Nederlanden terug te winnen voor Spanje weet Farnese door gewestelijke overeenkomsten de eenheid der oppositie te verbrokkelen; tevens wekt hij door zijne bezadigdheid in het bestraffen der weerspannige steden die voor zijne overmacht moeten zwichten een geruststellende verwondering die aan genegenheid grenst. Tucht heerscht daarbij in zijn leger en sommige zijner krijgsbedrijven, zooals de insluiting en de inname van Antwerpen zonder vloot of schip, doen geheel Europa bewonderend opkijken naar zijn stouten durf en zijn wijs en ongewoon beleid. Niet zonder weemoed ziet men dan ook zijn gedrag in verdenking brengen bij koning Filips en onwillekeurig gevoelt men ontroering wanneer men hem, zwak en gebroken, eene laatste maal te paard ziet stijgen op reis naar Sint-Vaast, maar amper de ongenade vermoedend die hem bedreigt.

Tot daar het eerste deel (livres I et II) van PIRENNE's boek.

(1) PIRENNE, bkd. IV, blz. 88.
(2) Zie *Histoire de Belgique*, bkd. III, uitgave 1907, blz. 390 en volgg.

Na Farnese en Oranje is het uit met de groote figuren in onze nationale geschiedenis. Wel zijn Maurits van Nassau en Spinola generaals van allereerste gehalte, maar wat ze ook pogen, de toestand zooals hij is na de inneming van Antwerpen blijft, op enkele wijzigingen na, zoo goed als onveranderd; de twaalfjarige wapenstilstand komt overigens aldra de scheiding tusschen Noord en Zuid bestendig maken. De aartshertogen wekken toegenegenheid om den ernst van hun leven en de waardigheid hunner houding — beide komen in het werk van den Gentschen hoogleeraar tot hun volle recht —, edoch in den grond ontkomen ze niet aan de drukking van Spanje en van den dag af dat ze de overtuiging hebben geene dynastie te zullen stichten in de Nederlanden, laten ze begaan, gedwee en gelaten, bijna ontmoedigd om hun lot. In het land eveneens sterft het politieke leven langzaam weg. Bij eene eerste bijeenroeping der Staten generaal in 1600, hoopte men op het weerkeeren der voorvaderlijke verhoudingen tusschen vorst en volk, maar de ontgoocheling volgde weldra terwille van de drukking uit Spanje en men schikte zich naar het onvermijdbare.

De verschillende gouverneurs, die ons land besturen na den dood van Isabella in 1633 hebben oorlog te voeren tegen de vereenigde Provinciën en tegen Frankrijk. Geene blijvende voordeelen kunnen echter de Spaansche wapens meer oogsten, en het verdrag van Munster in 1648 is over zijn geheel genomen eene schromelijke ramp : uitgestrekte strooken lands gaan nog over aan den vreemde en de zeewegen worden bepaald gesloten : « onze provinciën ontsnappen aan de ketterij, maar ten koste van stoffelijken ondergang (1). »

Het groot belang van het tweede deel van het boek van professor PIRENNE ligt dan ook minder in het verhaal der krijgskundige of diplomatische gebeurtenissen dan in de studie der godsdienstige toestanden, der staatkundige instellingen en der maatschappelijke verhoudingen van het einde der XVIe en het begin der XVIIe eeuwen (2).

En hier weerom hoeven we den Gentschen hoogleeraar te loven om zijn juisten kijk op de dingen. De periode van dewelke

(1) PIRENNE, *gem. werk,* blz. 288. De schrijver herinnert daarbij aan het woord van Alva : « Il vaut infiniment mieux conserver par la guerre pour Dieu et pour le roi un royaume appauvri et même ruiné que, sans la guerre, l'avoir entier pour le démon et les hérétiques ses sectateurs. »

(2) Over de bladzijden 289 tot 328, die gewijd zijn aan de geschiedenis van het land van Luik, moeten we hier kortheidshalve heenstappen.

hij de beschaving te schetsen heeft is geene periode van bloei; ze is het zoo weinig dat menige geschiedschrijver geneigd zijn zou ze enkel met grijze en grauwe tinten zonder licht of zonneschijn te schilderen. PIRENNE ziet al wat ze jammerlijks aan zich heeft; maar hij heeft ook open oog voor het goede dat zij bevat en zijne hoofdgedachte kan, me dunkt, met een enkel woord worden samengevat: de periode die gaat van Farnese tot aan den vrede van Munster is geene periode van dood of van erger wordend verval, maar eene periode van langzaam herleven.

De reguliere en de seculiere geestelijkheid, en in haren schoot vooral de leden van het gezelschap Jesu bij de hoogere standen en die van de bedelorden bij het mindere volk, wenden de hartelijkste pogingen aan, onder het aanmoedigend oog van het staatsbestuur, tot de zedelijke en de verstandelijke ontwikkeling van de bevolking. — Van de politieke rechten, die onzen voorouders waren toegezegd door den vrede van Arras, komt weinig in huis; edoch de alleenheerschappij van den vorst blijft gematigd terwille zelf van de gematigdheid die het volk aan den dag legt in het opeischen en doorvoeren zijner theoretisch erkende rechten, en dank zij die wederzijdsche toegevendheid wordt het voortbestaan van vele oude vrijheden gevrijwaard en behouden tot aan het opdagen van betere tijden. — Eindelijk, de schrijver wijst met nadruk op de ongewone veerkracht der natie die haarzelf weet op te beuren « als een plant die door den storm geknakt werd doch niet ontworteld », en door haren handel en hare nijverheid, hoe zeer ze dan ook afsteken bij den ongewonen bloei van Noord-Nederland, toch deftig figuur maakt op de wereldmarkt van den tijd.

Ik bepaal mij bij het ophalen van drie zulke hoofdgedachten; ik zou dezelve kunnen vermenigvuldigen. Maar uitwijden werde hier overschrijven, zoo bondig klaar is alles voorgesteld wat de beschaving der katholieke Nederlanden na de godsdiensttwisten betreft. Ongemeen lastig was de taak die de schrijver hier te vervullen had, want, zooals hij het zelf zegt in zijn voorbericht, « de monarchische en katholieke restauratie, die onder Farnese begint en onder Aalbrecht en Isabella haar hoogtepunt bereikt, is tot hiertoe nog weinig bestudeerd en werd nog niet eenmaal met eene betrekkelijke volledigheid beschreven (1). » Op puike wijze is hoogleeraar PIRENNE echter de moeilijkheden van zijn onderwerp te boven gekomen, en zooals hij zich in de eerste helft van zijn boek meesterlijk heeft heengewerkt door den overvloed van geschriften over het tijdperk der omwenteling, zoo heeft hij hier door persoonlijke opzoekingen even meesterlijk

(1) PIRENNE, bkd. IV, blz. VI.

voorzien in de schaarschheid der gedrukte literatuur. De honderd vijftig bladzijden door hem aan de herleving onzer gewesten gewijd, zullen ongetwijfeld blijven, wat nieuwe gegevens verdere opzoekingen ook nog aan het licht brengen, als eene prachtige objectieve schets die slechts in enkele harer onderdeelen zal moeten hertoetst worden.

Overbodig ware het nu nog den lof te maken van PIRENNE's bondigen, klaren schrijfstijl, vol korte lichte zetten en vergelijkingen (1), zooals het ook overbodig ware zich af te vragen welk der vier tot hiertoe verschenen deelen de kroon spant in zijne *Histoire de Belgique*. In de twee eerste heeft hij een machtigen draad van eenheid getrokken door de schijnbaar zoo verwarde geschiedenis onzer middeneeuwsche vorstendommen, en in de twee laatste heeft hij de gebeurtenissen van op zoo verheven standpunt beschouwd dat zij onze vaderlandsche historie als verlevendigen en verjongen. Om een en ander zal zijn werk blijven en zien we de volgende deelen met ongeduld te gemoet.

II

Men duide het ons niet ten kwade dat we bij het werk van hoogleeraar PIRENNE zoolang stilbleven. Meer dan welk ander boek over vaderlandsche geschiedenis is het geroepen, terwille van zijn synthetisch karakter, om ingang te vinden bij het ontwikkelde volk en het geschiedkundig overzicht van dit tijdschrift zou aan zijne zending te kort blijven, gaf het zijnen lezers geen breeden kijk op dergelijke geschriften.

Spoediger kunnen we heenstappen over eenige bronnenstudiën en monographieën omtrent dezelfde periode, niet omdat hunne hooge waarde in de schaduw gesteld wordt door het boek van den Gentschen hoogleeraar, maar omdat zij van aard meer geschikt zijn voor de studeerkamer van den geleerde. Vier werken hebben we hoofdzakelijk te vermelden :

1° Van de Leuvensche hoogleeraren CAUCHIE en VANDER ESSEN ontvingen we het *Inventaire des archives farnésiennes de Naples au point de vue de l'histoire des Pays-Bas catholiques* (2). Voor niet professioneelen een droge opsomming, vijfhonderd bladzijden door, van zestiendeeuwsche archivalia ; voor professioneelen, integendeel, eene mijn van inlichtingen omtrent de regeering van koning Filips II in de Nederlanden.

(1) Bij voorbeeld op blz. 13, 26, 81, 102, 146, 163, 171, 240, 183, enz.

(2) *Publication de l'Académie royale de Belgique. Commission royale d'histoire*. Brussel, 1911.

Dat het archief der familie Farnese bijzonder rijk wezen moet aan gegevens omtrent onze nationale geschiedenis springt bij voorbaat in 't oog : twee harer leden, Margareta van Parma, echtgenoote van Octavius Farnese, en haar zoon Alexander hebben om beurt onze gewesten bestuurd (1). Officieele stukken, private briefwisselingen, persoonlijke aanteekeningen over menschen en gebeurtenissen, dat alles moet in hunne papieren te vinden zijn en veel van dit alles is ons inderdaad meestal ongeschonden bewaard. Niet min dan 1850 bundels brieven, 19 doozen perkamentvellen en even zooveel banden hebben CAUCHIE en VANDER ESSEN doorgemaakt om hun boek op te stellen. Van alle oorkondengroepen geven ze opschrift, korten inhoud en datum, van vele uitgebreide ontleding. In hunne inleiding beschrijven ze daarbij zorgvuldig het geheele archief, verhalen zijn oorsprong en zijne wisselvalligheden en doen door welgekozen voorbeelden zijn nut en belang uitkomen voor de algemeene diplomatische geschiedenis onzer gewesten.

Over de betrekkingen tusschen Margareta van Parma en kardinaal Granvelle, de reizen van Armenteros en van Egmont naar Madrid, de houding van Margareta na de beeldstormerij en hare ontevredenheid bij de komst van den hertog van Alva, de pogingen door Alexander Farnese aangewend om te mogen dienen onder de bevelen van Don Juan van Oostenrijk, de politiek die hij moest invoeren en de moeilijkheden die hij ontmoette — over dit alles vernemen wij nieuwe bijzonderheden.

Twee interessante voorbeelden :

Men weet dat kardinaal Granvelle na zijn vertrek uit de Nederlanden, waar hij voor allen zoo onverdragelijk was geweest, een eerepost heeft bekleed aan het hof van Madrid. Is het dan niet treffend hem in 1583 de verzoenende politiek van Farnese te hooren goedkeuren? De kardinaal houdt er aan dat de katholieke godsdienst behouden blijve, maar hij heeft medelijden met de verdwaalden en keurt bij den aanvang alle geweld tegen hen af. « Wat ze noodig hebben zijn goede predikanten. De plakkaten mogen niet op de letter worden uitgevoerd en het is nutteloos diegenen te verontrusten die geene verergenis geven (2). »

(1) Margareta werd landvoogdes benoemd bij het vertrek van Filips II in 1559 ; zij verliet ons land den 30n December 1567, doch enkele jaren later was er weerom spraak haar met het bestuur onzer gewesten te belasten. Alexander kwam in de Nederlanden aan den 18n December 1577 onder het bestuur van Don Juan van Oostenrijk en volgde dezen op den 2n Oktober 1578 ; hij stierf den 2n December 1592.

(2) Brieven uit bundel 1647. Zie *Inventaire*...., blz. CXCI en 198, nr 384.

Men weet dat het dank aan de Waalsche gewesten is dat de zuidelijke provinciën tot Spanje zijn teruggekeerd en dat het geloof in onze streken is behouden gebleven. De eer van dien terugkeer wordt gemeenlijk den grooten toegeschreven. Uit de briefwisseling van Farnese blijkt het tegendeel, zoodat CAUCHIE en VANDER ESSEN het luide bevestigen : « Le mouvement de réconciliaton fut avant tout le résultat de l'action populaire et les grands n'emboîtèrent le pas au peuple que parce qu'ils y voyaient le moyen de refaire leur fortune, de se créer des prébendes, d'exiger des récompenses, de favoriser les familiers (1). »

Hebben de uitgevers in hunne inleiding alles uiteengedaan wat het Farnesiaansch archief aan nieuwe gegevens bevat? Voorzeker niet ! En zij wijzen er zelf op dat ze niets hebben benuttigd van al wat de studie der godsdienstige, economische en sociale toestanden der XVIe eeuw betreft. Nu echter de weg op zoo degelijke wijze door hen is gebaand, zal hij gemakkelijk worden betreden. En hij is het reeds inderdaad door eene studie van Dr. F. VAN ISACKER over de ellende die in ons land heerschte op het einde der regeering van Filips II ter wille dèr Spaansche soldaten die hier zoo erbarmelijk huishielden (2).

2° Hoogleeraar LONCHAY van Brussel schreef onlangs eene korte maar treffende studie omtrent *Philippe II et le mariage des archiducs Albert et Isabelle* (3), die gedeeltelijk bewerkt werd naar bescheiden uit het Spaansche staatsarchief van Simancas.

Het belang van de echtverbintenis der aartshertogen voor onze nationale geschiedenis is bekend : van de vruchtbaarheid van hun huwelijk hingen de toekomst en de onafhankelijkheid der Nederlanden af. Die vruchtbaarheid bleef achterwege, en van daar bij de historici drie iewat onbescheiden vragen : Aan welke der twee echtelingen is die toestand te wijten ? Kon hij ook eenigermate worden voorzien ? En zoo ja, was de afstand der Nederlanden in de jaren 1597-1598 van wege Filips II wel iets anders dan eenvoudig een kluchtspel ?

Hendrik IV, koning van Frankrijk, heeft wel eens den

(1) *Inventaire...*, blz. CLXXXVII en voorgaande.

(2) Verslagen van het *Séminaire historique* in het *Annuaire* der Leuvensche hoogschool, jaren 1907, 1908 en 1909, en de bijdrage *Pedro Enriquez de Azevedo, graaf van Fuentes, en de Nederlanden* in *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, 1910, blz. 218-225.

(3) Overdruk uit het *Bulletin de la Commission royale d'histoire. Classe des lettres etc.*, 1910, nr 6, blz. 364-388. Brussel, 1910.

schijn aangenomen te gelooven aan onmacht vanwege den aartshertog; edoch de getuigenissen op dewelke hij steunt getuigen alleen de kuischheid van Aalbrecht's levenswandel. Het is integendeel buiten twijfel dat Isabella weinig geschikt was om moeder te worden. Wij weten dat er geneeskundig onderzoek gedaan werd naar haren toestand (1), dat wetenschappelijke middelen haar werden aangeraden en dat zij bedevaart deed, blootvoets, naar Onze Lieve Vrouw van Scherpenheuvel om de vreugden van het moederschap te bekomen.

Na aldus dit eerste punt te hebben opgehelderd gaat professor LONCHAY al de teksten na uit dewelke men zou kunnen besluiten dat Filips II op de physische gesteldheid zijner dochter zou gerekend hebben om aan de mogelijke gevolgen van den afstand der Nederlanden te ontsnappen. Uit zijne briefwisseling blijkt dat hij met Isabella's waarschijnlijke ongeschiktheid niet onbekend was, doch tevens wordt het klaar uit zijne daden dat hij aan een volledige onvruchtbaarheid niet geloofde, maar integendeel gedurende langen tijd de hoop heeft gekoesterd haar een erfgenaam te zien winnen. Hoe zou het anders te verklaren zijn dat hij jaren lang heeft gewrocht en geoorloogd om haar de kroon te verzekeren van Engeland of Frankrijk? En waarom zou hij in de afstandsakte der Nederlanden zelve zoovele voorzorgen hebben genomen om den Spaanschen invloed in onze gewesten te verzekeren, indien hij hij voorbaat zeker geweest ware dat die afstand tot niets bestendigs zou hebben geleid?

Het is een lust die kort-klare studie van professor LONCHAY voor de lezers van *Dietsche Warande en Belfort* bondig te ontleden, te meer daar het hun de gelegenheid schenkt even kennis te maken met een man, die, spijts de vele uren die hij aan het middelbaar onderwijs dagelijks moet afstaan, toch gedurig aan gelegenheid vindt om onze historische literatuur met nieuwe studiën te verrijken.

3° Van Dr A. PASTURE hebben we kortelings het proefschrift te verwachten van hetwelk we reeds bij den aanvang dezer kroniek hebben gewaagd : *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633) principalement d'après les correspondances de la nonciature et les archives de la visite ad limina*. Hoogleeraar PIRENNE, we hebben het gezien,

(1) Het verslag van den geneesheer werd door hoogleeraar LONCHAY onlangs teruggevonden, zoodat de zaak thans buiten allen twijfel staat. Zie L. VANDER ESSEN, in *Archives belges*, bkd. XIV (1912), blz. 8-9.

schenkt vooral der reguliere geestelijkheid het reuzenaandeel dier katholieke restauratie. PASTURE zal vooral handelen over het aandeel dat der wereldlijke geestelijkheid toekomt en naar zijne meening is dit aandeel overwegend. Twee der stellingen die hij inderdaad te Leuven voor het bekomen van den doctorstitel verdedigd heeft, luiden als volgt : (1)

« Thesis XII : Le grand agent de la restauration religieuse dans les Pays-Bas méridionaux, au début du XVIIe siècle, fut le clergé séculier.

» Thesis XIII : Si le rôle du clergé régulier dans la reconnaissance catholique a été plus éclatant que celui du clergé séculier, il fut cependant beaucoup moins efficace ».

Eindelijk, 4° van hoogleeraar BRANTS verscheen op het einde van het jaar 1910 eene studie over de regeering der aartshertogen (2) die eene ontleding overwaard zou zijn. Edoch zal ik dezelve nog aandurven? Reeds schijnt de oplage uitgeput en de bespreking komt dus na de uur.

Laten we toch het plan van het boek aangeven : na eene inleiding over de internationale verhoudingen van ons land en de al of niet wezenlijke onafhankelijkheid der aartshertogen handelt de schrijver in acht verschillende hoofdstukken over het landsbestuur in 't algemeen, over de verhouding tusschen de vorstelijke macht en de volksvertegenwoordiging, over de regeeringsraden, de ministers en de plaatselijke overheden, over de wetgevende macht, over de belastingen, over de financieele politiek en de muntkwestie, over geldzaken en woeker, over nijverheidspolitiek.

Wie hoogleeraar BRANTS kent met zijne veelzijdige bevoegdheid, zal het niet verwonderen dat vooral de vier laatste hoofdstukken door treffende behandeling uitmunten : vroeg of laat vinden we wellicht wel gelegenheid om op dezelve breedvoeriger terug te komen.

Dr ALFONS FIERENS.

(*Vervolgt*).

---

(1) *Theses quas cum dissertatione cui titulus La restauration religieuse... publice propuqnabit Alexander Pasture ex Givry.* (*Universitas catholica in oppido Lovaniensi. Facultas philosophiæ et litterarum. 1911-1912. N° XXXVIII*). Leuven, 1912.

(2) *La Belgique au XVIe siècle. Albert et Isabelle. Études d'histoire politique et sociale.* Leuven, 1910.

ALLERLEI

EEN ZELF-KARAKTERISTIEK VAN AUGUST STRINDBERG

In de maand Mei van het jaar 1897 zond de Deensche schrijver Georg Bröchner aan den vermaarden onlangs gestorven Zweedschen schrijver August Strindberg een lijst met 29 vragen met het verzoek die te willen beantwoorden. Strindberg gaf aan dit verzoek gaarne gevolg, ofschoon hij wist dat Bröchner het plan had de antwoorden te publiceeren. Door verschillende oorzaken geschiedde dit tot dusver echter niet. Thans, na Strindberg 's overlijden, heeft Bröchner het document weer voor den dag gehaald. Door bemiddeling van bevriende zijde gewerd den heer Frederik van Monsjou een afschrift van het merkwaardige papier, welks inhoud genoemde heer in nauwgezette vertaling doet volgen.

1. Wat is de voornaamste trek in uw karakter?

Antwoord: Een zeldzame vermenging van diepste melancholie en verschrikkelijkste lichtzinnigheid.

2. Welke eigenschap acht u het hoogst bij een man?

Antwoord: Dat hij niet kleingeestig is.

3. Welke eigenschap acht u bij een vrouw het hoogst?

Antwoord: Het moederlijke in de vrouw.

4. Welke bekwaamheid zou u het liefst willen bezitten?

Antwoord: Te weten wat het wereldraadsel en het doel van ons leven is.

5. Welke fout zou u het minst gaarne bezitten?

Antwoord: Kleingeestigheid.

6. Wat is uw liefste bezigheid?

Antwoord: Het schrijven van drama's.

7. Wat is het hoogste geluk dat u zich kunt denken?

Antwoord: Niemands vijand te zijn en ook geen vijanden te hebben.

8. Welke positie zou u het liefst willen innemen?

Antwoord: Een tooneelschrijver te zijn die altijd gespeeld wordt.

9. Wat zou u als uw grootste ongeluk beschouwen?

Antwoord: Den vrede van het gemoed en de rust van het geweten te missen.

10. Waar zou u het liefst willen wonen?

Antwoord: In den Stockholmschen archipel.

11. Wat is uw lievelingskleur?

Antwoord: Zinkgeel en ametist-violet.

12, Wat is uw lievelings-bloem?

Antwoord: Het alpenviooltje.

13. Wat is uw lievelings-dier?

Antwoord: De vlinder.

14. Van welke boeken houdt u het meest?

Antwoord: Van den Bijbel; Chateaubriand: Génie du Christianisme; Swedenborg: Arcana Coelestia; Victor Hugo:

Les Misérables ; Charles Dickens : Kleine Dora ; De Sprookjes van Andersen ; Bernardin de St. Pierre : Harmonies.

15. Van welke schilderijen houdt u het meest?

Antwoord : Th. Rousseau : Paysages Intimes ; Böcklin : Het doodeneiland.

16. Van welke muziekstukken houdt u het meest?

Antwoord : Van de sonates van Beethoven.

17. Welken Engelschen schrijver stelt u het hoogst?

Antwoord : Charles Dickens.

18 Welken Engelschen schilder stelt u het hoogst?

Antwoord : Turner.

19. Welke mannen der geschiedenis stelt u het hoogst ?

Antwoord : Hendrik IV in Frankrijk en Bernhard van Clairvaux.

20. Welke vrouwen der geschiedenis stelt u hoogst?

Antwoord : Elisabeth van Thüringen en Marguerite de Provence, de gemalin van Lodewijk den heilige.

21. Welk historisch karakter veracht u het meest?

Antwoord : Men heeft niet het recht iemand te verachten.

22. Welke verdichte mannelijke figuren behagen u het meest?

Antwoord : Louis Lambert van Balzac en de bisschop in Les Misérables van Victor Hugo.

23. Welke verdichte vrouwelijke figuren behagen u het meest:

Antwoord : Margaretha in Faust en Serapita van Balzac.

24. Welken naam vindt u het mooist?

Antwoord : Margaretha.

25. Welke fout kunt u bij anderen het best door de vingers zien?

Antwoord : Verkwisting.

26. Welke maatschappelijke hervorming zou u het liefst zien?

Antwoord : De ontwapening.

27. Wat eet en drinkt u het liefst?

Antwoord : Vischgerechten, bier.

28. Van welk jaargetijde en welk weder houdt u het meest?

Antwoord : Van zomerweder na een warme regen.

29. Wat is uw zinspreuk?

Antwoord : Speravit Infestis. (*N. R. Ct.*)

X Over de 10e uitgave van JACQUES PERK, *Gedichten*, S. L. van Looy, Amsterdam, schreef F. Erens in *De Groene* als volgt:

Het is een heele toer voor een menschelijke persoonlijkheid, een eigen individueele stem te doen hooren, en de eerste te zijn in het zingen van een nieuw lied, wanneer de medezangers zich nog laten gaan op de uitstervende melodiën van een heengaanden tijd. De initiator heeft eindelijk het gevoel, dat hij niet meer mee kan, hij laat de caravaan haar weg vervolgen en wanneer hij het stof tegen de ondergaande zon nog ziet wolken in de verte, grijpt hem aan de onweerstaanbare drang om zijn geluid te doen hooren, half uit berouw en half uit zucht naar zelfbehoud. En nu blijkt het hem, dat hij een andere was, dan zij die heengingen en nu van allen druk en dwang ontdaan en

bevrijd, slaat hij de vleugelen zijner ziel uit in volkomen vrijheid. Geen bloote oppositiegeest, die zich doodloopt en verteert in vijandelijk streven, geen zucht naar ijdele vertooning, maar drang van noodzakelijkheid en zelfbehoud van de eigen ziel deden de bron komen uit den grond en hare wateren zenden naar de hoogte.

In deze tiende, niet lang geleden verschenen uitgave hebben wij eene zeer volledige. De uitgever, Van Looy, wiens smaakvolle boekenstoffeeringen niet ten onrechte worden geroemd, heeft ze in een handig en aangenaam te lezen boekdeel het licht doen zien en zooals uit de inlichtingen van Willem Kloos, daarin vervat, blijkt, heeft de uitgever zich veel aan het werk van den dichter Perk gelegen laten liggen. Hij heeft er op gestaan een zoo compleet mogelijken en keurigen tekst te leveren. Het publiek is niet achtergebleven in belangstelling, want het is iets ongehoords, dat in onzen tijd van onverschilligheid tegenover gedichtenverzamelingen in weinige jaren reeds een tiende uitgave noodig werd. En geen wonder, Perk is een zanger voor iederen fijnbeschaafde, al zijn er daaronder slechts weinigen welke tot de hoogte van zijn voelen zich weten te verheffen. De positieve tinteling zijner natuurvisioenen, en de realiteit van de aanbiddingen zijner vrouwenliefde, geven aan de litteraire neigingen van het fijnvoelend publiek een houvast, zoo stevig, dat wie nu en dan zijn ziel wenscht te verkwikken door een teug uit een kristalheldere fontein niet kan nalaten er naar te grijpen en zich even te verfrissen in het koortsig levensgedoe.

De verzen van Perk zijn er geene die zoo maar over de ziel heenglijden, die aangenaam streelen als een zoele wind in de lente, zooals dat zooveel verzen doen der talrijke dichters van den huidigen dag, maar de verzen van Perk doorploegen de ziel en waar zij die hebben doorsneden laten zij sporen achter phosforesceerend van licht. Niet dat hij een werelddichter mag heeten, een dichter van groote concepties, van een oneindige varieteit van hartstochten, maar hij was een voortreffelijke binnen zijn grenzen. Zijne horizonten waren niet wijd, zijn blik niet die van een profeet, maar hij was een troubadour van volmaakten zang en uiting. Hij was een beperkte, maar op zijn terrein een meester, doch niet alleen dat, maar iets veel meer dan dat, hij was een baanbreker. En kan men aan iemand, die voorop gaat in den stoet, verwijten, dat hij alleen vooruit durft zien in dichte nabijheid voor zich uit? Door meer te verlangen, zou hij zijn evenwicht in gevaar brengen. Genoeg zij het den dichter, volmaakt te zijn, te drinken uit zijn eigen glas, al is dat niet groot. Is Verlaine soms een zoo breede, is hij soms een profeet? Ook Verlaine was een beperkte, een verfijnde, maar die met het scherpst lancet den meest voelbaren snit kon doen bij den fin-de-siècle mensch. Bij het lezen van Verlaine staat men verwonderd de fransche taal zoo geschikt te vinden tot uiting van waar sentiment. Bij Perk is dit evenzoo met de onze. Hier staat de mensch zoo onmiddelijk, zoo vlak voor de natuur, zoo vlak voor boom en berg en beek en rots ziet hij den mensch, verheerlijkt, verzacht, verhelderd door die lichtvolle impressies, en wederkeerig van den mensch gaat de dichter naar de natuur, naar boom en berg en rots. Daarin stort

hij zijn voelen, bij den evenmensch opgedaan, en verjongd treedt hij den evenmensch weer tegemoet. Perk is in onze letteren eene schoone figuur. Een zekere glans omstraalt hem. Hij heeft niet den tijd gehad veel te zondigen en men heeft hem niets te vergeven. Hij laat geen wrok na door het vlekkelooze streven zijner onbewustheid. Als een meteoor is hij weggeschoten in het duister. Zijn stem verklonk als die van een vogel eenzaam in den nacht. Want toen waren de tijden nog stil, al broeiden en gonsden in de verte de geluiden van den nieuwen dag. Het is dat schuldelooze van Perk, dat hem genade heeft doen vinden bij vriend en vijand. Doch al ware hij blijven leven, hij zou zijn vijanden hebben beschaamd door de oppermacht van zijn talent. De vorige richting van dichtkunst en proza was doodgeloopen in leegen vorm. De afschuw voor het leege dwong hier en elders in Europa den mensch tot volte van uiting. Men kon niet blijven zijn armen uitslaan in de ijle luchten der ijdele woorden en de geest zocht zich te vestigen in het reëele gevoel. Zoo kwamen nieuwe golven van menschelijk wee en genot nieuwe beelden en indeeën brengen aan onze stranden. Nieuweren zijn er daarna gekomen, die in de tachtiger jaren nog maar kinderen waren of nauwelijks geboren. De meesten dier nieuweren beginnen te verwijten aan de tachtigers wat deze aan de vroegeren verweten, doch slechts nu en dan klinkt eene eigen stem, een eigen klank boven den bekenden koorzang uit.

De recensent van Perk's bundel kan moeilijk aan het suggetieve daarvan ontkomen. De zaden door dien dichter uitgestrooid groeien naar alle zijden om ons heen en men zou geneigd zijn over hem kolom op kolom te vullen van het groene weekblad, dat bij zijne stichting het eenige orgaan was, waarin de richting van den dichter werd voortgezet en dat den vuurdoop te aanschouwen gaf van de jonge voorvechters.

Sinds het eerste verschijnen van Perks verzen is er nog weinig gezongen ten onzent, zooals hij heeft gedaan. Dat diepinnige, scherpe, niet verdoezelde, welige en melodieuse, spontane, echt hollandsche geluid hebben slechts weinigen bereikt. Het is vooral aan het echt doorleefd zijn, dat de « Mathilde » de onsterfelijkheid te danken heeft. Dat doorleefde gezeefd door de zeef van een werkelijk dichter, heeft het goud aan den dag gebracht en den schitterenden edelsteen.

Deze uitgave is eene keurige, zij brengt niet alleen de « Mathilde », maar nog veel andere gedichten en fragmenten, die niet in de eerste edities waren opgenomen. Ook de voorrede van Vosmaer met zeer waardevolle en fijn psychologische aanteekeningen van Willem Kloos; de *Inleiding* en een precieuse *Narede* van dezen : dat alles vooraf gegaan door eene voortreffelijk geschreven historische et æsthetische beschouwing van den vriend, die meer dan eenig andere de tolk van Perks bedoelingen kan zijn. Van de « Inleiding » die met de Voorrede van Vosmaer in de eerste uitgave aan de gedichten van Perk voorafging, zeide Dr. Doornbos, dat ze het beste prozastuk der laatste jaren was. Niet ieder gezaghebber van de toenmalige republiek der letteren waardeerde den nieuwuitgekomen bundel en ik herinner me nog, hoe de anders zoo scherpzinnige en groote stylist Coenraad Busken Huet met eene zekere geringschatting

sprak van de nieuweren « Jacques Perk en Willem Paap. » Later heeft Huet zijn opinie veranderd en beduid zijne verwachtingen van de ontbloeiende litteratuur der tachtigers.

Daar ginds dus aan de boorden van de Ourthe, in het vredige Laroche met zijn welig begroeide rotsen zijn de nieuwe letteren van Holland geboren. Daar ginds aan de welvoorziene tafel van den hotelier Meunier tusschen la poire et le fromage borrelden de ideeën uit het onbewuste, die de nevelige vlakten van Holland voor langen tijd zouden verblijden. Maar de enkele bron maakt niet de breede rivier en de wateren verkrijgen eerst hunne kracht, wanneer zij hunne bronnen van alle zijden te zamen voegen, zooals het gebeurde, toen in de achterkamers der nieuwe of in aanbouw zijnde Amsterdamsche buurten de stroomingen zich voegden tot vaste samengang, toen tot ver in den nacht de verscheurde behangsels en de kreupele stoelen der Amsterdamsche kamerverhuursters moesten getuigen zijn van de hevig en stevig gesponnen discussies. Maar vóór dat de beweging van het nieuwe litteraire leven begon stierf Perk. In de dagen, dat zijn heengaan iederen dag werd verwacht, passeerde des morgens een vriend bezield met onrustbarende voorgevoelens langs zijn huis en toen hij de jalousieën van den gevel allen zag neergelaten, schelde hij aan en kreeg van de meid de boodschap, dat de « jongeheer » dien nacht was verleden.

Den slag is de hollandsche-poëzie te boven gekomen, zooals de uitdrukking luidt, maar al moge zij gelijkwaardige woordvoerders hebben gevonden jaren daarna, een meer gevoelvollen heeft zij niet gehad. De dichters van het laatst der vorige eeuw trekken nog op heden meer de belangstelling dan die van het begin der twintigste. En nog zwijgen zij niet, de dichters van de tachtiger jaren, al zwijgen zij meer dan in den tijd hunner jeugd. Den bundel van Perk heb ik gezet naast de weinige boeken van hollandsche litteratuur, die ik heb in mijn bezit en verwonderd ben ik zelf te constateeren, telkens en telkens, wanneer ik lees en herlees met tusschenpoozen van maanden en maanden soms, dat die gedichten mij interesseeren, ik er blij door word en verheugd.

FUTURISTEN. — De futuristen, die een expositie hielden in den Haag, zijn thans ook naar Amsterdam gekomen. In een der nieuwe, helderverlichte veilingzalen der firma Roos op 't Rokin hebben ze met hun vieren de ruimte en wordt den bezoeker de kennismaking met deze curieuze schildersgroep op alle manieren vergemakkelijkt. Wie dan ook de zaal een keer aandachtig is rond geweest zal moeten toegeven, dat het futurisme, — na de laatste neo-impressionistische en cubistische uitspattingen, — hem is meegevallen : zoo erg buitensporig als hun luidruchtige manifesten voorspelden stellen deze artistieke beeldstormers, die de musea plunderen en de bibliotheken platbranden willen, zich hier waarlijk niet aan. Wel voelt ge dadelijk 't stuurlooze en overdrevene, 't aanstellerige en verdwaasde in hun doen ; maar om ze deswege van alle cultuur en geestelijk contact met grooter voorgangers uit te sluiten lijkt me toch wat al te voorbarig.

Om de beteekenis van het futurisme als artistiek tijdsverschijnsel te schatten, moet ge de lyriek, die de leider en woordvoerder Marinetti erover heeft losgelaten en waarvan de catalogus een kostelijk staal bevat, niet al te letterlijk opnemen; noch bij 't bekijken der schilderijen naar de toelichtingen luisteren, die in drie-talig proza onder de titels staan afgedrukt. Dat alles is litteratuur. Den schilder kent ge 't best aan wat hij in eigen schoonheidstaal: die van vormen en kleuren, heeft te zeggen.

Er is hier, zooals 'k zei, werk van vier schilders, allen Italianen. Want het futurisme is een roes, een haat, een hartstocht, een waanzin, een woede, die nergens zoo fel als in dit land van klassieke tradities en eeuwenlange, rijk-vertakte schoonheidscultuur den hedendaagschen mensch bevangt. Er moet in die steden vol musea, vol monumenten en vol echo's van langverstorven zang, geen stap zijn te doen zonder den roem en den luister van het verleden te voelen wegen als een wanhoopslast op eigen wil en verlangen; daar moet voor de meest-weerloozen en -wondbaren een moment komen, dat de ziel, ziek van woelen en de contrôle over eigen krachten kwijt, verbijsterd aan 't gillen slaat, — en 't is die gil en die verbijstering welke de futuristen vasthouden en verbeelden willen: maar waartoe eer woord- en toon- dan schilderkunst zich leent.

Ge vindt deze zielsgesteldheid het zuiverst uitgesproken in het werk van Carra, den krachtigst-begaafde van het viertal. Na hem komen Severini en Boccioni, wier aanleg meer op 't uiterlijke en zuiver-schilderlijke is gericht, terwijl de vierde, Russolo, me meer een meelooper dan een overtuigde lijkt.

De eenvoudigste manier om deze vreemde fantasieën begrijpend te naderen is deze: ze aan te zien als ingevulde vlakken kleur, als decoratieve combinaties. De schoonste kleurschikkingen bereikt Carra in zijn groote schilderij *De begrafenis van den anarchist Galli* en in zijn kleinere *De beweging der maan* en *Het Station te Milaan*. De kleur in deze werken is niet enkel als decoratief, maar ook als geestelijk, als gedachte-dragend element van waarde. Naast hem is Severini een veel lichter en luchtiger persoonlijkheid: als hij in *De zwarte kater* het angstgevoel uit Edgar Poe's bekende vertelling wil oproepen, dan schildert hij een mozaïek van schoone kleuren, in driehoekige of ruitvormige figuren uitgelegd, waartusschen op twee plaatsen een fluweel-donkere katerkop met gele of groene flonkeroogen te voorschijn komt. Maar van de obsessie, waarin na lezing de litteraire kunstenaar ons laat, worden we bij den schilder niets gewaar.

Voor zijn groote stuk *Pan-pandans* wordt veel gelachen, en terecht; want die warreling van kleur-vlekken, neerklaterend in hun rammelend groen en blauw en rood als lukraak uitgestrooide fragmenten van en legkaart of blokkendoos die zwervende beenen en botsende koppen hebben zoo iets oer-komieks, dat de menschen in de zaal erbij moeten gaan zitten om 'n beetje op hun verhaal te komen van 't onbedaarlijke pleizier. Maar als ge, met wat aandacht en veel goeden wil, in de wentelende en schokkende chaos van deze verongelukte film de vast en fijn-verantwoorde details hebt gevonden en iets van de geestkracht begrepen, welke aan de samenstelling van dit buitenspo-

rige werk is besteed, — dan zult ge inzien, hoe achter dit zotte mom van futuristische malligheid een mensch schuilt, die wel geen wonder van hartstocht of diepzinnigheid, maar niettemin een echte schilder is.

Hartstocht en stijlverlangen toont alleen Carra. Al wat in de futuristische beweging aan diepere, naar de toekomst groeiende motieven verborgen ligt, zoekt een uitweg in de wilde en smartelijke fantasieën van dezen zonderling. Van de eigenlijke voorstelling, een begrafenis, is op zijn groote schilderij niets te zien: 't is een wirwar van snelle lijnen en duistere kleuren, daarbij nauwelijk iets wat op een menschelijke gestalte lijkt, zich loswikkelt uit de rosse kolk van vliegende vanen, vlammende kogels en flitsende schichten, te midden waarvan twee drommen donker aanstortende duivels op elkaar schijnen te botsen. Midden in 't geweld houdt een blauw-zwart, fosforiseerend monster stand, en zwaait zijn wapen met het gebaar van een satan of van een aartsengel in 't Gericht.

De tweeërlei neigingen, die door 't pogen der futuristen loopen: die naar de beweging, de koortsige, in duizel-snelle wenteling gegrepen en weergegeven beweging, gelijk ze ook bij de neo-impressionisten (denk aan Toorop) gevonden wordt, — en die andere: naar het stijlvolle en decoratieve effect, vertoonen zich duidelijk in Carra's schilderij; doch niet zóó, dat ze harmonisch samenstroomen tot schoone natuurlijkheid. Het futurisme is te fel om harmonisch, te rusteloos om schoon en te zelfverloren om natuurlijk te zijn, om iets voort te brengen dat zuiver is en van vaste, kalm-verwonnen macht. Het is een zoeken en tasten, een grijpen en grissen, tot ver over de grenzen der schilderkunst heen, naar het ijlende moment der sensatie en van het verbijsterde aanschouwen.

Er hangt van Carra een kleinere schilderij De beweging der maan. De voorstelling is de futuristische van tuimelende huizen en zwenkende boomen op een waggelend terrein. Maar er is daarin een stuk muur, met de vensters, maan-verlicht onder een blauwen nachthemel; en in den brand dier zacht en bloeiend saâmgestroomde kleuren leeft dat wondere, wat in woorden haast niet is weer te geven, maar dat denken doet aan het lachen eener ziel, zacht en wanhopig, wijl ze lijdt en niet wil breken.

Dit is de macht en het ontroerend vermogen eener kleurentaal, gestameld door een wel verward en opgewonden, maar echt en innig-bewogen mensch.

Lijkt het nu niet, die met mij deze allermodernsten zagen, of sommige kunstenaars van vroeger als Breughel, Jeroen Bosch en die romantische Albrecht Altdorfer, — droomers allen op den drempel eener nieuwe cultuur, — dezelfde temptatie's hebben doorstaan, dezelfde schrikgezichten en angstgedachten uitgestuipt en neergestort in voorstellingen, wier kinderlijke en vaak zoo kostbare verbeelding ons, moderne menschen, nog boeit en verrukt?

't Is waar, dat hun werken rustiger waren en vol van edel evenwicht: in den brand en 't koortsig dooreenflitsen van lijnen en kleuren, figuren en allegorieën, aan-werkelijkheid- en aan-droom-ontleende vormen en vindingen schokten hun vizioenen niet uiteen, maar groeiden samen tot een ongebroken, organisch

schoon, waarvan, na zóóveel eeuwen, de volledige zin ons dikwijls, — de hartstocht, die de verbeelding bezielde, ons zelden ontgaat.

Zonen van een tijd, toen de groote overtuiging der middeleeuwen nog al-omvattend en hecht genoeg was om in de ziel der gemeenschap en in het hart van den mensch de geestelijke draagkracht te onderhouden, die de niet te verzoenen tweespalt der innerlijke dingen met kalme gelatenheid aanvaardt, — zonen van dien nog door geen eeuwen van twijfelzieke bespiegeling ondermijnden tijd hebben de oude meesters voor de weergave van hun vlijmendste mijmeringen en hun wildsten schrik den wankelloos-klaren stijl gevonden eener wijde en onverstoorbare levensrust.

In het futurisme is veel dwaasheid en aanstellerij, veel overdrijving en artistieke dronkenschap; maar in de vizioenen van dien éénen, van Carra, woelt iets dat, wortelend in aller tijden menschelijkheid, hem verbindt met degenen, die het onzienlijke hun ware werkelijkheid wisten en het schrikwekkende hun liefste schoon.

MARIA VIOLA,
in *Van onzen Tijd*, 15 Sept. '12.

CONSCIENCE,
DE VERTELLER VAN DE KEMPEN

Groote woorden en ronkende volzinnen blijven best achterwege waar het geldt Conscience's talent te belichten langs de zijde die wel het schoonst en innigst maar tevens ook het meest eenvoudig blijkt en het minst gekunsteld, waar het geldt onzen Conscience te huldigen als verteller van de Kempen.

Geen spitsvondige pen van een bibliotheek-snuffelaar moet worden ingeroepen om mede te deelen welken indruk een lastig na-lezen van zijne werken naliet : Conscience leeft nog in het hart van elken Vlaming ; zijn simpel-schoon werk, nog door elkeen gelezen, begrepen en genoten, houdt in aller harten de dankbaarheid warm, en, werpen de ridders van het woord die ter kruisvaart tiegen voor het bekomen der Vlaamsche Hoogschool te Gent, op de volksvergaderingen den naam van « *Conscience* » over de hoofden, zoo wordt hij opgevangen — en in de Kempen levendiger dan elders — met losbarstenden geestdrift.

Wie is Conscience niet dankbaar voor zijne Kempische romans? Voor *De brandende Schaapherder* uit *Avondstonden* (uitgegeven in 1846), voor *De Loteling* (uitg. in 1850), *Baas Ganzendonck* (in 1850), *Rikketikketak* (in 1850), *Blinde Rosa* (1850), *De Gierigaard* (in 1852), *De plaag der Dorpen* (in 1855), *Moeder Job* (in 1856), *Het IJzeren Graf* (in 1860), om slechts aan de meest gegeerde en volksgeliefde vertellingen te herinneren? die eenvoudige verhalen uit den volksmond door Conscience vermooid bij zijne scheppenswaardige fantaisie, dieper ingevoeld met zijne weemoedige sentimenteele inborst en verteld met die vaardigheid en aangeboren vertelkunst die wij in onze vlaamsche letterkunde hém maar alleen kennen — met als mooie omlijsting *de heide*, zoo wijd en zoo eenzaam, zoo innig, zoo bovenmate schoon en zoo weinig begrepen en bemind !

***

Binst zijn soldatentijd was 't dat Conscience de Kempen en de heide leerde kennen. Men weet dat Conscience, toen een jonge onbedachte slecht betaalde hulponderwijzer, in 1830 mede naar de wapens greep en onoverwogen meehielp om den broederband te breken die pas was hersmeed tusschen Noord en Zuid.

Ingelijfd in het Scheldeleger waarvan het hoofdkwartier Schilde was, het schilderachtig gelegen dorpje waar de eerste denneboosschen — van Antwerpen uit — in de beginnende heide staan, kreeg hij de gelegenheid, hem gegeven door de verschillende krijgsmarschen en -oefeningen, om de Antwerpsche Kempen te doorkruisen van Zuid tot Noord van aan de Wester- tot aan de Oostergrens.

De eerste bivaknacht bracht hij door in den winter bij sneeuw op de uitgestrekte heidevlake tegen Baelen.

« Mijne verwondering was groot. Ik zag niets voor mijne oogen dan eene onafzienbare vlakte, waarvan de eentonige witheid het gezicht verbijsterde. Slechts langs ééne zijde, op een vierendeel uurs afstand begrensde een hoog mastbosch de kimme, en daarachter wel een uur verre, schoot de klokketoren van een dorp in de hoogte : het was de gemeente Baelen, op de grenzen der provincie Limburg. » (1)

.... « Wij zwierven tot de maand Juli 1831, gedurig in de Antwerpsche Kempen rond, overal op de dorpen en de gehuchten bij de boeren herbergende. »

.... « Nu was het lente geworden ; ik beleefde voor de eerste maal het ontwaken der natuur in het nog oorspronkelijk Kempenland. Jong als de hernieuwde schepping was mijn hart, frisch en zuiver als de heide mijn droomachtige ziel. »

.... « Ik heb de indrukken van de heide in mij vergaderd, hare kruiden geteld, hare geruchten afgeluisterd, ik ben in hare geheimen gedrongen en ik heb ze geliefd en bemind als hadde mijne wiege op hare maagdelijke vlakte gestaan. »

(1) Evenals volgende citaten uit Conscience's *De Omwenteling van 1830.*

.... « Het was insgelijks gedurende den eersten tijd van mijn soldatenleven, dat ik de bewoners der Kempen, hunne gewoonten en hunne eenvoudige doch uiterst schoone inborst leerde kennen en doorgronden. Het Belgisch fourierken, waar het met een logementbiljet verscheen, deed zich spoedig beminnen door menschen, wier karakter zoozeer met het zijne overeenkwam in zachtheid, in levenslust en in eene onuitlegbare zucht tot mildheid en tot liefde. Hij zat met de lieden bij het vuur rondom den koeketel en vertelde wondere dingen; hij voegde de handen te zamen en bad met hen aan den disch; hij volgde hen ter kerke en knielde nevens hen; hij liep met de jongelieden naar het veld en hielp aan den arbeid; maar bovenal was hij de lieveling der kinderen, die met hoogmoed aan beide zijne handen wandelden en niet zelden tranen stortten, als *de Belg*, hun goede vriend, naar een ander dorp vertrekken moest. »

De idylle met Bethken te Baelen moet er wel toe bijgedragen hebben om aan Conscience de Kempenaars lief te maken. 't Is nog met eene dankbare ontroering dat hij vele jaren later dit wedervaren zal verhalen.

Afgemat en ziek kwam het arme foerierken aankloppen aan 's burgemeesters huis te Baelen, en in plaats van een gul onthaal of ten minste een logementbiljet, wachtte hem het barsche antwoord : « de generaal zelf heeft ons verboden nog een enkelen Belg te herbergen ! »

« Krachteloos, uitgeput van vermoeidheid en schier bezwijkend van honger, geraakte ik tot bij de laatste huizen van het dorp. Daar zag ik eensklaps in de verre velden een lichtje !... Ik stapte er op aan.... Het was een klein leemen huisje.... bewoond door eenen man en zijne vrouw en door hunne dochter, een meisje van omtrent de zeventien jaar. Deze laatste beklaagde den armen *Belg* met luider stemme en aanschouwde hem met zulk liefderijk medelijden, dat haar zoete blik alleen mij troost in den boezem goot en mij als het ware uit de moedeloosheid opriep.

.... Zij hielpen allen te gelijk om den ransel van mijne schouders te krijgen.... Een bed konden zij mij niet geven; maar op de schelf, boven het geitestalleken lag hooi, daarin

kon ik slapen en de baas zou wel zorgen dat ik er geene koude leed....

Na het avondmaal vertelde ik hun van mijne ouders, van mijn vorig leven en van mijn wedervaren op het bivak. Eer ik mij tot de rust begeven zou waren wij alle vier zulke goede vrienden en bekenden, alsof ik sedert mijne kindsheid van het huisgezin hadde deelgemaakt. »

Omtrent tien dagen genoot het fourierke de gastvrijheid in die hut en vertelde 's avonds voor de drie heibewoners geschaard rond het haardvuur en binst den dag voor Bethke alleen die aan het venster zat te spinnen.

« Wanneer ik aan de minste beweging van haar hoofd kon raden dat zij den blik tot mij ging richten, keerde ik met schuchterheïd mijn gezicht ter zijde... Onder den indruk van haar hemelreinen blik voelde ik mij *dichter* worden door de opwelling van een voor mij nog onbewust gevoel... In mijn eenvoudig gemoed wenschte ik dat God mij hadde toegelaten haar broeder te zijn. Hoe gelukkig en hoe blijde hadde ik mijn leven aan hare zijde gesleten! »

Schoone liêkens duren niet lang en weldra moest het fourierke opmarscheeren.

« Allen treurden over het noodlottig afscheid. Bethke jammerde over haren *Belg*, die zeker in het woeste en harde soldatenleven weder ziek zou worden...

Toen wij in de verte de marschtrommen hoorden, gaf Bethken mij twee boterhammen en twee hardgekookte eieren die zij van de meid van den pastoor had gekregen... Wij drukten elkaar met vochtige oogen de hand... Bethken volgde *haren Belg* van verre, tot in het dorp.

De eieren welke zij mij had geschonken nuttigde ik dien dag met kloppend hart; ook eenen der beide boterhammen; maar den tweeden liet ik tot aandenken in mijnen ransel. Maanden lang werd hij bewaard; ja zoo lang tot hij gansch in morzelen was gevallen. ».

Hoe kon het anders of Conscience moest eene voorliefde opvatten voor de Kempen en de Kempenaars als hij zijn karakter zoo nauw met het hunne in overeenkomst gevoelde? « Zachtheid, levenslust, een zucht tot mildheid en tot liefde! » Daarbij die schuwheid eigen aan den Kempenaar,

welke bij Conscience een gevolg was van zijne ziekelijke kinderjaren. — Een edel hart klopte in Conscience's borst. En zegt ook niet Trien in *De Loteling*, als zij, na door andere vrijwilligers te zijn bespot of onverschillig afgewezen, eindelijk wordt terecht geholpen door een jongen uit hare streek : « De jongens van ons kanten zijn allemaal goei menschen » ?

Dat stille sereene Kempische leven is op den huidigen dag verre te zoeken; nog leven zij wel die teer- en trouwhartige boeren en kleine menschen, maar enkel nog hoog in de heide aan de uitkanten van de dorpen op de gehuchten en in kleine onaanzienlijke plaatskens; over het algemeen zijn de Kempenaars van landbouwers en kleine lui werklieden geworden die in de steenbakkerijen, aan de diamantmolens of op de fabrieken arbeiden, geld verdienen en geld verbrassen in de kroeg en op den dansvloer. Het leven op de fabrieken en de navolging van de stad hebben het uitzicht der dingen veranderd. En voor herberg- en kermisleven had Conscience geen zin en rumoerige tooneelen komen niet in zijne Kempische verhalen voor; weliswaar moest, toen hij die vertellingen schreef, de tijd van de realisten nog komen.

Conscience zou er om treuren moest hij kunnen terugkomen en *zijne* Kempen niet meer weervinden.

* * *

In zijne *Avondstonden* (1846), vinden wij de alom in de Kempen verspreidde legende *De brandende Schaapherder* naverteld. Conscience laat ze geschieden op het gehucht *De Molhovens* te Oostmalle.

Doch eerst in 1849, na het voltooien van zijn historischen roman *Jacob van Artevelde* — als hij reeds groote werken : *De Leeuw van Vlaanderen*, (1838), en vertellingen uit het stadsleven, o. a. *Hoe men schilder wordt* (1843), *Siska van Roosemael* (1844), achter den rug had — dacht hij er voor goed op voor zijn letterkundig werk partij te trekken uit de vele en machtige indrukken van de heide en zijne bewoners die hem waren bijgebleven uit zijn soldatentijd.

En weer gaat Conscience zweven door de heide, de pracht genietend van die wijde purpere vlakte waarop de krekels kriepen, van de donkere dennen eeuwig groen, door de heide die nieuwe schoonheid brengt bij 't wisselen van elk jaargetijde. Van dorp tot dorp trok de schrijver, omgaande met de boeren op de hoeven en in de afspanningen, zelf vertellend om de dorpsmenschen aan 't verhalen te krijgen.

Zoo vinden wij hem herhaaldelijk ten verblijve te Schilde in *Het Keizershof* waarvan niemand anders dan Baas Ganzendonk de waard was : daar vernam hij het wedervaren van het kleine Lieske dat hij als soldaat gekend had. Hare geschiedenis vertelt hij in zijn boek *Baas Ganzendonck* doch met veel karikatuur en een gansch ander verloop dan, volgens de plaatselijke overlevering, het in werkelijkheid is toegegaan. Want — en deze omstandigheid is misschien minder bekend — na voltooiing van zijn roman, las Conscience het handschrift vóór in de herberg van Baas Ganzendonck zélf die er geen beentjes in vond en niet verstond dat de medetoehoorders lachten op zijne kap ! Zoo waar is het spreekwoord : de hoovaardigheid bedriegt de wijsheid.

En waar kwam Conscience verder niet? Te Zoersel hoorde hij de geschiedenis van den *Loteling*, te Westmalle staat nog de oude smidse uit *Rikketikketak*, te Edegem, volgens de traditie, ligt *Het IJzeren Graf*. Heel de Kempen door leeft de herinnering voort aan dien grijzen goeden verstrooiden man en de boer, aan wie Conscience eens eene kom botermelk vroeg, vertelt het met genoegen aan zijne zoons en kleinkinderen. Zoo bezocht ik eene hoeve waar op de eereplaats in de beste kamer de hengelroede te prijken hangt waarmede Conscience bij zomertijd kwam kikvorschen vangen met een rood lapken aan een gekromde speld.

Op zijne zwerftochten vergezelde hem dikwijls Van Beers. En kregen beide schrijvers dan een verhaal te hooren dat hun de moeite van het inkleeden waard scheen, moest er strooiken-trek worden gedaan en het lot besliste wie van beide de stof behandelen mocht. (Herinneren we ons het slot van *Blinde Rosa* waar de twee jonge schrijvers malkander het geluk benijden het pas vernomen verhaal op 't papier te mogen brengen.) Meestal was de begunstigde van

het lot : Conscience. Alleen *De Bestedeling* aan beide schrijvers op eene reis door de Kempen verteld te Calmpthout in *De Zwaan*, viel Van Beers ten deel.

Pol de Mont (1) weet nog uit die zwerftochten een avontuurtje te vertellen waaraan hier wel mag herinnerd :

« Een bewijs van de vroege populariteit, welke Conscience — in dit zoo weinig geletterd land — heeft genoten, vinden wij in een avontuurtje, door den Antwerpschen artistenclub beleefd in het om zijn roovergeschiedenissen beruchte Zoerselbosch. Na een uitzonderlijk lange, eetlustaanprikkelende wandeling, in eene kermistent aangezeten, hadden onze reizigers vergeefs tot verscheidene malen toe om « wat eten » gevraagd, en in 't eind, van den nood een deugd makende, eenige liederen aangeheven, die de aandacht van de kermisvierende buitenlieden onmiddelijk op hen hadden gevestigd. Plotseling heft een hunner het beroemde visscherslied aan, door Conscience in *Het Wonderjaar* opgenomen :

« Des winters als het regent,
Dan zijn de paadjes diep, ja diep ! »

Een der luisterende boeren nadert tot den voorzanger. « Weet gij wel, Mijnheer, » vraagt hij, « dat dit het lied is van de rooversbende uit het Zoerselbosch ? »

— « Of wij zulks weten ? » luidde het antwoord ; « was Wolfgang niet de hoofdman van de bende ? »

— « Welnu, Mijnheer ! » hernam de boer ; « hier, waar thans de herberg staat, was Wolfgangs moordkuil ».

Nu was het ijs gebroken, en uit het nu volgende gesprek bleek al spoedig, dat al wat de goede Zoerselnaars van Wolfgang en de roovers wisten, eenvoudig aan Conscience's eersteling ontleend was.

Toen werd het de beurt van den voorzanger, om de belangstelling der boeren gaande te maken. Hij verklaarde dat de schrijver van het bewuste boek aldaar tegenwoordig was, en noodigde de kermisvierders uit, te raden, wie van de vreemdelingen Conscience mocht zijn.

(1) Pol de Mont. *Drie groote Vlamingen* (Hendrik Conscience, Jan Van Beers, Peter Benoit).

De boer liet zijn oog vallen op dengene van het clubje, die door de natuur met den weerbarstigsten lokkenbos en den wanordelijksten baard was begiftigd, en riep vol overtuiging uit : « Kijk ! deze moet het zijn, zie ! » En hij toonde met den vinger — Heremans !

Nu kwam ook de baas nader, en vergetende hoe hij straks verklaard had, nooit eten te verkoopen, dischte hij de toeristen een reusachtig kermismaal op, wat Conscience later deed zeggen : « Dien dag heb ik het honorarium van mijn eerste boek ontvangen ».

Daar, te Zoersel, mocht Conscience het eerste « bloemken plukken uit het kransken heidekruid en korenbloemen dat hij beloofd had voor zijne vrienden te vlechten ». Daar speelt zijn eerste — en misschien wel zijn schoonste — Kempische vertelling, het verhaal van den *Loteling*.

« Niet verre van het Zoerselbosch, eenzaam en vergeten stonden twee leemen huisjes nevens elkander... »

Doch wat wil ik, echt « gebrillte Pudel » gewijs gaan ziften en ontleden, als ieder van U, lezers, de schoonheid van die idylle heeft meegevoeld ; als in alle bloemlezingen staat gedrukt : Het vertrek van den Loteling, « Het uur der afreize is verschenen ! Dáar, voor de hutten staat een schoone jonge man, met den gaanstok over den schouder geslagen en het pakje op den rug ». Om dit tafereel zoo roerend te beschrijven moet Conscience hebben teruggedacht, meent Pol de Mont, aan zijn vertrek uit de hut van Bethken.

En kent elkeen niet van buiten het begin van den brief dien Trien in het zweet haars aanschijns te schrijven kwam aan Jan ?

« Beminde Jan,

Hoe gaat het al met uwe gezondheid ? God zij geloofd, wij zijn altemaal nog gezond en de os en de koe ook, behalve grootvader, die ziek is — en wij wenschen u altezamen een goeden dag. »

Hier hebben wij ineens Conscience op zijn best. Boeiende vertelling, oorspronkelijke en juiste typeering,

prachtige heide-tafereelen en alles zoo eenvoudig verhaald in een toon die streelt als zachte muziek, den echten volkstoon. Conscience moet gevoeld hebben dat hij daar op vasten bodem stond, daar hij in hetzelfde jaar dat *De Loteling* verscheen (1850), nog drie schoone Kempische vertellingen uitgaf : *Baas Ganzendonk, Rikketikketak* en *Blinde Roza*.

De heide is het domein van Conscience en niemand die het hem nadoet wat hij aan schoonheid brengt in zijne heide-romans. Als het hooge Noorden aan Björnson en Californië aan Bret Harte, zoo behooren de Kempen aan Conscience.

« In de heide is Conscience op zijne plaats (1); hij verstaat het murmelen der molenbeke, het ruischen van de denne, het popelen van den populier, het getjilp en gekweel van het woudkoor....

Juist omdat hij de natuur om zich heen zoo goed begrijpt of liever gevoelt, gevoelt hij ook de waarde van den mensch die aan de borst der natuur is gezoogd geworden. (!) Van daar die roerende eenvoud, die beminnelijke naïeveteit die niemand zoo waar, zoo oorspronkelijk zuiver heeft weten te schetsen... »

Tot welke school Conscience behoorde? Welke opvatting Conscience had van den roman?

« Hendrik Conscience is slechts Hendrik Conscience (2) : hij heeft van geen meester geleerd ; hij heeft geen literaire school doorloopen en kent de wachtwoorden der hoofden niet; hij heeft alleen in het boek der natuur gelezen en deelt mede wat hij daar gezien en gehoord heeft. »

Conscience deed een greep in het leven, maar idealiseerde zijne helden en wist het volk te boeien. Daarbij werkte hij met een verbazingwekkend gemak : Hij schreef niet als Balzac twee, drie maal zijne romans opnieuw. Was eene geschiedenis uit den volksmond vernomen of een voorvalletje dat hem had « gepakt » in zijn hoofd tot een

(1) SCHIMMEL, *Hendrik Conscience* (*De Gids*, 1856).
(2) SCHIMMEL, loc. cit.

roman gegroeid, kon hij dat werk weken en maanden dragen, het onderwerp bekijken aan alle kanten « maar eens aan de schrijftafel kwam het er uit *d'un jet.* » (1)

« Deze stille vreedzame verhalen, zegt Conscience in zijne inleiding tot den *Loteling*, eenvoudig als de grond waarop zij groeiden, loopen rechtstreeks tegen de heerschende mode in ; zij zijn geen mengsel van dieventaal, van oneer, van overspel, van naakte ontucht, van spottend ongeloof, vernielzuchtige moedeloosheid ; zij doen bij den lezer het haar niet te berge rijzen uit schrik voor zijne eigene deugd en voor de toekomst van het menschdom. Neen, neen, het is de duivel der vertwijfeling en des haats niet, die ze uitsprak. De natuur in hare onbesmette frischheid heeft ze te zaam geweven uit eene nederige stof, waarin slechts hier en daar een zuivere parel der menschelijke ziele glinstert. Om ze te genieten, mag men niet gansch onttooverd zijn ; zij treffen slechts de allerfijnste snaren des harten ; die broze vezels van *levenslust, van liefde tot God en tot den evenmensch*, welke het eerst door de wrijving van baatzuchtig zwoegen verrotten en breken. »

Juist met die stille verhalen, eenvoudig als den grond waarop zij groeiden, die tintelen van levenslust van liefde tot God en tot den evenmensch, heeft Conscience de gevoelige snaar bij het volk getroffen.

En hoe kon hij het volk doen luisteren ?

« Op een schoonen zomerdag rolde de oude postwagen van Antwerpen op Turnhout over den steenweg.... niet verre van eene eenzame herberg hield de voerder stil, stapte van zijnen zetel en reikte de hand aan eenen reiziger die met een lederen maal in de hand uitstapte... » (Begin van *Blinde Rosa.*)

Is uwe nieuwsgierigheid niet gaande gemaakt ?

De lezer laat het boek niet meer los : en dien vat op de lezers hebben weinige vertellers als Conscience : hij moet maar zeggen : « daar gingen twee menschen over de baan » en ge gaat al meê !

Hierbij denk ik aan Hiawadha die zoo werd geliefd.

(1) Georges Eeckhoud : *Henri Conscience.*

« Om zijn lieflijk welgemoed zijn,
Om zijn wondre kunstbegaafdheid,
Toen hij zong heel 't dorp kwam luisteren,
Al de strijders drongen rond hem,
Al de vrouwen wilden 't hooren
Daar hij 't hart ontgloeide in geestdrift
Of versmelten deed in deernis. » (1)

En het had iets om het lijf wat Conscience vertelde : daar zat een draad in zijn verhaal. Koudweg beschrijven en cinema-tooneelen voor het oog van den lezer tooveren zooals nog veel moderne mode is, kon hij niet. « Hij ontgloeide 't hart in geestdrift ! »

Hij kon niet schrijven om den vorm, om het genot een schoonen zin op zijne pooten te zetten als mijn vriend Anonymus, een punt- en kommazuiger en pezewever met de taal, die, heeft hij in sonore bewoording een plastische weergave gevonden om een hoekje bosch met vallende gele bladeren te schilderen, om eene rimpeling in den nek van een stappend paard raak vast te zetten of om het geblaat van een plat geitje trouw na te bootsen, in zijn dagboek opschrijft plaats en uur waar en wanneer hij dien parel van een zin heeft gevonden, een kaarsken brandt voor St. Antonius en later daar weer op denzelden tijd aan 't schikken en passen gaat om, door dezelfde stemming en omgeving bevrucht, een nieuw meesterzinnetje af te werpen.

Het volk is niet meegegaan met de latere schrijvers die afbraken met de traditie — al was dit hun recht — om een nieuwen weg op te gaan ; neen, het is zijn ouden Conscience trouw gebleven en zijne werken zijn het die geel-beduimeld liggen op de hoeven en uiteenhangend in de bibliotheken.

Veel te klein wordt er over de vertelkunst gedacht door de meesten onder onze huidige schrijvers wier werken *buiten* (zoo hoog *boven* ?) het bereik van de groote schare staan.

Doch laken wij hen niet die er ons op wijzen dat de vorm niet mag verwaarloosd : door hun moeizamen stielmansarbeid — om eens uit te drukken wat al de oude menschen reeds zoolang hebben gedacht — hoopen zij prachtige materialen op voor de schrijvers die later komen

(1) Longfellow : *Hiawadha* (vertaling van Guido Gezelle).

zullen en, den vorm nemend voor wat hij is : ***vorm,*** er klaar en raak en plastisch mee zullen uitdrukken hunne gedachten en gevoelens.

***

Het gaat niet op een kunstwerk uit mekaar te nemen en stuk voor stuk te bekijken en te zeggen : zie dat is schoon dáárom, en dit is leelijk om die reden : de kijk op 't geheel gaat er bij verloren en aan elke ontleding ontsnapt wat het voornaamste is in een kunstwerk : ***het leven !***

En dat is het wat de groote verdienste uitmaakt van Conscience's Kempische verhalen : ***het leven.***

Nog met zooveel fouten mogen die losjes-in-mekaar-gestoken werken behept zijn, vooral in de oogen van ons geslacht — wij, die nog zijn verbluft door de machtige diepvast-in-de-grondsche (vaak in modder en drek des te jammer) gewrochten van de realisten met hunne rake vastzetting van elk détail, de harmonie van hunne zinnen die als dichte rangen van welgedrilde soldaten opmarscheeren, met hunne keur van juiste welgeschikte woorden; Conscience is hen allen de baas door zijne levenskrachtige vertellingen tegenover die fijn-afgewerkte maar veelal doodgeboren romans.

Want, o, er valt zooveel af te wijzen op Conscience's werk ! Van Kerckhoven mocht wel veel afbreken al was zijn hoofdverwijt valsch « Dat Conscience zich aan de geestelijkheid zou verkocht hebben die hem geld en roem bezorgde ! » Neen, zijn succes had hij te danken aan zijn eerlijken rechtzinnigen arbeid !

En eerst en vooral zijn overdreven idealisme. — 'k Weet het wel, het idealisme was vroeger zoo goed als nu het realisme of het neo-romantisme : 't zijn de ***ismen*** niet die iets aan de kunstwaarde van een werk af- of bijdoen, ***mais il y a fagots et fagots !***

Conscience in zijne Kempische romans — in geheel zijn werk ten andere — volgt den raad dien George Eliot (1) misprijst.

« Maak in uwe boeken het leven een beetje schooner

(1) GEORGE ELIOT : *Adam Bede.* « Where the story pauses a little. »

dan het is : de wereld is niet juist zooals wij ze hebben willen, maar poets alles wat op .... plaats uwe slechte karakters altijd aan de linkerhand en de deugdelijke menschen ter rechterzijde. Zoo zien wij altijd op 't eerste zicht wie wij moeten gelijk geven en wie veroordeelen. »

Conscience maakt zijne menschen allemaal wit of zwart : er zijn engelen, er zijn duivelen. Maar menschen gelijk gij en ik, beste lezers, die veel kwaads hebben en ook een goeden kant — van u, lezers, verhoop ik : veel goeds en slechts een kleine schaduwzijde — die kent Conscience niet.

Voeg daarbij de onwaarschijnlijkheid in het verloop der gebeurtenissen en in de taal die zijne menschen spreken !

Herlezen wij bij voorbeeld de voorrede van *Baas Ganzendonk,* het werk nochtans dat het sterkst in het werkelijk leven geankerd ligt : wat een overdreven romantisme dàt alleenlijk onze overgevoelige grootmoeders en oude tanten nog kan doen tranen storten.

« Wat moet het zoet zijn in het graf ! » denkt Liza.

« Ik heb haar den mond met een kus gesloten », zegt de brouwerszoon ! (Een Kempenaar kust zoo gemakkelijk niet.)

En wat een tooneel als de brouwerszoon uit het gevang komt en het lijk van zijne geliefde naar het kerkhof ziet dragen ! « Hij stoot met woest geweld de maagden van zich, hij rukt zijne handen ten bloede aan de vijzen.... » Goed dat uit de rest van 't verhaal blijkt dat de jongen is zinneloos geworden !

Rikketikketak is wel zijn kempisch verhaal dat het verst van ons afstaat en het meest is verouderd.

Wat eene droomerij ! Wat eene onmogelijke wereld ! Die pastoor die een jongen kwijnend aan liefdeverdriet aanmaant priester te worden. Hij gaat loopen uit het Seminarie — dat was er van te denken ! — doolt rond, treurt en verwenscht *zijne geliefde. Zij* verslenst en verwenscht *hem.* En zoo haast ze mekaar hebben weergevonden *willen* ze trouwen en *mogen* ze van *papa !*

En welke dialogen ! Schoolmeesters die veel Con-

science hebben gelezen spreken *nu* zoo. « Ja, ja, de natuur komt achterna », zei Whistler. (Aangenomen in dit geval dat er ook in een schoolmeester een sikkepitje natuur zit !)

En toch houdt het volk van *Rikketikketak !* Die flinke smid die veel dronken loopt, naar het leger gaat en in rang stijgt tot den graad van kolonel : Is het niet de type van den Kempenaar die taai kan werken en eer van zijn arbeid wil halen, die houdt van een borrel en een pint, en gemakkelijk *iets wordt* in de wereld, zij het om zijne nauwgezetheid en gewetensvol plichtbetrachten of om het laagje vernis dat over een Kempenaar gemakkelijk is over te krijgen ?

Herlezen wij ook *Het ijzeren graf.*

Die oude man die veertig jaar lang zucht in de eenzaamheid bij een graf : ge moet er wel goesting voor hebben !

En toch weer, wat een stevigheid van moreele kracht gaat er uit van dit werk. Als onze menschen bij dit verhaal nog kunnen ontroerd worden bewijst het wel dat de zinnelijkheid en de rotheid waarin de grootsteden vergaan alle rangen van *onze* stadsbevolking en onzen buiten nog zoo diep niet hebben aangetast.

Schoon is die vertelling al voelen we ze ook zóó hoog geïdealiseerd en al zouden *wij* zoo iets niet meer opvatten :

Een stadsche heer die een boerenjongen aantrekt, hem de middelen verschaft een degelijk onderwijs en eene hoogere opvoeding te genieten en hem dan zijne dochter op den koop toe afstaat !

Neen, de menschen zijn wijzer geworden : de rijke burgers gooien hunne dochters zóó niet meer weg en zijn niet meer te bewegen om toe te stemmen in eene onteerende *mésalliance :* « Hoe zouden wij de schaamte dragen : een klompenmakerszoon die onze dochter bemint ! »

Daarbij de jonge meisjes houden beter hun fatsoen, kennen de waarde van hunnen stand en zeggen : « Schoenmaker blijf bij uwen leest, of *mutatis mutandis* : « Boer, neem eene boerin ». Zij hebben Duitsch geleerd ten andere en kennen het vers van Heine :

« O die Liebe macht uns selig
O die Liebe macht uns reich !

Also singt man tausendkehlig
In dem heil'gen röm'schen Reich.

Du, du fühlst den Sinn der Lieder
Und sie klingen, teurer Freund,
Jublend dir im Herzen wieder
Bis der grosze Tag erscheint:

Wo die Braut, mit roten Bäckchen,
Ihre Hand in deine legt,
Und der Vater, mit dem Säckchen
Dir den Segen überträgt.

Säckchen voll mit Geld, unzählig
Linnen, Betten, Silberzeug —
O, die Liebe macht uns selig,
O, die Liebe macht uns reich! »

Dit voor de overdrijving van het gevoelen.

Wat de techniek betreft: zoo ijl is vaak de compsitie; zoo zonder ruggegraat!

« Lees b. v.. *De Loteling* », zegt Schimmel « bedrieg ik mij of is de ingenomenheid die er op uw gelaat te lezen stond bij den aanvang des verhaals tegen het einde iets getemperd? Nu wij het geheel kunnen overzien blijkt ons de kompositie zoo lusteloos: het toeval, en niet de logische orde der omstandigheden beheerscht de handeling en de gelukkige ontknooping is kinderlijk naïef maar ook kinderlijk verrassend. » Van *Moeder Job* b.v. is de kompositie uiterst gebrekkig en 't zijn enkel de détails, die onze deelneming wekken; uit zichzelf heeft de handeling geen levenskracht.

Daarbij is er overdrijving in alles; er is iets ongezond week in alle figuren: en die weekheid doet den schrijver beter slagen in vrouwenkarakters dan in de karakters der mannen.

Doch laat ons daar niet op ingaan. —

Zoo suikerzoet is alles bij Conscience! 't Gebeurt in zijne Kempische verhalen nooit dat een jonge man in 't einde zijn liefje niet « krijgt. »

« Hoe komt het » vraagt George Eliot, « dat de dichters zooveel fijne dingen weten over onze eerste liefde en zoo weinig over onze liefde van later? zijn hunne eerste gedichten hunne beste? of zijn die niet beter welke opwellen na

scherper doordenken uit eene verruimde ondervinding, eene dieper geankerde liefde? »

Conscience was optimist als Cervantes en de meeste klassieke vertellers uit de tijden van geloof. « 't Zal wel gaan! » is de geest die zijne werken bezielt en « Laat ons altijd kop boven water houden, het oog op God gericht?

Hij vermooit het leven, wel deels naar den geest van zijn tijd, maar ook uit den drang van zijn eigen temperament én willens bewust om als moralist het volk op te beuren.

Misschien ook hebben zijne menschen té fijne zielen. Maar geldt dit verwijt wel zoozeer voor zijne vertellingen uit de Kempen waar in werkelijkheid op die wijde en eenzame heidevlakte, waar alles den mensch tot inkeer noopt, de zielen ongerepter blijven en intiemer voelen, en de menschen hooger staan « nearer, my God, to Thee! »

Edoch, Conscience kon wél met beide voeten op den grond staan en tafereelen schilderen trouw weergegeven naar het leven.

Van de samenspraken uit *Baas Ganzendonck* zijn de mondsgemeene spreekwoorden zoo maar af te scheppen. En hoe levend beschrijft hij in *Moeder Job* de rumoerige vergadering van de St-Sebastiaansgilde. In *De plaag der Dorpen* komt hij dikwijls wat té laag tegen den grond : b.v. waar hij die les van spaarzaamheid aan de huismoeders geeft. « Uit eene oude broek van vader moet de moeder een nieuw vest voor haren oudsten jongen weten te maken; en als het voor den oudste te klein is geworden, past het juist aan het broederken dat er op volgt, zoolang tot ge er niets anders meer dan een goed paar zokken voor vader uit snijden kunt,.. »!

De Loteling is *geheel en gansch* uit het leven gegrepen, Om maar op een paar kleine détails te wijzen : hoe sappig waar Trien verklaart dat zij aan haren Jan zal schrijven eenvoudig wat haar op 't harte ligt, en Loken uitroept : « Maar, sukkel, dat is geen brief! Een brief moet altijd beginnen : « Al bevende neem ik de pen in de hand... »

En hoe frisch als Trien te Venlo aan den verloofde van Loken die haar heeft voortgeholpen dankbaar toezegt : « Ik

zal voor Loken een brief schrijven en er dingen inzetten die u zullen doen opspringen van blijdschap ! » Krijgen de jonge mannen die dit lezen ook geen heimelijk verlangen naar zulken brief ?

Gemoedelijke humor ! Conscience lacht zooals het volk : niet zooals de hoogere satyriekers die den spot drijven ook met hun eigen kunst omdat het toch maar kunst is, als sommige musici, Offenbach b.v. die laten voelen dat zij in zich eene macht kennen en dat zij vleugelen hebben om hoog te stijgen als een arend, doch die na een korte pooze drastisch de bonzende kloppen van de grosse-caisse door hunne prachtige harmonieën slaan en spottend neerkomen misprijzend al het verhevene wat zij daarboven zagen.

Maar Conscience was eene sereene edelmoedige ziel die niet als een dilettante voor het leven post vatte, maar zijne begaafdheid als eene roeping aanschouwde en een hart in den boezem droeg vol medelijden voor de simpele schare.

En al is het leven niet zoo rooskleurig als Conscience het wil voorstellen, er gaat toch een ongemeene kracht over in het hart van den eenvoudigen lezer uit de woorden welke de schrijver Moeder Job in den mond legt : « Blijf op Gods goedheid betrouwen en zeg altoos in u zelve : *het zal wel beter gaan*. Wie deze woorden in zijn hart geschreven houdt is sterker dan het ongeluk want zij is een onuitputtelijke bron van kracht en moed.. »

Na Conscience is er niemand gekomen die het volk nog kon doen luisteren en het verder kon opleiden : mocht hij, die het volk heeft wakker geschud, die het leerde lezen, die het zijne eerste les heeft gegeven van kennis van- en liefde voor onze taal, niet met reden uitroepen : « Ik weet niet wie na mijnen dood ons Vlaamsche volk zijn dagelijksche schotel lezing zal opdisschen ! » ?

***

Wij brengen hulde aan Conscience om de Kempische verhalen, de schoonste parelen aan zijne lauwerkroon; wij zijn hem dankbaar omdat hij de heide heeft begrepen en bemind en zoo bewonderingwekkend heeft geschilderd :

« De Kempen met hun tot ernst stemmende, melancholische vlakten; die onbegrensde blauwe hemel, die zich, zoover de blikken reiken, als een zijden tent uitbreidt; de slapende vennen en vijvers, met ruischend, reuzelend riet bewassen en door den langbeenigen reiger bezocht; de stille uitgestrekte pijnbosschen, met hier en daar een nestje tusschen het groen getakte; de karig begroeide en steenachtige grond, waaruit gele, roode en blauwe paddestoelen opschieten; de eindelooze heidevlakte, waardoor, in den roodbloedenden glans der avondzon, de schaapherder zijn kudde droomend voortdrijft, en waarboven, langs noord-, oost-, zuid- en westkant, puntige torentjes hun goudblinkenden weerhaan in de hoogte steken »; (1) de heidevlakte, zoo koninklijk purper als lag daaronder een ras van prinsen begraven; de heide waarop als gele vuren de wilde braam met zijne helle bloemen afsteekt; de heide met hare kronkelende paden en diepen wagenslag, met hare schaddevuren, met hare kievitten en fluiters en kriepende krekels in de jonge mastebosschen, de heide met hare eigenaardigmooie lichteffekten....

« de heide, dit schoone oord, waar de ziel in zich zelve terugkeert en rust geniet; waar alles zingt van vrede en stilte: waar de geest, in tegenwoordigheid van Gods oorspronkelijke schepping, den looden sluier der overeenkomst wegwerpt, de maatschappij vergeet en met vernieuwde jeugd opstaat uit zijne banden; waar elke gedachte den vorm van het gebed aanneemt; waar alles, wat niet met de frissche ongedwongene natuur overeenstemt, uit het harte valt!

O, dáár, dáár is vrede voor een afgemat gemoed, dáár is nog jonge kracht voor den afgesloofden mensch! » (2)

Gegroet, Conscience, omdat gij de schoonheid van de heide hebt begrepen en bezongen!

JOZEF SIMONS.

---

(1) POL DE MONT: *Drie groote Vlamingen*.
(2) H. CONSCIENCE: *De Loteling* (inleiding).

CONSCIENCE EN DE POLITIEK

Dat de vreedzame, vaak dichterlijke Conscience aan politiek heeft gedaan, eens eene candidatuur voor den Antwerpschen gemeenteraad aanvaardde, ja — want daaraan stelt de « politicus » zich bloot — door zijne tegenstrevers om dienswille in de modder werd gesleurd : dat zal voor sommige zijner talrijke bewonderaars, misschien voor velen onder hen, eene verrassing heeten. Zóó verbeelden wij ons immers den schrijver niet van *De Arme Edelman, Bavo en Lieveke, Zeemanshuisgezin, De Loteling* en zooveel andere gemoedelijke werken, hoe strijdlustig ook de helden zijn van *De Leeuw van Vlaanderen*. Laten wij ons haasten hier echter bij te voegen dat de politiek slechts een onaanzienlijk deel van Conscience's leven innam.

Tweemaal lokte de staatkundige beweging onzen toen nog jeugdigen schrijver in het strijdperk, telkens ter gelegenheid eener gemeenteverkiezing te Antwerpen : in 1845 en 1851.

Het is in eerstgenoemd jaar dat de eerste poging werd aangewend tot het vormen eener Vlaamsche partij, onafhankelijk van de beide andere, en zulks te Antwerpen, alwaar, in 1845, de maatschappij *De Toekomst* het licht zag. Eene politieke kleur nam het nieuwe genootschap niet aan : men had begrepen dat de Vlaamsche beweging nog te zwak was, dan dat men had mogen hopen hare pogingen te zien slagen, indien men zich bepaald aan de eischen der programmas van deze of gene der gezindheden verbond. *De Toekomst* behield zich dan ook het recht voor, naar besten eisch der omstandigheden, haar jonge krachten ter beschikking te stellen van de partij, om het even welke, die 't meest zou geneigd zijn hare eigen desiderata in te willigen.

De Toekomst — over wier geheimlievende strekkingen men in Pol de Mont's *Conscience, zijn leven en zijne werken* (1) belangwekkende gegevens zal aantreffen — wierf man-

(1) Blz. 57-58.

schappen aan te Gent en te Brussel. Conscience was het die de zaak op zich nam de Vlamingen uit de Arteveldestad aan te winnen.

Rond hetzelfde tijdstip was er te Brussel, onder de Vlaamschgezinden, zeer ernstig spraak eene Vlaamsche afdeeling van de vrijmetselaarsloge tot stand te brengen.

De Toekomst beijverde zich om het volvoeren van een dergelijk plan onmogelijk te maken.

Dank zij den invloed van den Duitscher Wolff, werd besloten dat de Maatschappij voortaan zou bestaan uit een eersten graad, *Heilig Verbond* geheeten, en uit een tweeden, *De Toekomst* genaamd. Vier verschillende afdeelingen — meesterschappen betiteld — zou elke graad tellen, één te Antwerpen (het Rubenskamp), één te Gent (het Arteveldekamp), één te Brussel (het Agneessenskamp), één te Brugge (het Breydelkamp).

Op 9 September 1845 werd voor de eerste maal de wensch geuit de Vlaamsche partij in den te herkiezen gemeenteraad vertegenwoordigd te zien. Er werd dus beslist dat men zich eerst tot de liberalen, in het toenmalige Antwerpen oppermachtig, zou wenden.

Eene deputatie Vlamingen, samengesteld uit Conscience, de Cuyper, de Laet, van der Voort (Michiel) en van Kerckhoven, werd tot de hoofden der liberale partij afgevaardigd, ten einde voor Gustaf Wappers en Dr. Matthijssens eene candidatuur te vragen op hare lijst, die — men merke het op — niet minder dan 16 namen telde. Twee op zestien — bescheidener zijn ware moeilijk geweest, bemerkt met reden Pol de Mont. Doch als een schreeuwende onzin werd het van de hand gewezen. Op eigen verantwoordelijkheid en met eigen middelen gingen zij nu den strijd aan, en stelden, door middel van eene tusschenlijst, hunne candidaten aan het kiezerskorps voor. Manifest op manifest werd verspreid, dag en nacht werd er gezwoegd en geslaafd — doch met eene kleine minderheid bezweken de twee Vlamingen, en eerst vier jaar later, in 1850, mochten zij er in slagen den tweeden candidaat gekozen te krijgen.

Reeds toen werd Conscience als verdacht beschouwd, ja als vijand, als verrader, door hen die de eischen der Vla-

mingen euvel hadden opgenomen. Bij zijne benoeming tot ridder in de Leopoldsorde, in Juni 1845 — onder het gemengd ministerie Nothomb — schreef l'*Indépendance Belge* dat deze vereering eene « stratégie électorale » was. « *Nous reconnaissons assurément que M. Conscience a tous les titres désirables à cette distinction, mais il est singulier que M. le ministre de l'Intérieur ne s'en soit souvenu qu'à la veille des élections.* »

Luistert naar den *Précurseur* van 21 Oogst 1847 :

« *Ceux qui ont soudoyé M. Conscience peuvent avoir eu à s'applaudir du résultat, mais la cause flamande point; que M. Conscience ait travaillé pour le ministère, c'a été un titre de plus ajouté à ceux que lui a valu sa trahison...* »

Niet minder hevig waren de aanvallen waarvan Conscience het voorwerp was ter gelegenheid zijner benoeming tot leermeester van 's Konings zonen (onder het Katholiek ministerie de Theux) :

« *Conscience, orateur de meeting, a prêché des doctrines ultra-radicales,* schreef laatst genoemd blad in zijn nummer van 24 Juli 1847. *Aujourd'hui Dubœuf, demain Linguet, cela peut être tout ce que l'on voudra, excepté un titre de recommandation suffisant pour être un des précepteurs de la famille royale* ».

Op dezelfde manier betreurde *Die Kölnische Zeitung* deze benoeming : « Sedert lang », schreef het Duitsch blad of liever zijn Belgische briefwisselaar, « heeft deze schrijver zijne oude loopbaan verlaten, om zich met lijf en ziel in de armen te werpen der achteruitkruipende partij. »

Conscience zond een langen brief aan den *Précurseur*, die hem liet verschijnen in zijn nummer van 26 Oogst 1847. « Nooit, zegde hij, heeft hij eene openbare politieke vergadering bijgewoond. Zijne redevoering, uitgesproken den 6 Februari 1839 ter gelegenheid der sluiting van het tooneeljaar der *Hoop*, nopens de 24 artikelen, is geen bewijs van republikeinsche noch radicale leerstelsels. Wat het verraden der liberale zaak betreft, nooit heeft hij tot eene der groote politieke partijen van België behoord. « *Dès qu'un parti réellement national se formera en Belgique, je m'estimerai heureux d'être admis dans ses rangs ; jusque-là je me renferme dans une sphère d'action, qui n'embrasse pas autre chose que la conservation des mœurs, des croyances et de la langue de nos pères, de tout ce qui nous distingue comme nation, de tout ce qui peut garantir*

notre indépendance morale et politique, de tout ce qui, enfin, peut contribuer au maintien d'institutions sous l'empire desquelles la littérature de mon pays a pu prendre de l'essor et du développement. »

Aangaande het gemis van vertrouwen vanwege zijn landgenooten, en van achting in den vreemde, wederleggen de bijval en de talrijke vertalingen zijner werken deze beweringen, voegde Conscience erbij.

's Anderdaags beantwoordde het zelfde dagblad den brief van Conscience, wien het zijne deelneming verweet aan *gesloten* politieke bijeenkomsten ten tijde der kiezingen van 1845 en 1847, inzonderheid te Niel.

Hier moeten wij eenige regelen aanhalen van een ander Antwerpsch blad, het *Journal d'Anvers*.

Sprekende van de ongunstige houding van Frankrijk ten opzichte van België's handel en nijverheid, dewelke tot eene duitschlievende strekking (meer letterkundig dan economisch) aanleiding had gegeven, schreef het *Journal d'Anvers* in zijn nummer van 11 September 1847 :

Un seul point nous paraît essentiel dans cet intermède à moitié politique : c'est le rôle actif que l'Allemagne s'y est tout de suite arrogé. M. Conscience et ses amis, vaincus par la réaction libérale, ont trouvé de chauds protecteurs au delà du Rhin, non pas toujours en leur qualité d'ardents catholiques, mais partout, en tant que flamands par excellence.

De uitsluiting van Hendrik Conscience uit den *Olijftak*, ten jare 1847, was niet zonder verband met de politiek. Men weet dat Vleeschouwer met medehulp van Conscience en de Laet, te dien jare, het weekblad de *Roskam* stichtte, terwijl van Kerckhoven — almachtig geworden in de maatschappij *Olijftak*, die straks ter spraak zal komen — Karel Nijs en de gebroeders Jan en Theodoor van Rijswijck, den liberalen *Schrobber* in het leven riepen. De tweespalt was in de gelederen der Antwerpsche Vlamingen geslopen.

Onder voorwendsel dat de uitgave van het weekblad de *Roskam* der vlaamsche zake schadelijk was, doch, volgens Ida von Düringsfeldt (1), om reden van antipathie en afgunst, werden de drie vrienden, dank zij de kuiperijen van van Kerckhoven, in zitting van 4 December 1847, uit

(1) Pol de Mont, l. c.

den schoot van de doctrinairgezinde rederijkkamer de *Olijftak* verbannen.

De mannen van den *Olijftak*, of liever de drie invloedrijke leden, de secretaris van Kerckhoven, en met hem Nijs en Verbrugghen, die gezamenlijk het voorstel der uitsluiting hadden neergelegd, begrepen de noodzakelijkheid, hun gedrag tegenover de Antwerpsche bevolking te verrechtvaardigen, en gaven daartoe een lang manifest uit.

Het was niet zeer behendig, om hier de woorden te gebruiken van Edm. Mertens, het opstellen van het manifest toe te vertrouwen aan hem die den maatregel had uitgelokt en die ten anderen bekend stond als een onverzoenlijke vijand van eenen der drie uitgeslotenen, van Conscience. Het bannen van de opstellers van de *Roskam*, wanneer men die van den *Schrobber* in den schoot der kamer behield en met geen enkel woord hunne handelwijze laakte, was eene schreeuwende onrechtvaardigheid.

De hatelijke maatregel tegen Conscience en zijne twee vrienden genomen, toegejuicht door den *Précurseur*, werd gelaakt door het *Journal d'Anvers* en het *Organe des Flandres*, dat zulks het werk noemt van « une majorité de libérâtres fanatiques ».

Het manifest van den *Olijftak*, door van Kerckhoven uitgegeven, werd door het gezonde deel der bevolking, zegt het *Journal d'Anvers*, met afkeer onthaald.

De uitgebannen leden stichtten, nog hetzelfde jaar, met het doel den *Olijftak* te bevechten, de Maatschappij *Voor Taal en Kunst*. Zoo machtig groot, schrijft Pol de Mont, was in Antwerpen het getal der *Consciencisten*, dat *Voor Taal en Kunst* weldra meer dan 800 leden telde. Dezelfde maatschappij gaf het tijdschrift *Het Taalverbond* uit.

* * *

Men verkeert als in eenen droom, zegt Pol de Mont in zijne reeds genoemde schets van Conscience, als men heden, door oudere vrienden hoort ophalen van al den ongehoorden laster, al den hoon en smaad, den edelen mensch te dien tijde, in zijn eigen vaderstad, aangedaan. Niet enkel zijn talent, zijn onbesproken zeden, zijne recht-

schapenheid werden kortweg geloochend, zelfs *den zoon* wierp men met slijk : Conscience, zoo strooiden ongenoemden rond, had de hand opgeheven tegen zijne moeder ! Conscience was de moordenaar zijns vaders ! zelfs uit het leger, waarvan hij op 21 Mei 1836 was ontslagen, omdat zijn vijfjarige dienst, op 7 April 1831 aangevangen, alsdan eindigde — was hij om zijn wangedrag weggezonden ! Men stelde hem voor als eenen dronkaard, « en nog heden is menige anecdote, het totale gemis aan gronden van deze en andere lastertaal aanduidend, in omloop. »

***

Thans komen wij aan de Gemeentekiezing van 1851.

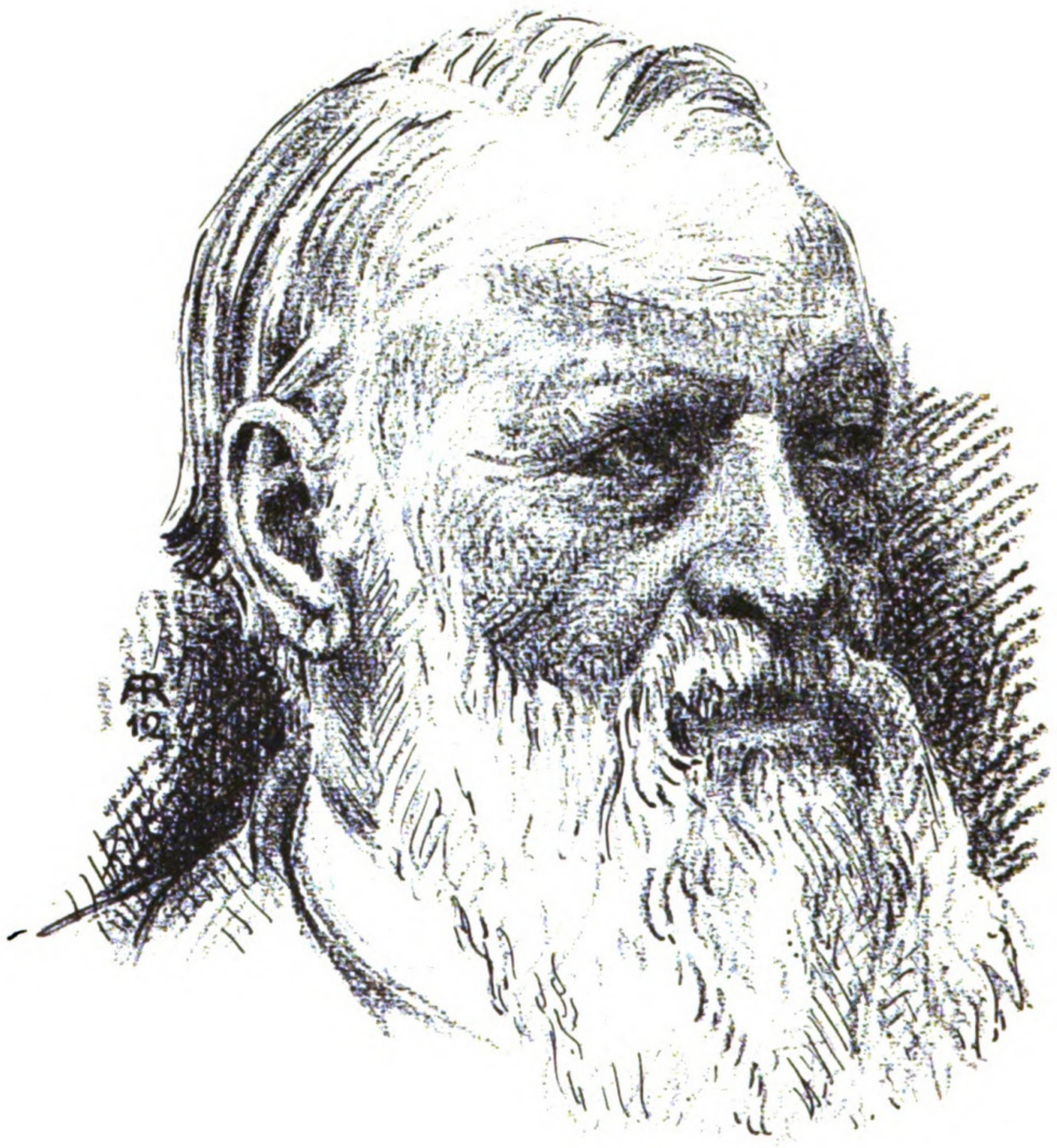
De maatschappij *Eikenkroon,* in November 1850 gesticht, besloot in de gemeentekiezing van November 1851 het Vlaamsch grondbeginsel te verdedigen en de candidatuur van H. Conscience te ondersteunen, « als de Vlaamsche uitdrukking van 80.000 Vlamingen van Antwerpen. »

Conscience was candidaat voor de vijfde wijk. Als gevolg op deze beslissing werd door den *Bond der Vlaamsche Maatschappijen,* tot welken de *Eikenkroon* behoorde, een plakbrief opgesteld, inhoudende o. a. : « Onze tegenstrevers bevechten door alle middelen de candidatuur van den heer Conscience, omdat zij de welsprekendheid van dien voorstander der Burgerij en der Moedertaal vreezen. Wij, integendeel, wij hechten aan deze candidatuur het meeste gewicht, omdat wij hoop hebben in zijn uitstekend talent en in zijnen vaderlandschen moed. »

« *Les flamands*, schreef de Antwerpsche briefwisselaar der *Indépendancc Belge* (28 October 1851), *regardent ce nom* (Conscience) *comme ayant la valeur d'un principe, les libéraux le considèrent et à bon droit comme celui d'un adversaire.* »

De uitslag der kiezing was :

Stemmers	2901
Volstrekte meerderheid	1451
Van Honsens (liberaal)	1563
Conscience	1334

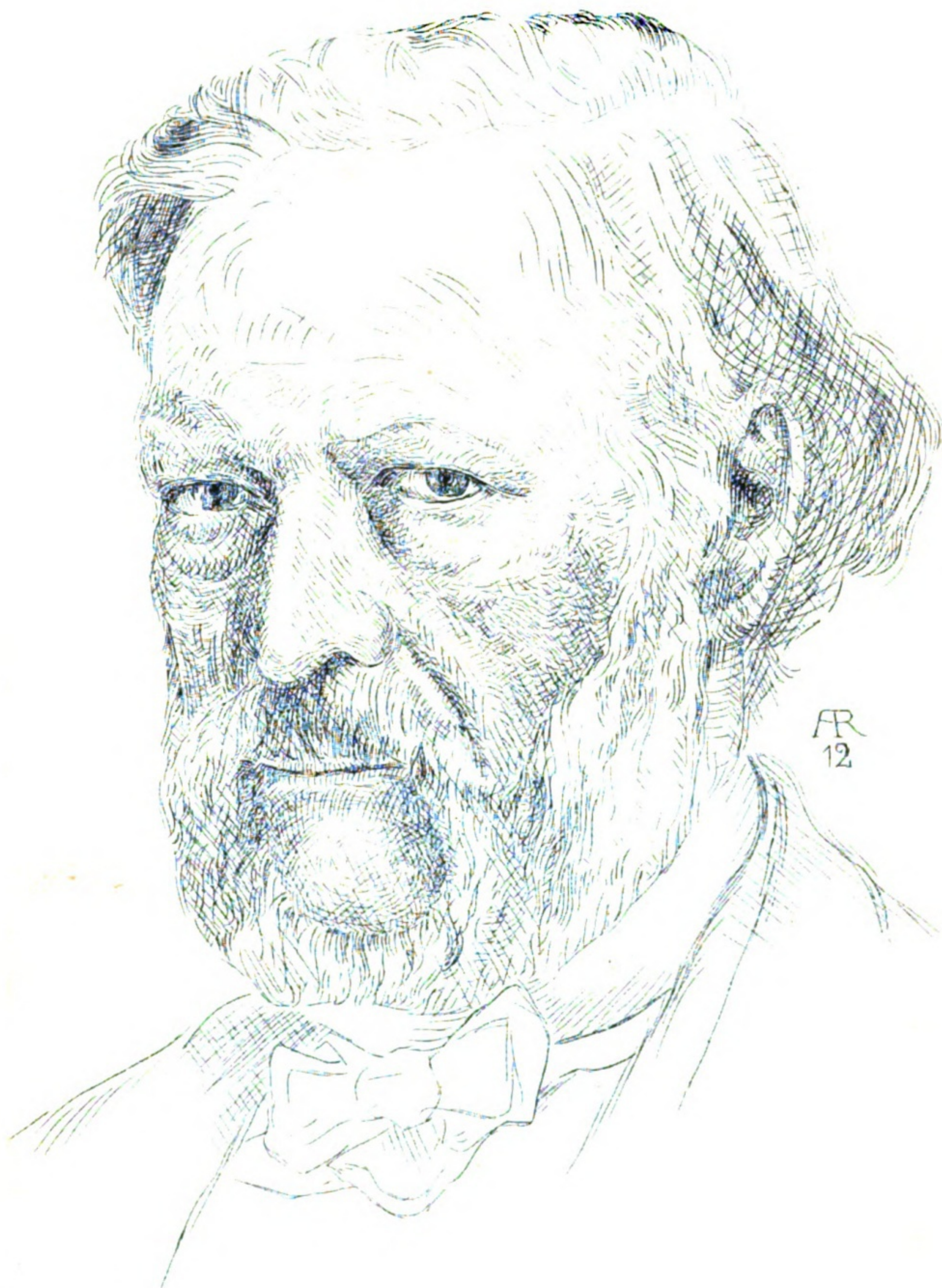

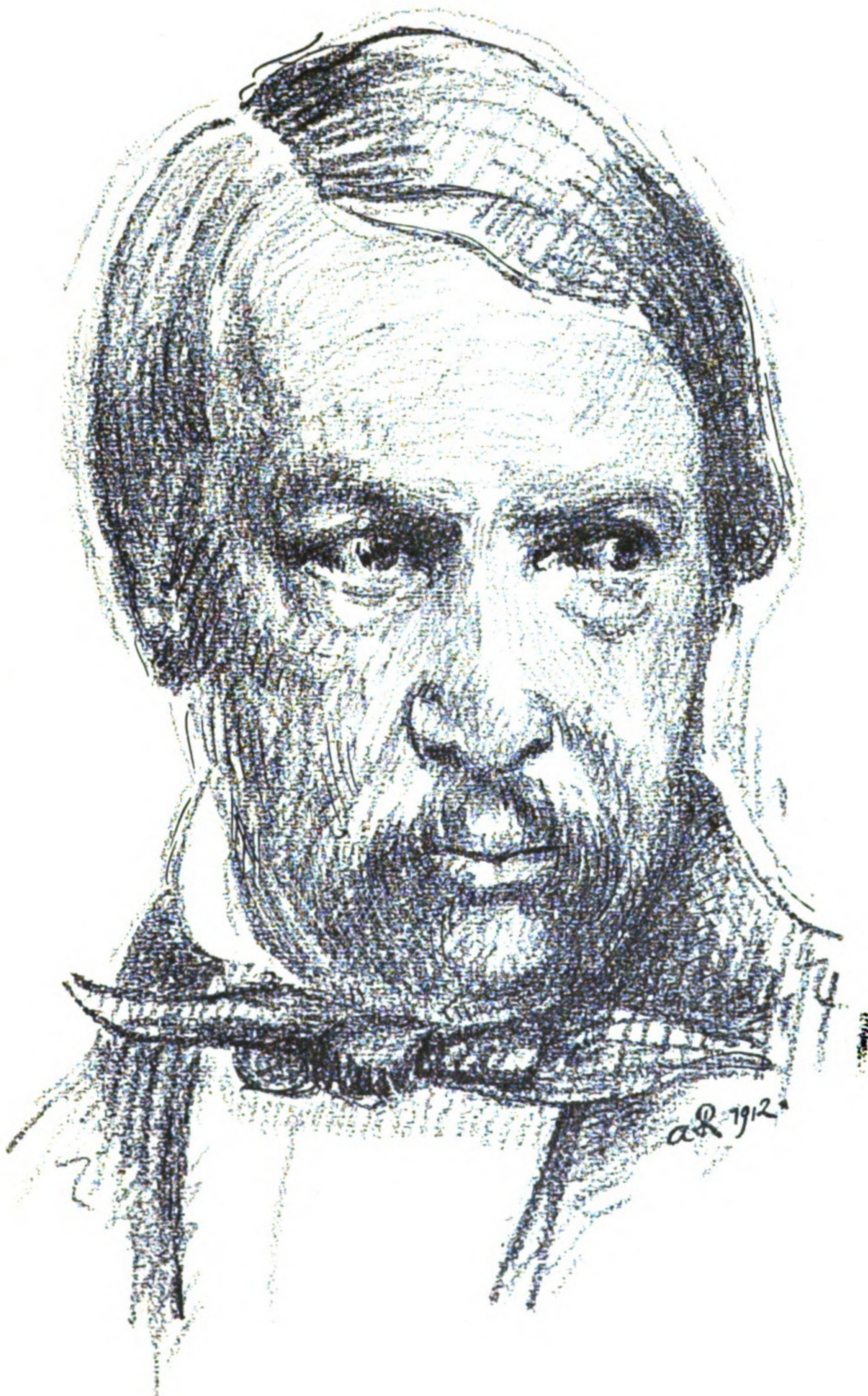
1881

Uit: Dietsche Warande en Belfort 1912

lage aan „Dietsche Warande en Belfort" 1912.

AR
12

Uit: Dietsche Warande en Belfort 191

Deze laatste had dus 117 stemmen te kort om de volstrekte meerderheid te bekomen.

Op de twee andere candidaten werd een voldoende getal briefjes uitgebracht om een herkiezing noodzakelijk te maken, waarop zij echter, met eene onmerkbare minderheid, het onderspit dolven.

ED. VLIETINCK.

HERFSTGEDICHT

Voor Gerry Helderenberg.

Fecisti nos ad Te, Domine.

Nog een, nog een... ze rits'len allemaal,
De blaren af de boomen;
Nog een, nog een... 't is 't eeuwenoud verhaal
Van ijdle menschendroomen...

Wij zagen ze, in de lente weêr gewekt,
De twijgen uitgedreven,
Bleekgroenend, weekdoorzond en fijngebekt,
Lichtgichelend herleven...

En vlamde rood der zonne bijtende aêm
In 't loome van de luchten, —
Hoe zaten we in hun schaduw vaak te zaêm
Op hoop van zoete vruchten...

Toen kwam de herfst, en in de kruinen bronsden
De rozigblonde peren,
'Wijl om de laatste rozen bijen gonsden
Vol onvoldaan begeeren...

Wij plukten 't sappige ooft met gretig' hand,
Zou nu ons harte zwijgen?
Ach, neen, het aardsche heil en bluscht dien brand
Maar doet de vlammen stijgen...

Nu vallen ze een voor een, en ieder laat
De wegen langs, zijn glansen...
En hoort de wandlaar waar hij trage gaat
't geklir van zinken kransen...

Nog een, nog een, ze rits'len allemaal
De blaren af de boomen...
En fluistren ons het eeuwenoud verhaal
Van 't ijdele aller droomen...

JORIS EECKHOUT.

AAN DE KUST VAN DE ÖRESUND

Het is ochtend. Alles rondom ademt vrede en geluk. Strak blauw strekt de hemel zich uit boven de glimlachend-glinsterende golven. De zon streelt stralend de groene helling die grenst aan het smalle zeestrand. Een zacht windje doet suizen de fijne, dichte bladeren van de gekromde espen, die zich hier en daar verheffen op de groene helling. Achter de helling de weg, waar de visschershutten liggen, gescheiden van elkaar door een tuintje, een plaatsje of een doorgang, die voert naar het veld. In de tuintjes vóór de hutten prijken bonte bloemen. Stokrozen, violieren, leeuwenbekken en hel-roode geraniums. Heesters groeien welig. Ook boomen met dikken, krommen stam, olmen, linden en lijsterbessen. Rozen klauteren spelend op tegen de wit gepleisterde geveltjes en paarsche clymatis klimt zelfs hier en daar tot op het rietendak. Alle hutten hebben slechts éen verdieping en zijn heel laag. De voorgevel schijnt louter venster. Is de voordeur aangebracht midden in den voorgevel, dan heeft de zucht naar versiering er een houten portiekje om heen gebouwd, wat niet past bij de eenvoudige hut. De natuur heeft dit begrepen en de wingerd, of klimop, kracht gegeven er zich om heen te slingeren, en het houtwerk te verbergen.

Ik zelf woon in een visschershut. En niet in een van de allerbeste. De voordeur is op zij. Als ik den sleutel in het slot steek, steun ik met mijn linkerhand op het rieten dak. Ik val letterlijk met de deur in huis, want gewoonlijk vergeet ik dat er een drempel is af te stappen als ik de deur in ga en plof, pardoes in mijn kamer sta. Ik heb zes venstertjes, drie voor en drie achter. Gezicht op volle zee aan den eenen, op een begroeide schutting aan den anderen kant. Een houten vloer, schoon geschuurd, en niet meer dan de allernoodigste meubelen. Alles goed onderhouden en netjes. Aan den muur dezelfde platen met vreeselijke en onnatuurlijke voorstellingen, die men overal aantreft in gehuurde kamers buiten. Vlak over de huisdeur een deur naar de keuken. Door de keuken komt men in de twee

andere vertrekken, waaruit de hut bestaat. De mooiste kamer, die ik bewoon, wordt 's zomers verhuurd, en 's winters afgesloten.

Zoo vroeg mogelijk baad ik 's morgens in zee. Er zijn slechts enkele badhuisjes aangebracht op houten steigers van het strand in zee, en iedere badgast heeft een bepaalden tijd waarop hij van het badhuisje gebruik kan maken. Gewoonlijk beginnen de badgasten eerst om tien uur te baden en is het haast je-rep-je om plaats te maken voor anderen. 's Morgens vroeg is er niemand. Dan is de zee voor mij alleen en kan ik zwemmen zoo lang en zoo ver ik wil. Groote stilte heerscht zoolang alles nog slaapt. Visschersbooten met witte zeilen glijden glinsterend voorbij. Verder in zee een enkele groote stoomboot. Aan den horizon rook van een onzichtbaar vaartuig. En het mooist en het stilst van alles : het eiland Hveen, in de verte, met de groen-glooiende hellingen, afgewisseld door witte duinen. Geen kerktoren verheft er zich, geen rood dak duikt op, — het eiland schijnt geheel verlaten te drijven op de koele morgenbaren.

Later op den ochtend ontwaakt al wat leven heeft.

De kinderen verschijnen het eerst, de visscherskinderen in havelooze kleeren, maar met gebruinde gezichtjes en vroolijk lachende oogen en mond. Ook de kinderen uit de stad, die hier gezondheid komen opdoen en heel den dag spelen en lachen met de arme visscherskinderen. Al verschil van stand is hier weggegleden. De rijke jongen uit de stad speelt even vroolijk met het « schip » van den armen visscherszoon, (een plankje dat aan een touw wordt voortgetrokken), als de arme jongen met het mooie schip, dat uit de stad is meegebracht door den rijken makker. En als de rijke jongen in het badhuisje wordt uitgekleed en in zee zwemt, werpt de arme aan het strand vlug zijn kleeren uit en haast zich naar zijn makker toe. Heel den morgen is het een geplas, gelach en gestoei aan het strand en in het water.

In de middagsuren is het strand bijna verlaten. Dan wandelen er alleen oude menschen, die het gekrioel der kinderen niet verdragen kunnen.

De kinderen zelf zijn in het bosch.

Van het strand voert een breede laan er heen. Dichtbebladerde beuken, eiken statig hoog met krachtig gekromde takken en reusachtig breeden stam, verheffen zich als wachters langs beide zijden van de laan. Links een groot, oud landgoed. Daar woont de graaf, die heer en meester is van heel het dorp. Een deftig woonhuis, in zuiver Empire stijl, omgeven door een grooten tuin vol wonderschoone boomen en bloemen. Links van het woonhuis, de boerderij en bijgebouwen. Het bosch, waarheen de breede laan leidt, behoort ook tot den grond van den graaf. Heel groot is het niet, maar het schijnt het te zijn doordat de groote, oude, dichtbebladerde beuken en eiken zóo dicht opeen staan, dat de zonnestralen er nauwelijks kunnen doordringen. Een reuzenwoud schijnt het, en het is dus niet te verwonderen dat de kinderen er 's middags « jacht » en « roovertje » spelen. Hel groen is het mos dat de bodem bedekt en waarop paddestoelen prijken helder-wit en geelbruin. In het bosch vergeet men de nabijheid van de zee, want haar ruischen dringt niet heen door den dichten muur van het bladerloof. Maar in onze ziel ruischt een bede van vrede...

Tegen den avond trekken de kinderen weer naar het strand. Maar de menschen, die kennen de groote aantrekkelijkheid van wei en veld tegen schemerdonker, verlaten de zee en bestijgen een der smalle doorgangen tusschen de visschershutten, van waar de weg voert naar het veld. In de onmiddellijke nabijheid der hutten, met een laag hekwerk ervan gescheiden, uitgestrekte vlakten, karig met gras en halmen bedekt. Daar drogen de visschers hun netten, daar zien wij ze hangen en uitgespreid. Op de dorre vlakte volgen korenvelden en bebouwde akkers, afgewisseld door boschjes van laag kreupelhout en een heel enkel maal een kleine boerenhofstede. De atmosfeer is geurig en frisch als nergens anders, vooral klaver en thymis strijden om den voorrang. Smalle paadjes, die de korenvelden scheiden, juist breed genoeg voor éen mensch, herinneren mij aan het land waar ik thuis hoor.... Het is alsof geen zee, die zoo boos kan opbruisen, me scheidt van het zonnige Vlaanderen. Alsof nooit andere klanken dan de Vlaamsche om me heen geklonken hebben, alsof heel het visschersdorp een droombeeld was. Ik ben

thuis... Door het koren ruischt een zachte avondwind. Op eens sta ik op een heuvel en een frissche wind waait om me heen. Voor me een golvende zee van donkere boomtoppen en daarachter het droomend oog van de watervlakte. Ik vlij me neer om te luisteren naar den avond die bosch en veld in slaap wiegt. Om af te wachten het oogenblik waarop de nacht ook mij in zijn armen sluit, vol vrome vrede....

Maar nu ben ik niet meer thuis, in het zonnige Vlaanderen. Want geen kerkklokken zijn tot me doorgedrongen, de zonsondergang is niet ingeluid en geen klokketonen hebben me aangekondigd dat de nacht nadert. Nergens een kerktoren... De donkere stilte begint me te drukken en ik loop terug, denzelfden weg dien ik gekomen ben. Als ik de hutjes nader zie ik de visschersnetten fantastische vormen aannemen. Het is alsof ik elfen een rondedans zie uitvoeren en de netten de schaduwachtige omheining vormen die de elfenkindertjes beschermen moet... De groote kokervormige netten schijnen loopgraven boven den grond, waardoor de elfen verdwijnen zullen... Neen, juist daar uit komen zij aangehuppeld, luchtig wit met schitterende loovertjes op hoofd en haar... Ik druk me tegen het hek van een visschershut, en wend het oog af van het veld met zijn fantazie beelden....

Dan is de werkelijkheid daar.

Een hoesten en steunen dringt uit de hut tot mij door. Ik blijf staan. Was het verbeelding? Neen! Weer hoor ik het en nog eens en weer... Ik ril en loop voort. Een eind verder een schel gelach... Zóo heb ik nog eens hooren lachen — een lach dien ik nooit vergeten zal, dien van een waanzinnige. Zou hier ook zoo'n ongelukkige huizen? Onmogelijk! Blijde kinderen, vroolijke badgasten. — Toch... weer die lach... Ik stop mijn ooren toe en loop voort.

Daar schreeuwt een klein kind... Neen, jammeren is het, en ik zie hoe een licht wordt opgestoken in het kleine achtervertrekje, terwijl het jammeren voortduurt. Ik blijf kijken en zie een vrouw een kind uit de wieg halen en het aan haar borst leggen. Maar het kind schreeuwt jammerend door, en wendt tegenspartelend het hoofdje af van moeders borst. Ik zie dat de vrouw de hand voor de oogen houdt, — en ik haast mij naar huis.

Op mijn kamer blijf ik voor het open raam staan en staar naar de zee.

De golven zuchten nadenkend en diep. Het water dreigend donker en koud waakt over veld en bosch. Een stille grootheid rust over de zwarte onpeilbaarheid die zoo goed weet te verbergen de geheimen die op den bodem sluimeren...

Maar nu weet ik dat ook de lachende visschershutten met hun guitig glurende venstertjes een geheim te bewaren hebben...

De nachthemel doet sterrenliederen nederdalen op al wat leeft en de liederen zingen zacht suizend in slaap al wat ademt...

Den volgenden dag ga ik op verkenning uit.

Ik begin met de hut waar uit het hoesten tot mij doordrong en ik hoor dat een vijf-en-tachtigjarige visscher daar zijn laatsten kamp strijdt met een hevig borstlijden. Zoon en schoondochter met zeven kinderen wonen bij hem in.

Het lachen *was* het lachen van een krankzinnige. De ongelukkige, die in het hutje woont, is niet geheel van zijn verstand beroofd, doch daarbij mismaakt, lam en stom. In den zomer wordt hij in huis gehouden om de kinderen aan het strand niet te verschrikken. Maar zoodra de badgasten vertrokken zijn, zit hij dag aan dag aan het strand. De zee schijnt hem te kalmeeren. Hij wordt verzorgd door een oude moeder, die ook de weduwe van haar oudsten zoon in huis heeft met vijf kinderen.

De moeder, die te vergeefs haar kind trachtte te stillen, is de weduwe van een visscher, die verdronk vlak voor de geboorte van dat kind. Zij moet een schoonvader verplegen, die krom en stijf is van de rhumatiek....

En als ik mijn weg vervolg, vind ik in bijna iedere hut een leed, waarvan de meeste badgasten niet het minste vermoeden hebben, — want de bevolking bewaart haar geheim even gierig als de zee....

De ouden en zieken worden moedig en vol toewijding verpleegd door hun naasten. Neen, zij *mogen* niet sterven, want met hun dood verschijnt het zwaard dat hen *allen*

vernietigen zal. Dan moet het hutje ontruimd en staat het gezin op straat....

Want de jonge graaf, aan wien heel het dorp behoort, heeft nieuwe wetten ingevoerd. Aan den ouden graaf betaalden de visschers jaarlijks een handvol kronen, waarvoor zij de hut bewonen mochten, maar zelf in orde moesten houden. De visschers, die tijdens het leven van den graaf hun hut op die voorwaarden bewoonden, mogen tot hun dood op dezelfde voorwaarden blijven. Maar nieuwe bewoners zullen een hooge huur moeten betalen.

Getrouwde zoons, of dochters, trokken met kinderen altijd bij de ouders in, zoodat het goedkoop wonen was voor meer dan één gezin.

Sterft nu de zieke schoonvader, of de oude schoonmoeder, dan moet de jongere generatie er uit of... betalen. En betalen zal niemand kunnen. De bevolking is arm, de vischvangst levert weinig op.

De oude visscher en zijn vrouw, bij wie ik woon, betalen den graaf vijf-en-twintig kronen per jaar. Als de visscher en zijn vrouw sterven, wordt de huur minstens vierhonderd kronen, wat de zoon en schoondochter, die bij de oude lui inwonen, niet zullen kunnen inbrengen.

De visscher is doof en stijf en tot niets anders in staat dan netten knoopen en brandnetels hakken voor het varkensvoer. De oude vrouw kan niet loopen van de jicht en ligt met open beenen meestal te bed in een alkoof in de keuken. De schoondochter doet het huishouden en de zoon is visscher, dus meestal op zee.

Maar niemand laat zich neerdrukken door het dreigend zwaard. Vroolijk gaat een ieder zijn gang, vol vertrouwen op een Voorzienigheid die alles schikken zal ten beste. Vroom is het volk hier op zijne wijze. De oude vrouw naast mij in de keuken in haar alkoof, hoor ik iederen Zondag morgen een half uur uit den Bijbel voor lezen. 's Avonds zingt zij met haar man psalmen, of liever zingen beiden ieder op hun manier, want de oude man is zoo doof dat hij zijn vrouw toch niet volgen kan. Als het mij hinderde zouden zij het gaarne voor mij laten, zeide de oude man goedig. Maar natuurlijk verg ik dit offer niet.

Toen ik eens met hem over godsdienst sprak en zeide : « Ja, de visschers zijn gewoonlijk nog al godsdienstig, in alle landen », antwoordde hij heel plechtig : « Dat komt, Mevrouw, omdat je op zee toch zoo heel erg alleen bent met Onzen Lieven Heer ».

D. LOGEMAN-VAN DER WILLIGEN.

Denemarken, Augustus 1912.

POPULUS ITALICA

Hoog houden in de ruimende geluchten
De popels hunne kruinen opgericht,
In d' heerlijkheid van 't zomerzonnelicht
En 't henentiegen van de windevluchten.

De toppen suizen blije ruischgeruchten
Waar 't briesbejegend loover lenig zwicht,
Waar 't wederkeeren in de blaren sticht
De zindering der hooge luchtgenuchten !

Te heffen onze kruin ten open dag
En luide licht, waar zij in vrijheid mag
Door 't breed beweeg der winden zijn gedreven ;

In zindring zich den Adem meê te geven
Die uit de hoogten toe te waaien plag,
Dat is nog vreugd in dit laagvlakteleven !

CANTECROOI.

DE GRONDLEGGERS DER SCHILDERSCHOOL VAN BARBIZON

(Slot)

II

Théodore Rousseau was pantheïstisch in zijne natuurverbeelding; hij voelde dat er één groote band gelegd was om hemzelf en de hem van alle kanten omringende zichtbare en onzichtbare wereld en meende een atoom uit te maken van dat ééne, groote, machtige geheel, hetwelk al het bestaande in zich omsloten hield. Als Rousseau een boom schilderde, dan beschouwde hij dezen als een heel klein onderdeel van die ontzagwekkende al-goddelijke eenheid, waartoe hij zelf behoorde en trachtte diens wonderbaar samenstel hetzelfde leven in te storten, als ook hij putte uit die algemeene levensbron. Aan deze pantheïstische wereldbeschouwing is het grootendeels toe te schrijven, waarom de schilder alle voorwerpen die hem omringden met zooveel liefde tot in de kleinste bijzonderheden nauwkeurig poogde weer te geven; voor hem was alles een deel der godheid, even verheffend, even belangwekkend, even uitbeeldenswaardig.

Corot daarentegen bekommerde zich weinig om de voorwerpen zelf, die in het landschap lagen opgesteld, maar wel om de lucht, die ze omhulde. Corot beschouwde de voorwerpen als onsamenstemmende tonen, die door de atmosfeer tot een melodieus muziekstuk moesten worden gekomponeerd.

« Rousseau c'est un aigle, quant à moi je ne suis qu'une alouette, qui pousse de joyeuses petites chansons dans mes nuages gris », met deze weinige woorden gaf Corot een karakterschets van zijn eigen kunst en die van zijn vriend; in den eene domineerde de kracht, in den andere een

teere bekoorlijkheid. Beiden verheerlijkten de poëzie der schepping, maar de een bezong haar in machtige alexandrijnen, de andere in luchtige trippelmaat. Rousseau accentueerde in zijn landschapschildering den vorm, Corot zocht in de kleur de vertolkster zijner dichterlijke ontboezeming.

Wanneer de eerste met zijn leerlingen over het schilderen zich onderhield, dan wees hij er telkens op, dat de lijn in het uit te beelden landschap hoofdzaak moest zijn. Voor hem was het lijnenspel het architectonisch gedeelte der schildering; het geraamte, dat door de kleur moest worden bekleed en bezield; het schema, dat 't palet in verdere detailleering moest uitwerken.

Corot bekende volgaarne dat zijn kunsttalent zich niet openbaarde in de teekening zijner landschappen, maar voornamelijk in de kleur. Vandaar wanneer Corot scherpomlijnde voorwerpen wilde uitbeelden, dan bereikte zijn schilderkunst nooit haar volle hoogte en waar de menschelijke figuur op den voorgrond treedt in zijn landtafereelen, daar heeft hij deze, slechts zelden, meer dan middelmatig gekonterfeit.

In Rousseau's natuurvertolking verschijnt elke boom en bij voorkeur de eik, als een sterk, machtig. trotsch gebouwd wezen, dat triomfantelijk den breeden kruin tegen den hemel uitspreidt, als bewust van zijn kracht tegen elk geweld der elementen.

Corot schilderde zijn struikgewas tenger, met dun, licht gebladerte, wiegend en trillend bij de geringste koelte. Vandaar was de herfst niet zijn bevoorrecht jaargetijde; dan teekenden de stugge bladeren aan de donkere, half kale takken zich te scherp omlijnd af tegen de strak grijze lucht. Maar hij hield van de lente, als de bladknoppen der boomen zoo juist openbloeiden en het jonge, frissche groen een diaphanen sluier spreidde over de dunne, lenige twijgen.

In tegenstelling met Rousseau, was alles wat hij schilderde zacht, teeder en bekoorlijk en hij verlustigde zich bij voorkeur in het vage en onbestemde der natuuratmosfeer, als de lijnen vernevelden, de kleuren verdoezelden, de voorwerpen als vervloeiden en verdampten achter een doorschijnenden, parelgrijzen nevel.

In Rousseau trad meer de beeldhouwer naar voren, die zijn landschappen boetseerde in de taaie verf met krachtige, forsche omtrekken, Corot's werk gelijkt op zoet vloeiende verzen, op een symfonie, uit zuiver klinkende, vibreerende kleuraccoorden saamgesteld. « Rousseau approached nature in broad daylight... as a cool-headed man of science; Corot caressed her and flattered her, sung her woving lovesongs, till she descended to meet him in the twilight hours and whispered to him, her beloved, the secrets which Rousseau was unable to wring from her by violence. »

Corot's kunst nam haar uitgangspunt in het klassicisme, doorleefde de opkomst en bloei der romantische richting, zag het realisme van Courbet verschijnen en leidde tot de impressionnistische beweging, die in de laatste tien jaren van Corot's langdurig leven voortreffelijk werk produceerde.

In den aanvang van zijn artistiek optreden zocht Corot de schoonheid der natuur in gloeiend roode zonsondergangen en stormende luchten, in rotsen en dalen, komponeerde z'n landschappen naar de regels der klassieke school en hield, als Claude Lorrain, van juist gekozen boommassa's op het eerste plan, waarachter vergezichten in atmosferische diepte zich uitstrekten.

Rousseau versmaadde gaarne alle stoffage of verlevendigde zijn landschappen met houthakkers en boerinnen, menschen voornamelijk, die innig met de natuur samenleefden; Corot bevolkte zijn tafereelen met nymfen en amouretten of maakte z'n landelijke gezichten tot decoratieve omgeving van dramatische scènes. Waarin echter Corot met Rousseau overeenstemt is de liefdevolle waardeering en weergave aller licht- en luchtverschijnsels, de stemming, die hij in het landschap, als in een levende persoonlijkheid wist uit te drukken; juist om die laatste eigenschap behoort Corot ongetwijfeld tot de voornaamste uitbeelders van het paysage intime, gelijk de groep rondom Barbizon werkende schilders dit verstond.

Jean-Baptiste Camille Corot kwam ter wereld den 17[en] Juli 1796 te Parijs, in de Rue du Bac, n° 37, waar zijn vader een kapperswinkel bezat. Z'n grootvader was uit de omgeving van Sémur in Bourgogne naar Frankrijk's hoofd-

stad gekomen en verdiende als pruikenmaker voor zich en zijn gezin een fatsoenlijk burgerlijk bestaan. Twee jaar na de geboorte van Camille verhuisde de familie naar het hoekhuis der straat, dat uitzicht gaf op den Pont royal, naar welke brug de jeugdige schilder later zijn eerste landschappen zou schetsen.

In deze nieuwe woning zette de moeder een goed beklante modeszaak voort, waarin zij als meisje was werkzaam geweest, zoodat den ouders een ruimer inkomen werd verzekerd en zij aldus in staat gesteld werden groote zorg te besteden aan de opvoeding van hun zoon.

Nadat Camille in zijn kinderjaren eerst te L'Isle-Adam en vervolgens te Parijs een elementair onderwijs had genoten, volgde hij, sinds April 1807, vijf jaren lang, de lessen aan het gymnasium te Rouaan. Tot 1814 zette hij zijn studies voort te Poissy, werd daarna bij een familielid in een modemagazijn geplaatst en kwam kort daarop in betrekking bij een manufacturier, Delalain, wiens winkeldevies « In den kalief van Bagdad » bekend was aan iederen bewoner der Rue St.-Honoré.

Reeds in zijn prille jeugd had zich bij Camille het verlangen geopenbaard van schilder te worden, doch de vader, die als prozaïsch handelsman geen hoogere idealen kende, meende dat zijn zoon in de kunst geen genoegzaam bestaan zou vinden, en weigerde derhalve beslist z'n toestemming. Acht volle jaren duurde die tegenstand, totdat de vader eindelijk bezweek voor het aanhoudend verzoek van Camille en diens verlangen inwilligde, op voorwaarde dat de kunstenaar in spe met een jaarlijksche toelage van 1500 fr. zou tevreden zijn.

Camille bedacht zich geen oogenblik, kocht palet en penseelen en zette op zes-en-twintigjarigen leeftijd de eerste schreden op zijn weldra roemvolle loopbaan. Hij hield ervan nog dikwijls aan dien dag, waarop hij voor de kunst geboren werd, terug te denken en te vertellen, hoe hij toen vrij en frank met linnen en verf naar de Seine ging, om bij den Pont royal z'n eerste schilderij te maken; hoe het heele winkelpersoneel en alle meisjes van het modemagazijn de straat opliepen, om mijnheer Camille in zijn nieuwe hoedanigheid van schilder aan den arbeid te zien.

Doch spoedig was het eerste enthousiasme bekoeld en bemerkte Corot dat zonder bekwamen gids het enge pad der kunst allermoeilijkst viel te bewandelen. Hij zocht daarom naar een leermeester, die z'n artistieke leiding op zich wilde nemen en vond dezen in Achille Michallon, (1) een bekwaam schilder van ongeveer gelijken leeftijd, die langen tijd op het atelier van Valenciennes zich in de kunst had bekwaamd. In 1817 was hem de « Prix de Rome » ten deel gevallen en juist had hij zich, kort na z'n Italiaansche studiereis in Frankrijk's hoofdstad gevestigd, toen het toeval hem in vriendschappelijke betrekking bracht met Corot. Deze vatte weldra de diepste bewondering op voor dat machtige kunsttalent, welks volle ontplooiing, helaas, door een te vroegen dood werd gestuit.

Van die hoogachting voor zijn leermeester getuigden Corot's eerste werken; het waren met liefdevolle zorg uitgevoerde kopieën naar Michallon's schilderijen, waaronder diens « Alpen in de zonneschijn » voor Corot een bijzondere aantrekkelijkheid bezat.

Toch bleef ook zijn levensleus, evenals die van Rousseau, *natura artis magistra* en doorwandelde hij met krijt en schetsboek in de hand, de omgeving van Sèvres, St. Cloud, Ville d'Avray, schilderde in het bosch van Fontainebleau, te Rouaan en Dieppe of stelde zich tevreden met dak- en schoorsteenmodellen, die hij op den Montmartre nakrabbelde.

Nog geen jaar lang had Corot Michallon's leiding gevolgd, toen de dood van dezen hem dwong naar een anderen leermeester om te zien. Zoo kwam hij op het atelier van Victor Bertin, een volbloed klassicist, wiens kunstopvatting echter hoegenaamd zonder invloed bleef op het werk van Corot. Van grooter beteekenis was voor hem de kennismaking met Edouard Bertin (1797-1871), een der weinige overgebleven steunpilaren der meer en meer bouwvallig wordende klassieke richting.

Dezen ontmoette hij te Rome in 1825, waarheen Corot op het voorbeeld van zijn leermeesters was vertrokken, om er enkele jaren de cinquecentisten te bestudeeren, zijn

(1) Voor Michallon en Valenciennes, cfr. *Studiën*, 1910, afl. V.

portefeuilles met 'n menigte schetsen te vullen en zich dan in Parijs als volleerd artiest te vestigen.

Onder de Barbizonners was Corot de eenige die deze kunstreis naar Italië ondernam, de anderen volgden het voorbeeld van Rousseau en bleven in Frankrijk zelf, in welks natuur zij hun eigen Rome, hun eigen Italië vonden. Doch, gelijk al deze naturalisten, voelde Corot's poëtisch aangeboren temperament zich te bekneld in de strakke boeien van konventie en atelier; hij wilde ze afschudden zoodra de gelegenheid zich aanbood. Hij verlangde een eigen weg, een persoonlijke manier, een door hem zelf gevormde taal, om zijn dichterlijk gemoed te kunnen uitzingen, zooals hij in zijn binnenste waarnam en voelde. Wat Rousseau als instinctmatig van zijn vroegste jeugd af had nagestreefd, namelijk de natuur als zijn eenig leerboek, als de machtigste schilderij van den grootsten Kunstenaar te bestudeeren en na te werken, daartoe zou eerst Corot na jarenlange studie geraken.

Te Rome behoorde Camille tot de meest gevierde leden van den Franschen kunstkring, waarvan Guérin, de toenmalige directeur der Fransche academie, Bodinier, Schnetz Aligny het klassieke element vertegenwoordigden en die gewoonlijk hun vrije avonduren lustig doorbrachten in het café Greco of in de herberg « della Lepre ».

Corot onderscheidde zich van zijne vrienden zoowel in talent als onvermoeide werkkracht. Rome zelf scheen hem weldra voor zijn studies te klein en hij doorkruiste de omgeving der stad in alle richtingen, overal schetsend, overal schilderend; nu eens was het Acqua Acetosa, of Cività Castellana, dan weer het Sabiner- en Albanergebergte, dat hem telkens nieuwe motieven leverde voor zijn studies; zelfs Napels bleef niet onbezocht en slechts noode kon de schilder scheiden van zijn bekoorlijk, in verrukking opvoerend natuurschoon.

Er hangen uit die eerste leerjaren van Corot twee tafereelen in het Louvre, een gezicht op het kolosseum, dat in 1825 ontstond en een blik op het forum, hetwelk drie maanden later werd gepenseeld. Wel schijnt op het eerste gezicht dezer architectonische schilderingen, de klassieke richting den nog immer zoekenden meester, voor haar zoo

gedunde gelederen te hebben gewonnen, doch bij nauwkeuriger toezien bemerkt men reeds in kiem den fijngevoeligen artiest van later, die met rose, lila en oranjetinten luchten wist weer te geven, geheel verschillend van die gezocht-poëtische lucht-verbeelding zijner te Rome werkende landgenooten.

Tot denzelfden tijd mogen me rekenen zijn schildering van het Palazzo Doria, van den Engelenburcht, van het eiland Margherita en andere italiaansche landtafereelen, waarin de renaissance-gebouwen nog als koeliezen moesten dienen om zijn landschappen te verdiepen, maar waarover een parelmoeren lucht is gespreid, die den teeren, stemmingsvollen Barbizonner doet vermoeden.

Het was te Rome, dat de jonge kunstenaar zich die vaardigheid van techniek eigen maakte, waardoor hij later zoo vlug en ongedwongen, als spelend, zijn dichterlijke gedachten in beeld zou zetten.

Voordat ik in Italië kwam, zoo vertelde hij gaarne, kon ik nauwelijks de eenvoudigste teekening opzetten ; wel had ik twee volle winters op Bertin's atelier gewerkt, doch mijn vorderingen aldaar waren van hoegenaamd geen beteekenis. Wanneer op straat twee menschen met elkaar stonden te praten, haalde ik mijn schetsboek voor den dag en begon ze te teekenen bij een of ander lichaamsdeel, bij het hoofd bijvoorbeeld ; maar dan gingen zij plotseling uiteen, terwijl op mijn papier nog niet veel meer gekrabbeld stond, dan enkele gedeelten van den kop.

Kinderen zaten op de stoep eener kerk te spelen ; doch vóór mijn teekening voltooid was, werden zij door de moeder weggeroepen. Op deze manier kwam mijn schetsboek vol met toppen van neuzen, voorhoofden en pruiken. Hierover misnoegd nam ik het besluit, niet naar huis terug te keeren, alvorens een volledige teekening te hebben afgemaakt en werd ik aldus gedwongen, om in massa's te schetsen, de teekening in groote partijen aan te leggen, zonder mij om de detaileering te bekommeren.

De eerste de beste groep, die ik onderweg ontmoette, begon ik aldus met enkele hoofdlijnen neer te schrappen. Bleven de personen langeren tijd op dezelfde plaats praten, dan daalde ik meer in bijzonderheden af en werkte de

partijen geleidelijk uit; duurde hun onderhoud slechts korten tijd, dan bezat ik ten minste het karakter van hun stand, hun gebaren, hun algemeene houding.

Men kan deze teekenmethode van Corot en diens steeds toenemende technische vaardigheid stap voor stap volgen in een menigte schetsen van italiaansche meisjes en jongens, van straatventers en zigeuners, zooals onze schilder ze in hun druk levensbedrijf dagelijks op zijn kunstwandelingen ontmoette; de meeste dezer teekeningen missen nog die breede, impressionistische streek, waardoor hij later zoo krachtig relief aan zijn stukken wist te schenken, maar getuigen veeleer van groote nauwgezetheid in de vormweergave, zooals de klassieke school deze van haar leerlingen eischte.

Na twee en een half jaar van rusteloozen arbeid achtte Corot zich genoegzaam bekwaam, enkele stukken ter expositie in te sturen naar den Parijschen Salon. De schilderij, die de ruïne voorstelde eener Romeinsche brug « le Pont de Narni » was geheel in academischen trant gekomponeerd en bezat in hoofdzaak, nog alle hoedanigheden der oudere school. De rotsige oevers, op het voorplan aangebracht met het doel, den achtergrond te doen wijken, de linker groep boomen, scherp tegen den hemel zich afteekenend, herinnerden in behandeling de manier van Lorrain; alleen de lucht en de over het landschap spelende zonnestralen overtroffen in teerheid van tint, wat de vroegere richting in dat genre ooit had geleverd· En 't was aan die fijnheid van harmonieuse lichttonen te danken, dat dezelfde schilderij op de verkooping Desfossé in 1899 bij de kunstwereld zoo groote belangstelling ondervond.

Vijftig jaar lang schilderde Corot haast onafgebroken voort en slechts zelden werd er een Salon geopend, waarop de kunstenaar niet met een of meer werken vertegenwoordigd was. Zoo hingen er in den Salon van 1831 vier door hem ingezonden tafereelen; drie ervan behandelden Italiaansche motieven, een gezicht namelijk op Furia, een klooster bij de Adriatische zee en « La Cervara », een door ossen getrokken wagen in een rotsig landschap. Het vierde stuk gaf een doorkijk in het bosch van Fontainebleau, dat hij omstreeks October 1822 voor het eerst had bezocht.

Dit eerste, door hem gepubliceerde werk, waarin hij

het natuurschoon van zijn eigen vaderland weergaf, werd twee jaar later gevolgd door z'n « doorwaadbare plaats », een schilderij van één meter vijf-en-zeventig, bij twee meter vijf-en-veertig, dat hem een tweede medaille bezorgde.

Doch zijn scherp persoonlijk karakter als landschapschilder trad eerst duidelijk naar voren in zijn « Gezicht op Soissons », dat volgens Moreau Nelaton in 1834 werd gepenseeld.

Nog nooit had Corot een zoo overheerlijke bekoorlijkheid uit het landschap doen schijnen, nog nooit had zijn talent zóó rijk zich ontplooid, zóó los zich getoond van academische traditie. Hier verscheen hem de natuur voor het eerst als een vorstin, aan wier uitbeelding hij alle kracht en talenten zou blijven wijden, tot hij haar alles overtreffende schoonheid zoo nauwkeurig mogelijk had geportretteerd. Haar bleef hij kopieeren in duizenderlij stand, in vluchtige schetsen, met enkele kleuren aangetoetst, om deze later op z'n atelier uit te werken en onder den invloed eener dichterlijke fantasie, het ideaal te verwezenlijken, wat zijn verbeelding hem telkens schooner voortooverde.

In het begin van zijn kunstenaarsleven had Corot's dorstende fantasie in Italiaansche natuur bevrediging gezocht, tot driemaal toe ondernam hij die moeilijke reis naar het Zuiden, doch was telkens onvoldaan teruggekeerd.

Op zijn tweeden tocht had hij, behalve Pisa en Florence, ook Venetië bezocht, was daar in kennis gekomen met Léopold Robert, wiens gewild idyllische werken niet zonder invloed bleven op den voor indrukken zoo ontvankelijken Corot. Denzelfden rozigen en blauwtonigen hemel van Robert, voor welken het toonaangevende publiek toenmaals in verrukking geraakte, vinden we terug in de natuurtafereelen van Corot. Zoo openbaarden zijn schilderingen in den Salon van 1835 « Hagar in de woestijn » en een « Landschap in Riva » den te Venetië onderganen invloed van den Franschen meester der « Madonna del Arco ».

Gelukkig beperkte zich deze vreemde, kunstmatige inwerking tot slechts enkele tafereelen; want reeds het volgende jaar in zijn « Winter in de Campagna » was de schilder tot zijn vroegere manier teruggekeerd.

Zoo verscheen achtereenvolgens in 1837 een gezicht op het eiland Ischia, in 1838 een blik op de oude bergvesting Volterra, in 1840 een vlucht naar Egypte, thans in het kerkje van Rosny; in 1842 wederom een landschap uit Italië.

In al deze werken domineerde, gelijk vroeger, een romantisch aangelegd talent, dat een voorliefde koesterde voor beschadigde boomen en half met mos begroeide rotsen, voor slingerplanten, die zich tegen verweerde muren van ruïnen omhoogvlechten.

Een interessante studie in dien romantischen trant bezit het Haagsche museum Mesdag; we vinden daarin dezelfde frischheid van opvatting en pikante levendigheid van tint, als in Corot's kleine tafereelen uit deze periode rondom 1845, doch die we slechts zelden ontmoeten in diens grootere werken, waarin hij, misschien om den modesmaak van het publiek te streelen, dichter op den voet de academische manier volgde.

Zijn eigenlijke richting had de kunstenaar reeds aangegeven in z'n « Avond » van 1839; de teere melancholie, die er zweefde over het wegdommelende landschap, de mysterieuse stilte, die er woelde over de vlakte, als de duisternis langzaam neerdaalde en boomen en weiland omsluierde, was het thema, dat Corot, sinds hij zijn eigenlijke, geheel persoonlijke manier gevonden had, bij voorkeur ontwikkelde.

Th. Gautier was enthousiast over zoo 'n avond van Corot, die hem als vanzelf in verzen deed neerschrijven:

« La cigale se tait et l'on n'entend de bruit,
» Que le soupir de l'eau, qui se divise et fuit.
» Sur le monde assoupi des heures taciturnes
» Tordent leurs cheveux bruns, mouillés de pleurs nocturnes.
» A peine reste-t-il assez de jour pour voir
» Corot, ton nom modeste, écrit dans un coin noir. »

Een tweede schrede voorwaarts op dienzelfden weg, deed de schilder met zijn « Zonsondergang », dien hij het volgend jaar publiceerde. Ook daarin toonde hij hoe de vaderlandsche natuur langzamerhand hem haar geheimenissen scheen te ontsluiten, hoe de omgeving van Parijs

den kunstenaar meer en meer begon te boeien en haar hoogste schoonheid te openbaren.

Vandaar bleef de reis, die Corot omstreeks 1843 over Genua naar Rome maakte, van weinig invloed op zijn eenmaal, thans vast bepaalde richting. Wel verschenen er nog uit dien tijd enkele historische stukken, als « De Verwoesting van Sodoma » (1844), « Homerus met de herders Daphnis en Chloë » (1845), maar tegelijkertijd bezong Corot in heerlijke kleuren de teere stemming van den morgen, een « Avondkalmte te Ville d'Avray » (1843) en stortte zijn dichterlijk gemoed uit in vaderlandsche natuurtooneelen, naar streng persoonlijke visie in beeld gezet. En zijn werken vielen niet minder in den smaak dan z'n vroegere klassiek-romantische landschappen. In 1842 ontving hij voor zijn « Bosch te Fontainebleau, het kruis van 't legioen van eer, van welk korps hij een-en-twintig jaar later tot officier zou gepromoveerd worden; de jaren 1848 en 1855 zagen hem een gouden medaille behalen; in 1848 koos men hem als negenden commissaris met 353 van de 801 stemmen en twee jaar later als zesde jurylid der expositie met 330 van de 615 stemmen.

Daar Corot zijn heele leven vrijgezel bleef, viel het reizen hem gemakkelijk en kon hij, zonder veel moeite, de schoonste plekjes van Frankrijk voortdurend bezoeken en schilderen. Zóó bracht hij de lente en den zomer gewoonlijk door buiten op het land en werkte in den winter op zijn bescheiden atelier te Parijs, dat zich na z'n tweede italiaansche reis bevond op den Quai Voltaire, nº 15, in 1850 Rue des Beaux-Arts nº 10 en van 1853 tot aan zijn dood Rue de Paradis in de voorstad Poissonnière.

Gelijk bij Rousseau vormde ook het hoofdelement in Corot's werken de stemming, die hij uit zijn eigen gemoed wist over te storten in het uitgebeelde landschap. Het liefst zocht hij deze in de dichterlijke behandeling van schaduwwerpende boomen, van glimmende waterspiegels en van dauw opwerpende weiden, als de zon nog niet was opgegaan, of als zij s'avonds wegdook achter de kimme, gevolgd door een stoet van duizend rozige wolkjes.

Dan stond de schilder midden op het veld in zijn langen, blauwen kiel, een wollen muts op het hoofd, de pijp

in den mond en vermeide zich in het bespieden en weergeven van dat half ontwaken of langzaam ter ruste gaan van het wegnevelende landschap. Dan staarde hij vaak urenlang roerloos op dien doorzichtigen sluier, welke over weiland en geboomte was neergedaald en een vredevolle stemming spreidde over de schemerende omgeving. Had zijn verbeelding dat alles tot in de kleinste bijzonderheden opgenomen, dan snelde hij naar z'n atelier en penseelde onder den drang van een poëtisch enthousiasme zijn zorgvuldig verdeelde boomgroepen, zich minder bekommerend om nauwkeurige teekening, dan wel om den indruk van boom en weiland in kleuren te materialiseeren, als de eerste of laatste lichtstralen glansden door de trillende atmosfeer.

Naar datzelfde vibreerende effect zouden ook de latere impressionnisten streven, door Corot's kunstprinciepen tot hun uiterste gevolgtrekkingen door te voeren. « Tout flotte » was een der gevleugelde woorden, die de kunstenaar gaarne gebruikte, om het kringelen van den dampkring in z'n schilderijen te verduidelijken.

Hoe Corot in merg en been dichter was, als hij de natuur in haar meest verrukkelijke phasen beschouwde, leeren wij uit een aan Dupré gerichten brief.

« On se lève de bonne heure, à trois heures du matin, avant le soleil ; on va s'asseoir au pied d'un arbre, on regarde et on attend. On ne voit pas grand'chose d'abord. La nature ressemble à une toile blanchâtre où s'esquissent à peine les profils de quelques masses ; tout est embaumé, tout frisonne au souffle fraîchi de l'aube. Bing ! Le soleil s'éclaircit.... le soleil n'a pas encore déchiré la gaze, derrière laquelle se cachent la prairie, le vallon, les collines de l'horizon. Les vapeurs nocturnes rampent encore comme des flocons argentés sur les herbes d'un vert transis. Bing ! Bing !... un premier rayon de soleil... un deuxième rayon de soleil.... Les petites fleurettes semblent s'éveiller joyeuses. Elles ont toutes leur goutte de rosée qui tremble... les feuilles frileuses s'agitent au souffle du matin,... dans la feuillée les oiseaux invisibles chantent.... Ils semblent que ce sont les fleurs qui font la prière. Les Amours à ailes de papillons s'ébattent sur la prairie et font onduler les hautes herbes.... On ne voit rien.... tout y est. Le paysage est

tout entier derrière la gaze transparente du brouillard, qui au reste.... monte.... monte aspiré par le soleil.... et laisse, en se levant, voir la rivière lamée d'argent, les prés, les arbres, les maisonnettes, le lointain fuyant... On distingue enfin tout ce que l'on devinait d'abord. »

Met een dichterlijke ontboezeming, een lied aan den avond, eindigt de schilder zijn brief. « La nature s'assoupit.... cependant l'air frais du soir soupire dans les feuilles; la rosée emperle le velours des gazons.... les nymphes fuient.... se cachent.... désirent être vues.... Bing! une étoile du ciel qui pique dans l'étang.... Charmante étoile dont le frémissement de l'eau augmente le scintillement, tu me regardes..., tu me souris en clignant de l'oeil... Bing! une seconde étoile apparaît dans l'eau; un second oeil s'ouvre. Soyez les bienvenues, fraîches et charmantes étoiles.... Bing! Bing! Bing! trois, six, vingt étoiles.... Toutes les étoiles du ciel se sont données rendez-vous dans cet heureux étang.... Tout s'assombrit encore... L'étang seul scintille... C'est un fourmillement d'étoiles... L'illusion se produit... Le soleil étant couché, le ciel intérieur de l'âme, le soleil de l'art se lève... Bon! voilà mon tableau fait. »

Toch beperkte Corot's natuuruitbeelding zich niet alleen tot de koele morgenschemering en de stille stemming van den wegsomberenden dag, maar ook de nacht, in zijn geheimnisvollen toover, het buiïge triestige weer op een herfstnamiddag behoorde tot het gebied, waarop de schilder lauweren oogstte. Het hoofdbestanddeel echter zijner werken bleven de natuurstemmingen in den morgen; dan stond hij tegenover de natuur, in het volle bewustzijn van zijn groote kunstenaarsgaven, vol eerbied en hartstochtelijke liefde. Haast iederen morgen reeds vóór het opgaan der zon verliet de schilder zijn woning, om zich te verlustigen in dat wegnevelen der lijnen, dat vervloeien der vlakken, dat daarop inwerken der langzaam rijzende ochtendzon en die als in duizend prisma's kleurrijk gebroken lichtstralen tegen den teer rozigen hemel in magische effecten te vertolken.

Ook in den avond kon hij urenlang staren op de insluimerende natuur, doelloos kijkend in den zachten, stillen avond, als de natuuromgeving in grijze verneveling weg-

doomde en een plechtige rust dalend zich uitspreidde over bosschen en velden. Dan stond hij verrukt, wanneer het maanlicht van achter de wolken den donkeren hemel deed glanzen, als het gleed langs iepenblad en berkenstammen of tintelde tusschen de rimpelingen van een zacht bewogen water. Dat alles gaf hij weer, maar doorleefd, bezield met zijn artisticiteit, gehuld in een sluier van zelfdoorvoelde poëzie.

Ville d'Avray was het bevoorrechte plaatsje, dat Corot zoo gaarne in kleuren bezong. Vanuit St. Cloud was het, door een heerlijk park, in een half uur te bereiken; men kon ook vanuit Parijs per spoor gaan naar Chaville, en van daaruit een frissche wandeling maken door nog niet gecultiveerde bosschen, naar het rechtsgelegen dorpje. Corot, die de eenzame stilte der natuur zoo liefhad, moet dien wandeltocht meermalen hebben gemaakt.

Aan beide kanten geurde het welig opschietende groen, terwijl de verre achtergrond was begrensd door de blauwe schemerende hoogten der omgeving van Versailles. Heeft men die hoogten bereikt en is men aan de andere zijde een weinig omlaag gedaald, dan wordt men bij het verlaten van 't bosch verrast door een tooverachtigen aanblik. Stille vijvers spreiden aan beide zijden, tusschen bebloemde oevers, hun spiegelende watervlakten uit. Zilver-populieren, wilgen en berken mengen zich met het donkere groen der andere boomen, waar het roode dak en witte muren van een vriendelijk landhuisje schuchter uit het dichte boschwerk te voorschijn komen.

Op die plek had Corot's vader in 1817 een kleine woning gekocht, waar Camille in zijn jonge jaren gewoon was de lente en den zomer door te brengen. Daar zat hij in het koele loover op mooie zomeravonden droomend te turen, als zilver-grijze nevels uit de vijvers opdampten en rozeroode wolkjes aan den avondhemel achter den horizon langzaam verdwenen. Dikwijls bleef hij, als allen reeds sliepen, een groot deel van den nacht, tegen het open venster zijner kamer geleund, geheel verzonken in de beschouwing van den hemel, van het water en de boomen. Dan was de stilte over de diep rustende natuur als tastbaar; niet het minste geruisch stoorde den droomer op dezen

afgelegen heuvel en urenlang bracht hij zoo door; immer starend in de verte, op de lichte nevels, die uit het water omhoogstegen.

Onder Corot's avondstemmingen behoort « Le Passeur » tot de meest bekende. Nog trekt de reeds ondergane zon enkele vurige strepen langs den rozig verbleekenden hemel, waartegen in krachtig omlijnde massa's de zware boomen zich afteekenen. Gelijk Rousseau behandelde hier Camille de boomen als levende wezens, die met uitgestrekte armen den veerman schijnen te smeeken, bij hen een onderkomen te zoeken tegen den vallenden nacht.

Minder gelukkig toont zich Corot's kunstopvatting waar zij beproeft het onzichtbare van den nacht te verzienlijken. Op « Het Meer » in het museum van Reims zweven aan den hemel, door maanlicht overglansde wolkjes, terwijl heel in de verte een lichtje van een woning schittert door de blauw-grauwe omgeving. Men mist er die altijd jeugdige, dartelende, van blijheid stralende schoonheid, die in zijn lentemorgens ligt verscholen; een zekere drukkende somberheid, als in het werk van Millet, heeft de plaats vervangen van luchtige opgeruimdheid; toch bleef bij Corot die melancholie van een allerfijnste teerheid doortrokken, waar deze bij Millet veelal hard en stroef was in beeld gebracht. Corot bleef ook hier de diep voelende dichter, Millet de redenaar, wiens schilderijen als in zwaar gebouwde perioden medelijden vragen voor den zwoegenden proletariër.

Opgewekter verschijnt Corot's kunst in den hellen vollen namiddag, als de heete lucht zich kringelt rondom berkenstammen en een kerkje scherp zich aflijnt tegen den loomen, grijs-blauwen hemel. Tot een der beste schilderingen in dit genre rekent men zijn « Gardameer », waarover een stortvloed zich heeft uitgegoten van sprankelend zonnelicht. Men wist de voortreffelijkheid van dit stuk te waardeeren; want uit de vroegere verzameling Lutz kwam het voor den prijs van 231.000 fr. in het bezit van Arnold en Tripp.

Doch het waren vooral de werken van Corot's latere jaren, die den kunstenaar tot die hoogte hebben opgevoerd, welke hij thans inneemt. Deze hebben hem op één lijn gesteld met landschapschilders als Hobbema en van Ruys-

dael, Claude Lorrain, Turner en Constable. De meester zelf moge dan ook al gebukt zijn gegaan onder het aantal zijner jaren, zijn kunst echter scheen te staan buiten den tijd en bleef immer toenemen in kracht en jeugdige frischheid, als bezat zij de gave der onsterfelijkheid. Juist in de werken dier laatste periode toonde zich Corot den minst realistische der Barbizonners. In dien tijd vooral zag hij, gelijk Félix het uitdrukt « passer et repasser devant lui des beautés qui effacent à ses yeux toutes les beautés de la terre; formes aériennes, visions enchanteresses, mais fugitives, qui allument et charment son génie et qui semblent ne se montrer que pour lui porter le défi de les prendre telles, qu'elles lui ont apparu. »

Taine verhaalt in zijn « Philosophie de l'Art », hoe er in het leven van iederen artiest twee richtingen zijn te onderscheiden. In de eerste, die zijn jeugd en mannelijke jaren omvat, bestudeert hij de voorwerpen met angstvallige nauwgezetheid; hij houdt ze steeds voor oogen en geeft zich alle moeite om ze met overdreven nauwkeurigheid weer te geven. « Arrivé à un certain moment de la vie, il croit les connaître assez, il n'y découvre plus rien de nouveau, il laisse de côté le modèle vivant et avec les recettes qu'il a ramassées dans le courant de son expérience, il fait un drame ou un roman, un tableau ou une statue. La première époque est celle du sentiment vrai, la seconde celle de la manière et de la décadence. »

Doch Corot heeft die stelling gelogenstraft; hij bleef tot aan zijn dood de natuur beschouwen als uitgangspunt zijner kunst en tot op hoogen leeftijd kon men hem zien studeeren in de donkere boschlanen van Fontainebleau; welke studies hij uitwerkte op zijn atelier. Daar kon zijn vruchtbare fantasie het daarbuiten geziene kombineeren en landschappen op het linnen te voorschijn tooveren van een bekoorlijkheid door geen sterveling ooit vermoed. En altijd hield zijn geest zich daarmee bezig. Zelfs op zijn sterfbed zou hij verteld hebben, hoe hij in een droom een overheerlijk, duidelijk gedetailleerd landschap had aanschouwd. « Hemel, wat is dat mooi! » riep hij uit, « nog nooit heb ik zoo 'n verrukkelijk natuurtafereel gezien; wat is dat kostelijk voor een schilderij! »

In het begin van zijn kunstenaarsleven hield Corot zich getrouw aan de natuur; met een zekere angstvallige nauwkeurigheid gaf hij zijn omgeving weer en liet de voorwerpen duidelijk zichtbaar in hun omtreklijnen. Eerst na een vijftiental jaren in dien trant te hebben geschilderd, vervangt hij zijn meer fijne penseelbehandeling door een breederen opzet van kleur, door een meer veronachtzamen van de lijn, terwijl in de laatste twintig jaren van zijn leven z'n realisme langzamerhand zich veredelt tot een dichterlijk uit natuur geboren idealisme.

De werken uit Corot's eerste periode steken wel is waar gunstig af bij zoovele voortbrengselen der klassiek-romantische richting van dien tijd, doch staan diep in de schaduw bij de voortreffelijkheid zijner latere schilderijen. Daarin tintelt grootere frischheid en doorschijnendheid van kleur, meent men de omgeving van voller leven te zien trillen en schijnt het dunne loover als door een koelte zacht bewogen.

Daar waait een tocht in die landschappen, maar een tocht, die slechts zelden aangroeit tot een storm; vlakke, rustige landouwen strekken tot den horizon zich erin uit, maar nooit woeste bergruggen; stilstaand, zacht golvend water wisselt af met grond en geboomte, maar het bruisende, met geweld zich omlaagstortende water bezat voor hem geen bekoring. Alles was kalm en rustig, een weerspiegeling van het gemoed des kunstenaars, dat nooit stormen had gekend.

Boomen schenen in Corot's landschapskomposities onmisbaar. In haast al zijn tafereelen vinden we er kleine en groote, alleenstaande of dicht bijeen gegroepeerd; veelal was dan de blik op den met atmosfeer als overgoten achtergrond hoofdzaak, terwijl de boomen dienden, om de perspectivische wijking nog sterksprekender te maken.

Evenals Diaz trok ook Corot zich gaarne in het bosch terug en schilderde, van alle kanten als in een netwerk van bladeren gewikkeld, het natuurinterieur van loover en zonneschijn; aldus ontstonden zijn « Lente » en « de Beek, » uit het museum te Reims.

De slechts zelden zich volkomen tevreden toonende kritiek heeft Corot wel eens verweten, dat hij z'n boomen te algemeen heeft behandeld, ze niet genoeg specifieerde,

zoodat de boomsoort vaak zich moeilijk laat onderscheiden. Er ligt in dat verwijt een zekere waarheid, die haar grond vindt in Corot's eigenaardige kunstopvatting. Voor hem toch was de boom geen individueele persoonlijkheid als voor Rousseau, maar hij beschouwde dezen op de eerste plaats als kompositie en stemmingsmiddel ; het lag niet in zijn plan gelijk hijzelf meermalen opmerkte, een potret te maken van een boom, maar vóór alles zocht hij de silhouette, de dichtheid en kleur van het loover te verbeelden en zoo groot mogelijke afwisseling te brengen in de structuur en omtrekken der geschilderde boomen.

Minder varieerend toonde hij zich in de kleur van het loover en scheen bij voorkeur meer te houden van het zachte groen der pas uitbottende berken, van de grijze kleuren der wilgen en elzen of van de zilveren tinteling van iepen en populieren, boomsoorten, welke juist veelvuldig in de omstreken van Parijs werden aangetroffen. Doch als stemmingsmotieven werken Corot's boomen op buitengewone wijze, wijl hij niet minder dan Rousseau, zijn eigen zielsbewegingen vermocht over te storten in die van leven trillende boomgroepen. Watteau en zijn school hadden naar een dergelijke weergave van het landschap gestreefd, Constable en de Engelsche aquarellisten waren nog dichter dat streven nabijgekomen, alleen Corot met zijn Barbizonsche volgelingen hadden het toppunt dezer individueele stemmingskunst bereikt.

Corot beschouwde, misschien nog meer dan Rousseau, de natuur als het kunstelement bij uitnemendheid en hij plaatste daarom gaarne z'n stoffage van menschen en dieren ver op den achtergrond van zijn tafereel, omhulde ze met een licht-rooden morgennevel, of schilderde soms zijn omgeving zonder eenige stoffeering. In dien trant is het stukje uit het Rijksmuseum te Amsterdam « Étang dans un bois ». Daar ziet men een vijver glanzen tusschen donker, dichtopeengegroeid geboomte. In majestueuse rust rijzen de stammen van het linkerwoud omhoog. Door de struiken heen, die op den voorgrond zich verwijden tot een spelonk, kan de blik onbelemmerd doordringen tot het diep donkere binnenste van het bosch. De bronzen schaduwen der boomen in de lichten door een teer zilvergrijs gehoogd, ordenen zich

tot een groentintige gamma van de rijkste nuanceering, welke in zwakkere betoning wordt herhaald in het ongerimpelde, klaar-weerspiegelende water, dat is afgesloten door een boomenrij, weggrijzend in de morgenschemering.

In zijn lente-tafereelen plaatste Corot gaarne nymfen, als stoffage, die hij liet dansen in rozigen ochtendnevel, spelen met amouretten of zich baden in een killen, kristalhelderen vijver. Maar meer nog, en juist in z'n meest frissche landschappen, ontleende de schilder zijn figuren aan het dagelijksch levensbestaan, gelijk hij ze in de landelijke omgeving van Parijs zoo dikwijls aan den arbeid had gezien en vond in z'n herders en visschers, bloemenplukkende meisjes, vrouwen en dartelende kinderen overvloedig leven en kleurafwisseling voor zijn weiland- en boschmotieven.

Al deze figuurtjes, in hoe kleine afmeting zij gewoonlijk ook zijn opgezet, nemen op Corot's landschappen, weliswaar een ondergeschikte plaats in, maar schijnen toch allernoodzakelijkst in diens eigenaardige natuurkomposities.

« Velen van zijn tafereelen », aldus Lanoë en Brice in hun boek over de Fransche landschapschildering, « zouden op zichzelf niet kunnen bestaan; hoe klein van proportie de figuren zich ook voordoen, ze zijn van groot gewicht in Corot's werken. Men neme bijvoorbeeld zijn nymfendans; het landschap daarop is allervoortreffelijkst vertolkt, de groep uit kleine figuren opgebouwd; neemt men echter de groep uit de omgeving weg, dan is de indruk van het geheel verloren. Nog duidelijker komt dit aan het licht, als men uit Corot's schilderijen, waarop een enkele figuur in een hoekje is verscholen, dat figuurtje door een rotsblok of boschje probeert te vervangen; de eens frappante werking verandert oogenblikkelijk en het landschap is bedorven. »

Ook wat de kleur betreft, vervullen in Corot's buitenscènes, de figuren, hoe nietig ze ook schijnen, een niet onbelangrijken rol. Zijn « Blanchisseuses » bijvoorbeeld uit het museum van Reims geven met haar geel en blauw gekleurde hoofddoeken en rokken een vroolijken aanblik aan het zilvertonige landschap, waarin zacht groene boompjes en wegschemerende huisjes zoo bekoorlijk zich loswerken van den even bewolkten lentehemel.

We zouden hier op Corot's tafereelen de woorden kunnen toepassen, waarmede Goethe eens de kunst van Claude Lorrain teekende: « Die Bilder haben die höchste Wahrheit, aber keine Spur von Wirklichkeit. Claude Lorrain kannte die reale Welt bis ins kleinste Detail auswendig, gebrauchte sie als Mittel, um die Welt seiner schönen Seele auszudrücken. Und das ist eben die wahre Idealität, die sich realer Mittel so zu bedienen weisz, dasz das erscheinende Wahre eine Täuschung hervorbringt, als sei es wirklich. »

Corot heeft gedurende zijn leven honderd één en twintig schilderijen in den Salon tentoongesteld; slechts drie ervan waren met groote mythologische of allegorische figuren gestoffeerd. Misschien het beroemdste tafereel in dat genre was « la Toilette, » dat in 1899 uit de verzameling Desfossé den aanzienlijken prijs opbracht van 185.000 frs.

Ook op decoratief gebied heeft Corot somwijlen gearbeid, maar hij beschouwde dan den te beschilderen muur als een opengeslagen venster, waardoor hij naar een landschap keek. In dien trant behandelde hij zijn kerkelijke schilderingen, zooals bijvoorbeeld in de St. Nicolas du Chardonnet te Parijs en in Ville d'Avray. Zijn « Doop van Christus » van 1843, waarin de levendige groene, goud-bruine, blauwe en roode tinten terugwijzen op de studie der italiaansche renaissancisten, behoort tot zijn beste werken op religieus gebied.

Een enkelen keer waagde Corot zich, als bij uitzondering, aan het genre en doet dan onwillekeurig denken aan Pieter de Hoogh of Jan Vermeer, vooral aan den laatste, als hij zijn jonge vrouwen, een mandoline tokkelend, deed neerzitten in een romantisch idyllische omgeving. Aan Pieter de Hoogh herinneren zijn interieurs, zooals « Het Atelier, » een stukje, dat uitmuntte in warmte en fijnheid van tint. Toch toonde hij zich geen fijnschilder als deze XVIIe-eeuwsche Hollandsche meesters, maar zette zijne concepties op met impressionistisch breede voordracht.

Tot aan zijn achtenzeventigste jaar genoot Corot een buitengewone gezondheid, die hem in staat stelde, de poëzie en schoonheid van het leven met volle teugen in zich op te nemen. « Laat me werken », schertste hij als zeventig-

jarige grijsaard, lachend tot zijn vrienden, « ik heb nog vierendertig jaar den tijd », tot het begin namelijk der nieuwe eeuw. « Over mijn levenslot heb ik mij volstrekt niet te beklagen », zoo zei hij nog enkele dagen vóór zijn dood tot z'n vriend Français, « integendeel, achtenzeventig jaar lang is mij gezondheid, liefde voor de natuur, voor de kunst en voor arbeid geschonken. Mijn familie bestond uit brave menschen; goede, trouwe vrienden heb ik gekend en ook van mijn kant meen ik nooit iemand eenig leed te hebben veroorzaakt. » Doch sinds den herfst van 1874 trad het verval van krachten tamelijk spoedig in. Op den negen-en-twintigsten December kon hij nog aan een feestmaaltijd de gouden medaille in ontvangst nemen, die zijn vrienden als blijk van waardeering hadden doen slaan. Op den 22[en] Februari 1875, des avonds om elf uur, stierf de schilder in de volle glorie van zijn zich nog steeds ontwikkelend talent.

De achting, die Corot's kunst reeds gedurende zijn leven ondervond, stelde hem in de gelegenheid, groote sommen gelds aan weldadige doeleinden te besteden, waardoor hij den bijnaam van « Le père Corot » ontving. Hij had in zijn goede dagen over een rente van 40000 frs te beschikken en vond er zijn grootste genot in, den evenmensch daarmee wel te doen. Zoo schonk hij bij het beleg van Parijs in 1870, 25000 frs aan de hulpbehoevenden. De weduwe van zijnen vriend Millet deed hij 10000 frs toekomen en kocht een huisje voor den verarmden en blind geworden karikaturist en schilder Daumier. « Ik zou den man wel eens willen zien, » had hij dezen gezegd, « die het wagen zou, je op straat te zetten ». En zoo waren er velen, die Corot's weldadigheid in ruime mate ondervonden.

De schilderijen van den Barbizonschen grootmeester waren spoedig gezocht en werden duur betaald. Alleen het aantal schilderstukken en schetsen, die zijn naastbestaanden na des schilders dood, uit z'n atelier ter verkooping aanboden, bracht een som op van meer dan 400000 frs. Doch Corot's grootheid als landschapschilder zou eerst voor goed gevestigd worden door een tentoonstelling van 1889, waarop een veertigtal van zijn beste tafereelen geëxposeerd hingen. Deze deden ten volle zien, wat macht van dichterlijke gaven de schilder in zijn stemmingsstukken had

ontwikkeld en toonden het kunstminnend publiek, dat Corot de schepper was van onsterfelijke meesterwerken, de grootste dichter en de meest teergevoelige ziel der XIXde eeuw, gelijk Fra Angelico de meest teergevoelige was der XVde en Watteau de grootste dichter der XVIIIde eeuw.

Leerlingen in strengen zin heeft Corot nooit gehad; wel oefende hij een krachtigen en heilzamen invloed uit op een menigte artiesten, die, in navolging van Rousseau, Barbizon als het centrum kozen van hun kunst.

Misschien zouden we, als eigenlijken voortzetter van Corots conceptie en techniek, den landschapper Louis Français kunnen beschouwen, die evenals de Barbizonsche grootmeester, de eenvoudigste natuurmotieven met frappante poëtische bekoorlijkheid wist te behandelen. Ook Antoine Chintreuil komt eenigszins den meester nabij, vooral in zijn stille avondstemmingen, waarin hij visschers op effen waters hun idyllisch bedrijf laat uitoefenen. Charles-François Daubigny ging er groot op zich eenigszins tot Corot's leerlingen te mogen rekenen, en zelfs op de latere impressionisten, als Sisley en Pissarro, Boudin en Lépine valt Corot's invloed niet te loochenen.

Wanneer we nu de techniek van Rousseau en Corot vergelijken, dan valt het op, hoe Rousseau steeds uitging van een middelpunt, waaromheen hij het overige gedeelte van het landschap ordende en daaraan ondergeschikt maakte, Corot daarentegen zette terstond de hoogste partijen op het doek. Rousseau streefde ernaar, alle details zoo nauwkeurig mogelijk uit te werken, Corot poogde vóór alles de vluchtigheid van zijn eersten indruk te grijpen en in beeld te brengen. Rousseau gebruikte, om schitterende effecten te bereiken, niet zelden lazuurverven, Corot's schilderingen zien er uit als waren zij « alla prima » behandeld. Bij Rousseau behouden de voorwerpen hun vaste kontoeren, Corot laat de omtrekken verzweemen, zoodat de geheele natuurbeeltenis schijnt te trillen van leven en atmosferische beweging. Zijn schilderwerk is als de melodie eener hooggestemde, teer bestreken, bevende viool, die een gevoel opwekt dat al het aardsche rondom ons doet vergeten en voert naar een verre, vredevolle, heilige wereld.

« Mon cœur est en repos, mon âme est en silence,
» Le bruit lointain du monde expire en arrivant
» Comme un son éloigné qu'affaiblit la distance
» A l'oreille incertaine apporté par le vent.
» J'ai trop vu, trop senti, trop aimé dans ma vie.
» Je viens chercher vivant le calme du Léthé.
» Beaux lieux, soyez pour moi ces bords, où l'on oublie.
» L'oubli seul désormais est ma félicité. »

Beide schilders legden de grondslagen der naturalistische school in Frankrijk, die op het voorbeeld der Engelschen, eigen natuur, eigen omgeving tot model kozen hunner schoonheidsverbeelding en in dat landschap de materie vonden, waaruit zij als in steen konden houwen hun verstoffelijkte inwendige gemoedsbewegingen ; in beider kunstuiting vond het latere geslacht de principen, waardoor de impressionistische school van Batignolles het landschap tot nieuwe atmosferische evolutie kon opvoeren.

C. v. MALTEN.

DE DROOM VAN DEN SULTAN

De donkre nacht sleept traag zijn slapelooze stonden
— Een dolkenketen van herinneringen — voort;
En iedre dolk zijn krimpend harte wreed doorboort,
Zijn krimpend harte, aan bange wroeging vastgebonden.

Daarbuiten huilt de storm uit duizenden van monden,
Als 't jammerend geschrei, nu rijzend, dan gesmoord,
Van vrouwen wereloos en kindren, laf vermoord;
Als 't luide wraakgeroep van 's Nazarener's wonden,

Waaruit een regen nederplast om hem van bloed...
. . . .
Wanneer op eens, van uit den purperlaaien gloed
Van bliksemflits op flits, het zwarte zwerk doorblakend,

Opdoemde voor Sultan's van schrik versteven oog
Een donderend kanon, dat wrakevlammen spoog,
In 't gansche Turkendom dood en vèrnieling brakend.

P. V. H.

Wevelghem.

OVER LETTERKUNDE

III

PORTUGAL

Het is de oude geschiedenis, althans wat de Europeesche zuiderlanden betreft. 't Geen we in de jongste maanden met Portugal zagen gebeuren, werd jaren reeds in de letterkunde voorbereid.

Zoowel immers als de Spaansche literatuur vermeit zich de Portugeesche in 't gesternte der politiek.

Gaan we een tweetal jaren achteruit, onder de leiding van een der onzen, dien velen ook anders als hun besten leider kozen. Zijn beroemde boek « Om de oude Wereldzee » (1) besluit Dr Kuyper met een relaas over Portugal. Ter inleiding kunnen we daaruit 't een en 't ander gebruiken.

Vooreerst wordt vastgesteld dat in Portugal meer dan in 't ridderlijke Spanje het burgerlijk element op den voorgrond treedt. Het Portugeesche volk zal dus arbeidzamer zijn dan 't Spaansche. 't Is trouwens van huis uit een zeevarende natie.

Toch is de Portugees lang niet zoo wel ter tale als de Spanjaard, trager is hij in zijn bewegingen, loomer in zijn houding ; als 't er op aankomt, actiever en doortastender, maar

(1) 'k Neem deze gelegenheid te baat om te vermelden dat van Dr Kuyper's merkwaardigsten letterkundigen arbeid een Fransche vertaling is verschenen bij De Wit te Brussel « Autour de l'ancienne Mer du Monde. » Men moet in 't geval zijn van de beide bewerkers, Mr. Hebbelynck en Dr. Jul. Kleyntjens, om die zware taak aan te durven. Beiden immers zijn thans in de beste jaren van hun werkkracht, en ze hebben hier getoond wat regelmatige arbeid en zorgzame toewijding binnen enkele maanden tot stand te brengen vermag. Elke zin is gewikt en gewogen ; en waar het wetenschappelijk werk zich tot de kunsthoogten der literaire beschrijving verheft, blijven ook de vertalers in 't spoor, en hun Fransch deint in het rhythmisch beweeg van Kuyper's stalen taal. Zie vooral Kleyntjens' vertaling van « Palestina ». Een genot, als vergelijking tusschen Nederlandsche en Fransche stijlkleur, en van wege een onzer studie-kameraden een ons allen deugddoende les dat ook een Germanist, als hij wil, zich voorbeeldig kan bekwamen in Fransche stijleerkunst.

eer hij aanpakt, langer dralend. Met den Spanjaard heeft hij hooge fierheid gemeen, die zich zelfs tot persoonlijken trots kan ontwikkelen, zoodat een Portugees b. v. nooit het kleinste pakje zelf in zijn hand mee naar huis zal dragen, maar steeds een Gallego achter zich aan laat loopen. En, wat hem bovenal kenmerkt, hij heeft uit het Moorsche bloed de zucht overgenomen om te schijnen en te schitteren. Bij ons moet 't in huis goed zijn, maar juist om zijn huis bekreunt de Portugees zich weinig. De huizen zelfs van de meer gegoeden zijn noch groot noch sierlijk, en de meubeleering laat veel te wenschen over. Voor de straat daarentegen doet hij alles. Hij kleedt zich steeds à quatre épingles, en bootst, zonder een fat te zijn, steeds zooveel hij kan, de high life na. Vooral de vrouwen, maar toch ook de mannen, houden er van om zich met goud en diamant te overladen. Aan elken vinger een ring is ver van zeldzaam. Zelfs bij de laagste klasse werkt dit zoo sterk dat met name de *Ovarinas,* een eigen klasse van vischvrouwen, die steeds in haar geslacht huwen, soms voor meer dan duizend franks aan allerlei sieraad om 't lijf hangen. De kleine goud- en zilverwinkels zijn in Lissabon dan ook legio, en als ge op een feestdag deze uitstalling van overdadige weelde aanziet, zoudt ge wanen u onder een volk te bewegen dat financieel aan heel Europa de loef afstak.

En feitelijk is 't Portugeesche volk, ondanks al zijn werklust, een noodlijdend volk. Beide groote partijen, Regeneradores en Progressistas, zijn eendrachtig in dit ééne : het volk uit te zuigen.

Een caricaturist beeldde reeds jaren geleden dien toestand niet oneigenaardig uit, door op zijn plaat den blijden intocht des konings in Lissabon af te teekenen, en daarbij een geraamte met een boerenhoed op den voorgrond te plaatsen. Een agent loopt toe en vraagt of hij in zulk costuum zich voor het oog des konings durft vertoonen en wil hem op zij dringen, maar de boer antwoordt : Wat wilt ge? Ik moet mijn koning bij zijn blijde inkomst eeren, en de ontvanger der belastingen heeft me zelfs mijn huid niet gelaten.

De belangen dezer wereld hebben trouwens bij 't geloovige volk nog niet zoo 'n overweldigend groote plaats ingenomen. Maar zoowel als in Spanje is in Portugal de godsdienstige praktijk veel minder stemmig dan bij ons.

Het kerkgebouw dient niet enkel voor den eeredienst maar ten minste evenzeer voor het onderling verkeer. Het is bij de kerk dat men elkander opwacht, het is in de kerk dat men zich met elkaar in aanraking stelt, en het is uit de kerk dat men

saam huiswaarts wandelt. — Een schaduwzijde hiervan is dat de geestelijke invloed der Kerk niet al te hoog staat... Al duldt men de vrouwenkloosters, de vorming van mannelijke congregatiën wordt tegengegaan.

Het landvolk en de kleine middenstand stelt ook in Portugal op godsdienst prijs, maar de dusgenaamde beschaafde stand in de groote steden verviel, gelijk schier overal elders, in een agnostisch indifferentisme of in pessimistische twijfelzucht.

In haar boek « Portugal à vol d'oiseau » schreef Madame Rotazzi : Er is geen land dat keuriger wetten bezit, maar ook geen land waarin de afstand tusschen de wetten en het leven grooter is.

De hasardspelen zijn verboden, maar nergens tiert het hasard- en lotspel als daar. Er bestaat leerdwang sinds de wet van 20 September 1844, maar er zijn nog boven 70 % analphabeten. Er is een stel kostelijke sociale wetten ingevoerd, maar de belanghebbenden onder het volk maken er geen gebruik van, en al deze wetten blijven een doode letter. Prachtig schematiseert men er in de bureaus, en in de Cortès oreert men er met hooge welsprekendheid, maar dit alles blijft als een oliedrop op de wateren van het volksleven drijven.

Eén voordeel heeft Portugal : het lijdt niet aan de weeën van een geleerd proletariaat. Het heeft slechts éen Universiteit, en die éene Universiteit telt nog geen 2000 studenten ; voor een bevolking van over de vijf millioen een ongewoon laag cijfer. De Universiteit van Coïmbra telt vijf faculteiten : theologie, rechten, medicijnen, meetkunde en philosophie ; het vreemde is dat de letteren er niet vertegenwoordigd zijn en dat de philosophische faculteit zich bepaalt tot de wis- en natuurkundige wetenschappen. De doctorstitel wordt slechts bij uitzondering verleend. Maar een Portugees, die middelen bezit, gaat liefst naar Parijs studeeren. De in Frankrijk gediplomeerde doctoren zijn er verre van zeldzaam, en, wat ook de aandacht trekt, meer dan éen staatsman die den doctorstitel voert, is geen doctor in de rechten, maar doctor in de medicijnen, in Frankrijk gedoctoreerd.

Het Hof in Portugal was op grootschen voet ingericht en daardoor duur. Reeds de drie groote paleizen van Necessidades, Ajuda en Belem wijzen hierop. Het Portugeesche volk houdt van vertoon. De staatsiekoetsen behooren tot de rijkste van alle hoven.

Koning Carlos was allerminst een onbeduidend vorst, maar zijn verdiensten lagen minder op politiek terrein. Hij was man van studie en stelde bijzonder belang in de diepzee-onderzoe-

kingen, en ook was hij een zeer verdienstelijk artist. Zijn aquarellen, vooral zijn zeegezichten, hadden in de kringen der beste kunstenaars naam gemaakt. Doch de droeve historie van Beieren's koning zegt genoegzaam, hoe de artistieke zin die ook in het geslacht de Braganza's niet vreemd was, nu juist niet de beste geschiktheid verraadt voor het voeren van het koninklijk bewind.

Men zag het den koning aan dat hij zich niet gelukkig voelde. Zijn zware gestalte en korte nek deed dit nog te meer uitkomen, maar reeds op zijn gelaat teekende zich een trek, die verstaan deed, dat hij zich met zekere fataliteit aan een ver van gelukkig lot onderwierp. Er lag iets in zijn uitdrukking van die passieve overgegevenheid, die geen vrede met zijn toestand heeft en toch niet beter weet dan zich aan dien toestand te onderwerpen. Geen trek die zich tot een lach plooide. Niet stroef, noch stug, maar iets van het onverschillige van de fataliteit. Zoo heel anders dan Koningin Amelia, die natuurlijk den gang van zaken even donker inzag, maar, echt Bourbonsch, zich door geen tegenspoed uit het veld liet slaan en met haar heroïeke natuur en haar altoos gelukkig humeur over elke dreiging van het noodlot triomfeerde. Koningin Amelia is zulk een echt vorstelijke verschijning. Het *incessu patuit Regina* was zoo ten volle op haar toepasselijk. Men had ze moeten zien, verheven van gestalte, gelijk de Bourbons dat plegen te zijn, het hoofd fier omhoog, het gelaat de uitdrukking van innemende vriendelijkheid, een lach die den vurigsten republikein ontwapende en echt-koninklijk in haar gang. Daarbij gehuld in een prachtigen donker purperen mantel, die in lange sleep achter haar door hofdames gedragen werd... Haar tegenwoordigheid van geest en haar vorstelijke majestueuse houding bij den moordaanslag hebben mij dan ook in het minst niet verwonderd. Zoo fatalistisch als de Koning gestemd was, zoo spotte zij met wat haar ook drukte. Wat de spreukendichter van de « deugdelijke huisvrouw » zong, dat zij « lacht om den nakomenden dag » werd aan haar in letterlijken zin vervuld. En die lach was niet de lach der onbezonnenheid, want in den grond is zij ernstig en vroom gestemd, maar ze triomfeert door haar heroïeke natuur over het lot dat haar neder wil drukken.

Tot zoover Dr Kuyper.

En laat ons nu nagaan wat er intusschen ter voorbereiding der latere staatkundige gebeurtenissen in de letterkunde voorviel.

De romantische periode, die van verre Hugo navolgde in

't proza en Lamartine in de poëzie, was ook in Portugal een tijdperk van groote vruchtbaarheid.

De veelschrijver Camillo Castello Branco bezat meteen toch de kunst het lezend publiek te boeien, en zijn beide meest gelezen werken heetten, toevallig als men wil : « O Regicida » en « A Filha do regicida ». 't Waren historische romans, jawel, maar dat belette niemand op het huis van Braganza een modernen zijblik te slaan. Misschien nog meer opschudding werd verwekt door het bijna gelijktijdig verschijnen van twee zeer contrasteerende boeken « O que foram os Portuguezes », den besten roman van Mendez Leal, een apotheose van 't oude Portugal, en het ook in 't buitenland bekende : « Een Jaar aan 't Hof » van Andrade Corvo, een beschimping van 't hedendaagsche vorstenhuis.

In de lyriek en in 't drama sloeg Amorim op de groote trom. Hevig satirisch was zijn tooneelstuk « Sociale Gebreken ».

Dat alles behoort tot de romantiek, dus tot het tijdvak vóor 1865.

Dan komen de Portugeesche Modernen. Dank zij pers en post en spoorwegen was de West-Europeesche « beschaving » stilaan in 't landelijk Portugal doorgezijpeld, en « het hartje van Afrika », zooals de Portugeezen zelf hun vaderland heeten, begon zich te koesteren in de verlichting. Het focum was de universiteit. Vandaar uit ging de zegen over 't land ; de nieuwe school heette dan ook : Eschola de Coimbra. 't Was inderdaad de literaire vesting der jongeren ; een orkaan van smaadschriften stormde los op 't oude romantisme. Weg met grootspraak en vertoon, met den opgewonden cultus voor 't verleden, met lyrisch bombast en onechte praal. Eenvoud en gezond verstand : « bom senso e bom gosto ! » Op twee jaar tijd waren de letterkundige kaarten in Portugal omgekeerd.

De nieuwe leiders waren jongens van twintig : Anthero de Quental en Theophilo Braga. Toch putten ze hun theorie in de practijk van een oudere : João de Deus Ramos (1830-1897). Deze was geen strijdersnatuur ; maar wel een dichter zoo buitengewoon dat een Italiaansch kritieker het waagde hem te noemen den grootsten liefdepoëet van de 19e eeuw. Maar Deus zong van God en de vrouwen, en de nieuwe school trok hij zich verder niet aan.

Anthero de Quental was heel anders. Gelijk zooveel Portugezen van naam kwam hij van de Açoren (1842). Hij studeerde te Coïmbra in de Germanistiek, en zijn dichterschap wortelde in de studie van den Arischen voortijd. Hij werd dan ook een soort Portugeesch Bouddhist, een man van meditatie

en pessimisme. Anthero is een vaderlandslooze van 't slag der Heine's en der Leopardi's. Maar evenzeer als Heine was deze droomerige melancholieker een voorbeeld van kamplust. Zijn sonnetten, zijn « Beatrix », zijn « Fiat lux » en vooral zijn « Odes modernas » (1) schuimen van zwartgallige revolutiezucht. En 't geniale van dezen steeds levensmoeden mensch ligt vooral hierin dat een grimmig dichter als hij steeds in zich zelf nog rust vond en harmonie om zich aan bedaarde, stevige studie te zetten, als blijkt uit zijn meesterlijke prozawerken : *Consideraçoes sobre a philosophia da historia litterarea portugueza*, *A poesia na actualidade*, *Tendencias geraes da philosophia na segunda metade do secolo XIX*. Zooveel zwoegens, en toch bleef Portugal in zijn geheel zooals Quental het gevonden had. Hij kon 't niet langer harden, en hij pleegde zelfmoord in 1891.

Levenslustiger, veerkrachtiger, maar dan ook opgewekt — oppervlakkiger, bleef zijn maat, de razende werker Theophilo Braga. Ook hij is op de Açoren-eilanden geboren, nl. te San Miguel, in 1843. Hij studeerde daar op 't Liceo Ponta Delgada, en liet, 16 jaar oud, zijn eersten dichtbundel los : *Folhas verdes ;* alles lyriek, en van de lichtste.

In 1861 kwam hij op de hoogeschool te Coïmbra om er in de rechten te studeeren. Ook in dat vak vond hij poëzie : *Poesia do direiho;* en hij zette daarbij de wijsgeerige geschiedenis van 't menschdom in verzen : *Visão dos tempos*. Daarop volgden nog twee andere dichtbundels van den student : *Tempestades sonoras* en *A Ondina do Lago*. Intusschen was hij ook aan 't snuffelen geraakt in 't vaderlandsche verleden en aan 't luisteren naar 't zingende volk : Beurt om beurt gaf de student uit : *Historia da poesia popular portugueza*, *Cancioneiro popular*, *Romanceiro geral*, *Historia do direiho portuguez*, *Os foraes*, en, vóor al 't andere, een reuzenwerk dat hij begon in 1860 en eerst afkreeg in 1880, elk jaar een bundel : *Historia da litteratura portugueza*.

Een werkduivel als deze drong zich nevens den zuiverder-genialen Anthero als leider der nieuweren op.

In 1872 werd Braga professor in de Portugeesche Letterkunde, te Lissabon, aan het *Corso superior de lettras*. Zijn methode verklaarde en verdedigde hij in *Theoria da historia da litteratura portugueza*. Braga had een cultus voor Aug. Comte. 't Was de Georg Brandès van 't Zuiden. Hij verspreidde het modern wijsgeerig stelsel door een eigen tijdschap *O Positivismo*, en de beginselen er van legde hij bloot in een didactisch werk : *Traços*

(1) Veel daarvan werd in 't Duitsch vertaald door W. Storck.

geraes de philosophia positiva comprorados pe las descobertas scientificas modernas.

Nog vond Braga tijd om mee te doen aan journalisme en politiek. Hij werd een der groote koppen van de republikeinsche partij, wier geest vooral door zijn schrijven werd gevoed. Na '80 kreeg de letterkunde bij Braga enkel het uitspanningsaandeel, en voortaan werden zijn drukste werkuren gewijd aan staatkundige en sociale geschiedenis. Weer was er geen stoppen aan : *Historia universal, esboço de sociologia descriptiva; Historia das ideas republicanas ; Soluçoes positivas de politica portugueza; Dissoluçao do systema monarchico constitucional; Systema de sociologia.* Met zijn vrijen tijd had hij onderwijl het volgende gedaan : In 1869 een dichtbundel *Torrentes*, hetzelfde jaar *Cantos populares do archipelago Açoriano*. In 1871 gaf hij de werken uit van Christovam Talçao, een dichter uit de 16e eeuw, vervolgens eene *Antologia portugueza*, een *Parnasso portuguez moderno*. Hij hield voordrachten over Voltaire en Michelet, stichtte ter gelegenheid van het derde eeuwfeest van Camoēs de *Bibliographia Camonianā*, huldigde Petrarca op zijn jubilee in 19c4, gaf uit *Contos tradicionaes de povo portuguez* (1885), *O Povo portuguez no seus costumos, crenzas e tradiçoes* (1885). Sedert jaren was hij de ziel van de door hem gestichte *Revista das tradicoes portuguezas*. Nog verzamelde hij *Questoēs de litteratura y arte* (1881), *Historia da pedagogia em Portugal* (1888), *Modernas Ideas na litteratura portugueza, A Patria portugueza.*

Waaruit wel blijkt dat Portugal in de buurt ligt van 't land der Alfonso's en der Lope de Vega's.

Intusschen bleef de eigenlijke literatuur in 't gesternte van 't zwaarmoedig nadenken en de pessimistische uitheemsche invloeden.

Onder de Coïmbrâs trad naar voor dichter Guerra Junqueiro, een wijsgeer met naturalistischen kunstsmaak, die zich 't eerst op ironische wijze openbaarde in *A Morte de D. João*. Veel erger nog tegen de behoudsgezinden was *Patria*, een reeks dramatische tafereelen, waaruit weeral de satire stortte op 't huis der Braganza's. Daartegenover bezong hij met krachtig-roerend lyrisme de ellenden van 't landsche volk in *Os Simples*.

Nevens Junqueiro was ook opgetreden Gomes Leal, die met den Italiaanschen Carducci wou wedijveren. Zooals deze zijn lofzang aan Satan aanhief, zong Leal zijn hulde aan den *Anti-Christo*, den held van de oproerige wraak.

Ook op 't tooneel, waar de groote Garrett in romantisch idealistischen zin de zegeningen der negentiende eeuw had ingeleid, kwam ontgoochelde werkelijkheid de planken bezetten. Antonio Ennes schiep een reeks actueele stukken, waarin zoo-

niet de revolutie, dan toch onheilspellende dreiging gromde, die in de sociale drama's van Ernesto Biester en vooral van D. Joâo de Camara er niet op verminderde.

Maar het algeheele volk in Portugal is niet zoo gauw bewerkt. De menschen wonen er zeer verspreid : de landelijke bevolking is verreweg de talrijkste. Grootsteden buiten Lissabon en Porto heeft Portugal niet. Genoeg om Porto jegens Lissabon in een verhouding te zetten die steeds verre van vriendelijk is. Daarover schreven G. de Beauregard en L. de Fouchier in hun prettig boek « Voyage en Portugal » een pittige bladzijde :

« Porto est la rivale jalouse de Lisbonne. A cela des raisons et des prétextes. D'abord Porto travaille et produit, et Porto se plaint qu'on gaspille à Lisbonne l'argent gagné à Porto. Porto est, à tous points de vue, un centre de première importance et Porto se plaint de ne pas avoir dans le gouvernement une part proportionnée. Lisbonne possède un port admirable, tandis que Porto se plaint de n'avoir que son Douro, étonnement pittoresque, mais sinueux, peu profond et d'entrée difficile. Enfin, à tort ou à raison, Porto vous a les allures d'un cadet de famille qui critique son aîné et cache mal son désir de prendre sa place.

Aussi Porto est frondeur, Porto « bouge » ; quoiqu'au nord, il est là bas le midi et l'on verra si jamais sévit la mévente, de quoi est capable un midi septentrional. En attendant, Porto ne craint pas les émeutes et s'est offert, il y a quelques années, une demi journée de république à grand orchestre. La tentative n'a pas été heureuse, ce qui donnera du moins l'occasion de recommencer. A supposer pourtant que cela réussisse il faudra que tous les ministres, tous les préfets, tous les gouverneurs soient de Porto, ou alors Porto refera des émeutes en faveur de de la monarchie. »

Onder den invloed van al die emancipatie-letterkunde had zich in 1901 een nieuwe partij gevormd : de Regeneradores. Naar Spaansch gebruik vroegen die nu ook hun beurt om als regeering op te treden. Hinze Ribeiro leidde de conservatieven, Luciano de Castro de liberalen en Franco de regeneradores. Franco toonde zooveel karakter dat hij sedert 1906 niet enkel 't land bestuurde als minister-president maar ook met den koning deed wat hij wou. In 1907 ontbond hij de Kamers en speelde hij zooveel als dictator. Er was middel voor een man als Franco, om zijn eigen eer- en heerschzucht te voldoen en toch ook 's lands belangen te dienen. De beide aangehaalde Franschen, in hun zeer voorzichtig reisrelaas over 't schoone land, dat ook een rijk land zou kunnen wezen, hadden ter loops op de vraag waarom Portugal dit niet was, zelf geantwoord :

« On peut se demander s'il n'y aurait pas de très sérieuses économies à introduire dans les finances, ou tout au moins si un meilleur usage ne pouvait être fait de la fortune publique; si le nombre des emplois, notamment des emplois militaires, n'excède pas considérablement les besoins; si une moralité suffisante règne dans toutes les sphères de l'administration; si les impôts sont justement répartis. Un gouvernement d'affaires ne serait-il pas mille fois préférable à un gouvernement de politique, dans un pays que la politique a si souvent éprouvé? »

Dat wilde nu Franco op eigen houtje verwezenlijken.

Wat er verder van Franco was kan u Dr Kuyper vertellen:

« Franco beschikte over zeer ruime middelen; iets wat het vermoeden wettigt, dat bij hem althans persoonlijke baatzucht buiten 't spel van zijn politiek bleef. Bij ontmoeting geeft hij u evenmin den indruk, dat het hem te doen is om sociaal te schitteren. Hij is eenvoudig in zijn voorkomen, en zelfs in zijn kleeding zonder jacht op den fijnen snit van 't high life. Hij bewoonde een niet te groot, echt burgerlijk huis. Van artistieke meubeleering was geen sprake. Hij scheen de eenvoud in eigen persoon, en drukte dien eenvoud ook uit in zijn omgeving. Hij is daarbij niet groot van persoon, eer slank dan breed gebouwd, en alleen zijn scherp gelaat en de forsche uitdrukking in zijn oog zeggen u, dat in deze door niets buitengewone figuur een krachtige geest met ontembare wilskracht schuilt. »

Franco kende staathuiskunde. En verschillende goede decreten werden uitgevaardigd. Het werkmanslot werd verbeterd; de zondagrust geregeld, een ziekefonds gesticht, landbouw en handel begunstigd. Eereposten en sinecuren werden afgeschaft, maar... toch ontving de koning weer een voorschot van 3 millioen en een verhooging van zijn burgerlijke lijst. Voor zijn nieuwjaar 1908 kreeg Franco zelf volmacht om al zijn vijanden zonder vonnis naar de koloniën te verbannen. Dat was het laatste... Den 1n Februari 1908 vielen Koning Carlos I en zijn zoon, kroonprins Luis Filip, in de straten van Lissabon onder de moordende kogels.

Franco, met al zijn ontwerpen voor kies- en belasting- en justitie-hervorming, vluchtte 't land uit. En Manuel II, negentien jaar oud, onder leiding van zijn moeder, begon zijn regeering. De monarchistische partijen schaarden zich om den troon en verzoenden zich met elkaar om de orde te handhaven. De koning beloofde grondwetherziening en nieuwe kiesrechtregeling. Hij bezocht zijn heele land, en overal was hij welkom

Maar ook 't gezonde deel van Franco's hervormingen was

met zijn heengaan gevallen en 's lands politiek werd zoo ziek als ooit.

Aldra had de romanliteratuur op Franco beslag gelegd. Abel Botelho, de schepper van den grooten romancyclus « Pathologia social » gaf als vijfden bundel : *Prospero Fortuna*. In dezen merkwaardigen roman werden met vurig republikeinsche tendenz, maar levendig aanschouwelijk en met groote letterkundige begaafdheid, de toestanden onder het koningdom geschetst. Cesar Moncada, de held, is een vermomming van Franco, een krachtdadig maar dweepzuchtig doordrijver, wiens uitstekende bedoelingen voor 't gemeenebest een reukje krijgen door zijn onverzadelijke hebzucht. Moncada komt van den buiten, maar beschouwt Lissabon als zijn operatieterrein. Wij dringen door in 't leven der hoofdstad, maar 't is veeleer om terug te deinzen : van elk slag der menschelijke verdorvenheid komt een type te voorschijn ; les passions humaines, en dan nog niet in 't marmer van Jef Lambeaux, maar in morsende modder die heel 't leven der natie overspat. De algemeene welvaart stikkend in de jacht naar persoonlijk genot. Zal Moncada de Augiasstallen zuiveren of zelf worden besmet ? Dat zullen we vernemen uit het vervolg van de reeks. Maar zelfs bij den pessimistischen Botelho is alle hoop niet verdwenen : Langs deze vaalt der menschelijke vuilnis stroomt het kristallen beekje der liefde. Een kiem van hoop voor een volgend geslacht.

Dat ook de toekomst verloren is, zoo luidt de thesis van Fialho d'Almeida, wellicht een der sterkst-satirische van alle hedendaagsche zedenschilders. Uit zijn poëzie komt Lissabon als een tweede inferno te voorschijn. Zoo razend ging Almeida te werk, dat de heele hoofdstad in verontwaardiging opstond en dat de dichter vluchten moest. Maar zijn boeken liet hij achter. En elk intellectueel Portugees wil toch weten wat Almeida over « de stad der misdaden » weet te vertellen. Geen literatuur wordt te Lissabon drukker gelezen dan zijn drie bundels *Lisboa galante, Vida ironica, Pasquinades*. Almeida toog naar Amerika en stierf er vóor enkele maanden een raadselachtigen dood.

Roman en tooneel en lyriek hadden zooveel bommen gelegd aan 't Braganzahuis dat men 't einde kon voorspellen zonder profeet te zijn. 't Bleef dan ook niet lang uit. Manuel mocht zoo vriendelijk en zoo goedwillig zijn als hij maar kon, zijn moeder mocht in hare vergevingsgezindheid tegenover de natie de heldhaftigheid nabijkomen. 't Kon alles niets baten. De Revolutie, sinds zoo lange jaren reeds in de bij uitstek politische letterkunde van Portugal losgelaten, ging in 't werkelijk leven haar logischen gang.

Gustave Regelsperger, de bekende Fransche publicist, gaf daarover bondig verslag : « Durant l'été, diverses tentatives insurrectionnelles avaient donné lieu à des arrestations ; des officiers supérieurs avaient même été compromis. Vers le milieu de septembre des bombes furent trouvées dans la demeure d'un républicain. Malgré la gravité de ces faits, le roi avait essayé de faire acte de clémence et, quelques jours avant l'ouverture des Cortès, il signa un décret d'amnistie en faveur de journalistes, condamnés pour injures de la famille royale ou excitation à la révolte. Cependant rien ne pouvait plus arrêter le mouvement. L'assassinat d'un député républicain, le Dr Bombarda, par un officier atteint de folie, fut une première circonstance fortuite qui contribua á surexciter la foule. Mais ce qui provoqua la révolution, ce fut la présence dans le port de Lisbonne de navires de guerre qui avaient reçu l'ordre de quitter la rade le 5 octobre. On savait depuis longtemps que le corps des officiers de marine, et même le commandant de l'escadre, l'amiral Candido dos Reis, étaient assez généralement gagnés aux idées républicaines et, pour ce motif, on avait envoyé la flotte aux Açores, pendant les élections de septembre ; on voulait l'éloigner de nouveau.

» Mais ce fut de cette flotte que partit le signal auquel la nuit du 3 octobre, des affiliés au carbonarisme portugais pénétrèrent dans un quartier d'infanterie et en firent sortir le régiment qui, de concert avec un régiment d'artillerie, vint occuper une position stratégique. En même temps un officier d'administration, Wachado dos Santos, ouvrit au peuple les portes de l'arsenal. Après un combat d'une trentaine d'heures, l'avantage resta aux insurgés. De leur côté les cuirassés avaient bombardé le palais de Necessidades, d'où le roi s'était enfui en automobile vers Maïra ; rejoint par sa mère et sa grand'mère, il alla s'embarquer avec elles à Gibraltar et gagna l'Angleterre. Du côté des insurgés, l'amiral Candido dos Reis, croyant, à un moment donné, la partie perdue, s'était suicidé.

» La rapidité et l'audace du coup de main fort bien préparé avaient surpris les monarchistes, qui n'opposèrent aux insurgés qu'une résistance insuffisante. Le 6 octobre, la République fut proclamée à l'Hôtel de Ville et un gouvernement provisoire établi. Le régime nouveau ne tarda pas à être reconnu et accepté dans les principales villes de province. »

Tot het presidentschap van het voorloopig bewind werd geroepen.... Theophilo Braga. Nagenoeg eensgezind was de overtuiging dat hij de man was om de nieuwe republiek bij de Mogendheden te doen erkennen.

Dat liep inderdaad goed van stapel. Intusschen immers had de Regeering aan de pers haar programma overhandigd, grootendeels het werk van Braga zelf : De voornaamste artikelen luidden : ontwikkeling van het openbaar onderwijs, inrichting van 's rijks verdediging te land en ter zee, verbetering van het rechtswezen, waarborg der vrijheden, uitdrijving der geestelijke orden, scheiding van Kerk en Staat, regeling van den burgerlijken stand, versterking van 's lands financiën.

En zoo vadsig-traag de Cortès waren geweest, zoo zenuwachtig-vlug ging het nu. Decreet op decreet werd uitgevaardigd, en 't eerst moesten het de religieuzen ontgelden.... Daartegenover staan ook echt nuttige hervormingen, door Braga met moed en met spoed bewerkt : Voor de financiën immers werd Braga de voortzetter van Franco's bezuinigende zuivering : monopolies werden afgeschaft en 't belastingstelsel met rechtmatiger verdeeling toegepast. In de arbeiderswetgeving was Braga minder gelukkig : Pas had hij het recht tot staking afgekondigd, toen meer dan honderd verschillende ambachtskorpsen naar het nieuwe wapen grepen, en het heele land in rep en roer zetten op 't gevaar af de Republiek in haar wieg te smoren.

Na regeling der nieuwe kiesomschrijvingen, waarbij Porto beter dan vroeger werd bedacht, kwam het tot de verkiezingen van 28 Mei 1911, voor een Constituante. De monarchisten bleven thuis en alles liep kalmpjes af. Terwijl in den geest van het Voorloopig Bewind de nieuwe Grondwet werd vervaardigd, kwam de verkiezing tot het presidentschap aan de beurt. Braga stelde zich niet als kandidaat. Manoel de Arriaga werd verkozen, en toen hij na veel zoeken een ministerie had gevormd, trad Theophilo Braga, zwoegensmoe, in zijn bedrijvig studieleven terug.

Als de politieke wespen hem nu maar met ruste laten : Hoe ruiminzichtig zijn staatkunde ook wenschte te zijn, het positivisme kon niet anders dan sectarisch werken in de politiek.

Nu vervolgt de Republiek zonder de letterkunde haar weg. Een rozenweg is 't nog lang niet. Op éen jaar tijd drie ministeries gaat inderdaad de stoutste verwachtingen te boven.

JUL. PERSYN.

BOEKENNIEUWS

TACITUS ALS KUNSTENAAR EN GESCHIEDSCHRIJVER, door Dr M. CLAEYS BOÜAERT, S. J., XXVIII en 267 blz. — Leuven, Keurboekerij, 1912. — Uit HUMANIORA, 1e reeks, Philologische verzameling, V. 3.25 fr.

Een eersteling, geen zwakkeling. Zoo dacht ik bij het einde eener eerste lezing. Een verder onderzoek versterkte dit gevoelen en vergrootte het heerlijk genot, eigen aan het lezen van een ernstig goed doordacht en vlot geschreven werk.

Van al de Romeinsche schrijvers is er geen die op Nederlandschen bodem meer te huis is dan Cornelius Tacitus. Twee Nederlanders hebben aan zijne bekendmaking een onsterfelijken roem verworven. Justus Lipsius, wegens zijne ongeëvenaarde uitgave, die alleen volstond « om hem eene plaats onder de vorsten der wetenschap in te ruimen », mocht er op bogen aan Tacitus een nieuw leven gegeven te hebben. Hooft, door zijne meesterlijke vertaling, deed Tacitus kennen in breedere kringen Gene schonk Tacitus aan de wetenschap, deze aan het volk. — Bij het heropbloeien in 't Vlaamsche land van de wetenschap door eigen taal is het een verheugend feit dat een jeugdige Vlaamsche philoloog zich andermaal in Tacitus' onsterfelijke gewrochten heeft verdiept en nu den Vlaamschen lezer en gansch bijzonder den Vlaamschen leeraar der Humaniora op de hoogte brengt van de moderne Taciteïsche studieën.

P. Claeys' werk gaat over Tacitus als kunstenaar en geschiedschrijver. Die twee zijden van den man kunnen, moeten zelfs klaarheidshalve afzonderlijk beschouwd en behandeld worden; diensvolgens is het boek in twee hoofddeelen ingedeeld. Toch is de scheidingslijn vaak eene louter ideale; de twee standpunten zijn dikwijls onafscheidbaar, b.v. waar het de oorspronkelijkheid van Tacitus geldt. Al wie dan den geschiedschrijver wil kennen mag zich niet tot het tweede deel beperken ; ook in het eerste heeft hij veel te leeren.

Het boek vangt aan met een bibliographisch overzicht, niet eene dorre opsomming van werken en schriften, maar eene goed ingedeelde, zorgvuldig opgemaakte lijst van belangrijke moderne uitgaven, vertalingen, studieën met daarbij eene korte aanduiding hunner strekking en, meestal, een wel overwogen oordeel hunner waarde. Dit overzicht op zichzelf bewijst reeds dat de schrijver niets verwaarloosd heeft om geheel op de hoogte te komen van zijn onderwerp. Dat het daarbij niet gebleven is bij eene oppervlakkige kennismaking met de aangehaalde werken, blijkt duidelijk en overvloedig uit de talrijke bladzijden waar hij in oneenigheid geraakt met moderne Tacituskenners, hunne beweringen wikt en weegt, hun betoog nauwkeurig onderzoekt en ten slotte zijn eigene meening voordraagt, steeds gesteund op eene vaste, dikwijls schrandere bewijsvoering.

Het geheele werk van P. Claeys rust op eigen studie, eene grondige, en wat het onderwerp betreft, volledige studie van

Tacitus. Hij kent den man en zijn werk; hij heeft zijne gewrochten met nauwgezetheid ontleed en langs alle zijden beschouwd; hij heeft zich ingewerkt in zijn geest, in zijn tijd, in zijn midden; hij heeft doorgedrongen tot de ziel van den Romein. Door die studie is eene eigene zienswijze ontstaan, eene persoonlijke diepe overtuiging, en die overtuiging wordt dan ook met warmte voorgedragen, en, waar het pas geeft, met gloed verdedigd. — Schrijver is, natuurlijk, een bewonderaar van Tacitus en beschut dezen tegen alle onverdiende aanvallen. De bewondering maakt hem echter niet kortzichtig. Tacitus, als waar genie, stond wel *boven* zijne tijdgenooten, hij stond niet *buiten* zijn tijd. Hij lijdt aan zekere gebreken van de historiographie zijner dagen. Schrijver verbergt het niet, hij herhaalt het menigmaal en past steeds op Tacitus' werk de princiepen toe eener gezonde historische critiek.

In het eerste hoofdstuk van het eerste deel wordt een vraagstuk der methodeleer behandeld; het lezen van Tacitus in de Humaniora. Dan wordt onderzocht hoe Tacitus zichzelven voorstelt, hoofdzakelijk in de voorredenen; verder worden achtereenvolgens besproken de oorspronkelijkheid van den schrijver, de stijl, de beschrijving en de compositie van het verhaal. Het tweede deel is toegewijd aan de historische waarde zijner geschiedwerken. Een aanhangsel behandelt speciaal het vraagstuk Tacitus-Plutarchus.

In die verscheidene hoofdstukken volgt schrijver nagenoeg dezelfde methode. Korte en bondige uiteenzetting zijner gedachten, gestaafd door voorbeelden. Die voorbeelden zijn niet talrijk maar doeltreffend. Daardoor wordt het werk echt genietbaar; de bewijsvoering is genoegzaam gesteund en wordt toch niet te zeer belemmerd door eene opeenhooping van teksten. Zoo is de schrijver er in gelukt in een niet te omvangrijk werk eene grondige en volledige studie van den kunstenaar en geschiedschrijver te leveren. Wellicht zal bij den lezer de gedachte oprijzen dat P. Claeys te dikwijls den voorkeur geeft aan die voorbeelden die hem de gelegenheid verschaffen verkeerde opvattingen te bekampen en terecht te wijzen. Dat geeft aan geheel het werk een zweem van strijdlustigheid. Doch de schrijver heeft het zoo gewild; het werd met opzet gedaan, uit het verlangen, zoo luidt het in de voorrede, aan den lezer ook Tacitus' critici te doen kennen. Men vergete daarbij niet dat de discussie leven en beweging brengt in een onderwerp dat anderszins wel wat dor mag schijnen, en dat zij daarenboven den lezer tot nadenken uitlokt en tot verdere eigen studie aanspoort.

Wij mogen dan den schrijver gelukwenschen met zijn eerste werk: het is de vrucht van langen en ernstigen arbeid; het getuigt van uitgestrekte kennis ten dienste van een helder verstand; het draagt den stempel van echte, beproefde wetenschap. Tevens mag het gelden als een uitstekende gids voor latinisten, voor minnaars van Tacitus en gansch bijzonder voor leeraars, in de studie en in de verklaring van den grooten historicus.

Wij voegen hier nog bijzondere gelukwenschen bij voor de goed verzorgde taal. Ik vermoed dat de schrijver in dit opzicht vele moeilijkheden te doorworstelen had, dat het namelijk eene overgroote krachtinspanning is geweest het onderwerp, dat een

eerste maal, als doctorale dissertatie, in het Fransch werd ingestudeerd en voorgedragen, te herdenken en verder uit te werken in het Nederlandsch, zonder dat van de eerste redactie werkelijke sporen zijn achtergebleven. Dat is voor hem een eeretitel te meer. Daarmee heeft hij ook op het Vlaamsche letterveld zijne sporen verdiend. J. SENCIE.

L'HUMANISME BELGE A L'ÉPOQUE DE LA RENAISSANCE, par A. ROERSCH. — Brussel, Van Oest, 1910, 174 blz.

Wat beduidt eigenlijk *Humanisme?* Het is een innig gevoel van bewondering voor de Grieksche en Romeinsche beschaving voortgebracht door uitsluitelijke studie en navolging der oude schrijvers. Dat komt eerst voor in Italië, echter vóór den invloed der Italiaansche humanisten, met Petrarca († 1374) en Boccaccio († 1375) vooraan, in onze noordelijke gewesten merkbaar werd, treft men reeds, hier te lande, meer dan een geleerde aan die genoegen vond in het bestudeeren van oude schrijvers wier werken door kloosterlingen waren afgeschreven en in kloosters zorgvuldig bewaard. Daarmee ondernamen ze soms eene reis naar het schiereiland om hunne studies voort te zetten.

Wanneer men den gang der ontwikkeling dezer Renaissance gadeslaat, wordt men weldra door twee kenmerkende feiten getroffen. Ze komen ons klaar voor na gelezen te hebben hetgeen Prof. Roersch over dit tijdperk mededeelt; en het wekt verwondering op dat de schrijver er niet aan dacht ze als gevolgtrekking aan het einde van zijn alleszins verdienstelijk boek te doen uitschijnen.

In alle landen was het Latijn de voertaal voor de geestesaangelegenheden. Maar indien men in Italië, zonder de Grieksche schrijvers te verwaarloozen, er zich hoofdzakelijk op toelegde oude Latijnsche schrijvers uit te geven en te bestudeeren, zoo komt, in de Nederlanden, eene andere richting voor, waarvan de reden van ontstaan mij ontsnapt. Men houdt er zich ook met Latijnsche schrijvers onledig, maar geeft echter meer den voorkeur aan de Grieksche. Onze landgenooten dragen, in de eerste tijden van het Humanisme, het meest bij om, door hunne gewrochten, de kennis van de Grieksche letterkunde in de geleerde wereld te verspreiden en den krachtigsten stoot te geven tot het aanleeren van de Grieksche taal. De oorzaak ervan kan niet gezocht worden in den invloed van het College der Drie Talen der Leuvensche Hoogeschool : de inrichting van Busleyden dagteekent immers slechts uit het jaar 1518. Nu veel vroeger vindt men, hier te lande, geleerde mannen die zich met de Grieksche letterkunde ernstig bezighouden. Op aandringen van S Thomas van Aquino, vervaardigt Willem van Moerbeke (geboren omtrent 1215, Aartsbisschop van Korinth van 1277-1286) eene Latijnsche vertaling van Aristoteles, waardoor hij zich wereldberoemd maakt. Alexander Hegius, geboren te Heek in Westfalen in 1433, bestuurder van het College der Broeders van het Gemeene Leven te Deventer, schrijft een Latijnsch gedicht met het doel een bewijs te leveren dat de Grieksche taal dient bestudeerd, om welke wetschap ook, zelfs wiskunde, te kunnen beoefenen.

Een tweede feit had de schrijver ook wel mogen aanstippen. Buiten Italië, zijn de voornaamste humanisten der XIVe, XVe en der eerste helft der XVIe eeuw bijna uitsluitend Vlamingen of Noordnederlanders; en, zelfs in Frankrijk, zijn het onze landgenooten die de kennis der oude schrijvers verspreiden. Het zelfde wordt waargenomen voor de kunst, voor de opschriftenkunde, de aardrijkskunde, de wis- en natuurkundige wetenschappen. Gedurende drie eeuwen staat Vlaanderen aan het hoofd der wetenschappelijke beweging in Europa, en wordt hoogstens door Italië geëvenaaard. De godsdienstige woelingen der XVIe eeuw kwamen aan deze grootsche ontwikkeling een einde stellen.

Deze waarnemingen komen mij voor als eene natuurlijke gevolgtrekking van het werk van Prof. Roersch. Spijtig genoeg zoekt men ze te vergeefs in zijne studie. Laten wij nu de hoofdbestanddeelen van het boek samenvatten.

Eerst wordt onderzocht wat het meest in onze gewesten, bijdroeg tot de ontwikkeling en den bloei van het Humanisme. Zulks is vooral te wijten aan de Broeders van het Gemeene Leven of Hieronymieten. Hun moederhuis werd gesticht in 1387 te Windesheim, nabij Zwolle, door Gerrit of Geert Groote. (1) Een hunner beroemdste aanhangers was de schrijver der Navolging Christi. Alhoewel Thomas a Kempis zijn wereldberoemd werk in 't Latijn opstelde, merkt men duidelijk, — mijne aandacht werd mij erop gevestigd door P. Delehaye, — zijne Nederlandsche oorsprong door de menigvuldige flandricismen die men in het boek ontmoet. De humanistische richting werd ook door de Hertogen van Burgondië allerbest begunstigd, en het was zelfs Filips de Schoone die aan Erasmus de geldelijke middelen verschafte om, aan de Leuvensche Hosgeschool, zijne studies voort te zetten. Merkwaardige bijzonderheden komen deze denkwijze staven, namelijk zekere mededeelingen over Petrus de Ponte, den blinde van Brugge, en Robert Gaguin die te Calonne op de Lei in 1433 het licht zag. Deze ontwikkeling van het Humanisme bekwam echter zulken snellen vooruitgang slechts door de onlangs ontdekte boekdrukkunst, door Hegius te Deventer sterk ondersteund, door Gaguin te Parijs ingevoerd en aldaar door den Gentenaar Josse Badius Ascensius voortgezet. Om klaarder de werking onzer humanisten te doen uitschijnen schetst Prof. Roersch, in acht kapittels, eenige van hen af in allerbelangrijkste levensbeschrijvingen. De eerste studie wordt gewijd aan Roger Rossen (Rutger Rescius, † 2 Oct. 1545. Al de geleerden van dien tijd nemen de gewoonte aan hun familienaam te vergriekschen of te verlatijnschen), een kind van Maeseyck, — hij noemt zich soms Dryopolitanus, — bevriend met Erasmus. Rescius doceerde te Leuven, in het College der Drie Talen, over Grieksche schrijvers; hij stichtte eene drukkerij en gaf een groot aantal Grieksche schrijvers uit. Zijne lessen werden gevolgd door den Diestenaar Cleynaerts, schrijver van eene Grieksche spraak-

(1) Men mag zich verwonderen dat aan Prof. Roersch, zoo goed op de hoogte der bibliographie van het onderwerp, het baanbrekend werk van Acquoy (*Het klooster te Windesheim*. Utrecht, 1880, 3 dln.) onbekend bleef.

kunst die niet minder dan 300 uitgaven beleefde, en voor het aanleeren van vreemde talen een overtuigde aanhanger was der rechtstreeksche methode. Na Rescius wordt gehandeld over een Kartuizer, den Gentenaar Livinus van der Mande (Lævinus Ammonius, 13 April 1485-1556). Hij leefde lange jaren in het Kartuizerklooster van Royghem (bij Gent) en de boekerij van Besançon bezit van hem, in handschrift, 107 Grieksche en Latijnsche brieven, waardoor wij vernemen hoe innig die humanisten met de oude schrijvers ingenomen waren, ja zelfs er vurig op verliefd.

Met nog meer genoegen leest men de levenswisselvalligheden van eenige medehelpers van Erasmus. Hilarius Bertholf, te Lede, wellicht ook te Gent geboren, die allerbest den naam van Hilarius droeg. Hij was een lustig gezel en een vriend van Vivès. Hij vertoefde eenigen tijd aan het hof van Margareta van Valois, de gekende schrijfster van het Heptameron, en stierf aan de pest te Lyon in 1533. In Lyon kwam Bertholf in betrekking met Rabelais, toen geneesheer aan het Groot Hospitaal, en het is wel eene juiste gissing van Prof. Roersch te veronderstellen dat Bertholf hem de Vlaamsche woorden voorschreef dewelke men in Kap. IX van Pantagruel ontmoet. Door de Fransche Rabelaisianisten wordt er meestendeels over gezwegen; ook zal het niet onnuttig zijn ze hier over te schrijven. Pantagruel op wandel zijnde ontmoet Panurge en vraagt hem wie hij is en wat hij verlangt. Panurge antwoordt eerst in 't Duitsch, vervolgens in Arabisch, Italiaansch, Engelsch, Baskisch en dan zegt hij in 't Vlaamsch : *Heere, ik en spreeke anders geen taele dan kersten taele; my dunkt noghtans, al en seg ik u niet een woordt, mynen noot verklaert genoegh wat ik begeere : geeft my uyt bermhertigheyt yets waer van ik gevoet magh zyn.* Was Bertholf een aangenaam man, een ander begunsteling van Erasmus was een dronkaard : Felix Rex (De Koninck), een Gentenaar soms door Erasmus, — om welke rede, men weet het niet, — Polyphemos (de beroemde) benaamd. Overal zocht hij ondersteuning; en na tot het Protestantisme overgetreden te zijn, werd hij de inrichter en bestuurder der boekerij van Hertog Albert van Brandenburg te Königsberg, alwaar hij stierf in 1549. *Vrai contrebandier de l'humanisme* betitelt hem Prof. Roersch, enkel, als Bibliothecaris, heeft Rex zich een verdienstelijken naam verworven.

Daarna handelt de schrijver over drie mannen die tot het geleerde tijdvak van het Humanisme toehooren. Men bepaalde er zich niet meer bij heel eenvoudig handschriften af te drukken; men vergelijkt de verschillende handschriften van een en hetzelfde werk om den juisten tekst van den schrijver vast te stellen en men tracht de zegswijze van den ouden schrijver door uitleggingen te verklaren. Pieter Fantin van Thielt (1556-1611) was een uitstekend hellenist. Hij verbleef te Parijs bij den beroemden Angerius Gislenus Busbecquius van Komen (1522-1592), ontdekker van het *Monumentum Ancyranum;* van 1584 tot 1596 was hij professor in 't Grieksch, en als dusdanig de opvolger van den Antwerpschen Andreas Schott, aan de hoogeschool te Toledo; en, naar het vaderland teruggekomen, werd Pantin deken van Ste Gudulakerk te Brussel; en het is als deken dat Rubens zijn portret schilderde, hetwelk nu in het Museum-Plantin bewonderd wordt. Frans de Maulde (Modius) van

Oudenburg (1556-1597), een echt dwalende ridder, ondernam nog meer reizen dan Pantin; maar ontmoette ook meer tegenkantingen. Hij bestudeerde hoofdzakelijk Latijnsche schrijvers. Meer beroemd is Wynants Pighius van Kampen (1520-1604), die men, nevens Smetius (De Smedt) van Westwinkel, als den grondlegger der Latijnsche opschriftenkunde mag aanzien. Pighius was bibliothecaris van Granvelle en werd later kanunnik van Xanten. Zijne handschriften, evenals zijne *Annales*, bezitten nog altoos eene voortdurende wetenschappelijke waarde.

Het boek sluit met eene levensschets van Simon Ogier van Sint Omaars (1549-1602) die veel minder humanist dan Latijnsche dichter is; en nog zijn zijne gedichten slechts van geschiedkundig belang, daar hij, aanhanger der Spanjaarden, de toestanden en de gedachten der Spaansche partij door zijne verzen bekend maakt.

Het boek van Prof. Roersch boeit den lezer niet enkel door hetgene hij er in leert over de wetenschappelijke richting der humanisten; men wordt er ook in kennis gebracht met de intieme levens- en denkwijzen van die mannen verliefd op de beschaving der Grieken en der Romeinen. Door menigvuldige kleine wetenswaardigheden weet de schrijver ons op de hoogte te stellen van hun dagelijksch leven. Zijne studie berust op eene grondige en wetenschappelijke kennis van het behandeld tijdvak; men leest het met een waar genoegen en ontmoet er vele bijzonderheden tot nog toe weinig of zelfs onbekend. Ook koesteren wij de hoop dat Prof. Roersch, beter dan wie ook bekend met het leven der Nederlandsche geleerden van vorige eeuwen, ons weldra eene algemeene geschiedenis zal schenken der philologie in België : het Vlaamsche land zou er hem dankbaar voor wezen, want daardoor zou een nieuw kleinood aan de wetenschappelijke kroon van Vlaanderen gehecht worden.

ADOLF DE CEULENEER.

DE HAARBAND VAN DE KONINGIN door KANUNNIK SHEEHAN. — J. W. Van Leeuwen Hoogewoerd, 89, Leiden. 1912, 346 blz. Prijs : 1.75 flor.

Kan. Sheehan is voornamelijk ten onzent bekend sedert het verschijnen van zijn werk : *Mijn nieuwe kapelaan*. Daar ging het over Iersche toestanden en het boek maakte zulken opgang, o. a. omdat het karakter, het leven van het Iersche volk zoo trouw was weergegeven.

Bij het verschijnen van dit nieuwe werk werd er gezegd dat dit boek nog meer ophef zou maken. Dit geloof ik nu niet. De koningin, waarvan hier spraak, is Maria Antoinette van Frankrijk, vrouw van Lodewijk XVI ; ge krijgt door dit verhaal een goed beeld van dit schrikwekkende tijdperk, waaruit toch veel waarheid en een machtig nieuw leven is gegroeid. De haarband van Marie Antoinette wordt afgekocht van den beul Samson en bewaard als eene relikwie, maar doet nog dienst om onder het nieuwe regiem der Bourbons, die tegen hunne politieke vijanden heel onredelijk te werk gaan, het leven af te koopen van de jonge gravin de Brignon, aan wie niets anders feitelijk kon ten laste gelegd worden dan jeugdige roekloosheid

ter gelegenheid van een begin van oproer tegen het nieuwe regeeringstelsel.

Voornamelijk in het slot is niet altijd alles natuurlijk en meer dan eens zegt men bij het lezen: te romantisch; maar toch zal het boek gaarne gelezen worden en is de lezing ten zeerste aan te bevelen, omdat het hier gaat over een tijdperk dat nog meer zou moeten gekend worden, dat het op uitzonderingen na, waarover de meeningen kunnen uiteenloopen geschiedkundig getrouw is en de voornaamste mannen der Fransche omwenteling en zij die daar rond leefden hier voorkomen, niet alleen de hoofden van de omwenteling zelf, maar ook Talleyrand, André Chenier, Mirabeau, La Fayette, enz.

De vertaling is goed. E. Vl.

LE SOCIALISME MUNICIPAL EN ANGLETERRE ET SES RÉSULTATS FINANCIERS par Raymond Boverat. Deuxième édition. — Paris, Rousseau, rue Soufflot, 14, 1912.

Tot in de tweede helft der verledene eeuw waren de gemeenten om zoo te zeggen uitsluitend administratieve en politieke vereenigingen, maar nu worden ze van langs om meer als economische aanzien, die voor de economische belangen van de gemeentenaren moet mede zorg dragen. De meeningen loopen er over uiteen in hoeverre gemeentebedrijven aan te prijzen zijn, want eerst en vooral heeft de gemeente eene overheidstaak en komt zij aan het noodige geld door belastingen. Bedrijfsondernemingen zijn eigenlijk voor de burgers.

Dat alle gemeentebedrijven noodzakelijk socialisme zouden zijn kan men moeilijk houden staan : zoo b.v. voor bedrijven die toch als monopolie zouden moeten bewonnen worden, als zijn trams, het verzorgen met water, de verlichting, die toch de straten van de gemeente noodig hebben. Vrije mededinging zou hier toch nooit het geval zijn.

Men kan verstaan dat de gemeente bedrijven onderneemt om ze beter uit te voeren dan ze het anders zouden zijn.

Er wordt soms gezegd dat gemeentebedrijven een eerste stap zijn naar het collectivisme; maar er mag niet vergeten worden dat eigenlijk collectivisme maar zou beginnen wanneer de geheele voortbrenging door de gemeenschap bezorgd werd en dat de eenige gemeentebedrijven die bestaan als zaken worden geëxploiteerd, juist als waren ze het door kapitalisten.

Maar dit wil nu volstrekt niet zeggen dat alle gemeentebedrijven te wettigen zijn en dat het te wettigen is wat zoo dikwijls tot gemeentebedrijven aanleiding geeft : de zucht om winst te doen

Engeland is het land waar, althans in sommige groote steden, wel het meest gemeentebedrijven zijn. Het boek van Boverat is in drie deelen verdeeld : vooraan wordt er gehandeld over de verschillende gemeentebedrijven; in het tweede deel over de inrichting van die bedrijven, ten opzichte van hunne werklieden en bedienden, en in het derde deel over het geldwezen van die gemeenten en de uitslagen in dit opzicht door de gemeentebedrijven bekomen.

We schrijven hier de twee eerste zinnen af van het voorbericht tot de tweede uitgave, waardoor men seffens kan zien

welke de stelling is van den schrijver : « Quatre ans se sont écoulés depuis la publication de la première édition de cet ouvrage.

» De nombreux exemples sont venus s'ajouter à ceux que l'on possédait déjà de la complète incapacité de l'Etat et des municipalités au point de vue industriel et commercial. »

Er is wel te bemerken dat de schrijver te veel de meeningen huldigt van de liberale volkshuishoudkundigen, maar zijn boek is toch hoogst belangwekkend, juist omdat Engeland aan het hoofd staat dezer beweging. Niet alleen de gemeentebedrijven die we algemeen kennen, vinden we hier weer, als trams, waterleidingen, electrische verlichting, electrische krachtverdeeling, werkmanshuizen, slachthuizen, enz., maar ook het bezorgen van zuivere melk, het maken van moortel en plaveien uit den afval van de verbrande straatvuiligheid, het maken van mest, het maken van zeep, olie, smeervet, enz. als overblijfsel van gasfabricatie, het bewinnen van hoeven, het exploiteeren van oesterputten, enz.

In geldelijk opzicht, enkele uitzonderingen aan kant gelaten, hadden die gemeentelijke bedrijven geene gelukkige uitslagen : zeer dikwijls moesten groote leeningen aangegaan worden en de belastingen verhoogd en men schat dat de schuldbrieven van de gemeenten ongeveer 10 °/o in waarde daalden als gevolg van de verhooging der gemeenteschulden. Men is er in Engeland zeer mee bekommerd wat er zou kunnen gedaan worden om te beletten dat de gemeenten te veel aan gemeentebedrijven gaan doen. Velen zouden willen de schulden van de gemeenten beperken in dezen zin dat het hun niet zou toegelaten zijn boven een zeker vermenigvuldiger van het belastbaar inkomen te ontleenen ; anderen meenen dat het mogelijk zou zijn aan de gemeenten te verbieden winst te maken met hunne gemeentebedrijven, want hier is toch de groote oorzaak waarom sommige gemeenten zelf bedrijven hebben aangegaan ; er zijn nogal personen die denken dat de gemeentenaren die geen belasting betalen geen kiezers zouden mogen zijn voor de gemeente en ook niet de gemeenteambtenaren, en dat er moet ingegaan worden tegen het gebruik bestaande in vele Engelsche steden, dat de kiezers, den druk niet voelen van de belastingen omdat zij wonen in gehuurde gebouwen en de belastingen samen met de huur door den eigenaar worden opgestreken.

Dit hier is het besluit van den schrijver : « 1°) Que les dépenses locales augmentent bien plus vite que la reteable property, c'est-à-dire que la valeur de la propriété imposable ;

2° Que la dette locale augmente plus vite, elle aussi, que la rateable property ;

3° Que les municipalités se trouvent mêlées aux problèmes les plus difficiles ;

4° Qu'elles ne font des profits sur leurs entreprises industrielles que lorsqu'elles possèdent un monopole ; qu'il n'y a guère que sur la fabrication du gaz qu'elles gagnent régulièrement ; que même dans ce cas leurs profits sont peu importants ; que leur comptabilité est mal tenue ;

5° Que le municipale trade (gemeentebedrijf) gêne, de mille façons, l'entreprise particulière et s'oppose à son progrès ;

6° Qu'il est à la fois imprudent et injuste de donner le droit de vote à des personnes qui ne paient pas d'impôt et d'en priver ceux qui en paient le plus. » E. VL.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, November 1912. — *Dirick Jacobsz. Vellert* (N. Beets). — *Twee Allegorische Portretten van Vorstinnen uit het Huis van Medicis, door Suttermans* (Pierre Bauthier). — *Hedendaagsche Meubels* (slot) (Corn. Van der Sluys). — *Kunstberichten :* uit Amsterdam, Brussel, den Haag, enz.

VLAAMSCHE ARBEID. — Veruit het merkwaardigste wat ons de Conscience-literatuur van het eeuwfeest heeft gebracht is het *Vlaamsche Arbeid*-nummer aan den Meester gewijd : *Portret van Hendrik Conscience* door Alwis Rossbach. — *Remembrance aan Hendrik Conscience,* gedicht van Gerry Helderenberg, muziek van Albert Hansen. — *De honderdste geboorteverjaring van H. Conscience*, mede een hulde aan tijdgenooten in de kunst en den strijd. — *Conscience in de Kempen* (Em. van der Straeten). — *Brief van Jef De Cock over Conscience.* — *Conscience en zijn eerste roman « In 't Wonderjaar »* (Karel van den Oever) een brok Antwerpsch leven en Antwerpsch geknoei uit dien tijd, met fac simile van een handschrift van P. F. Van Kerckhoven over de veranderingen in « het Wonderjaer, » en een plaat uit de eerste uitgave. — *De vroegere Duitsche Letterkunde over Conscience* (Alwis Rossbach). — *Antwerpen in het werk van Conscience* (Joz. Muls). — *Hendrik Conscience* (Em. Van der Straeten). — Verzen van Emiel van der Straeten (5 stuks), van Karel van den Oever en van Clemens Besseleers.

DE KATHOLIEK, Mei 1912. — *Geschiedenis en Synthese* (Dr J. Sassen) : De zegetocht der overdreven analytische geschiedschrijving is gestuit, de toekomst der synthese verzekerd. — *Om de Sixtijnsche Vulgaat* (J. Van den Dries), vooral over de handelwijze van Paus Sixtus jegens Bellarminus. — *Hedendaagsche Apologie* III. (St. Deenen) : oordeel van oud-Hoogleeraar Matthes over den Talmud, Petrus Canisius' uitgaven, nl. Van Kasteren's « Eerste brief van den Apostel Petrus », Hollenberg's « Zegepraal der Pauselijke Onfeilbaarheid op het Vat. Concilie, » en Knuif's « Naar het Rijk des Lichts ».

— 10 Juni 1912. — *Het Begrip der Ziel in het O. Testament* (E. Driessen). — *Letterkundige Kroniek :* Over Jonckbloet's « Bij het Allerheiligste », Binnewiertz' 2en dichtbundel, enz. —

— Juli 1912. — *Een stem van over de Zee* (M. S.) : een merkwaardige Japaneesche edelvrouwe, de jonggestorven Kartini. —

Spanje, zijn godsdienstig leven (J. Keuller). — *Nieuwe uitgaven* : o. a. Cam. Couillant : La Réforme de la Prononciation latine.

— Augustus-September 1912. — Eigenaardig-schoone feestverzen van Binnewiertz voor Mgr. Callier. — *Atheensche kunst* (Jos. Kleyntjens). Een merkwaardig sociaal artikel, want het behandelt vooral de inwerking van het Atheensche leven op de kunst. — *Waardoor weer achteruit* (Adr. Holienberg) : Blijkens de laatste volkstelling zijn de Katholieken in Holland weeral gezakt : te veel Roomschen huwen laat of huwen in 't geheel niet. — *Over eene Bibliografie van Nederlandsche katholieke tijdschriften* (B. Kruitwagen) : wat er alles aan Roomsche periodieken te zamelen valt binnen 't kleine land — *Verzen* van Dr Van Koeverden, Fr. Berthold, Const. Eeckels. — In de « nieuwe uitgaven » bespreking o. a. van : *Dr H. Kuyper* : « Het zedelijk karakter der Reformatie gehandhaafd tegen Rome. » — Letterkundige Kroniek : o. a. over Marie Koenen's « Witte Burcht », Sheehan's « Haarband der Koningin », Coloma's « Boy », Hahn's « Peregrin », Bazin's « Davidée Birot », Linnebank's « Dagboek van mijn Roomsche Reis », Jul. Persyn's « Hoogstraatsche schooluitgave van Dr Schaepman's Gedichten, » enz.

— October 1912. — *Nog een Nederlandsche Kardinaal* (Dr Gisb. Brom) : Dr Brom gaf, naar aanleiding van 't nieuwe Nederlandsche kardinalaat van Mgr. van Rossum, een geschiedkundig overzicht der Nederlandsche kardinalen — Thans brengt hij er nog een in de lange rij : nl. Johannes van Goessen, een staatkundige der 17e eeuw, gehecht aan 't huis der Habsburgers. — *Spanje* (J. M. L. Keuller) : de strijd tegen de Kerk in den loop der 19e eeuw. — *Onze Doopnamen* (J. J. Graaf) : het slot van deze boeiende en voor eenieder belangwekkende studie — *Los Seises* (M. Kessels), de geschiedenis van den bekenden dans in de kerk van Sevilla. — *Verzen* van Felix Rutten en van G. H. van Haastert. — Recensies o. a. over het jongste boek van Melati van Java « Koninginnen met en zonder kroon ».

DE STUDENT, September 1912. — O. a. *Zuiverheid van Taal* : een beamenswaardig artikel. — *Iets over Liturgie.* — *Over beschaafde Uitspraak.* — *Abstine, Sustine.* — *Volkstaal* : Voortzetting van de flinke folkloristische bijdragen van Jef Goossenaerts.

DE GIDS, September 1912. — Een jubileum-nummer gewijd aan Mevr. Bosboom-Toussaint, bij haar eeuwfeest. *De Liefde in den Leycester cyclus* (J. Prinsen J. Lz) : 't Is voor Prinsen het boek van « de Liefde in al haar uitingen ». — *Over Mevrouw Bosboom-Toussaint* (Fr. Erens). — *De Cornetjes,* een fragment van een novelle uit Juf. Toussaint's jeugdjaren, in handschrift teruggevonden door Dr Dyserinck. — *Brieven van A. L. G. Bosboom-Toussaint* (J. Bosboom Nz), tot het jaar 1842. — *Drie brieven van Juffrouw Toussaint aan Willem De Clercq* (J. N. van Hall). Verder uit de brieven van Mevr Bosboom-Toussaint aan Mr. Is. da Costa, Mevr. Elise van Calcar, Ds. O. G. Heldring en Mr. G. Groen van Prinsterer.

— October 1912. — *Lodewijk van Deyssel* (Just Havelaar), in bewondering voor van Deyssel's jongste werk : « Frank Rozelaar » : « In deze eeuw van experimenteeren schijnt soms geheel de van Deyssel-figuur mij toe zelf een enorm en levend experiment te zijn : het experiment van 't individualisme, dat in telkens

wisselende wijze zich te handhaven zoekt en tot zijn synthese tracht te komen. »

◆ VOLKSKUNDE, 7-8, 1912. — *Volkshumor en Volksgeest* (Victor de Meyere en Leo Verkein) : Navertelling van een dertigtal goeie Vlaamsche moppen. — *Spreekwoorden, Zegswijzen en Uitdrukkingen op volksgeloof berustend* (A. De Cock) : ditmaal de rubriek : Het Menschelijk Lichaam. — *Uit de Scandinavische Landen* (D. Logeman-van der Willigen) : recensie van het Festskrift til H. J. Feilberg, fra nordiske sprog, og folkemindeforskere paa Aars Dagen, den 6 August 1911. — *Uit onze oude Schrijvers* (Maur-Sabbe) : « Kint-baerenden Man, in Dicht beschreven door heer Philippus Jongherycx, pastoor in Coolkercke, 1898. »

◆ DE LELIE, October 1912 — *Liederen van Helena* (K. van de Woestijne). — *Praatjes over den Waaier* (B. Cliffors), met tal van sierlijke platen. — *De Wachter* (Marie Koenen) : Marie Koenen is de koningin onzer neo-romantiek — *Iets over het dienstboden-vraagstuk* (Joh. Wigman). — *Modekroniek. De Strijd tegen de moderne Zedeloosheid* (slot) (Prof. Mausbach). — *Hoe geleerd Nederland denkt over het Alcoholgebruik door kinderen* (P. Fr. Ildefonsus) : « Alcohol is in iederen vorm voor het kind vergift ; dit is geen stelling meer maar een axioma. »

◆ DE NATUUR, Augustus 1912. — *Keuze van het Type van het Panamakanaal* (J. Rückert), duidelijk geïllustreerd. — *Het Zwarte Roodstaartje* (T. E. Bouman). — *Iets over de A-deeltjes der radio-actieve stoffen* (G. L. de H. L.). — *Onze Brandstoffen* (D. Stavorinus) : Watergas. — *De Theorie der Panspermie in het licht der moderne wetenschap* (D. Daalder). — *Vanille* (M. van Slooten).

— September 1912. — *Holbewoners onder de vogels* (J. Hendr. van Balen). — *Een merkwaardig Nest* (J. Havenhorst), van een kleine wesp, de « odynerus oviventris » — *In en om den Boortoren* (P. Kok), in 't Limburgsche kolenveld. — *Portretten van nuttige Vogels* (J. Daalder) : winterkoninkje, kievit, buizerd, specht. — *Bezoek aan « Vulcaansoord » bij Terborg* (Z. P. Bouman), een vakmanskijkje in een ijzergieterij.

— October 1912. — *Berkenmonografie* (D. J. Van der Ven) met mooie landschappen. *Kyrenaïka in de grijze Oudheid* : naar aanleiding der bezetting van Benghasi door de Italianen. — *Textiele sierkunst* (Stavorinus). *De Ring van « Gramme »* (Z. P. Bouman). — *De Menagerie van Lodewijk Napoleon* (G. A. Evers). — *Iets over den rijstbouw en de Rijstbewerking in Japan* (Mimosa). — *Het Kiezelgoor en zijn technische Toepassingen* (Dr A. J. C. Snijders). — *De technische uitvoering van Panamakanaal* (J. H. Ruckert).

◆ BIEKORF, Augustus-October 1912. — O. a. *De Tijdrekening der oortijdsche tijdvakken* (J. Claerhout). — *Oude Volkenkunde* (J. Filliaert) enz.

◆ DE LEVENDE NATUUR, 1 October 1912. — *In den zwammentijd* (J. Thyssen). — *Excursie in Drente* (G. Mulder), met eigenaardige plaatjes. — *Krabben van onze Kust* (D. J. Tesch) — *Nog iets over uilen* : een geestig causerietje. —

— 15 October 1912. — *Curiosa* (E. Heimans) : eendenmossels. — *Kieskeurige zwammen* (B. E. Bouwman). — *Een nieuwe Plant voor de Nederlandsche Flora* (H. R. Hoogenraad) : Thesium pratense Ehrh.

VAN ONZEN TIJD, Juli-October 1912, wekelijksche nummers. — *Laurens Alma Tadema* (M. Viola), bij den dood van den grooten schilder. *De « Spaansche Kapel » te Florence* (B. Molkenboer), slot van de fijn-kunstzinnige studie. — *Tragiek en Tragedie* (H. W. Moller), slot van de belangrijke Vondel-studie. — *Het Paard in de Prentkunst* (M. Viola). — *Internationale Tentoonstelling van hedendaagsche religieuze Kunst te Brussel* (Felix Timmermans). — *De h. Bloedprocessie te Brugge* (Okt. Steghers). — *Marie Koenen's « De Witte Burcht »* (M. Viola), een welverdiende lofprijzing aan 't heel mooie boek. — *Oud-christelijke literatuur* (D. J. P.). — *M. Herbert* (W. De Veer), aanbeveling van de verdienstelijke katholieke Duitsche romanschrijfster en dichteres. — *Roomsche Boeken :* Coloma's « Boy », Anna van Krane's « De Groote Zondares », Sheehan's « De Haarband van de koningin ». — *Weener Tentoonstellingen* (Frits Leurvelt), Sesezzion. — *Vlaamsche Muziek* (Ruth Klop) : « Benoit's Oorlog ». — *Carl Larsson en David Edström* (M. Viola) : de twee befaamde Zweden, de schilder en de beeldhouwer. — Uit « de Tuinen der Koninginnen » naar John Ruskin. — *Tentoonstelling : Walter Vaes* (Maria Viola) : een goedklinkend lofartikel voor onzen Antwerpschen schilder van stadsgezichten en stillevens. — *« Gangen en Wegen » door Frans Erens* (Maria Viola) : zaakrijke recensie over het werk en rake ontleding van 's mans merkwaardig talent, zoo fijn meestal en soms zoo slordig. — *Het Sonnet* (B. Van Meurs), een leutig sonnet. — *De Nieuwste Literatuur* (L. J. M. Feber), een con brio en con amore geschreven prachtstijlstuk. Hamerende gedachten en knetterende woorden. De individueelste kunst komt er slecht van af. Enkel de evolueerende tachtigers, Van Deyssel en Boutens hebben zich voor de toekomst gered. — In de aanteekeningen een lezenswaard stukje over de sfinx. — *Kairo* (Wr.) : een prettige wandeling door de stad. — *De Dichter Humilis en zijn werk* (F. V. Toussaint van Boelaere) : de kunstgenoot van Verlaine goed geschetst en met keurige aanhalingen verklaard. — *Over Helden en Heldenvereering* (L. J. M. Feber): weerom een van die schitterend-karaktervolle bijdragen, zooals we er steeds van Feber mogen verwachten. Hooge beschouwingen uitgaand van Thomas Carlyle's boek : « Zes Lezingen over Helden, Heldenvereering en Heldengeest in de Geschiedenis ». — In alle nummers voortzetting van « De Tragedie eener Koningin », vertaling van Albertine Steenhoff-Smulders. In elk nummer ook verzen, o. a. van Marie Koenen.

Met den aanvang van den nieuwen jaargang — den 13ⁿ — van Nederlands katholiek puikperiodiek komt weer een lekkere verrassing : Prof. Mr Struycken opent een nieuwe rubriek : « Over Staatkunde ». Hij vangt aan met een serie diepgaande beschouwingen over « Grondwetsherziening » en ontleedt het « Koningdom » als rechtsvorm. — *Kinderportretten van Toorop* (Maria Viola), een fijne ontleding, met een heerlijke reproductie. — *Het Avondgebed* (C. Eeckels) : mooi impressionistisch proza.

STUDIËN, dl. LXXVII, Afl. 2. — *De jeugd van d'Espinoza.* (W. Mulder: Knappe samenvatting van P. V. Dunin-Borkowski's boek over de wording van Spinoza's wijsbegeerte — — *Dickens' verhouding tot zijne ouders.* (P. Zeegers. : Algemeen wordt aangenomen dat Dickens' verhouding tot zijne ouders niet zóó geweest is, als van een rechtgeaard kind verwacht kan worden. P. Zeegers brengt omstandigheden aan het licht, die wel geschikt zijn, om dat oordeel merkelijk te wijzigen. — *De ware vrijheid van het menschelijk verstand* (J. J. Louwerens). Degelijke uiteenzetting van de scholastieke leer over de vorming van begrippen en beginsels. Maar zou het nu haast geen tijd worden, om het *positief* gedeelte van Kant's *Kritik*, eerder als een voortzetting, dan als een tegenstelling van S. Thomas' denkleer te gaan beschouwen? Want wat is dat gedeelte in hoofdzaak anders dan een uitleg van den *intellectus agens*, en een diepgaande bepaling van de *analogie* onzer kennis? — *Het oude Seminarie te Culenborg II.* (F.Sträter. — Voorts boekenschouw en een interessante mededeeling van *H. Bexersbergen* over het motu proprio « Quantavis diligentia. »

— dl. LXXVII, Afl. 3. — *De ware vrijheid van het menschelijk verstand*, (G. J. J. Louwerens) : De menschelijke rede, zoo betoogt de schrijver, heeft haar eigen vrijheid en zelfstandigheid maar binnen de grenzen door de natuur aangewezen Zij is gebonden aan de objectieve waarheid en als kenvermogen van een beperkt en sociaal wezen is zij, waar eigen kracht te kort schiet of gevaar van dwaling dreigt, ook gebonden aan het gezag en de verstandige leiding van anderen. Binnen die grenzen en op die voorwaarden mag ze vrij en zelfstandig werken. — *Drie kruishymnen* (J. Boelen) : Interessante verklaring en mooie interpretatie van het *Pange Lingua*, het *Vexilla Regis* en het *Laudes crucis attolamus*. — *Het vonnis van Pieter Panne* (C. Dirickx) : Rake weerlegging van een Jezuietengruwel : de moordpoging op Prins Maurits. — *Over Christus Verrijzenis* (L. Steins Bisschop) : Diepgaande verklaring van den invloed welken de verrezen Christus onmiddellijk uitoefent op ieders persoonlijke verlossing. — *Boekbespreking.* — *Mededeeling.*

DE BEWEGING, Juli 1912. — *Het Mondeling Examen voor Onderwijzers* (J. Koopman. — *Uit eigen Rijk* (Alb. Verwey) : een proeve uit weeral een nieuwen bundel poëzie van den steeds ijverig dichtenden denker. Gedichten van Aart van der Leeuw, Bloem, Willem van Dooren, A. van Bruell. — In de *Boekbeoordeeling* een beschouwing over de toestanden bij het tooneel in Duitschland, recensie van « Aus dem Tagebuche einer deutschen Schauspielerin » door Helene Scharfenstein.

— October 1912. — *In Russische gevangenissen* (Jac. Israël, de Haan) : schrijnende dingen door den schrijver zelf gezien, vooral in de kindergevangenissen. — *Amerikaansche Reisherinneringen* (H. P. Berlage), slot van de leerrijke beschouwingen van den kranigen bouwmeester. — *Van Vogels en Menschen* (Nine van der Schaaff), de beste novelle die we tot nog toe van de begaafde, verbeeldingrijke schrijfster lazen. — *Aan den Bode van het Lot* (W. L. Penning), weer een goed vers van den blinden dichter. — *Kunst en Geest in Literatuur* (P. N. Van Eyck) minder gunstig, Boutens' Carmina : Van Eyck oordeelt hier van uit

een denkbeeldige en bedenkelijke hoogte. — *Politieke Kroniek* (G. Burger), den grooten Duitschen Katholiek, naar aanleiding van de uitgave zijner « Ausgewählte Werke » en zijne « Ausgewählte Briefe » door Kösel, München.

ALLERLEI

In *De Gids* van September geeft Fr. Erens zijn globale beoordeeling over Mevr. Bosboom-Toussaint als volgt : Langen tijd heeft zij als eene grootvorstin in ons land getroond, wanneer men let op het aanzien dat zij genoot. Toch was haar gevoelssfeer, hoe vreemd het ook moge lijken, eene scherp begrensde. Er bloeien dan ook uit hare romans geene stemmingen op. Zij zijn niet omhangen door een dampkring van pessimisme, ook lacht er niet uit een zin van humor. Er is iets kouds in haar werk. De warmte, die er nog in ligt, ontving zij uit haar geloof. Zelfs in de romans van *Flaubert* en *Zola* ligt eene stemming. De handelende personen daar krioelen dooreen tegen een somberen onafzienbaren horizon. Zij hebben hunne eigene atmosfeer. In de romans van Mevrouw Bosboom voel ik er geene. Er ligt in haar verhaal een lichte pedanterie, een didactisme dat niet bekoort. Zij is geheel zielkundige : dat is hare kracht en grootheid. Haar stijl is volkomen onartistiek. Zij bekommert zich weinig of de sleep harer volzinnen stof en onkruid meevoert in zijn gang : zij heft hem niet op tot luchtigen tred... Beter nog dan van levende beelden bij hare figuren te spreken, zou ik hare werken willen vergelijken met oude kunstig bewerkte gobelins. De gobelin is droger van voorstelling dan de schilderij en men mist in hem den gloed en het leven ; daarvan daarenboven is de uitdrukking der gezichten en der gebaren daarin ietwat verwrongen, stijf en onbeholpen Doch het geheel geeft den indruk eener deftige antiquiteit.

Om zich in de waarheid te verheugen, is 't noodig dat de *Warande*-lezers ook eens een andere klok dan de feestklok voor von Kralik hooren luiden. Van een der best onderlegde kenners der nieuwste Duitsche letterkunde in ons land, kregen we 't volgende :

Ik lees in 't laatste nummer met veel belangstelling en eenige ergernis een artikeltje over Richard von Kralik, welks auteur F. V. H. in een nota beweert dat ik over gezegden heer

Kralik ook wat geschreven moet hebben : « luchtig, doch (sic !) kort ». Transeat, mijn ergernis raakt de nota niet, maar het artikeltje in zijn geheel. Het is geschreven door iemand, die Kralik blijkbaar niet anders kent, dan door een feestnummer hem gewijd door den *Gral*. Nu, een feestnummer is een toastnummer, een nummer opgesteld in banket- en champagnestemming, en in champagnestemming schrijft men geen geschiedenis. Aldus in 't algemeen. Maar in dit geval moet men bizonder op zijn hoede zijn : want de *Gral* is 't orgaan van den Gralbund, en van den Gralbund is Kralik de stichter, de leider en de geldschieter. Indien F. V. H. Kralik kende, dan zou hij weten, dat Kralik, vóór zijn bekeering, een vrij onbeduidend modern dichter was, dat hij eerst, na zijn bekeering, een groot man, een « genie », een « Proteus », een wereldhervormer geworden is. Maar bij wie? Bij datzelfde soort menschen voor wie de *Maasbode* dé ware Roomsche krant was. Want ziet ge, Kralik heeft een kultuurprogram gemaakt, hij is *de* vaandrig van de katholieke kultuur der toekomst, een gedienstige Monsignore heeft aan zijn vaandel den zegen verschaft van Zijn Heiligheid, en nu trekt Kralik door de bergen en dalen van Duitschland : qui m'aime, me suit. Wie hem volgt is een uitverkorene van Israël. Maar wie durft redeneeren en zeggen : We weten nog een anderen weg naar 't Beloofde Land, die krijgt het vaandel rond zijn hoofd dat het kletst en is een afschuwelijk Philistijn of erger : een modernist. Kralik met zijn program is de Wet en de Profeten. Ik zal van dat program geen kwaad spreken. Het bevat veel goeds, maar dat goeds is geen nieuws — geen nieuws voor geboren katholieken. Kralik, de bekeerling, heeft Amerika nog eens ontdekt. Evenwel, het program zonder de werken is een dood program, en men kent de vruchten niet aan den boom maar den boom aan de vruchten. Ik heb de vruchten geproefd. Ik geloof dat ik daarin zoowat de eenige ben in ons land, en in elk geval ik durf wedden dat F. V. H. het niet gedaan heeft. Ik heb ze niet alle geproefd, God bewaar me. Kralik schrijft ongeveer een boek per maand, de marktbedervende veelschrijver die hij is. Maar 't is niet noodig alles van hem te proeven, na eenige sneedjes verliest ge allen lust. Zijn « Kulturstudien » zijn nog 't leesbaarste — hij schrijft goed proza — maar hoeveel « Lesefrüchte » zijn daarbij, aanteekeningen bij de boeken die hij gelezen heeft, recensies, zal ik maar zeggen, en hoeveel oppervlakkigheid en feitenverloochening waar hij aan 't synthetiseeren gaat, hoeveel fantastische bouwsels, droomen en hersenschimmen. Zijn « Kunstbüchlein » viel mij bij eerste lektuur zoodanig mee, dat ik het onmiddellijk begon te vertalen — 'k heb de vertaling weldra gestaakt, ik stuitte op te veel malligheden. En dan zijn drama's! zijn epossen! Zijn « Graalsage » b.v. is nuchter, berijmd proza, niets meer, een dorre, kunstlooze, ziellooze verzameling van al de episoden der Graalsage. Onleesbaar! Zijn « Heptalogie » over de Fransche Revolutie, jawel, 't is een heptalogie en is dus veel gróóter! kunst dan een simpele trilogie of een nog simpelder drama, maar dat is dan ook het eenig groote wat er aan is. 't Is niet alleen onspeelbaar, maar als ge 't kunt lezen, twijfel ik aan uw smaak. Nee, het weinige wat Kralik aan levende, blijvende kunst heeft voortgebracht, beperkt zich tot eenige lyrische gedichten. Zijn beteekenis

wordt mateloos overschat. Zijn bijval heeft hij te danken aan zijn « gute Gesinnung », aan zijn journalistiek talent en aan zijn goedertierenheid jegens de katholieke schrijvers : als je maar een katholiek onderwerp in den zin van 't « Kultuurprogram » behandelt, ben je al gauw een groot dichter. Zijn bijval zal kortstondig wezen, want hij is te luidruchtig.

'k Schei uit, anders word ik ook luidruchtig. En bovendien, ik krijg slaap.

In Manzoni's correspondentie verraste ons de volgende bladzijde, die door velen met hetzelfde genoegen als 't onze zal worden gesmaakt :

Milan, ce 3 novembre 1821.

Lorsqu'un Français cherche à rendre ses idées de son mieux, voyez quelle abondance et quelle variété de « modi » il trouve dans cette langue qu'il a toujours parlée, dans cette langue qui se fait depuis si longtemps, et tous les jours, dans tant de livres, dans tant de conversations, dans tant de débats de tous les genres. Avec cela, il a une règle pour le choix de ses expressions, et cette règle il la trouve dans ses souvenirs, dans ses habitudes de chaque jour, qui lui donnent un sentiment presque sûr de la conformité de son style à l'esprit général de sa langue ; il n'a pas de dictionnaire à consulter pour savoir si un mot choquera, ou s'il passera : il se demande si c'est français ou non, et il est à peu près sûr de sa réponse. Cette richesse de tours, et cette habitude à les employer, lui donne encore le moyen d'en inventer à son usage avec une certaine assurance, car l'analogie est un champ vaste et fertile en proportion du positif de la langue. Ainsi il peut rendre ce qu'il y a d'original et de nouveau dans ses idées par des formules encore très rapprochées de l'usage commun ; et il peut marquer presque avec précision la limite entre la hardiesse et l'extravagance. Imaginez-vous au lieu de cela un italien qui écrit s'il n'est pas toscan, dans une langue qu'il n'a presque jamais parlée, et qui (si même il est né dans le pays privilégié), écrit dans une langue, qui est parlée par un petit nombre d'habitants de l'Italie ; une langue, dans laquelle on ne discute pas verbalement de de grandes questions ; une langue, dans laquelle les ouvrages relatifs aux sciences morales sont très rares, et à distance ; une langue, qui (si l'on en croit ceux qui en parlent davantage) a été corrompue et défigurée justement par les écrivains, qui ont traité les matières les plus importantes dans les derniers temps ; de sorte que pour les bonnes idées modernes il n'y aurait pas un type général d'expressions, dans ce qu'on a fait jusqu'à ce jour en Italie. Il manque complètement à ce pauvre écrivain ce sentiment, pour ainsi dire, de communion avec son lecteur, cette certitude de manier un instrument également connu de tous les deux.

Qu'il se demande si la phrase qu'il vient d'écrire est italienne ; comment pourra-t-il faire une réponse assurée á une question qui n'est pas précise ? Or, que signifie-t-il « italien » dans ce sens ? Selon quelques-uns ce qui est consigné dans la

Crusca, selon quelques autres, ce qui est compris dans toute l'Italie, ou par les classes cultivées : la plupart n'appliquent à ce mot aucun sens déterminé. Je vous exprime ici d'une manière bien vague et bien incomplète un sentiment réel et pénible : la connaissance que vous avez de notre langue vous suggérera tout de suite ce qui manque à mes idées; mais j'ai bien peur, qu'elle ne vous amène pas à en contester le fond. Dans la rigueur farouche et pédantesque de nos « puristes » il y a, à mon avis, un sentiment général fort raisonnable; c'est le besoin d'une certaine fixité, d'une langue convenue entre ceux qui écrivent et ceux qui lisent: je crois seulement qu'ils ont tort de croire que toute une langue est dans la Crusca et dans les écrivains classiques, et que, quand elle y serait, ils auraient encore tort de prétendre qu'on l'y cherchât, qu'on l'apprît, qu'on s'en servît; car il est absolument impossible, que des souvenirs d'une lecture il résulte une connaissance sûre, vaste, applicable à chaque instant, de tout le matériel d'une langue. Dites-moi à présent ce que doit faire un italien, qui ne sachant faire autre chose, veut écrire. Pour moi, dans le désespoir de trouver une règle constante et spéciale pour bien faire ce métier, je crois cependant, qu'il y a aussi pour nous une perfection approximative de style, et que pour en transporter le plus possible dans ses écrits, il faut penser beaucoup à ce qu'on va dire; avoir beaucoup lu les italiens dits classiques, et les écrivains des autres langues, les français surtout; avoir parlé de matières importantes avec les concitoyens; et qu'avec cela on peut acquérir une certaine promptitude à trouver dans la langue, qu'on appelle bonne, ce qu'elle peut fournir à nos besoins actuels; une certaine aptitude á l'étendre par l'analogie, et un certain tact pour tirer de la langue française ce qui peut être mêlé dans la nôtre, sans choquer par une forte dissonance, et sans y apporter de l'obscurité. Ainsi avec un travail plus pénible et plus opiniâtre, on fera le moins mal possible ce que, chez vous, l'on fait bien, presqu'avec facilité. Je pense avec vous que bien écrire un roman en italien est une des choses les plus difficiles; mais je trouve cette difficulté dans d'autres sujets quoiqu'à un moindre degré; et avec la connaissance non pas complète, mais très sûre que j'ai des imperfections de l'ouvrier, je sens aussi d'une manière presqu'aussi sûre qu'il en a beaucoup dans la matière...

MANZONI. (1)

---

(1) Carteggio Manzoniano, blz 542-544.

EEN EN ANDER
OVER MEISJESSCHOLEN (1)

Wat mij voor dit gehoor zeer praktisch en tegelijk overeenkomstig de bedoeling dezer jaarlijksche leergangen lijkt, is de ontwikkeling van eenige gedachten over de taak der Meisjesscholen. — Ofschoon ik daarbij de *lagere* school niet uitsluit, en ook een woord wil zeggen over *hooger* onderwijs voor dames, heb ik voornamelijk het oog op de *middelbare* scholen, met of zonder Staatsprogram, scholen voor meisjes van 12 à 13 tot 19 à 20 jaren.

Onnoodig te verklaren, dat gij in het geloof aan de juistheid mijner op- en aanmerkingen niet behoeft te leven en te sterven. Het doel is maar eenige ideeën wakker te slaan, en al sla ik misschien erg onhandig, als ze maar wakker zijn ben ik tevreden.

De school moet zijn de voorbereiding tot het leven. Die voorbereiding omvat twee dingen : de vorming van het karakter, de *opvoeding* en de ontwikkeling van het verstand, het *onderwijs*. Nu is onderwijs zoowel als opvoeding per se ouderenplicht : de school is er maar, om, wat de ouders niet kunnen, aan te vullen, en wat de ouders verkeerd doen te verbeteren. Feitelijk komt daarmee de opvoeding grootendeels, het onderwijs geheel en al ten laste van de school. Dus is het zaak voor de schoolbesturen met aandacht rond te zien, welke eischen het latere leven aan de volwassenen stelt, ten einde van hún school een deugdelijke opleiding tot dat leven te maken.

Nu kan men terstond met de wet in de hand op mij afkomen en zeggen : filosofeer maar niet langer, hier is het program, dat hebben wij te volgen, — uit is de praat.

Uit is de praat nog niet.

(1) Les in de Nederlandsche Vacantieleergangen voor Dames, 22 Oogst 1912.

Vooreerst zijn veel besturen aan dat Staatsprogram niet gebonden; stellen hun eigen vakken en lesuren vast; kunnen dus, onder dat opzicht, van hun school maken wat zij willen. Maar ook wie, gedwongen of vrijwillig, dat Staatsprogram volgen, hebben nog wat anders te doen dan eenvoudig te prijzen wat de heeren in Brussel wijzen. Zij immers dragen voor hun leerlingen de onmiddellijke verantwoording; mogen dus minstens wel eens nagaan, of het voorgeschreven program beter kon en dus moest zijn. De overheid heeft recht, zeker, om tegenover bepaalde tegemoetkomingen van haar kant, ook bepaalde eischen te doen gelden; om tegenover het recht op subsidie van harentwege, de vervulling van enkele plichten te stellen; in casu het volgen van een bepaald program. Doch daarmee is niet gezegd, dat die overheid ook metterdaad een in allen deele goed en verstandig program voorschrijft. Dat is zelfs dadelijk aan twijfel onderhevig, wijl ze eenzelfde program voorlegt aan scholen voor kinderen van allen stand en van alle streek, terwijl toch elke stand en elke streek eigenaardige eischen stelt.

Men kan ook gereedelijk toegeven, dat zoo 'n program is voorgedragen, bediscussieerd en eindelijk goedgekeurd, door knappe advokaten, doktoren, ingenieurs, œconomen en wat er verder aan honorabiliteiten in de Kamers zit; dat het door een excellente Excellentie aan Z. M. den Koning ter onderteekening is voorgelegd; dat het ten slotte met al de ontzagwekkende gewichtigheid van een wettig geboren Wet in den *Moniteur* verschijnt, — men kan dat alles toegeven en zich tegelijk heel goed voorstellen, dat nuchterverstandige en degelijk-praktische huismoeders het ding met een skeptisch hoofdschudden ontvangen.

Want ieder in zijn vak. Een medicus zal u vertellen hoeveel kubieke meter lucht elke leerling noodig heeft en aan welke hygienische eischen de banken moeten voldoen; een ingenieur levert dan met passer en teekenhaak een aannemelijk plan en raamt de kosten; de œconoom zoekt nu, uit welke bronnen de benoodigde gelden kunnen worden opgepompt; de advokaat eindelijk stelt de regelen vast, volgens welke Schoolbestuur en Staatstoezicht het gemakkelijkst met elkander in conflikt kunnen komen. Maar, —

immers ieder in zijn vak: wat volwassen dochters en gehuwde vrouwen van een bepaalden stand noodig hebben te kennen en te kunnen, dat weten alleen de moeders het best. Die hebben het doorgaans uit eigen ondervinding.

Of en in hoever de vrouw in de politiek meezeggenschap kan of moet hebben, blijve hier een open vraag. Maar zeker, dunkt me, heeft zij het recht gehoord te worden, wanneer haar belangen besproken worden en in de wetten des lands een bindende formuleering krijgen. Ook ziet niemand in waarom arbeidsters, waar het hun loonen en rusttijden geldt, zich wèl — en moeders, waar het de belangen hunner dochters raakt, zich nièt zouden doen hooren. Dat behoeft niet te gebeuren op socialisten manier of op de wijze der Londensche suffragetten. Doch waarom zouden zij géén succes hebben, als zij met gepaste bescheidenheid en — dat moet er helaas bij — met bescheiden geduld hun gegronde wenschen aan de bevoegde overheid te kennen geven?

I

En welke dan die wenschen in zake meisjesscholen zoo al konden zijn?

Geheel overeenkomstig met datgene wat in onze dagen van volwassen burgerdochters en gehuwde burgervrouwen wordt verlangd. Tenzij immers de genade dringt of de omstandigheden dwingen, gehoorzaamt ieder meisje vroeger of later aan de stem der natuur, die haar roept tot levensgemeenschap met een man; en ik spreek van *burger*dochters en *burger*vrouwen, omdat uit de burgerklasse het groote contingent der leerlingen onzer middelbare meisjesscholen voortkomt.

Welnu, hiermee is reeds terstond een hoofdpunt van het program dier scholen gegeven: HUISHOUDEN. Men versta dit woord in ruimen zin; begrijpe er onder al wat tot keuken en kleerenkast behoort; daar zijn dingen bij, die ieder meisje moet leeren, en andere dingen die slechts te pas komen aan meisjes van zekeren stand. Het onderwijs omvat de theorie en de praktijk; zij op de lagere school reeds elementair, op de middelbare school echter uitgebreid; en

worde vergezeld door de opvoeding tot de vier kardinale deugden der huisvrouw: zuinigheid en vlijt, orde en overleg.

Men zegt: er bestaan huishoudscholen; de ouders, die willen, kunnen dus naar wensch bediend worden.

Huishoudscholen zijn er. Ik onderstel, dat zij goed zijn. Zeker zijn ze goed voor mij, want ze bewijzen juist wat ik wil beweren n.l. dat op het gros der meisjesscholen niet genoeg huishouden wordt geleerd. Ze zijn ontstaan doordat steeds meer de behoefte werd gevoeld, waarin de bestaande scholen maar niet wilden voorzien, de behoefte aan huishoudonderricht.

Men moge dus eindelijk eens beginnen met wat reeds lang had moeten gebeuren, en elke meisjesschool in zekere mate hervormen tot een huishoudschool. Tachtig à negentig procent der leerlingen immers hebben later een huishouden te besturen; en allen moeten later min of meer in een huishouden behulpzaam zijn!

Het is bovendien niet alleen in het belang der leerlingen; maar ook in dat der scholen zelf. Komt de gewenschte verandering niet, dan zal het getal huishoudscholen toenemen en de concurrentie met de bestaande inrichtingen wordt nog scherper.

Nu zal iemand bij het nagaan der aanbevelende advertentiën, die in deze Augustus-maand bijzonder talrijk in de kranten staan, bemerken, dat op veel pensionaten ook huishouden, een « école ménagère », op het program staat.

Jawel, maar 1° staan daar zooveel andere vakken omheen, dat voor huishoudingsonderricht wel weinig, tè weinig tijd moet overschieten; huishouden moet echter geen bijvak maar hoofdvak zijn; — 2° zijn die andere vakken dikwijls van zulk een aard, dat men het vermoeden niet van zich kan afzetten, dat het huishouden, gelijk het op zulke scholen wordt geleerd, ver uit gaat boven den stand der meeste leerlingen.

Maar de ouders zijn toch vrij, beweert men verder. Bevalt ons prospectus hun niet, dan kunnen ze een andere school voor hun kinderen kiezen.

Antwoord: 1° de overdrijving, daareven gesignaleerd,

is een nagenoeg algemeene kwaal; een algemeenheid die uit de concurrentie heel goed verklaarbaar is, maar die voor de keus der ouders niet zoo 'n groote ruimte overlaat; 2° de school moet ook voorkomen wat onverstandige ouders willen misdoen, en aan moeders, die maar burgervrouwen zijn, doch van hun dochters mevrouwen willen maken, geen gelegenheid bieden, om dien socialen moord op hun stand te plegen. Het is inderdaad die zucht naar hooger-dan-zijn-stand-leven, die zich overal en in alles uit, maar voor alle klassen van den *burger*stand een waarlijk doodelijke kwaal mag heeten, die zich ook bij het samenstellen der programs van de meeste burgerpensionaten duidelijk openbaart; maar die door de School, waarin telkens nieuwe geslachten hun vorming krijgen, niet mocht bevorderd, maar met alle kracht en eensgezind moest worden tegengewerkt.

Vraagt dus een schoolbestuur, waar het den tijd vandaan moet halen om uitgebreid huishoudonderricht te geven, dan is het antwoord gereed : schrap, of besnoei ten minste, andere vakken die minder nuttig, vaak niet noodig zijn; vakken, die op het program van een burgermeisjesschool even dwaas pareeren als een echte struisveer op een dienstmeidenhoed. We hebben toch bitter weinig aan die meisjes, die na hun pensionaatsjaren met smaak een Franschen roman kunnen verslinden doch volstrekt onmachtig zijn om met fatsoen een Vlaamschen aardappel te schillen en te koken. We hebben bitter weinig aan de meisjes, die zich met gracie langs de straten kunnen bewegen en ontzettend vinding- en woordenrijk zijn op het stuk van japonnen en blousen, maar totaal onmachtig om een kous te stoppen en hun eigen rok niet kunnen verstellen die zij met hockey of lawn-tennis hebben gescheurd. Toch zijn zulke exemplaren geen zeldzaamheden.

Nu spreek ik nog niet van het voornaamste, van de gevolgen die het leven in zulke pensionaten voor de *zedelijke* vorming heeft : die kinderen, als ze later in hun kring zijn teruggekeerd, weten zich niet te beperken, te behelpen; eischen wat zij in de hun natuurlijke levenssfeer niet kunnen vinden.

Dat wreekt zich dan ook weer in het *maatschappelijk*

leven. Dat de huwelijkskansen voor burgermeisjes dalen is een feit. Een feit van allertreurigste beteekenis; voor die meisjes, natuurlijk; maar tegelijk voor de gansche samenleving, die de œconomische gevolgen ervan te dragen krijgt. Welnu, hoe verklaart ge dat feit? Uit het overschot aan vrouwen alleen niet; dat is tamelijk constant. Ook de zedeloosheid der mannen, die om minderwaardige redenen ongehuwd willen blijven, heeft niet dien omvang, dat zij oorzaak zou kunnen zijn van het gedwongen celibaat van zóó veel meisjes. Zeker is niet de minst vruchtbare oorzaak hierin gelegen, dat degelijke jonge mannen, die met een bescheiden maar toch toereikend kapitaal een burgerzaak moeten drijven en kinderen moeten grootbrengen in hun stand, te weinig meisjes ontmoeten wier huishoudelijke kennis en huishoudelijke deugden waarborg genoeg bieden voor een flink burgerlijk bestaan. Nog eens, dit is niet de eenige oorzaak; doch het is er óók een en de middelscholen zijn daarvan grootendeels de schuld. Werd op hun program, ten koste van een massa ballastvakken, aan theoretisch en praktisch huishoudonderwijs een ruimer plaats gegund, dan zouden die scholen ongetwijfeld veel meer gewilde huishoudsters, veel meer bekwaam hulppersoneel in moeders eigen gedoetje, en veel meer, ook onder huishoudelijk opzicht, huwbare dochters afleveren dan thans het geval is.

Mocht men willen opwerpen, dat keukenmeiden en naaisters óók moeten leven, dan zeg ik : ja, maar zoo min mogelijk op kosten van een burgerbeurs. Het groot aantal dier kunstenaressen — vaak martelaressen — van de naald, is trouwens juist een symptoom dier verwoestende weeldeziekte van onzen tijd. Wij meenen echter, dat een volwassen burgermeisje en een gehuwde burgervrouw, ook uit de meer gegoede klassen, zich zelf, om het zoo uit te drukken, moet kunnen benaaien en bekoken. En heeft ze in drukke tijden of in dagen van ongesteldheid een noodhulp van doen, dan moet ze kunnen *zeggen* niet alleen, doch ook kunnen *wijzen* : dát moet zus en dát moet zoo. Een waarheid, die, hoe elementair zij moge wezen, toch als le tout dernier cri op 't stuk van normaal burgerleven dreigt

te gaan klinken; en veel jonge dames zullen er met hautaine minachting hun neusje voor optrekken. Doch ik herinner mij steeds de klacht van een weduwnaar, die, toen zijn jonggestorven vrouw en later zijn moeder het huishouden bestuurde, zich finantieel vrij ruim kon bewegen; maar die sinds zijn nichtje — een pensionaatbloem — de sleutelmacht in handen kreeg, zijn jaarlijksch budget met vier à vijfhonderd franken zag verhoogd. Waaruit deze conclusie valt te trekken, dat onhuishoudelijke vrouwen de grootste belastingen zijn, die een man kunnen drukken, en dat de eerste belastinghervorming die ter sprake komt, gerust mocht heeten en zijn: een grondige verbetering van het program der middelbare meisjesscholen.

II

Met betrekking tot hetgeen een vrouw als *echtgenoote* en *moeder* te wachten staat heeft ook de middelbare school niets te onderwijzen. Wel op te voeden, en ter dege. Doch niets te onderwijzen. Wij raken hier het teere punt der « Sexuelle Aufklärung », dat ik om zijn actualiteit niet geheel kan voorbij gaan. Ge zult echter wel willen bekennen de mogelijkheid, om een bepaalde persoon over een bepaald punt van goeden raad te dienen, maar tegelijk de onmogelijkheid, om in het openbaar en in het algemeen iets meer te zeggen dan dit:

1° Geen inlichtingen, tenzij gevraagd; en dat nóg niet altijd.

2° voor alle gevraagde inlichtingen vooreerst en bij voorkeur naar de eigen moeder verwijzen. Slechts waar een verstandige moeder ontbreekt, d. i. een moeder die met reden ondersteld wordt noch de dreigende gevaren te schatten, noch den noodigen takt te bezitten — slechts dáár zou een verstandige onderwijzeres in sommige gevallen met vrucht eenige inlichtingen kunnen geven. Meer is hierover niet te zeggen dan nietszeggende algemeenheden.

Opvoeding echter is, vooral op dit punt, van ongelijk grooter waarde dan onderwijs. Sterk staan tegenover eigen en anderer hartstocht is niet alleen, noch vooral, een zaak van het verstand, maar van het hart; geen kwestie van

weten maar van willen. Zelfrespekt en zelfbeheersching, dát zijn de beste preventieven. En geen beter middel tot beide deugden dan de veelvuldige, de dagelijksche Communie. Zij is de bron der kracht; en om een kind eerbied voor het eigen lichaam in te boezemen lijkt me geen motief hooger en krachtiger dan het diep besef der waardigheid, waartoe dat lichaam door de H. Communie wordt gewijd.

III

Zonder godsdienstigen ondergrond trouwens is alle zedelijke vorming een bouwen op drijfzand. Een *bewijs* voor deze stelling wordt hier wel niet verlangd; de resultaten overigens der zoo gezegde godsdienstlooze opvoeding spreken al te luid. Doch een verklaring is wellicht niet overbodig. En zoo zijn we aan een tweede punt van het program: GODSDIENSTONDERWIJS.

Een geregelde cursus van meer uitgebreid godsdienstonderricht na de Katechismusjaren is in onzen tijd, ook voor meisjes, ten hoogste gewenscht. Die hoogste wenschelijkheid moge blijken uit de volgende overwegingen:

In veel gevallen is het eerste, lagere, Katechismusonderwijs zeer gebrekkig. In 't algemeen gesproken, niet door een tekort aan ijver bij de docenten, maar door een tekort aan medewerking bij de ouders en door het overgroot aantal leerlingen. In groote parochiën staat de geestelijke, na alle mogelijke splitsing in parallelklassen, soms nóg voor 80 en meer kinderen. Doch gesteld, dat het katechetisch onderricht was wat het zijn moest, dan blijft nog de kennis, den kinders daarmee ingegeven, uit den aard der zaak heel oppervlakkig.

Daartegenover staat, dat ook de opgroeiende meisjes tegenwoordig veel meer hooren en lezen dan in de dagen onzer grootmoeders; dat ook in meisjeshoofden vragen rijzen naar het hoe en waarom der waarheden en voorschriften onzer geloofs- en zedeleer. Een deugdelijk fondament nu, waarop een *overtuiging* staan kan, vast en veilig, moet in de leerjaren worden gelegd.

Daar is echter aan uitgebreider en ietwat grondiger godsdienstkennis, meer dan een persoonlijk heil verbonden.

De meisjes van nu, vooral de pensionairen van wat hoogeren stand, worden later de echtgenooten van meer ontwikkelde mannen, voor wie zij dan ook in het godsdienstig en zedelijk leven een « hulpe » moeten zijn ; die zij dus in hun godsdienstig en zedelijk denken en doen moeten kunnen begrijpen; met wie zij moeten kunnen praten. Paulus, de Apostel, die den vrouwen in de Kerk het zwijgen gebood, dringt erop aan, dat zij hun mannen in huis over godsdienstige dingen onderhouden. Preeken zijn daarmee natuurlijk niet bedoeld; dan liep de man, en terecht, het huis uit. Maar op zijn tijd en op zijn plaats een opwekkend woord, in toestanden van twijfel en onverschilligheid een degelijken steun — niet door lamenteeren maar door redeneeren — dát moet de vrouw den man kunnen bieden, en van niemand neemt hij het gemakkelijker en dankbaarder aan.

Die meisjes eindelijk worden de moeders van het volgend geslacht; van zonen en dochters, die op hun beurt steun zullen noodig hebben in hun godsdienstige meeningen, in hun zedelijke princiepen. De meesten maken een Sturm-und-Drangperiode door, waarin de hartstochten losstormen en waarin behalve de tien geboden, ook de twaalf artikelen in het gedrang komen. Tot wie zullen die kinderen met hun angst en hun twijfel en hun schuld, tot wie zullen ze dan liever gaan dan tot hun moeder? Doch als moeder dan niets anders ter beschikking heeft dan wat gemeenplaatsen en wat flauwe Katechismusherinneringen? Dan gaan die kinderen weg of komen niet eens bij hun moeder, die hen niet begrijpen, zeker niet met verstandig redeneeren helpen kan. Dat is hard voor zoo 'n moeder, maar voor de kinderen zelf hard en gevaarlijk. Bij moeder moet een kind nooit te vergeefs om hulp komen in zijn nood, vooral niet in zijn zielenood. « Als een kind ziek is, heeft iemand gezegd, en 't is niet bij zijn moeder, dan is het bij vreemden. » Dat is vooral waar voor ziekten van de ziel. Want zonden vergeven dat kunnen de biechtvaders, maar zielewonden genezen dat kan moeder alleen.

Nu ben ik wel zeker, dat op het program van alle katholieke scholen godsdienstleer bovenaan de rij der vakken prijkt. Moge echter vragen of die eereplaats op sommige scholen niet een klein beetje te veel tot het gedrukte

prospektus bepaald blijft. Voor leerlingen van 15 jaar en ouder, die voor 't overige een onderwijs en een opvoeding krijgen die hun alle lektuur en alle kringen toegankelijk maakt, is één uur godsdienstonderwijs per week volstrekt onvoldoende en zijn twee uren nog niet te veel.

Intusschen is godsdienstonderricht niet genoeg, is eigenlijk maar *middel tot het doel*: een diepgevestigde overtuiging en een krachtig, welbewust godsdienstig leven. — Het zij me vergund hier nog even buiten mijn boekje te gaan en een woord te zeggen over een program van opvoeding. — Twee uitersten dienen hier gemeden. Van den eenen kant lijkt me zoo' n krachtig godsdienstig leven niet te worden bevorderd door overdreven vromigheid, die met de eigen zoetelijke sentimentjes bij Onzen Lieven Heer en zijn Heiligen coquetteert, en au fond een ziekelijke zenuwtoestand of geestelijke hoogmoed is. Niet te worden bevorderd door het voorhouden van onnavolgbare voorbeelden en het voorschrijven van op den duur onuitvoerbare maatregelen; — geen moraal in de wolken, maar een moraal onder de voeten, waarop men staan en gaan kan! Niet te worden bevorderd eindelijk door het kind te omschansen met alomtegenwoordige waakzaamheid en te wapenen (?) met hypervoorzichtige wereldvrees. De deugd, die altijd moet bewaakt worden, is de bewaking niet waard! Al te dikwijls zien wij die teere kasplantjes, wier fleur en geur jarenlang tusschen vier pensionaatsmuren werd beschut, tegen de stormen van het later leven niet bestand. *Degelijk* dus moet de godsdienstige vorming zijn; *ernst* moet heerschen in alle oefeningen van godsvrucht, *vastheid van wil* gekweekt tegenover alles wat het jonge leven op school reeds brengt en het later leven nog brengen zal. Sterke vrouwen moeten gevormd, die, ook op godsdienstig-zedelijk gebied, *willen* wat is recht en ook *weten* wat zij willen.

Van den anderen kant dient opgepast voor een laissez-aller en laissez-faire, zoodat men tevreden is als de kinderen het niet àl te grof maken. Het godsdienstig leven ontaardt dan in een ziellooze sleur, een soort mechaniek, waarbij het hart niet warm wordt en de blik zich niet verdiept en verbreedt over het eigen innerlijk bestaan. Voor het zede-

lijk leven echter heeft het niet tijdig ingrijpen, omdat het « nog maar kleinigheden » geldt, de meest betreurenswaardige gevolgen. Evenwel niet *on*tijdig ingrijpen. En — hier onderstreep ik nog eens de gedachten, die Fr. Van Cauwelaert voor u ontwikkelde — altijd het eergevoel eerbiedigen, zoodat het persoonlijkheidsbewustzijn niet gekrenkt en daarmee de groote hefboom tot groote daden, ook tot groote daden van zelfbeheersching en zelfopoffering, niet verzwakt of gebroken worde.

Zietdaar twee hoofdstukken in het program der meisjesscholen : huishoudonderricht en godsdienstleer. Beide theoretisch en praktisch te geven.

IV

Nog enkele punten wenschte ik ter overweging voor te stellen, die meer bijzonder door onze tijdsomstandigheden worden aangegeven.

De vrouw staat tegenwoordig in velerlei openbare betrekkingen naast den man, is zijn œkonomische gelijke geworden, gezwegen van de vrouwen die in de nijverheid werkzaam zijn, 't zij thuis, 't zij in de fabriek. — Wij zien vrouwelijke advokaten en vrouwelijke artsen ; wij zien vrouwelijke docenten in lager, middelbaar en hooger onderwijs ; wij zien vrouwen op de kantoren der handelsfirma's en op de bureelen van Rijk, provincie en gemeente ; wij zien vrouwen van Regeeringswege belast met belangrijke zendingen, als het onderzoek naar woningtoestanden, levensvoorwaarden, kindersterfte enz. 't Is waarlijk niet meer « cherchez la femme » ; de vrouw dringt zich op,

In België is dat nog niet in zoo 'n voelbare mate het geval, doch, als alle teekenen niet bedriegen, dan krijgt ge hier die overstrooming ook.

Overstrooming ! Want het feit dat de vrouw buiten het gezin, zelfstandig, een beroep uitoefent, heeft een veel te grooten omvang en duidt op een ongezonden socialen toestand. Naar de oorzaken vorschen ligt buiten de bedoeling dezer voordracht. Zeker is, dat die toestand niet op stel en sprong kan veranderd worden ; en verstandig zal het zijn

zich in het onvermijdelijke te schikken en de gewenschte maatregelen te beramen. (1)

Zetten wij de principiepen voorop. Drie algemeene waarheden gelden als beginsel in zake uitoefening van een beroep door de vrouw.

1° De vrouw is voor menig beroep geschikt; dat beroep *mag* zij dus per se uitoefenen. *Per se* d. w. z. indien en voor zoover hoogere plichten dit niet beletten. Onder hoogere plichten verstaan we hier, behalve de godsdienstplichten in engeren zin : de waarneming van het huishouden en de opvoeding der kinderen.

2° Vele alleenstaande vrouwen — vrijwillige en onvrijwillige celibatairen, bestorven en onbestorven weduwen — zijn tot onderhoud van zichzelf of van anderen tot de uitoefening van een beroep *gedwongen*. Ook veel gehuwde vrouwen, wier mannen een niet alleszins voldoend loon ontvangen.

3° Aan de vrouw moet alle beroep ontzegd worden, waarvan de uitoefening haar physieke of moreele kracht op den duur te boven gaat ; d. i. waartoe ze lichamelijk of verstandelijk te zwak blijkt, of waardoor ze in de vervulling harer hoogere plichten belet of in hooge mate belemmerd zou worden.

We hebben nu voornamelijk met de twee eerste stellingen te doen. De derde volgt overigens uit de eerste. — Is het waar dat de vrouw menig beroep uitoefenen kan en mag en dikwijls moet, dan is het noodig :

a) dat zij gelegenheid hebbe om zich tot dat beroep te bekwamen;

b) dat zij geholpen worde om het aangeleerd beroep uit te oefenen;

c) dat zij alle voordeelen geniete, die zij naar recht en billijkheid van haar arbeid mag verwachten.

Voor ons is alweer alleen het eerste punt van belang ; nl. dat de vrouw gelegenheid moet hebben zich tot een vrouwelijk beroep te bekwamen. Welnu, te dien einde

(1) Vgl : *Soc. Arbeid voor en door de Vrouw*. Voordracht op de Vijfde Kath. Soc. Week te Amsterdam, 1910.

lijken mij *vakscholen* het eenige goede middel. Laat me deze gedachte wat breeder uiteenzetten.

Voorop sta, dat op vakscholen, zoowel als op scholen die meer een algemeene ontwikkeling beoogen, huishoudonderricht en godsdienstleer steeds op het program moeten blijven. En vooraan! Ingericht natuurlijk volgens den leeftijd der leerlingen en volgens den maatschappelijken stand die het beroep, waarin zij zich komen bekwamen, meebrengt. — De meeste tijd en zorg zal overigens aan de theoretische studie en de praktische beoefening van dat beroep gewijd worden. Om dat hoofdvak heen de bijvakken die ermee in nauwer verband staan : niet te veel! Niet wat wèl èens tè pàs zòu kùnnen kòmen, noch wat zich casu quo van zelf wijst en oplost. — Vakscholen zijn gewenscht niet enkel voor hoogere doch ook voor meer gewone, daarom echter niet minder noodige vakken: naast scholen voor onderwijzeressen, ziekenverpleegsters, fraaie en nuttige handwerken, mogen inrichtingen gelijk de boerinnenpensionaten bloeien en groeien! — Eindelijk zouden die beroepen, die een langere studievoorbereiding eischen, geleerd moeten worden op middelbare en hoogere vakscholen. B.v. het beroep van apothekeres, inspectrice van den arbeid en dergelijke. En hier raak ik de kwestie van universitair onderwijs voor dames; waarbij wat langer dient stilgestaan.

Veel mannen en vrouwen zijn daar op tegen. Veel mannen omdat zij het land hebben aan concurrenten; die gaan we voorbij. Andere mannen en al de vrouwen, die zich tegen universitair onderwijs voor meisjes verklaren, wijl zij vinden, dat het deels uitgaat boven wat het meisje kan, deels omgaat buiten wat het meisje past.

Voor hun bezwaren voel ik wel wat; doch zij dunken mij niet overwegend.

Vooreerst ligt het niet in de bedoeling der voorstanders, om de meisjes bij zwermen naar de hoogeschool te drijven. In Nederland stonden in het pas gesloten academisch jaar voor de 4 universiteiten en de technische hoogeschool niet minder dan 686 vrouwelijke studenten ingeschreven. In Duitschland 4532. Dat is abnormaal. Zulke cijfers wijzen op nog andere factoren dan œkonomische wantoestanden;

ook op een ongezond feminisme; ook op modezucht. Men vraagt zich af hoeveel van die meisjes physiek en, in nauw verband daarmee, intellektueel-sterk genoeg zijn om het academisch curriculum ten einde te loopen; en dan, hoeveel doctoressen van hun gediplomeerde kennis, ik zeg niet: een basis voor verderen wetenschappelijken arbeid, doch nuchterweg: een kostwinning zullen maken. De meesten hunner trouwen immers later toch en hadden dus beter gedaan met wat anders te leeren en zich anders te vormen. Want — de voorstanders ontveinzen zich dit euvel óók niet — op de universiteit gaat de huishoudelijke geest eruit, al heeft die er vroeger ingezeten. Men is en pension; men heeft zijn tailleuses, tailleurs en modisten; men heeft van al wat op huishoudelijke zorg lijkt geen andere zorg, dan rond te komen met de toegestane gelden; men is studente enfin. Blijft men nu ongetrouwd, dan is dat zoo 'n ramp niet. Maar ik zal den man niet zalig verklaren die zoo 'n Minerva-kind tot vrouw neemt, noch de kinderen die haar tot moeder krijgen. Huisvrouwelijkheid en moederlijkheid eischen deugden, tot wier ontwikkeling het studentenleven juist niet het voortreffelijkst milieu is. — Eindelijk mag er iets waar zijn van de bewering dat de fine fleur der vrouwelijkheid, dat eigenaardig charme der echt vrouwelijke manier van doen en optreden, min of meer plaats maakt, niet voor iets mannelijks, doch in ieder geval voor iets onvrouwelijks dat onsympathiek aandoet. Een verlies, waarover men zich niet luchtig moet heenzetten met te verklaren, dat dit een kwestie van smaak is en over smaak niet valt te twisten, of een zaak van conventie, die, goed bekeken, geen reden van bestaan heeft. Neen, aan die uiterlijkheden zit een heel stuk der vrouwelijke psyche vast, een stuk natuur; en die wordt nooit verminkt of verkracht zonder schade.

Maar tegenover dit alles valt het beginsel niet. Gegeven nl. de geschiktheid van een meisje om een beroep uit te oefenen waartoe hoogere studies noodig zijn; gegeven ook de vereischte gezondheid en talenten om die studie met succes te volbrengen; gegeven eindelijk de geringere of grootere kans dat zoo 'n meisje langeren tijd voor zichzelf of anderen den kost zal moeten winnen, wel — dan zie ik niet in waarom zij geen hoogstudente zou mogen worden. Bezwaren en gevaren blijven er altijd; trouwens bij welke onder-

neming ter wereld ontmoet men ze niet? Zijn ze o. a. ook niet verbonden aan het hoogeschoolleven der jongens?

Aan veel bezwaren intusschen zou te gemoet gekomen en veel gevaren zouden worden ondervangen, als dat meisje zich kon inschrijven aan een damesuniversiteit.

Veel is er te zeggen voor een afzonderlijke hoogeschool voor meisjes. Onder de vele theorieën, die in het laatste kwart der vorige eeuw soms al te voorspoedig ter wereld kwamen, is er geen zoo spoedig door de praktijk doodgedrukt dan de zoogenaamde coëducatie. Wij zien af van grovere sexueele excessen; wijzen echter terloops hierop, dat vele lessen in de theorie en praktijk der medische wetenschap, waarin beide seksen tegenwoordig zijn, allerminst geschikt mogen heeten om het fijn gevoel, dat tusschen de geslachten ten opzichte van elkander moet bestaan, onverlet te bewaren, laat staan te ontwikkelen. Doch in alle faculteiten zal gelden, dat de interseksueele aantrekkingskrachten schade doen aan de gewenschte oplettendheid bij het onderwijs. Voor dit feit is men zelfs in het land der breede opvattingen en royale proefnemingen, in Amerika, niet blind kunnen blijven. Ook moest men daar de ondervinding opdoen dat van het goede gevolg, hetwelk men van coëducatie voor de mannelijke jeugd verwachtte : minder ruwheid en meer kieschheid, heel weinig te bespeuren viel. Eerlijkheidshalve moet ik zeggen, dat deze twee resultaten der coëducatie openbaar werden gemaakt door een votum van leeraren bij het middelbaar onderwijs; doch dat men aan de hoogeschool zeker geen betere gevolgen kan verhopen is duidelijk; uit gelijke praemissen volgt eenzelfde besluit; aan de universiteit zijn de « praemissen » echter nog heel wat ruimer. In Duitschland trouwens, waar men met coëducatie nog al wegliep, doch waar nu zelfs stemmen opgaan voor scheiding der geslachten op de laatste klassen der lagere school, — in Duitschland is men door ondervinding wijzer geworden en verleden jaar tot de stichting eener afzonderlijke universiteit voor meisjes overgegaan. Het eerste schooljaar opende met 500 leerlingen. De pogingen, sinds eenige jaren in Engeland aangewend, om tot een meisjeshoogeschool te geraken, bewijzen dat men ook dáár

de gemengde universiteit niet algemeen als het beste beschouwt.

Over de inrichting van zoo 'n damesuniversiteit — of zij externaat of internaat zou moeten zijn, of het onderwijs geheel of gedeeltelijk door vrouwelijke professoren zou worden gegeven, over den omvang van het program en der afzonderlijke vakken, en over andere vraagstukken zou men kunnen disputeeren. (1) Veel zou in den beginne als proef moeten gedaan, ten einde later definitief geregeld of veranderd te worden. Er is en blijft ook : de finantieele moeielijkheid.

Hoe dan ook, zoolang zulk een inrichting er niet is, sta de universiteit ook voor meisjes open. En de katholieken moeten niet wachten met hun dochters erheen te zenden totdat de beste en meeste der baantjes, die op vertoon alleen van een doctorsdiploom toegankelijk zijn, aan andere, niet katholieke dames zijn vergeven. In Beieren is dit gevaar reeds niet meer denkbeeldig; en dat zulk een vrijwillig achterblijven voor de katholieke zaak van onberekenbaar nadeel is — œkonomisch niet alleen — ligt voor de hand. De bezwaren zijn van katholiek standpunt uit, niet principieel; de gevaren zijn voor een goed deel te vermijden of te verminderen b.v. door dat de dames eigen corporaties vormen, eigen kosthuizen hebben, en door andere instellingen, die rijper wijsheid dan de mijne goed en oorbaar acht. Dit is mij duidelijk : dat meisjes-hoogeronderwijs niet langer is te weren of te keeren; en dit andere : dat het een algemeen katholiek belang is van groote beteekenis, dat aan katholieke meisjes met bekwamen spoed gelegenheid gegeven worde om de hoogere studiën in katholieken geest en in een katholiek milieu te beginnen en te voltooien. En nu weet ik zeer wel, dat bij anderen, die het gezag dragen, de beslissing rust, waaraan allen zich zullen onderwerpen; maar de wensch moge mij van het hart, dat de tijd niet verre zij, waarop onze Alma Mater, die tot hiertoe niets dan zonen voortbracht, ook met fierheid haar dochters aan het Vaderland kan toonen.

(1) Zoo kon o. a. overwogen worden de wenschelijkheid, om de medische speciaal-studie der meisjes te bepalen tot vrouwen- en kinderziekten, en of, met het oog daarop, de algemeene geneeskundige studie niet belangrijk kon worden ingekort.

Dit over de hoogere studiën. Tot de middelbare school terugkeerend zou men, in verband juist met de tijdsomstandigheden, die ook zooveel meisjes naar de universiteit voeren, deze vraag kunnen stellen : zou op het program der middelbare meisjesscholen niet een uur per week kunnen worden uitgetrokken voor het onderwijs — althans in de hoogere klassen — in de sociologie? Dat klinkt vreemd. Maar we leven en bewegen ons in de sociologie. De wetenschap van onzen tijd, van de naaste toekomst is sociologie. De hoofdinhoud der kranten is sociologie. De praktische geloofsverdediging is grootendeels praktische sociologie. Ja, men kan de wereld, die der mannen ten minste, in twee groote groepen deelen : ze zijn allemaal, min of meer, òf socialist òf socioloog.

Moet nu de vrouw bij de beweging van geesten en gemoederen louter lijdend, hoogstens belanghebbend voorwerp blijven? Mag zij ook niet een beetje belangstellend en bedrijvend onderwerp zijn? Er zijn — aldus ongeveer een boek dat ik overigens niet aanbeveel (Hilda van Suylenburgh) er zijn vrouwen, die u desgewenscht met tranen in de oogen zullen verzekeren dat zij zielsveel van hun man houden, en tegelijk volmaakt onverschillig zijn voor de sociale toestanden waaronder die man zucht en zwoegt. Niet uit gebrek aan hart, maar uit gebrek aan verstand, aan begrip van die toestanden. En de moeder die waarachtig belang stelt, niet in de rokjes en broekjes van haar lievelingen, maar in hun toekomst, mocht zich toch wel wat warm maken voor de groote vragen wier oplossing in dezen of genen zin op die toekomst van zoo 'n geweldigen invloed kunnen zijn. En ook om zich zelfs wil, mag de vrouw wenschen een beetje begrip te hebben van de vrouwenbeweging en haar gronden en doeleinden; van het feminisme met zijn verschillende stroomingen; van tientallen andere zaken, waarin ze middenin staat, maar waarvan zij niets begrijpt en waarvan de kennis toch heusch voor een beschaafde, ontwikkelde vrouw van veel grooter belang is dan de regelen volgens welke een « grande révérence » moet worden gemaakt.

Ik durf nog wat verder gaan, en vragen of zelfs de politiek niet wat meer meisjesaandacht waardig is. Niet om zichzelf, maar om de omstandigheden. Om dezelfde redenen die voor de kennisneming van de sociologische beginselen

25

en toestanden pleiten : die meisjes worden de vrouwen van mannen die aan politiek *moeten* doen, de moeders van kinderen wier toekomst van alle politiek den gevoeligen weerslag zal ondervinden. En voor haar zelf is de politiek evenmin een ding dat zij langs haar koude kleeren kan laten heengaan : van de wetten, die tot stand komen, d. i. van den uitslag der verkiezingen, draagt ook zijzelf de gevolgen. Nog meer : uit beginsel kan iemand tegen alle actieve deelneming van de vrouw aan het politiek leven zijn ; maar toch niet minder de teekenen des tijds verstaan en van den nood een deugd maken. Welnu, vrouwenkiesrecht hangt in de lucht. In sommige staten is het ; in alle staten spreekt men ervan ; en of het ooit in België komen zal — actief of ook passief, algemeen of beperkt, onder socialistisch regiem of zelfs zonder socialistischen drang, wie kan het zeggen ? In geen geval moet men met alle politieke scholing der vrouw wachten totdat wij voor het voldongen feit staan. Dan zitten plotseling eenige duizenden vrouwen met hun stembriefje te kijken als een man b.v. met een haakpen. Om deze en boven aangehaalde redenen komt het mij niet zoo dwaas voor om aan de meisjes der hoogere klassen van de middelbare school een elementair begrip te geven van de geschiedenis der politieke partijen, van hun beginselen en de naaste gevolgen daarvan voor het sociaal-œkonomisch leven. Dit kon gedeeltelijk in de lessen over de Geschiedenis des Vaderlands gebeuren. Doch het veiligst ware voorloopig indien de priester, die godsdienstonderricht op de school geeft, te gelegener plaatse de beginselen der katholieke Staats- en maatschappijleer in zijn katechetisch onderwijs invlocht.

V

Wat echter alle onderwijzeressen — en ik richt me hier in 't bijzonder tot het bestuur der pensionaten — voor het welzijn van hun land en de gezondheid van dat deel der maatschappij dat binnen België's grenzen leeft en strijdt, — wat zij alle doen kunnen en doen moeten is : van **Vlaamsche meisjes maken Vlaamsche vrouwen** ; dat is : den Vlaamschen geest in Vlaamsche meisjes aankweeken, en dien niet verdringen door den Franschen geest erin te duwen, — o.

zoo zacht, maar o zoo zeker! Op welke wijze dit moordproces op het Vlaamsche volk geschiedt kan ik niet in détail aangeven; doch jarenlang moest men het beleven, en nóg heeft die ramp geen einde, dat duizenden meisjes, die als Vlaamsche kinders ter kostschool kwamen als franskiljonsche jonge dames naar huis keeren. Moeten dááruit de echtgenooten groeien van mannen, die Vlamingen zijn en Vlamingen willen blijven, maar die het niet zullen en niet kunnen blijven, dan aan de zijde van een Vlaamsche en Vlaamschvoelende vrouw? Kunnen dàt de moeders worden van het oprecht Vlaamsch geslacht, waarop het land voor zijn volle herleving reeds té lang heeft moeten wachten? O, wat verschilt de geest der opvoeding op zoovele onzer pensionaten van dien echten Vlaamschen geest, die zich kenmerkt door zoo'n diepen degelijken godsdienstzin, zoo 'n natuurlijke kieschheid, zoo 'n ongekunstelden eenvoud, zoo 'n hoog besef van eer en plicht! Voorwaar, de Vlaamsche questie — d. i. *de questie of een volk herleven zal of sterven moet,* — de Vlaamsche questie zou al een groot eind verder bij haar oplossing zijn en in haar diepste hart reeds zijn beslist, indien al de Vlaamsche pensionaten hun taak beter hadden begrepen, als zij meer Vlaamsche vrouwen en moeders hadden opgevoed! De vervlaamsching der Gentsche hoogeschool zou reeds een voldongen feit zijn, als krachtiger Vlaamsche geest geleefd had in de Vlaamsche zonen der Vlaamsche moeders — die hun kinderen echter niet konden geven wat zij zelf niet hadden — dank zij hun pensionaatopvoeding!

Ik weet wel, de schuld dat Vlaanderen nog niet weer Vlaanderen is, weegt niet alleen op U. Er zijn ook kostscholen voor jongens — nog al te veel — waar de Vlaamsche leeuw zijn tanden niet mag laten zien, tenzij om deemoedig te glimlachen tegen de fransche Marianne, en geen klauw mag roeren, tenzij geganteerd met een fransch glaceetje! Ah, ik denk immer aan die instituten, als ik onzen portier bezig zie met pekel te gieten over de keien van ons kerkpleintje, ten einde allen groei van gras en onkruid in de kiem te dooden. Tonnen van pekel over die kweekvelden van Vlaamsch onkruid! De vloek der onvruchtbaarheid over die scholen... scholen? Waar een volk wordt opgevoed? 't Zijn abattoirs, waar een volk wordt vermoord! Langzaam; maar zeker.

Doch wijl de moeder ongelijk veel meer aan het kind geeft dan de vader geven kan, drukt het grootste deel der schuld op de meisjespensionaten. Gij dus, die de vrouwen en moeders vormen moet, begrijpt toch eindelijk eens den plicht jegens uw land! Onttrekt den edelen Vlaamschen stam niet langer zijn beste levenssappen, zijn levensmerg, zijn Vlaamsche vrouwen! Vergiftigt niet langer met vreemd venijn dat krachtige, reine bloed, waaruit de Leeuwen moeten spruiten! Verbastert niet langer het schoonste wat de goede God onder zijn zonne wassen doet, het lieve Vlaamsche kind! En mocht ge onverhoopt in de liefde tot uw land en volk de kracht niet vinden om te breken met de traditie, krachtens welke fransch en Frankrijk synoniem zijn met fijn en beschaafd, doch Vlaamsch en Vlaanderen eensluidend met onbeschaafd en grof; met de traditie, volgens welke Vlaamsch en Vlaanderen alleen maar deugen voor boeren en boeven, voor mijnwerkers en lagere ambachtslui, voor dienend personeel, voor armen aan geest en aan geld, — als ge, zeg ik, in de liefde tot uw eigen stam den moed niet kunt vinden om met die vervloekte traditie te breken, dan doe ik een beroep op uw liefde tot God en tot Christus' Heilige Kerk. Dit toch hebben de verkiezingen allerduidelijkst getoond aan wie het tot dan toe nog niet zagen, dat, indien het katholicisme hier in België nog een toekomst heeft, het alleen is in het Vlaamsche land en door den Vlaamschen geest! De prachtige leuze echter: « Vlaanderen voor Christus » wordt geen werkelijkheid, tenzij eerst vervuld worde door al wat Vlaming is: « Alles voor Vlaanderen ».

Laat dus die « Section flamande » van uw programs geen stiefkind blijven eener valsche fransche werkzaamheid! Geeft den u vertrouwden kinderen zooveel mogelijk *Vlaamsche lessen*, leert ze *Vlaamsch bidden*, leert ze *Vlaamsch denken*, leert ze *Vlaamsch voelen*; maakt er door-en-door-Vlaamsche vrouwen van, die, na de hooge eerzucht om God te dienen en te beminnen bovenal, geen edeler hartstocht kennen, dan eens de fiere vrouwen te worden van onvervalschte Vlaamsche kerelen en de vruchtbare moeders van rasechte klauwaarts.

R. Ligtenberg, o. f. m.

NAAR 'T LAND VAN FOGAZZARO

De Edengaard is gesloten, dat weten we allen, *het* Aardsch Paradijs bestaat niet meer; maar zou hier en daar, verspreid over onze wereldwoon, niet een brok ervan overblijven? Overal waar een plek bekoorlijke natuur het oog noopt en verrukt; waar in kunstomstraling de schoonheid bloeit; waar de ziel in de omhelzing van 't eindelooze en eeuwige voor Gods liefde opengaat — overal daar meen ik een glimp te ontwaren van 't primitieve geluksoord. En, om zich te bepalen bij natuurschoon alleen, — zonder gewag te maken van de stralende kathedraal met haar levende sacramenten of van het sacrament der kunst inhoudend in 't stoffelijk teeken den zegen van het ideaal — wat al zulke bevoorrechte plaatsen in dit ons aardsche dal!

Zelfs op onzen kleinen, beperkten bodem.

Kan men zich iets dichterlijkers denken dan, bij voorbeeld, een stuk Kempenland in de ongestoorde stilte van zijn vennen en bosschen, van zijn heidevlakte, waarover de wind suist, de vogel zwindt, het bieken gonst? — Een heidevlakte in 't ongerepte van den morgendauw, wanneer ieder bloeiend sprietje tintelt als diamant, de nevel zacht over de omlijning der bosschen hangt en de stijgende zon, schuchter en goudstralend, er door breekt?

Of wil men zich verplaatsen op den boord onzer Noordzee, wat al statige tooneelen! — wanneer de machtige baren komen aangerold, ruischend van levensmysterie en levenseindeloosheid, in schuim opbrekend op het strand; en het oog, zoover het duiken kan, enkel ontmoet eene onmetelijkheid van water en lucht, beantwoordend aan die andere onmetelijkheid die ieder hart draagt: de zucht naar geluk en bestendigheid. — Of, is het met den nacht, dan welft het wijde uitspansel met zijne sprankelende starren zich boven ons hoofd en mengt, bij den zang der baren, den zwijgenden zang der wentelende werelden.

Doch buiten ons land, over de grenzen, wil ik uitvliegen, naar 't land waar de schoonheid bloeit, waar het

stralen der kunst als een weerglans is van het blauwen der lucht, het tintelen van 't licht, naar 't immer toelachende en onweerstaanbaar boeiende Italië.

Italy! Italy!... Land of the Madonna!

roept Longfellow uit, waar Elsie, zijne zachte heidin uit *The golden Legend,* het uit de hoogte van den St. Gothard aanschouwt. En zij voegt er bij :

How beautiful it is! It seems a garden of Paradise!

En Goethe, in zijn *Mignon,* bezingt

das Land, wo die Zitronen blüh'n.

Italië, de droom van alle artistenzielen; het verwezenlijkt ideaal van alle harten dorstend naar schoonheid in verband met warm menschelijk leven en hooger geestesleven. Daar, in dat bevoorrecht land moeten zeker de meeste brokken heengezeild zijn van 't uiteengeworpen Aardsch Paradijs.

Andersen verhaalt in een zijner sprookjes van een reusachtigen tooverspiegel door een boozen spotgeest vervaardigd. Iedereen, die daarin blikte, zag de schepping heel verwrongen en afschuwelijk geworden. Ik herinner mij niet meer door welk toeval die spiegel in scherven werd gebroken, zoodat microscopische stofkens ervan, overal gedragen, de harten der menschen binnendrongen, hunne blikken verwrongen, en zij in alles enkel afschuwelijkheid ontwaarden. Diep-dichterlijke opvatting van den zoo geniaal-dichterlijken Andersen! want een hart bedorven of versteend, kan geen blijde schoonheid meer genieten of ontdekken. Zoo, in gansch omgekeerden zin, verbeeld ik mij wat geschiedde met het Aardsch Paradijs. Werd het gesloten, afgesperd door den engel met het vlammende zwaard, voor eeuwig uiteengeworpen, dan toch leeft het, in gedeelten, voort overal waar eenige schoonheid lacht, eenig geluk bloeit; overal waar de liefde, in kunstomstraling of in levensluister, heerscht.

En zeker is geen land zoo rijk aan zulke plaatsen als het bontrijke Italië. Vreemd genoeg, wanneer ik mijn geheugen onderzoek om zulke rare schoonheidsindrukken

Villa Fogazzaro (Oria)

De Valsolda : Castello en San Mamette

op te delven, komt mij in de allereerste plaats een Campo santo voor den geest.

Maar welk een Campo santo!

't Was voor acht jaar, toen ik na lang afgeloopen tijd, met zijn gewoon levenswisselvalligheden, mij weer bevond op den gezegenden Roomschen grond, driemaal geheiligd door de wijding van godsdienst, kunst en historie. En 't was 's morgens vroeg, in de onbezoedelde maagdelijkheid van den dageraad, dat, wachtend om de eerste plechtige mis van Pius X in St. Pieters bij te wonen, mijn oog gelokt werd door een opschrift boven eene getraliede deur: *Campo santo dei Tedeschi*. Een schok doorvoer mij. Daar moest onze Schaepman rusten! daar in dat enge ruim, omsloten door ongemeen hooge muren, waarover de witte klimrozen, in geurige trossen, in al de weelde hunner Aprilpracht, neerhingen. Daar, onder Rome's blauwen hemel, in de schaduw van de machtige St. Pieters-koepel, in de ongestoorde stilte van de Eeuwige Stad, rustte de rustelooze zwoeger voor eeuwig recht en maatschappelijke orde, de bezielde zanger van schoonheid en vrede. Bloemen, vrede, glorie omgaven zijn graf, en herschiepen zijn rustoord in een tuin van bekoorlijke wellust, een flauw afbeeldsel van den verloren wellustgaard.

Maar ik bezocht onlangs een levend Aardsch Paradijs: de Valsolda van Fogazzaro, de omlijsting van zijn meesterwerk *Il piccolo mondo antico*, de verblijfplaats van Franco en Luisa met hun onschuldig kindje Ombretta, het poëtische landschap dat voor Fogazzaro zelf de omkransing was van zijn leven, lijden en liefde.

't Was op 't einde van September. Vicenza, de geboorte- en gewone verblijfplaats van Fogazzaro, hadden wij onderwege bezocht, maar slechts uit de verte de bevallige bergen van Monte Berio aanschouwd, waar zijn villa stond. Maar langs Porlezza aangekomen op het Luganomeer, zouden we langer verblijven te midden der *scenery* die met *Piccolo mondo antico* nu voor immer vergroeid is. In San Mamette afgestapt, was een van onze eerste zorgen de bedevaart naar Oria te ondernemen, naar die Villa Fogazzaro die, in den roman, het huiselijk geluk van Franco en

Luisa bergt, in de wezenlijkheid nog als bewoond is door den nobelen geest van een uitgelezen dichter.

Want alles is gebleven zooals tijdens zijn leven; alles draagt nog den stempel van zijn keurige cultuur, zijn soberen eenvoud, zijn verhevenheid van denken en voelen. Geen spoor van pronk of weelde; alles van de grootste eenvoudigheid en voornaamheid. Afgesleten familiemeubelen, tot vrienden geworden als getuigen van vroegeren tijd; portretten van dierbare wezens — van den ouden vromen oom die tot model diende voor Zio Piero, van vader en moeder Fogazzaro, van den aanbeden, jong-verloren zoon Mario vooral (dit hangt heel alleen in de Loggia); boeken in alle vertrekken; de gesloten piano waarop de dichter placht te fantazeeren. En alles, gaanderij, loggia, uitziend op het meer, op het spel van wisselend water, helgroen of donkerblauw, kalm of gram, omruischend villa en tuinen met de poëzie van zijn lied. Ik zeg: tuinen, want niet alleen ligt achter de villa de tuin in terrassen, het *giardine pensile*, waar Franco dichterlijke struiken plant: den strengen cypres, het *oleo fragrans*; maar voor het huis strekt zich nog, eveneens het meer langs, de eigenlijke moestuin, waar het *gran turco* gedoogd werd, waar de aloë hare stekers boven het water verheft, uit den muur groeiend, en pijn en cypressen donker afsteken tegen de lucht. Midden in, tusschen de twee tuinen, wat achteruit op de villa, verheft zich de kerk die geene parochiekerk is en slechts driemaal 's jaars opengaat. — De parochiekerk is Albogasio inferiore — *Il sagrato dell' Annunziata* — die wij onderwege, komende van San Mamette, bewonderd hadden, fier gezeten, half weg den berg, op eene terras waaruit zij het meer beheerscht. Dat is voor mij een der bekoorlijkste plekken van de heele Valsolda, en hoevele telt zij er niet!

Maar wat wil ik villa en streek beschrijven? Ik heb zooeven *Piccolo mondo antico* herlezen. De villa is er nauwkeurig in geteekend; bergen, meer, lucht en boomen worden met eene liefde en poëzie bezongen die boven alles staan dat een kortstondig verblijf kan ontdekken. En daarin leven, denken, voelen die onsterfelijke typen die nu voor eeuwig vergroeid zijn met de dichterlijke omlijsting; die voor de Valsoldezen — en voor gansch de lezende wereld —

medemenschen zijn geworden met wier wel en wee men innig begaan is. — Worden de zichtkaarten in San Mamette niet verkocht onder den naam *Cartoline del Piccolo mondo antico?* — Wie den boeienden roman niet kent zal niets verstaan aan mijne geestdrift, en voor wie hem gelezen heeft zijn beschrijvingen overbodig. Ik zal mij dus bepalen bij persoonlijke indrukken van deze onvergetelijke dagen.

Zooals ik zeide, staat de kerk van Albogasio inferiore op eene reeds tamelijke hoogte, het meer bekijkend en beheerschend. Bergen, meerkom, slingerende paden, schilderachtige huizen, dit alles verleent haar eene prachtige omlijsting, maar zij staat kalm en statig, enkel een mikpunt voor bewonderende blikken. Uit San Mamette wordt zij bereikt door een reusachtige trap van 129 treden — *la Calcinera* — in de rots gehouwen. 't Is daar dat in den roman een der pakkendste tafereelen gebeurt, dat Luisa, het hart vol verontwaardiging en verwijt, de oude Marchesa komt afwachten om recht te vorderen, en dat, van op de hoogte van het *Sagrato* de vrouwen haar toeroepen: *Sciora Lüisa! Sciora Lüisa!* Eilaas! haar kindje, haar onschuldig Ombretta, heeft den dood in 't meer gevonden, terwijl zij zint op haat en wraakneming. Hoe diep Fogazzaro gaat in de psychologische beschrijving van 't menschelijk gemoed dat weten alleen dezen die het poëma doorgrond hebben der echtelijke liefde, zooals het in al zijn pracht en waarheid beschreven is in 't huwelijksleven van Franco en Luisa: de godsdienstige vader zich buigend onder de hand Gods, de reeds tot vrijzinnigheid neigende moeder nu gevoelloos wordend voor al het bovenaardsche en vertroostende, en, woest, enkel haar kindje meer zoekend op het Campo santo waar het ter ruste werd gelegd.

Ook dit Campo santo bezochten wij onderwege. Het ligt in een vouw van den berg, half weg tusschen Albogasio en Oria, een kleine tuin met gras en bloemen overgroeid. Het hekken was open en wij traden binnen. Vruchteloos zochten wij natuurlijk naar Ombretta's graf, zooals het zoo poëtisch beschreven wordt in *Piccolo mondo moderno*, wanneer op 't einde Piero Maironi zich bekeert en al zijne geliefden in den dood komt groeten. Ook Fogazzaro's graf is er niet, maar aan weerszijde van een soort altaar rijzen de marmeren

platen ter gedachtenis van 's dichters innig-geliefde zuster Ina en van haar gemaal Danieli. Toen wij twee dagen later de kerk van Albogasio inferiore binnentraden, ging men juist een dienst celebreeren ter zielelafenis van Ingenieur Danieli-Fogazzaro.

Ik spreek altijd van Albogasio inferiore, en inderdaad, al staat dit dorp al hoog op den berg, nog wordt het beheerscht door zijn naamgenoot van boven : Albogasio di sopra, veel hooger gezeten en uitspiedend uit eene dwarreling van loggia's, zuilen, terrassen, loof en groen. De kerk steekt boven dit alles uit, en schijnt als deze van beneden den waterspiegel te willen bereiken, maar haar schoon is het niet waard, gelijk dat van de Annunziata. Wij konden er ons later van overtuigen, niet dien eersten dag, al trachtten wij uit Albogasio inferiore dat van daar boven te bereiken. Onmogelijk! scheen het ons, wil men niet armen en beenen breken. In de heele Valsolda is er geen enkele *via carrozzabile,* niets dan slingerende paden — « waarin geen ezel kan ronddraaien » zegt Fogazzaro — en de ronde, gladde keien, die het plaveisel vormen, zijn zoo slibberig dat men uitschuift telken stond. Nu, alles is maar een gewoonte, en de diepe landelijke rust, die men geniet in eene streek waar geen auto kan zoeven, geen stof u bevuilt, geen stank u walgt, is wel eenige vermoeienis waard.

Wat had Fogazzaro gelijk, die zijn land wilde bewaren in zijn primitieve, wild-poëtische schoonheid! die daarom een vijand was van breede, gemakkelijke wegen, langs waar banaliteit en toeristengewoel zouden binnendringen.

Wij weken dus terug voor het klauteren naar Albogasio di sopra, en keerden terug naar de vriendelijke herberg *Stella d'Italia,* nevens de landingplaats van San Mamette, waar wij logies hadden genomen. Onmogelijk beter of goedkooper te zijn. De waard, Signor Ortelli, heeft Fogazzaro gekend. Heel op 't einde van zijn leven, kwam de groote schrijver tien dagen overbrengen in de herberg Valsolda, alsdan door onzen waard gehouden; waarschijnlijk om de eindbeschrijvingen van zijn laatsten roman *Leila* naar de natuur te schilderen. Verrukkelijk is het verblijf in de *Stella d'Italia,* aan den boord van het meer, midden in 't gebergte, in de dichte nabijheid der kerk. Doch om die

Weg naar Oria

Kerk van Albogasio inferiore (Beneden Albogasio)

te bereiken is het geen kleinigheid. Tusschen al de steile wegen der Valsolda, verdienen de trappen, die naar 't heiligdom leiden, nog een prijsken. En wanneer men, met moeite en krachtinspanning, in het zweet zijns aanschijns, boven is geraakt, wat gebeurt er dan? — Of wel, is het in den dag, is de kerk gesloten, gelijk al de kerken van die streek. Ofwel, is het u gelukt de eenige mis 's morgens vroeg bij te wonen, wordt ge onmiddellijk daarna, onherroepelijk, buiten gezet door een koster die zijn plicht kent. — Zoogezegd is het land niet veilig en loopt er veel raar volk rond, omdat de grens nabij is. Dit was de reden ons door den onvermurwbaren koster gegeven, en lieftallige nonnetjes, die wij op onze wandelingen ontmoetten, beaamden het. — En daarom moeten de brave menschen buiten Gods tempel vliegen.

Ook de kerk van San Mamette beslaat eene plaats in *Piccolo mondo antico*. 't Is daar dat, in den Kerstnacht, Franco en Luisa met Ombretta naar de middernachtmis gaan. Onder de leiding van Ismaël varen zij met de boot, door den sneeuw heen, uit Oria naar San Mamette toe. De oude oom is, pacifiek, te huis gebleven en laat de poëtieke menschen begaan.

« De kerk was reeds gansch vol en ook de vrouwen moesten blijven staan achter den rug der eerste bank. Ester (eene jonge vriendin van Luisa) gelastte zich met Maria (de ware naam van het tweejarig Ombretta), en deed ze zitten op de bankleuning terwijl de koster de keersen van het hoogaltaar aanstak... Maria plaagde Ester met allerlei vreemde vragen :

« Voor wie steken ze die lichtjes aan? »

« Voor Onzen lieven Heer. »

« Gaat hij nu naar bed, Onze lieve Heer? »

« Neen, zwijg. »

« En 't Kindeke Jezus? Is het al in 't bed? »

« Ja, ja », antwoordde Ester zonder denken, om een einde te maken.

« Met den muilezel? »

Oom Piero had eens aan Maria een lomp houten muilezeltje gebracht dat zij verafschuwde; en, wanneer zij

grillig koppig was, legde hare moeder ze in bed met dien muilezel onder het kussen, onder het te harde kopken.

« Zwijg, babbelaarske! » sprak Ester.

« Ik niet in bed met den muilezel. Ik zeg *pardon*. »

« Zwijg! Luister naar 't orgel thans! »

Al de keersen waren nu aangesteken en de organist op zijn post gestegen begon zijn oud instrument aan te prikkelen, als om het wakker te maken, en trok er gramme grommelingen uit. Op het oogenblik dat eene bel klonk en het orgel al zijne grootsche stemmen aanhief en de missendieners en de priester te voorschijn kwamen, vatte Luisa in 't verborgen, als eene verliefde, de hand van haar gemaal. »

't Is dat iets gewichtigs op handen is. Franco heeft het heldhaftig besluit genomen zich van al zijne dierbaren te verwijderen, daar de grootmoeder, onrechtveerdig, zijn erfdeel voor zich houdt, en het brood te gaan verdienen in 't vrije Italië, ver van de aan Oostenrijk verslaafde streek. Men is in de heugelijke jaren 50.

Wij zagen het vriendelijke San Mamette niet in den strengen winter, onder sneeuw bedolven, maar wel in de Septemberweelde. San Mamette is als de slagader der Valsolda. Schuilende in de opening der rotsen, aan den boord eener kleine baai, niet ver van den stroom die uit het gebergte heenborrelt, laat het zijne huizen mollig en vroolijk rusten op den bergkant of aan weerszijden eener plaats met arcaden. Maar, naar de kerk toe, of eens deze voorbij begint het klimmen. Een kinderspel scheen ons dat van den dag te voren, toen wij ons waagden op die glibberige paden. Ditmaal stegen wij recht het gebergte in, op goed valle 't uit, niet links van San Mamette naar den kant van Oria toe, maar rechts en zonder het te weten naar den kant van Cressogno. Of liever — want Cressogno is op den boord van 't meer — waren wij op weg naar het hooge Loggio. Hooger, altijd hooger steeg het pad, wilder, altijd wilder groeide het landschap. Wij verwijderden ons van het meer dezen keer en slechts door de kloven van 't gebergte af en toe zagen wij het schitteren in de diepte, hadden wij een glimp van 't bekoorlijk verzilverde water door het loof heen. In eens, op onze linker hand, rees het fiere Castello,

zich gevaarlijk wagend tot op den rand der rots en de heele vallei beheerschend. Koninklijk is zijn optreden. En nu droomde ik slechts van het te bereiken, want ik herinnerde mij dat het 't geboortedorp is van Luisa, dat daar het poëtieke huwelijk tusschen haar en Franco gebeurt midden in den nacht. Maar wij waren er van afgezonderd door den heelen afgrond, en vruchteloos vroegen wij aan iederen voorbijganger of een weg, op dezelfde hoogte als de onze, er naartoe voerde. Altijd kregen wij het zelfde antwoord: eerst alles afdalen en aan den anderen kant weer opklimmen. Dat was ons te veel, al lachten ons uit de verte tal van dorpen toe, die wij misschien onderwege zouden ontmoet hebben : Drano achter Loggio, en nestelend in 't allerdiepste van 't gebergte Dasio nog hooger dan het hooge Puria. Hoe verrukkelijk is dit alles! Intusschen bereikten wij Loggio en met het kronkelende pad steeds verder te volgen tusschen loof en groen, zijne kerk die, als naar gewoonte, gansch alleen prijkt te midden eene groene zode.

Prachtig is het uitzicht daar. Recht tegenover heeft men de grootsche rots met Castello erop, in de verte de dorpen van Puria, Dasio en Drano loerend uit 't gebergte. De eenzaamheid is volkomen, de landelijke frischheid verkwikkend. En hoe typiek-schoon rijst die kerk daar! Wat hebben die Italianen een ingeboren zin van schoongevoel! Immer richten zij hunne tempels op de schilderachtigste plek, aan den boord van 't meer of in 't wild gebergte, afgezonderd, vrij kijkend op 't omringende landschap. — Onderwege ook hadden wij tal van Madonnakapellekens ontmoet, versierd met fresco's door een traliewerk beschut. Eenvoudige wilde bloemen staken daar niet zelden in, de offerande van godvruchtige handen. Ook op de huizen vindt men soms muurschilderingen, die bij lange niet kwaad zijn. De ruime kerk van Loggio is insgelijks geheel met fresco's bedekt. Wonder genoeg was de tempel open, zoodat wij daar een oogenblik konden rusten, vooraleer eene beslissing te nemen over den verderen weg.

Eene vrouw had ons aangeraden naar Cressogno te dalen, achter de rotsen die San Mamette beschutten, en daar eene *barca* te nemen, want een weg is er langs het meer niet. Maar zij had ook gesproken van eene cascade,

wat verder dan de kerk van Loggio, op den weg van Puria. Die wilden wij nog eerst bezichtigen. Nog een kleine inspanning! Nog wat hooger geklommen op de altijd gladdere ronde keien! En eindelijk een tooneel dat wezenlijk de moeite loont. Schuimend spat het water uit eene niet aanzienlijke hoogte, maar zoo frisch is het landschap, zoo weldoende de rust, het verkwikkende groen, het ruischend lied van den vloed, dat men uren daar zou doorbrengen in dichterlijke mijmering. Eene vrouw was haar linnen aan 't spoelen in de beek. Nog eens vruchteloos getracht een weg te ontdekken naar Castello toe. Vriendelijk en gedienstig gelijk allen die wij aanspraken, stond zij ons te woord. Alleen is het soms moeilijk ze, man of vrouw, te verstaan ter wille van het dialect zoo meesterlijk door Fogazzaro weergegeven in *Piccolo mondo antico.* Al de u's worden ü's, waarschijnlijk onder den invloed van het naburige Zwitserland, en zij kappen het einde der woorden af. Zoo wordt Puria : Püri.

Nu bleef ons enkel nog te dalen, het dorp van Loggio door, immer meer naar 't meer toe, langs lachende weiden overlommerd door machtige noten- of kastanjeboomen. Wat al bloemen overal! en zuivere lucht, en gezonde oogenverblijding! Zoo was de heele weg naar Cressogno toe eene vreugd, niettegenstaande de sluwe keikens, die nog gevaarlijker worden bij de *discesa*,

Cressogno, waar wij ons uit nood begaven, is weer een der voorname plaatsen van *Piccolo mondo antico*, maar ik herinnerde het mij toen niet. De oude Marchesa Orsola Maironi woont er met haren kleinzoon Franco en 't is in haar villa, daar, dat het dîner gegeven wordt op haren naamdag, 21 October (Ste Ursula) in de openende bladzijden van den roman. Het huis staat langs het meer, half erin, gelijk de villa Fogazzaro te Oria, en ook gelijk deze, een stuk van het *Sagrato* innemend waar de kerk zich verheft. Insgelijks gelijk te Oria, kruipt de weg onder de villa om naar het meer te voeren. Onmogelijk deze schilderachtige bochten en kronkelingen te beschrijven.

Gelukkig voor ons was de kerk van Cressogno, evenals die van Loggio open, — het was een uitzonderingsdag, scheen het, — want de bootman, dien een gedienstige

vrouw had laten halen, moest eerst zijne beesten voederen of naar den stal brengen. Wij zouden dus wachten, en waar konden wij zitten, tenzij in de kerk? Het is ook meer op zijn Italiaansch, als de tempel Gods open blijft, een schuilplaats naar ziel en lichaam. Daareven hadden wij er een voorbeeld van. Op het gras, waarop het eenvoudig kerkske zich verheft, in hare eenzaamheid volgens 't gebruik dier streek en met enkel het meer als horizont, kwam een wit ezelken aangedraafd. Het trippelde zoo lustig, maar hield opeens stil en begon te grazen. Ik vroeg mij af of het zoo alleen, zonder meester, liep, al was het beladen, maar neen, voor den ingang der kerk, aan de deur, stond een kort, dik manneken, half in twee gebukt. Hij had de klink geheven, de deur op een kier gezet, en prevelde een gebed met herhaalde kruisteekens, terwijl zijn ezeltje zich vergastte aan 't mollige gras. Heel bedaard sloot hij dan de deur en ging zijn dier vervoegen. — Gemeenzaam gaat dat volk om met zijnen Schepper en met de schepsels van dien Schepper.

Wij hadden wat langer te wachten dan het ezeltje en moesten ons gebed langer rekken dan zijn meester, maar eindelijk verscheen onze *barcaiolo* op het strand, en begon zijne boot, — een breed, plomp gedoe, — sprakeloos, maar met vinnige gebaren, klaar te maken. Rap en werkzaam is het volk hier in 't Noorden; 't heeft niets van de loome traagheid der Zuider-Italianen. Zelfs een zeil werd op korte stonden opgeheschen, en in den zachten avondschemer begonnen wij te varen naar San Mamette. Zalig-vreedzame indruk na een dag vol wonnige indrukken! Doch allengs pakten zich donkere wolken op, en 't dreigde te regenen. Wat een regen is in die berglanden, dat wisten wij al lang. Wij hoefden toch niet te vreezen: onze bootman wist aanstonds raad; altijd zonder een woord te zeggen, veranderde hij het zeil in eene tent, waaronder wij gansch beschut waren tegen de weldra kletsende druppels, en gaf aldus eene verluchting meer van *piccolo mondo antico*. Immers het is in zulk een boot, en bij slecht weer, wanneer de *breva* woedt, dat Pasotti, zijne doove vrouw en de *curatone* van Puria uit Casarico naar Cressogno overvaren, om het heugelijke dîner, waarvan hooger spraak is, bij de Marchesa Orsola bij te wonen.

Wij volgden den weg omgekeerd, en moesten de angsten niet verduren der arme Signora Barborin, die vreesde te vergaan. Veilig landdden wij aan in de *darsena* van Signor Ortelli en lieten gerust de regen den heelen avond neerplassen. Onze taak was toch voor dien dag afgedaan.

De volgende was, eilaas! de laatste van ons verblijf. Ditmaal zouden wij Castello bereiken, kost wat kost. Het viel ons ook niet moeilijk : een rechte baan voert er uit Casarico naartoe. Als ik « recht » zeg, dan moet men dat verstaan in Valsoldezen zin, waar, volgens Fogazzaro, « het bevallig en listig wegelken alle middelen zoekt om niet te komen waar de wandelaar wil. » Uit de arcaden van Casarico neemt men den weg die nimmer den rand van den berg verlaat en hooger, altijd hooger stijgt, met gedurig het meer aan zijne voeten. Ditmaal is men dan niet in enge bergslonden, maar in het volle, open ruim, in zonneglans en blauwe lucht, met steeds veranderende uitzichten van water en bergen, naarmate de hoogte toeneemt. Prachtig zijn die uitzichten : de harmonieuze lijnen van meerkom en horizont, de steeds wisselende hellingen waar noten- en kastanjeboomen, en moerbezen- en accaciagewas, doorspikkeld worden met het tengere, poëtisch-grijze loof der olijfboomen. Welke verrukking het water door dien wuivenden sluier in de diepte te ontwaren! En wat weelde van bloemen overal! Asters, gelijk ze in onze tuinen groeien, wild in 't gras bloeiend, kleine roze anjelieren, ciclamens met bedwelmenden geur omringd door hunne driehoekige bladeren. Wat de viooltjes in 't voorjaar zijn, dat zijn nu deze herfstbloemen, in overvloed het gras bespikkelend.

Zoo zingt Fogazzaro :

Al tempo de' ciclami gl' impromise
La donna il cor, sen rise
Al tempo delle viole... (1)

Want niet alleen in het proza zijner romans leeft zijne dierbare Valsolda; dezen eigenlijken naam heeft hij gegeven

(1) In den tijd der ciclamens belooft het meisje hem haar hart, in den tijd der viooltjes lacht zij er mee...

aan een aanzienlijk gedeelte zijner verzen; en daarin zijn peerlen te lezen. Zijne poëzie ontluikt daarin als de geurig-bekoorlijke wilde bloemen die wij plukten : in reine lucht, in volle natuur, even ongekunsteld en vrij.

Toen wij het hooge Castello bereikten, was het panorama wezenlijk betooverend. Aan den eenen kant hebt gij de heele kom van 't meer, met zijne bochten en baaien, zijn gordel van statige of stoute bergen, en de reine lucht daarboven; aan den anderen de bergstreek die wij gisteren bezochten : de diepe vallei met San Mamette aan den mond, Casarico, Cadate, Albogasio inferiore, Oria aan den boord van 't water, rechts; en links het wilde Loggio, dan Drano, dan nog dieper den berg in Puria en Dasio; de cascade in de diepte, ruischend tusschen rots en groen. Vorstelijk is het uitzicht. En vorstelijk ook troont Castello aan den rand zijner rots. Duizelig wordt men wanneer men in de diepte blikt.

Waardige omlijsting voor die verhevene tooneelen waarin Fogazzaro optoovert, niet alleen het jeugdig geluk van Franco en Luisa, huwend in het stille des nachts, maar het hooge beeld van Luisa's stervende moeder, eene christin in al de volheid van het woord, eene reine, heilige ziel. Dat weet Fogazzaro altijd aaneen te paren : het vuurvolle, doch altijd kuische gevoel der jeugd en de vrome sereniteit van de dalende stonden. Zoo is in zijn allerlaatsten roman *Leila*, waar de grijze schrijver met jeugdigen gloed den hartstocht van een paar minnaars schetst, de ware heldin, eene oude jonkvrouw, die haar leven ten beste geeft om die minnaars voor 't geloof terug te winnen. Doch nergens blijkt dat beter dan in de schoone bladzijden waar Donna Teresa Rigey, de moeder van Luisa, beschreven wordt. Deze edele vrouw woont tegen de kerk van Castello, waar in den nacht het huwelijk van de twee jonge lieden, heimelijk, moet plaats hebben, vermits de Marchesa Orsola hare toestemming heeft geweigerd. Uit Oria, waar hij aan het meer (in de Villa Fogazzaro) woont, komt Ingenieur Ribera, de broeder van Donna Rigey, de brave Zio Piero, bij maanlicht, den kleinen Venetiaan Giacomo Puttini, te Albogasio di sopra opzoeken. Beiden moeten getuigen zijn. En daar Fogazzaro even humoristisch fijn is als diep-pathe-

tiek, krijgen wij allerkomiekste beschrijvingen van het *omotto*, Sior Zacomo, met zijn Venetiaansch accent, zijn beven voor een dragonder van een meid, en de wijze waarop de koster de twee getuigen, in het pikdonker van de trappen met een waslicht voorgaat.

Maar nog eens, wij zagen dit alles bij klaar daglicht, niet met maneschijn, en wel ons! Want wij volgden, maar omgekeerd, den zelfden weg als Zio Piero en Sior Zacomo; dat is te zeggen wij daalden van Castello naar Albogasio superiore. De helling is daar niet zoo steil als op den klimmenden weg uit Casarico, maar ik kan mij toch niet goed verbeelden hoe het 's nachts mogelijk is in de diepte niet te storten. De zelfde ruime, prachtige zichten als in 't opwaarts gaan verrukten ons, zoodat ons heele wandeling een Edenvreugd was.

Wij vonden de kerk van Albogasio di sopra, evenals die van Castello, gesloten, en waren te moe om in het eigenlijke dorp rond te slenteren. Nu dan maar enkel den berg afgedodderd langs de slingerende paden of zwaaiende bochten van de breedere baan. Onderwege ontmoetten wij eene soort tooverheks die met schrikkelijk misbaar en schelle stem ons met een vloed van woorden overrompelde over een verloren *gallina*. Ten minste was dat het eenige woord dat wij vatten konden. Daar wij gansch onschuldig waren aan den moord of het verlies harer *gallina*, lieten wij haar aan haar verdriet over, en bereikten haast Albogasio inferiore, langs waar de Calcinera ons weldra zou leiden naar San Mamette.

Doch vriendelijke nonnekens kwamen juist uit de Annunziata en, uit bijzonder voorrecht, leenden zij ons den sleutel om er een oogenblik te blijven bidden. — 's Middags en 's avonds (voor het Ave Maria) gaan de kerken voor een half uurken open om de klokken te luiden, de melodische klokken van de meerstreek.

Toen wij buitenkwamen, aarzelden wij een oogenblik of wij de richting van Oria zouden nemen om nog een blik te werpen op de Villa Fogazzaro. Den volgenden Zondag (29en September) zou een gedenksteen er worden tegen aangelegd, hulde van al de bewonderaars en vrienden van den grooten schrijver, den beminnelijken man. Maar neen,

al die plekken leven nu voor immer in ons geheugen. En zijn zijne boeken niet daar om gemoed en geest van den dichter voor immer levend te maken? Leeft de Valsolda zelf niet voor eeuwig in den boeienden roman?

Luistert hoe Fogazzaro het geliefde meer-schoon beschrijft:

« De zon daalde achter de kim van Monte Brè en de schaduw verduisterde snel de steile kust en de huizen van Oria, teekende, met diep violette kleur, het profiel van den berg uit op het lumineuze groen der golven die schuinsch liepen naar 't Westen, grootsch nog maar zonder schuim, in de vermoeide *breva*. Het huis Ribera was het laatste om te verduisteren. Geleund tegen de neerstortende wijngaarden van de helling, met olijfboomen doorspikkeld, schrijdt het over het wegelken dat het meer langs loopt, en steekt in volle water zijn bescheiden gevel, omgeven ten Westen, naar het dorp toe, door een mijmerend tuinken op twee verhoogen, ten Oosten naar de kerk, door een klein terras op pilasteren geworpen, die een stuk kerkhof innemen... Nu sliep het meer met schaduw bedekt en omgeven. Enkel ten Oosten hadden de verre grootsche bergen van den Lario eene glorie van ros goud en van amethyst. De eerste avondkoelten brachten de bloemen der passiflora in beweging, verzamelden in middenmeer, als in jacht, de grijze wateren, meedragend een frisschen geur uit de bosschen... »

En wat later, als Franco en Luisa, in den maneschijn, op het meer varen: « ... en het golvende meer en de hooge tragische bergen en die oogen der zaken strak kijkend uit de maan en de maneglans zelf, alles werd voor Franco vervuld met zijn eigen onuitsprekelijk gevoel... »

Dat is de poëzie der Valsolda in proza, poëzie van een landschap vol reine schoonheid, verhevene lijnen, Sursum corda-roepende hoogten, weerstralend uit een hart vol kiesch gevoel en warme liefde, uit een geest waar edele bezieling het niet wint van zuivere bedoeling.

Doch de poëzie in vers is niet minder expressief, bij voorbeeld dit stuk waar Fogazzaro eene stem verleent aan al de klokken der Valsoldastreek. — De klokken hebben daar inderdaad, zoowel als aan den kant van Como en

Lecco, een eigenaardigen toon van melodieuzen en poëtischen weemoed.

Eerst zijn het de klokken van 't eigen dorp Oria :

Ad occidente il ciel si discolora,
Vien l'ora — delle tenebre.
Dagli spiriti mali,
Signor, guarda i mortali !
Oriamo. (1)

En van den anderen kant van 't meer galmen de klokken van Osteno terug :

Pur noi, sull' onde
Moviam da queste solitarie sponde,
Voci profonde.
Dagli spiriti mali,
Signor, guarda i mortali !
Oriamo. (2)

En eindelijk uit het gebergte, van 't hooge en verre Puria, klinkt het :

Pur noi remote ed alte
Fra le buie montagne
Odi, Signore.
Dagli spiriti mali,
Guardi i mortali !
Oriamo. (3)

« Oriamo », kaatsen al de dalen terug, en in koor klinken nu al de klokken :

Il lume nasce e muore ;
Che riman dei tramonti et delle aurore?
Tutto, Signore,

(1) Ten Westen kwijnt des hemels kleur,
Komt het uur — der duisternis.
Tegen de booze geesten,
Heer, beschut de stervelingen,
Laat ons bidden.

(2) Enkel wij, op de golven — Bewegen uit deze eenzame kust, — Diepe stemmen. — Tegen de booze geesten, enz.

(3) Enkel ons afgezonderd en hoog — Uit de donkre bergen — Hoor, Heer. — Tegen de booze geesten, enz.

Tranne l'eterno, al mondo
È vano. (1)

« È vano », kaatst de echo; maar even trouw zijn die verzen de echo, de weerklank van Fogazzaro's diep-geloovige ziel, hoog-verheven geest. Ja, met volle overtuiging riep hij aan de weerkaatsende wereldbergen dat alles, behalve het Eeuwige, is ijdel; met zuchtend gemoed slaakte hij den kreet: « Oriamo ». Naar 't eeuwige steeg zijn geest, naar 't hooge, verhevene trachtte zijne ziel, en de rythmus van zijn levengeleerd en warmvoelend hart was het gebed. — Misschien nooit roerender dan in de slotbede van zijn heelen bundel:

PREGHIERA

Signore, se offesa soffersi
O da Tuoi nemici o da servi,
Se chiusami l'ira nei nervi,
Opposi, superbo, agli avversi

Il tacito spregio del core,
Ancora concedi ch' io soffra
Per me che ho peccato, ch'io t'offra
Ancora per quelli dolore. (2)

Is het heldhaftigste op aarde het vergeven van 't ongelijk, dan schijnt me die bede van den ten dood gekwetsten dichter wel een blijk van heldhaftigheid. Want het wil me lijken dat zij als de laatste zucht was van een gebroken hart.

Veel beproevingen had Fogazzaro te verduren, onder andere het verlies van zijn eenigen zoon. Erg gevoelig was hij ook aan de veroordeeling van zijn *Il Santo*. Verre van

(1) Het licht wordt en sterft; — Wat blijft er van avond en dageraad? — Alles, Heer, — Behalve 't eeuwige, ter wereld — Is ijdel.

(2) GEBED: Heer, indien ik beleediging leed
Of van Uwe vijanden of van dienaars,
Indien ik, de gramschap in mij sluitend,
Hoogmoedig aan de tegenstrevers bood

Het zwijgende misprijzen des harten,
Gedoog dat ik nog lijde
Voor mij die heb gezondigd, dat ik lijde
Ook voor hen smart.

mij zijne theorieën te verdedigen, of de modernistische strekking zijner droomerijen voor te staan. De Kerk heeft gesproken en aan hare kinderen hoort uitsluitelijk de gehoorzaamheid toe. Te oordeelen echter naar zijne onderwerping en naar zijn poging om in « Leila » « Il Santo » te herstellen, komt men tot de overtuiging dat, al moge hij ook gedwaald hebben, zijne bedoelingen zeker edel waren. Zijn poging met « Leila » lukte wel is waar niet. Het werd evenals « Il Santo » op den index geplaatst. Maar dat heeft de dichter niet meer beleefd.

Evenwel waren zijne laatste dagen door de miskenning zijner zuivere inzichten verbitterd, en het is niet te verwonderen zoo een melancholische toon heerschend is in de verzen van zijn eindleven. Wat is anders zijn allerlaatste stuk dan een smartkreet :

SCENDE LA SERA

... Ove si pugna, un posto
serbato m'è.

VALSOLDA.

Scende la sera ed io,
All' albeggiar sì franco,
Supino al posto mio
Giaccio ferito e stanco.

Giaccio degli astri a fronte
Sopra una vinta altura;
Fu ardente il Sol, sul monte
Fu la giornata dura.

Mi suona in van l'immenso
Fragor del campo intorno;
Manco e non ho più senso
Di gloria nè di scorno.

Servii l'Onnipotente,
Or gli domando pace.
Col viso all' oriente
Morir quassù mi piace.

O stella della sera,
Mi guardi sì; che hai?
Forse, alta amica e vera,
La sorte mia tu sai.

Forse perchè non diedi
Tutto il mio sangue ancora,
Comanda Iddio che in piedi
Io sorga e in piedi io mora.

E sia, sorgiamo, avanti!
Non pieghi il cor nè tema.
Aprasi a Lui davanti,
Versi la vita estrema. (1)

Ik kan mij niet anders voorstellen of die verzen, zoo smartelijk fier, zoo zelfverloochenend wrang, werden geschreven in de afzondering der Valsolda, tusschen de bevriende muren, waarin nog al die nobele gedachten, al die trachtingen des harten schijnen te waren. Hun melancholie is de echte klank dezer woon, zooals we ze, verlaten, aanschouwden.

Doch andere verzen geven een anderen klank, vol lijden ook, maar minder mat, meer tragisch-warm en

(1) ... Waar gestreden wordt, is een post mij bewaard·
VALSOLDA.

DE AVOND DAALT. — De avond daalt en ik, — Bij 't aanbreken des dags zoo stout, — Uitgestrekt op mijnen post — Lig gekwetst en af.

Lig met de sterren in 't zicht — Op een bemeesterde hoogte; — Gloeiend was de zon op den berg — Zwaar was de dagtaak.

Rond mij vergeefs — Ruischt het geweldig geluid des kamps; — Ik bezwijk en heb geen gevoel meer — Noch voor glorie noch voor verachting.

Den Almachtige heb ik gediend, — Nu vraag ik hem rust. — Met het gelaat ten Oosten — Lust het mij hierboven te sterven.

O sterre van den avond, — Gij beziet mij zoo; wat hebt gij? — Misschien, vriendinne hoog en trouw, — Weet gij mijn bestemming.

Misschien daar ik heel mijn bloed — Nog niet heb gegeven, — Beveelt God dat ik opsta — En staande sterve.

Het zij, gerezen, vooruit! — Mijn hart kenne vaar noch vrees. — Het ontluike zich voor Hem — Stortend zijn laatsten levenstocht.

levenszwanger. Het zijn die prachtige verzen aan de « Demeter dea » : Il canto dell' angoscia e dell' orgoglio.

Daar slaat het leven zijn barenklotsing op het strand, daar vangen de lippen er het wrange zout van, hoort men het « fragor del campo intorno », voelt men den heeten kamp der gloeiende verwachting. — En immer, als een referein, klinkt de muziek des harten :

E suonava la musica dolore.
. . . .
E suonava la musica stupore.

Zoo eindigen die strofen zoo berstensvol van angst en verlangen, totdat het sluite op :

E suonava la musica preghiera,
E suonava la musica speranza.

De smart wijkt voor de hoop, de biddende hoop, en eindelijk is de gehoorde klank de klank der glorie.

... La musica nel cielo suonar gloria.

Weergaloos is de pracht dier ode. Zelden klonk der menschen taal met voller trillenden toon, maar die toon behoort tot een andere sfeer dan de matte, moede verzen waarin Fogazzaro zijn levensweemoed uit. Zij werden geschreven in de Eeuwige Stad, te Rome, vóór de meesterwerken der antieke kunst, in Michel-Angelo's chiostro ; en niet in den openluchtluister aan 't Lugano-meer. Ook is zeker heidensche nasmaak van smartenwellust er niet aan vreemd, terwijl de Valsolda-ingeving enkel rein en verheven, ten hemel-wijzend is.

Ongerept is de Valsolda in haar Aardsch-Paradijzische schoonheid. Ongerept ook in de reine atmosfeer hunner ingeving blijven de bladzijden, waar Fogazzaro de pracht bezingt van meer en bergen, van hemel en water; waar hij de kuische liefde schildert tusschen man en vrouw, het verrukkelijk engelachtig beeld teekent van het kind of de serene gelatenheid van naar het graf dalenden. Veel bloemen heeft de dichter gelezen in zijne dichterlijke

bergen, de geurige, wilde bloemen die, met voor- of najaar, ze in een bonten mantel omhullen, maar de kostelijkste van al was de onsterfelijk-bloeiende bloem uit den Edengaard : de levensbloem der poëzie.

M. E. Belpaire.

5 *November 1912.*

IN TERRA PAX

Nu treedt de God van goedheid aan
in den mirakelnacht.
Kom, willen wij Hem tegengaan,
geleid door 't licht, dat op de baan
uit wondersterre lacht?

Hebt gij het kleed der deernis bij?
Want och, Hij is zoo arm,
en 't is zulk nijpend streng getij.
Ik breng niets dan mijn boete-pij,
en 't hart, van liefde warm.

Maar u — die steeds den Heer behaagt,
die rein als lelie zijt,
en 't wit gewaad der maagden draagt —
u siert de mantel, bont bekraagd,
die keizers is gewijd.

En Hij, Hij is der keizers vorst.
We gaan Hem te gemoet.
Ik, die soms niet meer hopen dorst,
voel thans het flakkren in mijn borst
van aangevuurden moed.

O, o die zang! Hoort gij dit lied,
zoo vrees-bedarend zacht?
Kust nu een Zuidenwindje 't riet?
Is het de zucht der aarde niet,
droomend van bloemendracht?

« In terra pax ».... Vrede voor al'!
Voor mij dus ook? Kom voort!
Ik heb, dóór hemelklanken-val,
uit gindschen schaamlen schapenstal
mijn Jezus' stem gehoord!

CONSTANT EECKELS.

DE ONZICHTBARE ZANGER

Middernacht was voorbij, toen wij in Venetië aankwamen.

Onderwege was er door ons, luidruchtige Gentenaars, met geestdrift gesproken geworden over het Italiaansche opera-gezelschap, dat den vorigen winter zoo veel bijval had gevonden in de zangminnende stad van Leie en Schelde. Niet enkel de uitvoerders werden geprezen, ook het Italiaansche repertorium rees in onze waardeering, omdat het ons met tal van eigenaardige kunstwerken kennis had laten maken. Een enkele uitzondering werd gemaakt, namelijk voor de *Gioconda* van Ponchiëlli. Al heette dit stuk populair in heel Italië, in Gent was het zoo goed als gevallen. Doch gelijk het gewoonlijk gaat in dergelijke omstandigheden, de meeste dillettanten zochten zich niet éénmaal rekenschap te geven van de oorzaken, die den val voor gevolg hadden gehad : arme tooneel-decors, ziekte van een zangeres, afwezigheid van het ballet, een al te mager orkest. Zij stelden het feit even vast en liepen weg voor het einde van de vertooning.

In den trein tusschen Milaan en de Dogenstad had mijn verdediging van Ponchiëlli's fijn, schilderachtig en gedistingueerd werk, dat ik reeds eenige jaren vroeger ingestudeerd had, niet meer bijval gevonden dan bij mijn vorige proeven van dien aard in de Arteveldestad.

De schoonheden, waarop ik wees, werden halsstarrig geloochend en toen ik de kranige barcarolle voor wilde zingen, stopten de juffrouwen zich de ooren en de woelige heeren begonnen te brullen van :

— Sisken is getrouwd !

Zóo gek zwaaide een Roeland met een doos door de kleine ruimte, waarover wij beschikten, dat hij een ruit van het portel brak.

Dadelijk kwam de treinwachter toegesneld en daar de schuldige weigerde zich bekend te maken, werd het ons verboden, na onze aankomst in Venetië, het station te verlaten, vooraleer de rekening effen was.

Van daar een vertraging, die de meesten korzel maakte.

Eindelijk werden de deuren geopend en de gids bracht ons vóór een tiental kleine gondels, die beneden de perrontrappen van het stationgebouw op het donker « Canal Grande » gereed lagen. Zijn welsprekendheid was niet overbodig, om de dames te doen beslissen hun lot toe te vertrouwen aan dat waggelend hout en die akelige kerels, die er erger dan moordenaars uitzagen.

Met een heer en een paar dames nam ik plaats in het eerste bootje en wij zeilden dadelijk af, stadwaarts in, naar het Hôtel Manin, waar wij verwacht werden.

— Kwart vóór één uur, dofte de taal van mijn gezel, die in den rooden schijn van zijn sigaar op zijn horloge had gekeken.

Weldra hoorde ik, dat een tweede bootje volgde, daarna een derde, eindelijk een heele processie, waarvan echter niets te zien was op den zwijgenden vloed, die onder talrijke bruggen en tusschen een dubbele rij klompig-hooge huizen heenslingerde.

Bij het station hadden wij duizend gele lichtjes op het water zien wiegewagen, doch naarmate wij onzen langen weg voortzetten, werden zij bleeker en zeldzamer en eindelijk doofden zij geheel uit. Slechts enkele kleine goudbrokjes van sterren wemelden nog om ons heen.

Al was het huiverig donker op den plas, toch beleefden wij het mysterie van een ideaal-schoonen zomernacht. Wij hoorden niets meer dan het gedruppel van de roeispaan, die door den loggen man achter ons op het bootje met het grootste gemak bewogen werd, zoodat wij over een meer van donker-zoete olie schenen te glijden. Bij den draai van een straat riep hij den makker, die hem van dichtbij volgde, eenige vlugge dialectwoorden toe, welke ik niet verstond. Daarna viel de stilte weer in, plechtig, betooverend, terwijl een koele zeebries ons in het aangezicht luwde.

Ik dacht aan Gœthe, die in één der paleizen, die wij voorbijschoven, moest gewoond hebben, evenals aan de gloedvolle verzen, waarin Lord Byron de verloofde van de baren had verheerlijkt.

— Hier is het ergens, dat Richard Wagner zijn laatste

dagen heeft gesleten, sprak mijn makker, die Italië meer dan ééns bereisd had.

Ik herinnerde mij onze woordenwisseling in den trein en stelde met genoegen vast, dat hier door mijn rumoerige tochtgenooten even sterk als door mij de pakkende tegenstelling met dit woelig tooneel gevoeld werd, — want geen hunner sprak een woord.

Plotseling weerklonk een schoone stem, een dertigtal meter achter ons.

Hoor, het is de rythmus van een gondellied, die haar draagt. Ik kan de woorden niet verstaan, doch ik herken, — ja ja, geen twijfel meer, — ik herken de aangrijpend schoone bladzij van Ponchielli waarover wij daar straks getwist hebben.

Het was een rijke, volklinkende, tamelijk hooge barytonstem, die de melodie aangeheven had, een veel krachtiger en tevens veel leniger orgaan dan dat van den zanger der Barnabas-rol in Gent, en de warme klare klanken deinden overheerlijk voort tusschen de verlaten portalen en de slapende huizen.

— Hoe schoon ! fluisterde één van onze gezellinnen, die den kop uit de gordijnen van het baldakijntje gebeurd had, waaronder zij schuchtertjes was ingekropen.

— Zou het een gondelier zijn ? vroeg de andere.

— Waarschijnlijk.

Zoo duidelijk kon ik al de deelen van de melodie volgen, dat ik de woorden van de Fransche vertaling meende te onderscheiden, den eenigen vorm van het lied, dien ik kende :

Va, tranquille cantilène :
L'infini te portera.

En toen de onzichtbare tooverzanger aan het refrein kwam, dat in koor moest herhaald worden, wilde ik het geestdriftig meezingen, maar ik durfde de stemming van het plechtige oogenblik niet breken, — dat ware eene ontheiliging geweest, — en spoedig hoorde ik, dat de tweede strophe begon.

Wij leefden in een sprookje. Het was de ziel van Venetië zelf, die wij hoorden zingen. Onwillekeurig verhief

ik de blikken naar een balkon, om te zien of er geen lichtje zou ontstoken worden, of er geen ranke maagden-silhouette zou bewegen. Al de vrouwenbeelden van de Italiaansche literatuur en van de rijke Venetiaansche schilderschool rezen vóór mijn oog : Desdemona, Portia, Julietta, Lavinia, Violante, een heele stoet andere. Zelfs de Venetiaansche Venus lachte mij tegen, want het gondellied vervloeide stilaan tot een serenade en tot een minnezang, beter nog, het leek mij een almachtig schoon bezweringslied, dat de dooden levend vóór mij opriep.

— Een beter welkom konden wij niet verlangen! meende ik te zeggen.

— Of neen... Ben ik... ben ik misschien een nachtwandelaar? vroeg ik mij af.

Na het tweede koeplet klapperde de melodie van het refrein plots naar de hooge tonen op, welke door den bezielden trovatore zoo klaar en zoo krachtig werden uitgegalmd, dat ik ze als een regen van kleine goudstukken op de steenen kade hoorde neerrinkelen, en dat ik ze bijwijlen als gloeiende bloemranken aan zuilen en kantgevels en torenkoepels meende te zien opslingeren; ja, zelfs onze logge, beeldstomme gondelier vertraagde de wiegelvaart van zijn bootje, alsof ook hij naar die heerlijk wegspattende fusee van klanken wilde luisteren.

Daarna werd weer niets meer gehoord dan het gedruppel van de roeispanen.

Toen wij allen vóor het Hôtel Manin op de kaai stonden, bonsden ons twee bronzen klokkeslagen tegen van het naburige Marcusplein : het was half twee.

— Lambrechts, daar hebt ge ons een les willen geven, he? riep een welbekende stem.

— Hoe zoo?

— Wel ja, dat lied, dat ge daar gezongen hebt.

— Dat wàs ik niet.

— Neen?

— Voorzeker niet. Vraag het aan die juffrouwen hier.

— Wie wàs het dan?

Niemand kon den geheimzinnigen kunstenaar aanwijzen, niemand wist in welk bootje hij gezeten had, en toen

mij verzekerd werd, dat hij het lied in het Fransch had gezongen, — en niet in het Italiaansch, — toen stelde ik mij de vraag, of hij niet één van onze reisgenooten kon zijn. Wij waren zestig of zeventig in getal en verscheidene personen uit Aalst, Dendermonde, Brugge en Antwerpen, dié ik natuurlijk niet kende, waren met Gentenaars meegetogen.

— Maar neen, dacht ik daarna weer; zulke organen bestaan in Vlaanderen niet!

Den ganschen nacht hoorde ik het rijke geluid om mijn sponde jubelen, heerlijk klimmend en dalend, en nog heden leeft het in mijn blijde reisherinneringen voort, klaar als de goudsterren op den donkeren vloed, vol en machtig als de bronzen klok van den Sint-Marcustoren....

***

Een paar dagen later zat ik, na een vermoeienden wandeltocht op brokkelige bergwegen, gansch alleen in een geurig tuintje te Lugano, op den rand van het lieve meer, dat zachtekens kabbelde en babbelde aan mijn voet en waarop de avondschemering haar eerste lichtgrauwe sluiers begon te weven.

Tusschen een paar massieve bergtoppen door, waarop de laatste goudlaaiingen juist uitgedoofd waren, — eindeloos ver gloeide nog een dun streepje amethist op een sneeuwige kruin, — zag ik in den dooden hemel de avondster al tintelen.

Niet enkel op de kade, maar ook op de schepen zou hier en daar spoedig al een lichtje ontstoken worden. Aan de kroonlijst van mijn onzichtbaar hôtel zat nog een onvermoeide zwaluw in haar nestje te zwatelen, heel zacht. Een verrukkelijk oogenblik in dit verrukkelijk oord, dat de volksverbeelding het Paradiso heeft genoemd.

Al de kleuren werden innig-vroom; lieve tintelingen, die ik nooit voorheen gezien had en waarvoor ik geen namen kende, romen er door heen.

Met verteedering dacht ik aan mijn jonge vrouw, die ver van mij verwijderd was en die ik weldra zou wederzien. Mijn droomen waren vol liefde en poëzie. Liefde en poëzie

stroomden mij eveneens tegen uit mijn herinneringen aan de teedere Fedele van Fogazzaro en aan de roerende ontmoeting met haar beminde, die in de naburige bergen plaats had gehad. Mijn lippen bewogen om te bidden of om een liedje zonder zin te neuren.

— Mocht ik nu een fluit in de avondstilte hooren! wenschte ik mee met Hernani's jonge bruid.... Of een hoorn!... Of een orgel in de naburige kerk!...

Daar!...

Een zanger begon, verborgen tusschen de struiken van een terras, een lied te zingen : dat van de Avondster uit *Tannhäuser*.

Ik hield den adem in, als hoorde ik de eerste slagen van een machtigen nachtegaal, dicht bij mijn bank.

Traag vloeiden de klanken door het dal, plechtig, lang aangehouden, ietwat weemoedig, want de schoone stem, die ze uitgorgelde, beefde op sommige plaatsen, als voelde ze met mij de heilige ontroering van het oogenblik.

De echo's van de bergen zongen sommige noten na.

Jammer dat de begeleiding ontbrak, vooral om de verschijning van de lieve herderstar te helpen weergeven, maar de golfjes deden hun best om de afwezige violen en harpen te vervangen.

Het was in den oorspronkelijken tekst, dat de verzen met de lange cellozinnen tot mij kwamen :

O du, mein holder Abendstern,
Wohl grüsst' ich immer dich so gern ;
Vom Herzen, das sie nie verrieth,
Grüsz sie wenn sie vorbei dir zieht,
Wen sie entschwebt den Thal der Erden,
Ein sel'ger Engel dort zu werden!

Mijn ziel zweefde mee op de breedontplooide melodie, zij deinde volzalig boven het levende water, zij herhaalde de teedere woorden van den dichter, maar zij verving den groet aan de naar de steile hoogten opwiekende Elisabeth door een ontboezeming van zoete liefde voor de wachtende gade :

— Maria.... weldra!

Slechts toen de tweede strophe aangeheven werd, kwam ik tot bezinning weer en door een paar bijzonder-

heden van toon en accentueering begreep ik, dat ik met denzelfden schoonen zanger te doen had, die een stem aan den Venetiaanschen nacht had gegeven.

— Dus, het is een van de onzen! riep ik zegevierend uit en dadelijk sprong ik recht, om hem in de armen te ijlen op het donkere terras, doch ik klampte mij aan den tak van een olijfboompje vast en liet, zonder een voet te verzetten, zonder een lid te verroeren, — als versteend stond ik daar, — de meesterlijke muziek ongestoord wegdroppelen in het niet.

Nog langen tijd daarna meende ik geheimzinnige koren in verre grotten voort te hooren zingen, meende ik de wondermuziek van dartelende nixen, tokkelend op hun gouden harpen, in den kolkdiepen plas voort te hooren deinen.

Dien avond was ik overgelukkig en ik wilde geen deel nemen aan de ondervraging :

— Wie mag die geheimzinnige man wel zijn?

Beslist weigerde ik het voorbeeld te volgen van mijn Gentsche vrienden en vriendinnen, die, toen wij wat later aan de groote hôteltafel gezeten waren, al de aanwezige heeren met onverbiddelijk nieuwsgierige blikken in de oogen keken.

Hun gebebber maakte mij zelfs droef :

— Wie weet of ik niet nevens hem zit?

— Mijn kamer paalt misschien aan de zijne!

— C'est un charmeur!

— Ik zou verliefd worden op zulk een stem!

— Het liep mij lavend in de ziel, even zoet als die zoete wijn, dien wij in de omstreken van Napels gedronken hebben!

Ik alleen durfde bekennen :

— Weer was de indruk dubbel schoon, omdat de zanger onzichtbaar bleef.

Ik vreesde, dat een kennis maken met den wonderman een ontgoocheling mocht zijn. Misschien droeg hij een excentrieke kleeding of deed hij zich belachelijk schuchter voor ; misschien had hij gelaatstrekken zonder uitdrukking of oogen zonder glans ; mogelijk was zijn kop ontsierd door

roskleurig haar of zwierden hem lange, loome armen langs een kort, vet, tronkig lijf!....

— Ik wil het niet weten! beet ik en dadelijk zocht ik naar mijn kamer, waar ik nog geruimen tijd in het venster liggen bleef, om mijn blikken over de logge bergen en het klotsende water te laten dwalen, — droomend, nagenietend.

***

's Andrendaags klauterden wij op den trein, dien wij nog enkele malen zouden verlaten, — te Aïrolo op den Sint-Gothard, te Fluelen op het Vier-Woudstedenmeer, te Lucern, te Bazel eindelijk, — om daarna den langen terugtocht aan te vangen.

O, die ijselijke nachten in den trein! Een grooter foltering kan ik mij niet uitdenken!

Als ik daar geradbraakt op de bank lig, vruchteloos een oog wil sluiten, vruchteloos een slokje aan de flesch drink om mijn toegeplakte keel open te krijgen, vruchteloos mijn ijlende gedachten op een enkel punt, een détailtje van mijn reis of mijn vaderland poog te vestigen, vruchteloos naar een berg of een bosch of naar de domme maan door het venster zit te turen, — o, dan neem ik meer dan eens het besluit, dat ik, alleen om aan de kwellende verveling van dat akelig rennen door den spokigen nacht te ontkomen, den lust tot reizen, die mij nochtans aangeboren is, in 't vervolg meedoogenloos zal wurgen.

— Waar zijn we al? vraagt er één.

— Nauw Straatsburg voorbij! knort een ander.

— God in den hemel!

— Slaap maar.

Wat een gebenedijden troost mocht ik dien keer smaken, toen ik eindelijk de rozige morgenklaarte door het venster zag dringen!

— Goddank! De reis begint te korten! begreep ik. Weldra bereiken wij Luxemburg! En Luxemburg, dat is bijna België, bijna Vlaanderen!

Mijn oogen gingen klaar open, toen ik een vriendelijk

klokje nabij het spoor hoorde bimbammen en ook verscheidene van mijn makkers begonnen naar buiten te kijken : ten andere, is Luxemburg niet zoo romantisch, niet zoo overweldigend schoon als Zwitserland, toch bieden zijn heuvelige landschappen bekoorlijke lijnen aan, die ik altijd zwierig, teeder, aristocratisch heb gevonden.

Ik trok het venster open en ademde een teug koele houtlucht in : dat deed mij goed, na uren lang in een mufte atmosfeer van tabak en eau de Cologne gezeten te hebben. Er werd weinig of niets gezeid, doch ik raadde, dat de meesten met mij in hun binnenste herhaalden : Oost West, thuis best.

Plotseling bleef de trein stilstaan.

Wat wàs dat? Bijna al de vensters gingen open en de weg en weer loopende ambtenaars werden angstig ondervraagd.

— Een kleinigheid, luidde het antwoord. De trein zal een kwartiertje moeten stoppen, minder nog misschien.

Terwijl wij daar zaten te wachten, begon weer plots de wonderbare stem te zingen, machtig als een heel orkest, klaar en hoog als een engelentrompet. Het ging mij door merg en been.

Een traan spatte mij over de wangen, toen ik de woorden herkende :

Het daghet in den Oosten,
Het lichtet overal !...

Voor mij hadden die woorden een andere beteekenis. Luide schenen zij te verkonden :

« Het schoone Vlaanderen daagt aan de kimme! Uw
» goede vrouw maakt zich gereed om naar het station te
» gaan. Met de klanken van uw moedertaal en het gebeier
» van uw torens zal het heerlijke licht, waarin gij geboren
» zijt, u spoedig weer omstroomen. De kinderen uit uw
» gebuurte, de bloemen in uw tuin zullen u weldra weer
» tegenknikken. Uw wolken, uw boomen, uw Pleyel en uw
» boeken, — uw boeken! — alles wat u dierbaar is op
» aarde, zal u weer teruggegeven worden ! »

Het hart zat mij in de keel, terwijl ik luisterde naar

dat rijkgeorchestreerde woord, naar de klimmingen en dalingen van dat ongeëvenaard schoone geluid.

— Van de diepste hel naar den hoogsten hemel! riep ik halfluid, de nachtmerrie van den langen rit indachtig.

Op sommige oogenblikken waren de huiveringen, die mij doorkorven, zoo geweldig en zoo koud, dat ik duizelig tegen het houten beschot van den wagen meende te vallen, — meende te zwijmen.

Nooit had ik geweten, dat die oude melodie zoo schoon was. Een lyrische overdrijving had ik het genoemd, toen ik eens in de studie over onze middeleeuwsche liederen gelezen had, dat noch een Blockx noch een Benoit een zangwijze hadde kunnen scheppen zoo edel, zoo verheven, zoo sierlijk van lijn, zoo klassiek schoon als die van *Het Daghet in den Oosten*, welke door Clemens non papa op een verrassende wijze gecontrapuncteerd was geworden en welke oorspronkelijk misschien gediend had om als een wachterslied, van de hooge torentinnen door het slapende dal geklaroend te worden.

Een bladzij uit Beatrijs, een tooneel uit Reinaart den Vos, een doek van Rogier Van der Weyden kan geen grooter kunstwaarde hebben. De anonyme schepper bezat genie, dat durfde ik niet langer betwijfelen. Ponchiëlli was vergeten, Wagner geëvenaard, bijna overtroffen.

Maar ook, die zanger, — wat een methode, wat een stijl! Het lied scheen opzettelijk voor hem in het leven geroepen en zelfs na een vierde strophe leek het nog geenszins eentonig. De stem, de uitspraak, de articulatie, het temperament kwamen het hoogste ideaal nabij, dat men voor uitvoeringen van dien aard kan vergen. Goud en zilver vulden de natte vallei, zingende vlammen stegen op in de ruimte, de tierelierende leeuweriken vooruit.

— Een stem, die een millioen waard is! hoorde ik iemand zeggen.

— De volle toon van een kerkorgel! meende een ander.

— Een groot kunstenaar althans! verzekerde ik, wel wetend dat ik nooit of nergens een dergelijken toon gehoord had en overtuigd dat er nooit meer in mijn leven een schooner geluid mijn oor treffen zou.

— Misschien een leeraar in de zangkunst, voegde ik er bij ; of een baryton van de Antwerpsche Opera.

Al de vrouwenkoppen lagen door de venstertjes, net of zij de algeweldig zoete toovermuziek van een modernen Halewijn gehoord hadden.

Wanneer zij iemand naar beneden zonden, om te gaan kijken, bulderden de ambtenaars :

— Terug ! Daar moet een andere trein voorbijrijden !

Toen wij eindelijk weer mochten vertrekken, bonsde een gevoel van fierheid in mijn bloed, omdat er in het trouwbeminde Belgenland, dat wij weer binnen gingen stoomen, schooner liederen en rijker stemorganen en fierder artisten gevonden worden dan waar het ook zij op de heele wereld !

— Daar is Gent ! gilde een stem.

— Sint Baafs !

— De draak op het belfort !

— Allo, jongens, haast u : maakt uw cadeau's gereed !

Nooit heb ik geweten wie de geheimzinnige zanger was. Ik blijf hem eenige der heiligste indrukken van mijn leven schuldig en nog immer gevoel ik heimwee naar de trillingen van zijn bovenmenschelijk schoone stem.

LAMBRECHT LAMBRECHTS.

OVER GESCHIEDENIS

Uit eigen verleden.

(*Vervolg*).

III

Reeds vroeger werd er in dit tijdschrift op gewezen dat de Spaansche periode onzer nationale geschiedenis sinds ettelijke jaren als met voorliefde door onze historici wordt behandeld. Wat we tot hiertoe over de laatst verschenen werken hebben medegedeeld kunne dit oordeel bevestigen! Toch mag er bijgevoegd dat daarom andere tijdvakken niet worden verwaarloosd. Zoo schreven onlangs H. PIRENNE over onze oude gemeenten, A. CAUCHIE en R. LEDOUX over de regeering van Jozef II, F. VAN KALKEN over 1830, S. BALAU en H. CHARRIAUT over het onafhankelijke België.

Hebt ge het werk van PIRENNE, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas* (1), nog niet in handen gehad? Zoo neen, lees het bij gelegenheid! Gij zult het vinden onder die boeken « de haute vulgarisation », welke uitgegeven worden door Dr LEBON onder den naam *Bibliothèque de philosophie scientifique*, bij Flammarion te Parijs, en waarvan de bloedroode omslag ons sinds eenigen tijd tegenschreeuwt van op de toonbanken onzer boekhandelaars. Veel bevat ze, die reeks, dat niet onvoorwaardelijk is aan te prijzen, want hare algemeene strekking is erg materialistisch. Aan die strekking doet het werk van den Gentschen hoogleeraar wel geene afbreuk; maar bij hem is ze door het onderwerp grootendeels gewettigd. Onze gemeenten immers hebben zich voornamelijk onder den invloed van economische faktors gevormd en ontwikkeld, en bij eene vluchtige uiteenzetting hunner veelbewogen geschiedenis mogen de geestelijke en zedelijke elementen die zich hebben doen gelden zonder al te veel nadeel naar den achtergrond worden verschoven. PIRENNE heeft dat gevoeld, en hoewel ik graag hier en daar meer nadruk gelegd zage op niet zuiver stoffelijke beweegredenen en toestanden,

(1) Parijs, 1910.

toch zal ik het hem niet euvel duiden dat hij in dit boek geheel overhelt tot de wereldbeschouwing der economische school : de gewone eigenschappen van zijn verhaaltrant — klaarheid, bondigheid en levendigheid — hebben er nog bij gewonnen, het logisch verband van deelen en onderdeelen komen er beter bij uit en ook de lezer leert er bij terugkomen van sommige traditioneele, romantisch-overdreven voorstellingen, welke nog al te zeer ingang hebben, ook bij hooger ontwikkelden die den gang der geschiedkundige wetenschap niet van nabij kunnen volgen.

Zal ik het nu wagen het werk van professor PIRENNE ook maar in de hoofdlijnen te ontleden? Moest ik er enkel op drukken dat onze gemeenten langzaam opgroeien uit de behoeften der steeds toenemende handelsbeweging ; dat ze achtereenvolgens leven onder 't bestuur van de grooten, leden der gilden, en onder 't bestuur van de kleinen, leden der ambachten ; dat ze tot verval geraken van den dag af dat hunne inrichting niet meer strookt met de vereischten eener jongere beschaving die steunt op staatseenheid, kapitalism en grootindustrie, — dan zou ik niemand iets nieuws leeren ! En anderzijds, om bladzij voor bladzij de boeiende uiteenzetting van den geleerden schrijver te volgen ontbreekt mij de plaats. Toch moet er even gewezen op de gedeelten die de nieuwste gedachten aan het licht brengen of de grootste belangstelling inboezemen !

Terecht wijst hoogleeraar PIRENNE er op (1) dat onze oude gemeenten, in tegenstelling met zoovele harer gelijken uit andere landen, echte « dochters » zijn van de middeneeuwen, geene kinderen der Romeinsche oudheid, en zich onder den drang van zeer gewestelijke omstandigheden hebben opgewerkt tot eene groote verscheidenheid en een groote eigenaardigheid. In Frankrijk, bij voorbeeld, komt het vaak voor dat veruiteenliggende gemeenten rechten en instellingen ontleenen aan de keure van eene of andere stad, zooals Rouen of Saint-Quentin, zonder dat verschil van heer of streek dezelve ook in het minste verandere. In de Nederlanden weet iedere gemeente zich aan te passen aan plaatselijke toestanden en vermijdt alle ontleeningen aan den vreemde. De Vlaamsche steden verschillen van de Hollandsche, de Hollandsche verschillen van de Brabantsche en deze weer van de Luiksche. Kenschetsend is vooral het onderscheid tusschen de Vlaamsche en de Luiksche en daarom wijdt haar de schrijver dan ook bijzondere onderdeelen van zijn boek. Van den aanvang af, zoo betoogt hij, gaan

(1) PIRENNE, *gem. werk*, blz. 70 en volgg.

Vlaamsche en Luiksche gemeenten verschillende wegen op: gene immers vinden een steun in hare graven omdat haar bloei en hare welvaart hem ten slotte rijkere inkomsten bezorgen, terwijl Luik veeleer een tegenstrever vindt in den prinsbisschop die binnen hare muren woont en in iederen aangroei van de gemeentelijke kracht dadelijk eene verminking gevoelt van zijn eigen gezag (1).

Bijzonder belangrijk is het vierde hoofdstuk van PIRENNE's boek (2). Het is gewijd aan de economische betrekkingen van de gemeenten met het platteland dat haar moet bevoorraden en aan de economische betrekkingen van de verschillende deelen harer bevolking onderling. Vooral op het bestaan der grootnijverheid in den schoot der middeneeuwsche steden en op hare gevolgen trekt de schrijver de aandacht, en de bladzijden die hij erover volschrijft zijn wellicht van aard het mees de aandacht van den lezer te boeien (3). Hier immers staat hij tegenover sociale toestanden die door hun aard het meest onze moderne toestanden nabij komen. Al te vaak beschouwt men de werkersbevolking der gemeenten als beheerscht in haar geheel door de bewonderenswaardige inrichting der ambachten en neringen, die als ware 't van iederen arbeider eenen kleinen patroon maakte, eigenaar van gereedschap en winkel, voortbrengend in de voordeeligst mogelijke voorwaarden ten bate der gemeenschap en beveiligd tegen den ondergang door de onmogelijkheid van alle nadeelige concurrentie. Voor de stielmannen die alleenlijk voor de plaatselijke markt voortbrachten was de toestand inderdaad zoo, en in menige stad van tweeden rang waren er geene andere. Maar waar gewerkt werd voor den uitvoer — uitvoer van laken in Vlaanderen, uitvoer van koperwerk in de Maasvallei en voornamelijk te Dinant —, daar leefde een talrijk proletariaat van daglooners, slaven van het kapitaal, voor dewelke geen uitzicht op een onafhankelijk bestaan mogelijk was. Terwijl schoenmakers en bakkers eigenaar zijn van hunne waar en ze rechtstreeks aan den man brengen, bewerken wevers, volders en koperslagers eene grondstof die aan anderen toebehoort, en het is slechts na gegaan te zijn door de handen van ontelbare bemiddelaars dat de Dinantsche ketels en de Vlaamsche stoffen, op honderden mijlen afstands van de plaats waar ze gemaakt werden, een kooper zullen vinden wien de vervaardiger niet eens bij naam

(1) PIRENNE, *gem. werk*, blz. 34 en volgg.
(2) *Gem. werk*, blz. 59-129.
(3) *Gem. werk*, blz. 114 en volgg.

gekend is (1). Hun getal beloopt soms een tiende en meer der bevolking en het evenwicht dat men in de meeste gemeenten onder de verschillende ambachten aantreft is natuurlijk in de steden der uitvoer-industrie volkomen verbroken. Menige moeilijkheid zal dan ook in die steden uit den ondergeschikten toestand dier vaak beklagenswaarde loontrekkers voortspruiten : Gent, onder meer, kan het welsprekend getuigen ! In de bisschoppelijke steden, zooals Luik, is over 't algemeen geene klas van daglooners te vinden (2).

Niet nutteloos voegt PIRENNE bij al deze uiteenzettingen eenige beschouwingen over het bevolkingscijfer onzer middeneeuwsche gemeenten : hij schat Gent en Brugge, die gerekend werden onder de grootste steden van West-Europa, op 40.000 tot 50.000 zielen, Leuven, Brussel en Luik op 20.000 tot 30.000, Ieper op 10.000 (3).

Die getallen hebben inderdaad hunne beteekenis wanneer men denkt aan de hevigheid der gemeentetwisten,— ook wel wanneer men nagaat hoe onze voorouders hebben weerstand geboden aan de centraliseerende politiek die met de hertogen van Burgondië begint en uitloopt op het « verlicht despotisme » van keizer Jozef II. Vier schoone hoofdstukken heeft PIRENNE daarover geschreven : *les démocraties urbaines et l'État, les villes à l'époque de la Renaissance, les villes à l'époque de la Réforme, les villes au XVII*e *siècle,* in dewelke hij tevens den hopeloozen strijd schetst tusschen de behoudsgezindheid onzer vaderen en de nieuwe eischen eener gewijzigde wereldeconomie. Doch wat al nieuws die hoofdstukken ook omlijnen, plaatsruimte dwingt ons met een laatsten waardeerenden blik van het puike werk van den Gentschen hoogleeraar, met hoeveel spijt ook, afscheid te nemen.

Ik schreef daareven den naam van keizer Jozef II. Hij werd mij ingegeven door de lezing van twee studiën die juist van de pers komen.

De eerste een is bondig opstel van Dr R. LEDOUX : *La suppression du régime corporatif dans les Pays-Bas autrichiens en 1784. Un projet d'édit. Son auteur et sa date* (4).

Gedurende de tweede helft der XVIIIe eeuw, zoo doet de schrijver opmerken, bleek het duidelijk dat de oude beroepsinrichtingen niet meer beantwoordden aan de nieuwe behoeften

(1) PIRENNE, *gem. werk*, blz. 117.
(2) *Gem. werk*, blz. 129.
(3) *Gem. werk*, blz. 132.
(4) Overdruk uit *Mémoires publiés par la Classe des lettres et des sciences morales et politiques et de la Classe des beaux-arts de l'Académie royale de Belgique*, 2e reeks, in-8°, bkd. X, 1912. Brussel, 1912.

van handel en nijverheid : in Frankrijk werden ze in 1776 afgeschaft door het vermaarde edikt van Turgot, in 1784 worden ze door Jozef II te niet gedaan in Neder-Oostenrijk. Ook in de Nederlanden wou de keizer ze doen verdwijnen, maar hunne ontbinding ging er met bijzondere moeilijkheden gepaard. Vandaar eene reeks voorbereidende studiën, zooals deze welke door Dr Ledoux uit het Rijksarchief werden opgehaald en met groote schranderheid gecommenteerd. De stukken zijn naamloos en zonder dagteekening ; door den uitgever worden ze toegeschreven aan raadsheer de Grijsperre die ze, naar aanleiding van een decreet der regeering van den 24en September 1784, in de eerstvolgende maanden zal hebben opgesteld. Allerlei omstandigheden, onder dewelke de dood van de Grijsperre in 1786, zijn oorzaak geweest dat zijne voorstellen niet zijn ten uitvoer gelegd.

De andere studie, welke ik zooeven bedoelde, draagt voor titel : *Le comte L. C. M. de Barbiano de Belgiojoso et ses papiers d'état conservés à Milan. Contribution à l'histoire des réformes de Joseph II en Belgique*, door kanunnik A. Cauchie (1).

Twee deelen in dit boek zooals het opschrift het overigens te raden geeft : het eerste is gewijd aan het leven van Belgiojoso, het tweede bevat de opgave der voornaamste bundels uit het archief der familie Belgiojoso te Milaan, die dienstig kunnen zijn voor de geschiedenis onzer gewesten.

Het levensverhaal van Lodewijk-Karel-Maria, graaf de Barbiano de Belgiojoso, is niet van treffende bijzonderheden ontbloot. Hij zag het licht in 1728, te Milaan, werd zeer vroeg tot den krijgsdienst bestemd, nam deel aan verscheidene Oostenrijksche veldtochten en onderscheidde zich zoowel door dapperheid en beleid dat hij, bij het einde van den zevenjarigen oorlog, verheven werd tot luitenant-kolonel. Enkele maanden later, in October 1763, werd hij door Maria-Theresia benoemd tot gevolmachtigd minister in Zweden ; om bijzonder goede diensten werd hij pas een jaar nadien in dezelfde hoedanigheid naar Londen verplaatst. Gedurende zijn verblijf in Engeland geraakte hij in nauwe persoonlijke briefwisseling met Jozef II, die onder zijn geleide incognito Frankrijk bereisde en hem weldra zoo hoog schatte, dat hij hem in 1783 verhief tot de hooge bediening van gevolmachtigd minister in de Nederlanden. Ons land werd toen bestuurd door de algemeene gouvernante Maria-Christina, zuster des keizers, en haar gemaal Albrecht-Casimir van Saksen-Teschen; maar naast hen was ook

(1) Overdruk uit *Bulletin de la Commission royale d'histoire de Belgique*, bkd. LXXI, 1912, blz. 146-332. Brussel, 1912.

de gevolmachtigde minister rechtstreeks in betrekking met Weenen (1) en zijn invloed overschaduwde gemakkelijk die der landvoogden, die zich dan ook niet zelden ongunstig over hem uitlieten bij den keizer. Dat was eene der redenen om dewelke hij ten slotte het vertrouwen van Jozef II verloor, den 12n Oogst 1787 van zijn ambt werd ontslagen en zijne laatste jaren sleet te Milaan zonder eenige nieuwe bediening te hebben verworven. Hij stierf den 15n Mei 1801 in den ouderdom van 73 jaar.

Hoogleeraar CAUCHIE stelt zich niet ten doel in zijne verhandeling het leven van Belgiojoso in al zijne bezonderheden te verhalen, zelfs niet op volledige wijze zijne werking in de Nederlanden te schetsen. De geleerde schrijver bepaalt er zich bij de rechtstreeksche betrekkingen van den gevolmachtigden minister met den keizer te doen uitkomen door de ontleding hunner briefwisseling en daardoor zelf het algemeen karakter zijner zending levendig in het licht te stellen. Zijn werk is dus enkel eene voorbereidende bijdrage tot de kennis eener periode, welke dank zij de werken van LAENEN (2), HUBERT (3), SCHLITTER (4), MAGNETTE (5), VAN HOUTTE (6) en GITS (7) stilaan ook in hare onderdeelen begint gekend te worden.

Belgiojoso, zoo leeren wij uit deze studie, had bij zijne komst in onze gewesten de dubbele opdracht gekregen met de Vereenigde Provinciën te onderhandelen omtrent de heropening der Schelde en in de Zuidelijke Nederlanden de hervormingen in te voeren die Jozef II had ontworpen.

Voor de heropening der Schelde wou de keizer ijveren, niet zoozeer om zijne onderdanen te bevoordeelen dan wel om de eer en de waardigheid van het Oostenrijksch huis hoog te houden. Groote moeilijkheden voorzag hij daarbij niet : « Je me flatte

(1) Zie daaromtrent den brief van den 18n October 1783, CAUCHIE, *gem. werk*, blz. 201-202.

(2) *Le ministère de Botta-Adorno dans les Pays-Bas autrichiens pendant le règne de Marie-Thérèse, 1749-1753.* Antwerpen, 1902.

(3) *Le voyage de l'empereur Joseph II dans les Pays-Bas (31 mai 1781 — 27 juillet 1781).* Brussel, 1900. — *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens* (1715-1782). Brussel, 1902.

(4) *Die Regierung Joseph's II. in den österreichischen Niederlanden.* Weenen, 1900. — *Geheime Correspondenz Joseph's II.* Weenen, 1902. Enz.

(5) *Joseph II et la liberté de l'Escaut. La France et l'Europe.* Brussel, 1898.

(6) *La législation annonaire des Pays-Bas à la fin de l'ancien régime,* in *Vierteljarschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte,* bkd. X, (1912), blz. 96 en volgg. — *Contribution à l'histoire commerciale des Etats de l'empereur Joseph II,* in hetzelfde tijdschrift, bkd. VIII, (1910), blz. 354 en volgg.

(7) Zie *Dietsche Warande en Belfort,* October 1912, blz. 304.

toujours qu'en tenant ferme, zoo schreef hij den 13n Mei 1784, en pressant la chose et en saisissant le bon moment, on parviendra à libérer entièrement l'Escaut de ses entraves (1). » Die zoete hoop werd bedrogen, ja, zoo gespannen werd de toestand tusschen de twee landen dat een oorlog onvermijdelijk scheen. Dank zij echter de behendigheid van Belgiojoso en de tusschenkomst der Fransche regeering, werd hij voorkomen; Jozef II gaf tamelijk gemakkelijk zijn eerste plannen prijs en geraakte ten slotte tot een vergelijk dat, alhoewel weinig gunstig voor Oostenrijk, toch den keizer bevredigde : « Voilà donc cette désagréable affaire finie, zoo schreef hij den 29n September 1785, et dès que l'objet unique, savoir l'entière et libre navigation sur l'Escaut, avoit manqué, tout le reste ne valoit plus la peine (2). »

Omtrent de hervormingen die Jozef II in de Nederlanden wilde invoeren slechts een paar woorden. Zij worden alle opgesomd in een brief van den 26n Juli 1785 : « Les points essentiels sont la réforme judiciaire, la réunion de deux départements dans un, la réforme absolue des abus énormes qui existent dans les administrations des États, des chatellainies et des villes avec leur réunion, l'entière réforme de l'éxécrable système d'études à l'université de Louvain, les arrangements écclésiastiques soit pour l'augmentation des paroisses que pour la cessation de tous les abus encore existants, l'érection d'un séminaire général. la cessation des confrairies et de la quête des ordres mendians et enfin la réunion et l'arrangement des fondations pies tant pour les malades que pour les vieillards et aumônes, ainsi que pour l'éducation de la jeunesse (3). »

Zwaar was voorzeker de taak van hem die zulk een uitgebreid programma moest ten uitvoer leggen : Belgiojoso scheen er echter voor opgewassen. Doch laten we hoogleeraar CAUCHIE aan het woord : « Dans un de ses portraits que nous avons vu, il apparaît élégant de sa personne, plein de finesse et de vivacité. Par son éducation, par son expérience, par ses relations avec l'empereur et son attention à capter sa faveur, il s'était pénétré de « grandes vues et voulait exécuter ici ce qu'il avait observé avec attention en d'autres pays, nommément en Angleterre » ... » Son dévouement à l'empereur était aussi sincère que profond. De ses ancêtres il avait reçu une âme gibeline, et les vicissitudes de l'existence l'avaient indissolublement attaché à la cause de l'absolutisme princier ; sous le drapeau impérial, dans le jeu des batailles comme dans les palais de Stockholm

(1) A. CAUCHIE, *gem. werk*, blz. 180.
(2) *Zelfde werk*, blz. 199.
(3) *Zelfde werk*, blz. 211.

et de Londres, son ardeur militaire et son habileté diplomatique avaient visé le service non pas tant de la nation que du souverain. Son intérêt et son honneur étaient d'ailleurs étroitement liés à la fortune de Joseph II. Intègre et désireux d'échapper aux sollicitations importunes, il convenait aussi de ce chef pour la réalisation des réformes qui allaient à l'encontre de tant d'intérêts particuliers. Personnellement il aurait même aimé de procéder avec modération, à en juger non seulement d'après ses concessions finales, mais d'après ses habiles conseils à l'empereur, dès le début de son ministère. N'insinue-t-il pas à celui-ci de respecter la constitution, lorsqu'il répond à sa lettre du 13 août 1783 concernant la réforme des magistrats (1)? »

Ongelukkiglijk liet zijne gezondheid ietwat te wenschen over en het lustig leven dat hij volgaarne leidde was niet van aard hem van jicht en zinking te verlossen. Trouwens het is veeleer zijne tegemoetkomende politiek geweest die hem in ongenade heeft doen vallen bij den keizer : van te gemoet komen wilde deze niet weten en de laatste brieven die hij aan Belgiojoso geschreven heeft toonen genoegzaam hoe zeer hij op hardnekkig volhouden gezet was en hoe iedere nieuwe toegeving van den gevolmachtigden minister zijn vertrouwen schokt en vermindert (2).

Veel genoegen heeft deze laatste in de Nederlanden dan ook niet gevonden. Misschien is het hem een troost geweest in zijne laatste levensjaren te zien dat de doordrijvende politiek door den keizer na zijne afzetting gevolgd enkel is uitgeloopen op strijd en omwenteling.

Over de wonderbare bedrijvigheid van hoogleeraar CAUCHIE die naast zijne drukkende ambtsbezigheden nog tijd vindt voor het publiceeren van allerlei werken, stap ik liefst zwijgend heen. Maar toch kan ik het niet ongezegd laten dat wellicht niemand meer dan hij in de laatste jaren geijverd heeft voor het bezorgen van nieuwe bronnen betreffende onze vaderlandsche historie. De rijkste archiefbewaarplaatsen van Parijs en Rome, van Napels en Parma, van Milaan en Weenen hebben achtereenvolgens zijne bezoeken ontvangen en uit elk dier steden heeft hij weten schatten mede te voeren, der kennis van ons verleden ten bate. Na GACHARD heeft België een zoo machtigen zoeker niet meer gekend !

Niet over alle perioden overigens kunnen telkens onuitgegeven teksten aan 't licht worden gebracht, en zeer verdienste-

(1) A. CAUCHIE, *gem. werk*, blz. 203.
(2) Zie *gem. werk*, blz. 269.

lijk kan vaak het werk zijn van hen die zonder naar nieuwe oorkonden te zoeken, eenvoudig de uitkomsten van velerlei bronnenstudie tot een passend geheel trachten te verwerken. Dat werd gedaan door F. VAN KALKEN, leeraar aan de stedelijke normaalschool van Brussel, in zijne *Histoire du Royaume des Pays-Bas et de la révolution belge de 1830 avec treize reproductions d'après le cabinet des estampes de la bibliothèque royale de Bruxelles* (1).

Verschillende in 't Nederlandsch gestelde werken van allereerste gehalte zijn in de laatste jaren over dit onderwerp verschenen (2), doch voor den Franschen lezer zijn zij rechtstreeks ontoegankelijk : professor VAN KALKEN laat dan ook in zijne voorrede vermoeden dat het voornamelijk de wensch is hunne besluiten in breeder kring bekend te maken die hem tot schrijven heeft aangezet.

Niettemin draagt zijn boek den stempel van eigen studie en eigen doorzicht, en zoo misschien de godsdienstige toestanden hier en daar met iets meer juistheid konden geschetst worden, zoo vooral de verhouding tusschen de Vlaamschsprekende Belgen en Noord-Nederland uitvoeriger moest worden behandeld (3), toch voldoet het overal aan de eischen eener wel opgevatte synthesis en eener wel ingelichte en voorzichtige critiek. Het mag naar onze bescheiden meening eene plaats eischen onder 't beste dat we over het ontstaan onzer onafhankelijkheid bezitten!

Terecht begint de schrijver zijn verhaal in 1814, met het Weener Congres, want het is in den grond het Weener Congres dat schuld draagt aan de moeilijkheden van 't jaar 30 : daar immers was het opzet gevormd Holland en België te maken, niet alleen tot een dam tegen Frankrijk, maar tot eene uitgelezen eenheid : « les Alliés.... voulaient fonder un seul et même État offrant l'aspect de l'amalgame le plus complet (4). » Willem I dorst met moed en betrouwen de zware taak aan te vatten welke op zijne schouders rustte : het was een begaafd man — VAN KALKEN omlijnt op uitstekende wijze de hoofdtrekken van zijn karakter (5) — en de economische

(1) Brussel, z. d. (1911).

(2) TH. COLENBRANDER, *De Belgische Omwenteling*. Den Haag, 1905. — V. FRIS, *'t Jaar 30. Een volksboek*. Gent, 1905. — P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, boekd. VIII. Leiden, 1907.

(3) De bemerking geldt zoowel voor de periode 1815-1830 als voor de omwenteling. De schrijver bepaalt zich bij enkele al te korte aanduidingen. Zie b. v. blz. 172, 180 enz.

(4) VAN KALKEN, *gem. werk*, blz. 23.

(5) *Gem. werk*, blz. 36 en volgg.

voordeelen die bij 't eerste zicht beide landen uit hunne vereeniging konden trekken, mochten hem hoop geven op welgelukken. Ongelukkiglijk « was hij de meening toegedaan — meening die den voorstanders van persoonlijke regeering steeds eigen is! — dat stoffelijke welstand volstaat om een volk gelukkig te maken (1) »: eigenlijke vrijheid liet hij zijnen onderdanen zoo goed als niet. Konden de Hollanders met zulke handelwijze over de baan, den Belgen stiet ze tegen 't hart en in 1828 sloten ten onzent katholieken en liberalen het « Verbond der opposities » dat moest uitloopen op de omwenteling.

Is het wel goed gezeid dat het « Verbond der opposities » uitloopt op de omwenteling? Eigenlijk niet, want de oppositie ging enkel haren gang langs wettig gebaande wegen. De revolutie is eigenlijk gekomen, ja men weet niet te best van wie of van waar, — als ware 't uit het hart van het volk en meer bepaald van het volk van Brussel. Zóó in den nacht van den 25n Oogst, na de opvoering der « Muette de Portici », zóó den 23n September, bij den intocht der Hollandsche troepen. Nergens beter dan bij VAN KALKEN heb ik ooit even kort en bondig als duidelijk en klaar uiteengezet gevonden al het onverwachte, het onsamenhangende der gebeurtenissen van '30, de zwakheid der opstandelingen en de aarzelingen des konings, het wanhopen der leiders en het voortdurven der menigte, de onderlinge verdeeldheid der Belgen en hunne nochtans kranige houding in de onderhandelingen met den vreemde, met een woord de honderden omstandigheden die ieder oogenblik het opzet onzer vaderen hadden kunnen doen mislukken en de velerlei kleinigheden die het ten slotte gemaakt hebben tot een der schoonste triomfen der XIXe eeuw!

Was de omwenteling van 1830 heelemaal onvermijdbaar? Zoo vraagt de schrijver bij het einde van zijn boek. En nu België en Holland van elkander gescheiden zijn, moeten we ons over die scheiding verheugen of bedroeven?

De eerste vraag — professor VAN KALKEN doet het zelf opmerken — is tamelijk ijdel: in 't concrete hebben de gebeurtenissen er op geantwoord. En of er van 's konings wege nu ook al misslagen begaan zijn die konden vermeden, toch schijnt het wel dat de gemoedsgesteltenis, ja zelfs de economische belangen der vereenigde volkeren vroeg of laat wrijving moesten verwekken. Interessanter zou het zijn te vernemen in hoeverre de revolutie uit eigen grond is gesproten, in hoeverre ze te wijten is aan ophitsing uit den vreemde. Tamelijk breedvoerig legt de schrij-

(1) VAN KALKEN, *gem. werk*, blz. 239.

ver uit hoe bij den aanvang onzer vereeniging met Noord-Nederland onze dagbladpers een oogenblik overrompeld geweest is door Fransche uitgewekenen, vijanden der Restauratie (1), hoe de triomf der Juli-omwenteling, die bij onze zuiderburen de instellingen in 't leven riep voor dewelke het « Verbond der opposities » bij ons op de bres stond, omtrent noodzakelijk met den kreet « Leve de vrijheid! » ook dien anderen kreet moest uitlokken: « Leve de Franschen (2)! » Wat nu de werking betreft, in België, van eene Franschgezinde partij die met eene partij van annexionisten zou gelijk staan, VAN KALKEN oordeelt dat haar invloed op het ontstaan der omwenteling veeleer gering was (3). De meesten van hen die naar het Zuiden uitkeken — en die bemerking mag ook gelden voor de periode die volgt op de uitroeping onzer onafhankelijkheid — deden het, omdat zij noch in het Noorden bij het huis van Oranje, noch in het Oosten bij de mogendheden der heilige Alliantie, voldoenden steun en voldoende waarborgen meenden te kunnen vinden voor het stichten en het in leven houden van een vrijzinnigen staat. « Comme l'a fait très justement remarquer COLENBRANDER — aldus VAN KALKEN (4) —, leur francophilie résultait surtout de leur haine pour la Hollande. »

De scheiding van België en Nederland houdt de schrijver ten slotte voor weldadig. « Voorzeker, zegt hij (5), van economisch standpunt uit, hebben de Hollandsche groothandel en de Belgische grootnijverheid gedurende langen tijd onder de scheuring geleden. Maar sinds hebben Holland en België zulke krachtige vlucht genomen, dat van die moeilijke jaren nog slechts de herinnering overblijft. Anderzijds zou het even kinderachtig als onrechtvaardig zijn te loochenen dat de scheiding groot nadeel berokkend heeft aan het Vlaamsche gedeelte van ons land, vooral omdat de eerste jaren na den val van het Bataafsch stelsel, eene vinnige vijandelijkheid ontstond, als reactie tegen de verhollandsching van koning Willem, tegen al wat Nederlandschen klank had. Maar wie rekening houdt met al de bestanddeelen — geschiedkundige, politieke, economische, sociale bestanddeelen vooral — welke Belgen en Hollanders scheiden, die zal moeten bekennen dat de revolutie eene gelukkige gebeurtenis was. Vandaag nog zijn die twee kleine vol-

(1) VAN KALKEN, *gem. werk*, blz. 50 en volgg.
(2) *Gem. werk*, blz. 110.
(3) De bladzijden 110 tot 116 aan dat onderwerp gewijd zijn mede van de beste van zijn boek.
(4) *Gem. werk*, blz. 114.
(5) *Gem. werk*, blz. 245.

keren, hoe dicht ze ook bij mekaar wonen, geheel van elkander verschillend en weerbarstig aan alle soort van versmelting. Dat valt niet alleen diegenen op welke grondig de Hollandsche en de Belgische wereld kennen, maar zelfs den toevalligen reiziger die verbaasd staat over het verschil van zeden, gewoonten, gebruiken welke hem pas over de grenzen reeds bij een oppervlakkig toekijken treffen. Waarom betreuren dat het Koninkrijk der Nederlanden van de kaart van Europa verdwenen is? Niet alleen hebben beide staten, sinds ze verlost zijn van een juk dat hun alle twee onverdragelijk scheen, hunne onafhankelijkheid benuttigd om op te klimmen tot een allereersten rang onder de volkeren, maar nog hebben ze geleerd elkander naar waarde te schatten sinds ze mekaar geen bittere verwijtingen meer hebben toe te sturen. » En schrijver wijst dan op de drukke betrekkingen die tusschen beide landen bestaan zoo op economisch als op letterkundig gebied : « les petits-fils des contemporains de la révolution sont aujourd'hui à peu près unanimes à désirer de mettre en contact, dans toutes les occasions possibles, leurs deux civilisations, l'une tout imprégnée de culture latine, l'autre fortement pénétrée d'influences germaniques, anglo-saxonnes et scandinaves (1). »

Wat er van zij, dat België — zoowel Vlaamsch als Waalsch België — zich hoog opgewerkt heeft in de XIXe eeuw zal niemand betwisten. In enkele bladzijden getuigt daarvan het werkje van den geleerden Luikschen pastoor S. BALAU, *Précis d'histoire contemporaine de Belgique* (1799-1911) (2).

Hoofddeelen : *La Belgique sous les divers gouvernements* en *Mouvement religieux, économique et intellectuel en Belgique.*

In het eerste, korte uiteenzetting der voornaamste gebeurtenissen van af de Fransche overheersching tot op onze dagen, — misschien wat *al* te kort voor de hoeveelheid verwerkte stof, maar juist en leerrijk.

In het tweede, een overrompelende overvloed van gegevens betreffende de meest uiteenloopende uitingen van ons nationaal leven. Alle namen van eenige beteekenis worden vernoemd en met een of twee regels gekarakteriseerd. Alleen een woord over de niet-katholieke godsdiensten in ons land hadde ik nog gaarne aangetroffen.

Het boek van HENRI CHARRIAUT (3) : *La Belgique moderne, terre*

(1) VAN KALKEN, *gem. werk*, blz. 247.
(2) *4e édition, publiée avec la collaboration de J. Dallemagne, avocat* Luik, 1911.
(3) « Chargé de mission en Belgique par le Gouvernement français. »

d'expérience (1), door de Fransche Akademie bekroond, zou eene lange bespreking verdienen, die evenwel gedeeltelijk buiten de reine sferen der geschiedenis zou kunnen leiden. Enkel twee opmerkingen : de bladzijden die de schrijver wijdt aan het flamingantisme bevatten talrijke verkeerdheden en de Vlamingen zullen wel eenigszins verwonderd zijn te vernemen dat de Brugsche Metten te wijten zijn aan Jean Breydel en Pierre « de Louninck » !

IV

Om de sluiten eenige woorden over een prachtboek zooals we tot heden geen bezaten. Bedoeld is het *Album historique de la Belgique* door H. Obreen, leeraar te Brussel, en H. Vander Linden, hoogleeraar te Luik (2), met eene voorrede van H. Pirenne. Uit die voorrede de volgende beoordeeling :

« Geïllustreerde boeken over onze vaderlandsche geschiedenis zijn geene zeldzaamheid; maar een album waar die geschiedenis in beelden wordt uitgedrukt bestaat er nog niet. Steeds werden teekeningen en prenten bijgeroepen tot opheldering van den tekst ; in het boek der heeren Vander Linden en Obreen bekleedt de tekst slechts eene bijkomende plaats, eenerzijds om het geheugen te steunen door eene uiteenzetting in breede trekken der hoofdphasen onzer geschiedenis, anderzijds om de afgebeelde voorwerpen bondig toe te lichten en ze te plaatsen in den kader des tijds. Spijts deze opvatting bood de onderneming ernstige moeilijkheden. De kennissen van den geschiedschrijver moet men vereenigen met die van den oudheidkundige om eene verzameling te vormen van stukken, die wel degelijk de authentische uiting zijn der verschillende stadiën onzer nationale beschaving. Dezer veelvuldige kanten en plaatselijke verscheidenheid maken den arbeid nog moeilijker. De verzamelaars hebben getracht slechts kenschetsende voorwerpen uit te kiezen en dezelve te ontleenen aan de verschillende streken des lands. Zonder de meesterstukken voorbij te gaan die zich opdringen alhoewel eenieder ze kent, hebben zij er naar gestreefd hun bundel de bekoorlijkheid bij te te zetten van het onuitgegevene en het nieuwe. Niet iedereen zal de opzoekingen en het doorzicht door zulke onderneming geëischt naar waarde kunnen schatten ; maar men zal het eens zijn om het werk te loven als een uitstekend pedagogisch hulpmiddel en als een soort

(1) *Bibliothèque de philosophie scientifique*. Parijs, 1910.
(2) Brussel, Van Oest, 1912. Prijs : fr. 21.

muzeum onzer historie, even verlokkend van schoonheid als belangrijk van inhoud. »

Het werk bestaat uit twee groote deelen : een honderdtal bladzijden doorloopend proza geven een kort maar degelijk overzicht der vaderlandsche geschiedenis, verdeeld in zes hoofdstukken, en voor iedere periode den nadruk leggend op de meest kenschetsende trekken van kunst en beschaving ; daarna volgen, puik getrokken op dik glanzend papier, twee honderd vijf en dertig platen van den meest verschillenden aard — beelden, gebouwen, boekverluchtingen, schilderstukken, gravuren, portretten — naar chronologische orde gerangschikt en voorzien van een kort en degelijk commentaar. Al deze platen zijn los bijgenaaid en hebben hun achterkant wit, zoodat ze gemakkelijk afzonderlijk kunnen dienen voor wandversiering en onderwijs. Van het geheel mag gezegd worden dat het geene enkele voorname uiting onzer vroegere beschaving onverlet laat; zelfs komen er gegevens in voor van schrift- en opschriftenkunde (n^rs^ 19, 46, 73-78), zegel- en penningkunde (n^rs^ 54-58 en 153-159), die dan toch tot geheel speciale wetenschappen zouden kunnen gerekend worden ; alleen in de voorgeschiedenis hebben de uitgevers niet geput (1). Uit het prospectus van het boek vernemen we dat Dr Obreen de opsteller is van den verklarenden uitleg die iedere plaat vergezelt, terwijl hoogleeraar Vander Linden den doorloopenden tekst van het eerste deel heeft geschreven.

De oudste gedenkstukken, behalve het ruiterstandbeeld van een karolijnschen keizer, zijn natuurlijk uitsluitend van religieuzen aard en verraden Angelsaksischen invloed : de meeste onzer evangeliepredikers toch kwamen van over de zee. Maar weldra worden de sobere versieringen der Britten verwerkt met de rijkere inspiratie der Byzantijnen : de beeltenissen der vier evangelisten, ontleend aan twee verschillende handschriften (n^rs^ 5, 6, 9 en 10), doen krachtig die wijzigingen uitkomen. De Maaslanden zijn oorspronkelijk de streek waar die nieuwe Europeesche kunst, mengsel van Germaansche en Middellandsche elementen, het weligst opleeft ; maar de kruistochten stellen de bewoners der Scheldekom, zoowel als die der Maasvallei, in betrekking met het Oosten. Prachtexemplaren van Romaanschen stijl vinden we dan ook zoowel in het Westelijk als in het Oostelijk gedeelte onzer gewesten : de kleine dorpskerken van Saint-Séverin-en-Condroz en van Waha — gene met hare rijke vormen en hare kenschetsende doopvont, deze met hare strenge lijnen en haar prachtig gebeiteld opschrift van

(1) De verzameling gaat slechts tot 1830.

't jaar 1050 (nrs 15, 16, 18 en 19) en het overheerlijk portaal van Sint-Pieter te Ieper (nr 17) kunnen het welsprekend getuigen. In de burgerlijke bouwkunde voeren alleen enkele onderdeelen van het Gravenkasteel te Gent (nr 11 ; zie ook nrs 26-30) en de burcht van Bouillon (nr 12) even verre terug in het verleden : alleen praktische doeleinden leiden hier de bouwmeesters, alle zuiver esthetische bekommernissen zijn hun vreemd.

Met den opbloei der gemeenten komt er eene keering in de gedachten. De Romaansche bouwtrant wordt nog enkel behouden in de kloosters van de bisschoppelijke steden — men zie, onder meer, den pandhof van Sinte-Geertruide te Nijvel (nr 32) — en daar nog worden nieuwe invloeden zichtbaar. De kathedraal van Doornik, bij voorbeeld, bezit spijts haren hoogen ernst de weligheid eener opvatting die aan verschillende bronnen geput heeft (nr 21), terwijl in de beeldhouwkunde, dank zij de studie der natuur, de rijk versierde kas van den heiligen Remaclus te Stavelot (nr 36) en de doopvonten uit de Sint-Bartholomeuskerk van Luik reeds de verscheidenheid laten vermoeden die eene eeuw later zal uitstralen in het realism der grafzerken der hertogen van Brabant en der heeren van Houffalize (nrs 48 en 49).

Naast de godsdienstige kunst bekleedt echter voortaan de gemeentelijke kunst eene overwegende plaats, en bij haar is om zeggens van eerstaf de spitsboog overheerschend : naast een enkel Romaansch gebouw — het stapelhuis van Gent (nr 33) —, rijzen in dezelfde stad het Duivelssteen met zijn crypte, te Doornik « le pont des trous » over de Schelde en te Ieper de ongeëvenaarde lakenhalle (nrs 44, 45, 53 en 50). Ook de kerken, in den schoot der steden opgetrokken, zijn weldra in gothischen stijl — prachtige voorbeelden te Lisseweghe, en te Dinant (nrs 40 en 38) —, terwijl in Brabant een eigenaardige trant ontwikkelt van dewelke de puinen van Villers (nrs 42 en 43) wellicht het heerlijkste overblijfsel zijn. Naar gelang rijkdom en welvaart bij de burgers toenemen wordt overigens de architectuur weliger en weliger, zooals de Gentsche Bijloke en de Leuvensche halle (nrs 67-69) het bewijzen. Schilderkunst, boekverluchting en beeldhouwkunst gaan op hunne beurt nieuwe wegen op : men zie maar even naar de Leugemeete van Gent, het renteboek van Audenaerde en het altaarblad van Hakendover (nrs 72, 74 en 78, 71).

Met de hertogen van Burgondië wordt de documentatie zoo rijk dat ik er amper aan denken durf opsomming en ontleding, hoe onvolledig ook, voort te zetten.

Ik weersta overigens niet aan den lust hier eene bladzijde

over te schrijven uit den inleidenden tekst van VANDER LINDEN, — zoo wel schijnt hij de hoofdgedachten samen te vatten welke dien tijd overheerschen :

« Anvers devient, dès le début du XVIe siècle, la métropole artistique en même temps que le centre économique des Pays-Bas. C'est là que s'épanouit une école de peinture qui, tendant à humaniser l'art, exprime la vie profane, aussi bien que l'extase religieuse...

» Nulle part peut-être la vitalité exubérante de cette époque et le goût du luxe ne se manifestent mieux que dans l'architecture, qui est vraiment débordée par la sculpture. Les monuments sont chargés d'ornements et de statues, tout en conservant une grâce et une élégance remarquables. Les hôtels-de-ville prennent l'aspect de véritables palais et ne rappellent plus guère les halles imposantes et les fiers beffrois dont ils dérivent. L'art des villes s'est en quelque sorte efféminé en même temps que s'est perdue l'autonomie urbaine. Des préoccupations purement esthétiques se révèlent dans la conception de ces édifices, orgueil de nos cités actuelles. Les hôtels-de-ville de Bruxelles et de Louvain marquent la période brillante du règne des ducs de Bourgogne et fournissent les modèles d'après lesquels ont été construits les monuments analogues élevés à Mons, à Damme, à Alost, à Audenarde, à Middelbourg et à Arras. De riches bourgeois se font élever des hôtels somptueux, comme celui de Gruuthuus à Bruges, dont on admire aujourd'hui encore l'élégance et l'originalité. L'architecture religieuse rivalise de magnificence et de recherche avec l'architecture laïque et se distingue par ses créations grandioses et hardies. A Anvers, à Gand, à Malines, à Louvain, à Mons, dans beaucoup d'autres villes encore, on érige ou on continue des églises aux dimensions colossales, parées de dentelles de pierre et aux façades desquelles on projette des tours d'une hauteur prodigieuse, qui n'ont jamais pu être achevées d'après l'idée primitive.

» De même que les peintres, les sculpteurs du début du XVIe siècle ont subi l'action de la Renaissance italienne. Ils introduisent dans les constructions du gothique finissant une décoration et un ameublement Renaissance : on compte parmi leurs plus belles œuvres la porte de la salle des échevins à l'hôtel-de-ville d'Audenarde et la magnifique cheminée de l'hôtel du Franc à Bruges. Les architectes restent longtemps attachés á l'art traditionnel, mais leurs créations sont particulièrement riches et pittoresques : ainsi la maison des bateliers à Gand (1531), le Broodhuis à Bruxelles (vers 1525), la chapelle du Saint-Sang

à Bruges (1529-33), le palais épiscopal à Liége (1526-33) et l'église Saint-Jacques dans la même ville (1538) (1). »

Is het noodig hier bij te voegen dat het documentarisch gedeelte deze woorden met bijzondere zorg weet toe te lichten? We krijgen achtereenvolgens te zien : prachtige miniaturen, meestal ontleend aan handschriften der Koninklijke Bibliotheek van Brussel (Jacques de Guise zijne *Chroniques de Hainaut* overhandigend aan Flips de Goede, nr 79; Flips de Goede en zijn secretaris, nr 131 ; huwelijk van Boudewijn I van Henegouw met Ida van Leuven, nr 84; mis en sermoen in tegenwoordigheid van vorsten, nrs 92 en 93 ; krijgsverrichtingen te lande en te water, nrs 105, 106, 109, 112; steekspelen, nrs 107, 108 en 111; aanlegging van wegen, oprichten van huizen, overhandiging van patentbrieven, nrs 132, 133, 134 enz.), en voorname gebouwen (kathedralen van Antwerpen en 's Hertogenbosch, nrs 80-81; collegiale kerken van Leuven en Mons, nrs 82 en 83; stadhuizen van Leuven en Brussel, nrs 122 en 123; paleis van Margareta van Oostenrijk te Mechelen, nr 102; burgerhuizen uit Mechelen en Gent, nrs 125-127; het Rabot van Gent, de pomp van Quinten Metsys, nrs 100, 128, enz.), naast meesterstukken van beeldhouwkunst (altaarblad van Liessies, nr 86: doopvont van Hal, nr 89; koorlessenaar van Andenne, nr 99; Burgondische graftomben van Nederlandsche kunstenaars uit de musea van Dijon en Parijs, nrs 103, 104, 117, 118 en 119; de schouw van het Brugsche Vrijë, nr 136, enz.) en belangrijke oude prenten en enkele schilderijen.

De hertogen van Burgondië zijn in ons land geweest de invoerders eener persoonlijke en centraliseerende politiek. Het is dus niet alleen omdat van den Burgondischen tijd af de kunstenaars meer bepaald doen aan portretschilderen dat we voortaan eene reeks beeltenissen in het *Album* aantreffen : het is ook omdat de kennis van een persoon, van zijn wezen en van zijn karakter, voortaan onontbeerlijk wordt voor het verstaan zijner openbare doenwijze. Waar dat beter gevonden dan in de studie zijner gelaatstrekken? Met blijdschap begroeten we dan ook den hoog-ernstigen Flips den Goede en den kwajongensachtigen Karel den Stoute van Vander Weyden, (nrs 91 en 94), benevens de beeltenissen van Maria van Burgondië en Keizer Maximiliaan I, (nrs 95 en 96), van Flips den Schoone en Johanna van Castilië (nrs 113 en 114), van Keizer Karel en Margareta van Oostenrijk (nrs 115 en 116). Niet zonder belangstelling kijken we ook voor eene volgende periode naar de weinig vriendelijke

(1) Obreen en Vander Linden, *gem. werk*, blz. 50-51.

Margareta van Parma, den kranig-zwarten Granvelle en den stuggen Alva (nrs 143-145). Met Oranje en Marnix, Requesens en Farnèse (nrs 146, 149, 150) herinneren ze ons weinig verkwikkende tijden, en 't doet ons deugd daarna ons oog even te laten rusten op de zachtzinnige aartshertogen Albrecht en Isabella (nrs 165 en 166). Tusschen de overige portretten vernoemen we nog die van Maria-Theresia en van Jozef II (nrs 216 en 217), die we maar zelden te zien krijgen, en die van enkele kunstenaars, zooals Rubens, Van Dyck en Duquesnoy (nrs 167, 168 en 171). Naast den schijn-fijnen kop van den Luikschen prins-bisschop Jozef-Clemens van Beyeren met zijn al te weelderige optooi (nr 220) stellen we gaarne dien van zijn humanistischen voorganger Erard van der Marck (nr 98).

Moet het gezegd worden dat sinds de uitvinding der boekdrukkunst de oude miniaturen plaats maken voor de moderne gravuren en printen? De verzamelaars van het *Album historique* geven er ons eene rijke keuze ter aanschouwing. — We citeeren onder de leerrijkste : een oorlogschip der XVIe eeuw, de gerechtigheid, hovenierderij en kermis, alle vier volgens Breughel (nrs 161-164), de proclamatie van den vrede van Munster (nr 180), het park van Edinghen in vogelvlucht en met Vlaamschen toelichtenden tekst (nr 197), het titelblad van den *Luyster van Brabant* (nr 214), het oude stapelhuis van Brussel (nr 219) en twee gravuren omtrent de economische bedrijvigheid van het land van Luik (nrs 225 en 226). Naast deze printen geven verschillende schilderijen een goeden kijk op den handel en wandel des tijds. Hoe statig-ernstig de maagdekensprocessie van den Zavel van Sallaert (nr 175), hoe rijk en verscheiden het volksfeest der aartshertogen te Tervueren van Van Alsloot (nr 178) en wat een leute op het ijsfeest van vastenavond te Antwerpen van Vrancx (nr 179)! Eene schilderij van Horemans de Oude geeft een gelukkigen kijk op een achttiend-eeuwsche herberg en eene andere van denzelfden meester doet ons blij zijn dat we niet in 1712 ter school moesten gaan (nrs 228 en 227).

De kunst, sinds het einde der Burgondische periode, is natuurlijk de wegen opgegaan der Renaissance.

« Si la littérature n'a guère produit de chefs-d'œuvre au XVIIe siècle, il n'en est pas de même des arts plastiques. Ceux-ci expriment admirablement la magnificence, la splendeur religieuse de l'époque ; ils célèbrent avec éclat la renaissance catholique. Cet essor artistique s'est produit malgré le malaise économique et a été suivi d'ailleurs d'une assez rapide décadence. Il a été favorisé par l'existence d'une aristocratie dépensière et amie du luxe. Anvers n'a pas perdu du jour au

lendemain ses banquiers et est restée pendant assez longtemps un marché d'argent. C'est précisément cette ville qui a été le grand centre d'art. En outre, la renaissance catholique, provoquée en grande partie par les jésuites, a secondé vigoureusement le développement de l'art religieux en peuplant les édifices du culte de tableaux et de statues. Le plus génial interprète de cette renaissance fut P. P. Rubens (1577-1640)....

» Autour du « prince » des peintres flamands, se groupent une foule d'émules... L'école de Rubens ne fut pas la seule qui fleurit à Anvers. Il y eût à côté d'elle celle de Teniers... Avant la fin du XVIIe siècle, commence déjà la décadence de l'école anversoise, qui avait jeté tant d'éclat ; il n'y a plus que des copistes et des imitateurs.

» La sculpture et l'architecture s'inspirèrent, plus que la peinture, des traditions italiennes, mais subirent de bonne heure l'influence de Rubens, qui dessina lui-même les façades de plusieurs églises et maisons particulières. Sculpteurs et architectes cherchèrent à imiter sa verve et son goût du grandiose, mais tombèrent trop souvent dans le maniérisme et l'emphase. Les Quellin et les Verbruggen modelèrent avec délicatesse, dans le style rubénien, des stalles, chaires et autres accessoires destinés à réhausser l'éclat du culte.

» L'influence de la Renaissance, qui avait d'abord transformé les édifices civils, atteint au XVIIe siècle également l'architecture religieuse. Au siècle précédent, elle ne s'était manifestée que dans les détails ou les annexes d'église ; à présent on construit des édifices entiers dans un style dérivé de celui de l'antiquité romaine. Les façades plaquées aux monuments et présentant une superposition de divers ordres classiques s'adaptent mal, avec leur division en étages, à la construction intérieure. Le luxe de leur ornementation répond à la splendeur et au prestige de l'Église, mais contraste violemment avec la majesté et l'élan des façades gothiques. Les tours elles-mêmes, ou bien font défaut, ou bien s'élèvent péniblement par une superposition de colonnes ou de pilastres... Le style gothique, considéré par Rubens lui-même comme « barbare » à cause du « manque de symétrie et de proportions », fit place à ce que l'on a appelé le style jésuite, parce que les jésuites l'appliquèrent à la plupart de leurs édifices.

» Cette symétrie systématique introduite dans les constructions civiles par le style nouveau donne à plusieurs d'entre elles un aspect monotone ; on le constate entre autres à l'hôtel-de-ville de Gand. Par contre, les maisons particulières et celles des corporations, avec leurs pignons élégamment découpés,

reflètent mieux la richesse d'invention et la grâce de la Renaissance. Mais il arrive que la recherche du pittoresque nuit à la ligne (1). »

Nog zou ik de voornaamste kunstwerken willen opsommen welke het *Album* hier uitbeeldt, zooals het huis Curtius te Luik (nr 176), de kerken van Saint-Loup te Namen en van het Begijnhof te Brussel (nrs 181-182), de gildehuizen van de Groote Markt der hoofdstad (nrs 184-186), de bisschoppelijke grafzerken van Triest en d'Alamont in Sint-Baafs te Gent (nrs 187 en 188), de St-Michielskerk en het Brouwershuis van Leuven (nrs 200 en 204), het kasteel van Poucke en het huis van Susteren te Antwerpen (nrs 206 en 208), — maar ik vrees bepaald dat deze aanduidingen spijts alles onbekwaam zijn een juist en volledig beeld te schetsen van het boek waarmee Van Oest en Buschmann — laat mij maar even de namen noemen van uitgever en drukker in plaats van de namen der verzamelaars, want ook zij halen eer van hun werk — onze nationale historiographie hebben verrijkt.

Op het prospectus dat omtrent het werk werd uitgegeven stonden de volgende woorden te lezen :

« La sûreté d'information des auteurs donne tous apaisements aux érudits et cette publication se trouve ainsi être aussi bien un recueil de science qu'une œuvre de vulgarisation. Le caractère strictement objectif et documentaire de l'*Album historique de la Belgique* le met à l'abri de tout reproche de tendance ; il pourra par là trouver accueil dans tous les milieux et être mis dans toutes les mains. Il s'adresse à la jeunesse des écoles comme au public lettré ; il s'adresse, en un mot, à tous les Belges. »

Voor eenmaal geloof ik dat de woorden van een prospectus de waarheid nabijkomen.

Dr Alfons Fierens.

Evere, September 1912.

---

(1) Obreen en Vander Linden, *gem. werk*, blz. 80-82.

BOEKENNIEUWS

LA PENSÉE ROMANE, ESSAI SUR L'ESPRIT DES LITTÉRATURES DANS LES NATIONS LATINES, par ALB. COUNSON, nº 2 de la Bibliothèque de la Société d'études morales et juridiques. — Louvain, A. Uytspruyst-Dieudonné, 1911, 371 pages, 4.00 fr.

Cicero heeft nooit zoo mooi *pro domo* gepleit als Prof. Counson in zijn « Pensée romane ». Deze komt er trouwens rond voor uit. In open oprechtheid luidt zijn eerste woord : *cuique suum*, een leuze uit de heidensch-Romeinsche wetgeving, die nog niet met christen-naastenliefde bekend was, en haar zending klaar had als elk zijn part kreeg. 't Zal u verder wel opgevallen zijn dat zij die de nooit stervende traditie van dit rechtvaardigheidswoord helpen rechthouden in onze maatschappij nu juist niet tot de edelmoedigsten behooren. Maar laat ons niet uitweiden over ethica waar het geldt « un essai sur l'esprit des littératures dans les nations latines », en laat ons vooreerst maar eens heel bedaard in den bladwijzer herzien wat we niet altijd bedaard in den tekst konden lezen.

In de inleiding vernemen we waar Prof. Counson de « pensée romane » gaat halen : in de boeken geschreven door Latijnen, Franschen, Provençalen, Italianen, Spanjaarden, Portugeezen.

Dan krijgen we zes groote hoofdstukken die met hun onderverdeelingen strekken over 't heele boek van 364 bladzijden : 't eerste heet « Histoire littéraire », het tweede « Romania », het derde « La Chevalerie française », het vierde « La Courtoisie », het vijfde « L'Esprit franciscain », het zesde « La Littérature du Principat ».

In de « Histoire littéraire » treft ons al dadelijk een zeer eigenaardige en zeer praegnante bepaling : « La litiérature est l'ensemble des œuvres qui traduisent avec art et avec succès un idéal collectif. Son histoire doit tenir compte des quatre éléments essentiels d'une littérature : langue, idées générales, public et modèles ». — Verder gaat het over de taal, hoe ze geboren wordt en verspreid, hoe ze inwerkt op 't gevoel van bevolking en kunstenaar, hoe ze draagster en maatstaf is der gemeene gedachten; en welke zijn voor de Romaansche volkeren die algemeene gedachten : ze zijn alle vervat in het Christendom. — Nog verder bestudeert het eerste hoofdstuk het publiek in zijn hoogten en laagten, zijn zucht naar ernstige ontwikkeling of speelsche verpoozing.

Hoofdstuk II geeft van de Romania vooreerst een aardrijkskundig overzicht, in Europa en Amerika. Uit de geschiedenis haalt het op de wetten en rechtsbegrippen, de leermethode der *artes liberales*, verdeeld in trivium en quadrivium. De eerste onderverdeeling wordt bekroond en de Romania in een apotheose gezet door « les Saints », de vruchten van den christelijken godsdienst op Romania's grond.

Dadelijk daarna worden we vergast op den schitterenden stoet der Fransche ridderschap, zooals die wordt verheerlijkt in de « chansons de gestes » en in de « romans poétiques d'Italie », waarvan de meesterstukken zijn : « L'Orlando furioso » en « La Gerusalemme liberata ».

Het volgende hoofdstuk geeft ons de lyrische kunstbloem der ridderschap : het troubadourisme. Dan, na de aardsche liefde, de hemelsche, haar wetenschap en haar poëzie, de geest van St. Franciscus, de geest van St. Thomas, de geest van Dante.

In 't slothoofdstuk : « Le Mécénat », de prinselijke bescherming die o. a. aan de Italiaansche hofjes de opera doet ontluiken ; « La Littérature Galante » met als toppunt Boccacio's « Decamerone », « Le Prince » draaiend natuurlijk om Machiavelli's « Principe », « La Politesse » met, als handboek, Castiglione's « Cortegiano », en eindelijk « L'Astronomie », de loswinding der sterrenkundige wetenschap door Galilei uit de windselen der oude wichelarij.

Veruit het meest boeiende hoofdstuk der zes is het eerste. 't Is ook het oorspronkelijkste. De andere zijn kunstige herwerkingen van speciale handboeken, en dan doorspekt met aanteekeningen uit eigen uitgestrekte belezenheid.

Wij houden ons dus aan 't eerste kapittel en we vinden daarin, beter dan elders, den volledigen Counson, met zijn hoedanigheden en gebreken. Dit « essai » draagt uitstekend zijn titel; zuivere wetenschap is 't immers niet, veeleer een echt » essay » in den Engelschen zin, dus wijsgeerige en filologische wetenschap, doorschoten met kunstenaars-vaardigheden, of meer nog met behendigheden van een uitstekend advocaat en een goedgebakerd journalist. Want wij hebben hier een pleidooi voor de alles overtreffende uitmuntendheid van den Romaanschen geest, maar dan ook een meesterlijk pleidooi. Door zijn gevatheid is Counson Brunetière redivivus. Zal hij 't ook worden door zijn vinnige logiek en zijn grondige geleerdheid ? Counson heeft nog tijd, want hij is jong, en leerlust en wilskracht heeft hij genoeg.

Wat Counson heeft bedoeld staat in 't motto van zijn boek :

Ancora la gloria dell' eterna Roma
Risplende si, che tutte l'altre oscura.

En wat heeft hij onbewust betoogd ? Wel iets veel ruimers dan de grootheid van « La Pensée romane ». Want zijn boek mocht veeleer heeten : « La Pensée gréco-romane ». — Wat ware inderdaad de Romaansche geest zonder Griekenland ? Aan den anderen kant zou 'k Counson wel eens willen aan 't bewijzen zien dat de Fransche letterkunde in haar gezamenlijke uitingen b.v. boven de Engelsche staat. Niemand ten andere is geroepen om prijsuitdeeling te houden voor de globale letterkunde der groote volkeren. Opvallend is 't volgende : telkens als deze fijne geest en deze geestig-verfijnde zijn stelling bevestigen wil wordt hij tot rhetor en maakt hij een phrase. Staaltjes : « L'humanité n'a pas encore appris une vertu qui n'ait été baptisée dans la Romania ». — Zoo ? en, om maar even iets aan te halen, wat doet Prof. Counson met het traditioneele : *Gemut*, waarvoor de Zuidervolken zelfs geen vertaling vinden ? — « Aujourd'hui encore, les domaines spirituels de l'Eglise romaine coïn-

cident dans leur plus grande part, avec les pays où se parlent des dialectes latins. » In welke landen, zou Prof. Counson denken, wordt het katholicisme het diepst en het trouwst geloofd en geleefd? — Een beetje gek klinkt het uit een anderen mond dan dien van Keizer Karel: « Parlés dans les deux hémisphères par cent soixante millions d'hommes, les idiomes romans ne connaissent plus l'interruption du silence ou du sommeil. On ne conçoit pas une minute pendant laquelle nulle parole romane ne serait proféré sur la terre : ainsi se trouve traduite en réalité physique l'hyperbole de la perennité romaine ». Hoewel de Germaansche volkeren heel wat minder praten, kan hun precies hetzelfde compliment worden gegund. — Alles wat Prof. Counson vertelt over de uitmuntendheid der oude studiën, over trivium en quadrivium, weet hij zoo goed als de beste te berusten op Grieksche wijsbegeerte en niet op Romaansche.

Zooals veel beoefenaars van philologie en geschiedenis, heeft Prof. Counson ook zijn stokpaardje : zijn onuitroeibaren haat tegen dat onschuldig woordje : ras. — Op de andere hoofdstukken, die veeleer vulgariseering zijn, gaan wij, naar we boven verklaarden, niet zoozeer in. Misschien is 't goed dat mij nu invalt te herinneren aan de Germaansche moeder van Dante, en hierbij de stelling aan te halen die we zoo dikwijls in de algemeene letterkunde verwezenlijkt zien : Telkens als Romanendom en Germanendom met malkander harmonieeren, 't zij door geboorte, in één man, 't zij door letterkundige strooming, in één tijdvak, krijgen we groote dingen.

Zou Prof. Counson, die veel van stellingen houdt, niet te bekeeren zijn tot de vorigė en ook tot de volgende, waaruit ontegensprekelijk een mooi boek kon groeien: Het verleden, het heden, de toekomst, stoffelijk en geestelijk, was en is en zal steeds zijn — nu, met het gemak der verkeersmiddelen meer dan ooit, aan de volkeren die arbeiden, en die niet hebben « la peur de vivre ».

Het spijt me dat een uitstekend begaafde als Prof. Counson zoo meedoet aan a-priorisme. Dit boek versterkt inderdaad de meening dat België in hem een ideaal dagbladschrijver is rijker geworden. Maar Counson is aan zijn groote gaven meer verplicht dan dat, en hij moge eens een lesje nemen bij een Germaan, een Hollander die gedeeltelijk dezelfde stof heeft behandeld. 't Verschil tusschen beiden is hierin gelegen dat Dr Kuyper, feitelijk een dagbladschrijver zijnde van beroep, een boek heeft geschreven als de « Om de oude Wereldzee », en dat dit boek is van een geleerde in de ernstig-Germaansche beteekenis van het woord.

J. P.

DE WEG NAAR HET LICHT, door JOHANNES JÖRGENSEN, uit het Deensch vertaald door Arth. Coussens. — J. Vermaut, Kortrijk, 1912, 220 blz.

De titel alree stemt gunstig voor deze vertaling. Want Jörgensen's keuze « Vor Frue af Danmark » was lang niet een vondst. Niemand immers ontwaart in dit boek de rol van O. L. V., 't zij « van Denemarken », 't zij van elders. Dat in deze bekeeringsgeschiedenis het aandeel der gratie door bemiddeling der Moeder Gods wordt verkregen staat nergens vermeld. Daarom is *De Weg naar het Licht* een veel beter benaming en als 't ware een duidelijke inhoudsopgave van 't heele verhaal. Het motto van 't eerste deel « De Afgrond », gehaald uit Hello was

trouwens een vingerwijzing voor 't zoeken naar dezen beteren titel.

Het is allang mijn overtuiging dat de begaafde Deen, die Johannes Jörgensen heet, voor de letterkunde van alles is, uitgenomen een romanschrijver. Zoo dikwijls we een zoogezegden roman kregen van hem, was het steeds als roman een mislukking; en toch steeds niet enkel het lezen, maar het herlezen en overwegen waard. Dit komt omdat Jörgensen niet in de eerste plaats is een literair werker die schoone kunst aflevert, maar voor alles een rijke ziel die zichzelve geeft, een schrijver, die door zijn pen, leven schept van 't beste en van 't hoogste.

En in zoover men het volle groote leven steeds waardeeren moet, ook als de strenge kunst gegronde grieven uithaalt, in zoover kan geen mensch met hart en geest dit boek lezen zonder het boven honderden zuiverder kunst-boeken lief te krijgen. Want *De Weg naar het Licht* brengt u meer dan letterkundig genot, het brengt u levenswijsheid, levensinzicht, levensdeugd, levenspracht. Laat nu zijn wat en wie ge wilt, dit boek maakt u tot beter mensch. Hebt ge de keuze tusschen het fijnstæsthetische meesterstuk onzer moderne school van vormschoonheid en Jörgensen's boek, dat niet vormschoon is, niet artistiekvolgroeid en niet fijn-bewerkt, — en kiest ge dan 't eerste, zoo bewijst ge ten slotte dat ge zelf een minder harmonisch mensch, dus een minder volledig kunstenaar of een minder gedegen kunstminnaar zijt.

Jörgensen is een buitengewoon rein en rijk gevoelsmensch, die zich van zijn veelbewogen zieleleven steeds uitstekend rekenschap gaf en het met een bewonderenswaardig oprechte meedeelzaamheid in zijn boeken heeft neergelegd : die observatiekracht voor zichzelven en dat voorstellingsvermogen voor anderen vormen den kunstenaar Jörgensen.

Ge hebt hier dus in dit boek het bekeeringsproces van Herman Ronge. Een Brandesiaan die van dat zoogezegde universiteitsleven en dat feitelijke kroegleven eindelijk zijn bekomst heeft, en het luidop zegt. Terwijl 't lawaaierige leven der anderen voortholt et voortrolt, neemt Ronge, die, hoe jong nog, veel heeft gedacht en veel heeft gevoeld en veel gedwaald en veel verzucht, een besluit : « O Heer, laat mij niet vergaan als in een dwarreling van stuifgraan en als een droppel in een bodemlooze zee! Neem mij in uw hand, o Heer, en voeg mij als een kleinen steen op een onaanzienlijke plaats in de groote kathedraal des levens. Versmaad mij niet, laat mij een van uw daglooners worden! Toon mij in dezen lossen en verdwaalden tijd den weg om te leven als die meesters die in de geloofseeuwen de wereld met schoonheid vulden, en om te werken als zij, niet uit zelfzucht en ijdelheid, maar alleen onder den aandrang, uw heiligen naam verheerlijkt te zien zoo op aarde als in den hemel. » En *factum est ita*. — Ronge bekeert zich door lezing van Hello, Manning, Newman en van mystieke heiligenlevens, door inleving in de godsdienstige atmosfeer van Zuid-Duitschland, door bijwoning van den katholieken eeredienst, door 't gezelschap van een edel-denkenden protestant Niels Wiig, en vooral door de zoo diep zielkundige leiding van Pater Gregorius, langs den weg der Exercitia spiritualia « een der krachtigste en zegenrijkste godsdienstige handboeken » het werk van « den

meest verguisden en gehaten heilige, Ignatius van Loyola ». Bekeerd komt Ronge in Denemarken terug en huwt er met de bekeerde zuster van den bekeerden Niels Wiig. Hij zal zich wijden aan sociaal werk en aan 't bouwen van een klooster, Onze Lieve Vrouw van Denemarken ter eere.

Technisch gesproken is deze roman weinig of niets. Geen enkel boek van Jörgensen kan een boek van kunstenaars-inspanning zijn. Allemaal vlot daarheen geschreven relazen, met episodische praatjes over allerlei. Zoo weet Jörgensen ook in dezen roman — die ik mij wel zal wachten een autobiografie te heeten, hoezeer ook alles van zelfdoorleving getuigt — zijn zegje te zeggen over literatuur en sociologie en wat al meer. Wilt ge terloops één zet : « De liefde tot het ongeluk is een vorm van de luiheid, en evenals de moderne letterkunde de verheerlijking is geweest der luiheid, zoo heeft zij ook de liefde tot het ongeluk uitgebroeid en aangeprezen.... »

En wat te kiezen uit den overvloed van het flink-beredeneerde tweede deel van 't boek, « de Cel » waar de bijna-vrouwelijk dichtende en voelende Jörgensen overeind komt te staan nevens de grootsten als denkend man? — Komaan, een bladzijde :

« Zichzelf getrouw te zijn was het eerste en laatste gebod in de moderne zedeleer. Als de mensch maar *vrij* was, dan was hij ook *goed*. De natuur was heilig ; de zaak was niet meer haar te beheerschen en haar onderdanig te maken, maar haar te gehoorzamen en zich door haar te laten leiden. Herman Ronge had zelf dit zedelijk naturalismus gehuldigd, en had er in zijn besten vriend van vroeger een verschrikkelijk beeld van hoe men daarnaar logisch leefde.

« Uit dit zedelijk naturalisme kwam nu de staatkundige en maatschappelijke nood voort. Want wanneer het *ik* soeverein was in het persoonlijk leven, dan kon de hoogste wet voor het leven van staat of maatschappij niet elders worden gezocht dan in de *som* van dat *ik*, in het *soevereine volk*. Zoo werd de wil van het volk gesteld in de plaats van Gods wil, werd hij tot de hoogste instantie van het bestaan verklaard, tot de eigenlijke bron voor de wet, de orde en het recht. In plaats van den alleenheerschenden koning, kreeg men thans het alleenheerschend volk ; de opperste staat kwam in de plaats van den oppersten monarch.

« In de praktijk beteekende de wil van het volk ondertusschen de wil van de heerschend meerderheid ; zoo lag de weg open voor elke willekeur, en men kon niet langer in beroep gaan bij een hoogeren rechterstoel, want boven den mensch en de wet der menschen was er niets anders dan de ledige hemel en de oude jonkvrouw *Noodlot*, die Heinrich Heine in zijn nachtgezichten op zijn matras te Parijs had gezien.

« Eindelijk werd de mensch ook op œconomisch gebied vrij verklaard, alle oude afsluitingen en banden werden verbroken en ter aarde neergeworpen. De mensch moest vrij zijn, gelijk de wolf in het bosch, de sterke zou den zwakke verslinden, ieder zou voor zichzelf zorgen, en die 't laatst kwam, kon naar den drommel loopen.

« Zoo luidde in engelsche vertolking het evangelie van de Manchesterschool, en die onverbiddelijke strijd van allen tegen allen, die versierd werd met dezen onschuldigen, verleidelijken

naam : de vrije concurrentie. De maatschappelijke inrichting, zooals de middeleeuwen haar hadden nagelaten, werd met den grond gelijk gemaakt, evenals een duistere Bastille waarin de menschelijke ondernemingsgeest al te lang had gevangen gezeten, en ten gevolge daarvan was, na verloop van een halve eeuw, meer dan de helft van het menschdom veroordeeld om zonder ophouden in de stinkende duisternis van de fabrieken en de mijnen te zwoegen, opdat de rijken de zon en de lente en de kunst konden genieten aan de blauwe Middellandsche Zee of onder den hemel van Rome. De wereld van het liberalismus was ingericht en een van haar leiders, de groote Kerkvijand Gambetta, durfde als antwoord op de stemmen uit de onderste lagen der samenleving zeggen : « Het maatschappelijk vraagstuk *bestaat niet*. Wat de voortreffelijke republikein en zanger der omwenteling, Thiers, verder bekrachtigde door het volgend woord : « De moderne maatschappij *kan niet beter worden uitgedacht*. » Het welzijn van de bezittende en de heerschende standen stond zoo in vollen blijden bloei en alleen dichters en volksbedriegers waagden het nog ontevreden te zijn met de geriefelijke damp-, gas- en electriciteit-maatschappij, die de burgerij zelf had opgericht op de puinen van het koningschap bij Gods genade, en op de slecht verlichte middeleeuwen.... »

Dit is een fragmentje uit een roman.... En zulke liggen voor 't rapen in Jörgensen. 'k Geloof niet dat deze kunstenaar ooit aan techniek heeft gedacht. Dat is hem een ijdelheid die niet te pas komt bij zijn hoog-heerlijk streven om met pracht van gedachten en gevoelens de zaligheid van 't gevonden levensgeluk uit te zeggen en te zingen.

Nog steeds zijn voor ieder mensch individueel de beste boeken degene die niet vervelen. En dit boek van Jörgensen, in zoo goed Nederlandsch door Coussens overgebracht, zal geen enkel Nederlander vervelen. J. P.

NIEUW NEDERLANDSCH BIOGRAFISCH WOORDENBOEK, onder redactie van Dr. P. C. MOLHUYSEN en Prof. Dr. P. J. BLOK, met medewerking van tal van geleerden. 1e dl. — A. W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij, Leiden ; Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1911.

Uit de mededeelingen van de « Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde » werd in October 1909 tot ieders vreugde vernomen dat door de best geroepenen een Nieuw Nederlandsch Woordenboek zou worden op touw gezet. Dat was inderdaad een blijde mare. Frederiks en Vanden Branden bewezen ongetwijfeld groote diensten, maar het werk geldt enkel voor de letterkunde en is dan nog veel te klein van bestek om voor vakmannen een eigenlijke vraagbaak te zijn. De algemeene wensch was : Mocht iemand het aandurven Vander Aa's Biografisch Woordenboek, het oude, verouderde, maar steeds eerbiedwaardige, in zijn statige 21 deelen zooals het van 1852 tot 1878 verscheen, te vernieuwen en naar de eischen der XXe eeuw herom te werken !

Dat gebeurt nu. Twee jaar na 't voornemen kwam de daad, althans een begin van de daad. Het massieve eerste deel van 't groote werk ligt voor ons, met de belofte dat het ieder jaar door een nieuw deel zal worden gevolgd.

De inleiding zegt ons 't een en 't ander dat al wie belust is op koopen, vooraf te weten verlangt: In elk deel worden de artikelen alfabetisch gerangschikt, zoodat het volledig alfabet ieder bundel doorloopt. De algeheele alfabetische orde van het volledige werk zal eerst door de globale inhoudstafel worden gebracht. « Dit door ons gevolgde systeem heeft vrijwel algemeen instemming gevonden. Er is echter vooral éen bezwaar tegen te berde gebracht, nl. dat het zoeken zeer zou worden bemoeilijkt indien de verschillende personen van één naam over twee of meer deelen zouden worden verspreid. Wij hadden, vóor wij het plan definitief aannamen, deze moeilijkheid ter dege overwogen, doch het komt ons voor dat een goed register aan het eind van het geheele werk aan dit bezwaar geheel te gemoet komt. Toch hebben wij reeds nu in dit deel met dit bezwaar zooveel mogelijk rekening gehouden. Wij stellen ons een register voor, zij het ook iets minder uitvoerig, in den trant van den « Index and Epitome » van de Engelsche Dictionary of National Biography, waar dus de naam van elk persoon, die in een afzonderlijk artikel behandeld is, een kortere of langere aanwijzing ter identificatie wordt gegeven. Een juist oordeel over de bruikbaarheid van dit systeem zal dan ook eerst mogelijk zijn als het geheele werk met zijn register compleet is. Onze voorloopige indruk, gegrond op een werkzaamheid van een paar jaar volgens deze nieuwe methode, is, dat de voordeelen, die wij er ons voor het gebruik van voorstellen, zeker niet overdreven zijn. Men krijgt thans groepen van personen bijeen, die op de oude wijze over alle deelen verspreid waren; wij wijzen b.v. op de artikelen over de Oranje's en de Nassau's, die thans in éen deel bijeen zijn met hunne echtgenooten en kinderen.... Daarnaast heeft dezelfde tweejarige voorbereiding van dit eerste deel ons nog meer dan vroeger overtuigd, dat het redigeeren van een woordenboek als dit, volgens het oude alfabetische stelsel tot de onmogelijkheden behoort, als men althans aan den, naar onze meenng beslist noodzakelijken eisch vasthoudt, dat de artikelen door deskundigen moeten worden geschreven en dat het boek in een afzienbaren tijd moet gereed zijn.

» De artikelen zijn door de auteurs onderteekend, en deze zijn daarvoor ook verantwoordelijk. Bij de aangehaalde literatuur is naar beknoptheid gestreefd en zijn de groote oude biografische woordenboeken in het algemeen niet vermeld; ook mogen wij bij den gebruiker kennis van de algemeene verzamelwerken als pamflettencatalogi, repertoria voor speciale literatuur en d. onderstellen. »

De uitgevers bekennen zelf: « Hoewel aan de correctie de meest mogelijke zorg is besteed, kon het niet anders of hier en daar zijn fouten blijven staan ». Het toeval bracht ons tot een dergelijk ontdekkingetje: In V° Van Ewijk, staat « zijn voorganger, Mgr. Niewindt ». Mgr. Niewindt was niet de onmiddellijke voorganger van Mgr. Van Ewijk, maar wel een zijner voorgangers.

Onnoodig te zeggen dat waar mannen als Dr. Molhuysen, conservator aan de Rijksuniversiteitsbibliotheek te Leiden en Prof. Blok, de man der Nederlandsche Geschiedenis, de hoofdredactie in handen houden, wij kunnen berusten in de groote

degelijkheid en zoo trouw mogelijke objectiviteit van het werk. Voor ons kan 't zijn belang hebben er bij te voegen dat in de talrijke schare medewerkers ook de hoogst-aangeschreven katholieke geleerden werden aangeworven. In dit eerste deel schonken o. a. bijdragen : G. Brom, A. M. C. Van Cooth. G. C. W. Görris. D. Huurdeman, A. Flament, A. Hensen. O. Graux, W. L. S. Knuif, H. J. W. Taskin, G. A. Meijer, J. Fruytier. W. P. H. Jansen.

Vooral de eerste letters van het alphabet zijn in dit deel vertegenwoordigd. A-H gaat van kolom 1 tot kolom 1194, terwijl de voorraad van de andere letters I-Z enkel iets meer dan 400 kolommen beslaat.

Onder de meer uitgebreide biografiëen in dezen bundel opgenomen, vermelden wij terloops : Adriaan VI, Albrecht III, van Saksen. Samuel Ampsing, Ruard Andala, Jan Arentz. Arminius, Willem Badon Ghijben, J. C. Band, P. Bayle, Balthazar Bekker, R. Berthius, Joh. van Beverwijck, Jan Blanken, C. R A Van Bommel, H. Bonifacius, J. Ph. de Bordes, Mevr. Bosboom-Toussaint, Mr. J. J. L. van der Bruggen, S. J. Brugmans, G. M. A. Brune, H. de Bruyn. Mr. P. Buys, C. Van Bijnkershoek, Jacob van Campen, Adriaan Camper. Petrus Camper, R. Canu, Mr. G. Van der Capellen, A. Ciamberlani, Caspar Coolhaes, Nicolaas van Cusa, H. Daendels, Jeremias de Decker, Eduard Douwes Decker, Hendrik van Deventer. F. C. Donders. Hugo Donellus, Mr. Dirk Donker-Curtius. Joh. Drusius, J. B. Dumonceau, A. Van der Duyn, Justus van Effen, C. Th. Elout, Th. W. Engelmann, Simon Episcopius, A R. Falck, R. Feith, Pieter van Foreest. Prins Willem Frederik Karel, Prins Frederik Hendrik. H. J. Fijnje van Salverda, J. G. Fijnje van Salverda, A. F. Goudriaan, B. U. Goudriaan, J. J. Gronovius, Geert Groote, Pieter Hazaert, Jan Heemskerk Azn, Jr. L. Hemkes, Tib Hemsterhuis, J. C. Hespe, J. P. Heije, S. Hoekstra, Willem Hofdijk, J. W. Holtrop, Jac. Van Hoogstraten, M. Hortensius, U. Huber, Joh. Hudde, Christiaan Huygens, Constantijn Huygens, Don Juan van Oostenrijk, P. Jurieu, L. W. C. Keuchenius, M. J. A. Lans. Mr. David Jacob van Lennep. Mr. Jacob van Lennep, Mr. Elie Luzac, Jean Luzac, Karel van Mander, Philips van Marnix, Prins Maurits. Jan van Nassau, Nicolaas van Nieuwland, Philips II, Hub. Poot. Jacob Roggeveen, B. Spinoza, A. Staring, Joh. Valkenaer, Is. Vossius, M. De Vries. Wilhelmina, prinses van Pruisen, Willem I de Zwijger, Willem II, Willem III. Willem IV, Willem V. koning Willem I, Willem II. Willem III, Elisabeth Wolff-Bekker. Daniël Wijttebach. En zoo krijgen, met al hun levensbijzonderheden allen hun beurt die op Nederlandschen bodem in om 't even welke afdeeling van de menschelijke bedrijvigheid naam hebben verworven. Voorwaar een monumentaal werk ter vereering van het Nederlandsche volk is weer in aantocht. Mochten de bewerkers 't geluk hebben te voltooien wat ze, ten koste van alles, zoo schitterend aanvingen. P. B.

MOZAIEK. verspreide opstellen van Dr. MAURITS SABBE. — Lodewijk Opdebeek, Antwerpen, 184 blz., 3 fr.

't Zijn de kritische stukken die in den loop der jaren Maur. Sabbe liet verschijnen rechts en links, ook al in *De Vlaamsche Gids*

Zoo krijgen we hier verzameld: Hildebrand's *Familie Kegge*, naar Sabbe's flink-gestaafde meening « het fijnste, volledigste en meest algemeen menschelijke der « Camera »; — *Jan Luyken als lyrisch dichter*, zoo 'k mij niet bedrieg, de inleiding, goed bestudeerd en overwogen, die Dr. Sabbe plaatste voor zijn Pantheon-uitgave van Jan Luyken's « Duitsche Lier »; — *Bilderdijk en zijn gedicht « De Mensch »*, « wellicht onder al de gedichten van Bilderdijk het gloeiendste en roerendste, althans in zoover een krijgskreet van den vernederden hoogmoed ontroeren kan »; — *Frans De Cort*, naar aanleiding van 't oprichten van 's mans borstbeeld in het Antwerpsche stadspark (1888), een dichter naar 't hart van den liederlievenden Sabbe. — *Een achttiende-eeuwsch Plagiaat*, meer een geval van locaal Brugsch belang, daar niemand nu Quicke nog leest, « hetgeen zeker niet erg te betreuren valt »; — August Vermeylen's *Verzamelde Opstellen* : « De hooge opvatting van eenheid in leven en kunst en van streven naar zelfbewustheid loopt als een « leitmotiv » door al Vermeylen's geschriften »; — *Zuid-Afrikaansche Poëzie*, aan de hand van « Sestig uitgesogte Afrikaansche Gedigte verzameld deur F. W. Reitz, vroeger Hoofdregter en Staats-president van d'Oranje Vrijstaat » ; — *Een Praatje over Spreekwoorden* : uitvoerige recensie van A. De Cock's werk ; — *Albrecht Rodenbach en onze nationale Romantiek* : « Wij houden het er voor, dat onder al de historiebeelden, die de Vlaamsche nationale Romantiek in onze letterkunde heeft nagelaten, deze van Rodenbach in zuiver artistiek opzicht stellig het hoogst staan en het langst de algemeene bewondering zullen afdwingen » ; — *Over de Ontwikkeling van den Leeslust*, met het oog op de practijk veel beamenswaardigs : « In onze pers wordt gewoonlijk onverschillig rijp en groen aanbevolen, en het groen dan al heel dikwijls met het meeste tromgeroffel » ; — Fl. Van Duyse's *Oude Nederlandsche Volksliederen* : « een werk dat moet in handen komen van alle Nederlandisten, zoowel taalkundigen, literators, folkloristen als muziekkenners » ; — *Het Proza in de Vlaamsche Letterkunde*, van de oudste tijden tot heden, de bekende lezing, die met de studie *Twee Stroomingen in de Nederlandsche Poëzie* als de « plat de résistance » van den bundel mag gelden. 't Eerste is een merkwaardig stuk condenseering, waarin enkel Sleeckx onverdiende afmetingen krijgt. In het andere opstel wordt, zooals in ons eigen tijdschrift een paar jaren vroeger, op het sociale gewezen in de nieuwere poëzie : socialistisch aan de eene, katholiek aan de andere zijde ; — *Hippoliet van Peene*, en zijn tooneelwerk, een huldigingsrede, uitgesproken op van Peene's honderdsten geboortedag, in 1910; — *Gerhart Hauptmann en « De Verzonken Klok »*, waarin meer zielkunde dan we in onze Vlaamsche recensies gewoon zijn ; — *Het Leven ende den Cours der Studenten*, een geestig Brugsch dichtwerk, denkelijk uit de 17e eeuw, door een onbekenden schrijver bij Andries Wydts uitgegeven, en zingend en rijmend van studenten » van als sy eerst beginnen te leeren den ABC tot als sy scheyden uit de philosofie ». — *Vlaanderens Muzikale Wedergeboorte*, waarmee Sabbe zoo 'n heerlijken redenaarstriomf behaalde op den heugelijken « Kunstdag » te Gent.

Hoezeer we den scheppenden kunstenaar Sabbe waardeeren werd hier meermaals verklaard. Ook de kritieker verdient allen lof, maar meer, dunkt ons, tegenover schrijvers en boeken op

afstand, 't zij naar tijd, 't zij naar plaats, dan jegens Vlaamsche buurmenschen. Sabbe is een uiterst beminnelijk man, en de vraag is of hij zijn sociale deugd niet al te goedwillig uit het leven overbrengt in zijn critischen arbeid. Geeft zijn gemoedelijke *liefheid* jegens personen niet soms een kreukje aan zijn ernstige *liefde* voor de kunst ? Dit vooral gevraagd met het oog op zijn kronieken, waarvan geen enkele — gelukkig — in dit blijvende boek is overgedrukt. J. P.

DE SOCIALISTEN, PERSONEN EN STELSELS, door Mr. H. P. G. QUACK, zesde deel, 3e herziene druk : — Amsterdam, P. N. Van Kampen & Zoon ; — Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1912, 470 en 111 blz, fr. 4.20.

Zoo komen wij aan 't slotdeel van den ontzaglijken arbeid, en ligt het monumentale geheel voor ons.

Dit 6e deel loopt evenals 't vorige over de tweede helft der der 19e eeuw. Het bestudeert vooreerst het heele leven van Bakounin zijn groote bedrijvigheid en zijn vele betrekkingen over heel Europa.

Dan gaan we eventjes naar Noord Amerika kijken, maar de Shakers en de Mormonen hun eigenaardig leven leiden. Wij blijven luisteren naar Henry George en zijn leer der land-nationalisatie, en wij zien de anarchisten van Chicago aan gang. — Wij keeren tot Rusland terug ; vernemen 't levensverloop van Tchernicheffski, gaan het nihilisme en terrorisme na onder Czar Alexander II, ontleden de leer van Stepniak en prins Kropotkin en komen terecht aan de voeten van Tolstoj, een reus in de kunst en een kind in de wetenschap. Zijn werk wordt breedvoerig behandeld.

Het volgende hoofdstuk breidt zich uit over 180 bladzijden, en het heet de verspreiding van het socialistisch idee in Germaansch-Romaansch Europa. We zitten topin de hedendaagsche socialistische beweging rondom ons : In Duitschland : het programma van Erfurt, het Staats-socialisme, de propaganda ten plattenlande, de anarchisten, Mackay's roman Otto Effertz, Flüxscheim's plan tot landnationalisatie, Hertska's « Freiland ». Meer kunst in de leer brengt ons Frankrijk met zijn rijke schakeeringen : Blanquisten, Guesdisten, Brounisten, Allemanisten, Jaurès met zijn « onafhankelijke socialisten » de anarchisten van het woord, als Elisée Reclus, de arbeiderssyndicaten, het terrianisme, letterkundigen en kunstenaars : Victor Hugo, Jules Vallès, Léon Cladel, Anatole France, Madame Sévérine, schilder Courbet, beeldhouwerr Dalou, teekenaar Steinlen, en een heele reeks volkszangers. In Engegeland : De oude en nieuwe « trade-unions », Hyndman, Robert Blatchford en zijn « Merrie England », Alfred Russell Wallace, de Fabiërs, Ruskin, William Morris. En over al de landen der drie groote stroomingen : het Marxistisch Collectivisme, het Anarchisme, het Syndicalisme.

Het slothoofdstuk staat « op den drempel der 20e eeuw » en bevat van wege Quack een beteekenisvolle hulde aan het sociale streven der Katholieke Kerk.

Een uitvoerig alphabetisch personen- en zaken-register maakt dit toonbeeld aller studiewerken tevens tot een zeer praktisch Nachslagebuch.

Bij het scheiden, als recensent, maar niet als lezer en herlezer, van dit prachtwerk der 19e eeuwsche wetenschap, heeft het zijn aardigheid even over te nemen wat Willem Vrolik over den oorsprong van dit boek in den tijd te schrijven wist : « In 't oude Utrecht is er een plaats, welke onwederstaanbaar eenieder aantrekt, die hart bezit voor oude kunst, die oor heeft voor de stem van 't verleden, zooals die ons toespreekt uit bemoste bogen en geknarste zuilenrij. Wanneer 't avondduister begint te vallen, wanneer alles die zachte, samensmeltende tinten aanneemt, waarin zelfs het op den dom gesmeerde pleister niet langer onharmonisch schreeuwt tegen wat nog ongerestaureerd mocht blijven, dan zijn er weinig boeiender, meer « beruhigend » werkende plekjes dan 't oude domklooster. Nog hier en daar schouwt een grillige « gargouille » bewijs voor de geniale ondeugendheid van een of ander nu reeds sinds eeuwen vergeten steenklover, omlaag naar de jolige, drukke menigte, die telkens daar langs trekt naar de academie van 't Sticht. Wel vreemd zagen die stomme getuigen van zoo menig examen, zoo menigen promotiestoet, op, van de zonderlinge studentengroep, die zich ten vorigen jare (1874) spoedde naar de gehoorzaal achter de Hongarenkerk.

Daaronder waren, behalve echte zonen Minerva's, predikanten, officieren, industrieelen, ja zelfs eenige professoren. Wat was het dat dit voor Utrecht ongewone gehoor verzamelde? Een welwillendheid. Een der professoren had gevolg gegeven aan het verlangen – ook door eenige leeken geuit — van een blik te mogen werpen in een wereld à part, vol woelingen, en beweging, vol verschijnselen van overwegend, soms overweldigend belang voor eenieder die niet doof wil zijn voor de « vragen des tijds ». Aan dat liefhebberij-college « over socialisten en hun stelsels » heeft het zooeven verschenen werk zijn ontstaan te danken. P. B.

PAGES CATHOLIQUES SOCIALES, par EUGÈNE DUTHOIT. — Parijs, A. Taffin-Lefort, 1912, 390 blz. Prijs : 3.50 fr.

Wat dit boek brengt zegt de schrijver in zijn voorwoord : « De trop bienveillants amis nous ont pressé de réunir divers morceaux : articles, notes, discours, conférences qui furent, au cours des dix dernières années, une part de notre collaboration au mouvement catholique social. » De schrijver gelooft aan de herleving van Frankrijk, in eene min of meer verre toekomst; hij gelooft daaraan om reden o. a. van de « existence d'un mouvement catholique social d'année en année plus intense et mieux réglé ». Het boek is opgedragen aan de studenten van den schrijver : « Il y a mis les pensées, les orientations de ses vingt premières années d'enseignement à l'université catholique de Lille ». Nieuwe meeningen moet ge hier niet zoeken ; 't was ook niet het doel, maar de uiteenzetting is klaar en bij velen, voornamelijk bij het jongere volk, zal het boek goed gekomen zijn. Zij zullen erin vele zaken leeren kennen en die leeren beoordeelen als katholieken

Het boek is ingedeeld in vier deelen. De titels schrijven wij af : Première partie, Méthode et Doctrine, chapitre I, simples notes sur la méthode de travail dans les études sociales;

chap. II, Travail et renoncement chrétien; chap. III, Vingt ans après l'encyclique sur les conditions des ouvriers; chap. IV, Un programme de vie; chap. V, Les sanctions du contrat collectif; chap. VI, Syndicats ou associations. En quête du statut syndical; chap. VII, Deux thèses doctorales préparées à l'Université catholique de Lille (die van A. Théry, over burggraaf de Villeneuve-Bargemont en die van P. Boyaval over het Sweating system). Het tweede deel heet : Centres d'étude et d'action. Chap. I, Etude du droit dans les universités catholiques; chap. II, L'opportunité des semaines sociales; chap. III, Les secrétariats sociaux; chap. IV, La Ligue sociale d'acheteurs. Het derde deel is betiteld : L'action sociale dans la cité. Chap. I, Le Devoir civique; chap. II, La lutte contre le travail du dimanche et le travail de nuit dans la région du Nord de la France; chap. III, Retraites ouvrières et Organisation professionnelle; chap. IV, La répartition proportionnelle scolaire. Het vierde deel : Les sources surnaturelles de l'action sociale, bevat de volgende kapitels : chap. I, L'apostolat; chap II, Nos modèles : les deux frères Philibert Vrau et Camille Féron-Vrau; chap. III, La sainte Eucharistie, source de tout progrès personnel et social. En als aanhangsels komt iets over de school der sociale en politieke wetenschappen gehecht aan de katholieke hoogeschool te Rijssel, het program dier school voor 1911-12 en iets over de sociale weken in Frankrijk.

We kunnen hier natuurlijk al de verschillende onderwerpen niet bespreken. Voornamelijk twee onder hen hebben ons getroffen en zullen gaarne gelezen worden, ook door hen die met die onderwerpen meer vertrouwd zijn : de studie over het collectief arbeidskontrakt, waarvan de schrijver groote partijganger is, en het katholiek standpunt in de studie van het recht.

E. Vl.

LA PASSIVITÉ ÉCONOMIQUE, premiers principes d'une théorie sociologique de la population économiquement passive par Manlio Andrea D'Ambrosio. — Paris, Giard et Brière, rue Souflot, 16, 1912. 390 blz. Prijs : 8 fr.

Door population passive verstaat schrijver « l'ensemble de ces individus qui n'appliquent leurs forces physiques et intellectuelles ni à produire des richesses, ni à prêter des services. »

Zij moeten leven of wel ten koste van vroeger verworven rijkdom, maar daarover wordt hier niet gehandeld, ofwel ten koste van de gemeenschap of van anderen omdat zij zelf in hun bestaan niet kunnen of niet willen voorzien. Denkt maar op de kinderen, de kranken, de ouderlingen, de bedelaars, de gevangenen, enz.. De groote helft van de bevolking is in dit geval.

Malthus meende dat de bevolking rapper aangroeit dan de bestaansmiddelen en daarom, zei hij, moet de bevolking ingekrompen worden; de neo-malthusianen betrachten dit zelfs door middelen die rechtstreeks ingaan tegen de christene zedeleer en ook, beweren vele geneesheeren, tegen de gezondheid. Terecht doet onze schrijver opmerken, hierin ten andere niets anders doende dan naspreken, dat Engeland ten tijde van koningin Elisabeth de helft minder volk had dan nu, maar dat het volk het bijlange zoowel niet stelde.

Ook over de socialisten en hun voorman Marx is de schrijver niet goed te spreken.

Maar is het nu wel noodig bij de 400 bladzijden daarover te schrijven? En wat moet het dan zijn in het oorspronkelijke? Daar zijn 810 blz. Zouden de uitgevers van de Fransche vertaling ook misschien gemeend hebben dat het wat veel was, achteraan doen zij drukken : « pour alléger le volume, l'auteur a supprimé, dans l'édition française, quelques notes et résumé quelques développements. » Het oorspronkelijke is in 't Italiaansch en in het voorwoord wordt ons gezegd dat benevens deze Fransche vertaling er eene Engelsche en eene Spaansche verscheen en dat gewerkt wordt aan Duitsche en Japansche vertalingen. Laten we hopen dat die vertalingen in behoorlijker taal zullen geschreven zijn dan de Fransche. Want, werkelijk, de taal had de schrijver toch moeten laten herzien.

We willen nu niet houden staan dat er niets goed zit in dit boek ; verre van daar : dit onderwerp is wel zoo nieuw niet als de schrijver het beweert, maar de aandacht moet er toch op gevestigd worden, en we krijgen hier een systematisch geheel. Maar daardoor zelf dat we hier een geheel krijgen is alles fel bovenop. De schrijver heeft vele boeken verslonden. Wat hij las geeft hij weer, maar het is niet altijd waar. Zoo beweert hij op blz. 157 dat er maar drie raadsheeren van de mijnen meer zijn, in België, dat de twee afgestorvenen niet vervangen werden en dat de overblijvenden nooit meer bijeenkomen. Het boek dat de schrijver raadpleegde werd zeker gedrukt vóór de wet van 1898 op de beroepsgenootschappen!

De schrijver wil niet van sommige voorgestelde maatregelen om de passieve bevolking te doen verdwijnen. Zoo neemt hij niet aan dat ongeneesbare zieken zouden mogen door den geneesheer gedood worden. Of hij hiervoor is dat maatregelen genomen worden om de zelfmoorden te vergemakkelijken kunt ge uit zijn boek niet opmaken, maar met het beginsel dat hij voorop stelt is toch alles te wettigen « il est donc juste et fatal, que la population indépendante tache par tous les moyens licites et illicites, de secouer le fardeau souvent insupportable du parasitisme humain. »

Bij 't besluit van den schrijver zal menigeen de schouders ophalen en denken wat Guido Gezelle zei : « zeggen en doen verschillen wel tien roên » : « Il me semble même que les états auraient une tâche urgente à remplir, ce serait de créer un comité international de la production et du travail, de la consommation et de l'échange, lequel devrait avoir pour mission de réprimer l'exploitation industrielle et de régler la production, le travail et les échanges ».

Nog eenige bemerkingen om te eindigen. De schrijver is zeer antiklerikaal. We willen hier natuurlijk met hem niet polemiseeren. Na (ten andere op zijne wijze) gehandeld te hebben over de katholieke leer en het lijden hier op aarde, besluit hij : « L'erreur des catholiques est évidente » ; hij heeft nog zulke gezegden, spreekt van « le préjugé des catholiques » en zelfs in zijn slot, met veel rethorica erom, over het 3e Rome en de bres in Porta Pia.

De schrijver is voorstander van verplichte verzekering. Dat kunt ge natuurlijk wel verdedigen, maar is het niet overdreven

te beweren van het stelsel der vrijheid hier in België dat « les résultats sont mesquins » ?

Bij het lezen van het boek heb ik ook opgeteekend dat zooveel blufferij in een ernstig werk toch niet past, maar de schrijver is Italiaan en de mentaliteit van de Italianen komt nu toch niet heel en gansch met de onze overeen. E. VL.

MAAK FRONT VOOR ONZE PERS! door P. fr. E. J. B. JANSEN, ord. præd. — Bussum, P. Brand, 1912, 65 blz. Prijs : 25 cents

Eene opwekking voor katholieken, opdat zij altijd katholieke dagbladen zouden koopen en ook wat meer met katholieke boeken zouden inzitten, want het is zoo waar « voor een fiets zal men 100 gulden uitgeven en voor een tuftuf duizenden ; en presenteert men dienzelfden mensch een boek van drie of vier gulden, dat aan hun ziel en zaligheid volstrekt geen kwaad zal doen, dan hoort men dadelijk, dat het veel te duur is, dat men dat en dat moet geven, dat de zaken zoo slecht gaan en al die pourparlers meer. » Dit vlugschrift staat vol waarheden ; maar het is toch wel overdreven, waar op blz. 59 de schrijver eene lijst geeft van boeken die « in iedere huisbibliotheek van arm en rijk, van geleerd en ongeleerd, moeten staan ». Daar vinden we in : levens der heiligen, kerkelijke geschiedenis, algemeene geschiedenis, geschiedenis der Letterkunde, handboek der aardrijkskunde, een goede encyclopedie, enz. Waren alle menschen maar zoo ontwikkeld! E. VL.

LEITFADEN ZU VORLESUNGEN UEBER GESCHICHTE UND METHODE DER NATIONALOEKONOMISCHEN UND SOZIALISTISCHEN THEORIEN von ADOLPH VON WENCKSTERN. — Leipzig, Düncker & Humblot, 1911. Breed formaat, 80 blz. Prijs : 2 M.

Een schoolboek voor de Universiteit, maar waarin ook belang kan gesteld worden door hen die doen aan volkshuishoudkunde. Voornamelijk onder de jongere Duitschers wordt er over de methode in volkshuishoudkunde nog al getwist. Om zoo te zeggen niemand is aan den kant van de Manchesterianen ; velen gaan juist eene gansch andere richting in, en tusschen in staan de grootmeesters der Duitsche volkshuishoudkunde Schmoller, Wagner, Bretano, Lexis, Philippovich, enz. Schrijver gaat ook met hen mee. Het beste handboek is voor hem de *Grundrisz* van Schmoller. Voornamelijk vier zaken zijn in dezen korten inhoud van lessen aan te merken : de schrijver hecht niet te veel belang aan methode in de volkshuishoudkunde ; welke die ook zij, schrijft hij, wanneer ge maar te doen hebt met een ernstigen geleerde, komt bijna alles overeen uit. — Vroegertijd heeft von Wenckstern geschreven over Karl Marx, dat hij alles aanneemt wat Marx voorhoudt : diens waarde theorie aanziet hij als echt, maar niet zijne theorie over de meerwaarde die valsch, is en niet zijne crisistheorie die willekeurig is. — Voor sommigen is Adam Schmith de voornaamste onder de Manchesterianen. Dat is Schmith werkelijk onrecht aandoen. Alleen zijne volgelingen, die zijne leeringen hebben willen uitbazuinen, maar ze niet geheel en gansch hebben verstaan,

mogen als zoodanig doorgaan. — En nu het laatste waar hier nadruk op gelegd wordt. Veel wordt in de volkshuishoudkunde gesproken over de grensnuttheorie. Een voorman van die leering, die men veel te veel heeft verwaarloosd is Hermann Heinrich Gossen.

't Is spijtig dat de schrijver niet wat klaarder is. Natuurlijk moet hier het levende woord van den Berlijnschen hoogleeraar bijkomen en 't is te hopen dat de studenten dit goed zullen kunnen volgen, want anders zouden ze nog al te beklagen zijn.

E. VL.

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS, GRONINGEN:

Fransch Woordenboek, door C. R. C. HERCKENRATH, I dl.: Fransch-Nederlandsch II dl., Nederlandsch-Fransch, 569 en 718 blz., samen f. 4.50. — Al het goede dat we van de eerste uitgave mochten zeggen is in dubbele mate van deze veel vermeerderde uitgave waar. Ieder deel is met ongeveer 100 bladzijden aangegroeid. Zoo we voor Van Gelder getuigden dat dit nu wel het beste Duitsch Woordenboek is in onze taal, kan men gerust denzelfden lof gunnen aan dezen tweeden druk van Herckenrath.

Het Boek van Piet van Dam, door JAN LIGTHART en H. SCHEEPSTRA. Prachtuitgave, f. 3.00. — Een boek dat kindervrienden, die met Kerst- of Nieuwjaarsdag met een cadeau-keuze in verlegenheid zitten, redden komt: Een heerlijk geschenk inderdaad! Men kent.... laat ons maar zeggen de genialiteit van Ligthart en Scheepstra als boeiende vertellers. En 't ideaal is volledig als Jetses, zooals hier, illustreeren komt. Wolters heeft dan ook voor deze uitgave zijn zuiverste letter en zijn mooiste papier uitgehaald. Voor den inhoud van 't boek zegt het inleidende versje genoeg:

Dit is het boek van Piet van Dam
Die bij zijn oom logeeren ging,
Waar hij bij Hein en Mientje kwam,
En elk hem hartelijk ontving.
Hij had er bijna altijd schik
En werd er dik.

Wie zin heeft mag er ook naar toe,
't Is leuk daar op de boerderij.
En word je gauw van 't spelen moe,
Hap dan maar lucht en gruttenbrij,
Kom eet maar mee zoo 'n boterham,
Met Piet van Dam.

Woordenkunst, door M. A. P. C. POELHEKKE, 3e herziene druk. 107 blz., f. 1.90. — Uit de herdrukken blijkt duidelijk hoe de Nederlandsche scholen begrijpen dat Poelhekke's boek een groote zending heeft: het vormt voor de letterkunde menschen met inzicht, die voor 't genieten en beoordeelen van 't schoone over iets beters en blijvenders beschikken dan de passieve stemming van het oogenblik. Enkele fijne platen uit meester schilders versieren deze nieuwe uitgaaf.

INHOUDSTAFEL
VOOR HET TWEEDE HALFJAAR 1912

I

VERHANDELINGEN & VERHALEN

VERZEN

KRONIEKEN

II

NAAMLIJST DER SCHRIJVERS

DIE IN HET TWEEDE HALFJAAR 1912 MEDEGEWERKT HEBBEN

III

BOEKENNIEUWS

LIJST DER BOEKEN IN HET TWEEDE HALFJAAR 1912 BESPROKEN